

ISSN: 2651-4664

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies



Volume 3

2020

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies





Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

Kurucu ve Yayın Sahibi
Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

Editör
Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

İngilizce Editör
William BRUCE

Bilim Danışma Kurulu

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye (e-mail: tayfun1961@gmail.com)

Prof. Dr. R. R. R. SMITH
Oxford University, Lincoln Professor of Classical Archaeology and Art, Oxford, İngiltere (e-mail: bert.smith@classics.ox.ac.uk)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye (e-mail: haruntaskiran@gmail.com)

Prof. Dr. Nicholas D. CAHILL
University of Wisconsin-Madison, Department of Art History, Madison, ABD (e-mail: ndcahill@wisc.edu)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü (emekli), Konya, Türkiye (e-mail: rozgan@hotmail.com)

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER
Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi, İstanbul, Türkiye (e-mail: Andreas.Schachner@dainst.de)

Prof. Dr. Orhan BİNGÖL
Karabük Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karabük, Türkiye (e-mail: orhanbingol@karabuk.edu.tr)

Dr. John James COULTON
Oxford University, Ashmolean Museum (emekli), Oxford, İngiltere (e-mail: jimcoulton@yahoo.gr)

Prof. Dr. Mustafa ADAK
Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya, Türkiye (e-mail: madak@akdeniz.edu.tr)

Prof. Dr. Jeroen POBLOME
KU Leuven, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Leuven, Belçika (e-mail: jeroen.poblome@kuleuven.be)

Prof. Dr. Bedia Yelda OLCAY UÇKAN
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye (e-mail: byolcay@anadolu.edu.tr)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara, Türkiye (e-mail: yserdal@hacettepe.edu.tr)

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Christine BRUNS ÖZGAN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye (e-mail: cozgan@hotmail.com)

Prof. Dr. William AYLWARD

University of Wisconsin-Madison, Department of Classical and Ancient Near Eastern Studies, Madison, ABD (e-mail: aylward@wisc.edu)

Prof. Dr. İ. Hakan MERT

Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bursa, Türkiye (e-mail: ihmert@uludag.edu.tr)

Prof. Dr. Bilge HÜRMÜZLÜ KORTHOLT

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta, Türkiye (e-mail: bilgehurmuzlu@sdu.edu.tr)

Prof. Dr. Christof BERNs

Universität Hamburg, Fakultät für Geisteswissenschaften, FB Kulturwissenschaften, Archäologie und Kulturgeschichte des antiken Mittelmeerraumes, Hamburg, Almanya (e-mail: christof.berns@uni-hamburg.de)

Prof. Dr. Özdemir KOÇAK

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye (e-mail: okocak@selcuk.edu.tr)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ-BRIZE

Technische Universität Berlin, Institut für Architektur, Fachgebiet Historische Bauforschung Masterstudium Denkmalpflege, Berlin, Almanya (e-mail: thekla.schulz-brize@tu-berlin.de)

Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALI

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, Türkiye (e-mail: ertekin96@selcuk.edu.tr)

Prof. Dr. Olivier Can HENRY

Université Lumière Lyon2, Histoire de l'art et archéologie, Laboratoire HiSoMA, Lyon, France (e-mail: olivier.henry@univ-lyon2.fr)

Doç. Dr. Erkan DÜNDAR

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya, Türkiye (e-mail: dundarerkan@gmail.com)

Doç. Dr. Erim KONAKÇI

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir, Türkiye (e-mail: erim.konakci@idu.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Güray ÜNVER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla, Türkiye (e-mail: gurayunver@gmail.com)

Dergi Sekreterleri

Arş. Gör. D. Ozan TOZLUCA
MA Songül SÖZEL

Redaksiyon

Arş. Gör. Serdar BAĞLIBEL
Arş. Gör. D. Ozan TOZLUCA

İngilizce Redaksiyon

Arkeolog Evren İŞINAK BRUCE

İletişim

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42130 Kampüs, Konya / TÜRKİYE
Tel: +90 332 223 1381 | Faks: +90 332 241 1309 | GSM: +90 537 282 50 80
arkhaiaanatolika@gmail.com | info@arkhaiaanatolika.org
http://arkhaiaanatolika.org

Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda bir kez yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Arkhaia Anatolika Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi DOAJ (Directory of Open Access Journals), ICI (Index Copernicus International), SIS (Scientific Indexing Services) ve ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) tarafından taranmaktadır.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN (*Emekli*)
- Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (*Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Prof. Dr. İsa KIZGUT (*Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Prof. Dr. Serdar AYBEK (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Prof. Dr. Ali BAŞ (*Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü*)
- Prof. Dr. Bahadır DUMAN (*Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Münteha DİNÇ (*Uşak Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Deniz KAPLAN (*Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Rahşan TAMSÜ-POLAT (*Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ (*İzmir Demokrasi Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Erkan ALKAÇ (*Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Hatice ÖZYURT ÖZCAN (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Erkan DÜNDAR (*Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Özlem TÜTÜNCÜLER BİRCAN (*Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ (*Karabük Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Serap ERKOÇ (*Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA (*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğretim Üyesi Buket AKÇAY GÜVEN (*Beykent Üniversitesi, Mimari Restorasyon Bölümü*)
- Dr. Öğretim Üyesi Sinan MİMAROĞLU (*Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü*)
- Dr. Öğretim Üyesi Sultan Sezin SEZER (*Kafkas Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğretim Üyesi Ufuk ÇÖRTÜK (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğretim Üyesi Deniz PASTUTMAZ SEVMEN (*Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
- Dr. Öğretim Üyesi Ahmet BİLİR (*Düzce Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

İ Ç İ N D E K İ L E R

C O N T E N T S

Ertekin M. DOKSANALTI

- Knidos Territoryumunda Bulunmuş Bir Aslan Heykeli: "Knidos Yaka Aslanı" 1
A Lion Statue Found in the Knidian Territorium: "Knidos Yaka Lion"

Aytekin BÜYÜKÖZER

- Stratonikeia Territoryumundan Elit Mezarları 21
Elite Tombs from Territory of Stratonikeia

Emre ERDAN

- Tire Müzesinden Bir Grup Fibula 60
A Group of Fibulae from Tire Museum

Aydın ERÖN

- Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel Parçası Üzerine 82
Thoughts about the Anatolian Leopard Statue Piece from Thyateira/Hastane Mound

Ramazan ÖZGAN

- Antik Çağ'dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası 98
Double-Headed Eagle from Antiquity to Present: Its Meaning, Interpretation and Propaganda

Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

- Anadolu Dor Mimarisinde Kullanılan Anta, Pilaster ve Paye Başlıkları 126
Anta, Plaster and Pier Capitals of Anatolian Doric Architecture

Şener YILDIRIM - Özlem DOĞAN

- Kilikia Bölgesi'nde Bulunan Kızılgeçit Kaya Kilisesi Resim Programı 161
The Frescoes Repertoire of Rock-cut Church of Kızılgeçit

İsmail AKKAŞ

- Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları (MÖ 1. yüzyıl - MS 7. yüzyıl) 178
Commercial Amphora Finds from Parion Slope Bath (From 1st century BC to 7th century AD)

Ramazan GÜNDÜZ

- Akkise/Yahyalı Höyük: Suğla Gölü Kenarında Yeni Bir Prehistorik Yerleşim 244
Akkise/Yahyalı Hoyuk: A New Prehistoric Settlement by Lake Suğla

Esen KAYA

- Damıtılmış Temsiller: Anadolu'da Kült Kontekstinde Bulunan Minyatür Kaplar 254
Distilled Representations: On Miniature Vessels Found in Cult Context in Anatolia

Yayın İlkeleri

- Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi, Türkçe başta olmak üzere İngilizce ve Almanca yazılmış, alanına yenilik getiren, özgün ve nitelikli, kendi alanında bir boşluğu dolduracak, yeni buluntuların değerlendirildiği, yeni yaklaşımlar ya da öneriler sunan, bilimsel bir yöntemle ele alınan çalışmalara veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni görüşler sunan makalelere yer verir.
- Dergiye gönderilen her bir makalenin derginin odak ve kapsamına uygun olup olmadığı, Editör ve/veya Editörler tarafından incelenmektedir.
- Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler, alanlarında uzman en az iki hakeme çift taraflı “kör hakemlik (double-blind peer-review)” yöntemiyle gönderilir. Yazarın kimliği hakemlere açıklanmaz, hakem bilgileri de yazar ile paylaşılmaz. İncelemeyi kabul eden hakemlerin, değerlendirmesini 21 gün içerisinde tamamlaması beklenir. Özel durumlarda değerlendirme için hakeme 7 gün ek süre verilebilir. Hakemlerden birinin olumsuz görüş bildirmesi durumunda yazı üçüncü bir hakemin görüşüne sunulur. Makalenin yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.
- Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi’nde yayımlanmak üzere gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Yazar(lar) gönderilen makalenin başka bir yerde yayımlanmadığını ve aynı anda başka bir yerde yayımlanmak üzere gönderilmediğini önceden belirtmiş sayılırlar.

Yazım Kuralları

- Makale metni A4 boyutunda, üstten ve soldan 3 cm, alttan ve sağdan 2 cm boşluk bırakılarak, “Book Antiqua” yazı karakterinde 11 punto; öz, abstract ve dipnotlar ise 9 punto olmalıdır.
- Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde yazılmalıdır.
- Makaleler Türkçe, İngilizce ve Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalenin özeti Türkçe ve İngilizce, Türkçe haricindeki bir dilde yazılmış olan makalenin özeti ise, yazım dili ve Türkçe olmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
- Makalelerin özetinde en az 200, en fazla 500 kelime kullanılmalı; çalışmanın amacı, kapsamı, tespit ve sonuçlarla birlikte tüm içerik özette yer almalıdır. Gerekli görüldüğü takdirde makalenin sonuna “Genişletilmiş Özet” de eklenebilir.
- Makalelerde en az 5, en fazla 7 anahtar kelime kullanılmalıdır.
- Makalelerin içerisinde bulunan ara başlıklarda küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.
- Başvuru formunda, yazar(lar)ın ad ve soyadı ile birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumun adı, yazışma ve e-posta adresi ve telefon numaraları eksiksiz olarak belirtilmelidir.
- Yazarların makalelerinde kendilerine ait ORCID numarasının olması zorunludur.
- Makalelerde kullanılacak olan resim, çizim ve harita gibi görsellerin tamamı için sadece “fig.” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik gözetilmelidir.
- Metnin içerisinde “fig.” ibareleri parantez içinde verilmeli, ikiden fazla ardışık figür belirtilmek isteniyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire (fig. 3-5), ardışık değil ise sayılar arasına virgül ve bir boşluk bırakılmalıdır (fig. 3, 5).
- Figürler, metinden bağımsız olarak, 300 dpi çözünürlüğünde “jpeg” veya “tiff” formatında olmalıdır.
- Bir başka kaynaktan alınan figürlerin sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Bu nedenle kaynak belirtilmelidir.
- Bibliyografya bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır. Metinde kullanılan kaynaklar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası (varsa levha, figür, no.) şeklinde kısaltma olarak verilmelidir, bir defa kullanılan yayınlar için de aynı kurala uyulması gerekmektedir.
- Dipnot ve kaynakçada bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla eseri kullanılacak ise yıldan sonra alfabetik sıraya göre küçük harf eklenmelidir (Özgan 2002a, 87; Özgan 2002b, 325).
- Bibliyografya bölümünde makale içinde kullanılan tüm kaynakların künyeleri **APA stiline** göre yazılmalıdır.
- Süreli yayınların kısaltmaları için **AJA Author Guide and Editorial Policies 2014**, 15-33 kullanılmalıdır.
- Yazım kuralları hakkında daha geniş bilgi ve kaynakça yazım örnekleri için bk. <http://www.arkhaiaanatolika.org/Sayfalar.asp?dil=0&sid=3>
- Başvurular <http://www.arkhaiaanatolika.org/MakaleGonder.asp?dil=0> adresi üzerinden ya da arkhaiaanatolika@gmail.com e-posta adresinden yapılabilir.



Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 3 (2020)

Knidos Territoryumunda Bulunmuş Bir Aslan Heykeli:
“Knidos Yaka Aslanı”
A Lion Statue Found in the Knidian Territorium:
“Knidos Yaka Lion”

Ertekin M. DOKSANALTI

ORCID: 0000-0003-3625-7812

Geliş Tarihi: 07.02.2020 | Kabul Tarihi: 18.02.2020 | Online Yayın Tarihi: 21.02.2020

Makale Künyesi: E. M. Doksanaltı, “Knidos Territoryumunda Bulunmuş Bir Aslan Heykeli: “Knidos Yaka Aslanı”, *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 1-20. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.13



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi “Açık Erişimli” (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Knidos Teritoryumunda Bulunmuş Bir Aslan Heykeli: “Knidos Yaka Aslanı” A Lion Statue Found in the Knidian Territorium: “Knidos Yaka Lion”

Ertekin M. DOKSANALTI*

Öz

Antik dönem coğrafyasında Karia Bölgesi sınırları içinde yer alan Muğla İli, Datça İlçesi, Yaka Mahallesi’nde, 2017 yılında bir bahçe duvarı hafriyat işi sırasında beyaz mermerden bir aslan heykeli açığa çıkartılmış olup, eser Marmaris Müze Müdürlüğü envanterine alınmıştır. Knidos teritoryumu içinde, bulunduğu mevkiye bağlı olarak bu aslan heykeli “Knidos Yaka Aslanı” olarak adlandırılmıştır. Herhangi bir yapı ya da kontekste bağlı olmaksızın bulunan aslan heykelinin gerek tarihlendirilmesi gerek köken ve fonksiyonunun belirlenebilmesi için Arkaik ve Klasik Dönem heykeltıraşlık repertuarı içindeki Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan orijinli yapı ve mezar aslan heykelleri ile kabartmalar üzerinden analogik tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Knidos Yaka Aslanı ile ilgili değerlendirmeler, bu heykelin Güneybatı Anadolu orijinli ve kuvvetle muhtemel mezar aslanı fonksiyonuna sahip olduğunu göstermiştir. Stilistik incelemelere göre bu aslan heykeli, MÖ 500-490 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bu çalışmada Knidos teritoryumunda bulunmuş diğer aslan heykellerinin yanı sıra Knidos, Apollon ve aslan ilişkisi üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karia, Knidos, Aslan Heykeli, Knidos Aslanı, Burgaz Aslanı, Grek Arkaik Dönem Heykeltıraşlığı, Grek Klasik Dönem Heykeltıraşlığı, Apollon

Abstract

In 2017, a white marble statue of a lion was unearthed during the excavation of a garden wall in Yaka neighborhood, in Datça District of Muğla Province (in ancient Caria). It was added to the inventory of the Marmaris Museum. Due to its location in the territory of Knidos, this lion statue has been called the “Knidos Yaka Lion”. Comparisons were made with sculptures of Western Asia Minor and Continental Greek origin and tomb lion sculptures and reliefs in the archaic and classical sculpture repertoire in order to date and determine the origins and function of the lion statue, which was found without any structure or context. The assessments of the Knidos Yaka Lion have shown that it is of Southwestern Anatolian origin and was probably tomb lion. The stylistic studies dated the lion statue to 500-490 BC. This study also emphasized the relationship between Knidos, Apollo, and Lion as well as other lion statues found in the territory of Knidos.

Keywords: Caria, Knidos, Lion Statue, Lion of Knidos, Lion of Burgaz, Greek Archaic sculpture, Greek Classical sculpture, Apollo.

Giriş

Muğla İli, Datça İlçesi, Yaka Mahallesi sınırları içinde, 2017 yılında bir bahçe duvarı hafriyat işi sırasında mermer bir aslan heykeli tesadüfen bulunmuş ve Knidos Kazı başkanlığı ile Marmaris Müze Müdürlüğü’ne verilen bilgiler doğrultusunda eser Marmaris

* Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya / TÜRKİYE.
e-posta: ertekin96@selcuk.edu.tr/ ORCID No: 0000-0003-3625-7812.

Müzesi envanterine kazandırılmıştır¹. Aslan yontusunun bulunduğu Yaka Mahallesi Knidos antik kentinin 12,5 km doğusunda yer almaktadır. Söz konusu mevki, Herodotos tarafından tanımlaması ve sınırlaması yapılan Knidos teritoryumu/toprakları² içinde yer almaktadır. Bulunduğu mevkiden dolayı bu aslan heykeli “Knidos Yaka Aslanı” olarak isimlendirilmiştir.

Tanımlama (fig. 1-5)

Heykelin korunan uzunluğu 65 cm, yüksekliği 42 cm, genişliği 26 cm kadardır. Burada gerçek aslan ölçülerinin biraz altında erkek aslan betimlemesi görülmektedir (fig. 1).

Orta taneli beyaz mermerden yontulan aslan heykelinin ancak ön gövdesi günümüze ulaşabilmiştir. Bele yakın bir noktadan gövdenin arka kısmı ile baldır başlangıç noktasından itibaren her iki ön ayak eksiktir. Aslanın sağ tarafında yüzeyi, tuzlanmaya bağlı olarak kısmen pul pul dökülmüştür. Sol tarafı ise olasılıkla suya ya da sürtünmeye maruz kalmış gibi büyük ölçüde aşınmış ve yüzeyi kayganlaşmıştır. Buna bağlı olarak sol tarafta işleme ayrıntıları neredeyse tümüyle kaybolmuştur. Aslanın başı ve yüzü aşınmış olmakla birlikte ayrıntılar kısmen görülebilmektedir.



Figür 1: Knidos Yaka Aslanı (sağ)



Figür 2: Knidos Yaka Aslanı (sol)

Aslanın sağ tarafında omuza yakın bir noktada dairesel formlu 9,5 cm çapında ve 13 cm derinliğinde bir oyuk vardır. Bu oyuk olasılıkla heykelin daha sonraki devşirme kullanımı sırasında yapılmıştır. Çukurun genel görünümü ve çevresindeki aşınma bunun mil yuvası ya da kazık yuvası olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

Baş ve yüz çok aşınmış olmakla birlikte arda kalan izler, ayrıntılı tanımlamanın yapılmasına izin vermektedir.

Kafatası, kas yapısının altında güçlü olarak verilmiştir. Önemli bir ayrıntı olarak alın üstünde, tam ortada alın başlangıcından burun köküne dikey olarak devam eden kafatası çukuru belirgin olarak gösterilmiştir. Kafatası çukurundan iki yana doğru vurgulu ve hafifçe yumru şeklinde şişkin kaslar ile alın hareketli olarak işlenmiştir. Kaş kemiği, gözün üstüne

¹ Bu çalışma Marmaris Müze Müdürlüğü'nün 22.11.2018 tarih ve E.949972 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir. Bu izin veren Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Marmaris Müze Müdürü Sayın Şehime Atabey'e fotoğraflama ve envanterleme çalışmaları sırasında bizlerden yardımını esirgemeyen Sayın Şenay Öcal'a ve Marmaris Müzesi uzmanlarına teşekkür ederiz. Bu eserin kazandırılmasında vatandaşlık görevini yerine getiren, kültür varlıklarının korunması ile ilgili duyarlı tutumundan dolayı kepece operatörü Sayın Dinçer Saruhan'a özellikle teşekkür ederiz.

² Herodotos, Bybassos'tan itibaren tüm yarımada'yı Knidos toprağı olarak tanımlar ki bu Datça Yarımadası'nın tümünü kapsayan bir alanı ifade etmektedir (Hdt. I. 174).

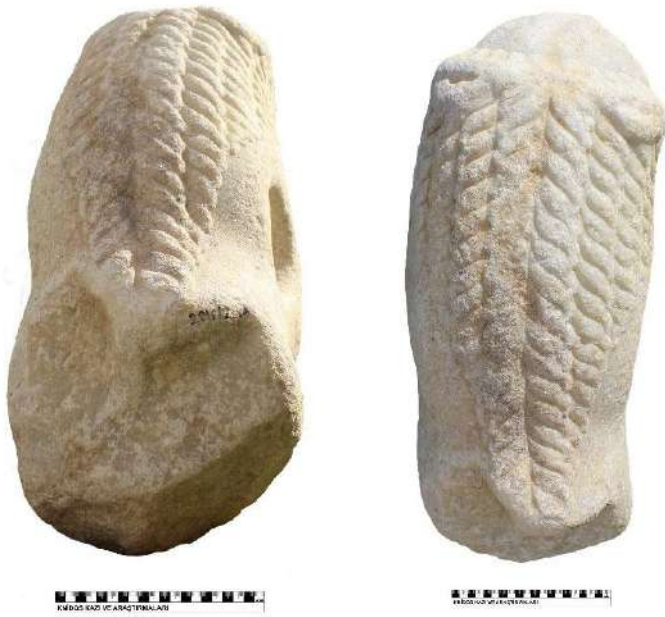
doğru güçlü ve plastik olarak indirilmiştir. Elmacık kemiği yine hafif şişkinlikler halinde belirginleştirilmiştir.

Göz çukuru, kafatası kemik yapısında belirgin olarak gösterilmiş ve gözler iri açılmıştır. Göz kapakları plastik olarak işlenmiştir. Göz kapakları orbisten sığ ama keskin bir yiv ya da çizgi ile ayrılırken, göz kapakları şişkin ve belirgin olarak işlenmiştir. Göz pınarı gösterilmiştir. Göz kenarından şakaklara doğru çıkan kazıma kazayağı çizgileri ile tıpkı alında olduğu gibi göze ve şakak çevresine de hareketli ve plastik bir görünüm verilmiştir.

Aslanın ağzı açık olarak betimlenmiştir. Dudaklar yüzden ince belli belirsiz bir yiv ile ayırt edilmiş olup, kalındır. Aşınmadan dolayı burun ayrıntıları belli olmamakla birlikte geniş, yayvan ve basık, küt bir burun yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Yelenin tek sıra ve bitişik perçemlerden oluşturulmuş ilk sırası, yüzü çerçeve gibi tamamen çevrelemiştir. Yüzü çevreleyen her bir perçem altta düz, yukarı uca doğru sivrilen, kısa birer üçgen formu alev huzmesi şeklinde verilmiştir. Her bir perçem ortalama 3,5 cm yüksekliğindedir. Yüzü çevreleyen yele perçemleri, yüzün altında işlenmeden sadece yele hattı belli olacak şekilde bırakılmıştır. Alev huzmesi formundaki her bir perçem birbirlerine bitişik ve sık olarak verilmiştir. Ancak başın üst kısmında alnın ortasında, kafatası çukurunun meydana getirdiği boşlukta yele perçemleri birbirlerinden hafifçe daha ayrı yerleştirilmiştir. Böylece kafatası çukuru daha vurgulu ve hareketli olmuştur.

Kulaklar, yüzü çevreleyen yelenin ilk sırasının hemen bitiminde hafif kavis/yay şeklinde yelede hafifçe yükselttilerek verilmiştir. Kedigillerde alışıldık olan dik ya da geriye hafif yatırılmış kalp formu ya da sivri uçlu kulak betimlemesi³ yerine Knidos Yaka Aslanı’nda kavisli kulak tercih edilmesi dikkat çekicidir. Knidos Yaka Aslanı’nın kulağı, kısmen gerçek aslan kulağı anatomisine bu bakımdan daha yakındır.



Figür 4: Knidos Yaka Aslanı (arka) Figür 5: Knidos Yaka Aslanı (üst)



Figür: 3: Knidos Yaka Aslanı (ön)

Gür yele, yanlarda ve üstte birbirine paralel devam eden, düzenli sıra halindeki bukle sıralarından oluşturulmuştur. Yele bukleleri, yüzü çerçeveleyen perçemlerden boyut ve şekil olarak farklı düzenlenmiştir. Yele bukleleri, daha uzun olup ortalama 4,5 cm uzunluğunda ve 2 cm genişliğindedir. Yelei meydana getiren sıralardaki her bir bukle, birbirinin tekrarı şeklinde, her iki uca doğru incelen ve sivrilen eşkenar dörtgen ya da daha doğru bir

³ Ridgway 1977, 153.

tanımlamayla açık ve uzun 'S' görünümlü, alev huzmesi formunda işlenmiştir. Her iki uçta incelikli sivri olmaları ile bu bukleler, alnı çerçeveleyen yelenin ilk sırasındaki altı düz üstü sivri perçemlerden sadece ölçü bakımından değil şekil bakımından da ayrılırlar. Bukle sıraları, yelenin doğal şekline bağlı olarak alt kısımda ve yanlarda daha kısayken üstte, sırta doğru gövdeyi kaplayacak şekilde daha uzun sıralardan oluşmaktadır. Yeleyi oluşturan bukle sıraları, kafatası çukurunun başlangıcında alnın ve hayvanın sırtının tam ortasından itibaren ikiye ayrılmıştır. Sırtın, omurga çizgisinden sağ ve sol yana devam eden yele bukle sıraları, tam ortada birbirlerine asimetrik olacak şekilde düzenlenmiştir. Yeleyi oluşturan düzenli bukle sıraları, başın ve sırtın ortasından aşağıya doğru azalan sıralar halindedir.

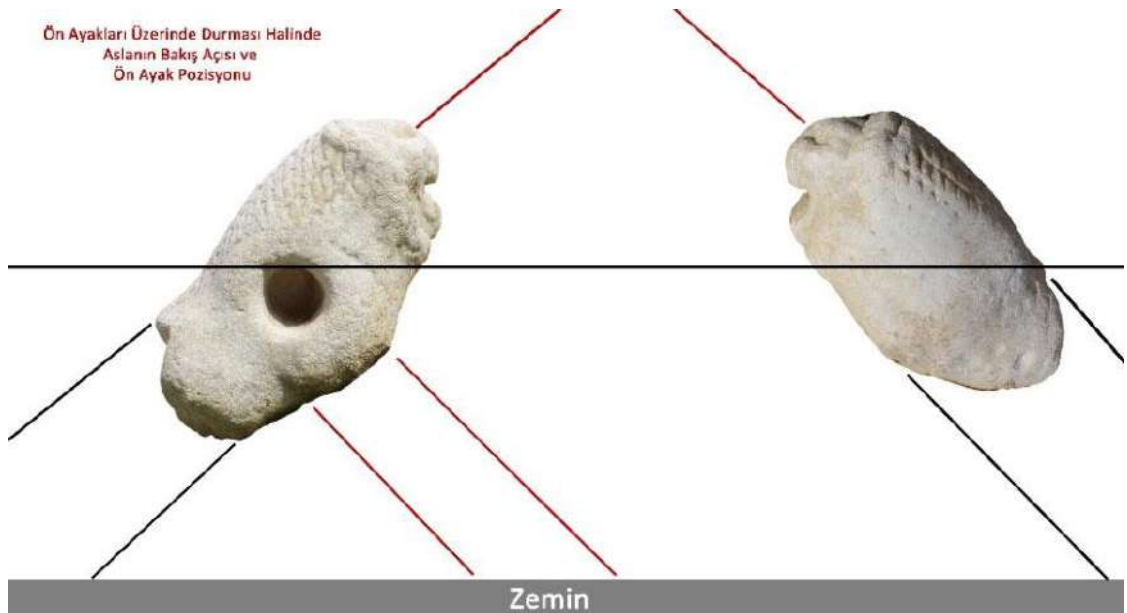
Sağ tarafta yele, bacak başlangıcını yuvarlak bir hat halinde çerçeveleyecek şekilde ve omuz bitiminden itibaren başlamaktadır. Sol tarafta aşınmadan dolayı görülmemekle birlikte benzer bir uygulama yapıldığı ifade edilebilir. Önemli bir ayrıntı yelenin, saç örgüsünü anımsatan iki bukle sırasından bir şerit şeklinde, sırta omurga hattı boyunca hayvanın arkasına dek devam etmesidir.

Duruş-Pozisyon Değerlendirmesi

Grek Arkaik ve Klasik Dönem heykeltıraşlığı içinde sevilen bir konu olarak aslan betimlemeleri genel kompozisyonda yatan, ön ayakları ileri uzanmış otururken, ön ayakları üzerine dikilip arka ayakları ve kalçası üzerinde otururken ve ayakta olmak üzere dört farklı pozda işlenmiştir⁴. Her bir pozun kendi içinde çeşitlemeleri de mevcuttur⁵.

Korunma durumundan dolayı Knidos Yaka Aslanı'nın duruş pozisyonu ilk bakışta anlaşılamamaktadır. Bu nedenle Knidos Yaka Aslanı'nın pozunun belirlenmesi için yapım tekniği, kas ve hareketin iyi irdelenerek, poz analogisinin yapılması gereklidir.

Yatan ve ön ayaklarını ileri uzatıp arka ayaklarını kıvrarak uzanan ya da oturan aslan heykellerinin alt kısımları uzandıkları *plinthos* ya da kaide ile birleşiktir. Buna bağlı olarak uzanan aslanların altı plastik olarak işlenmemiş ve burada *plinthos* bulunduğundan karın ve alt kısımları görülmemektedir. Ayakta ya da ön ayakları üzerinde dikilip, arka ayakları ve kalça üzerine oturan yontularda, aslanın gövdesinin alt kısmı ve karın bölgesi tümüyle ya da kabaca da olsa işlenmekte ve plastiktir.



Figür 6: Knidos Yaka Aslanı poz ve duruş denemesi 1

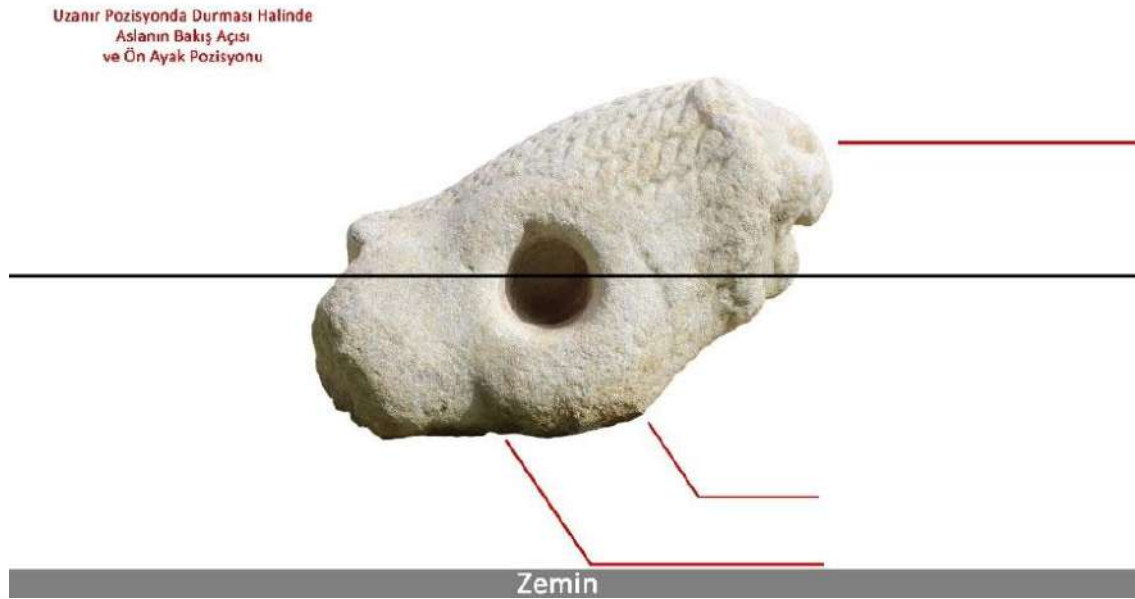
⁴ Ridgway 1977, 152-153

⁵ Meral 2017, 57-112.

Knidos Yaka Aslanı’nın alt kısmının kabaca da olsa işlenmesi, yatar ve ön ayaklarını ileri uzatıp arka ayaklarını kıvrarak uzanır ya da oturur pozda olmadığını göstermektedir. Plastik işlemiş alt gövde, aslanın ayakta durduğunu ya da ön ayakları üzerinde dikelerek, arka ayakları ve kalçası üzerine oturduğunu akla getirmektedir. Diğer bir olasılık da Knidos Yaka Aslanı’nın ileri sıçrar pozisyonda olacağıdır. Bununla birlikte aslanın olası duruş pozisyonu ile ilgili yapılan denemelerde, yontu gerek ayakta duracak gerekse de arka ayakları üzerine oturacak pozisyona getirildiğinde, başının normalden fazla yukarıya döneceği ve ön ayaklarının zemine orantısız olarak verev bir hat çizerek basacağı tespit edilmiştir (fig. 6).

Knidos Yaka Aslanı’nın arka gövdesi ile ön ayakları korunmamış olsa da arda kalan izlerden aslanın pozu algılanabilmektedir. Aslanın sağ omuz ve baldır başlangıcındaki devinimden sağ ön ayağının hafifçe kaldırılarak ileri uzatıldığı, sol omuz ve baldır başlangıcındaki kas hattından sol bacağın sağa göre daha dik açıyla ancak hafif ileriye uzatılarak, verev olarak zemine bastığı anlaşılmaktadır (fig. 1-2). Bu izlere göre ön vücut ağırlığını sol bacak taşımaktadır. Harekete göre aslan arka bacakları ve kalçası üzerinde otururken, sol bacağı üzerinde hafifçe dikelmiş ve sağ bacağı yine hafifçe zeminden kaldırarak ileri uzatmıştır. Aslanın başı ön gövdeyle birlikte belli belirsiz, çok hafifçe sağa döndürülmüşken, bakışları da sağ tarafa doğru yönlendirilmiştir (fig. 4-5).

Yine Knidos Yaka Aslanı’nın pozisyonu ile ilgili denemelerde yontu, yukarı kaldırdığı sağ ön ayağı ve vücut ağırlığını taşıyan hafif ileri uzattığı sol ayağı ile oturma ile uzanma arasındaki poza getirildiğinde gerek başın duruşu ve buna bağlı bakış yönü gerekse de ayakların pozisyonu, anatomik anlamda uyumlu olarak görülmektedir (fig. 7).



Figür 7: Knidos Yaka Aslanı poz ve duruş denemesi 2

Bu pozu ile Knidos Yaka Aslanı, kentin teritoryumunda bulunmuş olan Knidos Burgaz Aslanı⁶ ile bakış yönünün simetrik olması dışında neredeyse aynı pozda verilmiştir. Knidos Burgaz Aslanı’nın sol bacağı hafifçe kaldırılırken, sağ ayağının zemine basmış olması nedeniyle önce B. Schröder sonrasında C. Blümel, aslanın ayağının altında boğa başı olabileceğini ve bu pozun Spata ve Ägina Sfenksleri ile benzer olduğunu ifade etmektedir⁷. Ayağının altında bir boğa başı olması zorunlu olmamakla birlikte, Knidos Yaka Aslanı için

⁶ Schröder 1913, 243-250; Alten Museum 1922, 116, nr. 1724; Picards 1923, 300; Bean—Cook 1952, 175; Blümel 1963, 40-41, nr. 32 fig. 87-89; Cahn 1970, 108-112, fig. 10-13; Berges 2002, 108-110, fig. 4.

⁷ Schröder 1913, 243-244; Blümel 1963, 40-41.

de böylesi bir poz akla yatkın görülmektedir. Burgaz ve Yaka aslanlarının pozları için bazı mezar stelleri ya da tapınak köşe *akroter*leri üzerine yerleştirilen Sfenkslerin⁸ benzer pozları açıklayıcıdır.

Sonuç olarak gerek anatomik ayrıntılar gerek başın ve bakışın yönlendirilmesi gerekse de Burgaz Aslanı ile olan benzerlikten Knidos Yaka Aslanı'nın, belli belirsiz başını sağa çevirirken, sol ön bacağı üzerinde hafifçe dikelirken, sağ ön bacağı zeminden kaldırmış ve arka bacaklarını kıvrarak kalçası üzerinde oturmuş pozda olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihlendirme

Herhangi bir kontekste, kültür tabakasına ya da yapıya bağlı olmaksızın münferit bulunduğundan dolayı Knidos Yaka Aslanı'nın tarihlendirilmesi stil kritik ve analoji metoduyla yapılabilmiştir.

Aslan heykelleri, Arkaik Dönem'den Geç Antik Dönem'e dek Grek ve Roma heykel sanatının repertuarında sevilerek yer almıştır. Aslan heykellerinin gelişimi ve stilistik özellikleri bu süreç içinde takip edilebilmektedir. H. Gabelman, Grek aslan yontuları ile ilgili kapsamlı bir stilistik araştırma yapmıştır⁹. Özellikle Anadolu kökenli Arkaik ve Klasik aslan heykelleri ile ilgili olarak, B. M. Strocka Anadolu aslan yontuları¹⁰ ve C. Ratté Lidya aslan yontularını¹¹ inceledikleri çalışmalarında stilistik gelişim aktarılmıştır. B. S. Ridgway, Arkaik Dönem aslan heykellerinin stil gelişimi ile ilgili verilerin Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu örnekleri kapsamında sunmuştur¹². Aslan yontuları ile ilgili yakın zamanda K. Meral tarafından Ionia Bölgesi aslan heykellerinin değerlendirildiği bir çalışma gerçekleştirilmiştir¹³.

Stil: Batı Anadolu Grek aslan heykellerinin stilistik gelişiminde tespit edilen hususlar MÖ 6. yüzyılın ortası ile ikinci yarısında hatların yuvarlatıldığı, gövdenin daha dolgun olduğu, uzuvların birbirine olan orantılarının doğala biraz daha yakın olduğu, iskelet üzerinde et ve kas yapısı ile kürkün daha belirgin olduğu şeklindedir¹⁴. Aynı yüzyılın sonlarında anatomide gerçekçiliğe yakınlık artmış, ifade enerjik ve kısmi gerçekçilik kazanmıştır. Bununla birlikte özellikle yelenin işlenmesinde stilizasyon devam eder. Arkaik Dönem'in sonu ve Klasik Dönem'in başlarında yeleyi oluşturan bukleler 'S' profilli alev huzmesi formunda olup, belirli mekanik bir düzen meydana getirir. Böylelikle yelenin işlenmesinde neredeyse sıralı bir sistem oluşturulmuştur. Özellikle yüzü çevreleyen perçemler üçgen alev huzmesi formundadır¹⁵. Yelenin şekillendirilmesinin yanı sıra yelenin yüze belirgin bir açıyla bağlanarak, yüzü çerçevelemesi şeklinde yüz-yele ilişkisi MÖ 6. yüzyılın sonu ve MÖ 5. yüzyılın ilk yıllarının karakteristiği olarak değerlendirilir. Alın üzerinde yeleye yayılırken, çeneye kadar yüzü çerçeveler ve hayvanın elmacık kemiklerinin vurgulanması da bu sürecin özelliğidir. Arkaik Dönem'in sonu ve MÖ 5. yüzyılın ilk onluğunda yüz ayrıntılarında, gerçekçilik ile ilgili hususlarda kısmi bir dikkat artarken, özellikle hareketli kas yapısı ve göz düzenlemesi ile yüze ve bakışlara enerjik, etkili bir görünüm kazandırılmıştır. Tüm bu hususlar geç Arkaik Dönem sürecinde oluşmuş ve Erken Klasik Dönem'e kısmi olarak aktarılmış, Mısır ve Oryantalizan etkili Ionia aslanlarının genel sanat çerçevesini

⁸ Ridgway 1977, 156; Petit 2013, fig. 11-12, 14,

⁹ Gabelmann 1965.

¹⁰ Strocka 1977, 481-512.

¹¹ Ratté 1989, 379-393.

¹² Ridgway 1977, 152-156.

¹³ Meral 2017, 2017.

¹⁴ Ratté 1989, 386.

¹⁵ Béguignon – Laumonier 1925, 314-315.

oluşturmaktadır¹⁶. Diğer taraftan kısmı ağır ve masif gövde yapısı, ince deri görüntüsü, kemikli yapısı, bir aslandan çok köpeği anımsatan ana hatları ile güneybatı Anadolu ve yakın adalar çerçevesindeki Dorik sanat bölgesi içinde yaratıldığını göstermektedir¹⁷.

Açıklanacağı üzere Knidos Yaka Aslanı’nın stil özellikleri, bu yontunun tarihinin Geç Arkaik ya da Erken Klasik Dönem’in ilk yılları içinde aranması gerektiğini ve orijinin de Batı Anadolu aslanlarında olacağını göstermektedir.

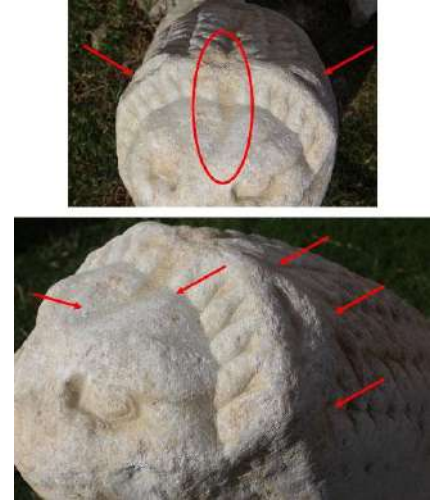
Knidos Yaka Aslanı’nın gövdesi ve işleme ayrıntıları korunma durumu nedeniyle ifade edildiği üzere büyük ölçüde eksik ya da çok aşınmıştır. Bu nedenle kısmen daha iyi durumda olan ön gövdenin anatomik oluşumu ile yüz ve yele ayrıntıları stilin belirlenmesinde dikkate değer özellikler sunmaktadır.

Baş ve Yüz: Aslanın kafatası ile yüz kas yapısı oldukça güçlü ve plastik verilmiştir. Özellikle alın ortasındaki kafatası çukuru ve alın ile göz kenarlarında ve şakaklarda oluşturulmuş kas şekillendirilmesi, büyük yuvarlak göz ve şişkin göz kapakları yüze plastik, hareketli ve enerjik görünüm kazandırmaktadır. Başın hafifçe döndürülmesi bu enerjik etkiyi güçlendirmektedir. Büyük ve yuvarlak göz, orbitalden belirgin ayrılan şişkin göz kapağı ile göz kapağı ve orbital yerleştirilişi keskin olarak verilmiştir. Göz şekillendirilmesi bakışa etkileyici bir görünüm vermiştir (fig. 8).

Alnın tam ortasından buruna doğru dikey olarak inen kafatası çukuru ya da alın ayrıklığı aslanın kafa ve yüz şekillendirilmesinde temel belirleyici unsur olmuştur. Bu çukur aynı zamanda yele düzenlemesinin de başlangıç noktası olarak belirlenmiştir (fig. 9). Knidos Yaka Aslanı’nın özellikle belirgin ve plastik kafatası çukuru Batı Anadolu, Ege Adaları¹⁸ ve Kıta Yunanistan’da¹⁹ bulunan MÖ 6. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 5. yüzyılın ilk çeyreği içinde değerlendirilen aslan yontu ve kabartmaları ile benzer özelliklere sahiptir.



Figür 8: Knidos Yaka Aslanı göz, yüz ayrıntıları



Figür 9: Knidos Yaka Aslanı kafatası, kulak ve yele ayrıntıları

Kafatası yapısının yanı sıra Knidos Yaka Aslanı’nın alın ve yüz kaslarının ve elmacık kemiğinin plastik ve vurgulu işlenmesi ile yüze kazandırılan hareketli ve vahşi bakış, yelenin altından çıkan geniş yay formulu kulaklar yine Geç Arkaik ve Erken Klasik aslan yontuları ile

¹⁶ Gabelman 1965, 91-92

¹⁷ Schöreder 1913, 244, 247, dn. 1; Cahn 1970, 112.

¹⁸ Gabelman 1965, 99, 122, nr. 149, lev. 30; Kokkorou-Alewrass 1993, 96, lev. 21.2; Mertens-Horn 1988 (Delos); Mertens-Horn 1988, lev. 10c (Paros); Mertens-Horn 1988, lev. 10a (Naxos).

¹⁹ Richter 1945, 93-96 (Atina); Mertens-Horn 1988, Lev. 14d, 17a; Mertens-Horn 1988, lev. 21a (Megara); Mertens-Horn 1988, lev. 12e-f (Termai).

benzer stil özelliklerini göstermektedir. Burada yüz özellikleri elmacık kemiği, yanak, alın ve burnun sıkı ve hareketli bir kas yapılandırılması ile bağlanmıştır. Aynı zamanda yüz, nispeten doğal bir üslupla yeleden ayırt edilmiştir. Yüz neredeyse kaygan bir yüzey şeklinde, yumuşak kıvrımlı hafifçe dışbükey, hafifçe içbükey şişmeler ve çökmeler halindeki kas şekillendirilmesine sahip, plastik ve hareketli bir stil sunmaktadır²⁰.

Aslan heykellerindeki bu enerjik ifade ve kafatası çukuru ile hareketli yüz kaslarının işlenmesinin belirgin ve ayırt edici örneklerinden biri, MÖ 525 yıllarına tarihlenen Siphnos Hazine Dairesi kuzey frizdeki Kybele'nin arabasını çeken ve önündeki giganta sardıran aslan kabartmasıdır²¹.

Knidos Yaka Aslanı'nın kafatası ve yüz düzenlemesi MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine verilen Bodrum Kale Avlu Aslanı²² ile kısmen benzer stil özelliği gösterir. Bununla birlikte Bodrum Kale Avlu Aslanı'nın yüz ve özellikle alın, göz ve elmacık kemiğinin daha düz ve daha az hareketli bir ifade sunması ile iki aslan birbirinden ayrılır. Knidos Yaka Aslanı, Bodrum örneğine göre daha enerjik ve hareketli bir yüz yapısına sahiptir.

Knidos Yaka Aslanı ile benzer yüz özellikleri gösteren örnek MÖ 5. yüzyılın ilk onluğu içinde değerlendirilen Naxos aslan başı şeklindeki çörtlenlerde²³ görülmektedir. Ancak Knidos Yaka Aslanı, Naxos aslanlarına göre daha hareketli ve plastiktir. Bununla birlikte her iki örneğin de aynı sanat çerçevesi içinde oldukları açıkça görülebilmektedir. MÖ 5. yüzyılın ilk çeyreği içinde değerlendirilen Thermai Ion tapınağındaki aslan başlı çörtlen²⁴, kafatası çukuru, çıkık elmacık kemiği, hareketli ve yumuşak şakak kasları ile uzun ve dar kafa yapısıyla Knidos Yaka Aslanı ile benzerdir. Bu benzerlik güçlü şekillendirilmiş göz yuvarlağı ve göz kapağı ile orbis geçişinde de görülmektedir. Her iki aslan arasındaki diğer dikkat çeken benzerlik yelenin altından çıkan geniş yay formulu kulak şekillendirilmesi²⁵, büyük ve yuvarlak göz, orbitalden belirgin ayrılan şişkin göz kapağı ile göz kapağı ve orbitalin ilişkilendirilmesinde görülmektedir²⁶.

Knidos Yaka Aslanı'nın kas hareketliliği, göz ve yüzdeki ışık gölge oyunu, Milet'te nekropol alanında bir mezarda bulunmuş olan, MÖ 500 yıllarına tarihlendirilen ve Louvre Müzesi'nde sergilenen aslan²⁷ ile benzerdir. Louvre-Milet aslanının kafatası yapısında çukur olmamakla birlikte her iki aslanın yüzü birbirine çok benzemektedir.

Knidos Yaka Aslanı'nın kafatası, alın çukuru şekillendirilmesi ile alın, yüz ve göz biçimlendirilmesi, MÖ 500-490 yıllarına tarihlendirilen Atina-Olympieion aslan kabartması²⁸ ile yakın benzerlik göstermektedir. Her iki aslanın da kafatası yapısı ve yüz stili birbirinin tekrarı gibidir.

Kafatası çukuru ve göz, kaş ve elmacık kemiği çevresindeki plastik ve belirgin kas düzenlemesi ile enerjik bir ifade ve hareket kazandırılmış yüz yapısı Geç Arkaik Dönem aslanlarında yaygın olarak görülmektedir. Bununla birlikte, Knidos Yaka Aslanı'nın stili ve uygulama düzeni MÖ 6. yüzyılın sonu ve MÖ 5. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen aslan yontuları ile benzer stil özelliklerini sunmaktadır.

Yele ve Post: Knidos Yaka Aslanı'nın baş ve yüzündeki enerjik, canlı ifade ve nispi anatomiye uygun sayılabilecek bazı gerçekçi ayrıntılara karşın yele ve yeleyi meydana

²⁰ Gabelmann 1965, 91-92; Mertens-Horn 1988, 55.

²¹ Ridgway 1965, 48.

²² Strocka 1977, 504-507, nr. 10, fig. 30.

²³ Kokkorou-Alewrass 1975, 75, K57-58; Mertens-Horn 1988, 55, LK WS 24-25, lev. 10a-b, d.

²⁴ Mertens-Horn 1988, 57 LK-WS 28, lev. 12e-f.

²⁵ Mertens-Horn 1988, lev. 12f.

²⁶ Mertens-Horn 1988, 58, lev. 12e-f.

²⁷ Gabelmann 1965, 92-93, nr. 127, lev. 26.

²⁸ Richter 1945, 93-96; Richter 1954, 5-6, nr. 7, lev. Xa.

getiren perçem ve post bukle sıraları belirgin ölçüde mekanik ve stilizedir. Yele, belirli bir düzen içinde meydana getirilmiş perçem ve bukle sıralarından oluşan matematiksel bir kompozisyon sunmaktadır. Yüzü çevreleyen perçemler üçgen, yeleyi oluşturan bukleler uzun ‘S’ formlu alev huzmesi formundadır. Yeleyi oluşturan bukleler ve yüzü çevreleyen perçemler alev huzmesi şeklinde yapılmış olup, belirli bir sıra ile gövdenin ve başın ortasından her iki yanına neredeyse simetriktir (fig. 10-11).



Figür 10: Knidos Yaka Aslanı yele ayrıntıları

Yele ile ilgili önemli bir ayrıntı, yüz ve yele ayırımında perçem sırasında görülmektedir. Alt kısmı düz, üçgen ya da alev huzmesi formundaki perçemlerden oluşan yelenin ilk sırası yüzü bir sıra halinde sınırlamaktadır. Yelenin bir sıra halinde yüzü sınırlaması ve sırayı oluşturan her bir perçemin altı düz, üçgen alev huzmesi şeklinde düzenlenmesi ve yele buklelerinin birbiri yanı sıra yine alev huzmesi formunda sırlanması, MÖ 6. yüzyılın son otuz yılı ile MÖ 5. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen aslan yontularında görülen bir uygulamadır²⁹.

MÖ 6. yüzyılın son çeyreği içinde değerlendirilen Bodrum Kale Avlu Aslanı’nın³⁰ yüzünü çerçeveleyen yele perçemleri ve yeleyi oluşturan bukleler, Knidos Yaka Aslanı’nın yele bukle ve perçem stiline benzeridir. Yüz ve yele ayırımındaki perçem düzenlemesi ve yelenin yüzü çerçeveleme şekli her iki aslan için benzer bir stil gösterse de Bodrum Kale Avlu Aslanı’nın bukleleri ve perçemleri daha uzun ve yuvarlatılmış hatlardan meydana getirilmiştir. Bodrum Aslanı’nın yelenin altından çıkan ve geriye yatırılmış sivri kulak yapısı da her iki aslan arasındaki diğer bir farktır. Yele düzenlemesindeki farklılıklara karşın her iki aslan yontusu da aynı sanat çevresinin ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Stil ve uygulama düzeni bakımından Geç Arkaik Dönem’e tarihlendirilen Teos Aslanı³¹, Knidos Yaka Aslanı’na, yüzü çevreleyen üçgen perçemlerin düzenleme şekliyle

²⁹ Schröder 1909, 76-77; Gabelmann 1965, 91-92, nr. 127-129, lev. 26; Stročka 1977, 498-500.

³⁰ Stročka 1977, 504-507, nr. 10, fig. 30-32.

³¹ Béguignon – Laumonier 1925, 281-321, 314-315, lev. XII.

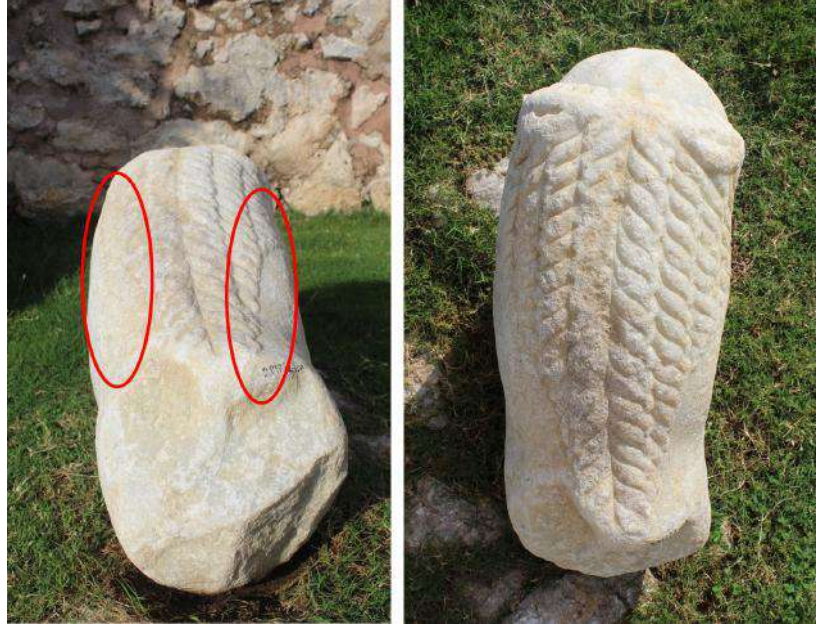
nispi benzer özellikler göstermektedir. Ancak Teos Aslanı'nın baş ve yüz yapısı daha köşeli ve şematik, aynı zamanda yüzü çevreleyen yelenin perçemleri daha kısadır.

Bodrum Kalesi'nin deniz duvarına İngiliz Kulesi'ne monte edilmiş ve MÖ 500 yıllarına tarihlendirilen diğer bir Bodrum Kale Aslanı³², yele ve yüz ilişkisi ile yele bukleleri ve perçem düzenlenmesi bakımından Knidos Yaka Aslanı ile benzer hususları taşımaktadır.

Knidos Yaka Aslanı'nın yüzü çerçeveleyen yele perçemlerinin yakın benzerlik anlamında karşılaştırılacak diğer bir örnek MÖ 500 yıllarına tarihlendirilen Louvre-Milet Aslanı'dır³³. Gerek yüzü çevreleyen üçgen perçemler gerekse yele bukleleri aynı stilin ürünüdür. Didyma'da bulunan ve K. Tuchelt tarafından MÖ 500 yıllarına tarihlenen aslan yontu fragmanı³⁴, yüzü çerçeveleyen üçgen yele perçemlerinin formu ve sitili bakımından Knidos Yaka Aslanı ile benzer yapıdadır³⁵.

Sırt Yelesi: Knidos Yaka Aslanı'nın post yele düzenlemesinde ayırt edici diğer önemli bir husus, sırtta tam ortada, omurga boyunca arkaya doğru devam eden saç örgüsünü anımsatan şerittir (fig. 11). Yelenin devamı şeklinde düzenlenen bu şerit tam ortadan simetrik olarak düzenlenmiş, uzun ve açık 'S' profilli buklelerden oluşmakta ve sırt yelesi şeklinde değerlendirilmektedir³⁶.

Arkaik Dönem aslan heykellerinde omurga boyunca devam eden bu tip sırt yelesi, nadiren görülmektedir. Bazı aslan yontularında görülen sırt yelesi, anatomik ya da natüralist bir uygulama



Figür 11: Knidos Yaka Aslanı yele ve poz/duruş ayrıntıları

olarak değerlendirilmemektedir³⁷. Aslan yontularında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısındaki örneklerde nadir de olsa sırt yelesi yeni bir motif değildir³⁸. Aslan betimlemeleri ile ilgili Grek görsel sanatlarında, benzer sırt yelesi uygulamasının görüldüğü erken ve dikkat çeken örneklerden biri MÖ 640-630 yıllarına tarihlendirilen Protokorinth Chigi Vazosu'ndaki³⁹ aslan avı sahnesindedir. Burada aslanın sırt yelesi, alev huzmesi buklelerden meydana getirilmiş ve omurga boyunca kuyruğa dek devam etmektedir. Bu uygulama aslana vahşi, aynı zamanda da etkileyici bir görünüm kazandırmıştır.

³² Vermeule 1972, 54, lev. 13.9.

³³ Gabelmann 1965, 92-93, nr. 127, lev. 26.

³⁴ Tuchelt 1970, 98, K 74, lev. 71, 3.

³⁵ K. Tuchelt tarafından bu yontu MÖ 500 yıllarına tarihlendirilse de Strocka, bu aslan yontusunu ve stilini MÖ 6. yüzyılın son otuz yılı içinde değerlendirmektedir (Strocka 1977, 498-500, fig. 24-26).

³⁶ Gabelmann 1965, 97-98.

³⁷ Gabelmann 1965, 34; Strocka 1977, 502 dn. 63-64.

³⁸ Schrader *et. al.* 1939, 270, nr. 383, lev. 166-167; Gabelmann 1965, 34, 82, 84, 93, 106, dn. 168-169, 344, 380; Strocka 1977, 502.

³⁹ Arias – Hirmer 1960, lev. 17.

Klasik Dönem’in içinde devam eden süreçte MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden aynı yüzyılın sonuna dek çok sık olmamakla birlikte bazı aslan yontularında⁴⁰, sırt yelesi uygulaması görülmektedir. Ancak Geç Klasik Dönem’e ait olan bu aslanlarda sırt yelesi işleniş Arkaik ve MÖ 5. yüzyıl aslanlarının sırt yelesinden tamamen farklı bir stil ve üslup göstermektedir.

Plastik eserlerde sırt yelesi uygulaması ile ilgili erken örneklerden biri MÖ 530-520 yıllarına tarihlendirilen Bodrum Kalesi Liman Aslanı⁴¹ heykelidir. Başlı korunamamış olan bu yontunun kuyruğa dek devam eden simetrik, saç örgüsü görünümüne şerit uygulamasından meydana getirilen sırt yelesi düzenlemesi Knidos Yaka Aslanı ile kısmen benzer özellikler göstermektedir. Ancak Bodrum Kalesi Liman Aslanı’nın bukleleri daha az vurgulu ve stilizedir.

Knidos Yaka Aslanı ile stil bakımından benzerlik gösteren diğer bir örnek Beçin’de bulunmuş olan ve MÖ 6. yüzyılın son çeyreği içinde değerlendirilen aslan heykeli parçasıdır⁴². Gerçek boyutlara yakın bir aslan betimlemesi olan Beçin Aslanı’nın sırt yelesini meydana getiren bukleler alev huzmesi şeklinde düzenlenmiş olmakla birlikte diğer örneklerden farklı olarak asimetrik merkezi çiftli saç örgüsü sırt yelesinin her iki yanında birer tekli sıra daha ilave edilerek sırt yelesi dört sıradan meydana getirilmiştir.

Atina Akropolis Müzesi’nde sergilenen, parçalar halinde günümüze ulaşmış olan ve MÖ 510-500 yıllarına tarihlendirilen iki aslan yontusunda⁴³ sırtta, omurga hattı boyunca devam eden saç örgüsü görünümüne şerit şeklinde sırt yelesi görülmektedir. Arka sırt yelesi şeridi, ortadan iki yana açılmış, ucu sivri ama çiftli alev huzmesi şeklindedir. Akropolis Müzesi Aslanı, 3832-3833 envanter numaralı örneğin arka yelesini meydana getiren bukleler Knidos Yaka Aslanı ile benzer stil özellikleri göstermektedir. Ancak Akropolis örneğinde arka yelesi daha sıkı olarak işlenmiştir.

Paros Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen ve MÖ 500 yıllarına tarihlenen Paros’ta bulunmuş kireçtaşı bir kabartmada görülen boğaya saldıran aslan betimlemesi⁴⁴, sırt yelesinin verilmesi bakımından Knidos Yaka Aslanı ile benzerlikler göstermektedir. Paros aslan kabartması, Knidos Yaka Aslanı ile sadece sırt yelesi bakımından değil aynı zamanda kafatası, alın çukuru, göz ve yüz kas yapısı bakımından da benzer stil özelliklerine sahiptir.

Sıçramaya hazırlanır pozda işlenmiş olan Delos Aslanı⁴⁵, sırt yelesinin düzenlemesi benzer bir uygulamayı göstermekle birlikte, alev huzmesi formundaki her bir bukle, kendi içinde tüyleri gösterecek şekilde düzenlenmesi bakımından erken örneklerden ve Knidos Yaka Aslanı’nın sırt yelesi düzenlemesinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte yelesi buklelerinin şekillendirilmesi ve sıralaması Knidos Yaka Aslanı ile olan stil benzerliğini göstermektedir. Her iki aslan arasındaki benzerlik, sadece sırt yelesinde değil aynı zamanda kafatasındaki alın çukuru ve yüz kas şekillendirilmesinde de görülmektedir. G. Kokkorou-Alewrass⁴⁶, Delos Aslanı’nı MÖ 500 yıllarına tarihlerken, A. Hermary⁴⁷ bu yontuyu MÖ 5. yüzyılın ilk iki çeyreği içinde değerlendirmektedir⁴⁸.

⁴⁰Grossman 2001, 82-88, nr. 29-32 (Attika); Polojiorghi 2004, 252-253, lev. 63.4 (Pireus).

⁴¹Strocka 1977, 500-503, nr.9, fig. 27-29.

⁴²Rumscheid 2019, 312-313, fig. 7-9.

⁴³Schröder 1909, 73-74, nr. 3832-3833 ve 3834, fig. 61-62.

⁴⁴Markoe 1989, 114, lev. 27b.

⁴⁵Gabelmann 1965, 101, 122, nr. 149, lev. 30.

⁴⁶Kokkorou-Alewrass 1993, 96, lev. 21.2, dn. 43.

⁴⁷Hermary 1984, 20-22, nr. 4105, lev. X. 6-8.

⁴⁸Gerek duruş gerek yelesi ayrıntıları ile yüz şekillendirilmesi bize göre Delos Aslanı MÖ 6. yüzyılın sonu ile MÖ 5. yüzyılın ilk yılları içinde değerlendirilmelidir.

Knidos Yaka Aslanı'nın sırt yelesi ile en yakın stil benzerliği gösteren örnek ise yine Knidos kökenli olan Knidos Burgaz Aslanı'dır⁴⁹. Saç örgüsünü meydana getiren buklelerin formu ve stili her iki aslanda da benzer şekilde düzenlenmiştir. Knidos Yaka Aslanı'nın sırt yelesine uygulamasının buklelerin şekillendirilmesi ve üslubu MÖ 6. yüzyılın sonu ile MÖ 5. yüzyılın ilk yıllarına tarihlendirilen Atina Akropolis, Beçin, Delos, Paros ve Knidos Burgaz aslan yontuları ya da kabartmalarının sırt yelesine stili ile uyum göstermektedir.

Omuzdan Yele Geçiş: Knidos Yaka Aslanı'nın yele başlangıcı, omuzda bacakların üstünü düzgün ve keskin bir hat halinde, yay formunda sınırlayacak şekilde verilmiştir (fig. 1). Yeleden posta geçiş keskin, ayırt edici bir hat ile belirlenmiştir. Bu keskin form ve stilize geçiş, kompozisyon bakımından New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen ve MÖ 500 yıllarına tarihlenen Sardes Aslanı⁵⁰ ile neredeyse aynıdır.

Vücut ve Kas Yapısı: aşınmaya bağlı olarak her ne kadar Knidos Yaka Aslanı'nın kas ve anatomik yapısına ait ayrıntıları net olarak algılanamasa da tıpkı yüz şekillendirilmesinde olduğu gibi, kas oluşumu hafif şişkinlik ve hafif göçmeler ile verilmiştir. Kas şişkinlikleri ve çukurlarının birbirine geçiş yumuşak ve kesintisiz olarak işlenmiş olup, bu stil kendi içinde hareketsiz duran aslana enerjik ve güçlü, gergin bir duruş kazandırmıştır. Knidos Yaka Aslanı'nın, kasların yapısı, belirgin kaburga ve vücut formu gerçek bir aslandan çok bir köpeğin anatomisine daha yakındır. Genel görünümü ile bir köpeğin gövdesine, aslan başı ve yele eklenmesiyle aslan betimlemesine ulaşılmış gibidir. Metropolitan Sardes Aslanı⁵¹ sadece post ve yele düzenlemesi bakımında değil aynı zamanda kas ve iskelet yapısı bakımından da Knidos Yaka Aslanı ile yakın benzerlikler ve stil birlikteliği sunmaktadır.

Knidos Yaka Aslanı ile stil ve üslup bakımından gerek duruş, poz, gerek post-yele düzenlemesi, kafatası ve yüz özellikleri gerekse de kas şekillendirilmesi ile ilgili en yakın örnek, Knidos teritoryumunda bulunmuş olan ve MÖ 500 yıllarına tarihlenen Knidos Burgaz Aslanı'dır⁵². Duruş, poz, post-yele düzenlemesi, kafatası ve yüz özellikleri, gövde, kas şekillendirilmesi ile ilgili yapılan stilistik ve analogik değerlendirmeler, Knidos Yaka Aslanı'nın Batı Anadolu orijinli olduğunu ve MÖ 500-490 yıllarına tarihlendiğini göstermektedir.

Knidos Aslanları

Arkaik ve Klasik dönemlerde Knidos ve Knidos teritoryumunda, aslan betimlemesinin kent için anlamını ve önemini gösterecek nitelikte aslan yontuları bulunmuştur. Sayı, tip ve nitelik bakımından Emecik Apollon Kutsal Alanı MÖ 7. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 6. yüzyıla tarihlenen aslan heykelleri önemlidir⁵³. Ancak gerek bulundukları alan ve yapı gerek sanat kaliteleri bakımından Emecik Apollon Kutsal Alanı aslanları Doğu Akdeniz, Asur ve Geç Hitit Aslanları ile yakın benzerlikler göstermektedir⁵⁴. Fonksiyonları, bağlı oldukları sanat çevresi bakımından Knidos ve teritoryumunda bulunmuş iki aslan yontusu dikkat çekicidir: 'Knidos Burgaz Aslanı' ve "Knidos Aslanı".

Knidos Burgaz Aslanı: Knidos teritoryumu içindeki Burgaz/Stadia'da bulunmuş olan "Knidos Burgaz Aslanı", Geç Arkaik ve Erken Klasik dönemler için Knidos aslan repertuarı içindeki önemli örneklerden birisidir. "Knidos Burgaz Aslanı" 20. yüzyılın başlarında,

⁴⁹ Schröder 1913, fig. 114; Cahn 1970, 111, fig. 13.

⁵⁰ Richter 1954, 5, nr. 6, lev. IX.

⁵¹ Richter 1954, 5-6, nr. 6-7, lev. IX-X; Lazzarini – Marconi 2014, 122-123, fig. 15.

⁵² Schröder 1913, 243-250; Alten Museum 1922, 116, nr. 1724; Picards 1923, 300; Blümel 1963, 40-41, nr. 32 fig. 87-89; Bean – Cook 1952, 175; Cahn 1970, 108-112, fig. 10-13; Berges 2002, 108-110, fig. 4; Baran 2010, 135, lev. 134.3.

⁵³ Berges – Tuna 2000, 202, fig. 15; Berges 2002, 110, fig. 5-6; Berges 2006, 92-97, nr. 86-115, lev. 45-49.

⁵⁴ Akurgal 1966, 56-58, 101, fig. 6, 12, lev. 8a-b, 16a-b, 21; Durugönül 1994, 150; Berges 2006, 92-97, nr. 86-115, lev. 45-49.

Datça’da, İskele ve Dalacak (Burgaz) mevkiileri arasındaki antik kalıntılar çevresindeki alanda, oldukça derin bir alüvyon birikintisinde bir kuyunun kazısı sırasında ortaya çıkartılmıştır⁵⁵.

Datça’da bulunmasından kısa bir süre sonra 1902 yılında Berlin’e götürülen ve günümüzde Berlin Müzesi’nde (Staatliche Museen zu Berlin) sergilenen Knidos Burgaz Aslanı, korunan ölçüleri ile 1,36 metre uzunluğunda ve 0,80 metre yüksekliğinde olup kireç taşından yontulmuştur. Bu ölçüleri ile heykel tamamlandığında gerçek aslan boyutlarına yakındır⁵⁶ (fig. 12-13).

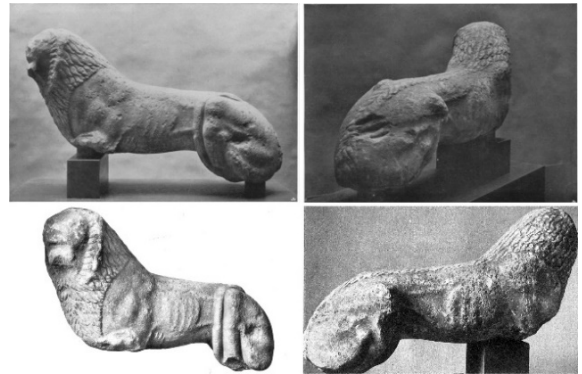
Aslanın ön ve arka ayakları eksik olmakla birlikte arda kalan izlerden pozunu algılanabilmektedir. Aslan arka bacaklarının ve kalçasının üstüne otururken, sol ön ayağı ekleminden hafifçe bükülerek havaya kaldırılmış ve ileriye uzatılmıştır. Baldır başlangıcından itibaren eksik olan sağ bacak ise sol bacağına göre yere daha dik bir açıyla indirilmiştir. Ancak ön bacak tamamen dik açıyla değil, verev şekilde ileri uzanarak zemine basmakta ve vücut ağırlığını taşımaktadır. Kuyruk vücudun altından geçerek sol bacağı kenarını çevirir ve ucu hayvanın arkasına gelecek şekilde kıvrılmıştır. Baş gövdesiyle birlikte hafifçe soluna yöneltilmiştir.

Knidos Burgaz Aslanı, arka bacakları ve kalçası üzerine oturarak, sağ ön bacağı üzerinde yarım uzanmış pozda verilmiştir. Sol ön bacağı havaya kaldırarak öne uzatmış, başını ve vücudunun ön kısmını hafifçe sola çevirerek, soluna yönelmiştir. Bu pozunu ile Knidos Burgaz Aslanı, arka bacakları ve kalçası üzerine oturmuş ve uzanmak üzere olan bir aslanı betimlemektedir. Sol bacağı havaya kaldırılmış olması nedeniyle B. Schröder ve C. Blümel⁵⁷, Knidos Burgaz Aslanı’nın pençesinin altında bir boğa başına basıyor olabileceğini düşünmektedir⁵⁸.

Knidos Burgaz Aslanı, arka ayakları ve kalçaları üzerinde otururken ön ayakları ile dikilmiş aslanlar ile uzanmış aslan heykelleri arasındaki bir hareketi gösterir şekilde yarım uzanmış pozda betimlenmiştir. Bu pozunu ile Knidos Burgaz Aslanı, Spata ve Ägina’daki sfenks heykellerini anımsatmaktadır⁵⁹.



Figür 12: Knidos Burgaz Aslanı



Figür 13: Knidos Burgaz Aslanı

Knidos Burgaz Aslanı’nın kas yapısı, belirgin kaburga ve vücudun formu gerçek bir aslandan ziyade köpeği andırır⁶⁰. Yüzü çevreleyen yele perçem sırası ve alev huzmesi formunda yele bukleleri ile yele düzenlemesi oluşturulmuştur. Post ile ilgili dikkat çeken unsur, saç örgüsü şeklinde kuyruğa dek devam eden sırt yelesidir.

⁵⁵ Bean – Cook 1952, 175; Cahn 1970, 108, dn. 269; Berges 2002, 108, dn. 55.

⁵⁶ Schröder 1913, 243; Alten Museum 1922, 110; Blümel 1963, 40; Berges 2002, 108-110, fig. 4.

⁵⁷ Schröder 1913, 244; Blümel 1963, 40.

⁵⁸ Alten Museum 1922, 116.

⁵⁹ Schröder 1913, 244; Alten Museum 1922, 116; Blümel 1963, 41.

⁶⁰ Schröder 1913, 244, 247; Gabelman 1965, nr. 29, 90; Berges 2002, 109.

Knidos Yaka Aslanı ile benzer stil özellikleri sunan Knidos Burgaz Aslanı, MÖ 6. yüzyılın sonu ile MÖ 5. yüzyılın başlarına MÖ 500-490 yıllarına tarihlendirilmekte⁶¹ ve Batı Anadolu, Doğu Dor sanat çevresi kapsamında değerlendirilmektedir⁶². Knidos Burgaz Aslanı'nın, bulunduğu alan, Burgaz/Stadia kentinin antik nekropol alanının sınırları içinde yer almaktadır. Bulunduğu alan kapsamında bu aslan heykeli büyük olasılıkla bir mezar kontekstine ait mezar aslanıdır⁶³.

Knidos Aslanı: Knidos'un nekropol alanında British Museum adına, 1858 yılında, C. T. Newton'un Knidos'ta gerçekleştirdiği kazılarda, kolosal ölçülerde bir aslan heykeli açığa çıkartılmış ve eser, 1859 yılında Londra'ya götürülmüştür⁶⁴.

Knidos Aslanı günümüzde British Müzesi'nde (British Museum), müze girişindeki büyük salonda sergilenmekte olup, 2,39 metre uzunluğunda ve 1,82 metre yüksekliğinde, beyaz Pentlikon mermerinden yontulmuştur⁶⁵ (fig. 14). Aslan arka ayaklarını kıvrıp ön ayaklarını ileri uzatarak, karnı üzerinde oturur pozda verilmiştir. Başını sağa doğru çevirmiştir. Kuyruk vücudun altından geçerek sağ baldırın üzerine yerleştirilecek şekilde kıvrılmıştır. Ön ayaklarını dizden alt kısmı ve sağ arka pençesi, çenesi eksik olup yüzeydeki aşınmalar haricinde iyi korunmuş durumdadır.



Figür 14: Knidos Aslanı

Gerek kolosal ölçüleri gerek bulunduğu anıt ve gerekse stil özellikleri ile sadece Knidos için değil aynı zamanda Antik Dönem'de yaratılmış önemli aslan yontularından biridir⁶⁶. Knidos Aslanı, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı-Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir⁶⁷. Orijinalde Knidos'un nekropol alanında, Dor düzeninde anıtsal bir mezarın⁶⁸, piramidal çatısının üstünde yer alan bu kolosal aslan heykeli, yüksek sanat

⁶¹ Schröder 1913, 248-250; Blümel 1963, 41.

⁶² Berges 2002, 109-110, dn. 58-61.

⁶³ Berges 2002, 109.

⁶⁴ Newton 1862, lev. LXI; Newton 1863, 480-502; Newton 1865, 214-221.

⁶⁵ Jenkins 2008, 19.

⁶⁶ Smith 1900, 214-216, nr. 1350; Lethaby 1918, 37-39; Waywell 1998, 235-242; Jenkins 2008, 19-24, fig. 8-10.

⁶⁷ Waywell 1998, 240.

⁶⁸ Newton 1863, 493; Newton 1865, 222-224, lev. LXII-LXVII; Berns 2003, 229-230; Jenkins 2008, 24-29; Gider-

kalitesi ve boyutları ile Knidos ve aslan yontuları arasındaki sıkı bağlantıyı gösterir nitelikte bir mezar aslanıdır.

Knidos, Aslan ve Apollon İlişkisi

Knidos, Arkaik Dönem’den itibaren aslan betimlemelerine ilgisiz kalmamıştır. Mermer aslan yontuları dışında da Knidos için aslan betimlemesi ekonomik, sanat ve dinsel anlamda önemli bir yere sahiptir. Özellikle MÖ 530’larda başlayan ve MÖ 4. yüzyıla dek devam eden Knidos sikke darbında, sikkelerin ön yüzlerinde aslan başı ya da aslan protomu, arka yüzde bir kadın başı yer almıştır⁶⁹.

Knidos sikkelerinde yer alan aslan betimlemesinin anlamı çok açık değildir. H. A. Cahn, bu sikkelerin arka yüzlerindeki kadın başını, Kıbrıs’ta doğan, Knidos’a gelen⁷⁰ ve burada kültü bulunan Aphrodite olarak tanımlar. Buna karşın Anadolu’nun en eski kültürünün asli figürü ana tanrıça ve yanında yer alan aslan betimlemesi ile Knidos sikkelerinde aslan-Aphrodite ilişkisini ifade eden bir bağlantı kurmaz. H. A. Cahn, kentin sikkeleri üzerindeki aslan betimlemesini, Aphrodite’den çok Knidos ve dahil olduğu altı kentten oluşan Dor Birliği’nin (*Hexapolis*) baş tanrısı Apollon Karneios ile ilişkilendirmeyi tercih eder⁷¹. H. A. Cahn, Apollon ve aslan bağlantısını, Karneios Kültü bağlamında özellikle Kyrene sikkeleri ve bu kentin kuruluş mitosu kapsamında açıklar. Sikkelerdeki Apollon figürünü, kentin kurucu-koruyucusu, aslan betimlemesini ise düşman gücün temsili olarak ifade eder⁷².

Doğu Akdeniz medeniyetlerinde aslan, Güneş tanrısının tercih edilen sembolüdür. Aynı zamanda aslan, eski Mısır kült ve mitoslarında Güneş tanrısı Ra’nın ve Güneş tanrısının oğlu olarak gösterilen firavunların da sembolüdür⁷³. Herodotos’un (Hrd. II. 144.156) aktardıklarına göre, firavunların ilahi sembolü ve Ra’nın oğlu olan Horus, aynı zamanda Greklerce Apollon olarak tanımlanmıştır. Böylelikle Apollon, Antik Mısır’ın Güneş tanrısı ile bağlanırken aslan da “Güneş tanrısı Apollon” ile ilişkilendirilmiştir.

Grek Güneş tanrısı Helios ile çoğu kez ayırt edilmeyen Apollon için Rodos önemli bir merkezdir⁷⁴. Güneş tanrısı Helios, Apollon ve aslan ilişkisi kapsamında Rodos’ta çok sayıda aslan ve sfenks heykelcikleri bulunmuştur⁷⁵. D. Berges’e göre Güneş tanrısı, Apollon ve dolaylı olarak aslan ilişkisi ile ilgili bağlantı, Knidos ve Knidos’un kutsal alanı olarak değerlendirilen Triopion’un mitolojik kurucusu Triopas ve Knidos bağlamında da açıkça görülmektedir⁷⁶. Knidos ve mitolojik kurucu Triopas ile ilgili olarak da T. Homolle, aslanı *Dor Hexapolisi* tarafından Knidos yarımadasında tapınım gören Apollon Triopion’un sembolü olarak değerlendirir. Aynı zamanda Knidos sikkeleri üzerinde görülen aslan başı ve aslan protomunu da Knidos için etnik bir işaret olarak ifade eder⁷⁷.

Knidos, Apollon ve aslan ilişkisi ile ilgili önemli bir veri yine Knidos teritoryumunda bulunmaktadır. Knidos toprakları içinde yer alan Emecik Apollon Kutsal Alanı’nda aslan ile birlikte verilmiş ve aslan terbiyecisi olarak tanımlanmış erkek⁷⁸ ile münferit aslan yontuları⁷⁹

Büyüközer 2019, 118-120.

⁶⁹ Cahn 1970, 19-67, nr. 1-127, lev. 1-18.

⁷⁰ Blinkenberg 1933, 38, 201.

⁷¹ Cahn 1950, 188.

⁷² Cahn 1950, 190-191.

⁷³ De Wit 1951, 167-68.

⁷⁴ Cahn 1970, 197; Berges 2006, 95.

⁷⁵ Berges 2006, 95.

⁷⁶ Berges 2002, 110; Berges 2006, 21-22, 95.

⁷⁷ Homolle 1896, 597.

⁷⁸ Berges 2006, 87-90, nr. 66-67, lev. 41.1-3

⁷⁹ Berges 2006, 92-97, nr. 86-115, lev. 45-49.

bulunmuştur. Emecik Apollon Kutsal Alanı, aslan yontularının çeşitliliği ve sayıca yüksek bir orana sahip olmaları gerek D. Berges ve gerekse T. Homolle tarafından vurgulanan Knidos, Apollon ve aslan bağlantısını doğrular niteliktedir.

Batı Anadolu merkezlerinin bir kısmı Arkaik Dönem sikke basımında aslan betimlemesini tercih etmektedirler. Sikke darbında, Apollon ve aslan ilişkisi ile mitolojik kurucu Triopas bağlamında, Arkaik Dönem'den MÖ 4. yüzyıla dek Knidos için aslan betimlemesinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak Hellenistik Dönem'de Knidos'ta aslan betimlemesinin ekonomik ya da sanatsal anlamda kullanımı Arkaik ve Klasik dönemlere göre daha sınırlıdır. Sadece MÖ 2. yüzyılın sonu ve MÖ 1. yüzyıl amphora mühür baskıları arasında birkaç Knidoslu üretici aslan protomunu kullanmıştır⁸⁰.

Knidos Yaka Aslanı Fonksiyon Değerlendirmesi

İnsan elinden plastik ürünler çıkmaya başladığı en erken süreçten itibaren aslan betimlemeleri kült imgelerinde yer bulmuştur⁸¹. Benzer durum antik Grek kültürü için de geçerlidir. Gerek edebiyat gerekse de vazo resimleri ve plastik sanatlarda erken dönemlerden itibaren aslan betimlemeleri Grek sanatının önemli bir unsurudur⁸².

Aslan yontuları Grek Kültüründe kent kapılarında, kamusal alanlarda, kült alanlarında ve mezarlarda koruyucu ve korkutucu/*apotropaik* özellikleri ile yer bulmuştur⁸³.

Knidos Yaka Aslanı herhangi bir yapı ya da kontekste kapsamında bulunmadığından fonksiyonunun kesin olarak belirlenebilmesi kolay değildir. Bununla birlikte bulunduğu bölge ve Knidos Burgaz Aslanı ile olan benzerlikleri aracılığıyla fonksiyon belirleme ile ilgili öneri sunabilmek mümkündür.

Datça Yarımadası boyunca Knidos teritoryumunda başta Burgaz/Stadia, Reşadiye, Hızırşah ve Kumyer olmak üzere çok sayıda küçük ölçekli üretime yönelik çiftlik ve köy yerleşimi ve *komeler* bulunmaktadır. Küçük ölçekli yerleşim alanları dışında Knidos'un 35 km batısında Emecik Mahallesi Apollon Kutsal Alanı yer almaktadır⁸⁴.

Aslan heykelinin bulunduğu Yaka Mahallesi, Antik Dönem'de yerleşim görmüş bir alan değildir. Bununla birlikte son yıllarda Marmaris Müzesi Müdürlüğü'nün Yaka Mahallesi sınırları içinde modern karayolu bakım onarım çalışmaları sırasında tespit ettiği Klasik ve Hellenistik dönemlere ait mezarlar, bu alanda çiftlik ya da *kome* ölçekli bir yerleşimin olabileceğini akla getirmektedir. Aslan heykelinin açığa çıkartıldığı bölgeye en yakın Antik yerleşim alanı yaklaşık bir kilometre güneydeki Kumyer Kale yerleşkesidir. Kumyer Kale yerleşkesi Arkaik ve Klasik Dönem'e ait buluntuları ile Knidos Yaka Aslanı'nın tarihi ile uyumludur. Ancak gerek Yaka Mahallesi gerekse de en yakın Kumyer antik yerleşkesinde aslan heykelinin yerleştirileceği kamusal ya da kült amaçlı anıtsal ya da daha mütevazı ölçekli herhangi bir yapı kalıntısı mevcut yüzey verilerine göre görülmemektedir. Aslanın buluntu noktasına yakın mesafede yer alan mezarlar bölgenin mezarlık alanı olabileceğini ve bu yontunun 'mezar aslanı' işlevine sahip olduğunu düşündürmektedir.

Knidos Yaka Aslanı ile stil ve üslup bakımından büyük benzerliklere sahip olan Knidos Burgaz Aslanı bu konuda diğer bir belirleyici unsur olabilir. Knidos Burgaz Aslanı, Burgaz/Stadia'nın *nekropol* sınırları içinde açığa çıkartılmıştır. Aslanın yer alacağı herhangi bir kamusal ya da kült yapısı yakın çevrede bulunmamakta olup, Knidos Burgaz Aslanı, buluntu yeri itibarıyla bir mezar aslanı olarak değerlendirilmektedir. Gerek Yaka gerek

⁸⁰ Lenger 1955, 497, no. 47; Grace 1956, 162, no. 176, lev. 70; Jöhrens 1999, 220, no. 731.

⁸¹ Meral 2017, 27-29.

⁸² Bushor 1922, 92-93; Müller 1978, 9-10, 12-29; Usener 1994, 63-93; Hurwit 2006, 132-134; Meral 2017, 40-45.

⁸³ Meral 2017, 45-56.

⁸⁴ Tuna 2012, 8-9, 35, şek. 1.

Burgaz Aslanı’nın buluntu bölgesinde özel bir mezar anıtı olmamakla birlikte her iki aslanın da benzer stilde yaratılmış, olasılıkla bir mezar girişinde yer almış olabilecekleri kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

Knidos Yaka Aslanı stil özellikleri ile MÖ 500-490 yılları arasında Geç Arkaik Dönem’den Erken Klasik Dönem’e geçiş sürecinde yaratılmış, bir mezar anıtını koruma fonksiyonuna sahip “mezar aslanı” olmalıdır.

Knidos Yaka Aslanı ile Knidos Burgaz Aslanı, Batı Anadolu, özellikle Dor unsurlarını taşıyan ve bezer stil özellikleri ile aynı sanat çevresi içinde yaratılmış iki eser olup, kuvvetle muhtemel aynı ya da benzer stilde çalışan atölye ürünleridir. Her iki eser neredeyse aynı bezeme ve anatomik ayrıntıları taşıırken sadece pozları birbirine asimetriktir. Knidos Yaka Aslanı hafifçe sağa yönelmiş ve sağ ayağını yerden kaldırmışken, Knidos Burgaz Aslanı sola yönelmiş ve sol ayağını zeminden kaldırmıştır. Bu farklar dışında anatomik ayrıntılar, kas yapısı, yüz şekillendirmesi ile baş ve sırt yele düzenlemesi her iki aslan için de birbirinin tekrarı gibidir.

Knidos Yaka Aslanı, Grek aslan heykel repertuarı kapsamında, erken Klasik Dönem Batı Anadolu orijinli aslan yontuları arasındaki yerini almış önemli eserlerden biridir.

Figürlerin Listesi

Figür 1: Knidos Yaka Aslanı (sağ) (Knidos Kazı ve Araştırmaları Arşivi)

Figür 2: Knidos Yaka Aslanı (sol)

Figür 3: Knidos Yaka Aslanı (ön)

Figür 4: Knidos Yaka Aslanı (arka)

Figür 5: Knidos Yaka Aslanı (üst)

Figür 6: Knidos Yaka Aslanı poz ve duruş denemesi 1

Figür 7: Knidos Yaka Aslanı poz ve duruş denemesi 2

Figür 8: Knidos Yaka Aslanı göz, yüz ayrıntıları

Figür 9: Knidos Yaka Aslanı kafatası, kulak ve yele ayrıntıları

Figür 10: Knidos Yaka Aslanı yele ayrıntıları

Figür 11: Knidos Yaka Aslanı yele ve poz/duruş ayrıntıları

Figür 12: Knidos Burgaz Aslanı (Antikensammlung, Staatliche Museen zu Berlin / Johannes Laurentius, <https://smb.museum-digital.de/singleimage.php?resourcencr=16173>)

Figür 13: Knidos Burgaz Aslanı (Schöreder 1913, fig. 113-114; Cahn 1970, fig. 10-12)

Figür 14: Knidos Aslanı (British Museum / <https://research.britishmuseum.org/>)

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Herodotos (Historia)
Herodotus Books I and II. Çev. A. D. Godley, Cambridge, 1920.

Modern Kaynaklar

- Akurgal 1966 E. Akurgal, *Orient und Okzident*, Baden Baden, 1966.
- Alten Museum 1922 *Kurze Beschreibung der antiken Skulpturen im Alten Museum*, Berlin und Leipzig, 1922.
- Arias – Hirmer 1960 P.E. Arias, M. Hirmer, *Tausend Jahre Griechische Vasenkunsts*, München, 1960.
- Baran 2010 A. Baran, *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi*, (DOI: 10.1501/ankara-6455), Ankara 2010.
- Bean – Cook 1952 G. E. Bean – J. M. Cook, “The Cnidia”, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 47 (1952), 172-212.
- Béquignon – Laumonier 1925 Y. Béquignon – A. Laumonier, “Fouilles de Téos 1924”, *BCH* 49 (1925), 281-321.
- Berges 2002 D. Berges, “Archaische Funde aus Alt-Knidos”, *IstMitt.* 52 (2002), 99-164.
- Berges 2006 D. Berges, *Knidos. Beiträge zur Geschichte der archaischen Stadt*, Mainz am Rhein, 2006.
- Berges – Tuna 2000 D. Berges – N. Tuna, “Das Apollonheiligtum von Emecik. Bericht über die Ausgrabungen 1998 und 1999”, *IstMitt* 50 (2000), 171-214.
- Berns 2003 C. Berns, “Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien”, *Asia Minor Studien* 51, 2003.
- Blinkenberg 1933 C. S. Blinkenberg, *Knidia: Beiträge zur Kenntnis der praxitelischen Aphrodite*, Copenhagen, 1933.
- Blümel 1963 C. Blümel, *Die archaisch griechischen Skulpturen der Staatlichen Museen zu Berlin*, Berlin, 1963.
- Bushor 1922 E. Buschor, *Burglöwen*, *AM* 47 (1922), 92-105.
- Cahn 1950 H. A. Cahn, “Die Löwen des Apollon”, *Museum Helveticum*, Vol. 7, No. 4 (1950), 185-199.
- Cahn 1970 H. A. Cahn, *Knidos. Die Münzen des Sechsten und des Fünften Jahrhunderts v.Chr.*, Berlin, 1970.
- De Wit 1951 C. De Wit, *Le rôle et le sens du lion dans l'Égypte ancienne*, Leiden, 1951.
- Durugönül 1994 S. Durugönül, “The Sculpture of a Lion in the Amasya Museum”, *AnatSt* 44 (1994), 149-152.
- Gabelman 1965 H. Gabelmann, *Studien zum frühgriechischen Löwenbild*, Berlin, 1965.

- Gider-Büyüközer 2019 Z. Gider-Büyüközer, "Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4.yüzyıl", *Arkhaia Anatolika* Vol. 2 (2019), 102-165.
- Grace 1956 V. Grace, *Small Objects from the Pynx 2: Stamped Wine Jar Fragments*, *Hesperia* Suppl. 10 (1956), 116-189.
- Grossman 2001 J. B. Grossman, *Greek Funerary Sculpture*, California, 2001.
- Hermay 1984 A. Hermay, *La Sculpture Archaique et Classique I. Catalogue des Sculptures Classiques de Délos*, *Exploration Archéologique de Délos XXXIV* (1984), Paris.
- Homolle 1896 T. Homolle, "Institut de correspondance hellénique: Le trésor de Cnide", *BCH* 20 (1896), 581-602.
- Hurwit 2006 J. M. Hurwit, "Lizards, Lions, and the Uncanny in Early Greek Art", *Hesperia*, Vol. 75.1 (2006), 121-136.
- Jenkins 2008 I. Jenkins, *The Lion of Knidos*, Londra, 2008.
- Jöhrens 1999 G. Jöhrens, *Amphorenstempel Im Nationalmuseum von Athen*, Mainz, 1999.
- Kokkorou-Alewrass 1975 G. Kokkorou-Alewrass, *Archaische naxische Plastik*, Diss., München, 1975.
- Kokkorou-Alewrass 1993 G. Kokkorou-Alewrass, "Die Entstehungszeit der Naxischen Delos-Löwen und Anderer Tierskulpturen der Archaik", *Antike Kunst* 36, 91-102.
- Lazzarini - Marconi 2014 L. Lazzarini - C. Marconi, "A New Analysis of Major Greek Sculptures in the Metropolitan Museum. Petrological and Stylistic", *Metropolitan Museum Journal* Vol. 49.1 (2014), 117-140.
- Lenger 1955 M. T. Lenger, "Timbres amphoriques trouvés à Argos", *BCH* 79 (1955), 484-508.
- Lethaby 1918 W. R. Lethaby, "Greek Lion Monuments", *JHS* 38 (1918), 37-44.
- Markoe 1989 G. E. Markoe, "The Lion Attack in Archaic Greek Art. Heroic Triumph", *Classical Antiquity*, Vol. 8, No. 1 (1989), 86-115.
- Meral 2017 K. Meral, *İonia Bölgesi Aslanları. Heykel, Kabartma, Çörtlen ve Masa Ayağı*, Saarbrücken, 2017.
- Mertens-Horn 1988 M. Mertens-Horn, *Die löwenkopf-Wasserspeier des griechischen Westens im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr.*, Mainz, 1988.
- Müller 1978 P. Müller, *Löwen und Mischwesen in der archaischen griechischen Kunst*, Zürich, 1978.
- Newton 1862 C. T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus, Branchidae*, Vol. I-Part I, London, 1862.
- Newton 1863 C. T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus, Branchidae*, Vol. II-Part II, London, 1863.
- Newton 1865 C.T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant*, Vol. II, London, 1865.
- Petit 2013 T. Petit, "The Sphinx on the Roof: The Meaning of the Greek Temple Acroteria", *BSA* 108 (2013), 201-234.

- Picard 1923 C. Picard, *La Sculpture Antique*, Paris, 1923.
- Polojiorghi 2004 M. Polojiorghi, "Stiere und Löwen in der attischen Grabkunst", *AM* 119 (2004), 239-259.
- Ratté 1989 C. Ratté, "Five Lydian Felines", *AJA* 93.3 (1989), 379-393.
- Richter 1945 G. M. A. Richter, "An Archaic Greek Animal Group", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 4, No. 3 (1945), 93-96.
- Richter 1954 G. M. A. Richter, *Catalogue of Greek Sculptures. Metropolitan Museum of Art*, Cambridge, 1954.
- Ridgway 1965 B. S. Ridgway, "Wounded figures in Greek Sculpture", *Archaeology*, Vol. 18, No. 1 (March 1965), 47-54.
- Ridgway 1977 B. S. Ridgway, *The Archaic Style in Greek Sculpture*, Princeton, 1977.
- Rumscheid 2019 F. Rumscheid, "Überlegungen zur Materiellen Kultur Mylasas in archaischer Zeit", Eds. O. Henry – K. Konuk), *Karia Arkhaia. La Carie, des origines à la période pré-hékatommide (14-16 novembre 2013, İstanbul)*, İstanbul, 2019, 309-326.
- Schräder 1909 H. Schröder, *Archaische Marmor-skulpturen im Akropolis-museum zu Athen*, Wien, 1909.
- Schrader et. al. 1939 H. Schrader – E. Langlotz – W. H. Schuchhardt, *Die archaischen Marmorbildwerke der Akropolis*, Frankfurt, 1939.
- Schröder 1913 B. Schröder, "Antikensammlung. Ein Löwe aus Knidos", *Amtliche Berichte aus den Königlichen Kunstsammlungen*, 34. Jahrg., Nr. 12, (Sep. 1913), 243-250.
- Smith 1900 A. H. Smith, *British Museum, A Catalogue of Greek Sculpture II*, London, 1900.
- Strocka 1977 V. M. Strocka, "Neue archaische Löwen in Anatolien", *AA* (1977), 482-512.
- Tuchelt 1970 K. Tuchelt, "Die archaischen Skulpturen von Didyma", *IstForsch* 27, Berlin, 1970.
- Tuna 2012 N. Tuna, *Knidos Teritoryumu'nda Arkeolojik Araştırmalar*, Ankara, 2012.
- Usener 1994 K. Usener, "Löwen in antikem Mythos und Gleichnis", Ed. X. von Ertzdorff – R. Schulz. *Die Romane von dem Ritter mit dem Löwen*, *CHLOE* 20 (1994), 63-94.
- Vermeule 1972 C. Vermeule, "Greek Funerary Animals 450-300 B.C.", *AJA* 76 (1972), 149-159.
- Waywell 1998 G. B. Waywell, "The Lion from the Lion Tomb at Cnidus", Eds. O. Palagia – W. Coulson. *Regional Schools in Hellenistic Sculpture*, Oxford, 1998, 235-242.



Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 3 (2020)

Stratonikeia Territoryumundan Elit Mezarları *Elite Tombs from Territory of Stratonikeia*

Aytekın BÜYÜKÖZER

ORCID: 0000-0001-7788-4404

Geliş Tarihi: 02.03.2020 | Kabul Tarihi: 31.03.2020 | Online Yayın Tarihi: 02.04.2020

Makale Künyesi: A. Büyüközer, "Stratonikeia Territoryumundan Elit Mezarları", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 21-59. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.14



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Stratonikeia Territoryumundan Elit Mezarları *Elite Tombs from Territory of Stratonikeia*

Aytekin BÜYÜKÖZER*

Öz

Bu çalışmada 2018 ve 2019 yıllarında Yatağan ilçe sınırlarının kuzeybatısında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmalarında tespit edilen ve pek çoğu herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamış mezarlar ele alınmıştır. Bu mezarlardan ikisi yeraltı oda mezarı, birisi krepis duvarlı tümülüs, beşi ise farklı özelliklere sahip kaya mezarıdır. Yeraltı oda mezarlarının ilki Lagina'nın hemen kuzeyindeki Koranza'nın sınırlarında yer almaktadır. Bir *vestibulum* ve mezar odasından oluşan mezar, kireçtaşı ve konglomera bloklardan inşa edilmiştir. Ölü yatakları için mermerin tercih edildiği mezarda gerek üst örtünün gerekse mezar içindeki donanımların basit düzenlemelere sahip olduğu görülür. Lagina'nın güneybatısındaki Taşkesik mezarı ise tamamen mermerden inşa edilmiş olup, bir ön oda ve ana mezar odasından oluşur. Oldukça kaliteli işçiliğe sahip mezarda kaçak kazıların yarattığı tahribat nedeniyle üst örtü ve iç düzenlemedeki bazı detayları belirlemek güç olsa da Koranza mezarından daha detaylı bir işçiliğe sahip olduğu açıktır. Çalışma içerisinde, mezarların mimarisi, odaların işlevleri, odalar arası geçişte yer alan girişlerde tercih edilen uygulamalar, ölü yatakları ve üst örtü ile ilgili tespitler, bölgedeki diğer örneklerle karşılaştırılmak suretiyle değerlendirilmiştir. Tümülüs altı mezar odaları Karia Bölgesi için yabancı olmasa da araştırma bölgemiz için yeni bir tiptir. Gökgedik Tümülüsü mezar odasını çeviren dairesel *krepis* duvarı, *dromos* ve mezar odasından oluşur. Anadolu'nun hemen her bölgesinde belgelenen dairesel formda *krepis* duvarlı tümülüslerde mezarların sınırını oluşturan bu duvarlar hem mezar tepesini oluşturan malzemenin dağılımını ve erozyonunu önler hem de bir platform oluşturarak yapıya anıtsal bir görünüm kazandırır.

Bölgedeki kaya mezarları farklı özellikler gösterir. Deliklitaşını kaya mezarı kuzey duvarının olmamasıyla ünik bir örnek oluştururken, İmize ve Zeytinköy kaya mezarları yalın cepheli ve Π formulu iç mekan düzenlemeleri ile çok yaygın bir tipin bölgedeki temsilcileridir. Kurudere kaya mezarı hem iç mekan düzenlemesindeki farklı uygulamaları ama daha da önemlisi mezar önünde oluşturulan ölü kültüne yönelik terası ile önemli bir örnektir. Hankuyu kaya mezarı ise Stratonikeia'nın Rhodos hakimiyetinden kurtulup siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kazanmasının ardından çok yoğun görülen bir mezar tipinin kırsaldaki örneğini oluşturmaktadır. 2018 ve 2019 yılındaki yüzey araştırmalarında tespit edilen mezarlar, kırsaldaki etkin ailelerin, büyük merkezlerin aristokrat kesiminin mezarlarını model aldıklarını gösterirken, bu mezarlar mezar sahiplerinin hayattayken var olan statülerinin birer işareti gibidir.

Anahtar Kelimeler: Karia, Stratonikeia, Lagina, Oda Mezar, Tümülüs, Kaya Mezarı, Yüzey Araştırması

Abstract

This paper discusses the tombs that were identified during archaeological surveys conducted in the northwest of the border of Yatağan district in 2018 and 2019, many of which have not been subject to any scientific study. Two of these tombs are subterranean chamber tombs; one is a tumulus with krepis walls while five are rock-cut tombs bearing different features. The first of the subterranean chamber tombs is located on the

* Doç. Dr. Aytekin Büyükozer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
e-mail: aytekinbuyukozer@selcuk.edu.tr Orcid No: 0000-0001-7788-4404

Söz konusu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 18401153 proje numaralı "Stratonikeia Territoryumunda Tespit Edilen Mezarların Tipolojisi" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

borders of Koranza, just north of Lagina. The tomb consisting of one *vestibule* and a burial chamber, was built using limestone and conglomerate blocks. In the tomb, which marble was preferred for the burial beds, it is seen that both the top cover and the furnishings inside the tomb feature simple arrangements. The Taşkesik tomb in the southwest of Lagina was built entirely of marble and consists of a front chamber and a main tomb chamber. Although it is difficult to determine some details on the top cover and the interior furnishing of the tomb featuring quite high-quality workmanship due to the destruction caused by unlicensed excavations, it is clear that it has greater detailed workmanship than the Koranza tomb. During the study, the architecture of the tombs, the functions of the rooms, the applications preferred in the entrances located in the passage between the rooms, the findings related to the burial beds and the top cover were evaluated by means of comparison with other examples in the region. Though the burial chambers under tumuli are not foreign to the Caria Region, it is a new type for our research region. The circular *krepis* wall surrounding the tomb chamber in Gökgedik Tumulus consists of a *dromos* and a chamber. These walls that form the boundary of tombs in the circular shaped tumuli featuring *krepis* walls, documented in almost every region of Anatolia, both prevent the decomposition and erosion of the material that forms the top of the tomb and provide a monumental appearance to the structure by forming a platform.

The rock-cut tombs in the region present different features. While the Deliklitaşini rock-cut tomb presents a unique example with the lack of the north wall, the İmize and Zeytinköy rock-cut tombs are the representatives of a very common type in the region with their plain facade and Π-shaped interior furnishings. The Kurudere rock-cut tomb is an important example with its different applications in its interior furnishing, but what is more important is the terrace formed in front of the tomb for the dead cult. The Hankuyu rock-cut tomb, on the other hand, constitutes the rural example of a tomb type seen very commonly after Stratonikeia was liberated from Rhodes and gained its political and economic independence. While the tombs found during the 2018 and 2019 surveys show that the active families in the rural settlement took as example the tombs of the aristocratic segment living in cities, each of these tombs are like a symbol of the statuses held by those in the tombs at the time they were alive.

Keywords: Caria, Stratonikeia, Lagina, Chamber Tomb, Tumulus, Rock-cut Tombs, Survey

1. Giriş

Stratonikeia *teritoryumu* bugün kabaca Yatağan ilçe sınırlarını kapsamaktadır¹. Bu bölge korunmaya elverişli dağlık alanlara, tarımsal açıdan verimli ovalara ve zengin maden yataklarına sahip olması nedeniyle prehistorik çağlardan günümüze kadar iskan görmüştür. Bölge, kuzeyde Gökbel ve Yatağan Dağları, doğuda Göktepe Dağları, güneyde Çukuröz Köyü'nden başlayarak, Ören'e (Keramos) kadar uzanan Marçal Dağı ve buna paralel giden Bağyaka Köyü'nden başlayıp, Milas ilçe sınırına uzanmış Bencik Dağları, batısında Aldağ ve Kurukümes Dağları ile çevrilmiştir. İlçe sınırlarında birbirinin devamı olan güneyden kuzeybatıya doğru meyilli tarıma elverişli Kayırlı ve Yatağan ovaları ile zengin su kaynakları bulunmaktadır. Yerleşim alanları oluşturabilmek için uygun olan bu koşullara ilaveten bölgenin jeopolitik konumu da iskanın önemli sebeplerindendir. Antik Dönem'de Stratonikeia *teritoryumu* Karia Bölgesi'nde kuzeyden güneye, doğudan batıya uzanan yol ağının merkezinde yer almaktaydı.

Sistemli kazı çalışmalarının yapıldığı Stratonikeia ve Lagina ile sadece epigrafik verilerin değerlendirildiği Panamara dışında kalan alan bugüne kadar detaylı araştırılmadığı için bölge hakkındaki bilgiler sınırlıdır. En erken veriler Çobanlar'da bulunan Prehistorik kaya resimleridir². Çobanlar ve Latmos Dağları arasındaki mesafe, bu iki bölge arasında da

¹ Yatağan ilçe sınırlarında gerçekleştirdiğimiz Stratonikeia Teritoryumu araştırmaları Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri, Selçuk Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi destekleri ile sürdürülmektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan mezarlarla ilgili arazi çalışmaları Doç. Dr. Zeliha Gider Büyükozer, Arkeolog Metin Aydın, Doktora Öğrencisi Gülsün Acar, Yüksek Lisans öğrencileri Kaan Kahraman ve Abdullah Kadaifçi, Lisans öğrencileri Beytullah Kasap, Muhammed Abdiusta ve Ömer Karatoprak'ın özverili çalışmaları ile gerçekleştirilmiştir. Tüm ekip üyelerine katkıları nedeniyle teşekkür ederim. Ayrıca yüzey araştırmalarını gerçekleştirebilmemiz için verdikleri destek nedeniyle Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı ve Prof. Dr. Bilal Söğüt'e de müteşekkirim.

² Peschlow-Bindokat 2006, 72-74, fig. 61a-61b.

kaya resimleri ve bağlantılı yerleşim birimlerinin olması gerektiğini akla getirir. Nitekim Labraunda çevresinde yapılan çalışmalar, kaya resimlerinin daha geniş bir alana yayıldığını kanıtlamıştır³. Labraunda ve Çobanlar arasındaki aynı topoğrafik yapıya sahip alanlarda da benzer kaya resimlerinin bulunması muhtemeldir. Son yıllarda kömür havzasında yapılan kurtarma kazıları bölgenin arkeolojik açıdan ne kadar zengin olduğunu gözler önüne sermiştir⁴. Bu çalışmalarda açığa çıkarılan Kumyer *nekropol* alanı⁵, Hisarardı'ndaki Küpasar ve Turgut'taki Yarbaşı ile birlikte bölgenin Erken Tunç Çağı'na kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olduğunu bir kez daha belgelemiştir⁶. Kömür havzasındaki oldukça dar bir alanda yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar, bölge genelinde yapılacak detaylı yüzey araştırmasında oldukça önemli veriler elde edilebileceğinin habercisi olarak değerlendirilmiş ve bölgenin tarihsel ve kültürel bağlamdaki gelişimini anlamak için yüzey araştırmaları gerekli olmuştur. Bu değerlendirmelerden hareketle Yatağan ilçe sınırları kuzeybatı, kuzeydoğu, güneybatı ve güneydoğu olmak üzere bölgelere ayrılmış ve ilk araştırma alanı olarak kuzeybatı bölümü belirlenmiştir. Bu bölgenin öncelikli olarak belirlenmesindeki önemli etkenlerden biri Stratonikeia ve Lagina gibi önemli merkezler ile kurtarma kazılarının yapıldığı kömür havzasının bu alanda yer almasıdır. Bir başka önemli etken M. Ç. Şahin tarafından yapılan epigrafik çalışmalardır. Bu çalışmalar bölgede "*Chrysaoris Federasyonu*" adı altında toplanan önemli bir birlik ile bu birliğe üye 12 kentin varlığını ortaya çıkarmıştır. Yazıtlarda geçen bu birliğe üye kentler; Koliorga, Lobolda, Koraia, Koranza, Londarga, Kannoka, Boranda, Peldeka, Narasa, Ardyra, Korolla ve Panamara'dır⁷. Sözü edilen bu kentlerden günümüzde sadece Koranza ve Panamara'nın lokalizasyonu yapılmıştır, diğer kentlerin lokalizasyonuna dair öneriler olmasına karşın somut kanıtlar yoktur⁸. Koranza'da bulunan bir yazıt, MÖ 4. yüzyılda Koranza'nın kendine bağlı, Angora, Ondra, Lagina gibi büyük, Ythybira (Hythybira) ve Patarousa gibi daha küçük *demos*ları olan, iki *arhon* ile idare edilen bir kent olduğunu ortaya koymuştur⁹. Burada bahsedilen yerleşimlerden sadece Lagina'nın yeri bilinmektedir. Bölgede yapılacak araştırmalarla, yazıtlarda bahsi geçen bu yerleşim birimleri hakkında önemli ipuçları elde edilebileceği kanısındayız. Bu nedenle araştırmalarımız bu bölgede yoğunlaşmıştır.

2. Araştırma Tarihi

Karia Bölgesi'nde antik kaynakların verdiği bilgiler ve günümüze kadar korunagelen kalıntılar doğrultusunda 19. yüzyıldan itibaren pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bölge genelindeki araştırmalar, özellikle ilk yıllarda epigrafi odaklı olmuş ve Kuzey Karia ile Kıyı

³ Henry *et al.* 2018, 215-226, fig. 2.4.1-2.4.39.

⁴ Tırpan – Büyüközer 2010, 227-240; Büyüközer 2012, 127-146; Söğüt 2012, 562; Büyüközer 2014, 37-48; Gider-Büyüközer 2014, 111-128; Tırpan *et al.* 2016, 499-516; Büyüközer *et al.* 2019, 387-412.

⁵ Tırpan – Gider 2011, 374-387; Kara 2013, 54-88; Kara 2015, 29-44; Tırpan 2015, 431-432.

⁶ Bugüne kadar yapılan araştırmalar, Yeniköy sınırlarındaki Asar Höyük de dahil olmak üzere bölgedeki Tunç Çağı yerleşimleri veya *nekropollerinin* ova kenarında yoğunlaştığını göstermekteydi. Ancak 2019 yılındaki yüzey araştırmasında, bölgedeki Tunç Çağı yerleşimlerinin yüksek kesimlerde de var olduğuna dair önemli veriler elde edilmiştir. Bu veriler Doç. Dr. Erim Konakçı tarafından değerlendirilmektedir.

⁷ Şahin 1976, 28-32, fig. 3.

⁸ Koranza'nın Lagina'nın kuzeyinde yer aldığı konusunda fikir birliğine varılmış gibidir (Şahin 1976, 17-24). Panamara'nın ise Bağyaka Mahallesi sınırlarında olduğu uzun zamandır bilinmektedir. Koliorga'nın lokalizasyonu hakkında farklı düşünceler vardır. M. Ç. Şahin, 1976 yılındaki yayınında Koliorga'nın Elekçi Köyü yakınlarında olduğunu belirtirken (Şahin 1976, 21, dn. 68), sonrasında bu düşüncesinden vazgeçerek, Gurbet Köy yakınlarındaki Maltepe'de olduğunu söylemiştir (Şahin 2008, 80). Kömür havzası içerisinde, Börükçü'de yapılan çalışmalarda endüstriyel yapı kompleksleri ve *nekropol* alanlarının dışında tapınak olarak adlandırılan ancak aslında işlevi tam olarak belirlenemeyen bir alan bulunmaktadır. M. Aydaş, Börükçü'deki tapınağı (?) Artemis ile ilişkilendirerek, Börükçü'nün Koliorga olabileceğini belirtmiş (Aydaş 2006, 111) fakat o da sonraki yayınlarında Koliorga'yı keşfedilmemiş merkezler arasında göstererek (Aydaş 2018, 26-27) bu düşüncesinden vazgeçmiş görülmektedir. Diğer merkezlerin olası konumları için bk. Şahin 2008, 80.

⁹ Şahin 1973, 187-195; Şahin 1976, 17-28; Şahin 1999, 36.

Karia'da yoğunlaşmıştır. Son yıllarda bölgenin genelinde daha kapsamlı ve sistemli çalışmalar yapılmaktadır. Bölgedeki ilk sistemli kazı çalışmaları 1977 yılında Y. Boysal başkanlığındaki bir ekip tarafından Stratonikeia'da başlamıştır. 2003-2006 yılları arasında M. Ç. Şahin başkanlığında süren kazılar, 2008 yılından bu yana B. Söğüt başkanlığındaki bir ekip tarafından devam etmektedir. Stratonikeia'nın kutsal alanlarından biri olan Lagina'da 1891-1892 yıllarında Osman Hamdi Bey tarafından kısa süreli kazı çalışmaları yapılmıştır. Kutsal alandaki en kapsamlı araştırmalar ise 1993-2011 yılları arasında Ahmet A. Tırpan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmüş ve söz konusu dönemde Lagina'daki pek çok yapı açığa çıkarılmıştır¹⁰. Stratonikeia'nın diğer kutsal alanı Panamara'da sistemli bir kazı çalışması olmasa da alanda bulunan yazıtlar dönem dönem yayınlanmıştır. Bölgede, bilinen önemli merkezler dışında Y. Boysal tarafından Turgut çevresinde Bozukbağ, Emirler¹¹, Yarbaşı¹² ve Lagina'nın kuzeyindeki Köklük Mevkii'nde¹³ kısa süreli çalışmalar yapmıştır. Araştırma bölgesindeki bir başka kayda değer çalışma 1971-72 yıllarında Ü. Serdaroğlu tarafından Hacıbayramlar Mahallesi'ndeki Hacıbayramlar Höyüğü'nde gerçekleştirilmiştir¹⁴. E. Varinlioğlu 1978 yazında çıktığı araştırma gezisinde Kayırlı Ovası çevresinde yer alan köylerde herhangi bir epigrafik buluntuya rastlamadığını belirtmiş, Taşkesik'teki mezarın "kurtarılmaya değer antik bir yapı" olduğunu ifade etmiştir¹⁵. 2004 yılında Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan bir yüksek lisans tezinde, mimar E. Kazıl ilçenin kuzeybatısında bulunan yerleşim birimlerinin küçük bir kısmını incelemiştir¹⁶. Bunların dışında Eskişehir, Yeşilbağcılar arasındaki kömür ocağı dekupaj çalışmalarında tespit edilen kültür varlıkları ile ilgili 2003 yılında Lagina kazı ekibi tarafından başlanan, 2004-2009 yılları arasında 12 ay boyunca aralıksız devam eden kurtarma kazıları yapılmıştır¹⁷.

3. Mezarlar

Stratonikeia *teritoryumunda* tespit edilen *nekropol* alanlarındaki mezar tiplerinin oluşmasında, diğer pek çok *nekropolde* olduğu gibi, arazinin topoğrafik yapısı, halkın ekonomik koşulları ve gelenekler etkili olmuştur. İlçe sınırlarının kuzeyindeki Gökbel Dağı ve çevresindeki kayalık topoğrafya nedeniyle burada daha çok kaya mezarları (kaya lahdi (*khamasorion*) ve kayaya oyulmuş oda mezarlar) görülmekte iken, topoğrafyanın değiştiği güney kesimlerinde kaya mezarlarının yanı sıra farklı mezar tipleri de tespit edilmiştir. Stratonikeia ve Lagina arasında, kömür ocağı sınırlarındaki Börükçü Mevkii'nde doğudaki kayalık bölümlerde gerek topoğrafik gerekse ekonomik koşullar sonucu *dromoslu* oda mezarlar görülmekteyken, diğer alanlarda az sayıda yer altı oda mezarları ile mermer sanduka, örgü tekne, plaka tekne, oygu tekne, pithos, çömlek, kiremit ve basit toprak mezarlar görülmektedir¹⁸. Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Beybağ Mevkii'nde ise mezar tiplerinin oluşmasında topoğrafik ve ekonomik koşullardan ziyade gelenekler belirleyici olmuş ve yön birliğine sahip mezarların tamamı kiremit çatma mezar olarak

¹⁰ Lagina'daki arkeolojik kazı çalışmaları 2017 yılında Stratonikeia kazılarına bağlanmıştır.

¹¹ Boysal 1970, 63-78.

¹² Tırpan 1997, 79-80, fig. 1-5.

¹³ Söz konusu kazılara dair herhangi bir rapor veya kapsamlı bir yayın bulunmamaktadır. Bu alanda ele geçen yazıtlar M. Ç. Şahin tarafından yayınlanmış ve kalıntıların bulunduğu alanın Koranza olduğu kabul edilmiştir (Şahin 1973, 187-195). Y. Boysal tarafından yapılan kazılardaki önemli bir buluntu gurubunu mimari *terracottalar* oluşturmaktadır. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde korunan mimari *terracottalar* ile ilgili olarak bk. Akkurnaz 2015, 45-70.

¹⁴ Serdaroğlu 1972, 77-84.

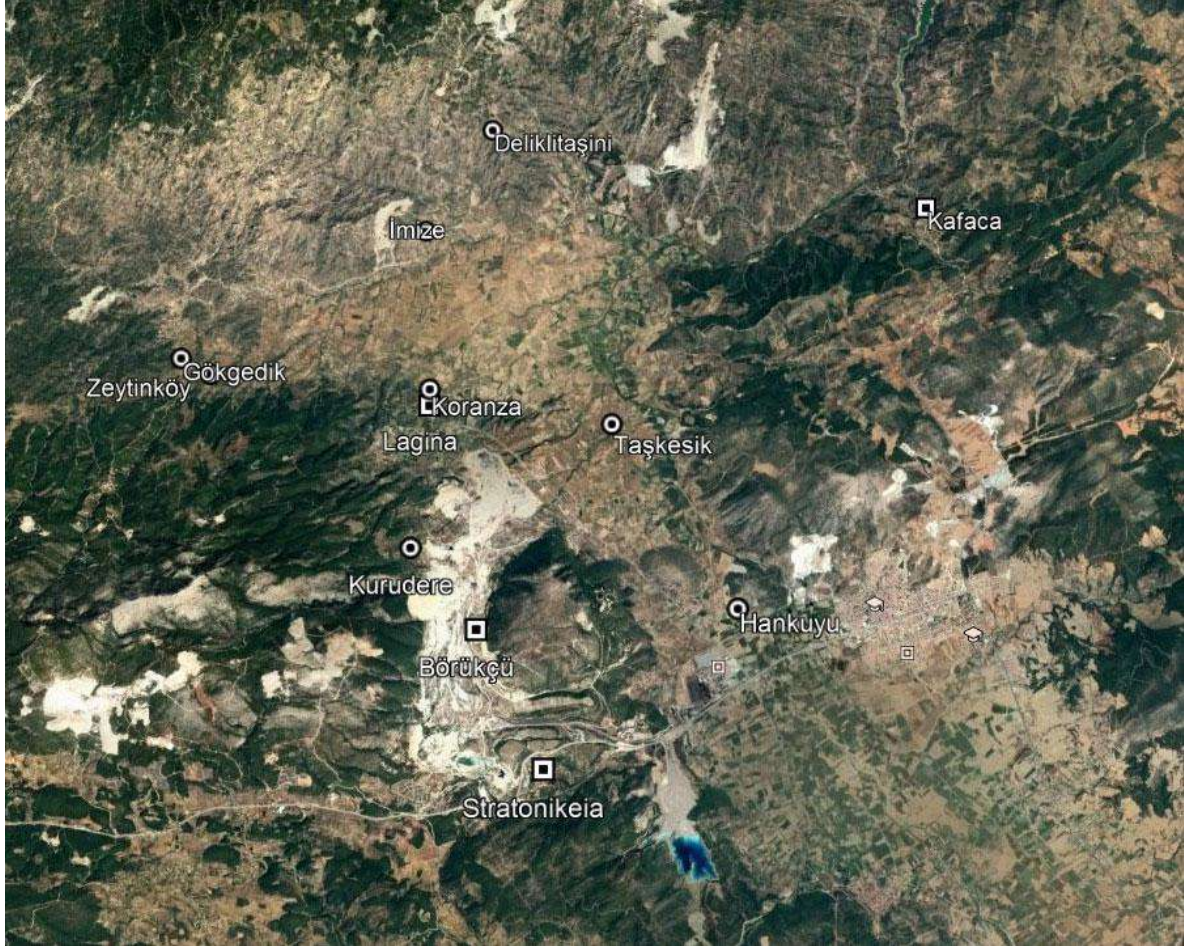
¹⁵ Varinlioğlu 1980, 64-65.

¹⁶ Kazıl 2004, 13-40.

¹⁷ Söğüt 2012, 553-586. Kömür havzasındaki kurtarma kazılarına Muğla Müze Müdürlüğü tarafından devam edilmektedir.

¹⁸ Söğüt 2012, 564-569.

adlandırılan tipte yapılmıştır. Bu çalışmada 2018 ve 2019 yıllarında Yatağan ilçe sınırlarının kuzeybatısında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmalarında tespit edilen ve büyük bir kısmı herhangi bir bilimsel çalışmaya konu olmamış mezarlar ele alınmıştır (fig. 1). Bu mezarlardan ikisi yeraltı oda mezarı, birisi krepis duvarlı tümülüs, beşi ise farklı özelliklere sahip kaya mezarıdır.



Figür 1: Stratonikeia, Lagina ve çalışmaya konu olan mezarların bulunduğu alanlar

3.1. Yeraltı Oda Mezarları

Yeraltına inşa edilmiş mezar odaları Karia Bölgesi'nde dağınık bir yayılım sergiler. Güneyde Kaunos çevresi¹⁹, batıda Mylasa²⁰ ve Iasos²¹, kuzeyde Orthosia²², doğuda ise Elmacık²³ çevresinde bu tip mezarlar görülmektedir²⁴. Yeraltı oda mezarlarının büyük bir kısmı ya inşai faaliyetler sırasında tesadüfen açığa çıkmış ya da kaçak kazılar neticesinde bulunmuşlardır. Bu nedenle mezar odalarına çoğunlukla üst örtüyü oluşturan kapak taşları kaldırılarak girilmiş, bu durum mezarların girişleri, ön cephedeki düzenlemeleri veya mezarların ön kısmında dini törenlerin yapılacağı bir alanın olup olmadığına dair yeterli bilgiye sahip olunmasına engel olmuştur. Karia Bölgesi'ndeki bu tip mezarlar üç alt gruba ayrılmış olup, ilk grubu tek odalı, doğrudan dışa açılan mezarlar oluşturur²⁵. İkinci grubu en

¹⁹ Varkıvaç 1995, 99-114.

²⁰ Akarca 1952; 367-385; Kızıl 1996, 255-271; Kızıl 2009, 403-404.

²¹ Henry 2002, 11-13.

²² Orthosia *nekropolü* için bk. Henry 2010a, 309-334.

²³ Paton - Myres 1896, 262-263.

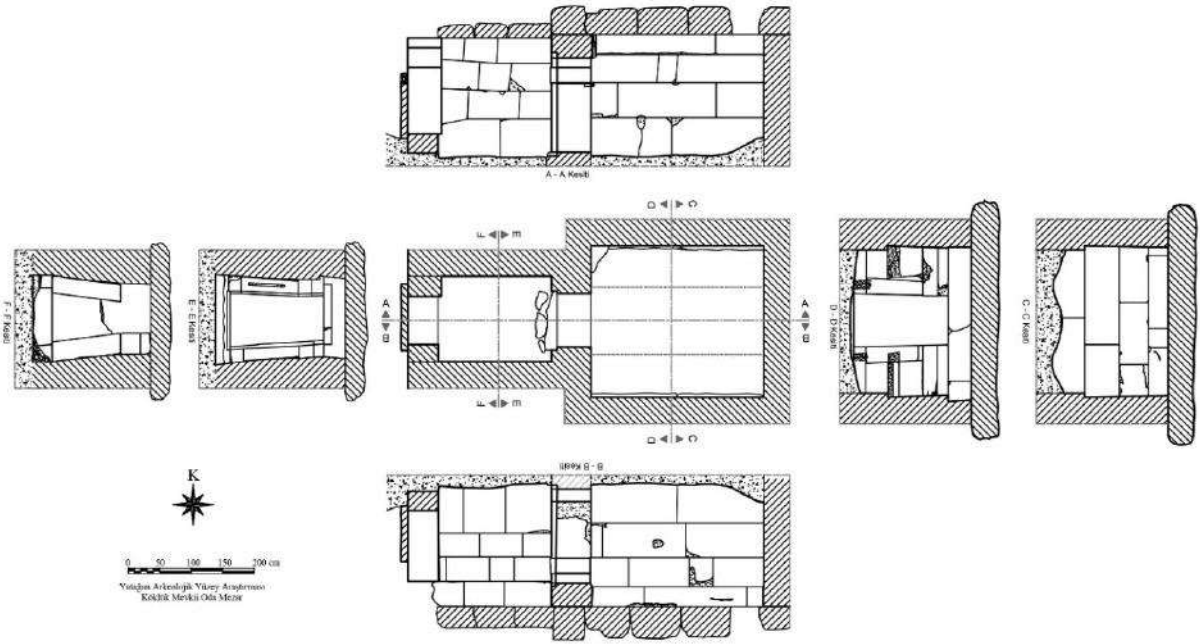
²⁴ Yeraltına inşa edilen mezar odaları hakkında genel değerlendirme için bk. Henry 2009, 103-117, fig. 33-34; Henry 2013, 257-268.

²⁵ 2002 yılında Muğla Müze Müdürlüğü, 2003-2009 yılları arasında Lagina kazı ekibi tarafından kazı çalışmaları

az iki odadan oluşan daha kompleks mezarlar oluştururken, üçüncü grup ise girişten sonra bir *vestibulum* ile mezar odasına bağlanan mezarlardan oluşur²⁶. Mezarların inşasında, bulunduğu alandaki jeolojik yapıya uygun malzemeler veya ekonomik koşullara bağlı olarak mermer tercih edilmiştir.

3.1.1. Köklük (Koranza) Yeraltı Oda Mezarı

Bölge halkı tarafından Köklük olarak adlandırılan alan, Turgut Mahallesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Güneyden kuzeye devam eden eğimli topoğrafyanın sonlandığı 1976 numaralı parselde, Lagina kazı ekibi tarafından 1995 yılında temizliği yapılan ancak çok daha öncesinde kaçak kazılarla tahrip edilen bir oda mezar bulunmaktadır²⁷. *Vestibulum* ve mezar odasından oluşan mezar, yukarıdaki tipolojiye göre üçüncü gruba girer (fig. 2). Köklük (Koranza) mezarının inşasında bölgenin jeolojik yapısına uygun olarak kireçtaşı ve konglomera bloklar kullanılmış, mezar odasındaki iki tekne ve kapakları için mermer tercih edilmiştir. Doğu-batı doğrultulu mezarın girişi batıda yer almaktadır (fig. 3). Giriş kısmı söve bloklarına yaslandırılan 1 m uzunluğunda, 0,11 m kalınlığında bir plaka ile kapatılmıştır. Girişin her iki tarafında 1,06 m yüksekliğinde iki söve bloğu bulunur. Söve blokları ile üst örtüyü oluşturan plaka taşlar arasında kalan bölüm dörtgen blok taşlarla kapatılmıştır. Her iki tarafta da yukarıya doğru daralan söve blokları, eşik taşı olarak kullanılan dörtgen bir blok üzerine oturmaktadır.



Figür 2: Koranza yeraltı oda mezarının plan ve kesit çizimleri

Mezarın girişini 1,80 m uzunluğunda 1,40 m genişliğinde *vestibulum* olarak adlandırılan bir ara mekan takip eder (fig. 2). *Vestibulum* duvarları hafifçe yukarıya doğru daralan bir formda olup, zeminde 1,40 m olan genişlik üst kısımda 1,27 m'ye iner. Duvarlar murç izleri görülebilen kireçtaşı *rektagonal* ve *trapezoidal* bloklardan dört sıra *isodomos* örgüye sahiptir. Tavan, her biri kuzey-güney doğrultulu ve 0,62 m kalınlığında, 2,30 m uzunluğunda

yapılan Börükçü'de açığa çıkarılan 4 oda mezar, tek odalı mütevazı planlarıyla bu grup içinde değerlendirilirler.

²⁶ Henry 2009, 103.

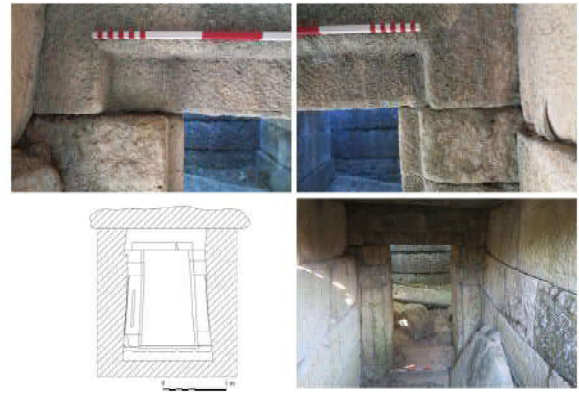
²⁷ Mezardaki çalışmalar bir rapor niteliğinde sunulmuş, detaylı değerlendirme yapılmamıştır (Tırpan 1997, 313-320). Söz konusu raporda mezarın Yayalar Mevkii'nde olduğu belirtilmiş olsa da mevcut kayıtlarda bölge Köklük Mevkii olarak geçmektedir. 1970'li yıllarda Lagina çevresinde kazı çalışmaları yapan Y. Boysal'ın kayıtlarında da bölgeden Köklük Mevkii olarak bahsedilmektedir.

dört yatay bloktan oluşmaktadır. 1995 yılındaki temizlik çalışmalarında bu bölümün zemininde plaka taşlardan bir döşeme olduğu anlaşılmıştır²⁸.

*Vestibulum*dan mezar odasına açılan kapı 1,50 m yüksekliğinde, 0,75 m genişliğinde ve 0,55 m derinliğindedir (fig. 4). Girişteki söve blokları alışılmışın aksine tek bloktan değil, en altta kısa (0,23 m), bunun üzerinde uzun (0,90 m), daha sonra ise iki kısa (0,21 m ve 0,19 m) olmak üzere dört bloktan oluşur. Söveler üzerine monolit lento bloğu gelir. Lento ve söve bloklarının *vestibulum*a bakan batı yüzünde, girişi kapatan plaka taşın oturacağı profil görülür. Güneyde söve ve lento bloklarının profili neredeyse birbirini karşılamakta iken kuzeydeki profiller birbirini karşılamaz ve burada dörtgen bir yuva oluşur (fig. 4). Söveler ve lentodaki profillere girişi kapatan plaka oturtulduktan sonra bu yuvaya bir plaka yerleştirilir ve girişi kapatan büyük plaka sabitlenmiş olur. Mezar odasının girişini kapatan plaka koridorda, mezarın güney duvarına yaslandırılmış halde durmaktadır. Söve blokları, yine kapak taşının oturması için ön cephesi profilendirilmiş bir eşik taşı üzerinde durmaktadır.



Figür 3: Koranza yer altı oda mezarı



Figür 4: *Vestibulum*dan mezar odasına geçilen kapı



Figür 5: Mezar odasının duvar örgüsü



Figür 6: Ölü yatağını oluşturan yatay blok ve dikey bloğun oturacağı yuva

Mezar odası 2,71 m uzunluğunda 2,41 m genişliğinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır²⁹. Mezar odasında konglomera ve kireçtaşı bloklardan 4 sıra *isodomos* örgü görülmektedir (fig. 5). Oda, yan duvarları boyunca mermerden yapılmış -sadece

²⁸ Temizlik çalışmalarında zeminin mermer bloklarla kaplı olduğu tespit edilmiştir (Tırpan 1997, 315). Ancak mezarda sadece ölü yatakları için mermer kullanılmışken zemin döşemesinin mermer olması ilginçtir.

²⁹ Mezar odasının ölçülebilen yüksekliği 1,96 metredir.

kuzeydekinin bir kısmı görülebilen- iki tekne içermektedir³⁰. Kuzeyde bir kısmı görülebilen yatay plaka, mezar odasının duvarlarındaki izler ve oda içerisindeki verilerden anladığımız üzere her tekne üç plakadan oluşturulmuştur (fig. 6). Teknenin alt bölümünü oluşturan yatay plaka batıdaki duvarda, duvar örülürken alt sıra duvar bloğu ile üstündeki duvar bloğunun arasına yerleştirilmiştir. Kuzey duvarda bloklar arasında yerleştirilecek bir yuva bulunmaz ancak duvar boyunca alt sıra 6,5 cm dışa çıkıntılı yapılmış ve mermer plaka bunun üzerine oturtulmuştur. Doğu duvar üzerinde yatay plakanın gireceği bir yuva veya duvarın alt sırasında plakanın oturacağı bir çıkıntı bulunmaz. Bu durumda teknenin doğu kısmı buraya yerleştirilen bir ayak ile desteklenmiş olmalıdır. Daha sonra yan duvarlar üzerinde bulunan izlerden anlaşıldığı üzere tekneyi oluşturacak dikey plakalar yerleştirilmiştir. Tekneler, mermerden yapılmış, iki parça halindeki kırma çatılı kapak taşları (fig. 7) ile kapatılmıştır³¹. Kaçak kazıların neden olduğu hasar, mezar odasında özellikle mezar teknelerinde açıkça görülür. Güneydeki tekne tamamen yok edilmiş sadece varlığına dair duvarlardaki izleri kalmıştır. Kuzeydeki teknenin ise sadece batı duvarına yerleşen bölümdeki küçük bir parçası görülmektedir. Odanın zeminini, içerideki dolgu nedeniyle göremiyoruz³².



Figür 7: Kırma çatılı kapak taşı

Mezarın üst örtüsünü oluşturan yatay bloklar yerel gnaistan yapılmıştır. Kapak taşlarının mezar odasına geçişteki kısmında kenarları düzgün kesilmiş iki blok yerleştirilmiştir. Bu bloklar kapak taşından ziyade bölme duvarının devamı niteliğindedir. Bölme duvarının devamında, *vestibulum*un üzerini kapatan kapak taşlarından daha büyük ölçülerdeki 5 adet kapak taşı ile odanın üstü örtülmüştür. Son kapak taşı mezarın doğu duvarı üzerindedir. Bunun batısında bulunması gereken blok ise yerinde değildir. Kapak taşlarının alt ve yan yüzleri düzeltilmiş, üst kısımları ise kabaca düzeltilerek bırakılmıştır. Karia Bölgesi'nde, yeraltına inşa edilmiş mezar odaları ile tümülüs altı mezar odalarının üst örtüsünde yatay plakaları destekleyen monolitik kirişlerden oluşan, bölgeye özgü, oldukça karakteristik üst örtü, bu mezarda görülmemektedir.

3.1.2 Taşkesik Yeraltı Oda Mezarı

Taşkesik Mahallesi, Köyiçi Mevkii'nde, 557 numaralı parselde, tamamı mermerden³³ inşa edilmiş bir yer altı oda mezarı bulunmaktadır³⁴. Mahalle sakinlerinden aldığımız bilgiye göre mezar, 1968 yılında kaçak kazılar sonucu bulunmuştur. Mezarın üst örtüsünü oluşturan kapak taşları, mezarın kuzeybatı köşesindeki küçük bir kısım dışında, tamamen yerlerinden

³⁰ Mezar odalarında genellikle Π formlu düzenleme sonucu üç ölü yatağı görülür ancak ikili ve tekli örnekler de bulunur. Börükçü'de 05BM124 ve 06BM22 numaralı mezarlarda yükseltilmiş bir ölü yatağı bulunmaz. 05BM124 numaralı mezarda, doğu duvar önünde ölü yatağı ile zemin bir profille ayrılmış, bu profil duvar hattı boyunca da devam ettirilerek, ölü yatağının sınırları belirlenmiştir. 06BM22 numaralı mezarda ise ölü yatağına dair hiçbir düzenleme bulunmaz. Bu mezarda ölümler ya doğrudan zemine yatırıldı ya da ahşap ölü yatakları kullanıldı. 07BM01 numaralı mezarda ara boşluğun çok dar tutulduğu Π formlu düzenleme görülmektedir.

³¹ Benzer örnek Mylasa Damlacık oda mezarında (Akarca 1952, 371-372) ve Halikarnassos Yokuşbaşı mezarında da (Carstens 2002, 105-106, fig. 18) görülür.

³² *Vestibulum*da zeminin mermer bloklarla kaplı olduğu ancak mezar odasında bölge halkı tarafından "Mol Mehmet Taşı" olarak adlandırılan siyah renkli taş plakalardan oluştuğu belirtilmiştir (Tırpan 1997, 315).

³³ Beçin (Akarca 1952, 367-372), Mylasa (Kızıl 2009, 403-404. M32-36), Labraunda (Karlsso 2010, 90-102) ve Panamara'daki mezarların yanı sıra Börükçü'deki 02BM01 ve 05BM124 numaralı oda mezarlar da tamamen mermerden inşa edilmiştir.

³⁴ 1968 yılından bu yana açıkta olan mezar hakkında bugüne kadar bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. E. Varinlioğlu mezara dair sadece "kurtarılmaya değer antik bir yapı" ifadesini kullanmış (Varinlioğlu 1980, 64-65) bunun dışında bir yüksek lisans tezinde tanımlanmıştır (Kazıl 2004, 35-36).

alınmıştır (fig. 8). Mezarın bulunduğu tarlada, yüzeyde görülen mermer parçalar, mezarın üst örtüsüne ait olmalıdır. Mezarın açıldığı 1968 yılından bu yana tarım faaliyetlerinin devam ettiği alanda, engel olduğu düşüncesiyle bloklar kırılmış, bir kısmı da olasılıkla köy evlerinde kullanılmak üzere taşınmıştır³⁵. Bu tip mezarlar için yapılan tipolojide ikinci gruba giren Taşkesik mezarı kuzey-güney doğrultulu inşa edilmiş olup, girişi kuzeye bakmaktadır (fig. 9). Mezara üst örtü kaldırılarak girildiği için kuzeydeki girişi kapatan blok *in-situ* durumda korunmuştur (fig. 10). Giriş, 1,10 m yüksekliğinde ve 1,47 m genişliğinde olup, lento ve söve bloklarına oturtulabilmesi için profillendirilen büyük mermer bir bloğun buraya yerleştirilmesiyle kapatılmıştır³⁶. Girişi kapatan boğun üst kısmı kırıktır ve bu kırığın yarattığı boşluğu doldurmak için küçük boyutlu taşlar kullanılmıştır. Bu tür mezarlar aile mezarı olarak uzun ve sürekli kullanıma sahiptir. Bu nedenle ilk gömüden sonra pek çok kez bu kapı açılarak yeni gömüler yapılmış ve bu süreçte girişi kapatan blok kısmen tahrip olmuştur³⁷. Mezarın cephe düzenlemesinin ne şekilde yapıldığı veya Labraunda³⁸, Kaunos³⁹ ve Theangela⁴⁰ örnekleri gibi önde cenaze törenleri veya dini törenler için ayrılmış bir alanın olup olmadığı hakkında herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Mezarın girişini 2,02 m uzunluğunda 2,80 m genişliğinde bir ön oda takip eder. Oldukça kaliteli duvar işçiliğine sahip ön odanın doğu ve batı duvarlarında *pseudo isodomos* örgü görülmektedir (fig. 11). Bir kısa bir yüksek dizilimin tercih edildiği duvarlarda sıra yükseklikleri farklılık gösterir. Duvar blok sıraları 0,48 m yüksekliğinde yüksek bir sıra ile 0,26 m yüksekliğinde alçak bir sıradan oluşmaktadır. Blokların uzunlukları 1,25 m ile 0,23 m arasında değişkenlik gösterir. Kuzey cephenin mezar odasına bakan kısımda girişten dolayı farklı bir düzenleme bulunmaktadır (fig. 10). Söve blokları üstte "L" şeklinde kesilmiş ve duvar blokları buraya oturtulmuştur. Her iki yanda bulunan duvar blokları sadece bu bölümde *trapezoidal* formda olup, lento bloğuyla birleşir⁴¹.

³⁵ Milas ile Labraunda arasındaki mermer mezar, definecilerin tahribatına açık, kaderine terk edilmiş durumda iken, Labraunda kazı ekibi tarafından temizlenmiş, bilgi levhaları eklenmiş ve koruma altına alınmıştır. Temizlik çalışmaları ile hem mezarın mimarisi hem de kullanım evrelerine dair çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır (Karlsson 2010, 90-102). Benzer bir çalışmanın Taşkesik mezarı için yapılması, mezar ile ilgili önemli sonuçların elde edilmesinin yanı sıra devam eden tahribatın da önüne geçecektir.

³⁶ Beçin (Akarca 1952, 368) ve Labraunda'daki yeraltına inşa edilen oda mezarların giriş kapıları da aynı şekilde yapılmıştır. Labraunda oda mezarında mevcut kapının mezarın orijinal kapısının yerine sonradan yerleştirildiği belirtilmektedir (Karlsson 2010, 91-92, fig. 72-76). Koranza yeraltı oda mezarında yapılan temizlik çalışmaları mezar girişini belli oranda görmeyi mümkün kılmıştır (Tırpan 1997, 314). Koranza mezarında dört tarafı düzeltilmiş ince bir plaka, söve bloklarına yaslandırılmak suretiyle mezar kapatılmıştır. Plakanın arkadan başka bir blokla desteklenip desteklenmediğini toprak dolgusu nedeniyle göremiyoruz ama A. A. Tırpan girişin üç moloz taş ile desteklendiğini belirtmiştir. Ancak bu çalışma sadece giriş ile sınırlı kalmış, mezarın ön kısmında yeterli çalışma yapılamadığı için burada bir tören alanı olup olmadığına dair herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır. Bunların yanı sıra Börükçü'de sistemli kazılar sonucu açılan 3 mezar, bölgedeki mezarların giriş kısımlarının anlaşılmasına kısmen yardımcı olur. Börükçü'de 07BM01 numaralı mezarın girişi de benzer bir plaka ile kapatılmış ve düşme ihtimaline karşılık arkadan desteklenmiştir. 06BM22'de giriş, Taşkesik mezarına benzer bir teknikle kapatılmış ve arkadan desteğe ihtiyaç duyulmamıştır. Cephesi görülen bu mezarlarda çok detaylı bir işçiliğin olmadığı ve girişlerinde dini ritüeller için herhangi bir alan ayrılmadığı görülmüştür. Börükçü'deki iki mezar (06BM22-07BM01) kayalık alanların tıraşlanması ve kazılması ile elde edilen alanlara inşa edilmiştir. Daha sonra mezarın etrafı kapatılmış hatta kazılan alandan çıkarılan kaya parçaları bilinçli olarak mezarın üst kısmındaki dolguda kullanılmış, böylece mezarlar tamamen gizlenmiştir. Böyle bir durumda cephe için herhangi bir düzenleme yapmaya da gerek duyulmamıştır.

³⁷ Antik Dönem'de bu tür aile mezarlarının uzun bir kullanım süresi vardır. Dolayısıyla yeni gömüleri yapabilmek için birkaç kez mezara girilmiş olması normal bir durumdur. Labraunda Mermer Mezar'ın MÖ 4. yüzyılda inşa edildiği ve Doğu Roma Dönemi'nin ortalarına kadar yaklaşık 10 asır boyunca kullanım gördüğü belirlenmiştir (Karlsson 2010, 101).

³⁸ Henry 2009, 144-148.

³⁹ Varkıvanç 1993, lev. 3.

⁴⁰ Carstens 1999, 82-83.

⁴¹ Benzer işçilik Alaçam'daki yeraltı oda mezarında da görülür (Henry 2009, 119-121, fig. 66).

Ön odada yan duvarlar boyunca uzanan iki ölü yatağı vardır. Ölü yatakları, duvar örülürken birinci ve ikinci duvar blokları arasına yerleştirilen 0,18-0,21 m kalınlığındaki birer yatay plaka ile kuzey ve güney duvarlar üzerinde açılmış kanallara (fig. 13) yerleştirilen dikey plakalardan oluşan tekne şeklindedir⁴². Birinci sıradaki duvar bloğunun üst bitimine eklenen 6 cm'lik bir profille yatay plakalar desteklenmiş ve ölü yatakları zeminden yükseltilmiştir⁴³. Taşkesik'te teknelerin Koranza'daki gibi bir kapakla kapatıldığına dair iz yoktur. Batıdaki tekne büyük oranda kırık olup sadece duvarla bağlantılı olan bölümleri görülebilmektedir. Doğu duvardaki teknenin yatay bloğu sağlam durumdadır.



Figür 8: Taşkesik yeraltı oda mezarı

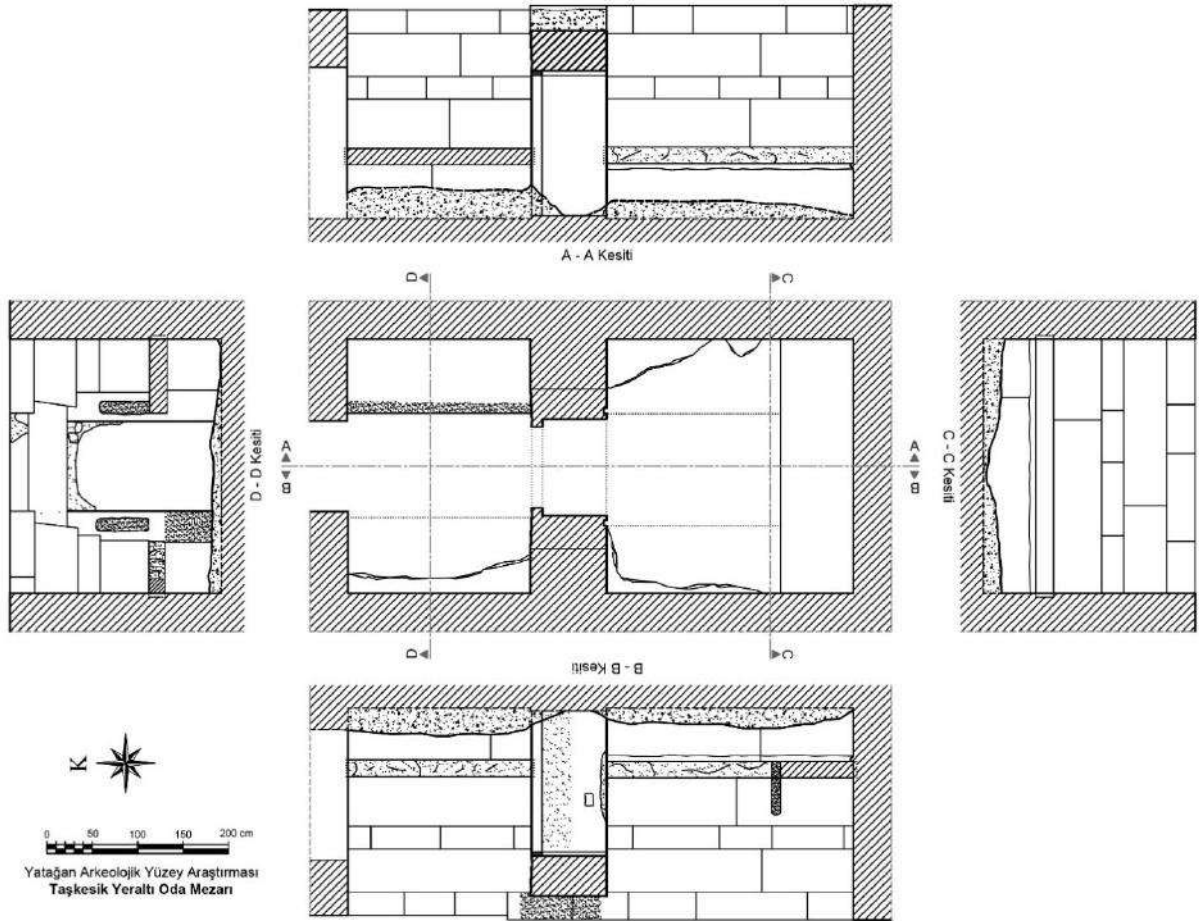
Ön odadan ana mezar odasına açılan geçiş 1,61 m yüksekliğinde, 1 m genişliğinde ve 0,84 m derinliğindedir (fig. 13). Girişin kuzey cephesinde söveler ve lento üzerinde üç *faskiadan* oluşan bir düzenleme vardır, güney yüzleri ise düz işlenmiştir. Sövelerin üzerindeki *faskialar*, tekne şeklindeki ölü yataklarının yan yüzlerine yerleştirilen dikey blokların oturması için açılan yuvalara kadar devam etmektedir. Lento ve sövelerin kesiştiği yerde, lentonun üzerinde, buradaki girişi kapatan düzenleme ile ilişkili yuvalar vardır. Kapının oturabilmesi için söve bloklarının iç kenarları "L" şeklinde kesilmiştir. Söve bloklarının profilsiz arka yüzlerinde sadece doğu ve batı duvarları önünde yer alan ölü yataklarının dikey bloklarını oturtmak için açılmış yuvalar vardır. Bu girişi kapatan kapıya rastlanmamıştır. Bununla birlikte kanıtlar, bu girişin, kapının iç tarafını çerçeveleyen, 5 cm

⁴² Mezar odalarındaki ölü yatakları farklı formlar gösterebilir. Karia Bölgesi'nde en yaygın görülen örnekler Koranza ve Taşkesik mezarlarındaki gibi "inşa edilmiş tekneler" veya "inşa edilmiş lahitler" olarak adlandırılır. Bunların yanı sıra Kaunos, Panamara ve Mylasa'da mezar odaları içine lahitler de yerleştirilmiştir.

⁴³ Mezar odalarındaki "plakalardan oluşturulan tekneler" özellikle MÖ 4. yüzyılda inşa edilen mezarlarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Benzer örnekler hem Karia'da hem de Karia dışında görülmektedir. Karia Bölgesi örnekleri için bk. Labraunda (Henry 2006), Alaçam yeraltı oda mezarı (Henry 2009, 197-199), Alinda (Özkaya - San 2003, 117), Beçin (Kızıl 1996, 255-271), Elmacık (Paton - Myres 1896, 262-263), Mylasa (Lebas - Reinach 1888, lev. 64; Akarca 1952, 399-405), Orthosia (Henry 2009, 251-255), Pladasa (Henry 2009, 257-259); Tümülüs mezarlarında ise Altıntaş (Paton 1900, 66) ve Kavaklı'da (Henry 2003) tespit edilmiştir.

kalınlığında ve 6 cm genişliğinde bir kapı çıkıntısının arkasında, ana odaya doğru dönen çift kanatlı bir kapı ile kapatıldığını göstermektedir. Kapı kanatlarının dönme eksenleri için lentoda açılmış yuvalar hala görülebilir durumdadır (fig. 14). Bunların karşılığı olarak eşikte de benzer yuvalar olmalıdır.

Mezar odası 2,80 m genişliğinde 2,71 m uzunluğunda ve 2,22 m yüksekliğinde kareye yakın planlıdır. Ana mezar odasında II formlu düzenlemeye sahip üç ölü yatağı vardır. Ana odadaki tekneler ön odadaki tekneler ile aynı teknik kullanılarak yapılmıştır. Batı duvarı önündeki tekne, duvarla bağlantılı olan bölümü dışında tamamen tahrip olmuştur. Doğudaki tekneye ait yatay blokların ise sadece köşeleri kısmen korunmuştur. Güney duvar önündeki ölü yatağına ait yatay blok sağlamdır. Teknelerin altında duvarla birleştiği yerde 6 cm yüksekliğinde ölü yataklarını destekleyen bir profil vardır. Doğu ve batıda yer alan ölü yatakları ile güneydeki ölü yatağı doğrudan birleşmeyip, dikine yerleştirilen blok ile birbirlerinden ayrılır. Ön ve arka odada yer alan ölü yatakları kapatılarak, tekne haline getirilmiştir. Ön odadaki örgü tekniği ana mezar odasında da aynı şekilde devam etmektedir. Odalar arası geçişte toprak dolgunun en az olduğu bölümde zemin kısmen görülmüş, buna göre mezar zemininin mermer plakadan oluştuğu anlaşılmıştır.



Figür 9: Taşkesik yeraltı oda mezarının plan ve kesit çizimleri

3.1.3 Değerlendirme

Taşkesik ve Koranza mezarlarının planları birbirinden farklıdır. Koranza mezarında, mezar odası ile giriş arasında *vestibulum* olarak adlandırılan bir ara mekan vardır. Mezar odasına göre daha dar ve alçak olan bu bölümün paralelleri Karia Bölgesi'nde Alinda⁴⁴,

⁴⁴ Özkaya – San 2003, 117, fig. 15.

Beçin⁴⁵, Mylasa⁴⁶ ve Labraunda'daki⁴⁷ mezarlarda karşımıza çıkar. Alinda'da mezar odası kadar geniş olan *vestibulum* diğer üç mezarda Koranza örneğine yakın özellikler gösterir. Herhangi bir definin yapılmadığı bu bölümlerin işlevi hala soru işaretlidir. Mezar hediyeleri için ayrılmış bir mekan olabileceği gibi mezarıda gerçekleştirilen basit ritüeller için de kullanılmış olabilir⁴⁸. Beçin Kepezaltı oda mezarında, dağılmış halde de olsa bu bölümde mezar hediyeleri bulunmuştur⁴⁹. Koranza mezarında yapılan temizlik çalışmalarında ise sadece mezar odasında buluntulara rastlanmıştır. Ancak mezarın kaçak kazılar sonucu pek çok kez tahrip edildiğini unutmamak ve bu süreçte burada olabilecek hediyelerin alınmış olduğunu göz ardı etmemek gerekir.



Figür 10: Ön oda, ölü yatakları ve mezar girişi



Figür 11: Mezar odasındaki ölü yatakları



Figür 12: Ölü yatağını oluşturan yatay blok ile dikey bloğun oturacağı yuva



Figür 13: Odalar arasındaki geçiş



Figür 14: Lentodaki yuva

İki odalı veya önde *vestibulum* bulunan mezarlarda ana mezar odasına geçişte farklı kapılar görülür. Bu çeşitlilik elbette, tasarımcıların farklı teknik ve ustalık düzeyleri ile açıklanabileceği gibi aynı zamanda ekonomik veya kültürel faktörlere de bağlıdır. Ekonomik, çünkü bir mezar odasının girişindeki basit bir plaka blok yerine detaylı işçilik gösteren mermerden yapılmış iki kanatlı bir kapı kesinlikle daha masraflıdır. Kapatma sisteminin kalitesi aynı zamanda mezar alanına atfedilen öneme de bağlıdır. Bu nedenle, çok zengin bir üst yapıya sahip anıtsal bir mezar basitleştirilmiş bir kapatma sistemi ile donatılabilirken, bazı mütevazı yapılar, çok etkili ve zengin süslü bir sisteme sahip olabilir. Koranza'da olasılıkla ekonomik nedenlerle basit bir plaka taşın kullanıldığını biliyoruz. Taşkesik mezarında kapıya dair hiçbir veri olmasa da daha detaylı bir kapı olduğunu düşünüyoruz. Lento bloğundaki kanıtlar, bu girişin, kapının iç tarafını çerçeveleyen 5 cm kalınlığında ve 6 cm genişliğinde bir kapı çıkıntısının arkasında, ana odaya doğru dönen bir

⁴⁵ Kızıl 1996, 258-259, çiz. 1-2.

⁴⁶ Lebas – Reinach 1888, lev. 64.

⁴⁷ Karlsson 2010, 92, fig. 74.

⁴⁸ Hierapolis kuzey *nekropolündeki* mekanların periyodik anma törenleri için kullanılmış olabileceği belirtilmektedir (Ronchetta 2016, 518, dn. 30).

⁴⁹ Kızıl 1996, 256.

çift kanatlı kapı ile kapatıldığını göstermektedir. Mezar teknelerinin parçalanmış dahi olsa yerinde olması, kapıya dair hiçbir parçanın olmaması ilginçtir. Belki de Mylasa⁵⁰, Beçin⁵¹ ve Alabanda⁵² örnekleri gibi detaylı işçilik gösteren bir kapıydı ve bu nedenle yerinden alındı. Bunu doğrulamak mümkün olmasa da Taşkesik mezarının ana odasının kapatma sisteminin Koranza mezarındaki kadar basit olmadığı açıktır⁵³.



Figür 15: Börükçü 06BM22 numaralı mezar



Figür 16: Börükçü 07BM01 numaralı mezarın girişi

Karia Bölgesi'nde, yeraltına inşa edilmiş mezar odaları ile tümülüs altı mezar odalarının üst örtüsünde yatay plakalardan oluşan basit düzenlemelerin yanı sıra yatay plakaları destekleyen monolitik kirişlerden oluşan, bölgeye özgü, oldukça karakteristik bir üst örtü de görülmektedir⁵⁴. Koranza ve Taşkesik mezarları ile Börükçü'de üst örtüsünü görebildiğimiz 06BM22⁵⁵ (fig. 15) ve 07BM01⁵⁶ (fig. 16-17) numaralı tek odalı mezarlarda

⁵⁰ Akarca 1952, 369. Benzer örnekler için bk. Akarca 1952, 369, dn. 3.

⁵¹ Kızıl 1996, 259, çiz. 2.

⁵² Alabanda'da bulunmuş bir mezar kapısı için bk. Öncü 2006, 213-219.

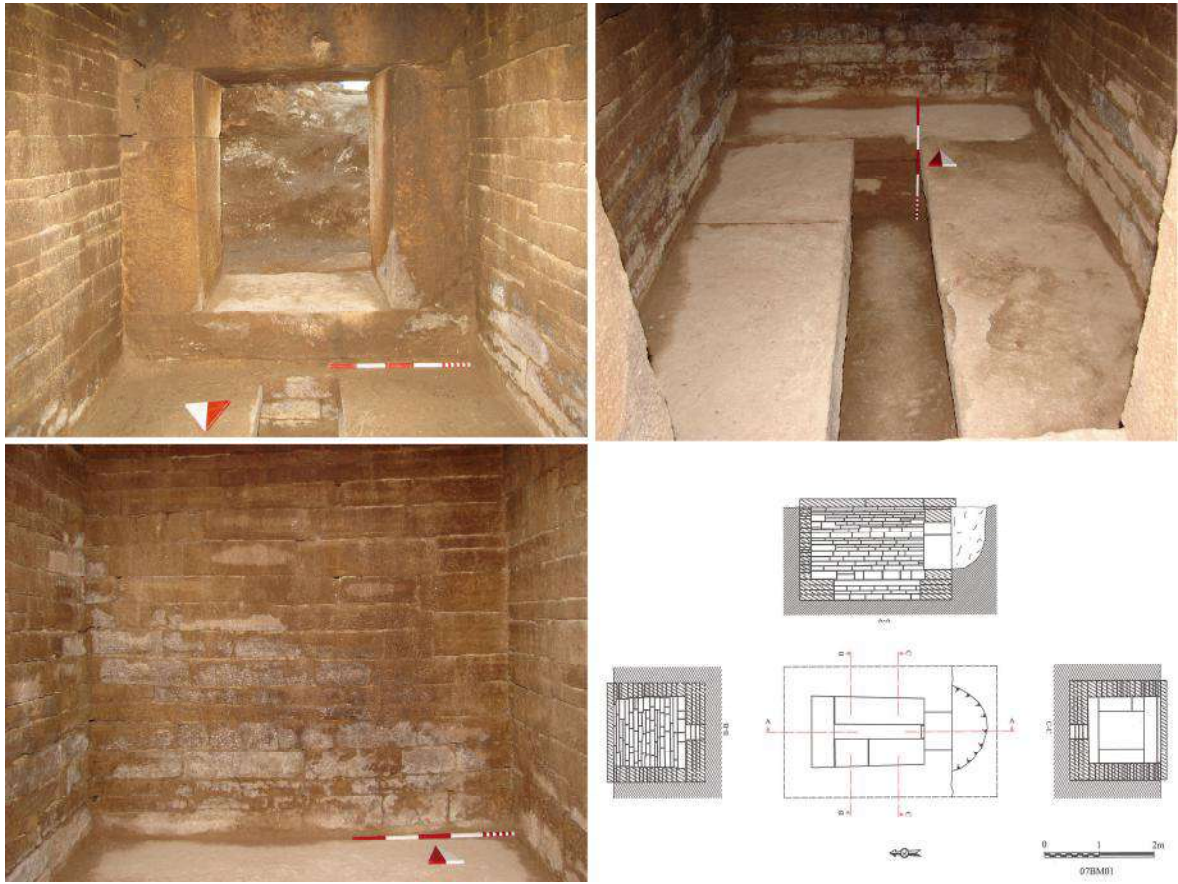
⁵³ Harpasos (Akçay) Vadisi'ndeki tümülüslerin mezar odalarında iki tip kapı tespit edilmiştir (Çörtük 2007, 44). Üç mezarda "kanatlı kapı" bulunmaktayken, on beşinde "tıkaç tipi kapı" vardır.

⁵⁴ Henry 2009, 165-167; Çörtük 2007, 43.

⁵⁵ Doğal kayanın tıraşlanması ile elde edilen alana inşa edilen 06BM22 numaralı mezar tek odalıdır. Girişi güneyde yer alan mezarının çukur *dromos* olarak adlandırılan, ön kısmı doğal kayanın "U" şeklinde oyulması ile oluşturulmuştur. Mezar odasının girişi güney dar yüzünün merkezinde yer almakta olup, girişi kapatan blok taş *in-situ* durumda tespit edilmiştir. Mezar 2,30 x 1,35 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır, yüksekliği 1,31 metredir. Mezarın duvarları kireçtaşından düz yüzeyli, kaba yonulu, derz sırası takip etmeyen, *rektagonal* bloklardan örülmüştür. Mezarın zemini sıkıştırılmış toprak ve küçük kireç taşı parçalarından oluşmaktadır. Mezarda ölü yatağı olarak kullanılan bir düzenleme bulunmamaktadır. Gömüler doğrudan mezar zeminine yatırılmıştır. Mezar tavanı dört adet düz, kabaca kesilmiş, büyük boyutlu kireç taşı plakalarla örtülmüştür. Kullanılan plaka taşlar dikdörtgen ölçülere yakın olup, boyutları birbirinden farklıdır. Mezara son gömü yapıldıktan sonra girişi kapatan blok taş yerine yerleştirilmiş ve *dromos* toprak ile doldurularak örtülmüştür. Mezar üst kısmına ise kırık kiremit, moloz taş ve pithos parçalarından oluşan dolgu malzemesi serpilmiş, en son olarak da çevreden sökülen orta büyüklükteki kaya kütleleri yerleştirilerek, alana doğal bir görünüm kazandırılmış ve böylelikle mezar gizlenmiştir (Aydın 2018, 97-99).

⁵⁶ Doğal kayanın tıraşlanması ile elde edilen alana inşa edilen 07BM01 numaralı mezar tek odalıdır. Mezar odasının girişi dikdörtgen planlı mezarın güney dar yüzünün merkezinde yer almaktadır. Girişi kireç taşı bir plaka ile kapatılmış, arkasında yer alan moloz taş ile bu plaka desteklenmiştir. Girişin her iki kenarında mermerden yapılmış, eşit uzunlukta iki kapı sövesi ve onların üzerinde yer alan monolit bloktan yapılmış kapı lentosu bulunmaktadır. Mezar odasının lento ve söveleri dışında kalan ön cephesi plaka taşlarla inşa edilerek, her iki yönde de doğal kayaya kadar uzatılarak yaslandırılmıştır. Mezar odası 2,04 x 1,29 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır, yüksekliği 1,60 metredir. Mezar odasında ara boşluğun çok dar tutulduğu, Π formulu düzenleme görülmektedir. Mezarın duvarları oldukça kaliteli işçiliğe sahip küçük boyutlardaki kireçtaşı plakalardan örülmüştür. Aynı örgü Börükçü'de çok fazla örnekle temsil edilen örgü tekne mezarlarda da kullanılmış olup, işçilik kalitesi açısından Klasik Dönem'e tarihlendirilen örneklerle benzerlik gösterir. Ara boşluğu, zemini düzgün yüzeyli iki bloğun yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Ölü yatakları duvarlar örülürken duvar blokları arasına yerleştirilen yatay plakalardan oluşur. Bu plakalar, mezar odası içinde örülerek yükseltelen ayaklar

yatay plakaları destekleyen monolitik kirişlerden oluşan uygulama kullanılmamıştır. Koranza ve Börükçü mezarlarında⁵⁷ üst örtü sağlamdır ve bu mezarlarda plaka taşların mezar odasına bakan alt ve birbirlerine temas edecek yan kısımları düzeltilmiş, üst kısımları ise kabaca tıraşlanmıştır. Taşkesik mezarının üst örtüsü tamamen kaldırılmıştır. Üst yapıyı oluşturan yatay plakalara ait parçalar zeytinli tarla içinde ve bir parça mezarın kuzeybatısında görülebilmektedir. Ama kiriş kullanıldığına dair hiçbir iz yoktur. Bu mezarda üst örtünün tamamen kaldırılmış olması, olası kirişlerin de yerinden alınıp alınmadığı sorusunu akla getirir. Ancak özellikle mermerden inşa edilen mezar odalarında en üst sırada hem dekoratif amaçlı hem de hatılların taşıyıcı yüzeylerini genişletmek amacıyla profiller (*epikranitis*) eklendiği bilinmektedir⁵⁸. Harpasos Vadisi'nde Lale Tepe Tümülüsü'nde kyma reversa profilinden oluşan bu bölüm, Kavaklı Tümülüsü mezar odasında ovolo profilinden oluşmaktadır⁵⁹. Taşkesik mezarında böyle bir profilin bulunmaması da kirişlerin varlığına dair olasılığı azaltır.



Figür 17: Mezar odası ve ölü yatakları

Bu iki mezar Karia Bölgesi için sıra dışı değildir. Çünkü dağınık olmakla birlikte bölgenin tamamından örnekler tespit edilmiştir. Bölge genelinde bu mezar tipi, bölgenin

üzerinde durmaktadır. Mezarın üst örtüsü, üç adet kireç taşı plakanın yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Mezarda ölü veya mezar hediyesine rastlanmadığı gibi herhangi bir gömüye dair veri de yoktur. Büyük bir *nekropolün* en özenli mezarlarından birisi olan 07BM01 sembolik mezarıdır. Antik Dönem'de cesedi olmayan ölülerin de gerçek bir mezarı olması düşüncesiyle ölünün yakınları bir *kenotaphion* "boş sembolik mezar" yaptırmak zorundaydılar (Hom. Od. IV, 584; Ksen. Anab. 6, 4, 9). Burada da böyle bir durum söz konusudur. Doldurulmuş *dromos* kısmında ele geçen seramikler, mezarın MÖ 5. yüzyılda inşa edildiğini ve temsili anlamı dışında hiç kullanılmadığını ortaya koymaktadır.

⁵⁷ Börükçü'de üst örtüsü görülebilen mezarlar boyut olarak diğer mezarlardan küçüktür. Bu nedenle böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmamış olabilir.

⁵⁸ Henry 2009, 94.

⁵⁹ Çörtük 2007, 42. Labraunda mermer mezardaki uygulama için bk. Karlsson 2010, 95, fig. 83, 90.

yönetim merkezleri dışındaki çoğu *nekropol*de, yalnızca birer örnek ile temsil edilmektedir⁶⁰. Bu türden mezarın daha çok bulunduğu kentler Kariyalı güçlerin merkezi ile yakından ilişkili olup, Mylasa'da dört, Beçin'de üç, Halikarnassos'ta iki tanedir⁶¹. Bu durum mezarların yapıldığı malzeme ve inşa tekniği ile birleştirildiğinde, söz konusu mezarların toplumdaki elit kesim için yapıldığı söylenebilir. Koranza (M01) mezarının tek olmadığını biliyoruz. Üst teraslarda Apollon Artemis Kutsal Alanı ile Hekate Kutsal Alanı arasında kalan alanda iki kaya mezarının kazısı A. A. Tırpan tarafından yapılmıştır. Bir başka kaya mezarı ise bir üst terasta yer almaktadır⁶². Bu veriler alanda daha fazla mezarın olduğuna dair önemli işaretlerdir. Dolayısıyla burada bir *nekropol* alanının varlığı kabul edilebilir. Ancak bu veriler mezarı kent *nekropolü* içinde değerlendirebilmek ve tek olup olmadığını söyleyebilmek için yeterli değildir⁶³. *Nekropol* ile ilgili sınırlı bilgilere ilaveten kent ile ilgili de soru işaretleri vardır. Kısa süreli kazı çalışmaları sonucu ele geçen mimari *terraccottalar* yardımıyla Koranza'da Arkaik Dönem'de önemli yapılar olduğunu anlayabiliyoruz⁶⁴. MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında Apollon ve Artemis'e adanmış bir kutsal alanın varlığını da yazıtlar⁶⁵ ve kutsal alanın teras duvarları yoluyla biliyoruz. Bizim yaptığımız araştırmalar sonucu tespit ettiğimiz Miken üslubundaki seramikler yerleşimin çok daha erkene gittiğini açıkça göstermiştir⁶⁶. Ancak bu bilgiler dışında Koranza ile ilgili bilgilerimiz de sınırlı, dolayısıyla kent-*nekropol* veya kent-oda mezarı ilişkisi hakkında yorum yapmak bu aşamada güçtür. Taşkesik mezarında durum daha da karışıktır çünkü mezarla bağlantı kurabileceğimiz bir yerleşimden ya da burada bir *nekropol* alanının varlığına ilişkin başka mezarlardan dahi söz edemiyoruz. Mezarın kuzeybatısında Sarıyarbaşı olarak adlandırılan alanda yüzeyde az sayıda seramik görebildik ama bu veriler çevrede bir yerleşim olup olmadığına dair fikir vermemektedir. Bu mezarın çevresinde başka mezarlar olduğuna dair tek bilgi, Bodrum Müzesi tarafından 1980'li yıllarda gerçekleştirilen kurtarma kazısında oldukça basit mimariye sahip bir mezarın daha bulunduğu bilgisidir. Ama her durumda iki mezar da - özellikle Taşkesik- tercih edilen malzeme ve örgü tekniği açısından çok açık bir şekilde nüfusun elit kesimine aittirler. Taşkesik mezarının planı ve boyutları, sadece bir mezar yapısı olmak dışında, ölünün yaşarken ve öldükten sonraki olası durumunu da temsil etmesi açısından önemlidir. Kısıtlı bilgilere karşın Koranza mezarı, Koranza'nın ileri gelen aileleriyle, Koranza Artemis-Apollon Kutsal Alanı'nda görevli bir rahiple veya Lagina Hekate Kutsal Alanı'ndaki bir görevliyle ilişkilendirilebilir⁶⁷. Çok daha özel mimariye sahip olan Taşkesik mezarı için söyleyebileceğimiz tatmin edici bir veri yoktur. Kendi mülküne gömülmüş bireye ait bir mezar bile olabilir. En yakın merkez yine Lagina Hekate Kutsal Alanı'dır⁶⁸.

Bölge genelindeki çalışmalarda, MÖ 4. yüzyılda inşa edilen mezarlardaki üst örtünün ve özellikle bölme duvarlarındaki mezar kapılarının Hellenistik Dönem örneklerine göre daha özenli, daha kapsamlı ve estetik kaygılar güdülerek yapıldığı belirlenmiştir⁶⁹. Bu

⁶⁰ Tek örnek bulunan merkezler, Alabanda, Alaçam, Alinda, Elmacık, Altıntaş, Hyllarima, Kaunos, Labraunda, Mutat Tepesi ve Teke Kale'dir. Bu örneklerle Koranza, Taşkesik ve Gökgedik örneklerini de eklememiz gerekmektedir.

⁶¹ Henry 2009, 165-166.

⁶² Bu mezarın girişi üst seviyesine kadar toprakla dolu olduğundan, mezar ile ilgili detaylı çalışma yapılamamıştır.

⁶³ Börükçü'de bu ayrımı çok daha sağlıklı bir şekilde yapabilmekteyiz. Geç Geometrik Dönem'den Roma İmparatorluk Çağı sonlarına kadar farklı dönemlere ait 267 mezarın kazısının yapıldığı alanda sadece sekiz tane oda mezar bulunmuştur. Bunlardan dördü kaya mezarı, dördü yer altı oda mezarıdır.

⁶⁴ Akkurnaz 2015, 45-70.

⁶⁵ Şahin 1973, 185-189; Şahin 1976, 18-24.

⁶⁶ Bu alandaki seramikler Dr. Öğretim Üyesi Zafer Korkmaz tarafından yayına hazırlanmaktadır.

⁶⁷ Mezar kutsal alana kuş uçuşu sadece 400 m uzaklıktadır.

⁶⁸ Mezar kutsal alana kuş uçuşu 3600 m uzaklıktadır.

⁶⁹ Henry 2009, 109-111.

nedenle, kirişli, *epikranitisli*, estetik kaygılar güdülerek yapılan üst örtü ve detay işçilik gösteren kapıların bulunduğu mezarlar MÖ 4. yüzyıl ve öncesine, söz konusu bölümlerde sade ve basit işçilik gösteren örnekler ise daha sonraki bir döneme tarihlendirilmiştir⁷⁰. Koranza mezarı plan, örgü tekniği ve mezar odası düzenlemeleri açısından MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen mezarlarla birlik içindedir. Özellikle Beçin ve Labraunda Mermer Mezar ile aynı plan özelliklerine sahiptir. Buna karşın gerek bölme duvarındaki kapatma sistemi gerekse üst örtü, söz konusu örneklerle göre çok daha sade ve basittir. Mezar odasındaki buluntular mezarın MÖ 2. yüzyıldan Erken İmparatorluk Dönemi'ne kadar farklı zamanlarda kullanıldığını gösterir⁷¹. Ancak mezarın bu temizlik çalışmasından önce farklı zamanlarda tahrip edilmesi, kandil ve unguanterium gibi mezar hediyeleri dışındaki buluntuların alınmış olma ihtimalleri, mezarın inşa tarihi konusunda tereddüt oluşturur. Bununla birlikte mezarın basit üst örtüsü ve kapatma sistemi ile buluntular bu tür mezarlar için yapılan genelleme ile paralellik gösterir. Dolayısıyla mevcut veriler doğrultusunda mezar MÖ 2. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır. Taşkesik mezarında Koranza oda mezarına göre çok daha kaliteli bir işçilik görülmektedir. Üst örtüde kiriş kullanıldığına dair herhangi bir veri olmasa da mezardaki diğer tüm detaylar MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Labraunda⁷², Alabanda⁷³ ve Beçin⁷⁴ örnekleri ile paraleldir. Bölme duvarındaki kapatma sisteminde ise Koranza mezarına göre daha detaylı bir işçilik söz konusudur. Bu nedenle Taşkesik oda mezarını MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilebiliriz⁷⁵.

3.2. Gökgedik Tümülsü

Mezar, Gökgedik Mahallesi'nin 800 m güneydoğusundaki, Körpebağ Mevkii'nde, çok yüksek olmayan bir tepecik üzerinde yer almaktadır. Yüzey araştırmalarında mezarla ilişkilendirebileceğimiz bir yerleşim tespit edemesek de mezarın yakın çevresinde belgelediğimiz 24 tane kaya lahdi nedeniyle burada bir *nekropol* alanının varlığından söz edebiliriz. Gökgedik'teki mezar, çevresinde halka şeklinde dairesel duvarın bulunduğu küçük ölçülerde bir tümülsüdür. Yapı, mezar odasını çeviren dairesel *krepis* duvarı, *dromos* ve mezar odasından oluşur (fig. 18-19). *Rektagonal*, gnays bloklardan inşa edilen *krepis* duvarı yaklaşık olarak 8 m çapındadır. *Dromos*un da bulunduğu güney kısmı toprak altında kaldığı için görülememekte ancak kuzeydeki kısmı kısmen takip edilebilmektedir. Duvarın oturduğu altyapı dolgu nedeniyle üst kısmındaki taç bölümü ise tahrip olduğu için görülememektedir. *Nekropol* alanı içinde yer alan mezarın çevresi Geç Antik Dönem'den günümüze kadar tarım alanı olarak kullanılmış, bu da kaçak kazılarla birlikte mezarda ve çevresinde tahribatlara neden olmuştur⁷⁶. Bu tahribatlar ve zamanla oluşan dolgu nedeniyle *krepis* duvarının yüksekliğini belirlemek mümkün değildir. Mezarı çevreleyen yuvarlak

⁷⁰ Börükçü'de, bölgede araştırılan tüm örneklerle göre çok daha mütevazı ölçülere sahip olan 06BM22 numaralı yeraltı oda mezarı ne üst örtüsüyle ne de diğer detaylarıyla kesinlikle özel bir mimariye sahip değildir. Buna karşın en az üç gömünün yapıldığı mezardaki buluntular, mezarın inşasının MÖ 5. yüzyılın başına gittiğini gösterir. 07BM01 numaralı mezar da yine mütevazı ölçülerde, tek odalı bir mezar olup ne üst örtüsü ne de diğer detaylarında özenli bir işçilik göstermez. Buna karşın bu mezar da MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Dolayısıyla bu genellemeye uymazlar.

⁷¹ Tırpan 1997, 320. Mezar odası temizlik çalışmalarına kadar çok kereler kaçak kazıların tahribatına maruz kalmıştır. Bu çalışmalarda elde edilenler, bu tahribatlardan geriye kalanlardır.

⁷² Karlsson 2010, 90-102.

⁷³ Edhem Bey 1906, 422.

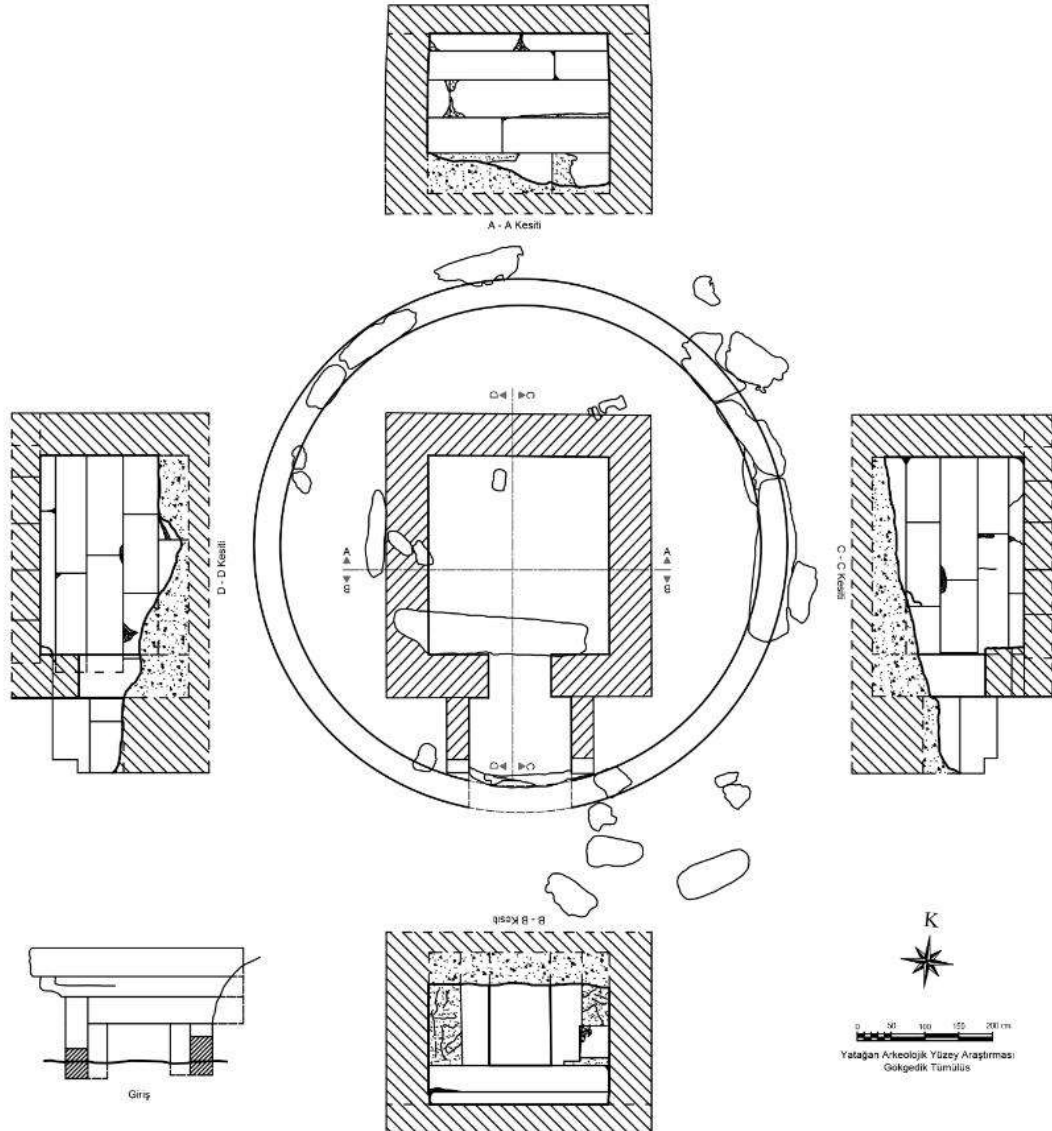
⁷⁴ Akarca 1952, 367-385.

⁷⁵ Tüm bu tespitlere karşın buluntular ile MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen Börükçü oda mezarlarının üst örtü ve kapatma sistemleri çok daha basittir. Bu tezatlık, MÖ 5 yüzyılda Anadolu'nun genelinde oluşan siyasi ortamın getirdiği zorunlulukla açıklanabilir. Ya da basit ve sade üst örtü ile kapatma sistemleri üzerinden bir genelleme yapılamayacağının kanıtı olarak da yorumlayabiliriz.

⁷⁶ Mezarın batısında temel seviyesinde korunmuş Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir çiftlik yapısı ve bugün kullanılmamalarına karşın, hala görebildiğimiz iki modern yapı nedeniyle bu sonuca varabiliyoruz.

planlı duvarı oluşturan blokların dışa bakan yüzleri düzeltilmiş içe bakan kısımları ise dolguya yaslandırıldığı için kabaca tıraşlanıp bırakılmıştır.

Mezarın girişi güneydedir (fig. 20). *Krepis* duvarı ile mezar odası arasında 1,52 m genişliğinde, görülebilen uzunluğu 1,11 m olan bir *dromos* yer almaktadır. Mezarın hazırlanan restitüsyon çizimine göre *dromosun* orijinal uzunluğu yaklaşık olarak 1,70 m olmalıdır (fig. 18). *Krepis* duvarı bu bölümde korunmamıştır bu nedenle çevre duvarının *dromos* bağlantısını göremiyoruz. Bu bölümdeki düzenlemeyle ilgili olarak iki olasılık ortaya çıkar buna göre ya *krepis* duvarı ile mezar odası farklı kotlardaydı ve bu bağlantı Hierapolis tümülüslerindeki gibi basamaklarla sağlandı ya da *krepis* duvarı ile mezar odaları aynı kottaydı ve *krepis* duvarından mezara doğrudan ulaşılabilmekteydi. Sistemli bir kazı yapılmadığı sürece bu bağlantıyı belirlememiz mümkün değildir. *Dromosun* üst örtüsü de tamamen tahrip olmuştur. *Dromosun* hem batı hem de doğusunda iki sıra duvar örgüsü görülmektedir. Batıda ilk sırada iki blok, ikinci sırada ise 'L' şeklinde kesilmiş bloklar görülmektedir. Doğuda da blok boyutları değişmekle birlikte aynı durum görülür. Mezar girişindeki söveler ve lento *in-situ* durumda görülebilmekte ancak söve bloklarının alt bölümleri toprak dolgu nedeniyle görülememektedir. Sövelerde, girişi kapatmak için kullanılan plaka taş için oluşturulan herhangi bir profil yoktur. Lentonun üzerinde yine monolit bir blok yer almaktadır. Girişin genişliği 0,93 metredir.

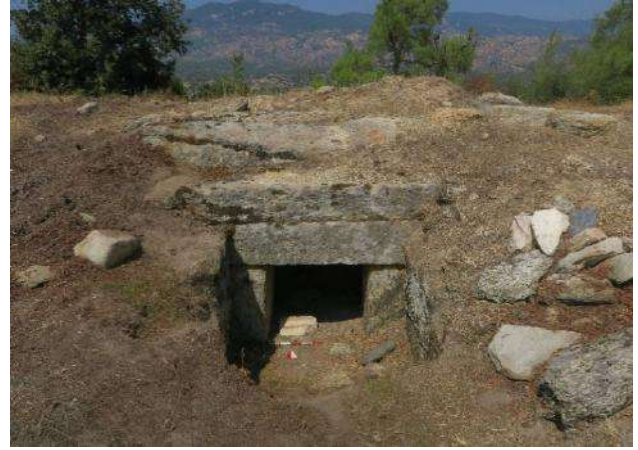


Figür 18: *Krepis* duvarlı Gökgedik Tümülüsü'nün plan ve kesit çizimleri

Mezar odası 2,95 x 2,67 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır (fig. 18). Kuzey duvardaki 3 cm'lik eğim nedeniyle doğu duvarının uzunluğu 2,92 m olarak ölçülmüştür. Mezar odasındaki dolgu toprağın varlığı, odanın zeminini ve mezar odası içerisindeki düzenlemeleri tespit etmemizi güçleştirmektedir. Bununla birlikte mezar odasında yer alan az sayıdaki küçük mermer parçalar, ölü yatakları ile ilişkili olabilir. Mezarın giriş bölümü olan güney duvarı dolgunun en yüksek olduğu bölümdür. Söve ve lento bloklarında mezarın içinden bakıldığında da herhangi bir profil bulunmamaktadır. Eşik kısmı da görülemediği için mezarın girişinin nasıl kapatıldığını belirlemek güçtür. Ancak hiçbir profilin görülüyor olması, *dromostan* bir plaka taş ile kapatılmış olabileceğine işaret eder. Söve blokları üzerinde güney duvarı boydan boya kapatan lento bloğu bulunmaktadır. Lento bloğu üzerinde de yine cepheyi tamamen kapatan monolit bir ikinci blok ile üst sınır oluşturulmuştur. Batıdaki söve bloğunun batısındaki duvar bloğu yerinden sökülmüştür. Yerinden sökülen bu blok sayesinde, mezar odasının etrafındaki toprağın duvarlara yapacağı baskıyı azaltmak amacıyla küçük boyutlu taşlarla bir blokaj yapıldığı anlaşılmaktadır. Doğudaki söve bloğunun doğusunda, lento bloğunun altına gelecek şekilde mermer bir blok kullanılmıştır. Bu bloğun altında olması gereken blok da yerinden alınmıştır. Tamamı gneystan oluşan mezarın bu bölümünde mermer bir bloğun kullanılması ilginçtir. Doğu⁷⁷, batı⁷⁸ ve kuzey⁷⁹ duvarlarında üstten beş sıra örgü görülebilmektedir (fig. 21-22). Girişin yer aldığı güney duvarda lento üzerindeki monolit blok 'L' şeklinde kesilmiş, üst örtüyü oluşturan kapak taşlarından biri bu alana oturtulmuştur. Mezar odası toprak dolgu altında olduğu için yüksekliği tam olarak alınamamıştır ancak ölçülebilen yüksekliği 2,10 metredir⁸⁰. Mezar odasından bakıldığında, mezarın üst örtüsünü oluşturan beş adet kapak taşı görülebilmektedir (fig. 22). Kapak taşlarının mezar odasına bakan alt yüzeyleri düzgünce tıraşlanmış, üst kısımları ise kabaca şekillendirilmiştir. *Krepis* duvarı ile mezar odası birbirlerine geometrik olarak bağlantılıdır. Mezarda başarılı bir geometrik hesaplama söz konusu olup, *krepis* duvarının çapının merkezi, mezar odasının merkezi ile çakışır.



Figür 19: Gökgedik Tümülüsü'nün hava fotoğrafı



Figür 20: Gökgedik Tümülüsü mezar odasının girişi

⁷⁷ Dolgu toprak nedeniyle ilk sıranın çok az bir bölümü görülür. İkinci sıra 0,50 m yüksekliğindeki üç bloktan oluşur. Üçüncü sıra 0,55 m yüksekliğinde iki bloktan (güney duvardaki mermer blok bu seviyeye denk gelir) oluşurken, dördüncü sıra 0,44 m yüksekliğindeki iki bloktan ve en üst sıra ise 0,25 m yüksekliğinde iki bloktan oluşur.

⁷⁸ İlk sıranın çok küçük bir bölümü görülür. İkinci sıra 0,52 m yüksekliğinde dört bloktan, üçüncü sıra 0,54 m yüksekliğinde iki bloktan, dördüncü sıra 0,46 m yüksekliğinde iki bloktan ve son sıra 0,25 m yüksekliğinde iki bloktan oluşur.

⁷⁹ İlk sırada tamamını göremesek de 0,53 m yüksekliğindeki kısmı görülür. İkinci sıra 0,51 m yüksekliğinde iki bloktan, üçüncü sıra 0,56 m yüksekliğinde iki bloktan oluşur. Ancak bloklardan biri duvarı neredeyse boydan boya kapatır. Dördüncü sıra 0,42 m yüksekliğinde iki sıradan, son sıra ise 0,25 m yüksekliğinde iki sıradan oluşur.

⁸⁰ Harpasos Vadisi'nde sadece Kavaklı Köyü'ndeki 2 numaralı tümülüsün mezar odası yüksekliği alınabilmektedir (Çörtük 2007, 41). 3,10 m yüksekliğine sahip mezar odası bu tip yapıların yükseklikleri hakkında yorum yapmaya imkan sağlar.

3.2.1. Değerlendirme

Anadolu'nun hemen her bölgesinde görülen tümülüsler bu coğrafyanın geleneksel mezar tiplerinden biridir. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Çağı'na ait örnekler tümülüslerin uzun süre güncel olarak kullanıldığını gösterir⁸¹. Üzerindeki koni formlu toprak yığını günümüze ulaşmayan Gökgedik mezarının bir tümülüs olduğunu gösteren en karakteristik bölüm, dairesel duvarıdır. *Krepis* duvarı ile çevrili tümülüslerin ilk örneklerinin Erken Demir Çağı'na tarihlenen Trakya dolmenlerinde görüldüğü belirtilmektedir⁸². Batı Anadolu'da ise dairesel duvarlı tümülüsler MÖ 8.-7. yüzyıllardan itibaren bilinmektedir⁸³. Frig tümülüslerinde görülmeyen *krepis* duvarı Lydia'da, bölgenin en büyük tümülüslerinden biri olan Karnıyarık Tepe'de vardır. Ancak genellikle tümülüsün dış sınırını çevreleyen *krepis* duvarı burada tümülüsün içine gömülmüş şekilde tespit edilmiştir⁸⁴. Hiçbir zaman tamamlanamadığı anlaşılan bu duvarın daha erken döneme tarihlendirilen 90 m çapındaki daha küçük bir tümülüse ait olduğu ve sonrasında genişlemeye karar verildiği anlaşılmıştır⁸⁵. Bin Tepeler'deki diğer iki anıtsal tümülüste de *krepis* duvarı bulunduğu belirtilmektedir⁸⁶.

Anadolu'da *krepis* duvarlı tümülüslerin en yoğun görüldüğü nekropollerden biri Frigya Hierapolis'inin kuzey nekropolüdür⁸⁷. Gökgedik mezarının tipolojik olarak en yakın örneklerini oluşturan ve MÖ 2. ve 1. yüzyıla tarihlendirilen Hierapolis tümülüsleri, *krepis* duvarı, *dromos*, ön oda ve mezar odasından oluşur⁸⁸. *Krepis* duvarlarının çapı 10 m olan mezarlarda ana mezar odaları genellikle 2,70 x 2,70 m ölçülerinde kare planlıdır. *Dromos* üst örtüsü düz iken, mezar odalarında tonozlu bir üst örtü bulunmaktadır. Mezar odası içerisinde ölü yatakları Π formu bir düzenlemeye sahiptir. Girişleri genel olarak güneybatıya bakacak şekilde inşa edilen tümülüslerin üzeri koni biçimi verilmiş toprakla örtülür ve tepesine bereketle ilişkilendirilen bir işaretleyici olarak *phallus* şeklinde bir taş yerleştirilir⁸⁹. Elaia'daki Seç Tepe Tümülüsü⁹⁰ ile Pergamon'daki *krepidomalı* tümülüslerin

⁸¹ Berns 2003, 134, dn. 92-93.

⁸² Yıldırım 2008, 48-49; Yıldırım 2017, 137.

⁸³ Ronchetta 2016, 513; Hanfman 1983; Cormack 1997; Henry 2009, 81-102. Smyrna'da, MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen ve "Tantalos'un Mezarı" olarak da bilinen mezar, yüksek *krepis* duvarı ve çokgen taşlardan yapılmış duvar örgüsüne sahiptir (Texier 1849, lev. 13). Larisa nekropolünde, yaklaşık yüz kadar tümülüsün çevresine polygonal taşlarla dairesel duvarlar eklenerek bir platform oluşturulmuş, bunun üzerine konik form oluşturacak şekilde toprak dökülmüş ve en üste, işaretleyici olarak yüksek bir taş dikilmiştir (Saner - Külekçi 2017, 54-61).

⁸⁴ Ratte 1994, 157-161; Naso 2016, 12, fig. 3-4, 11.

⁸⁵ Ratte 1994, 157.

⁸⁶ Dinç 1993, 28. Alyattes'in Tümülüsü ve *krepis* duvarının varlığı ile ilgili olarak antik kaynaklarda da bilgi vardır. Herodotos (Hdt. I. 93) bu mezarla ilgili olarak; "*Lidya toprağı öbürlerinde olduğu gibi, pek öyle adı anılacak olağanüstü şeylere sahip değildir, yalnız Tmolos'tan akıp gelen altın kumu vardır. Ama Mısır ve Babil'deki anıtlar bir yana, öyle bir anıt vardır ki, bilinen bütün öbürlerini aşar. Bu, Kroisos'un babası Alyattes'in mezarıdır, etekleri büyük taşlarla örülmüş bir toprak yığındır. Küçük esnafın, el işçilerinin ve aşk satıcısı küçük kızların topladıkları paralarla yükseltilmiş bu anıt. En yüksek yerinde, ben oradan geçtiğim zamanda da beş tane taş blok vardı, üzerlerinde kazılı olan yazıtlarda, buna katılan her meslek dalının ne kadar verdiği yazılıydı, bu rakamlara göre en çoğunu bu küçük kızcağızlar vermiş oluyorlardı..... Bu mezar, çepeçevre altı stad ve iki plethron'dur; genişliği on üç plethron'dur. Yanında büyük bir göl vardır ki Lidyalılar hiç kurumaz derler; adı Gyges gölüdür. İşte bu konudaki sözüm de bu kadardır".*

Bin Tepeler'deki tümülüsler için ayrıca bk. Luke - Roosevelt 2016, 407-428, lev. 183-191.

⁸⁷ Schneider-Equini 1972, 127-131; Ronchetta 1999, 132, 135-141, 151-153, 157, 159, fig. 2; Ronchetta 2005, 171-172; Ronchetta 2016, 513-587. Kent çevresinde yapılan araştırmalarda da benzer mezarlar tespit edilmiştir (Scardozi 2016, 589-599, lev. 274-289).

⁸⁸ Gökgedik Tümülüsü'ndeki gibi ön odasız örnekler de tespit edilmiştir.

⁸⁹ Christof 2008; Henry 2009, 84-85. F. D'Andria *phallus* şeklindeki taşın mezarı kötülüklerden koruması için dikildiğini belirtir (D'Andria 2003, 49). Farklı şekilde yorumlanan *phallus* şeklindeki taşların yanı sıra tümülüslerin çevresinde bir mezar işareti olarak steller de bulunmuştur (Polat 2005, 1-23). G. Polat, Daskyleion yakınlarındaki tümülüslerin yakın çevresinde bulunan iki bloğu, stel altlığı olarak değerlendirmiştir (Polat 2005, 3, fig. 2-4). Bu iki blok stel altlığı olarak kullanılmış olabileceği gibi zeytinyağı üretiminde kullanılan pres

(Tümülüs 2 ve 3)⁹¹ Hierapolis'teki tümülüsler için bir model oluşturabileceği düşünülmektedir⁹².



Figür 21: Mezarın duvar örgüsü



Figür 22: Mezar odasının duvar örgüsü ve kapak taşları

Lydia'nın⁹³ güney komşusu Karia Bölgesi'nde⁹⁴ olasılıkla bu coğrafi yakınlığın sonucu olarak⁹⁵ Harposos Vadisi⁹⁶ başta olmak üzere Aphrodisias (Morynus Vadisi) çevresi⁹⁷, Marsyas Vadisi⁹⁸, Bodrum Yarımadası⁹⁹ ve Knidos nekropolünde¹⁰⁰ bölgelere göre farklı özellikler gösteren tümülüsler tespit edilmiştir. Harposos ve Marsyas çevresinde geleneksel tip ve *krepis* duvarlı örnekler varken, Bodrum Yarımadası "Taş Tümülüs" olarak adlandırılan tipte çokça tümülüse ev sahipliği yapar. Knidos nekropolünde sadece birkaç örnekle temsil edilen tümülüsler ise *krepis* duvarlıdır. O. Henry'nin Karia Bölgesi'nde çalışmasına aldığı on beş adet tümülüsün dördünde etrafını çevreleyen halka şeklinde bir duvar vardır¹⁰¹. Bunların içinde Gökgedik Tümülüsü'ne coğrafi olarak en yakın örnek Madran Dağı Mutat Tepesi'ndeki mezardır¹⁰². Mutat Tepesi'ndeki mezar odasının 2,82 x 2,72

ağırlıkları (*litus*) ile de benzer forma sahiptir. Dolayısıyla bu iki bloğun farklı bir işlevde kullanılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

⁹⁰ Kasper 1966, 477-478; Berns 2003, 185-186; Kelp 2016, 603-605.

⁹¹ Kelp 2015, 352-355.

⁹² Kelp 2016, 602-605.

⁹³ Lydia Bölgesi'nde ayrıca Yukarı Hermos Vadisi'ndeki Aktepe ve Basmactepe ile Yeldeğirmeni Tümülüsü'nde farklı malzeme ve örgü tekniklerine sahip *krepis* duvarları tespit edilmiştir (Dinç 1993, 28-32)

⁹⁴ Lydia ve Karia etkileşimi için bk. Ratte 2009, 135-147.

⁹⁵ Henry 2016, 430-436.

⁹⁶ Paton 1900, 65-7; Henry 2016, 430-436. U. Çörtük, bu bölgedeki çalışmaları sonucunda 29 tümülüs mezar tespit etmiştir (Çörtük 2007, 38). Harposos Vadisi'ndeki örnekler gerek coğrafi yakınlık gerekse tarihsel bağlamda düşünülerek, Lydia'daki örneklerle ilişkilendirilmektedir.

⁹⁷ Ratte 2009, 142-147, fig. 2-5; Ratte 2012, 39-58.

⁹⁸ Tepecik Tümülüsü için bk. Yener 1998, 235-253. Alabanda yakınlarında Tepecik Tümülüsü için farklı olasılıklar düşünülmüş ve yerel bir hanedana ait olması üzerinde durulmuştur (Henry 2016, 436-439). Çine Madran Dağı'ndaki Mutat Tepe Tümülüsü için bk. Diler 1997, 412.

⁹⁹ Carstens 2002, 392-393; Diler 2016, 455-473, lev. 212-237; Gümüş 2013.

¹⁰⁰ Doksanaltı *et al.* 2014, 518-525. Knidos nekropolindeki tümülüsler tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

¹⁰¹ Altıntaş (T02), Hyllarima (T01), Madran Dağı Mutat Tepesi ve Orthosia (T113) (Henry 2009, 90-91). W. R. Paton, 1800'lü yılların sonlarında bölgede yaptığı çalışmalarda başka örnekler de görmesine karşın, bugün söz konusu mezarı tanımlamak mümkün değildir (Paton 1900, 67, fig. 5). Söz konusu dört örneği değerlendirmeye Gökgedik, Akçaova ve Knidos örneklerini de dahil etmek gerekiyor. Bölgedeki araştırmalar sürdükçe bu mezar tipine dair yeni örneklerin bulunacağı açıktır.

¹⁰² Diler 1997, 412. Aynı coğrafyada *krepis* duvarlı bir başka örnek Akçaova yakınlarında tespit edilmiştir. M. Dağdeviren tarafından hazırlanan bir doktora tezi kapsamında bu mezar ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

m'lik ölçüleri, 2,95 x 2,67 m ölçülerindeki Gökgedik Tümülüsü ile oldukça yakındır. Bu ölçüler 2,70 x 2,70 m ölçülerindeki Hierapolis örnekleriyle de paraleldir. Mezar odasının yanı sıra *dromos* ölçüleri bakımından da Hierapolis, Mutat Tepe ve Gökgedik mezarları birbirleriyle yakındır. Hierapolis, Mutat Tepe ve Gökgedik tümülüsleri arasındaki açık benzerliğin yansıması, bazı noktalarda farklılıklar da görülür. En önemli fark, mezar odalarının üst örtüsüdür. Tonozlu üst örtü Hierapolis mezar odaları için karakteristik bir uygulama iken, Mutat Tepe'deki mezarda yatay kirişlerle desteklenmiş plakalardan oluşan Karia Bölgesi için karakteristik bir üst örtü vardır. Gökgedik'te ise kirişsiz sadece yatay plakalardan oluşan bir üst örtü görülür. Bu da aslında Karia Bölgesi'nin kirişli yatay plakalardan oluşan üst örtü sisteminin bölgesel bir uygulama olarak, kirişsiz olmasına karşın devam ettiğini gösterir. Hierapolis mezarlarındaki tonozlar, mezar üzerine yığılan toprağın ağırlığı için bir taşıyıcı görevi görmekteydi. Mutat Tepe Tümülüsü'nde üst örtüyü oluşturan plakaların üstü mezar üzerine yığılan toprağın baskısını kenarlara yaymak için plakaların birbirine çatılması ile oluşturulan bir düzenlemeye sahiptir¹⁰³. Gökgedik Tümülüsü'nün üst örtüsü sağlam olmakla birlikte, koni şeklindeki toprak dolgusu ve burada olabilecek benzeri düzenlemeye dair hiçbir veri bulunmamaktadır. Mevcut durumda kapak taşları üzerinde benzer bir düzenlemenin varlığını belirlemek mümkün değildir. Hierapolis örnekleri MÖ 2. ve 1. yüzyıla tarihlendirilmekteyken, Mutat Tepe'deki mezar A. Diler tarafından dairesel çevre duvarının işçiliğinden hareketle MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu tarih kirişli üst örtü ile de desteklenebilir. Bu durumda bölgedeki küçük ölçekli *krepisli* mezar geleneğinin Geç Klasik Dönem'den itibaren var olduğunu, Hierapolis'teki yoğun kullanımın Gökgedik mezarı için bir model olamayacağı sonucu çıkar. Buna karşın Gökgedik mezarı için önerebileceğimiz bir tarih yoktur. Ne mezarda ne de mezar çevresinde mezarla ilişkilendirebilecek herhangi bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Çevre duvarı ve mezar odasının inşasında kullanılan bloklar ve duvar örgüleri çok geç bir kullanıma işaret etmese de bu kriterler tutarlı bir tarihlendirme yapabilmek için yeterli değildir.

4. Kaya Mezarları

Kaya mezarları, farklı donanımlara sahip olmakla birlikte, genellikle Π şekilli düzenleme ile tek bir oda sunan, kayalar içine oyulmuş oda mezarlardır. Bu mezarlar konumlarına ve cephelerindeki bezeme (düzenleme) çeşitliliğine göre sınıflandırılmıştır. P. Roos'un sınıflandırmasına göre temelde kaya lahdi ve oda mezar olarak ikiye ayrılan kaya mezarlarından oda mezarlar da yeraltı, zemin seviyesi ve erişimi güç olanlar gibi üç alt gruba ayrılır¹⁰⁴. Bir başka sınıflandırmada ise bu tür mezarlar cephe düzenlemelerine göre dört gruba ayrılmıştır¹⁰⁵. İlk grup "tapınak" cepheli kaya mezarlarından, ikinci grup Lykia tipi kaya mezarlarından oluşmaktadır. Üçüncü grup, bir kısmı daha önceki iki tipte ortak olan kompozit cepheli kaya mezarlarından, dördüncü grup ise basit bir açıklığa sahip, yalın cepheli kaya mezarlarından oluşur. Karia Bölgesi'ndeki kaya mezarları genellikle bezemesiz yalın bir cephe düzenlemesine sahipken, bölgenin güneyinde¹⁰⁶ ve Halikarnassos çevresinde¹⁰⁷ az sayıdaki örnekte tapınak cepheli mezarlar da görülür. Bu çalışmanın konusunu oluşturan kaya mezarları yalın cephelidir. Anadolu genelinde en yoğun karşılaşılan tip olan yalın cepheli mezarlar, Karia Bölgesi'nde Keramos ve Arymaxa arasındaki güney Karia kıyılarında yoğunlaşmakta, bununla birlikte İç Karia'da da örnekleri görülmektedir¹⁰⁸.

¹⁰³ Bölgedeki uygulamalar için bk. Henry 2009, 83, fig. 24.

¹⁰⁴ Roos 1978, 427.

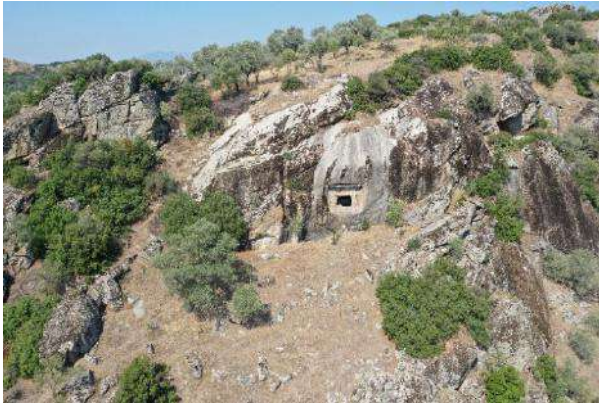
¹⁰⁵ Henry 2009, 55.

¹⁰⁶ Roos 1972, 1974.

¹⁰⁷ Carstens 2004, 58-64; fig. 10, 12-13.

¹⁰⁸ Roos 2006; Henry 2009, 56-60.

İç Karia'da gerçekleştirilen çalışmalarda Yatağan ilçe sınırlarında bulunan bazı kaya mezarları da değerlendirilmiş olup bunlar arasında en sıra dışı örnek Kafaca'nın Irmadan Mahallesi'ndeki Delik Hisar olarak bilinen alandaki Lykia tipi kaya mezarıdır (fig. 23-24). İlk olarak G. Cousin'in bölgede yaptığı çalışmalarda bahsedilen¹⁰⁹ Delik Hisar daha sonra özellikle bölgenin mezar mimarisi üzerine çalışan araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiştir¹¹⁰. Lykia tipi kaya mezarları bölgesel etkileşimin doğal sonucu Likya-Karia sınırındaki merkezlerde daha çok görülmekteyken, bu etkileşimin iç kesimlere kadar yayıldığı anlaşılmaktadır¹¹¹. Bu makale kapsamında ele alınan kaya mezarlarından sadece bir tanesi (Deliklitaşını kaya mezarı) P. Roos'un İç Karia kaya mezarları ile ilgili çalışmasında ele alınmış ancak profesyonel ekipman olmaksızın erişimin mümkün olmadığı bir noktada yer alan mezarla ilgili detaylı değerlendirme yapılamamıştır¹¹². Çalışmaya konu olan diğer mezarlara ilişkin herhangi bir bilimsel çalışma bulunmamaktadır.



Figür 23: Kafaca Delik Hisar



Figür 24: Kafaca Lykia tipi kaya mezarı

4.1. Deliklitaşını Kaya Mezarı

Deliklitaşını Mevkii, Yatağan'ın kuzeybatısında, Gökbel Dağı'nın eteklerinde yer alan Hisarardı Mahallesi'nin sınırlarındadır. Bu bölge adını Hisartepe'nin¹¹³ kuş uçuşu 200 m kuzeybatısındaki büyük gnays kaya kütesinin düzeltilmiş kuzey cephesine yapılmış büyük bir oda mezardan alır (fig. 25-26). Bu mezarın dışında bölgede beş kaya lahdi ve bir kutsal alan bulunmaktadır. Çevrede bu yapılarla ilişkilendirebileceğimiz bir yerleşim tespit edilememiştir¹¹⁴.

Deliklitaşını kaya mezarı tipolojik olarak erişimi zor olan kaya mezarları sınıfındadır. Hatta bu değerlendirmeye göre sınırları zorlayacak kadar yükseğe yapılmıştır. Bu nedenle mezara ulaşmak ve detaylı çalışma yapabilmek mümkün olmamıştır. Ancak bu durum kaçak kazıcıları durdurmamış, mezara girmeyi başaran defineciler ölü yataklarına zarar vermiştir. P. Roos, mezarın konumu nedeniyle sadece dışarıdan gördüklerini kısaca aktarmış ve arka duvar boyunca ölü yatağı olup olmadığını bile göremediğini belirtmiştir¹¹⁵. Mezar,

¹⁰⁹ Cousin 1900, 38.

¹¹⁰ Roos 2006, 16-17, lev. 5.6; Henry 2009, 73-74, fig. 22.

¹¹¹ Araştırma sahamızın güneyinde yer alan Karadiken'de de Lykia tipi kaya mezarı bulunmaktadır (Roos 2006, 13-15; Henry 2009, 73-76).

¹¹² Roos 2006, 15-16.

¹¹³ Büyükozer 2020 (baskıda).

¹¹⁴ Çalışmanın ilk aşamasında Hisartepe'nin MÖ 4. yüzyıl öncesinde Karia Bölgesi'nde çokça örneği bulunan bir tepede yerleşimi olduğu üzerinde durulmuştur. Fakat tepede üzerindeki çalışmalarımızda, tepenin en üst noktasındaki kompleks yapı ve basit bir kaya işliği dışında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Kaçak kazılar sonucu pek çok duvarını takip edemediğimiz yapı ise Karia Bölgesi'ndeki garnizonlarla hem topoğrafik hem de mimari olarak benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla en azından mevcut durumda bu alanın bir gözlem karakolu olduğu kanaatindeyiz.

¹¹⁵ Roos 2006, 15-16.

bilinen diğer kaya mezarlarından tamamen farklı bir cepheye sahiptir. Mezarın kuzey duvarı yoktur (fig. 26). Kuzey cephe oda boyutlarında, son derece düzgün bir işçilikle tamamen açılarak, sıra dışı bir giriş ve cephe oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu mezarı diğer kaya mezarlarındaki gibi bir plaka taş veya sürgülü bir kapı ile kapatmak mümkün değildir. Bu durum soru işaretlerini beraberinde getirir. Çünkü mezarın kuzey duvarı olmaksızın bırakılması ihtimal dahilinde değildir. İçerideki ölü yatakları (özellikle doğu duvar önündeki) mezar işçiliğinin tam bitirilemediğini gösterir. Buna rağmen mezara gömü yapıldıysa ölü yataklarındaki işçilik yarım kalsa bile kuzey duvarın kapatılması gerekir. Ahşap bir düzenleme hem uzun ömürlü olmaz hem de mezar hırsızları için caydırıcı değildir. Mezarın doğu ve batı duvarlarında ölçüsünü alamadığımız fakat dışarıdan bakıldığında fark edilen bir renk değişikliği vardır. Her iki tarafta da muntazam şekilde duvar boyunca devam eden bu değişiklik duvar yatağı olabilir. Kaya mezarlarında cephenin duvar örülerek kapatıldığı herhangi bir örneği bulunmuyor ancak cephenin tamamen açık bırakıldığı bir örnek de yok. Bu nedenle mezarın kuzey cephesi örme bir duvarla kapatılmış olmalıdır.

Teknolojinin sağladığı imkanlardan faydalanarak görebildiğimiz mezar odasında ana kayanın tıraşlanması ile yapılmış üç ölü yatağı vardır (fig. 26). Kabaca tıraşlanan ölü yataklarının ne üst kısımlarında ne de yan kısımlarında herhangi bir detay işçilik görülmemektedir¹¹⁶. Doğudaki ölü yatağının kuzey kenarındaki keski izleri ile batıdaki ölü yatağında görülen işçiliği karşılaştırdığımızda, ölü yataklarındaki işçiliğin yarım kaldığını söyleyebiliriz. Yan duvarlar üzerinde de niş ve benzeri bir düzenleme görülmez. Ölü yataklarının mezar girişinden biraz içeride başlıyor olması, mezarın kapatılması için oluşturulan düzenleme ile ilgili olmalıdır.



Figür 25: Deliklitaşini kaya mezarı



Figür 26: Mezarın kuzey cephesi ve ölü yatakları

İçlerinde mezarı tarihlendirecek arkeolojik veri olmadığı sürece bu tür kaya mezarlarını tarihlendirmek mümkün değildir. Çoğu zaman mezar çevresinden elde edilen veriler de kaya mezarlarının tarihlendirilmesine yardımcı olmaz. Deliklitaşini mezarının çevresinde herhangi bir yerleşim alanı tespit edemedik. Mezarın yakınlarındaki Hisartepe'de (fig. 27) bazı veriler elde ettik ancak bu alanla mezarı doğrudan ilişkilendirebileceğimiz somut bir veri yoktur. Hisartepe deniz seviyesinden 550 m yüksekliğe sahip, hemen hemen dört yönden sarp kayalıklarla çevrelenmiş, hem Kayırlı Ovası ve ova etrafındaki yerleşimlere hem de Labraunda, Alinda, Alabanda ve Hyllarima gibi büyük merkezlere bağlanan yol ağlarına hakim bir konuma sahiptir. Doğal tahkimatlı tepe, stratejik olarak iyi konuşlanmış olup bölge sınırlarının korunmasında ve yolların denetiminde önemli rol oynamaktaydı. Hisartepe için eldeki mevcut verilere göre en olası işlev, bir gözlem karakolu olduğudur.

¹¹⁶ Mezar odalarındaki ölü yataklarındaki düzenlemeler; hiçbir işleminden geçmeyen ölü yatakları, üst yüzeyin hafif çukurlaştırıldığı (15 cm kadar) ölü yatakları ve daha derin açılarak üst kısımlarının ince bir plaka ile kapatıldığı ölü yatakları olmak üzere üç alt gruba ayrılmıştır (Henry 2009, 55).

Mezarı Hisartep'e'deki garnizon ile ilişkilendirmek zor. Burada görevlendirilen askerler arasında mutlaka rotasyon olmalıydı. Böyle bir durumda kalıcı ve nitelikli bir aile mezarı oluşturulması çok mantıklı gelmiyor. Mezarın 200 m kadar kuzeybatısında küçük bir kutsal alan bulunmaktadır. Kutsal alan, batıdan doğuya doğru devam eden eğimli bir topoğrafya üzerinde düzenlenen bir teras ve bu teras üzerinde bir *temenos* ve içinde *distylos in antis* planlı küçük bir tapınaktan oluşmaktadır (fig. 28). Tapınağın içi ve çevresindeki dolgu nedeniyle alt yapı ve *stylobat* düzenlemesine dair bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Ancak belli bir seviyeye kadar korunmuş olan duvarlar nedeniyle yapının *pronaos* ve *naostan* olduğu *opistodomos*unun olmadığı görülebilmektedir. Kutsal alanın varlığı, mezarın burada görevli bir kişiye ait olma olasılığını ortaya koysa da bu durum mezarın tarihlendirilmesine yardımcı olmaz. Cephe düzenlemesi olmaması, ölü yataklarında da herhangi bir detay bulunmaması, karşılaştırma unsuru olarak kullanılabilecek kriterlerden de yoksun bırakır.



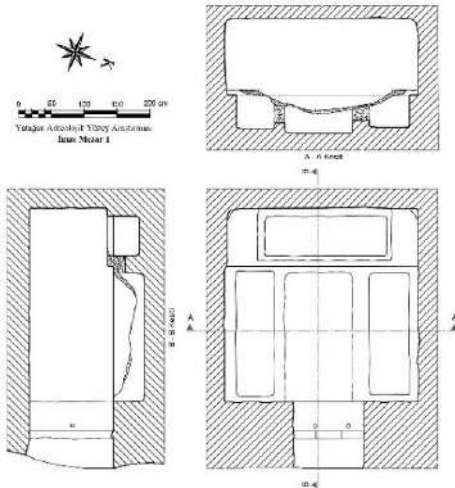
Figür 27: Hisartep'e ve Deliklitaşini kaya mezarı



Figür 28: Deliklitaşini *distylos in antis* planlı tapınak

4.2. İmize Kaya Mezarı

Yatağan'ın kuzeybatısında, Kayırlı Ovası'nın batısındaki Hacıbayramlar Mahallesi sınırlarında yer alan İmize'de tarım faaliyetleri için uygun olmayan kayalık alanda 20 tane kaya mezarı tespit edilmiş olup, bunlardan biri (M01) yalın cepheli tek odalı bir mezardır (fig. 29). Yerden yaklaşık 3 m yüksekteki giriş, erişimin sağlanabileceği bir noktadadır. Tıraşlanarak düzleştirilmiş kaya yüzeyine, kuzeydoğuya bakacak şekilde açılmış mezar girişinin her iki yanı profilendirilmiştir. Girişin üst kısmındaki üçgen alınlık (fig. 30) mezarın cephesini hareketlendirmiş olsa da asıl amacı arka kısmına açılan kanallar vasıtasıyla kaya bloğunun üst kısmından mezar odası içerisine sızması muhtemel suları mezar odasından uzaklaştırmaktır. Söz konusu düzenlemeler dışında mezarda farklı bir cephe düzenlemesi bulunmamaktadır.



Figür 29: Mezarın plan ve kesit çizimleri

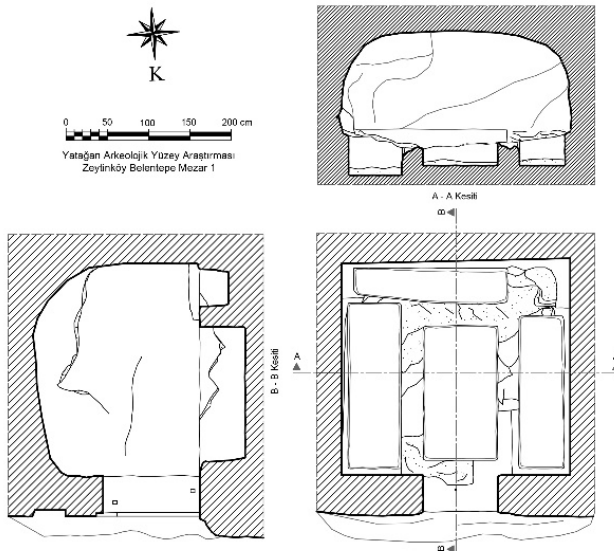


Figür 30: Mezarın girişi ve tekne şeklindeki ölü yatakları

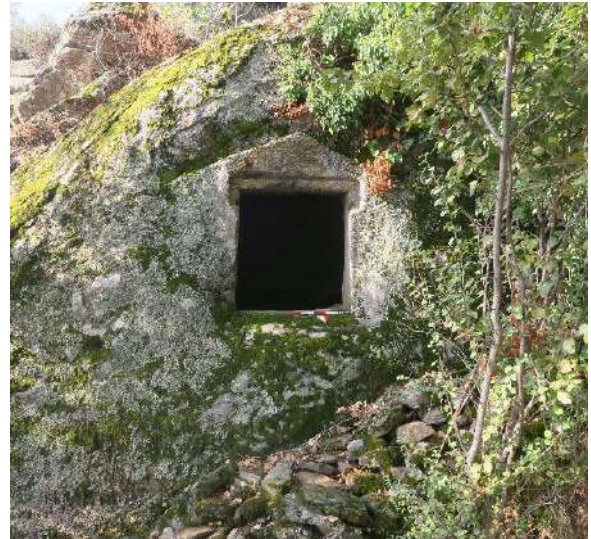
Mezar odasındaki üç adet ölü yatağı “II” formu bir iç mekan ortaya çıkarır (fig. 29-30). Kaya bloğuna açılmış derin tekne şeklindeki ölü yataklarının üst yüzeyindeki profiller, ölü yataklarının ince bir plaka ile kapatıldığını gösterir (fig. 30). Girişin karşısındaki arka duvar önünde yer alan ölü yatağının her iki yanında da mezar hediyesi konulması için birer platform yapılmıştır. Düz tavanlı mezarın girişinde yer alan yuvalara göre mezar, tek kanatlı taş kapı ile kapatılmıştır.

4.3. Zeytinköy Kaya Mezarı

Zeytinköy Mahallesi, Yatağan’ın kuş uçuşu 15 km kuzeybatısında yer almaktadır. Zeytinköy’ün yaklaşık 1 km kadar batısında, yerel halk tarafından Belentepe ya da Belen Kayası olarak adlandırılan, tarıma elverişli olmayan kayalık alanda, iyi korunmuş bir teras duvarı, 30 adet mezar, planını ve işlevini belirleyemediğimiz bazı yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Mezarlardan 29 tanesi kaya lahdi, biri (M01) yalın cepheli tek odalı bir mezardır (fig. 31). *Nekropol* alanının kuzey sınırını oluşturan doğu-batı doğrultulu teras duvarının kuzeybatısındaki kaya kütleğinde yer alan mezarın zemin seviyesindeki girişi, kuzeydoğuya bakacak şekilde açılmıştır. Tıraşlanarak düzleştirilmiş olan mezarın cephesinde mezar girişinin her iki yanındaki profiller ve üst kısmında üçgen alınlık dışında herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır (fig. 32). Üçgen alınlık, mezarın cephesini hareketlendirmiş olsa da asıl amacı İmize mezarındaki gibi arka kısmına açılan kanallar vasıtasıyla kaya bloğunun üst kısmından mezar odası içerisine sızması muhtemel suları mezar odasından uzaklaştırmaktır. Mezar odasındaki üç adet ölü yatağı “II” formu bir iç mekan ortaya çıkarır (fig. 31). Kaya bloğuna açılmış derin tekne şeklindeki ölü yataklarının üst yüzeyindeki profiller, ölü yataklarının ince bir plaka ile kapatıldığını gösterir (fig. 33-34). Mezar, gerek dış cephe gerek iç kısımdaki düzenlemeleriyle İmize’deki mezar odası (M01) ile benzerlik içindedir. İmize’de girişin karşısındaki ölü yatağının her iki kenarında yer alan, mezar hediyesi bırakmak için yapılan seki, Zeytinköy’de sadece ölü yatağının batı kenarında görülür. Yan duvarlarda niş veya benzeri bir düzenleme görülmez. Düz tavanlı mezarın girişinde yer alan yuvalara göre mezar tek kanatlı taş kapı ile kapatılmıştır.



Figür 31: Mezarın plan ve kesit çizimleri



Figür 32: Zeytinköy kaya mezarının girişi

İmize (M01) ve Zeytinköy (M01) mezarları hem cephe hem de mezar odası düzenlemesi açısından birbirlerine çok benzerler. Sadece arka duvar önünde, ölü yatağı kenarındaki ölü ve/veya mezar hediyesi bırakılan platformlar farklıdır. İmize *nekropolisinin* hangi yerleşime ait olduğunu bilmiyoruz. Çevrede yaptığımız çalışmalardan sonuç alamadık. Yöre halkı bölgede faaliyet gösteren maden ocağının döküm sahası olarak

kullandığı alanda duvar kalıntıları olduğunu belirtti. Mevcut durumda bu ifadeleri doğrulayabilmek mümkün değil. Şayet doğruysa ve burada bir yerleşim alanı tahrip edildiyse, bu alan hakkında değerlendirme yapma şansımız da kalmıyor¹¹⁷. Dolayısıyla İmize mezarını tarihlendirmek için elimizde hiçbir veri yoktur.



Figür 33: Kaya bloğuna açılmış derin tekne şeklindeki ölü yatakları



Figür 34: Teknenin üst yüzeyindeki kapak taşının oturacağı profiller

Zeytinköy oda mezarının (M01) güneybatısında, uzun sıra blokları ve sıra blokları arasında dışa taşkın dar atkı taşlarından oluşan *isodomos* tekniğe yapılmış bir teras duvarı yer almaktadır (fig. 35). Karia Bölgesi için karakteristik işçilik gösteren bu duvar *nekropolisin* kuzey sınırı niteliğinde olup hemen üzerinde yer alan bir anıt mezar için de sınır oluşturuyordu. Her ne kadar salt duvar örgü tekniği ile tarihleme yapmak çok sağlıklı olmasa da Karia Bölgesi'ndeki benzer örneklerden hareketle teras duvarı hakkında değerlendirme yapabiliriz. Benzer duvar örgüsünü Alinda yukarı *akropol* doğu ve aşağı *akropol* güney surlar ile Teke Kale'de görüyoruz. Teke Kale duvarları R. Marchese tarafından MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlendirilirken¹¹⁸, A. W. McNicoll¹¹⁹ ve I. Pimouguet-Pedarros¹²⁰ bu duvarların Hekatomnos Hanedanlığı zamanına ait olduğunu düşünür. S. Ateşlier'e göre duvarlar MÖ 3. yüzyıla tarihlenmelidir¹²¹. Alinda'da L. Konecny ve P. Ruggendorfer tarafından yapılan güncel araştırmalar sonucunda surların Hekatomnos Hanedanlığı zamanında yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır¹²². Farklı görüşler olmakla birlikte bu karakteristik örgünün Hekatomnid Hanedanlığı zamanında görüldüğü kabul gören bir düşüncedir. Biz de bu düşünceye katılıyor ve Zeytinköy'deki teras duvarının MÖ 4. yüzyıla ait olduğunu kabul ediyoruz. *Nekropol* alanının bu bölümü tamamen beraber planlandıysa o zaman teras duvarının tarihi hem Zeytinköy hem de İmize mezarı (M01) için iyi bir olasılıktır. Karia genelindeki mezarların tarihlendirilmesi konusunda tek tutarlı bölge Kaunos ve çevresidir. Yalın cepheli mezarlar ile tapınak cepheli mezarların bir arada olduğu bölgede her iki mezar tipinde ortak özellikler tespit edilmiş, bundan hareketle MÖ 4. yüzyıla

¹¹⁷ Bu ihtimali olasılık dışında bırakıyoruz. Çünkü bölgede açılan maden ocakları ruhsat başvurusu yaptıklarında Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından ruhsata konu olan araziler titizlikle inceleniyorlar ve kültür varlığı olmadığına kanaat getirildiğinde gerekli izinleri veriyorlar. Bu nedenle söz konusu alanda yüzeyde görülebilen bir kültür varlığı olduğunu düşünmüyoruz. Yöre halkının bahsettiği duvarlar, yakın zamanda terk edilen köy evleri ile ilişkili olmalıdır.

¹¹⁸ Marchese 1989, 154.

¹¹⁹ McNicoll 1997, 41.

¹²⁰ Pimouguet-Pedarros 2000, 303-305.

¹²¹ Ateşlier 2006, 157-158.

¹²² Konecny – Ruggendorfer 2014, 742.

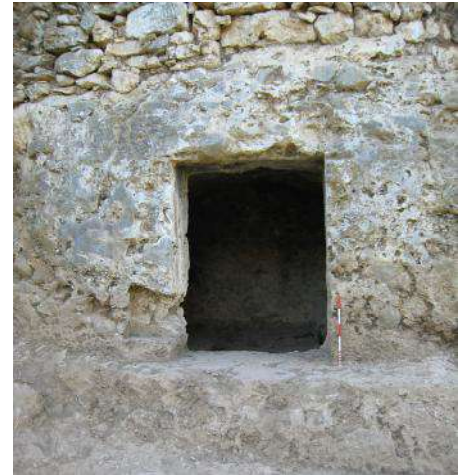
tarihlendirilen tapınak cepheli mezarlar referans alınarak yalın cepheli mezarlar da bu tarihe verilme eğilimdedir. Bu durum Zeytinköy (M01) ve İmize (M01) için önerdiğimiz tarihle örtüşmesine karşın, tatmin edici sonuçlar içermemektedir. Kaunos'un doğusundaki kaya mezarları çoğunlukla düz tavanlıdır. Bu durum düz tavanlı Likya mezarları ile olan coğrafi yakınlıkla ilişkilendirilmiştir. İç Karia'da ise tonozlu veya kırma tavanlı örnekler görülmektedir¹²³. Araştırma bölgesindeki üç örnek düz tavanlı olup, herhangi bir etkileşimden ziyade ekonomik sebeplerden dolayı böyle tercih edilmiş olmalıdır. Cephe mimarisindeki sadelik de yine aynı düşüncenin sonucu olmalıdır.



Figür 35: Nekropol alanındaki teras duvarı

4.4. Yeşilbağcılar Kurudere Kaya Mezarı

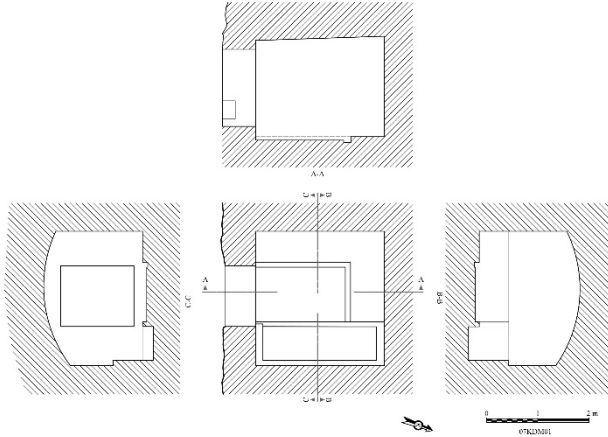
Yeşilbağcılar Mahallesi'nin dekupaj faaliyetleri nedeniyle taşınmasından önceki merkezinin yaklaşık 500 m kadar batısında, bölge halkının Asardere ya da Kurudere olarak adlandırdıkları alanda gerçekleştirdiğimiz kurtarma kazılarında, Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilen bir yapı kompleksi ile altı adet mezar belgelenmiştir. Bu mezarlardan biri tek odalı kaya mezarı diğerleri ise kaya lahdidir. Kaya mezarı için, doğal kayanın güneye bakan yüzü düzeltilmiş ve bu ana kaya üzerine girişi güneye bakacak şekilde mezar inşa edilmiştir (fig. 36). Mezarın zemin seviyesindeki girişi 1,53 x 1,20 m ölçülerindedir. Mezar odasında 2,45 x 2,60 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı olup, yüksekliği 2 metredir. Bölgedeki diğer kaya mezarlarından farklı bir iç mekan düzenlemesi söz konusudur (fig. 37-38). Mezar odasındaki ölü yatakları Π formulu bir düzenleme oluşturmakla birlikte ölü yataklarının oluşturuluşunda iki farklı uygulama vardır. Doğu duvar önündeki ölü yatağı, 2,20 x 0,65 m ölçülerinde, mezar odasının zemin seviyesinin altında kalacak şekilde ana kayanın oyulmasıyla elde edilen tekne şeklindedir (fig. 38). Teknenin batı duvarı tahrip olmuştur. Bu teknenin üst yüzeyinde kuzey ve doğu duvarlarında görülen 0,10 m genişliğindeki profiller, ölü yatağının bir plaka ile kapatıldığını gösterir. Kuzey ve batıda bulunan ölü yatakları ise doğudaki ölü yatağının aksine, mezar odasının zemininden 0,10 m yükseklikte yer almaktadır. Ölü yatakları ile ara boşluk arasında kalan bölümde yer alan kanallar, kuzey ve batıdaki ölü yataklarının bir yüzlerini oluşturan plakaların



Figür 36: Kurudere mezarının girişi

¹²³ Bilinen örneklerin coğrafi dağılımı için bk. Henry 2009, fig. 13.

oturduğu kanallardır. Bu uygulamalar uzun kullanım süresi içinde mezar içinde değişikliklere gidildiğini göstermektedir. Mezarın üst kısmı ise yalancı tonoz şeklinde düzenlenmiştir. Kaçak kazılar sonucu mezarın içi tamamen boşaltılmıştır. Bu nedenle mezar odası içerisinde herhangi bir iskelet ya da mezar hediyesine rastlanmamıştır. Ancak mezarın ön tarafında yapılan çalışmalarda, olasılıkla mezar içinden çıkan üç kandil ve bir sikke ele geçmiştir¹²⁴. Bu buluntular mezarın ilk kullanımının MÖ 3. yüzyıl olduğunu gösterir. Ancak diğer pek çok örnekte olduğu gibi bu mezar da uzun bir kullanım süresine sahip olmalıdır.



Figür 37: Kurudere kaya mezarı plan ve kesit çizimleri



Figür 38: Mezar odası

Mezarın ön tarafındaki çalışmalarda, bu alanın salt kaya mezarı ile sınırlı olmadığını gösteren bazı duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Bu duvarların çevresindeki çalışmalar sonucunda, kaya mezarının güneyindeki alanın üç yönden duvarlarla sınırlandırıldığı bir düzenleme açığa çıkarılmıştır (fig. 39-40). Eğimli topoğrafyada aynı zamanda teras duvarı işlevine sahip güney duvarının sadece temel seviyesindeki blokları görülmüş, buna göre de duvarın kabarık yüzeyli, kireçtaşı *rektagonal* bloklardan örüldüğü anlaşılmıştır. Bu hat üzerindeki ana kaya da tıraşlanarak, duvar yatakları oluşturulmuştur. Güney duvarının doğu ve batıdaki sınırları belirlenmiş, duvarların korunmadığı bölümlerde de kayalar üzerindeki duvar yataklarından hareketle bir restitüsyon çizimi oluşturulabilmiştir. Girişi doğu duvar üzerinde yer alan, dışa kapalı bu alan, tamamen kaya mezarı ile ilişkili olup mezarın önünde geniş bir alan sunmaktadır. Bir nevi *temenos* işlevi gören bu alan ölü kültü, mezar kültü veya ata kültü ile doğrudan ilişkilidir. A. M. Carstens, Halikarnassos Yarımadası'nda yaptığı çalışmalarında, Geriş'teki tümülüs mezarın dış duvarını, bir kutsal alanın *temenos* duvarıyla karşılaştırılabilecek işlevde olduğunu, bu duvarın mezarın açık bir işareti olduğunu önerir ve mezarın kahraman veya ata kültü ile ilişkisine vurgu yapar¹²⁵. Geriş Tümülüsü'nün ata kültü ile ilişkili olduğunu Maussollos'un anıt mezarı¹²⁶ ile karşılaştırarak desteklemeye çalışır ve bu karşılaştırmalar sonucu mezarın bölgedeki bir hanedan üyesine ait olabileceğini belirtir. Theangela'daki mezarın ön bölümünde inşa edilen alanın mezarla bağlantılı cenaze hatta dini törenlerin yapılması için tasarlandığı düşünülmektedir¹²⁷. Labraunda'daki anıt mezarın önündeki mekanın da aynı işlevde

¹²⁴ Mezarın hemen önünde bulunan sikke, MÖ 230-205 yıllarına tarihlendirilen bir Rhodos sikkesidir. Ön yüzde; şua taçlı Helios başı, arka yüzde; iki tomurcuk gül, aralarında üstte sembol, lyra bulunmaktadır (SNG Finland I, no: 617 (MÖ 2. yüzyıl?); Ashton 2001, 107, no: 232 (MÖ 230-205). Sikkenin değerlendirilmesindeki yardımları için E. Sarıöz'e teşekkür ederim.

¹²⁵ Carstens 2002, 398.

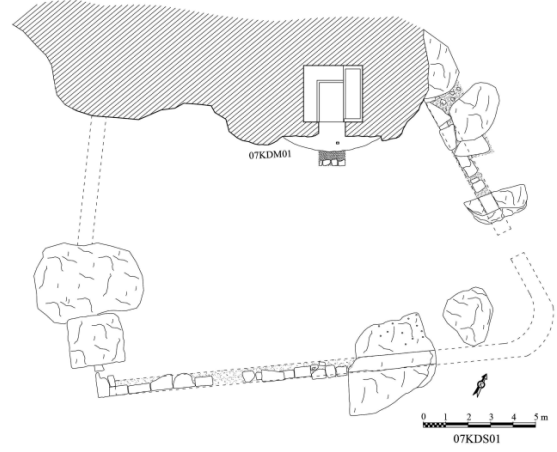
¹²⁶ A. M. Carstens'in söz konusu çalışmayı yayınladığı dönemde Milas'taki Hekatomnos'un mezarı olduğu iddia edilen anıt mezar henüz bilinmemektedir. Bu mezarda tıpkı Maussoleum gibi anıtsal *propylon* ile girilen bir *temenosa* sahip olup, A. M. Carstens'in düşüncesini desteklemektedir.

¹²⁷ Bean – Cook 1957, 93, fig. 8; Carstens 1999, 82-83; Henry 2009, 104.

olabileceği kabul edilir¹²⁸. Knidos *peribolos/temenos* mezarlarında da benzer düşünce söz konusudur¹²⁹. Kurudere'deki kaya mezarı önünde duvarlarla sınırlandırılarak oluşturulan bu alanı elbette yukarıda adı geçen mimari açıdan oldukça gösterişli mezarlarla karşılaştırmak mümkün değil ancak ölü kültü bakımından düşüncede bir birlik olduğu açıktır. Burada açık bir şekilde ölü kültü ile ilintili bir düzenleme vardır.



Figür 39: Kaya mezarı ve tören alanını sınırlandıran duvarlar



Figür 40: Kaya mezarı ve tören alanının planı

4.5. Hankuyu *Dromoslu* Yeraltı Oda Mezarı

Mezar, Yatağan ilçe merkezinin yaklaşık 5 km batısındaki Yeniköy Mahallesi Kızılçayer Mevki'ndedir¹³⁰. 2006 yılında bir iş makinasının alanda yaptığı çalışmalar sırasında tespit edilen mezarın kazısı Muğla Müze Müdürlüğü tarafından yapılmıştır¹³¹. Mezar içerisindeki çalışmalarda mezarın ne kadar süreyle kullanıldığının anlaşılmasını sağlayacak nitelikte elliden fazla ölü ve mezar hediyesi tespit edilmiştir¹³². Mezar, *dromoslu* ve tek odalı bir yeraltı kaya (hipoje) mezarıdır (fig. 41). Konglomeradan oluşan ana kayaya kuzey-güney doğrultulu açılan mezarın girişi güneydedir. Ana kayanın düzgün bir şekilde kesilerek bir geçiş koridoru şeklinde düzenlenmesiyle oluşturulan *dromosta*, ana kayanın kabaca yontulması ile oluşturulan dört basamak ve girişin hemen önündeki 1 x 1 metrelik bir sahanlık bulunur. *Dromosun* üzerinin kapatıldığına dair bir veri yoktur. Açık bırakılan *dromos* gömü sonrası toprakla doldurulmuştur. Mezar odasındaki üç adet ölü yatağı "II" formulu bir iç mekan ortaya çıkarır (fig. 42). Ana kayanın yontulması ile oluşturulan seki şeklindeki ölü yatakları oldukça yalın bir şekilde düzenlenmiştir. Mezarın yan duvarları üzerinde de niş veya benzeri bir düzenleme görülmez. Antik Dönem'de bu tür mezarların girişlerini kapatmak için iki sistem uygulanmıştır. Bunlardan biri, bindirme, tıkaç tipi ya da kapak taşı gibi farklı isimlerle tanımlanan, iç kısmında söve ve lento bloklarına oturmasını sağlayacak profile sahip bir levha ile mezar girişinin kapatılmasıdır. Diğeri ise, döner kapı olarak bilinen kapı sistemidir. Stratonikeia Akdağ ve Börükçü örneklerinden anlaşıldığı üzere, bölgedeki benzer mezarların girişleri bir levha ile kapatılmıştır. Hankuyu mezarında

¹²⁸ Henry 2010b, 96.

¹²⁹ Berns 2013, 214.

¹³⁰ Mezar kazıldığı dönemde bu alan kayıtlara Hankuyu Mevkii olarak geçmiştir.

¹³¹ Mezar buluntularının değerlendirilmesi Muğla Müze Müdürlüğü'nün inisiyatifinde olduğu için biz bu çalışma kapsamında sadece mezar tipi ile ilgili değerlendirmede bulunacağız.

¹³² R. Tamsü-Polat, Akdağ *nekropolündeki* mezar buluntularını işlevsel olarak değerlendirerek bu buluntuları "mezar hediyesi" ve "ölü hediyesi" olarak sınıflandırmıştır (Tamsü-Polat 2015, 97-98). Özellikle kandillerle ilgili bu yerinde değerlendirme, Börükçü *nekropolündeki* örneklerle de desteklenebilir. Börükçü'de tespit edilen 267 mezardan sadece oda mezarlarda kandil bulunmuştur. Bu da kandillerin büyük oranda işlevsel bir mezar buluntusu olduğu düşüncesini destekler.

ise mezarın girişi, üzeri Grekçe yazılı bir mezar steli ve orijinal kapak taşının kırılan bölümlerinin üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu açıkça orijinal evreye ait olmayan bir düzenlemedir ve uzun kullanım süresi boyunca sürekli açılan mezarın girişini asıl kapatan blok, bir şekilde tahrip olduktan sonra bu düzenleme yapılmıştır.

Hankuyu'daki *dromoslu* yeraltı kaya mezarı bölgede Stratonikeia çevresinde Hellenistik Dönem'den itibaren görülen tipik bir örnektir. Börükçü'de 2005 yılında kazıları tamamlanan 21, 22¹³³, 23 ve 82 numaralı mezarlar bu tiptedir¹³⁴. Stratonikeia Akdağ Nekropolü'nde¹³⁵ pek çok örneği bulunan bu mezar tipinin MÖ 3. yüzyıl ortalarından MS 3. yüzyıla kadar kullanıldığı tespit edilmiştir¹³⁶. Hankuyu mezarı ile Börükçü ve Stratonikeia örnekleri iki noktada farklılık gösterir. İlki mezar odasının girişlerindeki düzenlemedir. Stratonikeia ve Börükçü'de girişler mermerden yapılmış, bağımsız söveler ve lento bloklarına sahiptir. Mezarın girişini kapatan blok taş, bu bloklara oturtulur. Bu düzenleme Hankuyu mezarında yoktur. İkinci fark mezar odalarındaki nişlerdir. Stratonikeia ve Börükçü'de, ölü yataklarının bulunduğu üç duvarda nişler bulunmaktayken, Hankuyu mezarında niş bulunmaz.

Stratonikeia Akdağ *nekropolünün* en aktif olarak kullanıldığı dönem, MÖ 2. yüzyılın ortalarıdır¹³⁷. Bu tarih önemlidir çünkü MÖ 197-167/6 yılları arasında Rhodos hakimiyetinde olan Stratonikeia hem siyasi hem de ekonomik olarak büyük baskı altındaydı. Polybios (31,7,6) Stratonikeia ve bölgenin diğer önemli kenti Kaunos'un Rhodos'a yıllık 200 talent tutarında ağır bir vergi ödediğini belirtmiştir. Polybios'un (30.21,3) aktarımlarına göre, Karia Bölgesi, özellikle de Stratonikeia ve teritoryumu, MÖ 168 yılındaki Pydna Savaşı sonrasında, MÖ 167/6 tarihli Roma senatosu kararıyla Rhodos hakimiyetinden kurtulmuştur. Siyasi ve ekonomik açıdan bağımsızlığını kazanan Stratonikeia'nın bu süreç sonrasında ulaştığı refah seviyesinin yansımaları hem yapı bazında hem de *nekropol* buluntuları bağlamında takip edilebilmektedir. Börükçü ve Hankuyu'daki mezarlar da göstermektedir ki bu değişim kırsal da etkilemiş, ana kentte uygulanan bazı düzenlemeler kırsala da yansımıştır. Bu durum sadece hipoje mezarlarla sınırlı kalmamış, mermerden yapılan lahit tipi tekne mezarları da etkilemiştir¹³⁸.

¹³³ Tırpan *et al.* 2013, 242-252.

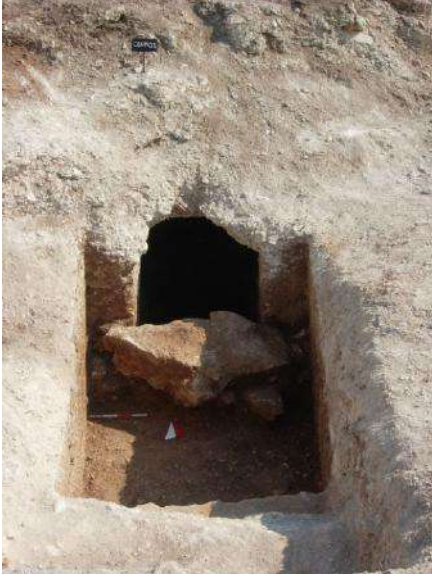
¹³⁴ Mezarların tamamı *dromos* ve tek mezar odasından oluşur. Ana kayanın düzgün bir şekilde kesilerek bir geçiş koridoru şeklinde düzenlenmesiyle oluşturulan *dromosta*, 05BM21 numaralı mezarda beş, 05BM22 numaralı mezarda dört, 05BM23 numaralı mezarda altı ve 05BM82 numaralı mezarda üç basamak yer almaktadır. Tüm mezarlarda girişin hemen önünde 1 x 1 metrelik bir sahanlık bulunur. *Dromos*ların üzerinin kapatıldığına dair bir veri yoktur. Açık bırakılan *dromos*, gömü sonrası toprakla doldurulmuştur. Dört mezarda da üç adet ölü yatağı, mezar odasında "II" formulu bir iç mekan ortaya çıkarır. Ana kayanın yontulması ile oluşturulan ölü yataklarında herhangi bir detay yoktur. Mezarların yan duvarlarında nişler bulunmaktadır. Sadece 05BM21 numaralı mezarda doğudaki ölü yatağı üzerinde *arcosolium* vardır. 05BM21 ve 05BM82 numaralı mezarlarda girişle ilgili düzenleme tespit edilememiştir. 05BM22 ve 05BM23 numaralı mezarlarda Stratonikeia Akdağ *nekropolündeki* gibi kenarları profilendirilmiş mermer bir kapak taşının lento ve sövelere bindirilmesi suretiyle mezar girişleri kapatılmıştır. 05BM22 ve 05BM23 numaralı mezarlarda çoklu gömü yapıldığı belgelenmiştir. Yeniköy'deki mezar çevresinde başka bir mezar tespit edilmediği için tekil bir örnek olarak kabul ediyoruz. Ancak Börükçü'de her ne kadar şimdilik dört örnek tespit edilmiş olsa da üst teraslarda yapılacak çalışmalarda benzerlerinin çıkması muhtemeldir. Mevcut durumda dahi Börükçü'de özellikle 05BM21 ve 05BM22 numaralı mezarlar gösterir ki bu mezarlar yapılmadan önce alanın bir planlama dahilinde değerlendirilmesi gerekmiştir.

¹³⁵ Akdağ *nekropolünde* tespit edilen mezarların %76'sını *dromoslu* oda mezarlar oluşturur. Bk. Tamsü-Polat 2015, 96.

¹³⁶ Tamsü-Polat 2015, 101.

¹³⁷ Tamsü-Polat 2015, 101.

¹³⁸ Börükçü'de 8 adet mermer blok tekne mezar bulunmuştur. Dört tarafı bağımsız mermer bloklardan oluşan bu mezarlarda, blokların içe bakan kısımları oldukça düzgün bir işçilik gösterirken, dışa bakan yüzleri kabaca düzeltilmiştir. Bu mezarların tabanlarına da (çoğunlukla) yüzeyleri düzeltilmiş 2 ya da üç mermer blok yerleştirilmiştir. Üst örtü de yine mermer bloklardan semerdam ya da düz plakadan oluşmuştur. Börükçü'deki 8 mezardan ikisi (05BM66-68) daha küçük ölçüleri ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmiş olmalarıyla diğer mezarlardan



Figür 41: Mezarın dromosu ve girişi



Figür 42: Mezar odası ve ölü yatakları

5. Sonuç

Arazinin topoğrafik yapısı ve geleneklerin yanı sıra halkın ekonomik koşulları mezar tiplerinin oluşmasındaki en önemli etkenlerdendir. Anadolu'da MÖ 6. yüzyılın ortalarında başlayan Pers egemenliği, sosyal ve ekonomik anlamda bölgeyi olumsuz olarak etkilemiştir. MÖ 4. yüzyılın başlarında (MÖ 395-392) Karia satraplığına atanan Hekatomnos ve ardılları bölgeyi kaotik ortamdan uzak tutmayı başarmış bunun sonucunda bölgede barış ve istikrar hüküm sürmüştür, kentler ekonomik ve ticari anlamda gelişmiştir. Bu durum mezar mimarisine de yansımış, başta hanedan üyeleri olmak üzere propaganda unsuru olarak da değerlendirilen anıt mezarlar yapılmıştır. Hanedan üyelerinin anıtsal mezarlarının küçük ölçekteki benzerleri ise Mylasa, Beçin, Halikarnasos, Alinda ve Alabanda gibi bölgenin önemli kentlerinde uygulanmıştır. Bu uygulamalar büyük merkezlerle sınırlı kalmamış, Taşkesik, Koranza ve Elmacık gibi kırsaldaki etkin aileler, büyük merkezlerin aristokrat kesiminin mezarlarını model alarak, nitelikli mezarlar yaptırmışlardır. Koranza'daki mezar bir *vestibulum* ve mezar odasından oluşur. Bu yönü ile MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Mylasa, Alinda ve Labraunda mezarlarıyla benzer özellikler taşısa da gerek mezar hırsızlarının arkalarında bıraktıkları az sayıdaki mezar hediyesi gerekse üst örtü ve mezar içerisindeki basit donanımlar, mezarın MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmesini gerektirir. Tamamı mermerden inşa edilen Taşkesik mezarı ise bir ön oda ve ana mezar odasından oluşur. Koranza mezarından çok daha kaliteli işçiliğin görüldüğü mezar her ne kadar üst örtüsünde yatay plakaları destekleyen monolitik kirişlerden oluşan, bölgeye özgü karakteristik üst örtüye sahip olmasa da diğer tüm özellikleri, MÖ 4. yüzyıl mezarları ile aynıdır. Koranza ve Taşkesik oda mezarlarını genel kontekst içerisinde değerlendirebiliyoruz. Ancak gerek kaçak kazıların yarattığı tahribat gerekse mevcut durumda mezarların çevresinde sistemli bir kazının gerçekleştirilememesi, ölü kültü ve mezar mimarisi hakkında soru işaretlerinin tamamını gidermemize engel olmaktadır.

Stratonikeia nekropoller ve teritoryumunda yapılan araştırmalarda tespit edilen nekropollerde tümülüs, Stratonikeia ve çevresi için bilindik bir tip değildir. Her ne kadar C. Berns ve İ. H. Mert¹³⁹ Stratonikeia'dan iki mimari parçanın bir tümülüsün *krepis* duvarına ait olabileceğini önermiş olsalar da bu bilgi Stratonikeia nekropolünde tümülüs mezar olduğuna dair güçlü bir kanıt oluşturmuyor. Bu nedenle, *krepis* duvarı, *dromos* ve mezar odasından

ayrılırlar.

¹³⁹ Berns – Mert 1999, 203-204, fig. 2, 5.2, lev. 16; Berns 2003, 134.

oluşan Gökgedik Tümülüsü *teritoryum*daki mezar tiplerinin çeşitliliği açısından daha önemli bir hal alıyor. Anadolu'nun hemen her bölgesinde belgelenen, dairesel formda *krepis* duvarlı tümülüslerde mezarların sınırını oluşturan bu duvarlar, elbette mezar tepesini oluşturan malzemenin dağılımını ve erozyonunu sınırlandıran bir işleve sahiptir. Ancak bu duvarlar aynı zamanda bir platform oluşturarak, yapıya anıtsal bir görünüm kazandırmakta, mezarın sınırlarını belirleyerek, burada kutsal alanlardaki *temenosa* benzer bir işlev de görmektedir¹⁴⁰. Gökgedik'te, *krepis* duvarı ile arazide güçlü bir şekilde işaretlenen bu mezarın, yakın çevredeki bir kırsal yerleşimin önemli bir ailesine ait olduğu açıktır. Mezarın nereden model alındığını belirlemek güç ancak tarihsel ve coğrafi bağlamda düşünüldüğünde, MÖ 2. ve 1. yüzyıllara tarihlendirilen Hierapolis'teki *Hierapolitan* tipi mezarlardan ziyade MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Mutat Tepe ve Akçaova örneklerinin birer model olma olasılığı daha kuvvetlidir.

Hellenistik Dönem içinde MÖ 2. yüzyılın ortalarına kadar devam eden siyasi istikrarsızlık, bölgenin sürekli el değiştirmesi Stratonikeia'da ve *teritoryum*unda güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Ancak Roma'nın yardımıyla MÖ 167/6 yıllarında elde edilen bağımsızlık sonrasında kentte imar faaliyetleri artmış, bu olumlu süreç mezar mimarisine ve buluntularına da yansımıştır. Ana kentte yaşanan bu olumlu gelişmeler *teritoryumu* da kapsamıştır. Börükçü kazılarında *nekropol* alanındaki mezar tipleri ve buluntuların özellikle MÖ 4. yüzyıl ve MÖ 2. yüzyılda artmasının ve zenginleşmesinin temel sebebi budur. Hankuyu'daki mezar da bu durumun tipik bir örneği olup, kırsal toplulukların etkin sınıflarının, Hellenistik Dönem'deki Stratonikeia'nın elit kesimine ait mezarları model aldıklarının iyi bir örneğidir. Hellenistik Dönem'de sadece mezar tipleri değil yönetim merkezleri ya da büyük merkezlerin ölü kültürünün de Stratonikeia *teritoryum*unda örneklendiği Kurudere mezarıyla görülür. Her ne kadar bu uygulama daha çok inşa edilen anıt mezarlarda karşımıza çıksa da Kurudere'de bu model kaya mezarının önünde uygulanarak, farklı bir düzenleme yapmıştır. 2018 ve 2019 yılındaki yüzey araştırmalarında tespit edilen mezarlar, kırsaldaki etkin ailelerin, büyük merkezlerin aristokrat kesiminin mezarlarını model aldıklarını gösterirken, bu mezarlar, mezar sahiplerinin hayattayken var olan statülerinin de birer işaretidir.

¹⁴⁰ Hierapolis tümülüslerinin *krepis* duvarları bir çeşit *temenos* duvarı gibi yorumlanarak kutsal bir alanın dış çizgisini, sınırını oluşturduğu düşünülür (Ronchetta 2016, 518). Benzer bir düşünce A. M. Carstens tarafından Karia'daki bazı tümülüsler için de ifade edilmiştir (Carstens 2002, 395-399).

Figürlerin Listesi¹⁴¹

Figür 1: Stratonikeia, Lagina ve çalışmaya konu olan mezarların bulunduğu alanlar (Kaynak: Google Earth)

Figür 2: Koranza yeraltı oda mezarının plan ve kesit çizimleri

Figür 3: Koranza yer altı oda mezarı

Figür 4: Vestibulumdan mezar odasına geçilen kapı

Figür 5: Mezar odasının duvar örgüsü

Figür 6: Ölü yatağını oluşturan yatay blok ve dikey bloğun oturacağı yuva

Figür 7: Kıрма çatılı kapak taşı

Figür 8: Taşkesik yeraltı oda mezarı

Figür 9: Taşkesik yeraltı oda mezarının plan ve kesit çizimleri

Figür 10: Ön oda, ölü yatakları ve mezar girişi

Figür 11: Mezar odasındaki ölü yatakları

Figür 12: Ölü yatağını oluşturan yatay blok ile dikey bloğun oturacağı yuva

Figür 13: Odalar arasındaki geçiş

Figür 14: Kapı kanatlarının dönme eksenleri için lentoda açılmış yuva

Figür 15: Börükçü 06BM22 numaralı mezar (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 16: Börükçü 07BM01 Numaralı Mezarın Girişi (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 17: Mezar Odası ve Ölü Yatakları (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 18: Krepis duvarlı Gökgedik Tümülüsü'nün plan ve kesit çizimleri

Figür 19: Gökgedik Tümülüsü'nün hava fotoğrafı

Figür 20: Gökgedik Tümülüsü mezar odasının girişi

Figür 21: Mezar odasının duvar örgüsü

Figür 22: Mezar odasının duvar örgüsü ve kapak taşları

Figür 23: Kafaca Delik Hisar

Figür 24: Kafaca Lykia tipi kaya mezarı

Figür 25: Deliklitaşını kaya mezarı

Figür 26: Mezarın kuzey cephesi ve ölü yatakları

Figür 27: Hisartepe ve Deliklitaşını kaya mezarı

Figür 28: Deliklitaşını *distylos in antis* planlı tapınak

Figür 29: İmize kaya mezarının plan ve kesit çizimleri

Figür 30: İmize kaya mezarının girişi ve tekne şeklindeki ölü yatakları

Figür 31: Zeytinköy kaya mezarının plan ve kesit çizimleri

Figür 32: Zeytinköy kaya mezarının girişi

Figür 33: Kaya bloğuna açılmış derin tekne şeklindeki ölü yatakları

Figür 34: Teknenin üst yüzeyindeki kapak taşının oturacağı profiller

Figür 35: Zeytinköy Belentepe *nekropol* alanındaki teras duvarı

Figür 36: Kurudere kaya mezarının girişi (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 37: Kurudere kaya mezarı plan ve kesit çizimleri (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 38: Mezar odası (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 39: Kurudere kaya mezarı ve tören alanını sınırlandıran duvarlar (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 40: Kaya mezarı ve tören alanının planı (Lagina Kazı Arşivi)

Figür 41: Hankuyu kaya mezarının *dromos*u ve girişi

Figür 42: Mezar odası ve ölü yatakları

¹⁴¹ Kaynağı belirtilmeyen fotoğraf ve çizimler "Yatağan ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırması" arşivinden alınmıştır.

Antik Kaynaklar

- Hdt. (=Herodotos, *Historiai*)
Kullanılan Metin ve Çeviri, Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen – A. Erhat, İstanbul, 1991.
- Hom. *Od.* (=Homeros, *Odyseia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Odyseia*. Çev. A. Erhat – A. Kadir. İstanbul, 1988.
- Ksen. *Anab.* (=Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Anabasis* (Onbinlerin Dönüşü). Çev. Ari Çokona, İstanbul, 2015.

Modern Kaynaklar

- Akarca 1952 A. Akarca, "Mylasa'da Hellenistik Bir Mezar", *Belleten* 16 (1952), 367-405.
- Akkurnaz 2015 S. Akkurnaz, "Koranza Mimari Terrakottaları", Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia Çalışmaları 1, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, İstanbul, 2015, 45-70.
- Ashton 2001 R. H. J. Ashton, "The coinage of Rhodes 408-c. 190 BC.", Eds. A. Meadows – K. Shipton. *Money and Uses in the Ancient Greek World*, Oxford, 2001, 79-115.
- Ateşlier 2006 S. Ateşlier, "Teke Kale'de Bir Mezar", *Olba* XIII (2006), 145-177.
- Aydaş 2006 M. Aydaş, "Three Inscriptions from Stratonikeia in Caria", *EpigrAnat* 39 (2006), 111-112.
- Aydaş 2018 M. Aydaş, *Koranza ile Lagina*, İstanbul, 2018.
- Aydın 2018 M. Aydın, *Börükçü Nekropolü Klasik Dönem Mezar Tipolojisi ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2018.
- Bean – Cook 1957 G. E. Bean – J. M. Cook, "The Carian Coast III", *BSA* 52 (1957), 58-146.
- Berns 2003 C. Berns, *Untersuchungen zu den Grabbauten der fruhen Kaiserzeit in Kleinasien*, Asia Minor Studien 51, Bonn, 2003.
- Berns 2013 C. Berns, "Grabbezirke von Knidos: Zwei Standards der Repräsentation in klassischer Zeit", Ed. K. Sporn. *Griechische Grabbezirke klassischer Zeit, Athenaiia* 6, München, 2013, 203-218.
- Berns – Mert 1999 C. Berns – İ. H. Mert, "Arkitekturfragmente aus der Nekropole von Stratonikeia", *İstMitt* 49 (1999), 197-212.
- Boysal 1970 Y. Boysal, "Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu", *Anatolia* 12 (1970), 63-93.
- Büyüközer 2012 A. Büyüközer, "Börükçü'de Atölyeler Mahallesi ve Zeytinyağı Üretimi", Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia'dan Lagina'ya*, A. A. Tırpan'a

- Armağan*, İstanbul, 2012, 127-146.
- Büyüközer 2014 A. Büyüközer, "A Tomb from Börükçü Necropolis", *Anodos* 11 (2014), 37-48.
- Büyüközer et al. 2019 A. Büyüközer – Z. Gider-Büyüközer – A. A. Tırpan, "Börükçü Kazılarında Açığa Çıkarılan Seramik Fırınları: Kumyer, Börükçü ve Beybağ Örnekleri", Ed. O. Dumankaya. *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, Ankara, 2019, 387-412.
- Büyüközer 2020 A. Büyüközer, "Yatağan ve Çevresi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları (1. Sezon)", 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Baskıda).
- Carstens 1999 A. M. Carstens, *Death Matter: Funerary Architecture on the Halikarnassos Peninsula*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Copenhagen, Copenhagen, 1999.
- Carstens 2002 A. M. Carstens, "Tomb Cult on the Halikarnassos Peninsula", *AJA* 106 (2002), 391-409.
- Carstens 2004 A. M. Carstens, "Rock-cut Tombs in the Halikarnassos Peninsula", Eds. J. Eiring – j. Mejer. *Proceedings of the Danish Institute at Athens IV*, Athens, 2004, 49-67.
- Christof 2008 E. Christof, "Anikonische Grabmarker in Kleinasien: die sog. "Phallossteine"", *EpigrAnat* 41 (2008), 147-173.
- Cormack 1997 S. Cormack, "Funerary Monuments and Mortuary Practice in Roman Asia Minor", Ed. E. Alcock. *The Early Roman Empire in the East*, Oxford, 1997, 137-156.
- Cousin 1900 G. Cousin, "Voyage en Carie", *BCH* 24 (1900), 24-69.
- Çörtük 2007 U. Çörtük, "Kuzey Karia Akçay (Harpasos) Vadisi Mezar Mimarisi Hakkında Bir Araştırma", III.-IV. *Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu*, *Anatolia Ek Dizin* 2, Ankara 2007, 27-60.
- D'Andria 2003 F. D'Andria, *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi*, İstanbul, 2003.
- Diler 1997 A. Diler, "İç Karia Yüzey Araştırması – 1996", 15. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt (1997), 409-422.
- Diler 2016 A. Diler, "Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin", Eds. O. Henry – U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 455-473.
- Dinç 1993 R. Dinç, *Lydia Tümülüsleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1993.
- Doksanaltı et al. 2014 E. M. Doksanaltı et al., "Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2012-2013", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt (2014), 517-546.
- Edhem Bey 1906 E. Edhem Bey, "Fouilles d'Alabanda", *CRAI* 50 (1906), 407-422.
- Gider-Büyüközer 2014 Z. Gider-Büyüközer, "Börükçü Nekropol Alanından Bir Arkaik Mezar", *Tüba-Ar* 17 (2014), 111-128.
- Gümüş 2013 Ş. Gümüş, *Pedasa Leleg Tümülüsleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

- Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2013.
- Hanfman 1983 G. M. A. Hanfman, *Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Explorations of Sardis, 1958-1975*, Cambridge / London, 1983.
- Henry 2002 O. Henry, "Tombes Hellenistiques a Iasos", *Bollettino del Associazione de Iasos di Caria* 8 (2002), 11-13.
- Henry 2003 O. Henry, "Les Tumuli de la confluence Méandre/Harpasos", *Kubaba V* (2003), 139-168.
- Henry 2006 O. Henry, "Remarques sur le propriétaire de la tombe monumentale de Labraunda", *REA* 106 (2006), 5-22.
- Henry 2009 O. Henry, "Tombes de Carie. Architecture Funéraire et Culture Carienne VIe – IIe s. av. J. –C. Rennes, 2009.
- Henry 2010a O. Henry, "La Necropole d'Orthosia", Eds. P. Debord – E. Varinlioğlu. *Trois cites de Carie centrale: Harpasa, Bargasa et Orthosia*, Rennes, 2010, 303-334.
- Henry 2010b O. Henry, "Labraunda Nekropolü", *Mylasa/Labraunda-Milas Çomakdağ*, İstanbul, 2010, 93-105.
- Henry 2013 O. Henry, "Tombes Cariennes, Tombes Lyciennes. Un Processus Analogue de Petrification Architecturale?", Eds. P. Brun – L. Cavalier – K. Konuk – Fr. Prost. *Euploia. La Lycie et le Carie Antique*, Bordeaux, 2013, 257-268.
- Henry 2016 O. Henry, "Marking Karian Soil. Lydian Tumuli in Karia, Sixth to Fourth Century BC.", Eds. O. Henry – U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 429-443.
- Henry et al. 2018 O. Henry et al. "Labraunda 2017", *Anatolia Antiqua* XXVI (2018), 209-320.
- Kara 2013 O. Kara, *Karia Bölgesi Tunç Çağı Yerleşimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2013.
- Kara 2015 O. Kara, "Kumyeri Erken Tunç Çağı Nekropolü'nde Saptanan Kremasyon Uygulaması ve KYM01 Numaralı Mezar", Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia Çalışmaları 1, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, İstanbul, 2015, 29-44.
- Karlsson 2010 L. Karlsson, "Labraunda 2009. A Preliminary Report on the Swedish Excavations", *Opuscula* 3 (2010), 61-104.
- Kasper 1966 S. Kasper, "Der Grabtumulus Seç Tepe bei Elaia" Ed. R. Horn – E. Boehringer. *Die Ausgrabungsarbeiten zu Pergamon im Jahre 1965*. AA (1966), 477-478.
- Kazıl 2004 E. Kazıl, *Yatağan Ovası ve Çevresi Arkeolojik Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2004.
- Kelp 2015 U. Kelp, "Pergamon Nekropoller", Eds. F. Pirson – A. Scholl. *Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, İstanbul, 2015, 350-

371.

- Kelp 2016 U. Kelp, "Some Remarks on Tumuli of Late Hellenistic and Early Roman Times in Phrygia and the Development of Provincial Art", Eds. O. Henry – U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 601-611.
- Kızıl 1996 A. Kızıl, "Beçin Hellenistik Dönem Oda Mezarı", 6. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu (1996), 255-271.
- Kızıl 2009 A. Kızıl, "1990-2005 Yılları Arasında Mylasa'da Kurtarma Kazıları Yapılan Mezarlar ve Buluntuları Üzerinde Genel Bir Değerlendirme" Ed. F. Rumscheid. *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13-15 October 2005*, Bonn, 2009, 497-562
- Konecny – Ruggendorfer 2014 A. L. Konecny – P. Ruggendorfer, "Alinda in Karia: The Fortification", *Hesperia* 83/4 (2014), 709-746.
- Lebas – Reinach 1888 Ph. Lebas – S. Reinach, *Voyage Archeologique en Grece et en Asie Mineure*, Paris, 1888.
- Luke – Roosevelt 2016 C. Luke – C. H. Roosevelt, "Memory and Meaning in Bin Tepe, the Lydian Cemetery of the "Thousand Mounds"", Eds. O. Henry – U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 407-428.
- Marchese 1989 R. T. Marchese, *The Historical Archaeology of Northern Caria*, Oxford, 1989.
- McNicoll 1997 A. W. McNicoll, *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford, 1997.
- Naso 2016 A. Naso, "Tumuli in the Western Mediterranean, 800-500 BC." Eds. O. Henry – U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 9-32.
- Öncü 2006 Ö. E. Öncü, "Alabanda'da Bulunan Bir Taş Mezar Kapısı", Ed. T. Takaoğlu. *Anadolu Arkeolojisine Katkılar*, 65. Yaşında Abdullah Yaylali'ya Sunulan Yazılar, İstanbul, 2006, 213-219.
- Özkaya – San 2003 V. Özkaya – O. San, "Alinda. An Ancient City With Its Remains and Monumental Tombs in Caria", *REA* 103 (2003), 103-125.
- Paton 1900 W. R. Paton, "Sites in E. Karia and S. Lydia", *JHS* 20 (1900), 57-80.
- Paton – Myres 1896 W. R. Paton – J. L. Myres, "Karian Sites and Inscriptions", *JHS* 16 (1896), 188-271.
- Peschlow-Bindokat 2006 A. Peschlow-Bindokat, *Tarih Öncesi İnsan Resimleri: Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri*, İstanbul, 2006.
- Pimouguet-Pedarros 2000 I. Pimouguet-Pedarros, *Archeologie de la Defense. Historie des Fortifications Antiques de Carie*, Paris, 2000.
- Polat 2005 G. Polat, "Bir Anadolu-Akhaemenid Dönemi Ölü Kültü Geleneği: Tümülüs Önünde Steller ve Seremoni Alanları", *Olba* XI (2005), 1-23.
- Ratte 1994 C. Ratte, "Not the Tomb of Gyges", *JHS* 114 (1994), 157-161.

- Ratte 2009 C. Ratte, "The Carians and the Lydians", Ed. F. Rumscheid. *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13-15 October 2005*, Bonn, 2009, 135-147.
- Ratté 2012 C. Ratte, "Tumulus Tombs", Ed. C. Ratté - P. De Staebler. *Aphrodisias V. The Aphrodisias Regional Survey*, Mainz, 2012, 39-58.
- Ronchetta 1999 D. Ronchetta, "Tecniche di cantiere nelle necropoli di Hierapolis di Frigia; alcuni appunti", Ed. M. Barra-Bagnasco - M. C. Conti. *Studi di archaeologia classica a Giorgio Gullini per i quarant'anni d'insegnamento*, Alessandria, 1999, 131-167.
- Ronchetta 2005 D. Ronchetta, "L'architettura funeraria di Hierapolis. La continuit  delle indagini dall'impostazione scientifica di Paolo Verzone alle attuali problematiche", Ed. D. Ronchetta. *Paolo Verzone 1902-1986, tra storia dell'architettura restauro archeologia*, Torino, 2005, 169-179.
- Ronchetta 2016 D. Ronchetta, "The Significance of the Tumulus Burial among the Funeral Buildings of Hierapolis of Phrygia" Eds. O. Henry - U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 513-587.
- Roos 1972 P. Roos, *The rock-tombs of Caunus 1. The Arcitecture*. Göteborg, 1972.
- Roos 1974 P. Ross, *The rock-tombs of Caunus 2. The Finds*. Göteborg, 1974.
- Roos 1978 P. Roos, "The rock-tombs of Caria", X. *International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1978, 427-438.
- Roos 2006 P. Roos, *Survey of Rock-cut Chamber-Tombs in Caria, Part 2, Central Caria*, Göteborg, 2006.
- Saner - T fek i 2017 T. Saner - I. T fek i, "Necropolis", Eds. T. Saner - I. T fek i - G. Maner. *Architectural Survey at the Necropolis of Larisa (Buruncuk)*, İstanbul, 2017, 45-83.
- Scardozzi 2016 G. Scardozzi, "Tumuli in the Ancient Territory of Hierapolis in Phrygia", Eds. O. Henry - U. Kelp. *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 588-599.
- Schneider-Equini 1972 E. Schneider-Equini, "La Necropoli di Hierapolis di Frigia. Contributi allo studio dell'architettura funeraria di eta romana in Asia Minore", *MonAnt* 48 (1972), 95-142.
- Serdaro lu 1972  . Serdaro lu, "1971-1972 Hacıbayramlar Kazısı", *Anatolia* 19 (1972), 77-84.
- SNG Finland I U. Wastermark - R. Ashton, *Sylloge Nummorum Graecorum, Finland, The Erkki Keckman Collection in the Skopbank, Helsinki, Part I, Karia*, Helsinki, 1994.
- S   t 2012 B. S   t, "B r k  2003-2006 Yılları Kazıları", Ed. B. S   t. *Stratonikeia'dan Lagina'ya, A. A. TIRPAN'a Arma an*, İstanbul, 2012, 553-586.
-  ahin 1973 M.  .  ahin, "Lagina'dan (Koranza) İki Yazıt", *Anatolia* 17 (1973), 187-195.

- Şahin 1976 M. Ç. Şahin, *The Political and Religious Structure in the territory of Stratonikeia in Caria*, Ankara, 1976.
- Şahin 1999 M. Ç. Şahin, "The Place Name of Korazis: A New Inscription from Lagina", *EpigrAnat* 31 (1999), 35-36.
- Şahin 2008 M. Ç. Şahin, "Recent Excavations at Stratonikeia and New Inscriptions from Stratonikeia and its Territory", *EpigrAnat* 41 (2008), 53-81.
- Tamsü-Polat 2015 R. Tamsü-Polat, "Stratonikeia Akdağ Nekropolü ve Gömü Geleneklerine Dair Gözlemler", Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia Çalışmaları 1, Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, İstanbul, 2015, 95-105.
- Texier 1849 Ch. Texier, *Description de l'Asie Mineure*, Paris, 1848.
- Tırpan 1997 A. A. Tırpan, "Lagina Hekate Temenosu 1995", 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (1997), 309-336.
- Tırpan 2015 A. A. Tırpan, "Son Araştırmalar Işığında Lagina ve Çevresinin Tarihsel Süreci", Eds. E. Okan - C. Atilla. *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan*, İstanbul, 2015, 433-444.
- Tırpan - Büyüközer 2010 A. A. Tırpan - A. Büyüközer, "Börükçü 2 Numaralı Zeytinyağı Atölyesi", Eds. Ü. Aydınoglu - A. K. Şenol. *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi*, İstanbul, 2010, 227-240.
- Tırpan - Gider 2011 A. A. Tırpan - Z. Gider, "Lagina ve Börükçü 2009 Yılı Çalışmaları", 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2011), 374-395.
- Tırpan et al. 2013 A. A. Tırpan - M. Tekocak - M. Ekici, "Two Tombs from Börükçü Necropolis", Eds. P. Brun - L. Cavalier - K. Konuk - F. Prost. *Euploia. La Lycie et la Carie Antiques*, Bordeaux, 2013, 241-256.
- Tırpan et al. 2016 A. A. Tırpan - A. Büyüközer - Z. Gider-Büyüközer, "Arkaik Dönem'de Börükçü (Koliorga?)", Eds. S. Erkut - Ö. Sir-Gavaz. *ANTAHSUM. Prof. Dr. Ahmet Ünal'a Armağan*, İstanbul, 2016, 499-516.
- Varinlioğlu 1980 E. Varinlioğlu, "Bithynia, Ionia, Caria'da Epigrafi Araştırmaları", *Belleten* 173 (1980), 61-67.
- Varkıvaç 1993 B. Varkıvaç, *Das Kammergrab in Kaunos*, Christian-Albrechts-Universitaet zu Kiel, 1999.
- Varkıvaç 1995 B. Varkıvaç, "Das Heroon von Mezargedigi in der Nähe von Kaunos", *Lykia* II (1995), 99-111.
- Yener 1998 E. Yener, "Aydın İli, Çine İlçesi, Kabataş Köyü, Tepecik Tümülüsü Kurtarma Kazısı", 8. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (1998), 235-253.
- Yıldırım 2008 Ş. Yıldırım, *Doğu Trakya'da Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Ankara, 2008.
- Yıldırım 2017 Ş. Yıldırım, "Paphlagonia'da Bir Tholos Mezar: Kayı Köyü Tümülüsü", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 155 (2017), 127-142.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

Tire Müzesinden Bir Grup Fibula
A Group of Fibulae from Tire Museum

Emre ERDAN

ORCID: 0000-0002-4389-2016

Geliş Tarihi: 13.03.2020 | Kabul Tarihi: 25.03.2020 | Online Yayın Tarihi: 02.04.2020

Makale Künyesi: E. Erdan, "Tire Müzesinden Bir Grup Fibula", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 60-81. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.15



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 3 (2020) 60-81
DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.15

Tire Müzesinden Bir Grup Fibula *A Group of Fibulae from Tire Museum*

Emre ERDAN*

Öz

Fibulalar Geç Tunç Çağı sonlarında kullanılmaya başlanmış önemli bir eser grubudur. Farklı coğrafyalarda aynı anda kullanımına rastlanılan fibulaların ortaya çıkış süreci ile bilgilerimiz net olmamakla birlikte yapılan çalışmalar Yakın Doğu ya da Avrupa'yı fibula kullanımının başlangıç noktası olarak işaret etmektedir. Kapsamlı çalışmaları yapılarak belli bir tipoloji ve terminoloji altında değerlendirilen fibulalar tarihsel özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber günümüz çengelli iğneleri ile kıyaslayabileceğimiz fibulaların kullanım amaçları da aynı tipleri gibi bölgesel ve zamansal farklılıklar gösterir. Fibulalar günlük kullanım amaçlarına uygun bir şekilde konutlarda, çoğu kez ise mezarlarda tespit edilir. Bununla beraber çalışmamız içerisinde de örneklerine yer verdiğimiz Anadolu-Frig tipi fibulaların Batı Anadolu ve ötesinde dinsel bir anlam taşıdığı da bilinmektedir. Çalışma içerisinde Tire Müzesi'nde yer alan 29 adet fibula değerlendirilecektir. Tire Müzesi fibulaları altı alt grupta incelenebilmektedir. Çalışmamız, Tire Müzesi'nde yer alan fibulaların genel olarak MÖ 11.-6. yüzyıllar arasına ait olduklarını göstermektedir. Müze, Anadolu-Frig tipi fibulalar açısından oldukça zengindir.

Anahtar Kelimeler: Fibulalar, Tire Müzesi, Geometrik Çağ, Arkaik Çağ, Frig.

Abstract

Fibulae which are started to be use in end of Late Bronze Age is an important artifact group. Although our knowledge is not clear about emergence of fibulae, which were used at the same time in different regions, researches shows that Near East and Europe were starting points of the usage of the fibulae. Fibulae, which are evaluated under a specific typology and terminology by making extensive studies, come to the fore with their dating features within the scope of archeology. However, the use of fibulae, which we can compare with today's safety pins, also shows regional and temporal differences, just like their types. Fibulae are detected in dwellings suitable for daily use and mostly in graves in connection with the shroud. However, it is also known that the Anatolian-Phrygian type fibula, which we include in our study, have a religious meaning in Western Anatolia and beyond. In this study, a total of 29 fibulae, which are in the Tire Museum will be examined. The fibulae from Tire Museum can be examined in six subgroups. The fibulae in the Tire Museum are generally dating to the 11th - 6th century BC. The museum is rich in Anatolian-Phrygian type fibulae.

Keywords: Fibulae, Tire Museum, Geometric Period, Archaic Period, Phrygian.

* Dr. Öğr. Üyesi Emre Erdan, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın / TÜRKİYE.

E-mail: erdanemre@gmail.com / ORCID No: 0000-0002-4389-2016.

Müze'de yer alan eserler, Tire Müze Müdürlüğü'nün 03.05.2018 tarih ve E.379782 sayılı izni ile incelenmiştir. Bu vesileyle, bizlerden gerekli destek ve ilgilerini esirgemeyen Pınar Tugrul ve Faruk Tekin başta olmak üzere müze personeline ve fibulaların fotoğraflarını çeken Prof. Dr. Suat Ateşlier'e teşekkür ederim.

Giriş

Çalışma içerisinde Tire Müzesi'nde yer alan ve müzeye 1982-2017 yılları arasında ikramiye, derleme ve satın alma yöntemiyle kazandırılmış toplam 29 adet fibula değerlendirilecektir. Müzede yer alan bronz eserler üzerine kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiş olan Prof. Dr. Binnur Gürler'in 2004 yılında yayımlanmış olduğu *Tire Müzesi Bronz Eserleri/Bronze Objects at Tire Museum* adlı çalışmada yer bulan 11 fibula çalışma dışında tutulmuştur. Farklı tip ve tarihlere ait fibulaların incelenmesinde, C. Blinkenberg'in konu ile ilgili temel kaynak olan çalışması ve onu takip eden yıllarda oluşturulmuş yayınlarda önerilen tipolojik ayrımlara da yer verilecektir.

Tire Müzesi'nde yer alan ve çalışma kapsamında inceleyeceğimiz fibulalar farklı özellikler sergilemeleri itibariyle toplamda altı alt grupta değerlendirilecektir. Buna göre Tire Müzesi Fibulaları Tip¹ I: Yayvan Gövdeli Fibulalar, TMFT II: Gövdesinde Boncuk Yer Alan Fibulalar-Adalar Tipi, TMFT III: Şişkin Gövdeli Fibulalar, TMFT IV: Gövdesi Bilyeli Fibulalar, TMFT V: Gövdesinde Süs Elemanı Taşıyan Fibulalar, TMFT VI-2, 5, 13 ve 14 ise Anadolu-Frig Tipi fibulalar olarak incelenecektir.

TMFT I Fibulalar (fig. 1)

Sub-Miken Dönem'den başlayarak, Arkaik Dönem sonlarına değin kullanım gören ve bu haliyle en uzun süre kullanılmış fibula tiplerinden biri olagelen TMFT I fibulaları genellikle "yayvan kemerli fibulalar" olarak tanımlanmaktadır. Çoğunlukla küçük boyutlarda, kalıba döküm tekniği kullanılarak tek parça halinde üretilen söz konusu tip fibulaların alt tipleri bulunmakta, bunlar kendi içinde gövde biçim, boyut ve bezeme özellikleri itibariyle birbirinden ayrılmaktadır². Çalışmamız kapsamında incelediğimiz Tire Müzesi'nde TMFT I fibulaları kapsamında değerlendireceğimiz örnek sayımız ikidir.

TMFT I fibulaları kapsamında değerlendireceğimiz 1 numaralı örneğimiz (kat. no. 1) oldukça küçük boyutludur. 2,1 cm genişliğinde, 1,2 cm yüksekliğindeki eser bronzdur. Simetrik yapıda, kalıba döküm tekniği ile oluşturulmuş olan fibula, oldukça küçük boyutlu iğne tutamak plakasına göre sol yönlüdür. Olasılıkla ince bir kumaşa tutturulmak için üretilmiş olan fibulanın yayvan bir gövdesi, iki sarmallı zembereği bulunur.

2 numaralı örnek (kat. no. 2) yine yayvan kemerli fibulalar kapsamında değerlendirilebilmektedir. Buna karşın 1 numaralı eserden farklı olarak yükseltilmiş, uzun ve ince yaprak şeklinde bir iğne tutamak plakasına sahiptir. 4,2 cm genişliğinde, 3,2 cm yüksekliğindeki fibula bronzdan, kalıba döküm tekniği ile oluşturulmuştur. Fibulanın gövde merkezinde ve ayak olarak tanımlayabileceğimiz gövde bitim noktalarında üç sıra dikey kazıma bezek bulunur. Bunun yanı sıra, yaprak görünümlü iğne tutamak plakasının bir yüzünde kazıma çizgilerle oluşturulmuş dikdörtgen biçimli bir çerçeve, çerçevenin de her iki yan duvarları üzerinde kesik çizgilerle yapılmış bir bezek görülür. Çerçevenin iç kısmında iki çapraz ve uzun çizgi arasında silindirik biçimli bir bezek daha yer almaktadır.

TMFT II Fibulalar (fig. 2)

C. Blinkenberg tarafından "Adalar Tipi" kategorisi kapsamında değerlendirilen³ TMFT II fibulaları genel olarak simetrik, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Bu tipin en karakteristik özelliği gövde üzerinde süsleme amacıyla eklenmiş ve sayıları çoğunlukla dört ile altı arasında değişen sayıda boncuk görünümlü süslemelerdir. Söz konusu boncukların sayıları tipin alt gruplarının belirlenmesinde temel belirteç olarak kullanılmış, E. Caner'in

¹ Bundan sonra TMFT.

² Blinkenberg 1926; Caner 1983, 29-31; Erdan 2018, 25-26.

³ Blinkenberg 1926, 87-106. Adalar Tipi daha çok On İki Adalar ve Rodos'ta üretilmiş örneklerden oluşmaktadır.

çalışması içerisinde anılan tip fibulalar, A-F arası toplam altı alt grup kapsamında değerlendirmiştir⁴.

Tire Müzesi'nde TMFT II fibulaları kapsamında değerlendireceğimiz fibula sayısı altıdır. 3 numaralı bronz örneğimiz 2,4 cm genişliğinde, 3,5 cm yüksekliğindedir (kat. no. 3). Fibula simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer üçü onu çevreler şekilde küçük toplam dört adet boncuk bulunur. Boncukların iğne tutamak plakasına doğru daraldığı görülmektedir. Eserin iğne tutamak plakası, zemberek ve iğnesi kırıktır.

Bir diğer TMFT II fibulası 4 numaralı bronz eserimizdir (kat. no. 4). 4,7 cm genişliğinde ve 3 cm yüksekliğindeki eser simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer dördü onu çevreler şekilde küçük toplam beş adet disk/yüzük biçimli boncuk bulunur. İğnesi kırıktır.

5 ve 8 numaralı eserler de yine TMFT II olarak andığımız gruba dahildir. Her iki fibula da simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer dördü onu çevreler şekilde küçük toplam beş adet boncuk bulunur. 5 numaralı örnekte (kat. no. 5) merkezdeki boncuğun kısmen damla biçimli, 8 numaralı örnekte (kat. no. 8) ise bikonik yapıda olduğu görülmektedir. Küçük boncuklar kısmen yüzük şeklinde, disk görünümündedir. Her iki eserde de söz konusu tipin alt grup karakteristiğinin bir uzantısı niteliğinde zembereğe uzanan ayak kısmının yüksek tutulduğu anlaşılmıştır.

TMFT II olarak andığımız gruba dahil olan bir diğer eserimiz 6 numaralı fibuladır (kat. no. 6). 3,2 cm genişliğinde, 2,3 cm yüksekliğindeki bronz fibula simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer üçü onu çevreler şekilde küçük toplam dört adet, merkezden ayak ve yaprak zembereğe doğru daralır biçimde bikonik boncuklar bulunur. Boncukların arasında kalan boşluklarda yüzük biçimli disk görünümlü süslemeler yer almaktadır. İğne tutamak plakası küçük, yaprak görünümlüdür.

TMFT II fibulalara son örneğimiz 7 numaralı eserimizdir (kat. no. 7). 4,3 cm genişliğe ve 3,2 cm yüksekliğe sahip olan fibula asimetric kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, birbirleriyle hemen aynı boylarda toplam dört adet bikonik boncuk bulunur. İğne tutamak plakasının altında kalan ayak kısmı yükseltilmiştir. Boncukların arasında kalan boşluklarda yüzük biçimli disk görünümlü süslemeler yer almaktadır. İğne tutamak plakası küçük, yaprak görünümlüdür.

TMFT III Fibulalar (fig. 3)

TMFT III fibulalar konu ile ilgili çalışmalarda "şişkin kemerli"⁵ ya da "sülük biçimli"⁶ olarak farklı isimlerle tanımlanmaktadır. Etrüsk fibulalarıyla ilişkili olduğu düşünülen tipin önceki yıllarda oluşturulan çalışmalarda sayısı altıyı bulan alt grubunun olduğu saptanmıştır⁷. TMFT III fibulaları şişkin bir kemer kısmına sahip olması ile karakterizedir. Geniş bir coğrafyada örnekleri saptanmış olsa da bu tip fibulaların daha çok Ege Adaları ve Anadolu'da kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Çalışmamız kapsamında değerlendireceğimiz TMFT III fibulalarının sayısı ikidir. Bunlardan ilki 9 numaralı eserimizdir (kat. no. 9). 2,5 cm genişliğe, 1,8 cm yüksekliğe sahip

⁴ Caner 1983, 36-39.

⁵ Caner 1983, 39-40.

⁶ Muscarella 1967.

⁷ Caner 1983.

bronz fibula, şişkin bir gövdeye ve üçgen görünümde gövde boncuğuna sahiptir. Boncuğun üzerinde merkezin her iki yanında üç sıra dikey ve gövdeyi tamamen kuşatacak şekilde kazıma çizgilerle oluşturulmuş süsleme yer almaktadır. Eserin iğne tutamak plakası söz konusu grup kapsamına giren tüm örneklerde olduğu üzere ince yaprak levha şeklinde, dar ve kısa yapıda, horoz kuyruğu görünümündedir.

10 numaralı fibula da yine TMFT III grubuna dahildir (kat. no. 10). 3,5 cm genişliğe, 2,8 cm yüksekliğe sahip olan bronz fibulanın şişkin bir gövde ve üçgen görünümde gövde boncuğuna sahip olduğu görülmektedir. Üçgenleştirilmiş ve gövdenin hemen hemen tamamını kaplayan boncuğun iğne tutamak plakası bir önceki örneğimizde olduğu üzere ince yaprak levha şeklinde, dar ve kısa yapıdadır. Fibulanın iğnesi bilinen pek çok örneğin aksine zemberek şeklinde değil, düğme biçimli bir süsleme ögesinin üzerinden dirsek yaparak tutamak kısmına bağlanmaktadır.

TMFT IV Fibulalar (fig. 4)

Genellikle “gövdesinde yuvarlak bilye bulunan fibulalar” şeklinde tanımlanan⁸ Tip IV fibulalar, A ve B olmak üzere genellikle iki alt grupta değerlendirilir. Gövdede yer alan ve çalışmamız içerisinde daha önce “boncuk” şeklinde yorumladığımız süsleme elemanının, TMFT IV fibulalarının değindiğimiz ikinci, yani B grubunda zamanla büyüyerek “bilye” şeklini aldığı bilinmektedir. A grubunda yer alan ana süsleme elemanı bilyeden ziyade, yine boncuk görünümündeyse de terminolojide birlik sağlanması amacıyla tarafımızdan “küçük bilyeli” olarak tanımlanmıştır.

TMFT IV kapsamında değerlendireceğimiz fibula sayısı dördtür ve tamamı bronzdur. 11 numaralı fibula (kat. no. 11) TMFT IV grubuna dahil edebileceğimiz ilk örneğimizdir. 3,1 cm genişliğinde, 2,3 cm yüksekliğindeki bronz fibulanın oval kesitli gövde kısmı tamamen, hafif yayvan büyük bir bilyeden oluşmaktadır. Zembereğe uzanan kısa ayak kısmı yüksek tutulmuştur. İğne tutamak plakası yaprak şeklinde, horoz kuyruğu formunda ve geniş yapıdadır.

12 ve 13 numaralı eserlerimiz birbirine oldukça benzer yapıdadır (kat. no. 12; kat. no. 13). Oval kesitli gövde kısımları tamamen, yuvarlak büyük bir bilyeden oluşmaktadır. İğne tutamak plakaları inceltilmiş, geniş ve uzun yapıdadır. 12 numaralı örnekte (kat. no. 12), zembereğe uzanan ayak kısmında kazıma çizgilerle oluşturulmuş süsleme ögeleri yer alır.

TMFT IV grubuna dahil olan son örneğimiz 14 numaralı fibuladır (kat. no. 14). 2,9 cm genişliğe ve 2,2 cm yüksekliğe sahip olan eserin oval kesitli gövde kısmı tamamen, yuvarlak büyük bir bilyeden oluşmaktadır. İğne tutamak plakası inceltilmiş, geniş ve uzun yapıdadır. Söz konusu tutamak plakası gövdede yer alan bilyeye yuvarlak kesitli dar bir ayak kısmı ile bağlanarak kolçak görünümü almıştır.

TMFT V Fibulalar (fig. 5)

TMFT V fibulalar, gövde üzerinde figüratif ya da belli bir biçimi olan süs elemanları ile tanınmaktadır. Tip III ve Tip IV’ün izlerini barındıran TMFT V fibulalarının gövde merkezinde kimi zaman düğme ya da boynuz çıkıntıları bulunur. Geç Geometrik-Erken Arkaik dönemlere tarihlenen fibulalara dair tek örneğimiz 15 numaralı bronz eserdir (kat. no. 15). Eser, 5 cm genişliğinde, 2,6 cm yüksekliğindedir. Asimetrik yapıdaki fibulanın büyük bilyeli gövde bezeği üzerinde düğme biçimli çıkıntısı bulunmaktadır. Yaprak şeklinde oluşturulmuş iğne tutamak plakası oldukça dar ve küçüktür. Buna karşın fibulanın zembereğe uzanan ayak kısmı oldukça yüksek tutulmuştur.

⁸ Caner 1983, 43-45.

TMFT VI Fibulalar (fig. 6)

TMFT VI, Anadolu-Frig tipi fibulalardır. Anadolu'da fibula kullanan ve kendi tipini oluşturan ilk toplum olan Frigler'de söz konusu eserin gündelik yaşamdan ziyade ölü gömme gelenekleri ile ilişkileri bulunmaktadır. Zamanla başlıca üretim merkezi olduğu düşünülen Gordion'dan çevre kültürlerle de yayılan Frig tipi fibulalar anılan toplumun kurduğu siyasi, kültürel ve ticari ilişkileri yansıtmaları bakımından da son derece önemlidir⁹.

Fibulalar hakkında bugüne değin oluşturulmuş en kapsamlı çalışmanın sahibi olan C. Blinkenberg'in çalışmasında XII. Tip başlığı altında *Types d'Asie Mineure* olarak değerlendirildiği Anadolu tipi fibulaların önemli bir bölümü Frigler tarafından üretilmiş alt grupları kapsamaktadır¹⁰. O. W. Muscarella, Blinkenberg'in terminolojisini takip ederek kendisinin XII, bizimse VI. Tip olarak anacağımız fibulalar hakkında hazırladığı kapsamlı çalışmasında, bu grubun Frig yerel üretimi olduğunu belirtmekte, bununla beraber Frig tipi fibulaları kültürün bir çeşit kimlik kartına benzetmektedir¹¹.

Bugüne değin gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, karakteristik Frig kültür ögesi olarak tanımlayabileceğimiz Tip VI fibulalarının çok geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Frig çekirdek bölgesinin yanı sıra Kızılırmak kavsının doğusu ve çalışmamız konusu olan Batı Anadolu'da yaygın ve sevilerek kullanılmış bir ürün olarak karşımıza çıkan Frig tipi fibulaların Batı Anadolu'da taklitlerinin üretildiği bilinmektedir. Bu noktada Smyrna'da bulunan Frig tipi fibula kalıbı önem taşımaktadır¹².

Anadolu-Frig tipi fibulalar tipolojik açıdan sergiledikleri farklı özellikler itibarıyla çok sayıda alt grup kapsamında incelenmektedir. Tip XII 2, 2A, 2B, 3, 4, 5, 7, 7A, 9, 11, 13, 13A, 14 ve 14A tüm Anadolu fibulaları içerisinde Frig alt gruplarını oluşturmaktadır¹³. Bugüne değin gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Batı Anadolu'da kullanım gördüğü bilinen Frig tipi fibulalar ise 2, 4, 5, 7, 9, 11, 13 ve 14 numaralı alt gruplara ait örneklerden oluşmaktadır. Çalışmamız içerisinde TMFT VI olarak değerlendireceğimiz Anadolu-Frig tipi fibulaların sayısı 14'tür. Bunlar, yukarıda değindiğimiz 2, 5, 9, 13 ve 14 numaralı alt gruplara dahildir.

TMFT VI-2 grubunu oluşturan Anadolu-Frig tipi fibulalar çoğunlukla yarı dairesel ya da düz şekilde kesitli gövdeleriyle tanınmaktadır. Bu tipte örneklerden çalışma içerisinde incelediğimiz örnek sayısı ikidir. Örneklerimizin ikisi de bronz, kapalı döküm tekniği ile üretilmiş, gövde kısımları dövülerek düzlenmiştir. Eserler arasında boyut farkı dikkati çekmekte, 16 numaralı eserimiz 3,5 cm genişliğinde, 2,5 cm yüksekliğindeyken, 17 numaralı eserimiz belirgin biçimde daha büyük boyutlarda, 6,5 cm genişliğinde, 4,9 cm yüksekliğindedir. Her iki örnekte de süsleme temelde benzer özellikler sergiler. Önceki bir çalışmamızda fibula terminolojisinde bir karışıklığı gidermek adına ayak olarak tanımladığımız ve gövdeyi her iki yandan sınırlayan kısımlar, 16 ve 17 numaralı TMFT VI-2 grubu eserlerimizde kare görünümündedir (kat. no. 16-17). Bunları, iğne tutamak plakasına silindir ve yüzük disk şeklindeki ara bezekler bağlamaktadır. Her iki örnekte de iğne tutamak plakası kimi çalışmalarda "t"¹⁴ ya da "boynuz",¹⁵ bizimse sembolizm bağlamında tanrıça görünümü olarak düşündüğümüz¹⁶ bir yapıdadır.

⁹ Muscarella 1967.

¹⁰ Blinkenberg 1926, 204 vd.

¹¹ Muscarella 1967, 59.

¹² Muscarella 1967, pl. XVI, 83.

¹³ Muscarella 1967.

¹⁴ Vassileva 2012, 323.

¹⁵ Vassileva 2012, 323.

¹⁶ Erdan 2019.

Tire Müzesi'nde Anadolu-Frig tipi fibulalar kapsamında değerlendirebileceğimiz bir diğer alt grup TMFT VI-5 grubuna ait 18 ve 19 numaralı eserlerimizdir. Söz konusu alt grubun ayırıcı özelliği gövde kısmında omurgalı bir özellik sergilemesidir. Buna karşın çoğunlukla gövdenin her iki ucunda yer alan ayak kısımlarının birer küp ile sınırlandırılması, TMFT VI-2 grubu örneklerini takip eder özelliktedir. İncelediğimiz her iki örnek de yuvarlak kesitli, döküm tekniği ile üretilmiş ve bronzdur. Yaklaşık olarak aynı boyutlarda yer alan fibulalardan 18 numaralı olanı (kat. no. 18) 4 cm genişliğe ve 3,7 cm yüksekliğe, 19 numaralı örnek (kat. no. 19) ise yine 4 cm genişlik ve 3 cm yüksekliğe sahiptir. Aynı alt gruba dahil olan her iki örnek arasındaki belirgin fark, ayak olarak tanımladığımız bölgede yer alan sınırlayıcı ve ara bezeklerde kendisini göstermektedir. Buna göre 18 numaralı örneğimizin sınırlayıcı ana bezeği kare formundayken, 19 numaralı eserde silindir ve yüzük biçimli diskler şeklindedir.

Tire Müzesi'nde yer alan bir başka Frig tipi fibula grubunu 20 numaralı eser temsil etmekte (kat. no. 20), bu eser Tip VI-9 alt grubu kapsamında değerlendirilmektedir. Diğer alt gruplardan temel farkı, bu alt grupta içi boş çiviler, pimler vasıtasıyla gövdeye bağlanmasıdır. Bu alt grup fibulalar ilk üretildikleri Gordion'da MÖ 9. yüzyıl sonlarından MÖ 700'lere değin kullanılmışsa da¹⁷, asıl yoğunluk MÖ 740 sonrasında görülmeye başlanmıştır¹⁸. Tire Müzesi'nde yer alan tek örnek 5 cm genişliğe ve 4,2 cm yüksekliğe sahiptir. Eser bronzdan, kalıba döküm yöntemiyle oluşturulmuştur ve gövde üzerinde birbirinden 4-5 mm açıklıklarla 13, birbirinden derin yivle ayrılmış küp formu ayak kısımlarında ikiyeşerden dört, iğne tutamak plakasında ise dört adet çivi yuvası bulunmaktadır. Çivilerin olası topuz şeklindeki başları kırık olmasına karşın gövdede iki, ayak kısmında da bir örnekte görüleceği üzere topuzların olasılıkla gümüş eklentili olduğu anlaşılmaktadır. İki farklı madenin kullanılması yoluyla üretilen fibula, bu yönüyle bilinen tüm örnekleri içinde nadir bir grubu temsil etmesi sebebiyle önemlidir.

TMFT VI fibulaları arasındaki en yoğun grubu TMFT VI-13 olarak anacağımız buluntular oluşturmaktadır. Çalışma içinde değerlendireceğimiz 21-28 numaralı toplam sekiz örneğimiz bu alt gruptandır (kat. no. 21-28). Yeni Gordion kronolojisine göre¹⁹ MÖ 850'lere tarihlenen W Tümülüsü'nden başlayarak MÖ 800'lere tarihlenen Tahrip Tabakası'nda kullanılan TMFT VI-13 alt grup fibulalar, Batı Anadolu'da da yoğun bir şekilde karşımıza çıkan örneklerdendir. TMFT VI-13 alt grubun temel özelliği gövde kısmının merkezinde bir ana bezek ve her iki ayak kısmında birer olmak üzere üçlü süsleme ögesi bulunmasıdır. Süsleme öğeleri, farklılıklar içermekte, gövde ve ayak kısmında görülen öğeler dikdörtgen, silindir ya da yüzük biçimli disk şeklinde olabilmektedir. Bu alt grupta değerlendirdiğimiz örneklerimizin tümü bronzdan ve kalıba döküm yoluyla üretilmişlerdir. Beşi tam, üç örnekte ise iğne kısımları kırıktır. Eserlerden altısında süsleme öğeleri hem gövde hem de ayak kısımlarında sarmal yüzük biçimli beşli diskler şeklindeyken, diğer ikisinde ana süsleme öğelerinde farklılıklar görülür. 22 numaralı örnekte gövde kısmında biri kalın boncuk biçimli ve her iki yanda ince, yüzük disk biçimli süsleme yer almakta, ayak kısımlarında da takip edilen bu süsleme abaküs görünümü sunmaktadır. Aynı eserin gövde kısmında da burğu görümü oluşturan kazıma çizgiler bulunur. 26 numaralı örnekte ise gövdede, birbirlerinden derin yivlerle ayrılmış üç sıra yüzük disk biçimli süsleme görülür. Bunlar, ayak kısımlarında tıpkı 22 numaralı örnekte olduğu üzere abaküs görünümü alır. TMFT VI-13 eserlerinde gözlemlenebilen başkaca farklılıklar da bulunur. Bu konuda ilk dikkati çeken iğne tutamak plakalarıdır. Bu kısmı korunmuş örneklerden 21, 22, 26 numaralılar Frig üretiminin karakteristik formu olan "T" biçimli görünümü

¹⁷ Muscarella 1967, 19.

¹⁸ Muscarella 1967, Appendix A; Kohler 1995, fig. 53-54.

¹⁹ Sams 2011, 63-65.

yansıtmaktayken, diğer örnekler Frig tipi fibulaların Batı Anadolu taklitlerinde sıklıkla karşılaşılan düz yapıdadır. Yine bir diğer farklılık, zemberek ayaklarının yüksekliğinde gözlemlenir. 23, 25, 27 ve 28 numaralı örneklerimizde söz konusu kısım uzun tutulmuşken, diğer örneklerde zembereğin ayağın hemen üstünde yer aldığı görülür.

Tire Müzesi Frig tipi fibulaları kapsamında ele alacağımız son eser, tek bir örnek ile temsil edilen TMFT VI-14 grubu fibuladır. Batı Anadolu ve ötesinde TMFT VI-13 ile birlikte en sık karşılaşılan gruplardan biri olan söz konusu fibulaların karakteristik özelliği gövdede biri ana bezek olmak üzere üçer ve her iki ayak kısımlarında birer, toplamda beşli süsleme bulunmasıdır. 29 numaralı örneğimiz (kat. no. 29) bronzdan yapılmış olup, 2,8 cm genişliğe ve 2 cm yüksekliğe sahiptir. Eserin gövde ve ayak süslemeleri yüzük şeklindeki disklerle oluşturulmuştur. TMFT VI-14'ün karakteristik beşli süslemesi kapsamında ele alabileceğimiz süsleme öğeleri gövde merkez ve yan gruplarda farklılıklar gösterir. Gövde merkezinde kalınlaştırılmış ikili diskin arasında ince bir yüzük disk bezeği bulunurken, gövde merkez süslemesinin hemen iki yanında bulunan gruplarda bu sıralamanın değiştiği, dış hatlara ince, ortaya ise kalın disklerin de geldiği görülmektedir. Söz konusu gövde yan süslemelerinde orta sırada kalan disklerin yatay çizgilerle kazınarak süslendiği anlaşılmaktadır. Kırılan iğne kısmının daha sonra yeniden oluşturulduğuna dair lehim izleri, bize fibulanın onarım görerek yeniden kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Tire Müzesi fibulaları altı alt grupta incelenebilmektedir. Yay biçimli fibulalar, "Adalar Tipi" örnekleri, şişkin kemerli (sülük biçimli), gövdesinde yuvarlak bilye bulunan fibulalar, plastik eklentili/düğmeli fibulalar ve Anadolu-Frig tipi fibulalar müzede yer alan fibulaların alt gruplarını oluşturmaktadır. Çalışmamız içerisinde incelediğimiz fibulalar müzeye satın alma, ikramiye ve derleme yoluyla kazandırılmıştır. Bu durum fibulaların tarihleri ile ilgili kesin bir tarih aralığı önerisinde bulunmayı güçleştirmektedir. Bununla beraber incelediğimiz örneklerin literatürde bilinen benzerleri Tire Müzesi'nde yer alan fibulaların genel olarak MÖ 11.-6. yüzyıllar arasına ait olduklarını göstermektedir. Müze, Anadolu-Frig tipi fibulalar açısından oldukça zengindir. Söz konusu fibula grubu taşıdığı sembolik anlamlar itibarıyla önemli bir alt gruptur. Önceki bir çalışmamızda da vurguladığımız üzere, Batı Anadolu'da bulunan Anadolu-Frig tipi fibulaların büyük çoğunluğu tapınak armağanı ya da kutsal alan buluntusu olarak değerlendirilmektedir²⁰. İlk üretildiği Orta Anadolu coğrafyasında mezar armağanı olarak değerlendirilen söz konusu ürünün, Batı Anadolu ve ötesine farklı bir anlam yüklenerek aktarıldığı görülmektedir. Özellikle Frig nekropollerinde bir mezar armağanı olarak kullanılan fibulalar batı dünyasında tapınak armağanı olarak değerlendirilmiştir.

Müzelerde yer alan ve tabaka buluntusu olmayan materyallerin yukarıda değindiğimiz üzere net tarihini bildirmek ne yazık ki mümkün değildir. Bununla beraber söz konusu örnekler, konu ile ilgilenen bilim insanları için repertuarın öğrenilmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim son yıllarda Akşehir²¹, Aydın²², Bolu²³ ve Ereğli²⁴ müzelerinden yayımlanan fibulalar, söz konusu ürün grubunun literatürde kısmen bilinen ya da hiç tanınmayan yeni örneklerini sunmuştur. Bu yönde çalışmalar, Anadolu'da metal eser üretimi ve yoğunluğunun doğru anlaşılmasına da önemli katkılarda bulunmaktadır.

²⁰ Erdan 2018.

²¹ Tekocak 2012.

²² Erdan 2018.

²³ Bilir 2019.

²⁴ Çay 2019.

Katalog

Eser No: 1

Eser Figür No: 1.1

Envanter No: 2017-228

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,1 cm; Yük: 1,2 cm.

Eserin Tanımı: Simetrik yapıda, kalıba döküm tekniği ile oluşturulmuş olan fibula, oldukça küçük boyutlu iğne tutamak plakasına göre sol yönlüdür. Gövde üzerinde kazıma çizgilerle oluşturulmuş dik çizgi süslemeleri yer almaktadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 65, fig. 38.

Eser No: 2

Eser Figür No: 1.2

Envanter No: 96-34

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4,2 cm; Yük: 3,2 cm.

Eserin Tanımı: Yay biçimli fibula. İğne tutamak plakası yaprak plaka şeklinde ve dikdörtgen formdadır. Yaprak plaka üzerinde, ince uçlu bir alet yardımıyla oluşturulmuş kazıma çizgiler bulunmaktadır. Bezemeler arasında ters "U" şekilli bir çerçeve üzerinde çentikler, bunun arasında da çapraz çizgiler içinde bir silindir motifi yer almaktadır.

Eserin Dönemi: MÖ 750'ler

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 89, fig. 88; Sapouna Sakellarakis 1978, taf. 25, 696.

Eser No: 3

Eser Figür No: 2.3

Envanter No: 96-37

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,4 cm; Yük: 3,5 cm.

Eserin Tanımı: Simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer üçü onu çevreler şekilde küçük toplam dört adet boncuk bulunur. Boncukların iğne tutamak plakasına doğru daraldığı görülmektedir. İğne tutamak plakası ve iğnesi kırıktır.

Eserin Dönemi: MÖ 11.-8. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 86, fig. 84; Caner 1983, taf. 4.49; Özdemir 2009, lev. V.

Eser No: 4

Eser Figür No: 2.4

Envanter No: 96-38

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4,7 cm; Yük: 3 cm.

Eserin Tanımı: Simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer dördü onu çevreler şekilde küçük toplam beş adet boncuk bulunur. Zemberek ve iğnesi kırık, yüzeyinde yer yer aşınmalar bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 11.-8. yüzyıl

Benzerleri: Sapouna Sakellarakis 1978, taf. 9.256, taf. 11.307; Caner 1983, taf. 5, 64A, 64C, 70.

Eser No: 5

Eser Figür No: 2.5

Envanter No: 2008-29

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 25.02.2008

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4,1 cm; Yük: 2,2 cm.

Eserin Tanımı: Simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer dördü onu çevreler şekilde küçük toplam beş adet boncuk bulunur. Küçük boncuklar kısmen yüzük şeklinde disk görünümündedir. Merkezi boncuk da tam olarak yuvarlak değil, bikonik yapıdadır. Zemberek, iğne tutamak plakası ve iğnesi kırıktır.

Eserin Dönemi: MÖ 11.-8. yüzyıl

Benzerleri: Sapouna Sakellarakis 1978, taf. 9.256, taf. 11.307; Caner 1983, taf. 5, 64A, 64C, 70.

Eser No: 6

Eser Figür No: 2.6

Envanter No: 2017-80

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,2 cm; Yük: 2,3 cm.

Eserin Tanımı: Simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer üçü onu çevreler şekilde küçük toplam dört adet boncuk bulunur. Bunlar iğne tutamak plakasına doğru daralır yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 11.-8. yüzyıl

Benzerleri: Caner 1983, taf. 3.44, taf. 4.52, 55; Özdemir 2009, lev. V.

Eser No: 7

Eser Figür No: 2.7

Envanter No: 2017-94

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4,3 cm; Yük: 3,2 cm.

Eserin Tanımı: Asimetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, birbirleriyle hemen aynı boylarda toplam dört adet bikonik boncuk bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 11.-8. yüzyıl

Benzerleri: Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 9.260, 268, 270, 276, taf. 10.280; Caner 1983, taf. 3.45-48; Özdemir 2009, lev. V.

Eser No: 8

Eser Figür No: 2.8

Envanter No: 2017-229

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 7 cm; Yük: 4,4 cm.

Eserin Tanımı: Simetrik kemerli, yuvarlak kesitli gövdeye sahiptir. Gövdede süsleme amacıyla oluşturulmuş, biri merkezde büyük ve diğer dördü onu çevreler şekilde küçük, toplam beş adet boncuk bulunur. Zemberek ve iğne kısımları kırıktır.

Eserin Dönemi: MÖ 11.-8. yüzyıl

Benzerleri: Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 9.256, taf. 11.307; Caner 1983, taf. 5, 64A, 64C, 70.

Eser No: 9

Eser Figür No: 3.9

Envanter No: 2017-77

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,5 cm; Yük: 1,8 cm.

Eserin Tanımı: "Sülük biçimli"dir. Gövdesi şişkin bir kemer görünümündedir. Özellikle gövde merkezinde aşağı yönlü geniş bir bombesi bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 9.-8. yüzyıl

Benzerleri: Muscarella 1967, pl. XVI, 88-89, pl. XVIII, 90-92, 94; Caner 1983, taf. 5. 79-83; taf. 6. 93-94; Kohler 1995, pl. 11D, 21C-D, 57A; Sams 2011, 66, fig. 4.15.

Eser No: 10

Eser Figür No: 3.10

Envanter No: 2017-93

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,5 cm; Yük: 2,8 cm.

Eserin Tanımı: "Sülük biçimli"dir. Gövdesi şişkin bir kemer görünümündedir. Özellikle gövde merkezinde aşağı yönlü geniş bir bombesi bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 9.-8. yüzyıl

Benzerleri: Muscarella 1967, pl. XVI, 88-89, pl. XVIII, 90-92, 94; Caner 1983, taf. 5.79-83; taf. 6.93-94; Kohler 1995, pl. 11D, 21C-D, 57A; Sams 2011, 66, fig. 4.15.

Eser No: 11

Eser Figür No: 4.11

Envanter No: 2017-79

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,1 cm; Yük: 2,3 cm.

Eserin Tanımı: Gövdesinde yuvarlak bilye bulunan fibulalar grubundadır. Oval kesitli gövde kısmı tamamen, hafif yayvan büyük bir bilyeden oluşmaktadır. Zembereğe uzanan uzun bir ayak kısmı yer alır. İğne tutamak plakası yaprak şeklinde, horoz kuyruğu formunda ve geniş yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 98, fig. 103-104, 99, fig. 105-107; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 33, 1131-1178; Caner 1983, taf. 6.99-100, taf. 7.101-107; Özdemir 2009, lev. VI.

Eser No: 12

Eser Figür No: 4.12

Envanter No: 2017-85

Eserin Cinsi: Bronz

Müzeye Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,7 cm; Yük: 2,3 cm.

Eserin Tanımı: Gövdesinde yuvarlak bilye bulunan fibulalar arasındadır. Oval kesitli gövde kısmı tamamen, yuvarlak büyük bir bilyeden oluşmaktadır. İğne tutamak plakası inceltilmiş, dar ve uzun yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 98, fig. 103-104, 99, fig. 105-107; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 33, 1131-1178; Caner 1983, taf. 6.99-100, taf. 7.101-107; Özdemir 2009, lev. VI.

Eser No: 13

Eser Figür No: 4.13

Envanter No: 2017-101

Eserin Cinsi: Bronz

Müzeye Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,8 cm; Yük: 2,2 cm.

Eserin Tanımı: Gövdesinde yuvarlak bilye bulunan fibulalar arasındadır. Oval kesitli gövde kısmı tamamen, yuvarlak büyük bir bilyeden oluşmaktadır. İğne tutamak plakası inceltilmiş, dar ve uzun yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 98, fig. 103-104, 99, fig. 105-107; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 33, 1131-1178; Caner 1983, taf. 6.99-100, taf. 7.101-107; Özdemir 2009, lev. VI.

Eser No: 14

Eser Figür No: 4.14

Envanter No: 2017-102

Eserin Cinsi: Bronz

Müzeye Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müzeye Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,9 cm; Yük: 2,2 cm.

Eserin Tanımı: Gövdesinde yuvarlak bilye bulunan fibulalar arasındadır. Oval kesitli gövde kısmı tamamen, yuvarlak büyük bir bilyeden oluşmaktadır. İğne tutamak plakası inceltilmiş, dar ve kısa yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 98, fig. 103-104, 99, fig. 105-107; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 33, 1131-1178; Caner 1983, taf. 6.99-100, taf. 7.101-107; Özdemir 2009, lev. VI.

Eser No: 15

Eser Figür No: 5.15

Envanter No: 2017-89

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 5 cm; Yük: 2,6 cm.

Eserin Tanımı: Gövdede figüratif ya da belli bir biçimi olan süs elemanları bulunan fibulalar grubundadır. "Büyük bilyeli" gövde bezeği üzerinde düğme biçimli çıkıntısı bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-6. yüzyıl

Benzerleri: Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 37, 1276-1292; Caner 1983, taf. 8.114, 119; Özdemir 2009, lev. VI. 07MM06-B12, 07MM28-B01, 07MM28-B03, 07MM28B14, 07MM32-B03.

Eser No: 16

Eser Figür No: 6.16

Envanter No: 96-35

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,5 cm; Yük: 2,5 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Yalın ve orta kalınlıkta oluşturulan dikdörtgen kesitli gövdesi bulunur. Küp biçimli süslemelere sahip ayak kısımları ile sonlanır. Batı Anadolu'da az görülen bir gruba aittir. Zemberek ve iğnesi kırıktır.

Eserin Dönemi: MÖ 7. yüzyıl

Benzerleri: Muscarella 1967, 14; Arslan – Kızıl 2007, 90, fig. 10. 11.

Eser No: 17

Eser Figür No: 6.17

Envanter No: 2017-86

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 6,5 cm; Yük: 4,9 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Yalın ve orta kalınlıkta oluşturulan dikdörtgen kesitli gövdesi bulunur. Küp biçimli süslemelere sahip ayak kısımları ile sonlanır. Batı Anadolu'da az görülen bir gruba aittir.

Eserin Dönemi: MÖ 7. yüzyıl

Benzerleri: Muscarella 1967, pl. III, 14; Arslan – Kızıl 2007, 90, fig. 10.11.

Eser No: 18

Eser Figür No: 6.18

Envanter No: 2017-88

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4 cm; Yük: 3,7 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Gövdenin her iki ucunda yer alan ayak kısımları birer küp ile oluşturulmuş ve gövdesi omurgalı yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 9.-6. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 212, fig. 235; Muscarella 1967, pl. III, 12-14; Kilian 1975, taf. 58, 1725; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 50.1604-1614A; Young 1981, pl. 95, H-I; Kohler 1995, pl. 50A.

Eser No: 19

Eser Figür No: 6.19

Envanter No: 2017-92

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4 cm; Yük: 3 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Gövdenin her iki ucunda yer alan ayak kısımları biri merkezde kalın boncuk, diğerleri merkezin alt ve üstünde ikişerli sıra ince yüzük disk biçimli süslemelere sahiptir. Gövdesi omurgalı yapıdadır.

Eserin Dönemi: MÖ 9.-6. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 212, fig. 235; Muscarella 1967, pl. III, 12-14; Kilian 1975, Ttaf. 58, 1725; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 50.1604-1614A; Young 1981, pl. 95, H-I; Kohler 1995, pl. 50A.

Eser No: 20

Eser Figür No: 6.20

Envanter No: 2017-84

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 5 cm; Yük: 4,2 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. İçi boş çivilerin pimler vasıtasıyla yarı küresel gövdeye bağlanmasıyla oluşturulmuş gruba aittir. Gövde üzerinde birbirinden 4-5 mm. açıklıklarla 13, birbirinden derin yivle ayrılmış küp formlu ayak kısımlarında ikişerden dört, iğne tutamak plakasında ise dört adet çivi yuvası bulunmaktadır. "T" biçimli iğne tutamak plakası vardır.

Eserin Dönemi: MÖ 9.-6. yüzyıl

Benzerleri: Blinkenberg 1926, 215, fig. 241-242; Haspels 1951, pl. 41-8; Muscarella 1967, pl. VI.31-32, pl. VII.33-34; Sapouna Sakellerakis 1978, taf. 50.1616, 1619-1620, taf. 51.1621, 1627; Young 1981, pl. 78, A-L; Caner 1983, taf. 23.284-291A, taf. 24.292-298, taf. 25.299-310, taf. 26.310A-323, taf. 27.324-338, taf. 28.339-353, taf. 29.354-366, taf. 30.367-376, taf. 31.377-388; Temizsoy 1993, lev. 1, şek. 2-3; Kohler 1995, pl. 66E, pl. 70F-J; Klebinder Gauss 2007, 313, kat. no. 258, 260; Laflı - Buora 2012, pl. 1.1, 3; Tekocak 2012, lev. I, 3-5; Tanaka 2018, 363, fig. 4.1.

Eser No: 21

Eser Figür No: 6.21

Envanter No: 96-36

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 4,2 cm; Yük: 3,7 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 22

Eser Figür No: 6.22

Envanter No: 96-39

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,5 cm; Yük: 2,6 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur. Söz konusu ince yüzük disk biçimli süslemelerin arasında her üç örnekte de birer kalın boncuk benzeri süsleme ögesi yer almaktadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 23

Eser Figür No: 6.23

Envanter No: 96-40

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 06.08.1996

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,7 cm; Yük: 2,1 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 24

Eser Figür No: 6.24

Envanter No: 2017-81

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3 cm; Yük: 2,2 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 25

Eser Figür No: 6.25

Envanter No: 2017-96

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,2 cm; Yük: 2,5 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 26

Eser Figür No: 6.26

Envanter No: 2017-97

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,5 cm; Yük: 1,8 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur. Söz konusu ince yüzük disk biçimli süslemelerin arasında her üç örnekte de birer kalın boncuk benzeri süsleme ögesi yer almaktadır.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 27

Eser Figür No: 6.27

Envanter No: 2017-98

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,5 cm; Yük: 1,6 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 28

Eser Figür No: 6.28

Envanter No: 2017-99

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 3,2 cm; Yük: 2 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-13 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Young 1963, 360, fig. 16; Boardman 1980, fig. 95; Kagan 1984, 61, pl. 9A; Spier 1987, 17-18, fig. 19, 21, 23; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Treister 1995, 169, fig. 6; Strøm 1998, 47, fig. 10; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Baykan 2012, 245, fig. 7; Luban 2014, 19, fig. 10; Baykan 2017, 126, fig. 10. M.10.60, M.14-25.

Eser No: 29

Eser Figür No: 6.29

Envanter No: 2017-100

Eserin Cinsi: Bronz

Müze Geliş Tarihi: 21.09.2017

Müze Geliş Şekli: Satın Alma

Ölçüleri: Gen: 2,8 cm; Yük: 2 cm.

Eserin Tanımı: Anadolu-Frig tipi fibulalardandır. Tip XII-14 olarak tanımlanan alt gruba aittir. Fibulanın ayaklarında ve gövde merkezinde ince disk biçimli süslemelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bezek bulunur.

Eserin Dönemi: MÖ 8.-7. yüzyıl

Benzerleri: Brock – Mackworth Young 1949, pl. 11.18; Young 1963, 360, fig. 16; Waldbaum 1989, pl. 4.82; Mori – Omura 1993, 44, pl. 1.13; Ainian 2005, 108, pl. 19F; Kerschner 2005, 147, taf. 9; Tarditi 2015, 46, fig. 10; Burke 2016, 161, fig. 2; Paterakis – Omura 2017, 178, fig. 21.3.

Bibliyografya

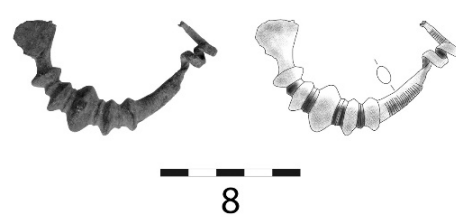
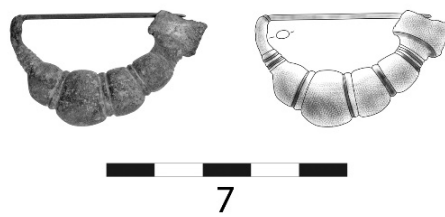
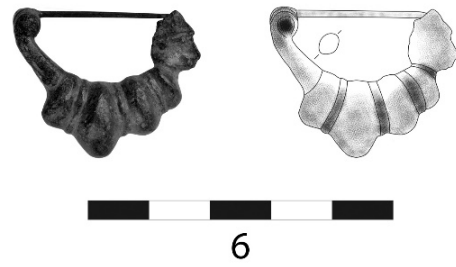
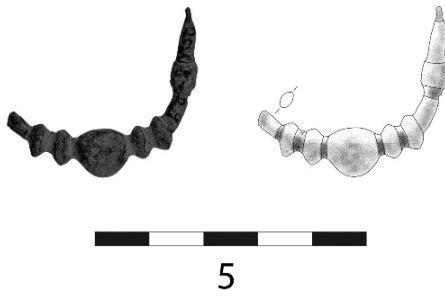
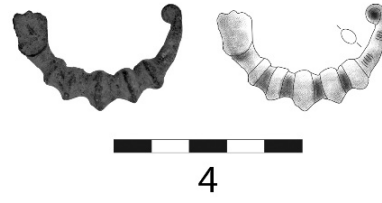
- Ainian 2005 M. A. Ainian, "Inside the adyton of a Greek Temple Excavations on Kynthoa (Cyclades)", Eds. M. Yeroulanou – M. Stamatopoulou. *Architecture and Archaeology in the Cyclades: Papers in honour of J. J. Coulton*, BAR International Series 1455, Oxford, 2005, 87-103.
- Arslan – Kızıl 2007 N. Arslan – A. Kızıl, "A Late Geometric Carian Grave from Beçin", *Anatolia Antiqua. Eski Anadolu*, 15.1 (2007), 83-93.
- Baykan 2012 D. Baykan, "Nif (Olympos) Dağı Kazısı Metal Buluntularının Tipolojik ve Analitik Değerlendirmesi", *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (2012), 231-246.
- Baykan 2017 D. Baykan, "Metal Buluntular ve Arkeometalurji Verileri", *Nif Dağı: Balıcaoluk (2008-2016). Prof. Dr. Elif Tül Tolunay Onuruna*, İstanbul, 2017, 119-160.
- Bilir 2019 A. Bilir, "Bronze Fibulae of the Bolu Museum", *Cedrus VII* (2019), 77-105.
- Blinkenberg 1926 C. Blinkenberg, *Fibules Grecques et Orientales*, Copenhagen, 1926.
- Boardman 1980 J. Boardman, *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*, London, 1980.
- Brock – Mackworth Young 1949 J. K. Brock – G. Mackworth Young, "Excavations in Siphnos", *BSA* 44 (1949), 1-92.
- Burke 2016 B. Burke, "Phrygian Fibulae as Markers of Textile Dedications in Greek Sanctuaries," Eds. M.-L. Nosch – K. Droß-Krüpe. *Textiles, Trade and Theories. From the Ancient Near East to the Mediterranean*, Münster 2016, 159-168.
- Caner 1983 E. Caner, *Fibeln in Anatolien I*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 8, München, 1983.
- Çay 2019 O. Çay, *Konya-Ereğli Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Fibulalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2019.
- Erdan 2018 E. Erdan, *Aydın Arkeoloji Müzesi Fibulaları*, Ankara, 2018.
- Erdan 2019 E. Erdan, "Frig Tipi Fibulalarda Tanrıça Sembolizmi Üzerine Bazı Düşünceler", *Art-Sanat* 11 (2019), 163-185.
- Haspels 1951 C. H. E. Haspels, *Phrygie III: La cité de Midas. Céramique et trouvailles diverses*, Paris, 1951.
- Kagan 1994 H. J. Kagan, "An Archaic Greek Coin Hoard from the Eastern Mediterranean and Early Cypriot Coinage", *Numismatic Chronicle* 154 (1994), 17-52.
- Kerschner 2005 M. Kerschner, "Die Ionier und ihr Verhältnis zu den Phrygern und Lydern. Beobachtungen zur archäologischen Evidenz", *Asia Minor Studien* 54 (2005), 113-148.
- Kilian 1975 K. Kilian, *Fibeln in Thessalien*, Prähistorische Bronzefunde XIV, 2, München, 1975.

- Klebinder Gauss 2007 G. Klebinder Gauss, *Bronzefunde aus dem Artemision von Ephesos*, Ephesos 12/3, Wien, 2007.
- Kohler 1995 E. L. Kohler, *Gordion Excavations 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli, Part 1: The Inhumations*, University Museum Monography 88, Philadelphia, 1995.
- Laflı – Buora 2012 E. Laflı – M. Buora, “Fibulae in the Museum of Ödemiş (Western Turkey)”, *Oriental Archive* 80 (2012), 417-434.
- Luban 2014 B. Luban, *Die Fibeln in der frühen Eisenzeit*, Munich, 2014.
- Muscarella 1967 W. O. Muscarella, *Phrygian Fibulae from Gordion*, London, 1967.
- Mori – Omura 1993 M. Mori – S. Omura, “A Preliminary Report on the third Excavation at Kaman-Kalehöyük in Turkey (1988)”, *Essays on Anatolian Archaeology*, 1993, 43-74.
- Muscarella 1967 O. W. Muscarella, *Phrygian Fibulae from Gordion*, London, 1967.
- Özdemir 2009 M. T. Özdemir, *Mengefe Mevkiindeki Dromoslu Mezarlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009.
- Paterakis – Omura 2017 B. A. Paterakis – S. Omura, “The Influence of East and West on Bronze Objects Found in Central Anatolia: Small Bronze Finds from Kaman-Kalehöyük”, Eds. J. M. Daehner – K. Lapatin – A. Spinelli. *Artistry in Bronze the Greeks and Their Legacy. XIXth International Congress on Ancient Bronzes*, Los Angeles, 2017, 175-182.
- Sams 2011 G. K. Sams, “Artifacts”, Eds. C. B. Rose – G. Darbyshire. *The New Chronology of Iron Age Gordion*, Philadelphia, 2011, 59-78.
- Sapouna Sakellarakis 1978 E. Sapouna-Sakellarakis, *Die Fibeln der Griechischen Inseln, Prähistorische Bronzefunde XIV*, iv, München, 1978.
- Spier 1987 B. J. Spier, *Minor Arts And Regional Styles in East Greece, 700-500 B.C.*, PhD. Diss., University of Oxford, Oxford, 1987.
- Strøm 1998 I. Strøm, “The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th – Early 6th Cent. B.C.). Bronze Imports and Archaic Greek Bronzes”, Eds. S. Dietz – S. Isager. *Proceedings of the Danish Institute at Athens II*, 1998, 37-128.
- Tanaka 2018 K. T. Tanaka, *Anatolia in the Gap: Phrygia, Lydia, and Orientalizing Reconsidered*. PhD. Diss., University of Pennsylvania, Philadelphia, 2018.
- Tarditi 2015 C. Tarditi, “Metal Finds from the Votive Deposits of the Archaic Sanctuary of Bitalemi, Sicily: Typological and Quantitative Remarks”, Eds. E. Deschler-Erb – P. D. Casa. *New Research on Ancient Bronzes. Acta of the XVIIIth International Congress on Ancient Bronzes. Zurich Studies in Archaeology*, Vol. 10, 2015, 43–50.
- Tekocak 2012 M. Tekocak, “Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2012), 27-42.

- Temizsoy 1993 İ. Temizsoy, "Mamaderesi Tümülüsü Kazısı Küçük Buluntular", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı* (1993), 110-137.
- Treister 1995 M. YU. Treister, "North Syrian Metalworkers in Archaic Greek Settlements?", *Oxford Journal of Archaeology* 14/2 (1995), 159-178.
- Vassileva 2012 M. Vassileva, "Frig Tunç İşlemeciliği", Eds. T. Tüfekçi-Sivas – H. Sivas. Frigler, *Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, in the Shadow of Monuments*, İstanbul, 2012, 310-334.
- Waldbaum 1989 J. C. Waldbaum, "Metalwork from Idalion, 1971-1980", *The Oriental Institute of the University of Chicago, Oriental Institute Communications* 24 (1989), 328-355.
- Young 1963 R. S. Young, "Gordion on the Royal Road", *Proceedings of the American Philosophical Society* 107/4 (1963), 348-364.
- Young 1981 R. S. Young, *The Gordion Excavations Final Reports, Volume I: Three Great Early Tumuli*, University Museum Monograph 43, Philadelphia, 1981.



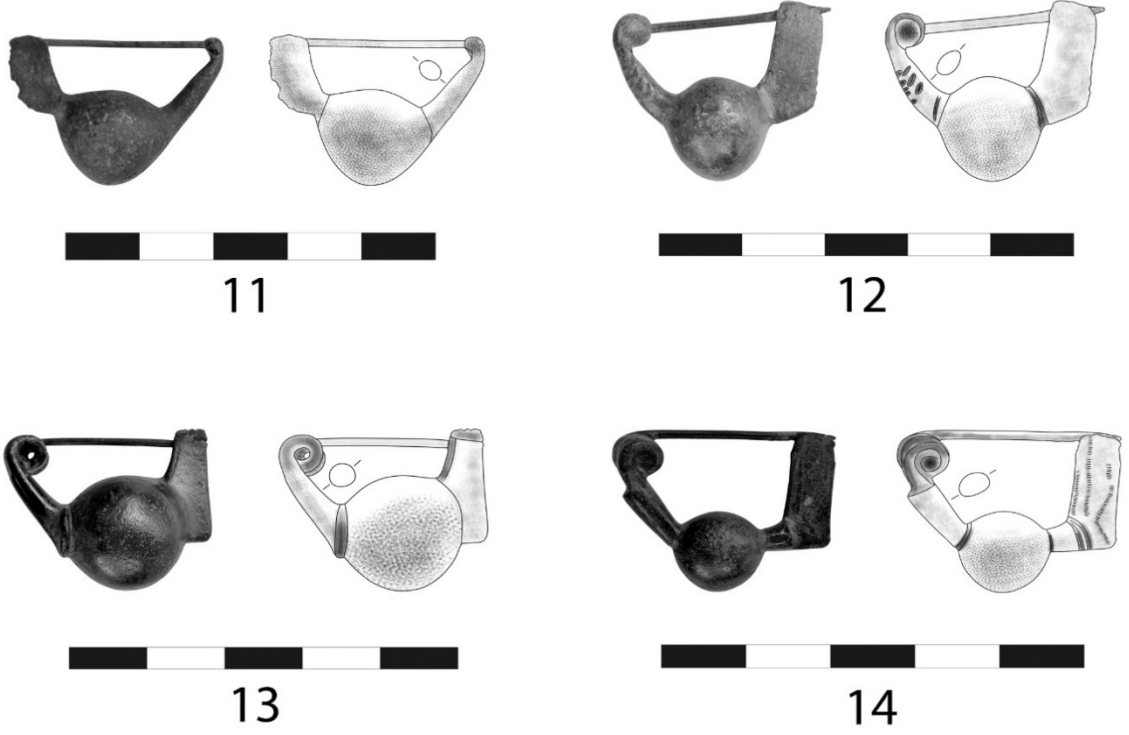
Figür 1: TMFT I



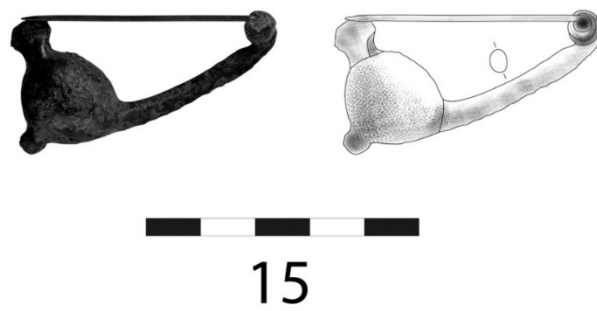
Figür 2: TMFT II



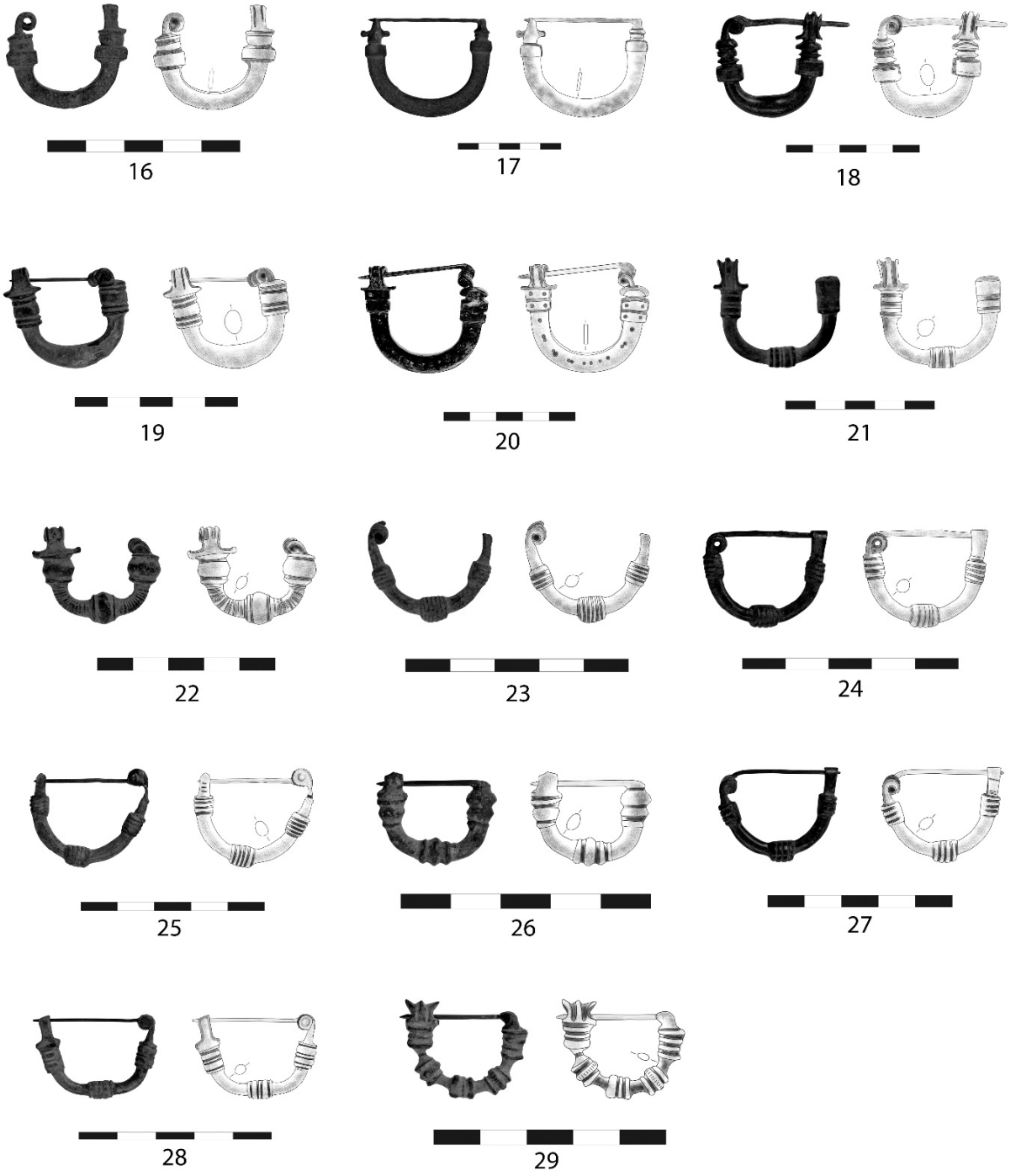
Figür 3: TMFT III



Figür 4: TMFT IV



Figür 5: TMFT V



Figür 6: TMFT VI



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

**Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel
Parçası Üzerine Düşünceler**

*Thoughts about the Anatolian Leopard Statue Piece from
Thyateira/Hastane Mound*

Aydın ERÖN

ORCID: 0000-0003-1611-2296

Geliş Tarihi: 18.03.2020 | Kabul Tarihi: 06.04.2020 | Online Yayın Tarihi: 13.04.2020

Makale Künyesi: A. Erön, "Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel Parçası Üzerine Düşünceler", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 82-97. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.16



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Thyateira/Hastane Höyüğü'nde Bulunan Anadolu Parsı Heykel Parçası Üzerine Düşünceler

Thoughts about the Anatolian Leopard Statue Piece from Thyateira/Hastane Mound

Aydın ERÖN*

Öz

Antik Dönem'in önemli yerleşimleri arasında yer alan Thyateira antik kenti Manisa ili, Akhisar ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Thyateira antik kentindeki sistemli kazı çalışmaları son yıllarda Hastane Höyüğü alanında yoğunlaşmış durumdadır. Hastane Höyüğü'nü, Thyateira antik kentinin "erken dönem yerleşimi" olarak tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Çalışma içerisinde incelenen Anadolu parsı heykel parçası da Hastane Höyüğü kazı çalışmaları sırasında bulunmuştur. Eser volkanik tüf taşından yapılmıştır. Volkanik tüf taşının özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında tercih edilen bir malzeme çeşidi olduğu bilinmektedir. Anadolu parsı bölgeye özgü türlerden bir tanesidir. Neolitik Çağ'dan başlayarak MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar Anadolu parsına yani pantere ayrı bir saygı gösterildiği buluntulardan net olarak anlaşılmaktadır. Özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında buluntu sayısındaki artış çekicidir. Mimari parçalar, heykel buluntuları, seramikler, fildişi eserler ve sikkeler üzerinde Anadolu parsı betimlemeleri karşımıza çıkmaktadır. Hastane Höyüğü buluntusu eser bir tabaka buluntusu değildir. Geç Hellenistik Dönem tapınağının üzerindeki tahribat tabakası içerisinde ortaya çıkarılmıştır. Anadolu parsı heykel parçası benzer örnekler yardımıyla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Hastane Höyük alanının MÖ 7.-6. yüzyıllar arasında iskan gördüğü buluntu ve kalıntılar yardımıyla kanıtlanmıştır. 2015 yılı kazı çalışmaları sırasında İ-36/d plankaresinde Lydia kültürü ile bağlantılı duvar kalıntıları ile seramik buluntuları ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu eserler Lydia kültürünün Hastane Höyüğü alanında varlığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Anadolu parsı heykel parçasının genel özellikleri dikkate alındığında Lydia tabakası ile aynı seviye içerisinde değerlendirilmesi mantıklı olacaktır. Bu durumda akla Anadolu parsı heykel parçasının hangi yapıya ait olduğu sorusu gelmektedir. Anadolu parsı örnekleri genel olarak değerlendirildiğinde eserlerin önemli bir bölümü tapınım ile bağlantılı alanlarda bulunmuştur. Hastane Höyüğü buluntusunun da bir tapınak yapısı ile bağlantılı olma ihtimali oldukça yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Thyateira, Hastane Höyüğü, Anadolu Parsı, Tapınak, MÖ 6. Yüzyıl

Abstract

Ancient city of Thyateira, which is among the significant settlements of ancient period, is located inside the province borders of Akhisar; Manisa city. Systematic excavations of ancient city of Thyateria are centered on Hastane Mound in recent years. It wouldn't be wrong to define Hastane Mound as "the early period settlement" of Thyateria. The statue piece of the Anatolian leopard, which is studied in this work, is also found during Hastane Mound excavations. The piece is made of volcanic tuff. It is known that volcanic tuff stone is a preferred material type especially between 7th and 6th centuries BC. The Anatolian leopard is one of the endemic species of the region. That can be clearly deduced from the finds that the Anatolian leopard that is panther, is extra respected starting from the Neolithic period until the end of the 6th century BC. Especially the increase in the number of the finds between the 7th and the 6th centuries BC is remarkable. Imageries of the Anatolian leopard appear on architectural pieces, statue finds, potteries, ivory works and coins. The statue piece of Hastane Mound is not a layer find. It has been discovered in the layer of destruction that is on top of the late Hellenistic period

* Dr. Öğretim Üyesi Aydın Erön, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aydın/TÜRKİYE.
e-mail: aeron@adu.edu.tr / Orcid No: 0000-0003-1611-2296.

temple. In the light of the similar samples, the statue piece of the Anatolian leopard is dated in the first half of the 6th century BC. By the help of the finds and the ruins, it has been proven that there had been settlements on Hastane Mound between the 7th and the 6th centuries BC. During 2015 excavations, wall ruins and pottery finds related to Lydian culture had been discovered on I-36/d plan square. The works just mentioned are quite significant in terms of showing the existence of Lydian culture in the area of Hastane Mound. When the general features of the Anatolian leopard statue piece are taken into account, it will be reasonable to consider it at the same level with Lydian layer. In this case, the question; to which building does the Anatolian leopard statue piece belong, comes to mind. When the samples of the Anatolian leopard are considered in general, a significant number of these works is discovered on the areas related to worship. Therefore, it is highly probable that Hastane Mound find is also connected to a temple structure.

Keywords: Thyateria, Hastane Mound, The Anatolian Leopard, Temple, 6th Century BC

Giriş

Antik Dönem'in önemli yerleşimleri arasında yer alan Thyateira antik kenti Manisa ili, Akhisar ilçe sınırları içerisinde (fig. 1). Günümüzde Ege Bölgesi'nde yer alan yerleşimin geçmişte hangi bölge sınırları içerisinde kaldığı konusu ise tartışmalıdır. Strabon Thyateira için "... Mysia'luların en uzaktaki kenti..." ifadesini kullanmıştır (Strab. XIII, 4, 4). Fakat Stephanos Byzantios'a göre kent, bir Lydia yerleşimidir¹.

Thyateira antik kentindeki ilk kazı çalışması Y. Boysal başkanlığındaki bir ekip tarafından 1962 yılında gerçekleştirilmiştir. Y. Boysal, yöre halkı tarafından "Tepe Mezarlığı" olarak adlandırılan alanda çalışmıştır. Söz konusu ilk çalışmaların, Thyateira antik kentinin dinsel yanı sıra dikkate alınarak başlamış olması muhtemeldir. İncil'de adı geçen ilk yedi kiliseden bir tanesinin Thyateira'da olması, erken dönemlerden itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiş olmalıdır. Antik kentte ikinci kazı çalışması R. Duyuran başkanlığındaki bir ekip tarafından 1968-1971 yılları arasında yine aynı alanda gerçekleştirilmiştir². Thyateira antik kentindeki sistemli kazı çalışmaları 2011 yılından itibaren E. Akdeniz başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir³.

E. Akdeniz başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları Tepe Mezarlığı ve Hastane Höyüğü alanlarında devam etmektedir. Son yıllarda araştırmalar Hastane Höyüğü alanında yoğunlaşmış durumdadır (fig. 2-3). Hastane Höyüğü'nü, Thyateira antik kentinin "erken dönem yerleşimi" olarak tanımlamamız yanlış olmayacaktır. Söz konusu alanda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bulunan seramik parçaları, höyükteki iskanın Geç Neolitik Çağ'a kadar uzandığını kanıtlamaktadır⁴. Bölgenin erken dönem yerleşimi konusunda önemli bilgilere ulaşılan alan neredeyse günümüze kadar iskan görmeye devam etmiştir. Hastane Höyüğü'nün aynı zamanda Thyateira antik kentinin akropol tepesi olma olasılığı da son derece yüksektir.



Figür 1: Hastane Höyüğü'nün konumu

¹ Şahin 1998, 60.

² Duyuran 1969, 73-76; Duyuran 1974, 17-27.

³ Akdeniz 2013, 429-444; Akdeniz 2014, 124-139; Akdeniz et al. 2015, 121-138; Akdeniz – Erön 2016, 81-94; Akdeniz – Erön 2017a, 403-416; Akdeniz et al. 2018, 1-14; Akdeniz et al. 2019, 671-682.

⁴ Akdeniz et al. 2019, 675.



Figür 2: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, batıdan görünüm



Figür 3: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, güneybatıdan görünüm

Çalışma konusu olan Anadolu parsı heykel parçası⁵, 2015 yılında Hastane Höyüğü alanında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Eserin özelliklerine değinmeden önce, buluntu yeri hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Akhisar ilçe merkezi sınırları içerisindeki en önemli yükselti olarak tanımlayabileceğimiz Hastane Höyüğü alanındaki çalışmaların planlanmasında, 2013 yılı kazıları oldukça belirleyici olmuştur. Söz konusu yılda höyüğün zirve noktasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında, anıtsal nitelikte bir yapının kalıntıları ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. İlk kalıntılardan yola çıkılarak yapının bir sunak olabileceği düşünülmüştür⁶. Kazılar ilerledikçe kalıntıların bir sunak yapısından ziyade bir tapınak yapısına da ait olabileceği düşüncesiyle yapı “sunak/tapınak” olarak adlandırılmaya başlanmıştır⁷. Fakat son çalışmalar ışığında yapının bir tapınak olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁸ (fig. 4-6).



Figür 4: Tapınağın güneydoğu köşesi

⁵ Hastane Höyüğü buluntusu Anadolu parsı heykel parçasını çalışmam konusunda her türlü kolaylığı sağlayan Prof. Dr. Engin Akdeniz'e teşekkürü bir borç bilirim. Makalede kullanılan harita ve fotoğraflar Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivinden alınmıştır.

⁶ Akdeniz *et al.* 2015, 129-130; Akdeniz – Erön 2016, 82.

⁷ Akdeniz – Erön 2017a, 404-406; Akdeniz *et al.* 2018, 1-7.

⁸ Akdeniz *et al.* 2019, 672-673, 675.



Figür 5: Tapınağın doğu yönündeki girişi



Figür 6: Tapınağın ve üzerindeki geç dönem işlik kalıntılarının güneybatıdan görünüşü

Anadolu parsı heykel parçası, tapınak alanında yürütülen kazı çalışmaları sırasında bulunmuştur. Eser, E-33/b-d plankaresi olarak adlandırılan alanda, tapınağın üzerinde yer alan geç dönem kullanımları ile bağlantılı seviye içerisinde ele geçirilmiştir. Hastane Höyüğü Geç Neolitik Çağ'dan başlayarak neredeyse günümüze kadar iskan gördüğü için tabakalar arasında bozulmalar göze çarpmaktadır. Anadolu parsı heykel parçası da bulunduğu seviye itibarıyla alandaki tahribatı kanıtlaması açısından oldukça önemlidir.

Anadolu Parsı Hakkında Genel Bilgi

Anadolu parsı, kedigiller familyası içerisinde yer alan panterlerin yaşadığımız coğrafyaya özgü bir türüdür (fig. 7-8). Panter kelimesinin Yunancası "*pardus*"tur. Latince "*panthera*" isminden yola çıkılarak, günümüzde "panter" olarak adlandırılmaktadır. Bilimsel yayınlarda Yunanca ve Latince isimlerinin bir arada kullanılması ile genel olarak "*panthera pardus*" olarak bilinir. Çağımızda "leopar" olarak isimlendirilmeleri de yaygındır⁹.

Panterler özel coğrafyalarda görülmelerine bağlı olarak farklı isimlerle anılmışlardır. Pars ifadesi de bu duruma güzel bir örnektir. Anadolu topraklarında yaşayanlar "Anadolu parsı"¹⁰, İran topraklarında görülenler ise "İran parsı"¹¹ olarak adlandırılmaktadır. Pars kelimesi Farsça kökenlidir. Türk Dili Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü'nde pars için aşağıdaki tanımlama kullanılmıştır;

Kedigillerden, genellikle Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, postu benekli, bazen de düz siyah, çevik, yırtıcı, etçil, memeli hayvan, leopar, panter, pelenk (Panthera pardus).

Günümüzde Anadolu parsı olarak Türkçeleştirdiğimiz bu özel canlı ismini, Romalı ünlü devlet adamı Marcus Tullius Cicero'dan almıştır. Cicero MÖ 51-50 yılları arasında Kilikia Valisi olarak görev yapmıştır¹². Yakın arkadaşı olan Marcus Caelius Rufus, Cicero'dan vahşi hayvan dövüşleri için Kibyris Bölgesi'nden panter yani Anadolu parsı göndermesini istemiştir¹³. Cicero'nun arkadaşı için istemeyerek de olsa pars yakalama emri

⁹ *Panthera Pardus* yayılımı ve kökeni için bk. Uphyrkina *et al.* 2001, 2617-2633; Jacobson *et al.* 2016, 1-28.

¹⁰ Anadolu parsı bilim literatüründe *Panthera pardus tulliana* olarak isimlendirilmektedir. İsmi anlamı ve türün kökeni metin içerisinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

¹¹ İran parsı bilimsel literatürde *Panthera pardus saxicolor* olarak bilinmektedir. Söz konusu türün kökeni ve yayılımı için bk. Kiabi *et al.* 2002, 41-47.

¹² Tozan 2016, 105-126.

¹³ Dillon - Garland 2005, 106; Tozan 2016, 121. Cicero ile Caelius Rufus'un yazışmalarında ana konulardan bir tanesinin panterler yani Anadolu parsı olduğu anlaşılmaktadır. Caelius Rufus yakın arkadaşı olan Cicero'dan ısrarla panter talep etmektedir. Cicero istemeyerek de olsa bu teklife olumlu yanıt vermiştir. Mektuplar Kibyris Bölgesi'nde yaşayan panterlerin değerli olduğunu kanıtlaması açısından da oldukça önemlidir. Panter avcılığının kolay olmadığı kesindir. Cicero, Rufus'a gönderdiği bir mektubunda panter yakalaması için uzman avcılar görevlendirdiğini ifade etmiştir.

verdiği mektuplardan anlaşılmaktadır¹⁴. Yine bu dönemde parsların özellikleri konusunda notlar tuttuğu da bilinmektedir. Modern araştırmacılar panterleri sınıflandırırken, Anadolu'da yaşayanlarına Cicero'nun ön adı olan Tullius'tan esinlenerek "Tulliana" ismini vermişlerdir¹⁵.

20. yüzyıla kadar Anadolu parısı yaşadığımız coğrafyada görülmeye devam eder. İnsanoğlunun yaşamın sadece kendisi için var olduğu düşüncesi, kimliğinin hastalıklı yanlarından bir tanesi olmalıdır. Yaşadığı coğrafyayı sahiplenip kendisi için tehdit oluşturduğunu düşündüğü canlıları ortadan kaldırma çabası bu durumun bir sonucu olabilir. İnsanın bu vahşi yanından Anadolu parısı da nasibini almıştır. Halk tarafından "canavar" ve "benekli" gibi isimlerle anılan Anadolu parısı, bir tehdit olarak algılanmıştır. Anadolu parısı da bu "vahşi" sıfatı nedeniyle nesli tükenmiş belki de nesli tükenmekte olan bir canlı türüdür. 1920'li yılların sonlarından itibaren avcılar Anadolu parsını avlamaya çalıştıkları bilinmektedir. "Mantolu Hasan" olarak nam salmış bir avcının 1930-1950 yılları arasında çok sayıda Anadolu parsını vurduğu kayıtlara geçmiştir¹⁶. Anadolu'da gerçek anlamda yaşadığı bilinen son Anadolu parısı 1974 yılında Ankara ili, Beypazarı ilçesi, Bağözü köyü yakınlarında vurulmuştur¹⁷. Son on yıl içerisinde özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde leopardların yaşadığına ya da daha doğru bir ifadeyle "yaşamaya çalıştığına" dair kanıtlar bulunmaktadır¹⁸. Araştırmacıların önemli bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki örneklerin Anadolu parsından ziyade İran parısı olabileceklerini iddia etmektedir. Fakat Anadolu parısı olduklarını savunanlar da yok değildir.



Figür 7: Maden Tetkik Arama (MTA) Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı



Figür 8: Ege Üniversitesi, Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı

Anadolu Parsı Betimlemelerinin İlk Örnekleri

Endemik bir tür olarak tanımlayabileceğimiz Anadolu parsının günümüzde hala yaşıyor yaşımadığı sorusu tartışmalıdır. Fakat arkeolojik buluntular Anadolu coğrafyasında Neolitik Çağ'dan itibaren yaşadığını, tanındığını ve saygı gördüğünü kanıtlar niteliktedir. Göbekli Tepe'de "Aslanlı dikili taş"¹⁹ yapısı olarak adlandırılan mekandaki T başlı dikilitaşların ikisi üzerindeki canlının başta aslan olduğu düşünülmüştür. K. Schmidt, daha

¹⁴ Özbayoğlu 1998, 134.

¹⁵ Tulliana ismi 1856 yılında Fransız zoolog M. A. Valenciennes tarafından verilmiştir. *Panthera pardus tulliana* türü konusunda yapılmış yayınlar için bk. Baskaya – Bilgili 2004, 1-5; Spassov *et al.* 2016, 18-21; Toyran 2018, 7348-7353.

¹⁶ Derin 2017, 96. Bu özel canlının kürkünü üzerine giymesi nedeniyle "Mantolu Hasan" olarak anılan avcının, 1930-1950 yılları arasında çok sayıda Anadolu parsını avladığı bilinmektedir. Hasan Bele, genel olarak İzmir ili, Selçuk ilçesi çevresindeki dağlarda avlanmıştır. Anadolu parsının yayılım alanları incelendiğinde Söke ilçesi ve Dilek Yarımadası çevresinde artış olduğu bilinmektedir.

¹⁷ Baskaya – Bilgili 2004, 1.

¹⁸ Spassov *et al.* 2016, 20. Foto kapan teknolojisi ile varlığı tespit edilen leopardların yanı sıra ne yazık ki öldürülen örnekler de vardır.

¹⁹ Aslanlı dikili taş yapısı, Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağ'ın erken ve orta evrelerine tarihlendirilen II. Tabaka içerisinde yer almaktadır. Tarihlendirme için bk. Schmidt 2011, 920-921.

sonra bu canlının leopar (Anadolu parsı?) olabileceğini dile getirmiştir²⁰. Bölgenin bir diğer önemli erken dönem yerleşimi olan Nevali Çori'de de Anadolu parsı ile bağ kurabileceğimiz buluntular mevcuttur²¹. İç Anadolu Bölgesi Neolitik Çağ yerleşimleri denilince akla ilk olarak Çatal Höyük gelmektedir. Çatal Höyük yerleşiminde Anadolu parsının yani leoparın ayrı bir saygı gördüğü, buluntulardan net bir şekilde anlaşılmaktadır²².

Anadolu parsının izleri Güneydoğu ve İç Anadolu kültürlerinin yanı sıra Batı Anadolu Neolitik Çağ yerleşimlerinde de karşımıza çıkar. Yeşilova Höyüğü'nde 2012 yılı kazı çalışmaları sırasında bulunan seramik parçalarından iki tanesinin üzerinde Anadolu parsı betimlemelerine yer verilmiştir²³. Kemik buluntuları, Anadolu parsının erken dönemlerde Batı Anadolu coğrafyasında yaşadığının bir diğer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge coğrafyasının önemli erken dönem yerleşimleri arasında sayılan Ulucak Höyüğü²⁴ ve Çukuriçi Höyüğü'nde²⁵ gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Anadolu parsı kemik buluntularına rastlanılmıştır.

Neolitik Çağ'ın arkasından gelen Kalkolitik ve Tunç çağlarında da Anadolu parsı betimlemelerinin sevilerek kullanıldığı bilinmektedir. Çalışmada konunun çok uzamaması adına söz konusu çağlara tarihlendirilen eserlere değinilmemesi tercih edilmiştir. "Ege Göçleri²⁶" sonrasında da Erken ve Orta Demir Çağ içerisinde Anadolu parsına verilen değerin azalmadığı buluntulardan anlaşılmaktadır. Hastane Höyüğü buluntusu örneği de bu duruma güzel bir kanıttır.

Hastane Höyüğü Buluntusu Anadolu Parsı Heykel Parçası

Çalışma konusu olan eser volkanik tüf malzemeden yapılmıştır. Ön cephe diğer bölümlere oranla çok daha iyi durumdadır (fig. 9). Anadolu parsının gözleri ile burun delikleri arasındaki küçük bir bölümü korunabilmiştir. Mevcut durumundan ince ve uzun bir yüz yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yüzün biraz asimetrik olduğu tespit edilmiştir. Gözler dairesel formda kazınarak oluşturulmuştur. Sağ gözün tamamı, sol gözün ise alt yarısı korunmuştur. Yüzün önemli bir bölümünü kaplayan burun alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. Burun, alnın ortasından başlayarak burun deliklerine doğru genişlemektedir. Sol burun deliği, sağ burun deliğine kıyasla çok daha iyi durumdadır.

Eserin bulunduğu seviye içerisinde ortaya çıkarılan diğer arkeolojik buluntular tarihleme çalışmalarına katkı sağlamaktan uzaktır. Geç Hellenistik Dönem'de inşa edildiğini düşündüğümüz tapınağın üzerinde yer alan seviyelerden Prehistorik ve geç dönem seramikleri bir arada gelmektedir. Söz konusu nedenle eserin tarihlendirilmesinde benzer örneklerden yararlanılmıştır.

²⁰ Schmidt 2007a, 262, fig. 102-103. Aslan parsı(?) bezemeli dikilitaşlar için bk. Schmidt 2007b, 84, kat. no. 6; Schmidt 2007c, 182-183.

²¹ Hauptmann 2007, 148, fig. 21. Nevali Çori'de kilden yapılmış erkek heykelcikleri bulunmuştur. Küçük boyutlu heykelciklerin bazılarının Anadolu parsı postuna sarılı olduğu iddia edilmektedir.

²² Hodder 2006, 9-11. Çatalhöyük'te leoparın yani Anadolu parsının ayrı bir saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Yerleşimde bulunan resimlerin %65'inde Anadolu parsı betimlemeleri karşımıza çıkmaktadır.

²³ Derin 2017, 94, fig. 3-6.

²⁴ Çakırlar 2012, 22, tab. 3. Anadolu parsı kemik buluntuları Geç Neolitik Çağ'a tarihlendirilen V. tabaka içerisinde bulunmuştur. Ulucak Höyüğü tabakalarının tarihlendirilmesi için bk. Çilingiroğlu *et al.* 2012, 158-159.

²⁵ Galik *et al.* 2012, 268-271, fig. 5-9.

²⁶ Ege Göçleri sonrasında Doğu Akdeniz coğrafyasının yeni baştan kurgulanmaya başladığı görüşü yıllardan beri dillendirilmektedir. Fakat son yıllarda bu konu üzerinde görüş farklılıkları oluşmaya başlamıştır. Bazı araştırmacılar Kıta Yunanistan'dan Batı Anadolu'ya gerçekleştiği iddia edilen göçlerin iddia edilenden daha az etkili olduğunu ifade etmektedir. Bölge coğrafyasının ve kültürlerinin kimliklerinin anlaşılması açısından bu konu oldukça önemlidir. Ege Göçleri konusunda yeni görüşler için bk. Işık 2007, 214; Rose 2008, 399-430; Işık 2009, 53-86; Sweeney 2016, 411-433.

Anadolu parsı heykel parçasının tuf taşı malzemeden yapılmış olması oldukça önemlidir. Volkanik tuf taşı²⁷ işlemesi kolay bir malzemedir. Fakat mermer kadar dayanıklı değildir. Batı Anadolu'da MÖ 8.-6. yüzyıllar arasında volkanik tuf taşının tercih edilen bir malzeme olduğu bilinmektedir²⁸. Söz konusu dönemin önemli yerleşimleri arasında yer alan Smyrna²⁹, Phokaia³⁰, Larisa³¹ ve Antandros'ta³² tuf taşından yapılmış buluntu ve kalıntıların varlığı bilinmektedir. Ayrıca Myrina ve Gryneion yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen tuf taşından yapılmış bir Aiol kymationu bezemeli mimari parça da anılmaya değerdir³³. Volkanik tuf taşı kullanımının özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında artış gösterdiği bilinmektedir. Bu bilgi Hastane Höyüğü buluntusu Anadolu parsı heykel parçasının döneminin tespiti çalışmaları açısından oldukça önemlidir.



Figür 9: Anadolu Parsı heykel parçasının farklı açılardan fotoğrafları

²⁷ Adından da anlaşılacağı üzere tuf taşları, volkanlardan püsküren küllerin basınç ve sıcaklık etkisiyle zaman içerisinde sertleşmesiyle oluşur. Volkanik taş türleri için bk. Albustanlıoğlu 2006, 45.

²⁸ Batı Anadolu'da MÖ 8.-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilen mimari yapı parçalarının önemli bir bölümünü yerel nitelikli taşlar oluşturmaktadır. Söz konusu eserlerle ilgili yapılan çalışmalarda eserlerin önemli bir bölümü kireçtaşı olarak tanımlanmıştır. Kireçtaşı ve volkanik tuf taşı gözenekli yapıları nedeniyle bir benzerlik taşımaktadır. Geçmişte yapılan çalışmalarda kireçtaşı olarak tanımlanmış malzemenin bir bölümünün volkanik tuf taşı olma ihtimali oldukça yüksektir.

²⁹ Akurgal 1997, 57-74; Cook *et al.* 1998, 110; Akurgal 2000, 50-51, fig. 26 a-b; Akurgal 2015, 3, fig. 7-8; Ürkmez 2017, 373.

³⁰ Özyiğit 2003, 99-100; Bingöl 2015, 57-64.

³¹ Arseven 2013, 42-43.

³² Yağız 2014, 134, fig. 5

³³ Erön 2017, 221-223, fig. 2-4.

Hastane Höyüğü Buluntusu Eser ile Çağdaş Anadolu Parsı Betimlemeleri

MÖ 1. binyılın ilk yarısı içerisinde Anadolu parısı yani panter betimlemeleri oldukça popülerdir. Özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında buluntu sayısındaki artış dikkat çekicidir. Mimari parçalar, heykel buluntuları, seramikler, fildişi eserler ve sikkeler üzerinde Anadolu parısı betimlemeleri karşımıza çıkmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde Anadolu parsının bağımsız bir heykel olarak işlendiği bir eser bulunamamıştır. Sadece Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı'nda bulunan bir kadın heykelciğinin kucağında Anadolu parısı karşımıza çıkar³⁴.

Batı Anadolu coğrafyası için önemli olduğunu düşündüğümüz bu özel canlının tasvirleri çoğunlukla tapınım ile bağlantılı alanlarda bulunmuştur. Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı'nda bulunan alınlık kabartmalarında Anadolu parısı betimlemelerine yer verilmiştir³⁵. Anadolu parsının bir tanrıçaya adanan tapınağın alınlığında yer alması oldukça önemlidir³⁶. MÖ 6. yüzyılın en önemli yapıları arasında yer alan Ephesos Artemis Tapınağı'nda da bu endemik canlının izleri bulunmaktadır. Yapının Kroisos Tapınağı olarak adlandırılan evresine tarihlenen columnae caelataeden bir tanesinin üzerinde Anadolu parısı postu³⁷ giyimli bir erkek figürü yer almaktadır³⁸.

Anadolu parsının mimari terracottadan yapılmış tapınakların antefiks, yan al sima ve friz bölümleri üzerinde tercih edilen bir figür olduğu anlaşılmaktadır. Miletos³⁹, Sardeis⁴⁰, Gordion⁴¹, Neandreia⁴², Larissa⁴³, Temnos⁴⁴, Hacıbayramlar⁴⁵ ve Akalan⁴⁶ buluntusu parçalar üzerinde yer alan betimlemeler oldukça önemlidir. Mimari terracotta tapınaklar üzerindeki Anadolu parısı tasvirleri genel olarak MÖ 6. yüzyılın ortası ve ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Batı Anadolu coğrafyasının yerel seramik üretimleri üzerinde de Anadolu parısı yani panter betimlemeleriyle karşılaşmamız sürpriz değildir. Bu noktada buluntu sayısı açısından

³⁴ Akkurnaz 2013, 193-194.

³⁵ von Graeve 2007, 633. Panter yani "Anadolu parısı" kabartma parçaları MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

³⁶ Anadolu parsının Neolitik Çağ'dan itibaren Ana Tanrıça kültü ile olan bağlantısı dikkat çekicidir. Miletos Aphrodite Oikos Kutsal Alanı'nda bulunan alınlık figürlerinde pantere yani Anadolu parsına yer verilmesi bu açıdan dikkat edilmesi gereken bir husustur.

³⁷ Anadolu parısı, Ephesos Artemis Tapınağı'nda bu kez postuyla karşımıza çıkar. MÖ 7.-6. yüzyıl aralığında Anadolu postu giyimli figürlerle özellikle seramik sanatında karşılaşırız. Anadolu parısı yani panter postu ile en çok betimlenen figürlerden bir tanesi hiç kuşkusuz Dionysos'tur.

³⁸ Murray 1899, 9, fig. 5, lev. III; Hogarth 1908, 295. Kroisos'un adadığı kabartmalı sütun altlıkları genel olarak MÖ 6. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir (bk. Bammer – Muss 2010, 71). Söz konusu kabartma üzerindeki hayvan figürü bazı yayınlarda aslan olarak adlandırılmıştır (bk. Bammer – Muss 2010, 81, fig. 429). Fakat yüz yapısının genel özellikleri dikkate alındığında, aslandan ziyade Anadolu parısı olduğu anlaşılmaktadır.

³⁹ von Graeve 1991, 132, lev. 24.2.

⁴⁰ Åkerström 1966, 70, lev. 38.1; Hostetter 1994, fig. 17; Johansen 1994, 230-231, fig. 160; Ateslier 2010, 229. Sardeis kentinde bulunan mimari terracotta parçaları genel olarak MÖ 6. yüzyılın ortalarına ve ikinci yarısına verilmektedir.

⁴¹ Glendinning 1996, 107, fig. 7, lev. 32a. Gordion buluntusu antefiks MÖ 6. yüzyılın ortasına verilmektedir. Tarihlleme için bk. Glendinning 1996, 111.

⁴² Koldewey 1891, 46-48, fig. 66-67; Åkerström 1966, 12-13, lev. 3.2, 4. Neandreia Anadolu parısı betimli antefiks parçası genel olarak MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına verilmektedir. Tarihlleme için bk. Åkerström 1966, 13.

⁴³ Åkerström 1966, 60-61, lev. 32.1. Larissa buluntusu friz parçası genel olarak MÖ 530 yılı civarına verilmektedir. Tarihlleme için bk. Åkerström 1966, 60-61.

⁴⁴ Åkerström 1966, 37-38, lev. 13.1-3. Temnos buluntusu parçalar genel olarak MÖ geç 6. yüzyıla verilmektedir. Tarihlleme için bk. Åkerström 1966, 41.

⁴⁵ Akkurnaz 2013, 176-182, lev. 40, fig. 1; lev. 41, fig. 6; Akkurnaz 2019a, 328, 336-337, kat. 9-13; Akkurnaz 2019b, 15-16, fig. 6, 8. Hacıbayramlar I No'lu Yapı'da kullanıldığı düşünülen eğimli sima parçaları genel olarak MÖ 520 yılı civarına verilmiştir. Tarihlleme için bk. Akkurnaz 2013, 504.

⁴⁶ Åkerström 1966, 128-129, lev. 61.2; Dönmez 2004, 70, fig. 10. Akalan yan al sima parçaları genel olarak MÖ 530 yılı civarına tarihlenmektedir. Tarihlleme için bk. Winter 1993, 243.

Miletos diğer yerleşim alanlarından ayrılmaktadır. Güney İonia atölyelerinin MÖ 650-630 yılları arasına tarihlendirilen eserlerinde panter motiflerine yer verildiği bilinmektedir⁴⁷. Miletos üretimi olduğu düşünülen bir oinokhoenin omuz bölümü üzerinde de Anadolu parısı betimlemesine yer verilmiştir. Eser, Orta Yaban Keçisi Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁴⁸. Yine Miletos Aphrodite Kutsal Alanı'nda bulunmuş, dışa çekik ağızlı bir kasenin içerisinde Aphrodite (?) ve Anadolu parısı karşımıza çıkar⁴⁹. MÖ 6. yüzyılın sonuna tarihlendirilen eser, Aphrodite'nin *potnia theron* yani "hayvanların efendisi" sıfatını göstermesi açısından özeldir. İonia Bölgesi'nin önemli yerleşimleri arasında yer alan Smyrna buluntusu seramikler üzerinde de bu özel canlının izleri mevcuttur. Smyrna kazılarında bulunan ve MÖ 6. yüzyılın ortasına tarihlendirilen bir pyxis kapağı parçaları üzerinde Anadolu parısı betimlemelerine yer verilmiştir⁵⁰. Anadolu parısı betimlemeleri Karia Oryantalizan seramiği üzerinde ise nadiren karşımıza çıkar⁵¹.

Yukarıda bahsedilen pişmiş toprak eserlerin yanı sıra İkiztepe Tümülüsü buluntusu gümüş oinokhoeyi de unutmamak gerekir. MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen bu ünik eserin kulpunun alt ucu, Anadolu parısı betimlemesi ile son bulur⁵². Anadolu parsının küçük buluntular üzerinde de tasvir edildiği bilinmektedir. Ephesos Artemis Kutsal Alanı kazılarında ortaya çıkarılan elektron sikke⁵³ ve fildişi bir eser⁵⁴ üzerinde bu özel canlının betimlemelerine yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca darp yeri bilinmeyen ama Batı Anadolu coğrafyası ile ilişkili olduğu düşünülen bir grup sikkenin üzerinde de panter yani Anadolu parısı başı karşımıza çıkar⁵⁵.

Tarihlendirme

Anadolu parısı betimlemelerinin özellikle MÖ 7.-6. yüzyıl arasında popüler olduğu buluntulardan anlaşılmaktadır. Fakat Hastane Höyüğü buluntusu heykel parçasının net tarihinin saptanmasında yukarıda değinilen eserlerin katkısı ne yazık ki oldukça azdır. Çalışma kapsamında incelenen heykel parçası büyük oranda kırık olarak bulunmuştur. Eserin tarihinin tespitinde, göz çevresinin işçiliği oldukça önemlidir. Gözler dairesel formdur ve kazınarak oluşturulmuştur. Oldukça yüzeysel bir işçilik dikkati çeker. Kabartma derinliği çok fazla değildir. Eserin dairesel formu göz işçiliği az da olsa Temnos buluntusu Anadolu parısı betimlemelerini hatırlatmaktadır⁵⁶. Hastane Höyüğü buluntusu eserin göz çevresi işçiliği en çok MÖ geç 7.-erken 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen aslan⁵⁷ heykellerinde karşımıza çıkar. Tarihleme açısından inceleyeceğimiz ilk örnek Panionion Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Tapınağın naiskos bölümünde ortaya çıkarılan kireçtaşı bir

⁴⁷ Kerschner – Schlotzhauer 2005, 24.

⁴⁸ Boardman 2016, 152, fig. 286.

⁴⁹ Schlotzhauer *et al.* 2006, 137, fig. 2, kat. 2.

⁵⁰ Cook 1965, 120, kat. 32, lev. 26. İonia Siyah Figür Tekniği'nde yapılmış olan eserin Güney İonia atölyelerinin üretimi olduğu düşünülmektedir.

⁵¹ Fazlıoğlu 1998, 21, lev. 72-73. Karia Oryantalizan seramiğinde Anadolu parısı betimlemelerinin çok fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır. MÖ 590-570 yılları arasına tarihlendirilen bir oinokhoenin omuz bölümü üzerinde işçilik açısından çok da iyi olmayan Anadolu parısı betimlemelerine yer verilmiştir. İ. Fazlıoğlu söz konusu sahnenin Kuzey İonia etkili olduğunu iddia etmektedir.

⁵² von Bothmer 1984, 30-31, kat. no. 36.

⁵³ Karwiese 2008, 356, kat. no. 303. Eser yaklaşık olarak MÖ 600 civarına tarihlendirilmiştir.

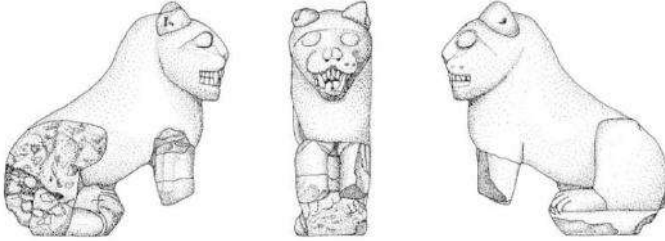
⁵⁴ Hogarth 1908, 168, lev. XXVII, 4b. Eser genel olarak Arkaik Dönem'e tarihlendirilmiştir.

⁵⁵ Konuk – Lorber 2012, 16, fig. 6.

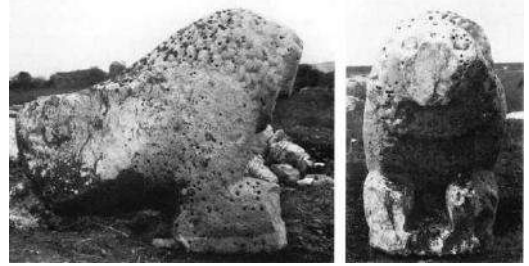
⁵⁶ Åkerström 1966, 37-38, lev. 13.1-3.

⁵⁷ Aslan figürleri MÖ 7.-6. yüzyıllar arasında güç ve koruyuculuğun sembolü olarak karşımıza çıkar. Batı Anadolu'da söz konusu dönemin en önemli gücü olan Lydia Krallığı da hanedanlık sembolü olarak aslanı seçmiştir. Bu nedenle Lydia Bölgesi sınırları içerisinde çok sayıda aslan heykeli bulunmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda Lydia Bölgesi'ndeki aslan heykellerinin dini yapılarla ve mezar anıtlarıyla bağlantılı olduğu saptanmıştır (Roosevelt 2017, 225-227). Lydia aslanlarının özellikle Kybele ile olan bağı dikkat çekicidir.

aslan heykelciğinin (fig. 10) göz çevresi işçiliği Hastane Höyüğü örneğine benzemektedir. H. Lohmann söz konusu heykelciği MÖ 7. yüzyıla tarihlendirmiştir⁵⁸. Miletos aslanı (fig. 11) benzerlik kurabileceğimiz bir diğer eserdir. MÖ 600-575 yılları arasına tarihlendirilen eserin göz bölgesi işçiliği, Hastane Höyüğü buluntusunu hatırlatmaktadır⁵⁹. Lydia Bölgesi içerisinde de kıyaslama yapabileceğimiz örnekler vardır. Sardeis buluntusu bir aslan heykelinin göz çevresi işçiliği Hastane Höyüğü eserinin işçiliğini anımsatır⁶⁰.



Figür 10: Panionion Kutsal Alanı buluntusu kireçtaşı aslan heykelciği



Figür 11: Miletos Aslanı

Sonuç

İnsanoğlu tarih boyunca “vahşi” olarak adlandırdığı hayvanlara karşı ayrı bir saygı duymuştur. Makale konusu olarak incelediğimiz Anadolu parsı da saygı gören özel canlılardan bir tanesidir. Söz konusu canlı, kedigiller familyası içerisinde yer almaktadır. Arkeolojik buluntularda yüz özelliklerinin yapısı itibarıyla kimi zaman aslan figürleri ile karıştırılabilmektedir. Hastane Höyüğü buluntusu eser de ilk başta bir aslan heykeli parçası olarak düşünülmüştür. Fakat korunan bölümleri dikkatle incelendiğinde aslandan ziyade panter yani Anadolu parsı olduğu sonucuna varılmıştır. Anadolu parsı, aslana göre çok daha küçük bir kafa yapısına sahiptir. Ayrıca gözleri de aslana göre çok daha büyüktür. Bu özelliklerden yola çıkarak eser, bir Anadolu parsı heykel parçası olarak tanımlanmıştır.

Neolitik Çağ'dan başlayarak MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar Anadolu parsına yani pantere ayrı bir saygı gösterildiği buluntulardan net olarak anlaşılmaktadır. Anadolu parsı, çalışma içerisinde de belirtildiği üzere MÖ 7.-6. yüzyıl aralığında Batı Anadolu'nun önemli yerleşim alanlarında karşımıza çıkar. Söz konusu figürün Aphrodite⁶¹ ile olan bağı oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Anadolu parsının özellikle tapınım ile bağlantılı alanlarda karşımıza çıkması önemlidir⁶².

Hastane Höyüğü alanında bulunan Anadolu parsı heykel parçası volkanik tüf taşı malzemeden yapılmıştır. Volkanik tüf taşının özellikle MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen yapılarda kullanıldığı bilinmektedir. Hastane Höyüğü buluntusu eser bir tabaka buluntusu değildir. Geç Hellenistik Dönem tapınağının üzerindeki tahribat tabakası içerisinde bulunmuştur. Hastane Höyüğü alanı Geç Neolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar iskan görmüştür. Makale konusu olan Anadolu parsı heykel

⁵⁸ Lohmann *et al.* 2007, 145-146, fig. 33, PA 4c5-46.

⁵⁹ Strocka 1977, 492-493, no. 6, fig. 13-16.

⁶⁰ Ratté 1989, 381-382, kat. no. 1, fig. 1-2. Eser MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmiştir.

⁶¹ Aphrodite özünde bir Ana Tanrıça'dır. Lampsakoslu Kharon, Lydialılar'ın Aphrodite'ye “Kybebe” dediklerini ifade etmektedir. Bk. Roller 2004, 132.

⁶² Çalışma içerisinde değinilen çağdaş Anadolu parsı betimlemeleri incelendiğinde, buluntuların önemli bir bölümünün Artemis veya Aphrodite ile bağlantılı tapınım alanlarında olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıçaların *potnia theron* yani “hayvanların efendisi” sıfatları bilinmektedir. Söz konusu figürlerin yanında genellikle aslan veya Anadolu parsı gibi hükmedilmesi zor canlıların seçilmiş olması bu açıdan oldukça önemlidir. Bu nedenle tanrıçaların tapınım alanlarında güç, kudret ve koruyuculuğu simgelemesi adına aslan ve Anadolu parsı betimlemelerine yer verilmiş olması muhtemeldir.

parçası da genel işçilik özellikleri dikkate alındığında MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına, özellikle de başlarına tarihlendirilen örneklerle benzetilmektedir.

Hastane Höyük alanının MÖ 7.-6. yüzyıllar arasında iskan gördüğü, buluntu ve kalıntılar yardımıyla kanıtlanmıştır. 2015 yılı kazı çalışmaları sırasında İ-36/d plankaresinde Lydia kültürü ile bağlantılı duvar kalıntıları (fig. 12) ile seramik buluntuları (fig. 13) ortaya çıkarılmıştır⁶³. Daha sonraki yıllarda Lydia seramikleri farklı plankarelerde de tespit edilmiştir. Söz konusu eserler Lydia kültürünün Hastane Höyüğü alanında varlığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir. Anadolu parısı heykel parçasının genel özellikleri dikkate alındığında Lydia tabakası ile aynı seviye içerisinde değerlendirilmesi mantıklı olacaktır.

Bu durumda akla Anadolu parısı heykel parçasının hangi yapıya ait olduğu sorusu gelmektedir. Anadolu parısı örnekleri genel olarak değerlendirildiğinde, eserlerin önemli bir bölümü tapınım ile bağlantılı alanlarda bulunmuştur. Tapınım alanları incelendiğinde kült alanlarının zorunluluk olmadıkça yer değiştirmedeği anlaşılmaktadır. Hastane Höyüğü alanı üzerinde Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bir tapınağın varlığı bilinmektedir⁶⁴. Çalışma konusu olan eser de söz konusu alanda, tapınağın üzerinde, geç dönem kullanımları ile bağlantılı seviye içerisinde bulunmuştur. Anadolu parısı heykel parçasının Geç Hellenistik Dönem tapınağının altında veya yakın çevresinde yer alan, olasılıkla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı içerisinde inşa edilmiş bir tapınak yapısı ile bağlantılı olma ihtimali oldukça yüksektir.



Figür 12: İ-36/d plankaresi



Figür 13: Lydia seramikleri

Figürlerin Listesi

Figür 1: Hastane Höyüğü'nün konumu (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 2: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, batıdan görünüm (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 3: Hastane Höyüğü'nün hava fotoğrafı, güneybatıdan görünüm (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 4: Tapınağın güneydoğu köşesi (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 5: Tapınağın doğu yönündeki girişi (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 6: Tapınağın ve üzerindeki geç dönem işlik kalıntılarının güneybatıdan görünüşü (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 7: Maden Tetkik Arama (MTA) Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı

(<https://www.atlasdergisi.com/kesfet/arkeoloji-haberleri/anadolu-parsindan-izler.html>)

Figür 8: Ege Üniversitesi, Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenen Anadolu Parsı (Derin 2017, fig. 7)

Figür 9: Anadolu Parsı heykel parçasının farklı açılardan fotoğrafları (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 10: Panionion Kutsal Alanı buluntusu kireçtaşı aslan heykelciği (Lohmann et al. 2007, 144, Fig. 33, PA 4c5-46)

Figür 11: Miletos Aslanı (Strocka 1977, 493, fig. 13-14)

Figür 12: İ-36/d plankaresi (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

Figür 13: Lydia seramikleri (Thyateira/Hastane Höyüğü kazı arşivi)

⁶³ Akdeniz – Erön 2017b, 79-92.

⁶⁴ Akdeniz et al. 2019, 672, çiz. 1, fig. 3.

Bibliyografya

- Akdeniz – Erön 2016 E. Akdeniz – A. Erön, “2014 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2016), 81-94.
- Akdeniz – Erön 2017a E. Akdeniz – A. Erön, “2015 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2017), 403-416.
- Akdeniz – Erön 2017b E. Akdeniz – A. Erön, “Lydia Kültürünün Kuzey Lydia’daki İzleri: Thyateira-Hastane Höyüğü Kazıları’nda Bulunan Lydia Seramikleri”, *Tüba-Ar* 20 (2017), 79-92.
- Akdeniz 2013 E. Akdeniz, “2011 Yılı Akhisar-Thyateira Kazıları”, 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2013), 429-444.
- Akdeniz 2014 E. Akdeniz, “2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğünde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar”, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2014), 124-139.
- Akdeniz et al. 2015 E. Akdeniz – M. K. Şahin – A. Erön, “2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2015), 121-138.
- Akdeniz et al. 2018 E. Akdeniz – A. Erön – Y. S. Kaya, “2016 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı”, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt* (2018), 1-14.
- Akdeniz et al. 2019 E. Akdeniz – A. Erön – N. Akıllı, “2017 Yılı Thyateira ve Hastane Höyüğü Kazıları”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt* (2019), 671-682.
- Åkerström 1966 Å. Åkerström, *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*, Lund, 1966.
- Akkurnaz 2013 S. Akkurnaz, *Hacıbayramlar Arkaik Dönem Mimari Terrakottaları*. Yayınlamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2013.
- Akkurnaz 2019a S. Akkurnaz, “Archaic Terracotta Simas from Hacıbayramlar and Koranza in Caria”, Eds. O. Henry – K. Konuk, *Karia Arkhaia. La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide*, İstanbul, 2019, 327-356.
- Akkurnaz 2019b S. Akkurnaz, “Hacıbayramlar Arkaik Dönem Çatıları”, Ed. B. Söğüt, *Stratonikeia Çalışmaları 4. Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul, 2019, 13-32.
- Akurgal 1997 E. Akurgal, *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara, 1997.
- Akurgal 2000 E. Akurgal, *Ege. Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, İzmir, 2000.
- Akurgal 2015 M. Akurgal, “Smyrna Athena Tapınağı”, Eds. E. Okan – C. Atila, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, İstanbul, 2015, 1-12.
- Albustanlıoğlu 2006 T. Albustanlıoğlu, *Dokimeion Işığında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı; İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu*

- Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Arseven 2013 M. Arseven, *Larisa'da (Buruncuk) Bulunan Arkaik Taş Mimari Eserler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2013.
- Ateşlier 2010 S. Ateşlier, "Lydia Pişmiş Toprak Mimari Levhaları/Lydian Architectural Terracottas", Ed. N. D. Cahill, *Lidyalılar ve Dünyaları/The Lydians and Their World*, İstanbul, 2010, 225-232.
- Bammer – Muss 2010 A. Bammer – U. Muss, *Antik Dünya'nın Bir Harikası, Efes Artemision'u* (Çev. F. Dönmez-Öztürk – H. S. Öztürk), İstanbul, 2010.
- Baskaya – Bilgili 2004 S. Baskaya – E. Bilgili, "Does the leopard *Panthera pardus* still exist in the Eastern Karadeniz Mountains of Turkey?", *Oryx* 38/2 (2004), 1-5.
- Bingöl 2015 O. Bingöl, "Foça Kazılarında Yorumuz Küçük Bir Katkı", Eds. E. Okan – C. Atila, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, İstanbul, 2015, 57-64.
- Boardman 2016 J. Boardman, *Erken Yunan Vazo Ressamlığı* (Çev. S. Eraltan), İstanbul, 2016.
- Cook 1965 J. M. Cook, "Old Smyrna: Ionic Black Figure and Other Sixth-Century Figured Wares", *BSA* 60 (1965), 114-142.
- Cook et al. 1998 J. M. Cook – R. V. Nicholls – D. M. Pyle, "Old Smyrna Excavations: The Temples Of Athena", *BSA Supplementary Vol. 30*, 1998.
- Çakırlar 2012 C. Çakırlar, "The evolution of animal husbandry in Neolithic central-west Anatolia: the zooarchaeological record from Ulucak Höyük (c. 7040-5660 cal. BC, Izmir, Turkey)", *AnatSt* 62 (2012), 1-33.
- Çilingiroğlu et al. 2012 A. Çilingiroğlu – Ö. Çevik – Ç. Çilingiroğlu, "Ulucak Höyüğü", Eds. A. Çilingiroğlu – Z. Mercangöz – G. Polat, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, İzmir, 2012, 157-168.
- Derin 2017 Z. Derin, "İzmir'in 8500 Yıllık Sakinine İlişkin İzler...", Eds. B. Yolaçan – G. Şakar – A. Ersoy, *Smyrna/İzmir, Kazı ve Araştırmaları II*, İstanbul, 2017, 93-100.
- Dillon – Garland 2005 M. Dillon – L. Garland, *Ancient Rome: From the Early Republic to the Assassination of Julius Caesar*, London, 2005.
- Dönmez 2004 Ş. Dönmez, "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları XVII/1* (2004), 67-91.
- Duyuran 1969 R. Duyuran, "Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar", *TürkArkDerg* XVII-2 (1969), 73-76.
- Duyuran 1974 R. Duyuran, "Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar II", *TürkArkDerg* XX-2 (1974), 17-27.
- Erön 2017 A. Erön, "Myrina ve Gryneion Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Aioli Kymation Bezemeli Bir Mimari Parça Üzerine

- İlk Gözlemler", Eds. M. Çekilmez – E. Dereboyulu-Poulain, *Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, Belgeler ve Yeni Araştırmalar*, 1. Cilt, Ankara, 2017, 219-223.
- Fazlıoğlu 1998 İ. Fazlıoğlu, *Karia Orientalizan Seramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1998.
- Galik et al. 2012 A. Galik – B. Horejs – B. Nessel, "Der nächtliche Jäger als Beute. Studien zur prähistorischen Leopardenjagd", *PZ* 87-2 (2012), 261-307.
- Glendinning 1996 M. R. Glendinning, "A Mid-Sixth-Century Tile Roof System at Gordion", *Hesperia* 65-1 (1996), 99-119.
- Hauptmann 2007 H. Hauptmann, "Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem: Genel Bir Bakış", Eds. M. Özdoğan – N. Başgelen, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, İstanbul, 2007, 131-164.
- Hodder 2006 I. Hodder, *Çatalhöyük-Leoparın Öyküsü. Türkiye'nin Antik "Kasaba"sının Gizemleri Günışığına Çıkıyor* (Çev. D. Şendil), İstanbul, 2006.
- Hogarth 1908 D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus, the Archaic Artemisia*, London, 1908.
- Hostetter 1994 E. Hostetter, *Lydian Architectural Terracottas: A Study in Tile Replication, Display and Technique*, Atlanta, 1994.
- Işık 2007 F. Işık, "Protogeometrik Yontucuklar Işığında Ege Göçlerinin Niceliği ve İonia Kültür Kimliği Üzerine", Eds. E. Öztepe – M. Kadioğlu, *Patronvs. 65. Yaşında Ahmet Coşkun Özgünel'e Armağan/Festschrift für Ahmet Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag*, İstanbul, 2007, 209-222.
- Işık 2009 F. Işık, "Anadolu-İon Uygarlığı. "Kolonizasyon" ve "Doğu Hellen" Kavramlarına Eleştirisel Bir Bakış", *Anadolu/Anatolia* 35 (2009), 53-86.
- Jacobson et al. 2016 A. P. Jacobson – P. Gerngross – J. R. Lemeris (Jr.) – R. F. Schoonover – C. Anco – C. Breitenmoser-Würsten – S. M. Durant – M. S. Farhadinia – P. Henschel – J. F. Kamler – A. Laguardia – S. Rostro-Garcia – A. B. Stein – L. Dollar, "Leopard (*Panthera pardus*) status, distribution, and the research efforts across its range", *PeerJ* 4 (2016), 1-28.
- Johansen 1994 F. Johansen, *Greece in the Archaic Period: Catalogue*, NY Carlsberg Glyptotek, Copenhagen, 1994.
- Karwiese 2008 S. Karwiese, "Efes Artemis Tapınağı (Artemision) ve Sikkenin "Keşfi", Ed. W. Seipel, *Efes Artemisionu. Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*, Viyana, 346-356.
- Kerschner – Schlotzhauer 2005 M. Kerschner – U. Schlotzhauer, "A New Classification System for East Greek Pottery", *Ancient West and East* 4/1 (2005), 1-56.
- Kiabi et al. 2002 B. H. Kiabi – B. F. Dareshouri – R. A. Ghaemi – M. Jahanshahi, "Population status of the Persian Leopard (*Panthera pardus saxicolor* Pocock, 1927) in Iran", *Zoology in the Middle East* 26

- (2002), 41-47.
- Koldewey 1891 R. Koldewey, *Neandria*, Berlin, 1891.
- Konuk – Lorber 2012 K. Konuk – C. Lorber, “White Gold: An Introduction to Electrum Coinage”, Ed. H. Gitler, *White Gold. Revealing the World's Earliest Coins*, Tel Aviv, 2012, 13-30.
- Lohmann *et al.* 2007 H. Lohmann – H. Büsing – F. Hulek – G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf – M. Müllenhoff – P. Niewöhner, “Forschungen und Ausgrabungen in der Mykale 2001-2006”, *IstMitt* 57 (2007), 59-178.
- Murray 1899 A. S. Murray, “Remains of Archaic Temple of Artemis at Ephesus”, *JHS* 10 (1899), 1-10.
- Özbayoğlu 1998 E. Özbayoğlu, “Cicero'nun Panter Avına İlişkin Birkaç Cilicia Mektubu” *Olba* I (1998), 131-138.
- Özyiğit 2003 Ö. Özyiğit, “Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları”, *Anadolu/Anatolia* 25 (2003), 97-107.
- Ratté 1989 C. Ratté, “Five Lydian Felines”, *AJA* 93/3 (1989), 379-393.
- Roller 2004 L. E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde, Anadolu'da Kybele Kültü* (Çev. B. Avunç), İstanbul, 2004.
- Roosevelt 2017 C. H. Roosevelt, *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi* (Çev. H. Gültekin-Çatak), İstanbul, 2017.
- Rose 2008 C. B. Rose, “Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration”, *Hesperia* 77/3 (2008), 399-430.
- Schlotzhauer *et al.* 2006 U. Schlotzhauer – P. Herrmann – S. Weber, “Some Observations on Milesian Pottery”, Eds. A. Villing – U. Schlotzhauer, *Naukratis: Greek Diversity in Egypt: Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, Oxford, 2006, 133-144.
- Schmidt 2007a K. Schmidt, *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı, Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar* (Çev. R. Aslan), İstanbul, 2007.
- Schmidt 2007b K. Schmidt, “Die Steinkreise und die Reliefs des Göbekli Tepe”, Ed. C. Lichter, *Vor 12.000 Jahren in Anatolien: Die ältesten Monumente der Menschheit*, Stuttgart, 2007, 83-96.
- Schmidt 2007c K. Schmidt, “Göbekli Tepe: Steinerne Wesen aus den Anfängen der Ackerbaukulturen”, Ed. M. B. Fagan, *Entdeckungen!: Neue Schätze der Archäologie, Zweitausendeins*, Frankfurt, 2007, 180-183.
- Schmidt 2011 K. Schmidt, “Göbekli Tepe: A Neolithic Site in Southeastern Anatolia”, Eds. S. R. Steadman – G. McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, New York, 2011, 917-933.
- Spasov *et al.* 2016 N. Spasov – A. Ignatov – I. Acosta-Pankov, “On the status of the leopard in Turkey, again”, *CATnews* 64 (2016), 18-21.
- Strocka 1977 V. M. Strocka, “Neue Archaische Löwen in Anatolien”, *AA* (1977), 481-512.
- Sweeney 2016 N. M. Sweeney, “Anatolian-Aegean interactions in the Early Iron Age: Migration, Mobility, and the Movement of People”, Ed. B. P.

- C. Molloy, *Of Odysseys and Oddities: Scales and modes of interaction between prehistoric Aegean societies and their neighbours*, Oxford, 2016, 411-433.
- Şahin 1998 I. Şahin, *Lydia'daki Küçük Yerleşimler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1998.
- Toyran 2018 K. Toyran, "Noteworthy Record of *Panthera Pardus* in Turkey (Carnivora: Felidae)", *Fresenius Environmental Bulletin* 27/1 (2018), 7348-7353.
- Tozan 2016 M. Tozan, "Cicero'nun Cilicia Valiliği", *Cedrus* IV (2016), 105-126.
- Uphyrkina *et al.* 2001 O. Uphyrkina – E. J. Johnson – H. Quigley – D. Miquelle – L. Marker – M. Bush – S. J. O'Brien, "Phylogenetics, genome diversity and origin of modern leopard, *Panthera pardus*", *Molecular Ecology* 10 (2001), 2617-2633.
- Ürkmez 2017 Ö. Ürkmez, "Eski İzmir/Smyrna'nın Arkaik Simgesi: Aiol Başlığı", Eds. P. Pınarcık – B. Gökce – M. S. Erkek – S. Coşgun-Kandal, *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Ankara, 2017, 371-387.
- von Bothmer 1984 D. von Bothmer, "A Greek and Roman Treasury", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 42/1 (1984), 1-72.
- von Graeve 1991 V. von Graeve, "Milet 1990", *IstMitt* 41 (1991), 125-187.
- von Graeve 2007 V. von Graeve, "2004-2005 Milet Çalışmaları", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt (2007), 625-648.
- Winter 1993 N. A. Winter, *Greek Architectural Terracottas: from the Prehistoric to the End of the Archaic Period*, Oxford, 1993.
- Yağız 2014 K. Yağız, "Antandros Mezar Taşları", *Tüba-Ar* 17 (2014), 129-142.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

Antik Çağ'dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası

Double-Headed Eagle from Antiquity to Present: Its Meaning, Interpretation and Propaganda

Ramazan ÖZGAN

ORCID: 0000-0001-5322-521X

Geliş Tarihi: 06.04.2020 | Kabul Tarihi: 30.04.2020 | Online Yayın Tarihi: 06.05.2020

Makale Künyesi: R. Özgan, "Antik Çağ'dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 98-125. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.17



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Antik Çağ'dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası *Double-Headed Eagle from Antiquity to Present: Its Meaning, Interpretation and Propaganda*

Ramazan ÖZGAN*

Öz

Gerek sanat tarihi gerek arkeoloji ikonografisi içerisinde dikkat çeken konulardan birisi de çift başlı kartal motifidir. Özellikle sanat tarihi araştırmacıları tarafından belki de yeterince sorgulanmadan ele alınan bu motif, sadece ve doğrudan Selçuklulara atfedilmektedir. Oysa ki çok önceki yüzyıllarda, özellikle Anadolu'da kullanıldığı bilinen çift başlı kartal motifi, Selçuklular tarafından ilk defa değil, bir tekrar olarak ele alınmıştır. Motifin, Türklerin özgün olarak Orta Asya'dan getirdikleri bir motif olduğu düşüncesi de doğru değildir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, çift başlı kartalın orijini üzerinde durulmamış, ayrıca neden tek kartalla yetinilmeyip, çift başlı kartala gereksinim duyulduğu da yeterince açıklanmamıştır. Bu çalışmada çift başlı kartal motifinin ilk ortaya çıkışından günümüze kadarki serüveni ele alınmıştır. Kültürlerinde ve sanat eserlerinde çift başlı kartal figürünü kullanan milletlerin birbirleriyle etkileşimi sorgulanmış, böylelikle bu motifin ilk ortaya çıkışından itibaren nasıl bir yayılım gösterdiği belirlenebilmiştir. Bunun yanı sıra siyasi olaylarla bağlantılı olarak çift başlı kartal motifinin anlamı ve propagandası üzerinde de durulmuştur.

Çift başlı kartal motifinin MÖ 2. bin yıllarından itibaren Anadolu'nun bilinen ve tanınan yerleşik bir arma motifi olduğu ve bu motifin bir moda olarak tüm Avrupa ve Ön Asya'da benimsenip yaşatıldığı ortadadır. Hititlerde kraliyet amblemi olarak yorumlanan bu motifin aslında IV. Tuthaliya zamanında yaygınlaştığı tespit edilmiş, dönemin siyasi olayları göz önünde bulundurulduğunda ise bunun, Büyük Hitit Kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntassa Kralı Kurunta'yı simgelediği düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Rusya'da çift başlı kartal Çar ile kilise dayanışmasını, birlikteliğini ve bütünlüğünü simgelerken, Avrupa'da özellikle Viyana'da çok sık ele alınan bu motifin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güç ve kudret birlikteliğini içeren Büyük Krallık yönetimini ifade ettiği düşünülmektedir. Çift başlı kartal, Anadolu Selçuklularında sadece MS 13. yüzyılda, yoğunlukla da Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad döneminin ünlü yapılarında ve sarayların duvar bezemelerinde, daha doğrusu çini sanatında uygulanmıştır. Bu motif Selçuklularda da halifenin desteğini dolayısıyla din ve devletin güç birliğini ifade ediyor olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çift başlı kartal, Hititler, IV. Tuthaliya, Doğu Roma İmparatorluğu, Anadolu Selçukluları, I. Alaeddin Keykubad, Rusya, Viyana

Abstract

One of the subjects that draw attention to in both art history and archeology iconography is the double-headed eagle motif. This motif, especially handled by art history researchers without questioning enough, is directly attributed to the Seljuks. However, the double-headed eagle motif, which was known to be used especially in Anatolia in the previous centuries, was handled as a repeat, not the first time, by the Seljuks. It is

* Prof. Dr. Ramazan Özgan, Cihannüma Mahallesi, Akdoğan Sokak, No: 6/1, Beşiktaş, İstanbul / TÜRKİYE.

E-mail: rozgan@hotmail.com / Orcid No: 0000-0001-5322-521X

Çalışmanın oluşmasında yardım ve katkılarda bulunan tüm dost ve meslektaşlara içtenlikle teşekkür ederim (E. Akın, V. Özkaya, R. Timur (Diyarbakır); A. Baş, R. Duran, F. Raifoğlu, D. Pastutmaz-Sevmen, Ö. F. Türkkan (Konya); O. Eravşar (Antalya); Ş. Yavuzaslan ve R. Tartan (Karaman), N. Öztürk (Erzurum); M. Büyükkolancı (Selçuk-İzmir); S. Başaran, Ch. Özgan, S. Özgan, S. Arca, T. Kırıkkale ve özellikle M. Çakır (İstanbul)). Makalenin son şeklinin verilmesindeki katkılarından dolayı Z. Gider-Büyükközer'e ayrıca teşekkür ederim.

also not true that the double-headed eagle motif is a motif originally brought by Turks from Central Asia. In the studies conducted to date, the origin of the double-headed eagle has not been emphasized. In addition, it is not adequately explained why a double headed eagle is needed instead of a single eagle. In this study, the use of the double-headed eagle motif from the first appearance to the present has been discussed. The interaction of the nation's using the double-headed eagle figure in their culture and artwork was questioned, so it was possible to determine how this motif spread since its first appearance. In addition, the meaning and propaganda of the double-headed eagle motif in connection with political events were also emphasized.

It is evident that the double-headed eagle motif has been a well-known emblem of Anatolia since the 2nd millennium BC and this motif has been adopted and lived throughout Asia and Europe as a fashion. This motif, interpreted as a royal insignia in the Hittites, was found to have become widespread in the time of Tuthalia IV, and considering the political events of the period, the idea that it symbolizes the Great King Tuthalia IV and Kurunta, the king of the Land of Tarhuntassa. The double-headed eagle in Russia symbolizes the solidarity, unity and integrity of the Tsar and the Church. It is believed that this motif, which is applied frequently in Europe, especially in Vienna, expresses the Great Kingdom administration, which includes the combination of power and might of the Austro-Hungarian Empire. The double-headed eagle was applied in the Anatolian Seljuks only in the 13th century AD, mostly in the famous structures of the Alaeddin Keykubad I period and in the wall decoration of the palaces, or rather in the art of tiles. This motif also expresses the support of the caliph in the Seljuks, and thus the unity of religion and state.

Keywords: Double-headed eagle, Hittites, IV. Tuthalia, Eastern Roman Empire, Anatolian Seljuks, Alaeddin Keykubad I, Russia, Vienna

Giriş

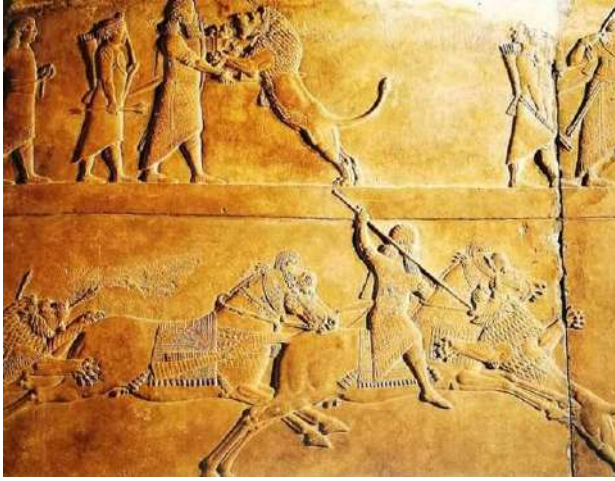
Son yıllarda üzerinde durulan konulardan biri de çift başlı kartal motifidir. Özellikle sanat tarihi araştırmacıları tarafından belki de yeterince sorgulanmadan ele alınan bu motif, sadece ve doğrudan Selçuklulara bağlanmaktadır¹. Oysa ki çok önceki yüzyıllarda özellikle Anadolu'da kullanıldığı bilinen çift başlı kartal motifi, Selçuklular tarafından ilk defa değil, bir tekrar olarak ele alınmıştır. Ayrıca bugüne kadar yapılan çalışmalarda, neden tek kartalla yetinilmeyip, çift başlı kartala gereksinim duyulduğu da yeterince açıklanmamıştır. Bu çalışmada çift başlı kartal motifinin ilk ortaya çıkışından günümüze kadarki serüveni ele alınmıştır. Kültürlerinde ve sanat eserlerinde çift başlı kartal figürünü kullanan milletlerin birbirleriyle etkileşimi sorgulanmış, böylelikle bu motifin ilk ortaya çıkışından itibaren nasıl bir yayılım gösterdiği belirlenebilmiştir. Bunun yanı sıra neden tek kartal ile yetinilmeyip çift başlı kartal motifine gereksinim duyulduğu sorgulanmış, bu motifin anlamı ve propagandası üzerinde de durulmuştur.

Arkeolojik belgeler ışığında MÖ erken 2. binden itibaren Anadolu kültürünün bilinen ve tanınan bir motifi olan çift başlı kartal betimlemesi ve yorumuna geçmeden önce, benzer yaratıkların kullanımı ve propagandası ile ilgili betimlere kısaca göz atalım. Yerleşik düzene geçen ve bir arada yaşamaya başlayan tüm insan topluluklarında, en eski çağlardan itibaren toplumda öne çıkan seçkin insanlar ve mahiyetindekiler, politik propaganda amaçlı olarak doğanın güçlü, kuvvetli, cesur ve çevik özelliklere sahip olağanüstü hayvanlarına benzetilmiş veya bu tür insanlar, çevresine hükmedebilmek için bu olağan dışı ve olağanüstü yaratıkları örnek almıştır. Bu hayvanlardan ilk akla gelen aslanlar, kaplanlar, ayılar ve şüphesiz kartallardır. Antik devir insanının örnek aldığı bu yaratıklarla ilgili düşünce ve uygulamalar neredeyse tüm dünyada aralıksız bugüne kadar devam etmektedir. İnsanlar güçlü hayvanların adlarını beğenerek çocuklarına verdikleri gibi kurumlar da bu yaratıkları beğenerek armalarına işlemişlerdir². Bu düşünce sadece Türkiye'de veya Türklerde olmayıp

¹ Çift başlı kartal figürü ile ilgili son yıllarda yapılan değerlendirmeler için bk. Öney 1969, 283-312; Öney 1993, 139-172; Erdem 1994, 72-80; Çelik 2002, 45-59; Karpuz 2008, 20-24; Karpuz 2009, 25-31; Uykur 2013, 145-158; Göksu 2016, 117-141.

² Günümüzde Genel Kurmay Başkanlığı'nın önünde yer alan aslanlar, Anıtkabir'in ünlü aslanlı yolu, Galatasaray'ın aslanla, Beşiktaş'ın ise kara kartalla özdeşleşmesi, güçlü hayvanların propaganda amaçlı kullanımlarına örnektir.

nereyde tüm milletlerde görülmektedir³. Bilimsel verilere göre antik dönem Anadolu sanatında Asur, Hitit ve Urartu tanrıları özellikle aslan ve boğalar üzerinde betimlenmiş, tanrıların oğlu olarak kabul edilen krallar da tanrılarla aynı pozisyonda resmedilmeyi tercih etmiştir. Asur krallık sarayı ihata dış duvarlarında, elinde kılıcı ile aslanı bıçaklayıp kanlar fışkırtan kral betimlemesi hiç şüphesiz sanattan daha çok bir güç, hakimiyet ve iktidar propagandasıdır (fig. 1) ve bu propagandanın en önemli aracı sanat olmuştur. Grek mitolojisinde yerin ve göğün hakimi olan baş tanrı Zeus'un da önde gelen ve vazgeçilmez belirteci, güçle özdeşleşen kartal figürüdür⁴ (fig. 2).



Figür 1: Asur saray kabartması, aslan avı



Figür 2: Ptolemaios sikkesi



Figür 3: Büyük İskender'in koç boynuzlu sikkesi

Doğanın bu olağanüstü yaratıklarının sahip oldukları güç, kudret, cesaret, çeviklik ve hükmetme özellikleri, antik dönemde sadece tanrılar için değil, muktedirler için de kullanılmış olup, bunların mitoslarının doğmasına da neden olmuştur. Zeus'un kartalı ile Ammon'un koç boynuzları, antik dönemin güçlü krallarından Büyük İskender'in de en önemli belirteçlerinden olmuş, kendisinin tanrı soyundan geldiği ve hatta Zeus Ammon'un oğlu olarak kabul edildiği düşüncesi bu politik propaganda nesneleri vasıtasıyla vurgulanmıştır (fig. 3). Hakim olduğu coğrafyanın her yerinde kullanılan bu sikkeler sayesinde de İskender'in Zeus Ammon'un oğlu olduğu vurgusu herkese ulaşmıştır. Yerin ve göğün hakimi olan baş tanrı Zeus'un belirteci olan, pençelerinde yıldırım demeti tutan kartal motifi çok sonraları da krallar tarafından politik propaganda aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin MÖ 91 yılında, Mauretania kralı Bocchus'un, Roma diktatörü Sulla için yaptırdığı ünlü zafer anıtının kaidesinde, zafer tanrıçaları Nikelerin taşıdığı kalkan üzerine betimlenen, pençeleriyle yıldırım demeti taşıyan kartal motifi⁵ (fig. 4) ile 19. yüzyıl başlarındaki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun belirteç ve sembolü olan çift başlı kartal motifinin (fig. 14) benzerlikleri gözden kaçmamaktadır. Antik devrin bu motifinin, aynı amaçlı olarak Rönesans sonrası Avrupa Aydınlanma Çağı'nda tekrar değerlendirildiğine şüphe yoktur. Söz konusu bu moda günümüzde dahi popülerliğini yitirmemiştir⁶.

³ Günümüzde, Lionel Messi, Urs, Ursula, Wolf, Wolfgang, Lowe, Adler veya Eagle (aslan, ayı, ayıcık, kurt, kartal vs.) gibi isim ve lakapların kullanılması da bunun göstergesidir.

⁴ Franke - Hirmer 1964, 164, fig. 218; Himmelmann 1990, 13-16, lev. 1.1-2; Kyrieleis 1975, 4-20, lev. 8.

⁵ Hölscher 1988, 384-386, kat. no. 214-216, fig. 178. Söz konusu eser bugün Roma'daki Palazzo dei Conservatori Müzesi'nde sergilenmektedir (env. no. 2749-2752).

⁶ Anadolu'da uzun süre varlığını devam ettiren çift başlı kartal figürü özellikle Selçuklular dönemi şaheserlerinin etkisiyle günümüzde Konya Selçuk Üniversitesi, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya Valiliği, Konyaspor Kulübü, Erzincan Belediyesi, Sivas Valiliği ve Diyarbakır Dicle Üniversitesi gibi pek çok kurum ve kuruluş tarafından halen kullanılmaktadır.

Çok iyi bilindiği gibi doğanın bu olağanüstü yaratıkları milletlerin veya devletlerin varoluş mitoslarına da girmiştir. Örneğin Roma'nın efsanevi kurucu kardeşleri Remus ve Romulus dışı bir kurt tarafından beslenip büyütülürken, benzer bir başka dışı kurt Türklerin Ergenekon'dan çıkışına öncülük etmiştir. Yine Pergamon kenti ve krallığının kurucusu olan Telephos ormanda dışı bir aslan tarafından bulunup, büyütülmüştür. Antik devirde büyük Pers Krallığı'nın kurucusu ve Akhemenid hanedanlığının soy atası olan Achaemenes, bir kartal tarafından büyütülüp yetiştirilmiştir⁷.



Figür 4: Mauretania kralı Bocchus'un anıt kabartmaları

Tanrı Zeus'un elinde tuttuğu asasının ucunda yer alan en önemli sembolü kartal gibi Pers kralının asasının üzerinde de altından yapılmış bir kartal figürünün bulunduğunu Philostratos ifade etmektedir. Bu tür benzetmeler sadece antik devirle sınırlı kalmayıp, sonraki modern çağlarda da "Aslan Yürekli Richard", "Çakmak Gözlü Kurt ve Pars Mustafa Kemal" gibi unvanlarla yaşatılmaya devam ettirilmiş ve propaganda amacı içeren bu betimleme ve benzetmelerle halkın gözdesi olan, olağanüstü karakter ve niteliklere sahip kişilere ulvilik özellikleri verilmek istenmiştir. MÖ 1284 yılındaki ünlü Kadeş Savaşı'nı anlatan metinlerde de Mısır Kralı II. Ramses kendini anlatırken, "*kartalın pençeleri gibi onların arasına dalacağım, vurarak, öldürerek yere fırlatarak ...*" gibi ifadeler kullanmış ve böylelikle kendi kahramanlıklarını kartalın olağanüstü çevikliği ve gücüyle özdeşleştirmiştir⁸.

Tanrıların ve onların elçisi muktedirlerin sembolü olan kartal, Büyük İskender'in ardıllarından yine Makedonya kökenli olan ve MÖ 306 yılında krallık diademini başına takarak Mısır kralı olan I. Ptolemaios Soter tarafından da kullanılmıştır. I. Ptolemaios Soter'in adına bastırılan sikkelerin arka yüzünde, Zeus'un dolayısıyla oğlu ve Ptolemaios'un hamisi Büyük İskender'in belirteci olan, pençelerinde Zeus'un yıldırım demeti bulunan kartal figürü, politik-propaganda amaçlı olarak kullanılmıştır⁹ (fig. 2). I. Ptolemaios Soter'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Ptolemaios Philadelphos, krallığın, dolayısıyla iktidar ve yönetimin bölünmemesi amacıyla Makedonya yasa, gelenek ve göreneklerine uygun olmadığı halde, antik Mısır geleneklerine uyarak kız kardeşi II. Arsinoe ile evlenir¹⁰. Kardeş ya da kral-kraliçe adına basılan sikkelerin bir kısmının ön yüzlerinde kral ve kraliçenin portreleri betimlenirken (fig. 5), halkın elinde dolaşan sikkelerin bir kısmının arka yüzünde ise yan yana duran, hareketli ve ihtişamlı iki kartal betimlenmiştir¹¹ (fig. 6). Bunlar, ortak yönetim ve taht sahiplerini temsil eden belirteçlerin kullanıldığı Hititlerde olduğu gibi, açık seçik iki muktediri yani eşit haklara sahip kral ve kraliçeyi temsil etmektedir. Bu iki kartalın anlam ve içeriğinin Hititler ve diğer yerlerdeki çift başlı kartalla aynı oldukları şüphesizdir. Çift başlı kartal motifinin geçmişinin bilinme ve tanınma ihtimaline rağmen, Mısır Krallığı'nda iki kartalın birleştirilmeme nedeni, daha açık ve kolay anlaşılabilir olması içindir. Netice itibarıyla elimizdeki arkeolojik verilere dayanarak çift başlı kartal motifinin de

⁷ Metzler 2008, 461-471.

⁸ Ünal 2018, 718 vd.

⁹ Franke - Hirmer 1964, 164, fig. 218; Himmelmann 1990, 13-16, lev. 1.1-2; Kyrieleis 1975, 4-20, lev. 8.

¹⁰ Hitit yasalarında bir kişinin kendi annesi, kızı ve oğlu ile cinsel ilişkide bulunması ölümcül bir suç sayılırken (Akdoğan 2010, 95-103) bunun tersi uygulamalar ise Pers ve Mısırlılarda özellikle de krallık saraylarında doğal karşılanmaktaydı. Çok iyi bilindiği üzere Anadolu'da Karia satrapı Maussollos kız kardeşi Artemisia ile, Hellenistik Dönem'de ise Mısır kralları kardeşleri ile evlenmiştir. Bu birlikteliğin tek nedeni her yönüyle bölünüp parçalanmayı önleyerek, bütünlüğü muhafaza etmektir.

¹¹ Himmelmann 1990, 13-15, lev. 1.1-2; Kyrieleis 1975, 17-20, lev. 18.1-3.

Ptolemaios-Arsinoe sikkelerinde görülen, yan yana duran, canlı ve güçlü iki kartal figürüyle aynı amacı taşıdığını söyleyebiliriz.



Figür 5: II. Ptolemaios Philadelphos'un altın sikkesi



Figür 6: Arka yüzünde yan yana duran iki kartal figürünün betimlendiği Ptolemaios sikkesi

Çift Başlı Kartal Figürü

Arkeolojik verilere göre çift başlı kartal figürünün MÖ 2. binin başlarından itibaren Anadolu'da görüldüğü bilinse de¹², biz bu çalışmaya çok daha sonraki bir dönemden, motifin en uzun süre kullanıldığı ülke olan Sovyet Rusya'nın çarlık dönemi ve sonrasına ait örneklerle başlamak istiyoruz. Çünkü, çift başlı kartal figürünün anlamını ve propagandasını en iyi kullanan, bunu da saray ideolojisine yansıtan örnekler bunlardır.

Doğu Roma'nın etki ve girişimiyle Hristiyanlığı kabul eden Rusya, çift başlı kartal motifini de Doğu Roma'dan almıştır. Konuyla ilgili Rusya tarihine göz attığımızda, 16. yüzyıl öncesine kadar Rusya'nın dağınık ve küçük devletlerden oluştuğu görülmektedir. Bu nedendir ki bu tarihe kadar doğru dürüst bir devlet arması da yoktur. Söz konusu dağınıklık 1462-1505 yıllarındaki iktidar sahibi Çar III. İvan zamanında sonlandırılarak, güçlü bir devlet oluşturulmuştur¹³. III. İvan'ın kendisini ve devletini temsil eden mührünün üzerinde arma olarak mızrağını ejderhaya saplayan bir süvari, olasılıkla Aziz Georgios ve çift başlı kartal motifi işlenmiştir. Bu dönemden itibaren çift başlı kartal figürü sadece Rus Çarına, diğer bir ifadeyle çarlık devlet sarayına ait özel eşyalarda betimlenmiştir¹⁴. İlginç olan husus, benzer motif ve devlet belirteçlerinin halen modern Rusya Federasyonu'nun milli simgesi ve devlet arması olarak yaşamını sürdürmesidir (fig. 7). Bu motif Rusya Federasyonu milli futbol takımı formasında dahi görülür.

Eski Anadolu ve Mezopotamya kültür tarihinin de önemli bir betimlemesi olan çift başlı kartal motifini Doğu Roma İmparatorluğu'ndan alan Ruslar, anlamını da çok iyi yorumlayarak kullanmışlardır. Rusya'nın Doğu Roma ile ilişkilerinin ilk tarihi 957 yılı olarak kabul edilir. Zira bu yıl Rus Kraliçesi Olga, Çargrad'a (İstanbul) giderek, orada Hristiyanlığı resmen kabul etmiş, 988 yılında ise Aziz Vladimir tüm Rusya'ya bu dini kabul ettirmiştir. Bu sayede de Rusya'nın kapıları doğal olarak Doğu Roma kültürüne, fikirleri ve kurumlarına sonuna kadar açılır ve bunun sonucunda karşılıklı etkileşimler yoğun olarak yaşanır. Hristiyanlıkla birlikte Rusya'ya özellikle de Rus devlet sarayına yeni politik kavram ve ilişkiler akını başlar. Devam eden yüzyıllarda ilişkiler iyice yoğunlaşır. 1472 yılında, Rus Çarı ile evlenen Doğu Roma Prensesi Sofia'nın isteğiyle Kremlin'de de Byzantion sarayında olduğu gibi abartılı ve karmaşık seremonilerle dolu yaşam başlar. Dinsel düşünce hakimiyetine rağmen daha önceki sadelik ve mütevazilik yavaş yavaş ortadan kalkar. Çar

¹² Chariton 2011, 2.

¹³ Rusça literatürden Türkçeye çevirilerde büyük yardımı olan değerli dost Prof. Dr. F. Raufoğlu'na içtenlikle teşekkür ederim.

¹⁴ Rus Çarı'na ait özel eşyaların çoğunda sevilerek işlenen bu motif, 12 Mart-7 Haziran 2010 tarihleri arasında düzenlenen "Moskova Kremlin Sarayı Hazine Hazinesi Topkapı Sarayı'nda" temalı sergi kataloğunda da çok iyi belgelenmiştir. Söz konusu sergi kataloğunu bulup, bana ileten sevgili S. Arca'ya içtenlikle teşekkür ederim.

artık tek muktedirdir. Bunun sonucu olarak da 15. yüzyıldan itibaren Moskova çarının mühründe ve özel eşyalarında çar ve tanrıyı ifade eden dini çift başlı kartal belirir ve özellikle de devlet arma ve amblemi olarak betimlenir.

Çar Mihail Federoviç Romanof'un 1613 tarihli yağlı boya tablosunda¹⁵, Çar sol elinde haçla süslenmiş yerküreyi taşıırken, sağ elinde tuttuğu hükümdarlık asası üzerinde çift başlı kartal figürü görülmektedir (fig. 8). Antik dönemde yerleşik olan bu betimleme moda ve anlayışının Rusya devlet saray ve ikonografisine Doğu Roma'dan geçtiği ifade edilmektedir. Çar Aleksey Mihayloviç'in komutan olarak, askeri törende taşıdığı 1656 tarihli ok sadağında (fig. 9a-b), çift namlulu av tüfeğinin kabzasında (fig. 10) ve bir baltada (fig. 11) betimlenen çift başlı kartallar krallık ve patrik tacını taşımaktadırlar. Çar Mihail Federoviç'e ait olduğu söylenen muhteşem metal saatli barutluğun (fig. 12) yanı sıra 17. yüzyıl Rus saray uniformalarından, korunarak günümüze ulaşan bir tören giysisinin de göğsünde çift başlı kartal vardır. Aynı yüzyıla ait at koşumlarında da benzer betimlemelerin yer aldığı görülür (fig. 13). Saray ve çarın yaşamına ait kovş olarak adlandırılan değerli içki kaplarında ve tören peşkirlerinde dahi yer alan söz konusu betimlemelerin, hükümdarlık anlamının yanı sıra nasıl bir propaganda aracı olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir¹⁶.



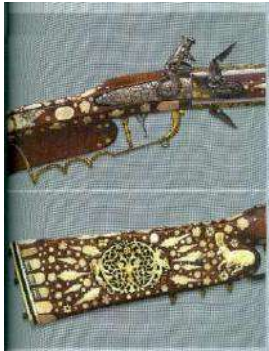
Figür 7: Rus arması çift başlı kartal



Figür 8: Çar Mihail Fedoroviç'in portresi



Figür 9a-b: Çar Aleksey Mihayloviç'in sadak takımı



Figür 10: Çar Aleksey Mihayloviç'in tüfeği



Figür 11: Çar Aleksey Mihayloviç'in baltası



Figür 12: Çar Aleksey Mihayloviç'in saatli barutluğu



Figür 13: At koşum takımları

Dikkatli incelemeler ve ayrıntılı envanter çalışmaları sonucuna göre daha önceleri sakin ruh halleriyle betimlenen çift başlı kartalların, Çar III. Vasili Ivanoviç döneminde (1505-1533) gagalarının açık, dillerinin dışa taşkın betimlenmeleri dikkat çekmektedir ki bu da onlara kızgın ve hırçın bir ifade kazandırmaktadır. Bu dönemde Çar'ın Kazan kenti ve çevresini devletine kattığı bilindiğinden, güç ve hakimiyet göstergesi olarak çift başlı kartallar hırçın betimlenmiştir. IV. İvan Vasilyeviç döneminde (1533-1584), Rusya önemli zaferler kazanmış, Sibiry'a'yı da kendi sınırlarına dahil etmiştir. Rus devletinin kudreti ve

¹⁵ Sergi Kataloğu 2010, 46-47, no. 2.

¹⁶ Sergi Kataloğu 2010, 64, no. 6; 104-105, no. 35; 108-109, no. 38; 134-135, no. 52.

gücü armasına da yansımış ve çift başlı kartal, üzerinde sekiz köşeli Ortodoks haçının bulunduğu bir taçla taçlandırılmıştır. Söz konusu betim, Hristiyanlığın Rusya'da iyiden iyiye yerleşip kök saldığını açıkça ifade etmektedir.

Rusya, Sibirya ve uzak doğunun engin bölgelerini de hakimiyetine aldıktan sonra çift başlı kartal bir imparator tacı altında birleşmiş, böylece Rusya, Avrupa ve Asya bölgelerinin ayrılmazlığının sembolü olmuştur. Öyle ki bir taçlı baş batıya bakarken, diğer taçlı baş da doğuya bakmaktadır. Kartalın bir pençesinde krallık asası taşınırken, diğer pençesinde ise evreni ve evrenin sahibini simgeleyen bir küre taşınmaktadır. Dolayısıyla Rusya devlet sembolü, açık seçik Çarlık ile Ortodoks Kilisesinin güç birlikteliğini simgelemekte, böylece iktidar ve mutlak hakimiyetin propagandası yapılmaktadır. Söz konusu propaganda betimlemesi 1917 yılının Ekim ayındaki Bolşevik Proletarya ihtilaline kadar yaşamını sürdürmüştür. 1989 yılı Berlin duvarının yıkılması bir diğer ifadeyle S.S.C.B.'nin dağılması sonucu devlet arması tekrar değişmiş, eski çift başlı kartal ve tanrının koruması altındaki Ortodoks Kilisesi iş birliğindeki arma yeniden devlet sembolü olarak yerini almıştır. Rus milli futbol takımının armasında da görülen bu propaganda amaçlı betim, şimdilerde de Sovyet Rusya'nın en önemli devlet simgesidir.

Konumuzla ilgili olarak çift başlı kartal serüvenini Anadolu'ya getirmeden ve bağlamadan önce bu figürün Avrupa ile bağlantısını devam ettirmek istiyoruz. Bu hususta, çift başlı kartal betimlemelerinin Sovyet Rusya'sındaki kadar uzun ömürlü olmasa da en yoğun görüldüğü yerlerden birisi olan Viyana'ya değinmek yerinde olacaktır.

Avusturya'nın 17. ve 19. yüzyıl tarihine bir göz atıldığında¹⁷, Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünün Avusturya'nın çok ünlü ve soylu sülalesi Habsburgların hakimiyeti altında olduğu görülmektedir. Avusturya İmparatorluğu'nun temelleri, dağınık olan Habsburg ailesinin ve topraklarının birleştirilmesiyle atılmıştı. 1740 yılında yönetime gelen Maria Theresa döneminde çıkan savaşıardan sonra devlet hem büyüdü hem de güçlendi. Maria Theresa'nın başlattığı Habsburg topraklarının ve yönetimlerinin birleştirme çabalarını oğlu II. Josef devam ettirmiş ve yönetim merkezini Viyana olarak belirlemiştir. Bu girişime ilk karşı çıkan Macaristan olmuşsa da başarılı olamamıştır. II. Josef'ten sonra yeğeni II. Franz tahta oturmuş, kendisinin Avusturya İmparatoru olduğunu açıklamış ve bunu kabul ettirmiştir. 1867 yılında Macarlarla yapılan antlaşmalar neticesinde, Macarlar kendi parlamentolarına ve yönetimine sahip olacaklar fakat orduları Avusturya ordusuyla birlikte bulunacaktır. Bu büyük ülkenin adı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, yönetim merkezi ise Viyana olmuştur. Söz konusu güç birliğini ifade eden çift başlı kartal motifi devlet arması olarak kullanılmıştır. Tipolojik olarak Rus çift başlı kartal betimlemelerini anımsatan fakat pençelerindeki yıldırım demetiyle de antik devir tanrısı Zeus'un belirtecini tekrarlayan kartal betimlemeleri, imparatorluk merkezi Viyana'da karşımıza çıkmaktadır. Bu figür sadece meydanlardaki anıtlarda olmayıp (fig. 14), kamu binalarında, hatta dönemin



Figür 14: Viyana Bin Meydan Anıtı



Figür 15: Viyana çift başlı kartal betimli para

¹⁷ Bk. Rauchensteiner 1993; Diem 1995; Philippoff 2002.

paralarında bile (fig. 15) özenle ve gururla betimlenmiştir¹⁸. Söz konusu bu arma ve betimlemelerde yeni Avusturya-Macaristan Devleti güç birliği ve ittifakı ifade edilirken, bu iktidar güç birliğinin dinsel açıdan tanrının koruması altında olduğu da vurgulanmıştır. Zira tüm bu betimlemelerde aynen Rusya’da olduğu gibi kartalın pençelerinde kılıç, dinsel anlamı olan asa ve haç motifli küre veya papa tacı yer alırken, asıl motif, kartal başlarının üzerindeki haçlı taçtır¹⁹.

Eski Sovyetler Birliği’nin etkisiyle mi yoksa bir başka nedenle mi bilinmez, bugünkü Arnavutluk ile Sırbistan’ın devlet armalarında ve hatta bayraklarında çift başlı kartal figürü yer almaktadır (fig. 16-17). Bu betim, eski Yugoslavya’nın karışık halklarının birlikteliğini, örneğin Arnavut-Kosova halklarının birlikteliklerini, ortaklıklarını ya da din-devlet birlikteliği ve dayanışmasını ifade ediyor olmalıdır. Neticede yine güç birliğine dayandırılmaktadır.



Figür 16: Arnavutluk Bayrağı



Figür 17: Sırbistan milli arması



Figür 18: AEK’nin arması

Bu bağlamda ilginç olan bir başka husus da Atina’nın AEK futbol takımının armasının çift başlı kartal olmasıdır (fig. 18). Anladığımız kadarıyla bu spor kulübü Anadolu’dan göç eden Anadolu Rumları ile yerli Yunanların ortaklaşa oluşturdukları bir kulüptür ve yine ortaya konulan güç birliğini ifade etmektedir. Yunanca “Athlitiki Enosi Konstantinoupoleos (Konstantinapol Atletizm Birliği) anlamına gelen AEK, 19. yüzyılın sonlarında İstanbul’da kurulmuştur. Edinilen bilgilere göre 1921 yılı yönetiminin istekleri (baskıları) neticesinde, atletizm birliğinin adı Türkçeleştirilerek, AS Pera’ya dönüştürülmüştür²⁰. Temelleri bu kuruluşta yükselen AEK Athen’in, Atina’da resmi kuruluş tarihi 13 Nisan 1924 olup, birliği kuranlar da Kurtuluş Savaşı’nı takiben imzalanan Lozan Antlaşması sonrasında Yunanistan-Türkiye arasında uygulanan mübadeleyle Anadolu’dan özellikle de İstanbul’dan Atina’ya göç eden Rumlardır. Bu spor kulübünün çift başlı kartal motifli armasının da bilinçli olarak, özellikle de siyasi ideoloji çerçevesinde oluşturulduğu şüphesizdir. Zira bu çift başlı kartal motifiyle, başkenti Konstantinopolis-İstanbul olan Doğu Roma İmparatorluğu’na ve imparatorluğun görkemli yıllarına gönderme yapıldığı ortadadır. Aynı zamanda hala bilinçaltı istek ve arzuları da yansıtıyor olmalıdır. Doğu Roma İmparatorluğu’nda devlet-din birlikteliğinin simgesi ve belirteci olan çift başlı kartalın, söz konusu atletizm birliği için seçilmesinin bir başka nedeni de Anadolu’da, daha doğrusu İstanbul kökenli Rumların Atina’daki dayanışma ve güç birliğini ifade ediyor olmasıdır. Rumların terk ettikleri ülkenin zengin ve görkemli geçmişini anımsatan çift başlı kartal figürü bugün hala Yunan Ortodoks Kilisesi tarafından da kullanılmaktadır.

¹⁸ Viyana kentinde bugün bile çift başlı kartal motifinin kullanımı devam etmektedir. İnşaat yüksek mühendisi R. Lugner ile inşaat yüksek mühendisi B. Gablenz, ortaklaşa kurdukları ünlü inşaat firması Lugano’nun logosunu çift başlı kartal olarak seçmişlerdir. Bilinçli olarak seçilen bu logo, bilgi, görgü, tecrübe ve kapitalin birleştirilmesi sonucu ortaya konulan güç ve kudretin, ortaklık ve dayanışmanın sembolü olmalıdır.

¹⁹ Söz konusu çift başlı kartal betimlemelerinin bir Avrupa modası olarak yayıldığını ve en güzel örneklerinin Almanya’da, Köln kentindeki tarihi belediye binasında ve İtalya’nın Salerno kenti devlet arşiv binasında görüldüğünü söyleyebiliriz.

²⁰ AS Pera veya Pera Club olarak adlandırılan spor birliğinin temellerinden İstanbul’un ünlü spor kulübü Beyoğluspor’un doğduğu tahmin edilmektedir.

Arkeolojik kazı ve araştırmalarda şimdiye kadar gün yüzüne çıkartılan arkeolojik belgeler, çift başlı kartal motifinin Anadolu'da ilk defa MÖ erken 2. bin yıllarında betimlendiğini göstermektedir. MÖ 2. binin başlarında arkeolojik ve kronolojik ifadeyle Erken Hitit Çağı veya Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait oldukları ileri sürülen çift başlı kartal motifli kil mühürler S. Alp başkanlığında yürütülen Karahöyük kazılarında (fig. 19), T. Özgüç tarafından yürütülen Kültepe kazılarında (fig. 20a-b) ve Boğazköy kazılarında (fig. 21) bulunmuştur. Sözü edilen değerli hocalarımız çift başlı kartal betimlemeli kil mühür baskılarının içeriği hakkında fazla bilgi sunmamışlardır²¹. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (MÖ 1850-1700) Mezopotamya'nın Anadolu ile yoğun bir ekonomik ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Kültepe'de bulunan, Asurlu tüccarlar tarafından Asur metinlerinden oluşturulan arşiv, meselenin ticaretle ilgili olduğunun açık belgesidir. Ticaretin asıl kaynağının da vasal krallıkların soylu aile üyelerine sunulan kıymetli tekstil ürünlerinin olduğu ileri sürülmüştür. Mezopotamya ve zengin Kuzey Suriye'nin Anadolu ile gerçekleştirdiği bu ticari aktiviteler, hiç şüphesiz ülkeler arasında kültürel ve sanatsal etkileşimlerin de doğmasına vesile olmuştur²².



Figür 19: Karahöyük kil mühür baskısı



Figür 20a-b: Kültepe kil mühür baskısı



Figür 21: Boğazköy kil mühür baskısı

Karahöyük, Boğazköy ve Kültepe kazılarında ortaya çıkartılan ticari kil mühür baskılarının iyi korunanlarında görüldüğü kadarıyla (fig. 19-21), çift başlı kartal figürü üçgenimsi bir gövdeye ve yelpaze biçiminde sonlanan uzun bir kuyruğa sahiptir. Figürün geniş ve uzun teleklerden oluşan kanatları da yine yelpaze biçimindedir. Uzun boyun ucundaki başlar yumuşak olarak zıt yönlere döndürülmüş, dolgun işlenen boyunlara, bu tatlı dönüşlerle güzel ve ılımlı bir estetik kazandırılmıştır. Bu kartallar, biraz önce tanımlamaya çalıştığımız hırçın ve öfkeli görünen Rus kartallarına göre daha uysal ve barışçıl betimlenmişlerdir. Bu husus belki de değişik zamanların politikalarıyla olduğu kadar, farklı sanatsal yetenek ve becerisiyle de ilintilidir. Kartalların, oldukça uzun betimlenen bacakları eklem yerlerinden bükülerek yanlara ve hafif yukarıya kaldırılmış ve pençeler de vurgulanmıştır. Çift başlı kartal pençeleriyle, olasılıkla bir yılanı basmakta veya yılanı tutmaktadır. Kültepe örnekleri, tüccarlara ait mühürlerdir ve ülkeleri arasındaki ticari ilişkileri ellerinde tutan Hitit ve Asurlu tüccarların ortaklıklarını belgeleyen ve belki de ortaklaşa kullandıkları resmi mühürlerdir.

Erken Hitit Çağı'na ait çift başlı kartal betimlemeleri, neredeyse beş yüz yılı bulan bir dönem boyunca pek görülmemektedir. Bunun nedeni, söz konusu dönemde kullanılmaması olabileceği gibi, kullanıldığı halde şimdiye kadar yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilememesi de olabilir. A. Ünal'ın corpuslarından elde edilen veriler, arada gerçekten uzun süren bir boşluğun ve benzer eser yokluğunun olduğu doğrultusundadır. Bilim insanları tarafından açıkça ortaya koyulduğu kadarıyla ve edindiğimiz Hitit tarihi ile kültür tarihi çerçevesinde, uzun süre dondurulmuş olan çift başlı kartal motifi Hitit Büyük Krallık

²¹ Alp 1968, 177 vd., no. 58-70, lev. 24, 68-73, 91-92; Özgüç 1968, lev. 3.2; Alp 2002, 16-26, fig. 22-24; Moortgat-Correns 1993, 1 vd., lev. 20-21; Dinçol 2002, 88-93, fig. 11; Chariton 2011, 1-13; Ünal 2018, 247-260, 280-320.

²² Bu dönemin ilişkileriyle ilgili en iyi ve emin kaynak, hiç şüphesiz I. Hattuşili zamanına kadar olan Hitit tarihini aydınlatan Anitta metnidir. Bk. Ünal 2018, 265-270.

Dönemi'nde sadece ve sadece Hitit Kralı IV. Tuthaliya zamanında (MÖ 1235-1210) uyandırılıp, tekrar doğmuş ve şüphesiz belli bir içerikle yeniden gündeme oturmuştur.

Hitit sanatında pek görülmeyen söz konusu motifin neden sadece bu dönemde ele alındığını Hitit yazılı kaynakları açıkça anlatmaktadır. Bu olayın nedeni, III. Hattuşili ile karısı Puduhepa'nın, kendilerinden önceki beceriksiz kral Urhiteşup'u tahttan indirdikten sonra olasılıkla vicdani sorumluluk veya çevre baskısı nedeniyle, Tarhuntassa Krallığı'na görevlendirilen Muvattalı'nın diğer oğlu Kurunta'nın romanvari, içeriği kızgınlık, nefret ve isyandan oluşan hayat hikayesidir²³. Konu, yabancıları için hiç şüphesiz kolay anlaşılır gibi değildir. Fakat konumuz için önemli olan husus Tarhuntassa Krallığı'ndan ve bu krallığın nerede olduğundan daha çok, bu bölgenin kralı olan Kurunta'nın "Büyük Kral, Kahraman Büyük Kral" unvanlarına sahip olması nedeniyle, söz konusu kişinin varlığı, statüsü ve Hitit Kralı IV. Tuthaliya ile olan sıkı bağlantılarıdır²⁴.

Konya'nın 16 km güneyindeki Hatıp'ta, bir su kaynağını çevreleyen yüksek kayalıklar üzerine kazınmış olan Hitit hiyeroglifi 1994 yılında keşfedilmiş ve ilk tanıtımı Konya S.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyelerinden H. Bahar tarafından yapılmış, hiyeroglif yazıt ise A. M. Dinçol - B. Dinçol tarafından tercüme edilmiştir²⁵. Hiyeroglifte, "*Büyük Kral, Kahraman Muvattalı'nın oğlu Büyük Kral, Kahraman Kurunta*" yazmaktadır. Bizim ve özellikle de yorumumuz için önemli olan husus, başkent Hattuşa'da oturan büyük Hitit krallarına has "Büyük Kral-Kahraman" unvanının Tarhuntassa Kralı Kurunta için de açık biçimde kaydedilmiş olmasıdır. Bu ifade, Tarhuntassa Krallığı'nın büyüklüğünü, önemini, yetki ve muktedirliğini açıkça ortaya koymaktadır²⁶. Söz konusu unvan, Tarhuntassa Kralı Kurunta'nın da metropol Hattuşa'da hüküm süren çağdaşı büyük kral ile aynı konumda ve onunla eşit yetkilere sahip olduğunun kesin bir belgesidir. III. Hattuşili'nin ölümünden sonra büyük krallık tahtına oturan IV. Tuthaliya'nın, 1986 yılında Boğazköy'de ele geçen bronz tabletteki anlatımları²⁷ da konumuza ışık tutmaktadır. Bronz tabletin içeriğine geçmeden önce bu dönemin siyasi tarihine kısaca göz atmak istiyoruz.

Konunun biraz daha açıklığa kavuşacağını düşündüğümüz saptamalar, Hattuşa'da büyük krallık tahtı için dönen dolaplar, taht kavgaları ve çekişmeleriyle ilgilidir²⁸. Bu kavgalarda her iki tarafın da (Muvatallı-Hattuşili) hakları birbirine eşitti hatta aslan payı Tarhuntassa tarafına bırakılmıştı. Gelişmeler o kadar tırmandı ki kısa bir süre için de olsa Kurunta, Hattuşa'yı ele geçirdi ve kendisini Hatti ülkesinin "Büyük Kralı" ilan etti. Bu geçici krallığın itiraz edilemez kanıtları, Hattuşa'da bulunan çok sayıda mühür baskılarından (bulla) da kolayca görülebilir. Alacahöyük'te ele geçen ve üzerinde bir geyik betimi bulunan mührün de ona ait olabileceği düşünülmektedir²⁹.

Bu saptamalar ve biraz sonra kopyalayacağımız Hitit Kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntassa Kralı Kurunta'nın anlaşmasını içeren Boğazköy bronz tablet içeriğinden anlayabildiğimiz kadarıyla büyük krallıktaki taht kavgaları ve sürtüşmeli mücadeleler olasılıkla hoyrat ve düzenbaz III. Hattuşili'nin ölümü üzerine yaşanmıştır. Annesinin kim olduğu bilinmeyen III. Hattuşili'nin oğlu IV. Tuthaliya ile amcazadesi II. Muvatallı'nın oğlu Kurunta arasında yaşanan taht kavgaları kısa sürmüş olup, karşılıklı verilen ödünler ve

²³ Ünal 2018, 746-810.

²⁴ Ünal 2018, 728-732.

²⁵ Bahar 1996, 2-7; Dinçol - Dinçol 1996, 8-10.

²⁶ "Aşağı Bölge"de bulunduğu vurgulanan Tarhuntassa krallığının yeri henüz kesinlik kazanmamış olup, tartışmalar devam etmektedir. Konya ve Karaman il sınırları içerisinde olduğu tahmin edilen Tarhuntassa'nın Konya-Karaman, Hotamış Gölü kenarında, Kızıl Dağ'da olabileceği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Bk. Doğan-Alparslan 2011, 47-57; Karauğuz et al. 2002, 8-32; Ünal 2018, 734-740.

²⁷ Otten 1988; Akdoğan 2010, 103; Doğan-Alparslan 2011, 53-57; Ünal 2002, 177-179, 185-186; Ünal 2018, 856-859.

²⁸ Ünal 2018, 845-860.

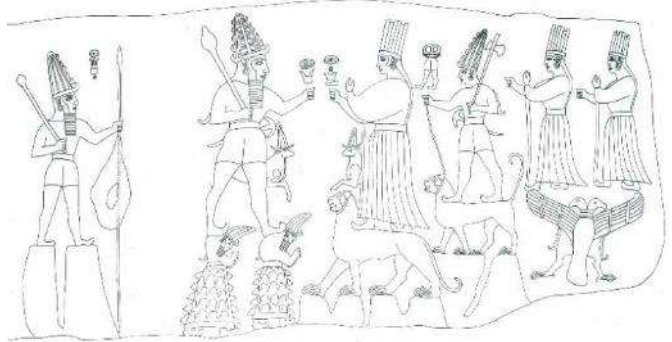
²⁹ Ünal 2018, 852-856; Koşay 1951, lev. 78, fig. 3.

imtiyazlarla sürtüşme sonuçlandırılmış olmalıdır. Bu antlaşma sonucunda, Tarhuntassa Kralı Kurunta ile Hitit Kralı Tuthaliya eşit haklara sahip olmuştur. Bu düşünsel yorumlar, söz konusu bronz tablette geçen, IV. Tuthaliya'nın, belki de müteşekkirlilik duygularını açığa vurduğu Kurunta hakkındaki olumlu ifadelerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Her şeye rağmen, Hattuşa'nın Büyük Kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntassa'nın Büyük Kahraman Kralı Kurunta'nın sıkı ilişkileri ve eşitliklerini en iyi anlatan belge, ünlü bronz tabletteki hiyeroglif metindir. 1986 yılında Boğazköy'de bulunup, 1988 yılında H. Otten tarafından bilim dünyasına tanıtılan, dönemin en önemli tarihi ve sosyal-siyasi belgesi olan hiyeroglif metnin Türkçe çevirisi aşağıdaki gibidir³⁰.

"Ben büyük kral Tuthaliya henüz kral değilken, daha o zamanlar tanrı Kurunta'yı ve beni dost olarak bir araya getirdi; daha o zamanlar birbirimize karşı saygımız ve sevgimiz vardı. 'Biri diğerini korusun!' diye bir de and içmiştik. O zamanlar babam ağabeyimi (Nerikkaili) kral naibi tayin etmişti ve beni krallığa aday göstermemişti. O zamanlar Kurunta beni korudu ve benim şahsıma dönük olarak 'Baban seni kral tayin etmese bile, ben seni babanın tayin edeceği her makamda korurum ve senin kulun olurum!' dedi. Ben de Kurunta'ya 'Ben (de) seni korurum!' diye yemin ettim. Ama babam kardeşimi (Nerikkaili) kral naipliğinden azledip beni krallığa aday gösterince, babam Kurunta ile benim aramdaki duygu bağlarını ve saygıyı gördü ve ikimizi bir araya getirerek bize ortak bir yemin ettirdi: 'Biri diğerini korusun!' Böylece babam bize yemin ettirdi ve bunun dışında biz (kendimiz) de (zaten) yemin etmiştik. Kurunta beni korudu ve etmiş olduğu yemini asla bozmadı. Ben majesteleri ona şöyle dedim: 'Eğer tanrılar bana yardım eder de (bir gün) kral olursam, sana hep iyilik yapacağım ben!'"



Figür 22a: Boğazköy Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı A Odası kabartmaları



Figür 22b: A Odası kabartmalarının çizimi

Yukarıda sözünü ettiğimiz, Hitit Krallık tarihinin çok çok kısa bir süresine ait olan olayları anlatmamızın nedeni, neredeyse 400-500 yıl önce dondurulmuş gözüken çift başlı Hitit kartalının tekrar uyandırılmasına vesile olan olayların izahı ve figürün içeriğinin yorumu içindir. Konumuz olan çift başlı Hitit kartalı başkent Hattuşa'da Boğazköy'deki ünlü Yazılıkaya açık hava tapınağının A Odası'ndaki betimlemelerde tekrar görünmektedir³¹ (fig. 22a-b). Söz konusu betimlemede hava tanrısı Teşub ile güneş tanrıçası Hepat'ın karşılaşmaları tasvir edilmiştir. Betimlemede sağına dönük iki dağ tanrısı üzerinde yükselen firtına tanrısı Teşub'un karşısında, aynı görkemle soluna yani kocasına dönük aslan üzerinde betimlenen güneş tanrıçası Hepat yer almıştır. Hepat'ın arkasında çiftin oğlu Şarrumma, dağ konileri üzerinde duran aslan ya da panter üzerinde yükselir. Şarrumma'nın arkasında yer alan iki figür, boyundan birbirlerine bağlı çift başlı Hitit kartalının üzerinde durmaktadır. Her ne kadar bu figürlerin kimlikleri ile ilgili farklı düşünceler olsa da³² figürlerde dikkat

³⁰ Ünal 2002, 185-186; Ünal 2018, 857.

³¹ Akurgal 1995, lev. 41a-b, 50, şek. 25 vd., 44; Alp 2002, 36, şek. 14; Dinçol 2002, 93; Seeher 2002, 115-117, fig. 42-46; Darga 1992, 94 vd.; Ünal 2018.

³² Bu iki figürün, tanrısal çiftin kızları Alanzu ile Teşub'un bir kız torunu olduğu önerilmektedir. Bk. Seeher 2011,

çeken en önemli husus, her iki figürün de neredeyse birbirlerinin aynısı ve tekrarı gibi ele alınmış olmalarıdır. Bunların tanrı ve tanrıça figürlerinin gerisinde, onların boyutlarından daha küçük boyutlarda, arka arkaya veya yan yana betimlenmiş olmaları, bunların tanrı veya tanrıçadan ziyade tanrıların koruması altındaki insanları, olasılıkla da söz konusu tapınağı yaptırıp ithaf eden kralları betimliyor olabileceği fikrini doğurmaktadır. Birbirlerinin tekrarı gibi görünen bu figürler bize Boğazköy bronz tablette ifade edilen, birbirleriyle aynı yetki ve eşit haklara sahip Hitit Kralı IV. Tuthaliya ile kuzeni Tarhuntassa Kralı Kurunta'nın kişiliklerini ve konumlarını hatırlatmaktadır. Bize göre çift başlı kartalın kanatları üzerinde yer alan ve neredeyse ikiye bölünmüş gibi görülen figürler, sözü edilen iki kralın ortaklığını, birlikteliklerini ve birbirlerine yeminli bağlılıklarını ifade ediyor olmalıdır.

Çift başlı kartal betimlemesinin benzeri aynı döneme tarihlenen Alacahöyük Sfenksli Kapı'da da görülmektedir³³ (fig. 23). Alacahöyük'te, büyük tapınağa giden yol üzerinde yer alan ve alana girişi sağlayan kapıda, koruyucu amaçlı betimlenen büyük boyutlu sfenks protomları vardır. Bu sfenkslerden, batıdaki (sağ) protomun iç cephesinde, Yazılı Kaya'da betimlenen çift başlı Hitit kartalı tekrar gösterilmiştir. K. Emre, çok kötü korunagelmış bu betimlemede, çift başlı kartalın üzerinde yer alan figürün bir erkeğe ait olduğunu ifade etmiş, diğer yan yüzde ise alt tarafı görülebilen ve uzun bir giysi taşıyan figürün de kadın figürü olduğunu vurgulayarak, buradaki iki figürün kral ve kraliçe yani kronolojik saptamalara göre büyük kral IV. Tuthaliya ile karısı kraliçe Pattiya olabileceğini ileri sürmüştür³⁴. Bu tespiti karşın, içerik açısından burada IV. Tuthaliya ile kısa süre büyük krallık konumunda olan Kral Kurunta'nın birlikte betimlenmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bildiğimiz kadarıyla, başka hiçbir dönemde karşılaşmadığımız çift başlı Hitit kartalının bu dönemde yani büyük kral IV. Tuthaliya zamanında yoğun olarak kullanıldığı, Boğazköy'de ele geçen IV. Tuthaliya'ya ait büyük krallık mühür kil baskılarında da (fig. 24) açık olarak görülmektedir³⁵.



Figür 23: Alacahöyük Sfenksli Kapı yan süslemeleri



Figür 24: Boğazköy çift başlı kartal betimli kil mühür baskısı

Konumuzla bağlantılı olarak Büyük Kral III. Hattuşili'nin entrikalarını tekrar özetlersek, çift başlı kartal betimlenmesinin yorum ve anlamı daha iyi açıklık kazanacaktır. Tarhuntassa'nın Kahraman Büyük Kralı Kurunta'nın babası II. Muvattali'nin geleceğin büyük kralı için veliaht tayinini yapamadan zamansız ölümü üzerine, dönemin olağan hak-

69, fig. 66-67.

³³ Özgüç 2002, 172-173; Emre 2002, 220; Darga 1992, 94 vd.; Ünal 1998, 593-604.

³⁴ Emre 2002, 220.

³⁵ Dinçol 2002, 93, fig. 11.

hukuk sistemi gereği yerine büyük oğlu ve Kurunta'nın ağabeyi Urhiteşup diğer namıyla III. Murşili Hitit kralı olarak tahta çıkmıştır. Fakat Urhiteşup'un yöneticiliği fazla sürmeden amcası III. Hattuşili'nin perde arkası oyunları, entrikaları, insan hak ve adalet duygularını törpüleyen çirkin girişimleri sonucu yeğen kral Urhiteşup tahttan indirilerek yerine amca III. Hattuşili kral olur. Kayıtlarda, Urhiteşup'un hayatı ve akıbetinin ne olduğuyla ilgili bir bilgi olmamakla birlikte söz konusu olayları perdelemek için III. Hattuşili olasılıkla krallığının son yıllarında ve ölmeden önce küçük yeğeni Kurunta'yı Aşağı Ülke olarak adlandırılan Tarhuntassa'ya kral olarak atar. Bu olayların nasıl ve ne zaman yaşandığı Sirkeli Höyük³⁶ ve Hatip Kaya Anıtı'na³⁷ rağmen ne yazık ki tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Hatip Kaya Anıtı ve özellikle de 1986 yılında Boğazköy'de gün yüzüne çıkartılan ünlü bronz tablet hiyeroglif metni sadece bu konuda yorum yapılmasına imkan sunmaktadır.

Büyük Kral III. Hattuşili'nin ölümü üzerine haklı olarak tahta geçen oğlu IV. Tuthaliya'nın krallığını onaylamak istemeyen ve daha önceleri krallıkları engellenen II. Muvattali'nin oğulları Urhiteşup ve Kurunta'nın itirazları, saray içi taht kavgası ve çekişmelerine neden olmuş olmalıdır. Bu dönemdeki kayıt, bilgi ve belgelerde Urhiteşup'un gündemde görülmemesi, onun ölmüş olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle de taht kavgalarının sadece IV. Tuthaliya ile Kurunta arasında geçmiş olması gerekmektedir. A. Ünal'ın da ifade ettiği gibi söz konusu tahta geçme arzusu nedeniyle Kurunta, kendi adına hak talebinde bulunmak için büyük krallık mühürleri kazıtmış fakat kurnaz amcası veya sonraki kral IV. Tuthaliya'ya karşı herhangi bir başarı elde edememiştir³⁸. İşte bu büyük sürtüşmeler ve kavgalara son vermek için IV. Tuthaliya ile Kurunta'nın uzlaşarak, bir devlet antlaşması yaptıkları, Boğazköy'de bulunan bronz tablet hiyeroglif metinlerinden anlaşılmaktadır³⁹. Bu antlaşmada her iki kralın da eşit hak ve yetkilere sahip oldukları açık seçik vurgulanmıştır. Yani Büyük Hitit Krallığı eşit ortaklık yetkileriyle iki kişi tarafından yönetilmeye başlanmıştır. MÖ 1235 tarihinde imzalandığı ileri sürülen söz konusu bu antlaşma sonrasında da açık seçik vurgulanan ve ilan edilen, "*Büyük Kral Kahraman Muvattalli'nin oğlu Büyük Kral Kahraman Kurunta*" ifadesi, Hatip hiyeroglifine kazanmıştır. Netice itibarıyla gerek bronz tabletteki ifadeler ve gerekse IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen çift başlı kartal içerikli Yazılıkaya ve Alacahöyük kabartmalarıyla, IV. Tuthaliya'ya ait mühürlerde ele alınan çift başlı Hitit kartalının başka zamanlarda görülmemesi, bu motifin bronz tablette ifadesini bulan ve iki kuzenin de mühür imzalarını taşıyan devlet antlaşmasındaki birlikteliğin, ortaklığın açık ifadesi olmalıdır.

Antik devir yani MÖ 1. bin Anadolu'sunda, özellikle de Grek ve Roma kültürlerinde görülmeyen çift başlı kartal motifi uzun bir aradan sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nda tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmacılar bu motifin MS 11. yüzyılda, Anadolu'daki Hitit rölyeflerinin etkisiyle yeniden ortaya çıktığını ileri sürmektedir⁴⁰. Ancak, herhangi bir belge olmamasına karşın, çift başlı kartalın MS 313 yılında Hristiyanlığın resmi din olarak kabulünden sonra betimlenmeye başlanmış olabileceği düşüncesi de göz ardı edilmemelidir. Doğu Roma yapı kalıntılarında bu tür betimlemelerin ne yazık ki pek fazla izlerini bulamamaktayız. Çok az örneği de olsa varlığı kabul edilen bu motif içeren güzel bir örnek, küçük fakat kaliteli bir metal kemer tokasıdır⁴¹ (fig. 25). Çok nitelikli ele alınan tokada

³⁶ Ehringhaus 1995, 118 vd.; Ehringhaus 1997/98, 89-105; Ünal 2018, 730-734.

³⁷ Bahar 1996, 2-7; Dinçol - Dinçol 1996, 8-10; 7-10; Dinçol 1998, 27-35; Ünal 2018, 730, 734, 792, 795, 856-858.

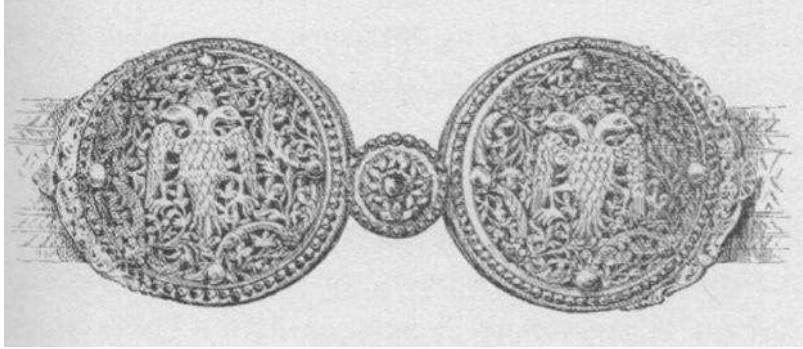
³⁸ Ünal 2002, 177 vd.; Ünal 2018, 560 vd., dn. 1877.

³⁹ Otten 1988; Akdoğan 2010, 103; Doğan-Alparslan 2011, 53-57; Ünal 2002, 177-179, 185-186; Ünal 2018, 856-859.

⁴⁰ Çift başlı kartal motifinin Doğu Roma sanatında ilk kez İmparator I. Isaac Komnenos (1057-1059) tarafından kullanılmaya başlandığı (Zapheiriou 1947, 21-22), ancak çok daha sonraları, Palaiologos hanedanlığının son zamanlarında imparatorluk amblemi olarak benimsendiği düşünülmektedir. Batı Avrupa kaynaklarında ise bu motif en azından 15. yüzyıldan beri bir Doğu Roma devlet amblemi olarak görülmektedir. Bk. Skartsis 2017.

⁴¹ Sarre 1998, 191.

işlenen çift başlı kartallar da görsel olarak iyi betimlenmişlerdir. Fr. Sarre, söz konusu kemer tokasının Eğirdir Gölü'ndeki Nis Adası'nda bulunan Aziz Stephanos Kilisesi'nden olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili ikinci örneğimiz de yine küçük boyutlarda ejder başlı törensel bir simge olup, bugün Ayasofya Müzesi'nde korunmaktadır⁴² (fig. 26). Kartal başlarının üzerine yerleştirilen bir taç, objenin dini törenlerde kullanıldığına işaret etmektedir. Sözü edilen bu iki örnek, çift başlı kartal betiminin Doğu Roma'da da tanındığına ve motifin metropol Byzantion'un çok uzak bölgelerinde dahi ele alınıp, betimlendiğine işaret etmektedir.



Figür 25: Eğirdir Nis Adası Aziz Stephanos Kilisesinden kemer tokası



Figür 26: Ayasofya Müzesinden törensel bir simge

Çift başlı kartal bezemeli olduğu söylenen Enez'deki mermer bir sütun başlığına dikkatlice bakıldığında (fig. 27a-b), yüzeyinde normal kartal figürlerinin betimlenmiş olduğu ve aralarında da birbirlerine dolanarak yukarıya doğru yükselen iki yılanın yer aldığı görülür⁴³. Yöre halkının içini oyup dibek olarak kullandığı bu başlık aslında Doğu Roma Dönemi'ne ait bir kilisenin sütun başlığı olmalıdır. Kartallar arasında yer alan sarmaş dolaş yılanlar ise İstanbul'da, Sultan Ahmet Meydanı'nda yer alan bronz yılanlı sütunu anımsatmaktadır⁴⁴.



Figür 27a-b: Enez figürlü sütun başlığı

Anadolu Selçuklularındaki çift başlı kartal motifine gelince, tanınmış Türk İslam ve özellikle de Selçuklu sanatı araştırmacılarından öğrendiğimiz kadarıyla, Selçukluların erken dönem yapılarında veya diğer üretimlerinde pek görülmeyen çift başlı kartal motifinin daha ziyade MS 13. yüzyılda, yoğunlukla da Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad döneminin (1192-1237) ünlü yapılarında ve sarayların duvar bezemelerinde, daha doğrusu çini sanatında uygulandığı görülmektedir. Dikkat edilmesi gereken bu saptamanın

⁴² Sözen - Sözen 2008, 269.

⁴³ Başlığın resim ve envanter bilgilerini gönderen değerli meslektaşım S. Başaran'a içtenlikle teşekkür ederim.

⁴⁴ Nakkaş Osman Usta tarafından, III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'in 52 gün süren sünnet düğününün katılımcılarının betimlendiği minyatürde, Sultan Ahmet Meydanı'ndaki bronz yılanlı sütun görülmektedir. Bk. Sözen - Sözen 2008, 343.

nedenlerinin uzmanları tarafından ayrıntılı olarak araştırılması gerekmektedir. Bizim düşüncelerimiz ve ulaşacağımız sonuç, sadece yukarıdaki anlatım ve örneklerimize dayandırılarak elde edilecektir. Bu nedenle konunun tarihsel yanı, sultanların dini yaklaşımları ve ideolojik görüşlerinin motif ile bağlantısının olup olmadığı araştırılmalı, hatta bu yıllarda Doğu Roma sanatının etkileri var mıdır ve varsa ne orandadır sorusuna cevap aranmalıdır. Zira biraz önce de belirttiğimiz gibi, Anadolu'da MÖ 2. binden itibaren var olan, sonrasında ise Doğu Roma sanatında kullanılan çift başlı kartal bezemesini ve anlamının ne olduğunu Selçuklunun bilmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla da Selçuklu çift başlı kartal motifinin ortaya çıkması ve sevilerek kullanılmasının tesadüfi olmadığına inanıyoruz.



Figür 28: Diyarbakır Artuklu Sarayı'ndan bir çini



Figür 29a: Artuklu sikkesi



Figür 29b: Artuklu sikkesi



Figür 30a: Diyarbakır Surlarında Yedi Kardeş Burcu Vakfiye yazıtı



Figür 30b: Yedi Kardeş Burcu çift başlı kartal



Figür 30c: Ulu Beden (Evli Beden) Burcu çift başlı kartal

Geç 12. yüzyıl ile 13. yüzyıl Anadolu tarihine, özellikle de Selçuklu tarihine göz atıldığında, bu evrenin yoğun ve karmaşık olayların yaşandığı bir dönem olduğu görülmektedir⁴⁵. Bir yanda Moğol baskıları ve istila hareketi diğer yanda Sultan Sançar'ın 1157 tarihinde ölümüyle Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılışı ve beyliklerin oluşması ile bunların arasında yaşanan mücadeleler, Türk tarihinin karışık ve huzursuz yıllarının yaşanmasına sebep olmuştur. Konumuz olan çift başlı kartal motifinin bugüne kadar gün yüzüne çıkarıldığı yerlerin başında Güneydoğu Anadolu'yu ele geçiren Artuklu Beyliği'nin merkezi Diyarbakır gelmektedir. Kentte, Artuklu Sarayı'nın çinilerinde (fig. 28), Artuklu sikkelerinde⁴⁶ (fig. 29) ve özellikle de yenilenen kent surunda (fig. 30) çift başlı kartal motifinin süsleme ve arma olarak kullanıldığı görülmektedir⁴⁷. Çift başlı kartal motifi Sivas'ta, en yetenekli ustaların ellerinde hayat bulduğu, sanat ve estetiğin zirve yaptığı Divriği Ulu Camii mucizesinde betimlenmiştir⁴⁸ (fig. 31). Gerçekten de Türk tarihi ve

⁴⁵ Turan 1971; Sevim 2002, 348; Çevik 1997; Arık 2000, 10 vd.; Kuban 2010, 80 vd.

⁴⁶ Artuklu sikkelerinin (fig. 30a) fotoğrafı için Diyarbakır Müzesi uzmanlarından R. Timur'a teşekkür ederim.

⁴⁷ Erdem 1994, 72-80; Parla 2005, 57-84; Uykur 2013, 145-159; Parla - Tuncer 2016; Uykur 2017, 57 vd., no. 17 vd.

⁴⁸ Kuban 2010, 80 vd.; Işın 2001 20-40.

özellikle de Türk Sanatının Rönesans'ı olarak kabul edilmesi gereken bu dönemde, sanat ve estetik sadece Divriği'de olmayıp, I. Alaeddin Keykubad dönemi mimari sanatında da görülmektedir. Divriği Ulu Camii, I. Alaeddin Keykubad döneminde, Ahmet Şah tarafından yaptırılmış olup, yapının 1227-1229 yıllarında tamamlandığı kabul edilmektedir. Tahminlerimize göre buradaki Selçuklu çift başlı kartal motifi ya doğrudan doğruya bir sultanlık mührü gibi algılanan I. Alaeddin Keykubad'ı işaret ediyor ya da Ulu Cami'yi yaptırıp vakfeden Divriği Beyi Ahmet Şah'ın Konya merkezli Selçuklu sultanlığına bağlılığını ifade ediyor olmalıdır.

Şimdiye kadar ele geçen çift başlı kartal betimlemeli sikkeler sadece Güneydoğu Anadolu Beyliği olan Artuklular'da görülenlerdir ve bunların özellikle de bölge hükümdarı Nasreddin Mahmud el Salih zamanında (1200-1222) yoğun olarak darp edildiği anlaşılmıştır⁴⁹. Bu sikkelerden birinin yüzünde Mührü Süleyman içinde Eyyubi Meliki el Kamil Muhammed'in ismi yıldızın altı kolunda darp yeri ve tarihi (Amid, 1220/1221) yıldızın kolları arasında oluşan boşluklarda ise halife En-Nasır Ahmet'in ismi ve lakabı yazar (fig. 29). Bu içerikten dolayı ilk akla gelen, çift başlı kartalın Artuklu Beyliği'nin dinsel açıdan halifelğe bağlılığını ve halifelikle birlikteliğini ifade ettiğidir. Bu yönüyle de Rusya, Avrupa ve öncesi din-devlet güç birliğini ifade eden çift başlı kartal betimlemelerini anımsatmaktadır. Artuklu sikkelerindeki ifadelerin benzerleri aynı döneme ait aslan ve çift başlı kartal bezemeli Diyarbakır surlarındaki Yedi Kardeş (fig. 30a-b) ve Ulu Beden (Evli Beden) Burcu'nda da betimlenmiştir⁵⁰ (fig. 30c). Sadece süsleme unsuru olarak betimlenmediğini düşündüğümüz çift başlı kartal motifi aynı döneme tarihlenen Artuklu Sarayı'nda ele geçen çini parçalarında da görülmektedir (fig. 28). Bu örnekler, I. Alaeddin Keykubad döneminin ünlü saraylarından olan Kayseri Keykubadiye Sarayı (fig. 32) ile Beyşehir Kubad Abad Sarayı'nın (fig. 33a-c) çini bezemelerini anımsatmaktadır⁵¹. Amid'de (Diyarbakır) darp edilmiş yine hükümdar Nasreddin Mahmut el Salih dönemine (1217-1218) ait bir başka sikkenin ortasında Selçuklu sultanı I. İzzettin Keykavus'un ismi, unvanları, şeceresi ve çevresinde halife En-Nasır'ın ismi, en altta ise Artuklu damgası yer almaktadır (*Es-sultan'l-galib Izeed-dünya ve'ddin Keykavüs bin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan, el İmamun Nasır-Emirül Mü'minin*). Bu ifadeden de Artuklu Beyliği'nin, Divriği Beyliği gibi daha büyük ve yetkin olan Konya merkezli Selçuklu Sultanlığına bağlı olabileceği anlaşılmaktadır. Her halükarda çift başlı kartal motifinin birleşme, bütünleşme veya bağlılık anlamı taşıdığı açıktır. Dolayısıyla bu motif, mitolojik bir yaratık değildir ve eski Türk inancı olan Şamanizm ile de uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Din ve devletin güç birliği ifadesinin en iyi biçimde açıklandığı yer, Diyarbakır surlarına ilave edilen ve Yedikardeş Burcu olarak adlandırılan dairesel planlı burcun dış yüzeyindeki çift başlı kartal betimlemesi altındaki ünlü Vakfiye yazıtıdır⁵² (fig 30a).

"Besmele. Allah'ın zikri en büyük şeydir. Emîrül-mü'mîninin yardımcısı, İran'ın Husrevi cihan pehlivanı, manevi yüceliklerin feleği, Diyarbekîr, Rum (Anadolu) ve Ermeni'nin sultanı, padişahların padişahı, sultanların meliklerin iftihar, devletin yüceliği, Müslümanların ve İslâm'ın direği, dinin ve dünyanın yardımcısı, adli, diriltten, başarılı, galip, kuvvetli, adil, bilgin, Artuk oğlu, Sokman oğlu, Davud oğlu, Kara Arslan oğlu, Muhammed oğlu Kutlug Bey, alp, inanç, bigva ?, efendimiz Melik el-Sâlih Ebû'l-Feth Mahmud'un buyruğu yerine getirildi (Allah izzetini daim etsin). İbrahim el-Sarafi oğlu Yahya tarafından, Melik el-Sâlih'in planı üzerine yapıldı".

"Artuk oğlu, Sekman oğlu, Kara Arslan oğlu, Mehmed oğlu, Melik Salih (Alp İnanç Yabgu Kutlug Beg) Ebul Fetih Mahmud adıyla binayı yapan İbrahim oğlu Yahya".

⁴⁹ Uykur 2013, 145-159; Uykur 2017, 57 vd., no. 17 vd.

⁵⁰ Parla 2005, 57-84; Parla - Tuncer 2016.

⁵¹ Kayseri Keykubadiye örneğinin fotoğrafını ve bilgisini gönderen kazı başkanı Prof. Dr. A. Baş'a içtenlikle teşekkür ederim. Kubad Abad çinileri için bk. Arık 2000, 77-80; Arık - Arık 2007, 290-390; Gierlichs 1993, 27-30.

⁵² Parla 2005, 70-71; Parla - Tuncer 2016.



Figür 31: Divriği Ulu Camii'nden çift başlı kartal betimleri



Figür 32: Kayseri Keykubadiye'den bir çini



Figür 33a-c: Kubad Abad saray çinileri

100 yıl öncesinden beri Sanat Tarihi bilimi ve terminolojisine katılan çift başlı kartalın doğum yeri ve dağılım merkezi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi olan Konya, doğum tarihi de "Es-Sultan al Muazzam" unvanları ile onurlandırılmış olan I. Alaeddin Keykubad (1192-1237) dönemine rastlamaktadır. Belki de biraz daha önce babası Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi de olabilir. Bu yorum ve yargı için en önemli neden ve kaynak Konya Kalesi bezemelerinden antik devir sanatını çağrıştıran kanatlı melek ve çıplak erkek yontularının⁵³ (fig. 34-35) yanı sıra bugün Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde sergilenen, Karaman veya Konya Kalesi'nden olduğu ileri sürülen çift başlı kartal kabartmasıdır (fig. 36). Kubad Abad Sarayı çinilerindeki çift başlı kartal betimlemelerinden çok önce tanınan ve bilinen bu kabartmaların, Konya Kalesi kent surlarından gelmesi bizim için önemlidir. Zira genel kanı, söz konusu surların ve heykeltıraşlık süsleme ve betimlemelerinin I. Alaeddin Keykubad tarafından, O'nun döneminde yaptırılmış olduğudur. Yeni bir kültür ve sanat anlayışı içeren bu hareket, Türk İslam sanatı, özellikle de Selçuklu tarihi ve kültüründe yeni bir anlayışın başladığına işaret etmektedir. Bu nedenle Sivas, Erzincan, Erzurum, Kayseri ve Konya'daki Selçuklu külliyesi ve sarayları bizim doğrudan Rönesans kelimesini kullanmamızın uygun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu anlayışla zirveye çıkartılan sanatın tesadüfi olamayacağı kesindir. Konuyla bağlantılı olarak, dönemin yöneticisi ve değişimin sorumlusu "Es-Sultan al Muazzam" I. Alaeddin Keykubad'ın hayat hikayesine kısaca göz atalım.

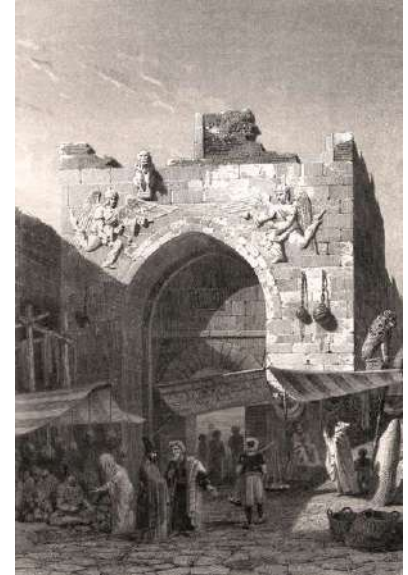
Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht kavgalarında, kardeşi Rükneddin Süleyman Şah'a karşı başarısız olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev oğulları Keykavus ve Keykubad'ı alıp

⁵³ De Laborde 1938, 133, lev. LXIII; Texier 1849, 140-150; Önder 1967, 145-169; Öney 1968, 17-38; Redford 2001, 48-59.

Konya'dan ayrılır. Değişik beyliklerde misafir edilir ve Doğu Roma İmparatorluğu, Trabzon valisinin konuğu olur. Daha sonra İmparator III. Alexios'un yanına gider. Burada kaldıkları süreç içinde I. Alaeddin Keykubad, Komnenos hanedanlığından bir prensesle evlenir. Latinler 1204'te İstanbul'u işgal edince de yakındaki bir kaleye çekilir. Bu arada Sultan Rükneddin Süleyman Şah ölünce yerine küçük yaştaki oğlu III. Kılıçarslan geçmiş, çocuk hükümdar istemeyen Beyler ise Gıyaseddin Keyhüsrev'i davet ederek, tahta çıkarmışlardır. Gıyaseddin Keyhüsrev 42 yaşında Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı savaşırken ölür, yerine ise büyük oğlu I. İzzeddin Keykavus geçer. Kardeşi I. Alaeddin Keykubad ağabeyine karşı savaş açmış ve yenilmiştir. İzzeddin Keykavus geleceği bilmiş gibi geleneğe uymamış, yücelik gösterip kardeşini bağışlamış ve onu Malatya'ya yakın bir sarayda oturmaya zorlamıştır. İzzeddin, 9 yıl hüküm sürdükten sonra veremden ölünce de 28 yaşındaki I. Alaeddin Keykubad tahta çıkmıştır (1219-1220). 17 yıl süren saltanatında siyasal ve askeri başarılarının yanında Selçuklu Anadolu'sunu ekonomi ve kültür alanında yücelten eşsiz hizmetlerde bulunmuştur. Kervansaraylar ile ekonomik, kültürel, siyasal ve politik gelişmeleri hızlandırmış, bilim, kültür ve sanat insanlarını hep desteklemiş, Moğol İstilasası yüzünden ülkelerinden kaçan Türkistan, İran ve daha birçok çevreden bilginleri, sanatçıları da korumasına almıştır. Aydın ve uygar ortamın gelişmesine katkıda bulunduğu kentleri eğitim ve sağlık kurumlarıyla donatmış, kentlerin etrafını sanat değeri taşıyan surlarla çevirtmiştir. Halife tarafından verilen "Sultan-ül Azam" unvanıyla İslam dünyasının en büyük hükümdarı olduğu resmen onaylanmıştır. Toplumda, sanata ilgi ve sevgiyi güçlendirerek, örnek olmuştur. Ününü duyduğu bir bilgin veya sanatçıyı uzak ülkelerden bile davet etmiş, görüşlerini almış ve saygı göstermiştir⁵⁴.



Figür 34: Konya Kalesi'nin gravür çizimi



Figür 35: Konya Pazar Kapısı

Yayınlarda haklı olarak büyük ve sayısız övgülerle anlatılan I. Alaeddin Keykubad'ın zirveye ulaştığı ve her yönüyle donanımlı olduğu açık seçik ortadadır. Gerek Konya surlarını süsleyen yontular ve gerekse zamanında yapılan kervansaraylar, saraylar, medrese ve sağlık merkezleri gibi görkemli imar faaliyetleri, gerçekten de Türk kültür tarihinde yaşanan bir Rönesans döneminin ifadesidir. Aklımıza gelen soru ise I. Alaeddin Keykubad'ın Doğu Roma İmparatorluğu saraylarında uzun süre zaman geçirmesinin ve bu imparatorluğun prenseslerinden biriyle evlenmesinin, Sultan'ın donanımlı kişiliğine ve kültür alanlarına etkileri olmuş mudur? Türk tarihi ve sanatının başka dönemlerinde pek karşılaşmadığımız benzer sanat etkinlikleri ve üretimlerinin bu dönemde olması, daha önce de vurgulandığı

⁵⁴ Arık 2000, 23-25.

gibi tesadüfi olmamalıdır. Selçuklu sanatında aynı anlamda yorumladığımız çift başlı kartal motifi, daha evvel ele alınan Doğu Roma İmparatorluğu ve etki alanına göre Sovyetlerdeki gibi politik propaganda aracı olarak kullanılmış olmalıdır. Halife tarafından verilen "Sultan-ül Azam" unvanıyla I. Alaeddin Keykubad'ın, İslam dünyasının en büyük hükümdarı olduğunun açık seçik propagandası yapılmış ve böylece hem devlet hem de hükümdarın tanrının koruması altında olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu



Figür 36: Konya Kalesi'nden çift başlı kartal kabartması

inanç ve propagandada yeni yöntem ve yollar aranmamış, eskiden bilinen yöntemler kullanılmış olmalıdır. Benzer nedenlerle I. Alaeddin Keykubad'ın kendisinin ele geçirdiği Alanya'daki denize hakim Keykubad Sarayı, Konya'da Beyşehir Gölü'nün kenarındaki Kubad Abad Sarayı ve nihayet anlatıldığı kadarı ile yapay bir göl kenarında yaptırılan Kayseri Keykubadiye Sarayı gibi imar alanlarının yer seçimlerinde acaba geçmişin etkisi olarak ve bilinçli bir seçim yapılmış mıydı? Söz konusu bu tür görkemli avlaklar *paradeisos* adı altında Pers Krallığı'ndan bilinmektedir⁵⁵. Saray niteliğinde olmasa da büyük yazlık villalar biçimindeki yapılar Hellenistik ve Roma Dönemi'nde de çok iyi biliniyor ve kullanılıyordu⁵⁶. Selçuklu sultanlarının Keykavus, Keykubad, Keyhüsrev olarak adlandırılmaları bile Pers kültürel ve tarihsel etkilerinin yoğunluğunun açık bir göstergesidir. S. Ögel'in de vurguladığı gibi Keykubad'ın dünyadan uzak yaşama isteği, O'nun gerçekleştirebileceği bir şey değildir⁵⁷. Gerek sorumluluk duygusu gerek ihtirası buna engeldir ama özellikle Kubad Abad'ın şehirden uzaklığı, Sultan'ın vakit bulabildiği an buraya çekilmesi, zaman zaman bu özlemi duyduğunu göstermektedir.

I. Alaeddin Keykubad'ın 1237 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1221-1246) babası kadar dirayetli bir sultan olamamıştır. Nitekim onun saltanat döneminde, 1243 yılında Selçuklular ünlü Köse Dağı Savaşı'nda Moğollar'a karşı büyük bir yenilgi yaşarlar. Engel olunamayan Moğollar neredeyse önüne çıkan bütün Anadolu kentlerini istila eder ve Konya da Moğollar tarafından ele geçirilir. Moğol istilasının sonucu Anadolu'daki Türk varlığı şüphesiz büyük tehlike içine girmiştir. Bu süreçte Anadolu'nun Moğollara bağlı bir eyalet görünümünde olmasına karşın önemli gelişmeler yaşanmış, ilim yuvası medreseler, camiler ve özellikle ekonominin devamı için gerekli kervansarayların yapımına devam edilmiştir. İmar faaliyetlerinin kesintiye uğramadığının en önemli göstergesi, Selçuklu sanatı denilince ilk akla gelen kültür varlıklarının önemli bir kısmının bu döneme ait olmasıdır. Konya Karatay (1251) ve İnce Minareli Medrese (1261-62), Sivas Gök Medrese (1271) ve Erzurum Çifte Minareli Medrese (13. yüzyıl sonu) bunlar arasında gösterilebilir. Özellikle Sivas'ta Gök Medrese ile aynı tarihte ve aynı stilde Çifte Minareli Medrese ile Buruciye Medresesi'nin de yapılmış olması, imar faaliyetlerinin bu tarihte bile büyük bir yoğunlukta sürdürüldüğünün göstergesidir. Bu eserlerin neredeyse tamamına yakını Sultan dışındaki devlet adamları tarafından yaptırılmıştır ki bunların en önde geleni

⁵⁵ En ünlü *paradeisos*lar Lübnan'da Sidon antik kentinde, Anadolu'da ise Apameia (Dinar), Çanakkale ve Daskyleion'da (Kuş Cenneti kenarında) yer almaktadır.

⁵⁶ Bilinçli veya bilinçsiz tahrip edilen bu tür yapıların bugüne değin en iyi korunagelmış kalıntıları, şüphesiz Vezüv Yanardağı külleri altında kalan Napoli Körfezi çevresindeki ünlü villalara ait olanlardır.

⁵⁷ Ögel 1994, 27.

13. yüzyılın ikinci yarısında devlet yönetiminde olan Sahip Ata Fahrettin Ali'dir. Sahip Ata sadece Konya'da değil Kayseri ve Sivas'ta da büyük imarlara imza atmıştır. I. Alaeddin Keykubad sonrası inşa edilen tüm yapılardaki Selçuklu çift başlı kartal motifleri de aynı anlam ve içerikte ele alınmış olmalıdır.

Orta Asya Türk kültür hayatıyla Büyük Selçuklu sultanlığı kültür hayatında pek karşılaşmadığımız Selçuklu çift başlı kartal betimlemelerinin Anadolu Selçuklularında, özellikle I. Alaeddin Keykubad döneminde sevilen ve neredeyse bilinen bir sanat betimleme modası olarak gündemde olmasının nedeni ya Anadolu'nun geçmişe dönük kültür, sanat ve sosyal hayatıyla ya büyük reformist Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın kişiliği, bilgi birikimiyle ya da her ikisiyle bağlantılı olmalıdır. Selçuklular geldiklerinde Anadolu, elbette sadece Yörük göçebelerin hayatına uygun otlaklardan oluşan büyük ve boş bir alan değildi. Aksine, antik devrin mimarisi ve kültür varlıklarıyla dolu imar donanımlı, şehirciliğin ne olduğunu bilen ve uygulayan zengin ve dopdolu bir ülkeydi. Bunların bugün bile ayakta duran en önemli örnekleri arasında Selçukluların saray olarak kullandıkları MS 2. yüzyıl yapısı Aspendos Tiyatrosu, Alanya Kalesi, Sinop Kalesi ve çok sayıdaki Ayasofya kilisesi yer almaktadır. Bunlara ilaveten F. de Laborde'nin ve C. Texier'in çizimlerinde gördüğümüz I. Alaeddin Keykubad dönemi yeni yapı ekleri ve onarımlarında izlerini bulduğumuz, Konya kent sur ve süslemelerinde devşirme malzeme olarak kullanılan yontuculuk yapıtları da dönemin mimari anlayışını bizlere sunmaktadır⁵⁸. Bütün bu hususlar, Anadolu Selçuklularının hayatına giren geçmişin etkin kültür varlıkları olup, onların çift başlı kartal betimlemelerini ve içeriğini çok iyi biliyor ve tanıyor olduklarını göstermektedir.

Sonuç

MÖ 3. bin sonu-erken 2. binli yıllarda doğumuna şahit olduğumuz fakat gerçekte var olmayan bu çift başlı kartal aslında iki kartalın birleşmesi-bütünleşmesi sonucu oluşmuştur. Çoğu araştırmalarda tek kartal, çift kartal veya çift başlı kartal ayrımı ne yazık ki pek yapılmamış, dolayısıyla da çift başlı kartal motifinin yorumu ve tercih edilmesinin nedeni de doğru dürüst açıklanamamıştır.

Çift başlı kartal motifinin MÖ 2. bin yıllarından itibaren Anadolu'nun bilinen, tanınan yerleşik bir arma motifi olduğu ve bu motifin bir moda olarak tüm Avrupa ve Ön Asya'da benimsenip yaşatıldığı ortadadır. Rusya'da çift başlı kartal Çar ile kilise dayanışmasını, birlikteliğini ve bütünlüğünü simgelerken, Avrupa'da özellikle Viyana'da çok sık ele alınan bu motifin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güç ve kudret birlikteliğini içeren Büyük Krallık yönetimini ifade ettiği düşünülmektedir.

Rusya'da çift başlı kartal motifinin, Rus çarlığı ve halkının Doğu Roma'dan tanıdığı ve kabul ettiği Hristiyanlık dininin yayılmasından sonra gündeme geldiği, benzer yolla söz konusu motifin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ulaştığı ve hatta Rönesans sonrası Aydınlanma Çağı etkilerini de üstlenerek kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Zira çift başlı kartal betimlemesi Aydınlanma Çağı'nda, Avrupa'nın neredeyse tüm bölge ve yörelerinde (Almanya, İtalya, Sicilya) yaygın olarak ele alınmıştır. Günümüzde yaşamını hala devam ettiren örneklerde de Rusya'da olduğu gibi yöneticinin muktedir gücü ile din gücü yani din-devlet birlikteliği ifade edilmiş olmalıdır.

J. Strzygowski, kartal figürünün güç simgesi, göklerin hakimi olduğunu, koruyan ve egemenlik kuran iki ruhun ya da iktidarın güç birliği söz konusu olduğunda ise bu iki kat arttırılmış gücün çift başlı kartalla simgelendiğini ifade etmektedir⁵⁹. Bu saptama şüphesiz

⁵⁸ Bu konular G. Öney, M. Önder ve S. Redfort tarafından çok iyi açıklanmıştır. Değerlendirmeler için bk. Öney 1968, 17-38; Önder 1967, 145-169; Redford 2001, 48-59.

⁵⁹ Strzygowski 1930, 301; Arık 2000, 79.

doğrudur fakat bu betim sadece Asya'ya ait değildir. Tanıdığımız tüm bu betimlemelerde kartalın bir pençesinde devlet-i muktediri ifade eden kılıç veya krallık belirteci asa, diğer pençesinde ise tepesi taçlı, dini veya Papa'yı simgeleyen asa bulunmaktadır. Ayrıca tacın üzerine de haç işareti yerleştirilmiştir. Netice itibarıyla kesin veriler olmamasına karşın, bu birleşme ve bütünleşme simgesi Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetim merkezi Byzantion'dan Rusya'ya ve tüm Avrupa'ya yayılmış olmalıdır. Söz konusu bu motif zaten yeni keşfedilmemiş sadece yeniden yorumlanmıştır. Zira motifin evveliyatı Anadolu'da zaten vardı ve biliniyordu. Buna rağmen çoğu araştırmacılar Selçuklu çift başlı kartalının ne zaman, nereden geldiği ve hangi gereksinimlere ihtiyaç duyularak betimlendiği sorularına cevap aramaya ihtiyaç duymamışlardır. Herkes tarafından bilinen husus ise bu motifin Büyük Selçuklu döneminde yani Anadolu Selçukluları öncesinde bilinmeyen bir motif olmasıdır. Dolayısıyla bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen, çift başlı kartal motifini Türklerin Orta Asya'dan getirdiği ve bunun Şamanizm inancı ile bağlantılı olduğu düşüncesi, pek sağlıklı değildir. Anadolu öncesi Selçukluların söz konusu çift başlı kartal motifini bilmemeleri, bu motifi ilk defa kendilerinin keşfetmediğinin göstergesidir. Netice olarak vurgulamak istiyoruz ki, Selçuklularda da tanıdığımız çift başlı kartal betimi ne bir mitolojik yaratık ne Selçukluların özgün motifi ne de Türklerin Şamanizm kültürüyle bağlantılıdır.

Ek Bölüm / Appendix

Avrupalının Türk milletine karşı yönelttiği “barbar” suçlaması ile ilgili ifadeleri⁶⁰ üzerine biz de konu hakkındaki düşünce ve yorumlarımızı aktarmak istiyoruz. R. Arık, “genellikle haklarında bu köklü uygarlıklar ülkesini kaba kuvvetle ele geçiren “barbarlar” şeklinde bir imaj yaratılmak istenen Selçukluların gerçekte nasıl insanlar olduklarını, nitelik ve düzeylerini bize en iyi anlatabilecek varlıkların ve ortamların başında onların saraylarını düşünebiliriz” diye yazmıştır. Biz buraya hiç şüphesiz Selçukluların görkemli kervansaraylarını, sağlık merkezlerini ve ilim yuvaları medreselerinin yanı sıra muhteşem camilerini de ilave edebiliriz. Kanımıza göre, kendi orta çağını bile tanımayan Avrupalının, Selçukluların söz konusu bu değerlerini bilmeden, dinsel duygularla, akıl ve mantık dışı suçlamaları yönelttiği şüphesizdir. Hristiyanlık din ve inancının haç merkezi ve Kâbe’si sayılan İstanbul’un İslam dünyasının eline geçmesi, Hristiyanlık dünyasını olumsuz etkilemiş, derinden sarsmış ve Hristiyanlar bu durumu bir türlü kabullenememişlerdir. Bugün bile bazı aydın Avrupalılar bu düşüncüyü taşımaktalar ve bazı Avrupalıların “barbar” suçlamasını yöneltmelerinin asıl sebebi de budur. Daha açıklayıcı olması açısından, konuyu tam tersi yönden düşünüp ele alırsak, Müslümanlar için kutsal kabul edilen Mekke ve Medine Hristiyanlar tarafından ele geçirilseydi, olasılıkla benzer duygusal suçlamaları İslam dünyası da yapacaktı. Bu yüzden, tarihsel gelişmeler nedeniyle, Avrupalıların mantıktan uzak bir şekilde, tamamıyla duygusal yaklaşımlarla, Selçukluların Türk dünyasına altın çağını yaşattığı bu dönemin sahiplerini barbarlıkla suçlamaları akıl dışıdır.

Diğer taraftan günümüzün çağdaş düşüncesine göre geçmişlerine ait kültür varlıklarının tartışmasız mirasçıları olan ülkelerin bu kültür varlıklarına sahip çıkması, onları koruması ve gelecek nesillere aktarması da başta gelen insanlık görevidir. Bu değerli kültür varlıklarına sahip çıkmamak, onları koruyup kollamamak, daha da ileriye giderek onlara zarar vermek veya zarar verenleri koruyup kollamak, çağdaş ve aydın insan düşüncelerine göre saygısızlıktır, barbarlıktır ve de suçtur. Bu düşünceler çerçevesinde ve her türlü ön yargıdan uzak, kendi kendimize soralım. Selçuklu atalarımızdan bizlere bırakılan ve tekrarı olmayan değerli ve muhteşem kültür varlıkları, yani bize bırakılan muhteşem miraslar şimdi nerede, neden yoklar, kimler zarar verdi veya kimler yok etti? Nerede L. de Laborde’nin “*Voyage de l’Asie Mineure*” kitabında betimlediği Konya Kalesi? Nerede Sultan II. Kılıçarslan’ın Konya Sarayı, I. Alaeddin Keykubad’ın Kayseri’deki Keykubadiyesi, Beyşehir Gölü’ndeki Kubad Abad Sarayı ve daha da eskilere gidersek antik devir Anadolu’sunun sayısız çok değerli kültür varlıkları? Bunlar ne zaman ve nasıl yok oldular? Tüm bu soruların cevaplarını elbette hepimiz çok iyi biliyoruz ve zaten sayın R. Arık da az ve öz de olsa bir cevap veriyor. “*Bomboş araziler diyarı ülkemizde protesto edilmesi gereken bir duyarsızlıkla üstüne Kayseri Şeker Fabrikası oturtulan Keykubadiye Saray Külliyesi de “bayındırlık sultanı” diyebileceğimiz Alaeddin Keykubad tarafından ve onun adıyla bağlantılı bir isimle yaptırılmıştır*”⁶¹.

Günümüzün görkemli müzelerinden British Museum, Louvre Museum, Glyptotek Museum, Metropolitan Museum ve Berlin’deki müzelerin sergi salonları ile depoları, ne yazık ki yurdumuzun da dahil olduğu ülkelerin bir anlamda talan edilmesiyle doldurulmuştur. Kaçakçılık olarak nitelendirebileceğimiz bu yağma faaliyetlerinin başlıcaları, maalesef zamanın yönetimlerinin de izinleriyle gerçekleşmiştir. Her ne kadar bu görkemli müzeler tarafından sahiplenilmiş, koruma altına alınmış ve insanlığa bir kültür ikramı anlamında sergileniyor olsalar da bu eşsiz sanat eserlerinin yurdumuzdan götürülmüş olmaları bizler için son derece üzücüdür. Üzücü olan bir diğer husus ise, değerli insan Osman Hamdi Bey’in üstün gayret ve çabalarıyla oluşturulan İstanbul Arkeoloji Müzesi dışında adeta bir kültür varlıkları deposu olan Anadolu’da hiçbir benzer uygulama

⁶⁰ Arık 2000, 13-14.

⁶¹ Arık 2000, 9.

olmamasıdır. Aymazlık zengini olarak nitelendirmekte bir sakınca görmediğimiz bu tutumun nedenlerinin de açıkça ortaya konulması gerekir.

Geçmiş dönemlerin eşsiz kültür varlıklarına karşı sergilenen bu hoyrat tutumun sadece erken Hristiyanlık dönemi Anadolu insanlarında görüldüğünü düşünmek ve tüm sorumluluğu onlara yüklemek de doğru değildir. Bu değerli mirasa sahip çıkmamak ya da duyarsız kalmak bile fazlasıyla cahilce iken, bugün bile insanımız tarafından kimi eserlere barbarlık derecesinde yoğun bir tahribatın uygulandığını görmek son derece üzücüdür. Cumhuriyet öncesinde ve hatta kısmen sonrasında, nitelikli kireç kazanmak için kireç ocaklarında yakılan görkemli yontulara veya eritilip kap-kaçak yapımında kullanılan muhteşem bronz eserlere gösterilen bu düşmanlığın bir benzeri de günümüzün definecilik soytarılıklarıdır. Yaşanan tüm bu olumsuzlukların nedeni kanımızca eğitimsizlik, bilimsellikten uzaklaşmak, kültür ve sanatın ne olduğundan yeterince haberdar olamamaktır. Akılcı ve gerçekçi bilimin insan hayatında gerektiği kadar yer alamaması, insanın düşünme ve sorgulama yeteneklerini sekteye uğratmakta ve kültürel alanda ağır tahribatlara yol açmaktadır.

Figürlerin Listesi

- Figür 1: Asur saray kabartması, aslan avı
 Figür 2: Ptolemaios sikkesi (*Svoronos 1904-1908, 252*)
 Figür 3: Büyük İskender'in koç boynuzlu sikkesi (*Müller 1858, 392*)
 Figür 4: Mauretania kralı Bocchus'un anıt kabartmaları (*Hölscher 1988, 384-386, kat. no. 214-216, fig. 178*)
 Figür 5: II. Ptolemaios Philadelphos'un altın sikkesi (*Svoronos 1904-1908, 603-604*)
 Figür 6: Arka yüzünde yan yana duran iki kartal figürünün betimlendiği Ptolemaios sikkesi (*Svoronos 1904-1908, 437, 758*)
 Figür 7: Rus arması çift başlı kartal
 Figür 8: Çar Mihail Fedoroviç'in portresi (*Sergi Kataloğu 2010*)
 Figür 9a-b: Çar Aleksey Mihayloviç'in sadak takımı (*Sergi Kataloğu 2010*)
 Figür 10: Çar Aleksey Mihayloviç'in tüfeği (*Sergi Kataloğu 2010*)
 Figür 11: Çar Aleksey Mihayloviç'in baltası (*Sergi Kataloğu 2010*)
 Figür 12: Çar Aleksey Mihayloviç'in saatli barutluğu (*Sergi Kataloğu 2010*)
 Figür 13: At koşum takımları (*Sergi Kataloğu 2010*)
 Figür 14: Viyana Bin Meydan Anıtı
 Figür 15: Viyana çift başlı kartal betimli para
 Figür 16: Arnavutluk Bayrağı
 Figür 17: Sırbistan milli arması
 Figür 18: AEK'nın arması
 Figür 19: Karahöyük kil mühür baskısı (*Alp 2002, fig. 22-24*)
 Figür 20a-b: Kültepe kil mühür baskısı (*Özgüç 1968, lev. 3.2*)
 Figür 21: Boğazköy kil mühür baskısı (*Anadolu Medeniyetleri Müzesi*)
 Figür 22a: Boğazköy Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı A Odası kabartmaları (*Alp 2002*)
 Figür 22b: A Odası kabartmalarının çizimi (*Akurgal 1995*)
 Figür 23: Alacahöyük Sfenksli Kapı yan süslemeleri
 Figür 24: Boğazköy çift başlı kartal betimli kil mühür baskısı (*Dinçol 2002*)
 Figür 25: Eğirdir Nis Adası Aziz Stephanos Kilisesinden kemer tokası (*Sarre 1998, 191*)
 Figür 26: Ayasofya Müzesinden törensel bir simge (*Sözen – Sözen 2008*)
 Figür 27a-b: Enez figürlü sütun başlığı (*foto: S. Başaran*)
 Figür 28: Diyarbakır Artuklu Sarayı'ndan bir çini (*Arık – Arık 2007, fig. 189*)
 Figür 29a: Artuklu sikkesi
 Figür 29b: Artuklu sikkesi (*Uykur 2013*)
 Figür 30a: Diyarbakır Surlarında Yedi Kardeş Burcu Vakfiye yazıtı
 Figür 30b: Yedi Kardeş Burcu çift başlı kartal
 Figür 30c: Ulu Beden (Evli Beden) Burcu çift başlı kartal
 Figür 31a-b: Divriği Ulu Camii'den çift başlı kartal betimleri (*Kuban 2010*)
 Figür 32: Kayseri Keykubadiye'den bir çini (*foto: A. Baş*)
 Figür 33a-c: Kubad Abad saray çinileri (*Arık 2000, fig. 55, 59, 62*)
 Figür 34: Konya Kalesi'nin gravür çizimi (*De Laborde 1938, lev. LXIII*)
 Figür 35: Konya Pazar Kapısı (*Texier 1849*)
 Figür 36: Konya Kalesi'nden çift başlı kartal kabartması

Bibliyografya

- Akdoğan 2010 R. Akdoğan, "Hitit Devlet Antlaşmaları, Devletin Dili", *Aktüel Arkeoloji* 13 (Ocak 2010), 94-103.
- Akurgal 1995 E. Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir, 1995.
- Alp 1968 S. Alp, *Zylindir und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya*, Ankara, 1968.
- Alp 2002 S. Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara, 2002.
- Arık - Arık 2007 R. Arık - O. Arık, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini: Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, İstanbul, 2007.
- Arık 2000 R. Arık, *Kubad Abad. Selçuklu Saray ve Çinileri*, İstanbul, 2000.
- Bahar 1996 H. Bahar, "Konya-Hatip'te Bulunan Yeni Bir Hitit Anıtı, Ein Neues Hethitisches Denkmal in Konya-Hatip", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 73 (1996), 2-7.
- Chariton 2011 J. D. Chariton, The Mesopotamian Origins of the Hittite Double-Headed Eagle, *UW-L Journal of Undergraduate Research* XIV (2011), 1-13.
- Çelik 2002 A. Çelik, "Niğde Sungurbey Camii'nde Bulunmuş Olan Çift Başlı Kartal Figürlü Halı Üzerine Düşünceler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 9 (2002), 45-59.
- Çevik 2015 R. Çevik, *Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklularında Devlet ve Sosyal Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015.
- Darga 1992 M. Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992.
- De Laborde 1938 L. de Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure*, Paris 1938.
- Diem 1995 P. Diem, *Die Symbole Österreichs*, Wien, 1995.
- Dinçol - Dinçol 1996 A. M. Dinçol - B. Dinçol, "Hatip Anıtındaki Hiyeroglif Yazıt", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 73 (1996), 8-10.
- Dinçol 1998 A. Dinçol, "Die Entdeckung des Felsmonuments in Hatip und ihre Auswirkungen über die historischen und geographischen Fragen des Hethiterreichs", *TÜBA-AR* 1 (1998), 27-35.
- Dinçol 2002 A. Dinçol, "'Tabarna' und 'Ädikula' Siegel: Die Siegel hethitischer Großkönige und Großköniginnen", *Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter / Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, Bonn Hitit Sergi Kataloğu, Stuttgart, 2002, 88-93.
- Doğan-Alparslan 2011 M. Doğan-Alparslan, "Anadolu'nun Kayıp Başkenti Tarhuntašša", *Aktüel Arkeoloji* (Mayıs-Haziran 2011), 47-57.
- Ehringhaus 1995 H. Ehringhaus, "Ein neues hethitisches Felsrelief am Sirkeli Höyük in der Çukurova", *Antike Welt* 26 (1995), 118-119.
- Ehringhaus 1997/98 H. Ehringhaus, "Die hethitischen Felsreliefs am Sirkeli Höyük in der Türkei - Bemerkungen zu Neufunden in Kilikien und Lykaonien", *Nürnberger Blätter zur Archäologie* 14 (1997/98), 89-104.

- Emre 2002 K. Emre, "Felsreliefs, Stelen, Orthostaten", *Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter / Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, Bonn Hitit Sergi Kataloğu, Stuttgart, 2002, 218-233.
- Erdem 1994 S. Erdem, "Çift Başlı Kartal ve Anka Üzerine", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 8 (1994), 72-80.
- Franke – Hirmer 1964 P. R. Franke – M. Hirmer, *Die griechische Münze*, Berlin, 1964.
- Gierlichs 1993 J. Gierlichs, *Drache, Phönix, Doppeladler: Fabelwesen in der islamischen Kunst*, Berlin, 1993.
- Göksu 2016 E. Göksu, "Çift Başlı Kartal ve Selçuklular", *USAD* 5 (2016), 117-141.
- Himmelman 1990 N. Himmelman, "Der Hellenismus in der Archäologie", *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie* (24.-30. Juli 1988, Berlin), Mainz, 1990, 13-16.
- Hölscher 1988 T. Hölscher, "Historische Reliefs", *Kaiser Augustus und die verlorene Republik* (Antiken Museum Berlin Sergi Kataloğu), Mainz, 1988, 351-400.
- Işın 2001 E. Işın, Alaeddin'in Lambası: Anadolu'da Selçuklu Çağı Sanatı ve Alaeddin Keykubâd (Sergi Kataloğu), İstanbul, 2001.
- Karauğuz et al. 2002 G. Karauğuz – H. Bahar – H. İ. Kunt, "Kızıldağ Üzerine Yeni Bazı Gözlemler", *TÜBA-AR* 5 (2002), 7-32.
- Karpuz 2008 H. Karpuz, "Çift Başlı Kartal Figürü", *Hayat Ağacı. Sivas Şehir Kültürü Dergisi* 10 (2008), 20-24.
- Karpuz 2009 H. Karpuz, "Anadolu Selçuklu Yapılarında Çift Başlı Kartal", *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu* (7-8 Ekim 2008, Bildiriler), Konya, 2009, 25-31.
- Koşay 1951 H. Z. Koşay, *Alaca Höyük Kazısı: 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara, 1951.
- Kuban 2010 D. Kuban, *Divriği Mucizesi. Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, 2010.
- Kyrieleis 1975 H. Kyrieleis, *Bildnisse der Ptolemäer*, Berlin, 1975.
- Metzler 2008 D. Metzler, "Der Adler als achämenidisches Herrschaftszeichen auf den Münzen des Themistokles von Magnesia am Mäander (ca 465-459 v. Chr.)" Ed. E. Winter. *Vom Euphrat bis zum Bosporus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für die E. Schwertheim zum 65. Geburtstag*, *Asia Minor Studien* 65.2 (2008), 461-470.
- Moortgat-Correns 1993 U. Moortgat-Correns, "Ein Kleiner reliefierter Bronze-Teller aus der hethitischen Grossreichzeit", Eds. M. J. Mellink – E. Porada – T. Özgüç, *N. Özgüç Armağanı*, Ankara, 1993, 121-126.
- Müller 1858 L. Müller, *Die Münzen des Thracischen Königs Lysimachus*, Kopenhagen, 1858.
- Otten 1988 H. Otten, *Die Bronzetafel aus Bogazköy: ein Staatsvertrag Tuthaliyas IV*; Wiesbaden, 1988.

- Ögel 1987 S. Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987.
- Ögel 1994 S. Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul, 1994.
- Önder 1967 M. Önder, "Konya Kal'ası ve Figürlü Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1967, 145-169
- Öney 1968 G. Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu / Anatolia* 12 (1968), 17-26.
- Öney 1969 G. Öney, "Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi* VIII (1969), 283-312.
- Öney 1993 G. Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1993, 139-172.
- Özgüç 1968 N. Özgüç, *Kaniş Karum 1b Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları*, Ankara, 1968.
- Özgüç 2002 T. Özgüç, "Alacahöyük. Ein Kultort im Kerngebiet des Reiches", *Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter / Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, Bonn Hitit Sergi Kataloğu, Stuttgart, 2002, 172-175.
- Parla – Tuncer 2016 C. Parla – O. C. Tuncer, *Yazıtları ve Betimlemeleriyle Diyarbakır Surları*, Diyarbakır, 2016.
- Parla 2005 C. Parla, "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", *ODTÜ MFD*, 2005/1, 57-84.
- Philippoff 2002 E. Philippoff, *Die Doppelmonarchie Österreich-Ungarn: Ein politisches Lesebuch, 1867-1918. L'Autriche-Hongrie: politique et culture à travers les textes, 1867-1918*, Villeneuve-d'Ascq, 2002.
- Rauchensteiner 1993 M. Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers*, Graz, 1993.
- Redford 2001 S. Redford, "Anadolu Selçukluları ve Antikçağ" (Çev. Ali Ova), *Cogito* 29, İstanbul, 2001, 48-59.
- Sarre 1998 F. Sarre, *Küçük Asya Seyahati 1895* (Çev. D. Çolakoğlu), İstanbul, 1998.
- Seeher 2001 J. Seeher, *Taşa Yontulu Tanrılar. Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, İstanbul, 2011.
- Seeher 2002 J. Seeher, "Ein Einblick in das Reichspantheon. Das Felsheiligtum von Yazılıkaya", *Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter / Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, Bonn Hitit Sergi Kataloğu, Stuttgart, 2002, 112-117.
- Sergi Kataloğu 2010 *Moskova Kremlin Sarayı Hazineleeri Topkapı Sarayı'nda*, İstanbul, 2010.
- Sevim 2002 A. Sevim, "Keyhüsrev I", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25, 2002, 348.
- Skartsis 2017 L. S. Skartsis, *Origin and Evolution of the Greek Flag*, Athens, 2017.
- Sözen – Sözen 2008 G. Sözen – Z. Sözen, *Anadolu Topraklarında Güzeli Arayış*, İstanbul, 2008.

- Strzygowski 1930 J. Strzygowski, *Asiens bildende Kunst in Stichproben, ihr Wesen und ihre Entwicklung*, Augsburg, 1930.
- Svoronos 1904-1908 J. Svoronos, *Ta Nomismata tou Kratous ton Ptolemaion, Athens*, 1904-1908.
- Texier 1849 C. Texier, *Description de l'Asie Mineure*, Band 2, Paris, 1849.
- Turan 1971 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyasi Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul, 1971.
- Uykur 2013 R. Uykur, "Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde Mitolojik Bir Yaratık: "Çift Başlı Kartal"", *Seleucia ad Calycadnum* 3 (2013), 145-158.
- Uykur 2017 R. Uykur, *Artuklu Sikkeleri. Madenden Yansıyan Tarih*, Ankara, 2017.
- Ünal 1998 A. Ünal, "Weitere Deutungsversuche der Orthostatenreliefs am Sphinxor von Alacahöyük aus Philologischer Sicht: zur Identität des Nackten Menschen auf dem Westfries", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, 593-604.
- Ünal 2002 A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, 2002.
- Ünal 2018 A. Ünal, *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, Ankara, 2018.
- Zapheiriou 1947 N. Zapheiriou, *The Greek Flag from Antiquity to Present*, Athens, 1947.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

Anadolu Dor Mimarisinde Kullanılan Anta, Pilaster ve Paye Başlıkları
Anta, Plaster and Pier Capitals of Anatolian Doric Architecture

Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

ORCID: 0000-0003-4608-6471

Geliş Tarihi: 03.03.2020 | Kabul Tarihi: 11.05.2020 | Online Yayın Tarihi: 12.05.2020

Makale Künyesi: Z. Gider Büyüközer, “Anadolu Dor Mimarisinde Kullanılan Anta, Pilaster ve Paye Başlıkları”, *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 126-160. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.18



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi “Açık Erişimli” (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Anadolu Dor Mimarisinde Kullanılan Anta, Pilaster ve Paye Başlıkları *Anta, Plaster and Pier Capitals of Anatolian Doric Architecture*

Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER*

Öz

Anadolu'daki dorik yapılarda tespit edilen anta, pilaster ve paye başlıklarının ele alındığı bu çalışmada, başlıklar profillerin biçimine göre gruplandırılıp, her bir profil kendi içinde değerlendirilmiştir. Bu gruplandırma sonucu dor düzeninde inşa edilen yapılarda dorik kyma, kyma reversa, ovolo ve Pergamon ovolosu gibi çeşitli profillerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözü edilen bu profiller detaylıca tanımlanarak, stil gelişimleri üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra tarihi tartışmalı yapılar, dorik mimari bloklarının stil özellikleri bakımında da değerlendirilerek, yeniden irdelenmiş ve bir kısmı için yeni tarih önerilerinde bulunulmuştur.

Dorik anta başlıklarının kanonik formunu dorik kyma (*şahin gagası* profili) oluşturur. Anadolu'da MÖ 4. yüzyıldan, MÖ 2. yüzyıl sonuna kadar çalışıldığı tespit edilen bu başlık tipinde, MÖ 4. yüzyılda ovolulu *şahin gagası*, MÖ 3. yüzyıl örneklerinin çoğunluğu ile 2. yüzyıl örneklerinin tamamında ise kyma reversalı *şahin gagası* profili kullanılmıştır. *Şahin gagası* profilinde gaganın alt ucunun biçiminde ve kyma reversa profilinde stil gelişimi takip edilebilmektedir. Dorik anta başlıklarında *şahin gagası* profili kavetto ile taçlandırılmıştır ancak erken örneklerde olduğu gibi dikey faskia ile taçlandırılan başlıklar da tespit edilmiştir. Sadece iki örnekte görülen, kyma rektadan oluşan taç profilinin varlığı, istisnadır. Başlıklarda, kavetto profilinin içbükey kavisi iyi şekillendirilmiş olup, erken örneklerde bu profil fazla yüksek olmayan bir tamamlayıcı faskia ile son bulur. MÖ 2. yüzyıl örneklerinde faskianın yüksekliği artmaya başlamıştır.

Dorik anta başlıklarından esinlenilerek oluşturulduğu düşünülen kyma reversa profilinden oluşan başlıklar, Arkaik Dönem'de Assos Athena Tapınağı'nda çalışılmıştır. L. T. Shoe, bu tip başlıkların Anadolu'daki dor düzenine ait Hellenistik örneklerinin sadece Priene yapıları ile sınırlı olduğunu dile getirmiştir. Ancak bu çalışmada, Priene'deki örneklerin yanı sıra Hellenistik Dönem'de Mamurt Kale, Latmos Herakleiası, Assos ve Pergamon'dan, Geç Hellenistik-Augustus Dönemi'nde ise Aphrodisias, Mylasa, Bargylia ve Knidos'tan da örnekler tespit edilmiştir. Anta başlıklarında genellikle kyma reversa profilinin derinliği genişliğine eşit, üst kavis alt kavisten daha küçüktür. Bu grupta yer alan başlıklar da dorik kymadan oluşan başlıklar gibi çoğunlukla kavetto ile taçlandırılmıştır. Dikey faskianın tercih edildiği örnekler oldukça azdır.

Ovolo profilinden oluşan ve genellikle kavetto ile taçlandırılan başlıklar MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkmış ve MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında Delphi Attalos Stoa'sında çalışılmıştır. Delos'taki Hellenistik evlerde yaygın bir kullanıma sahip olan bu tür başlıkların Anadolu'daki Hellenistik örnekleri sayılıdır. Ovolodan oluşan başlıklar Erken İmparatorluk Dönemi başlangıcından itibaren dorik yapılarda en çok tercih edilen başlık tipi konumuna gelmiştir. Hellenistik örneklerin tamamı kavetto ile taçlandırılmışken, Roma örnekleri abakus bölümüne sahiptir. Bu örneklerde ovolonun kavetto ile birlikte işlenmesi, erken örneklerde taç profili olan kavettonun, başlığın ana profil şemasına taşındığını göstermektedir. Pergamon ovolosundan oluşan başlıklar ise özellikle MS 1. yüzyılın 2. yarısında yaygınlaşmış olup, bu dönemde ovolo ve kavettodan oluşan başlıklarla birlikte kullanılmıştır.

Dor düzeninde inşa edilen yapılarda kullanılan dorik ve ionik anta başlıklarının boyun kısmında farklı düzenlemeler tespit edilmiştir. Başlıklarda, hem boyun kısmının yüzeyel iki faskiaya ayrıldığı hem boyun

* Doç. Dr. Zeliha Gider Büyüközer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
E-mail: zgider@gmail.com / Orcid No: 0000-0003-4608-6471

Söz konusu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri birimi tarafından 17401122 proje numaralı "Anadolu Dor Mimarisinde Entablatur" konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

kısımının iki bant ya da tek bant ile sınırlandırıldığı hem de boyun kısmının boş bırakıldığı örnekler vardır. Dorik anta başlıklarının karakteristiği olan, boyun kısmının alt ve üst sınırına işlenen bantlardan ilki her zaman profillerin alt başlangıcına yerleştirilirken, diğer bant başlığın boyun kısmının başlangıcında, bazı örneklerde ise biraz daha üstte yer alır. Bu bantların hem dorik hem ionik başlıklarda görülmesi, etkileşimin kanıtıdır. Dorik yapılarda kullanılan anta başlıklarının bir kısmında, Arkaik anta başlıklarında olduğu gibi boyun kısmının yüzeysele iki faskiye ayrıldığı tespit edilmiştir. Az sayıdaki örnekte görülen rozet frizi ise, bunların Attik-ion tipi anta başlıklarından etkilendiklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu mimarisi, Dor mimarisi, anta başlığı, pilaster başlığı, paye başlığı, dorik kyma, kyma reversa, kavetto, ovolo, *şahin gagası*.

Abstract

In this study, which discusses the anta, plaster and pier capitals found in Doric buildings in Anatolia, the capitals have been grouped according to the form of the profiles, and each profile has been evaluated in itself. As a result of this grouping, it was determined that various profiles such as Doric cyma, cyma reversa, ovolo and Pergamene type of ovolo were used in Doric buildings. These profiles are described in detail with emphasis on their style developments. In addition to this, buildings whose dates are controversial, were evaluated and re-examined in terms of the style features of the Doric architectural blocks, and new dates were suggested for some of them.

The canonical form of Doric anta capitals consists of Doric cyma (*hawksbeak*). This capital type was worked in Anatolia from 4th century BC to the end of the 2nd century BC. An ovolo-type *hawksbeak* was used in the 4th century BC, while a cyma reversa-type *hawksbeak* was used in the majority examples of the 3rd century BC and all examples of the 2nd century BC. On the *hawksbeak*, the style development can be followed on the shape of the lower end of the beak and on the cyma reversa profiles. On the Doric anta capitals, the *hawksbeak* is crowned with a cavetto. However, as in the early examples, capitals crowned with a vertical fascia were also identified. The exception is the presence of the crown profile consisting of cyma recta, seen in two examples only. In the capitals, the concave curvature of the cavetto profile is well shaped and, in early examples, this profile ends with a fascia that is not too high. The height of the fascia starts to increase in the 2nd century BC examples.

The capitals consisting of the cyma reversa profile, which is thought to have been inspired by Doric anta capitals, were used in the Temple of Athena at Assos in the Archaic Period. L.T. Shoe stated that the Hellenistic examples of these types of capitals belonging to the Doric order in Anatolia are limited to Priene buildings alone. However, in this study, in addition to the examples from Priene, examples were also identified from Mamurt Kale, Latmos Heracleia, Assos and Pergamon in the Hellenistic Period, as well as from Aphrodisias, Mylasa, Bargylia and Knidos in the Late Hellenistic-Augustus Period. In the anta capitals, the depth of the cyma reversa profile is generally equal to its width, and the upper curve is smaller than the lower curve. The capitals in this group are mostly crowned with cavetto, like the capitals consisting of Doric cyma. There are very few examples in which vertical fascia have been preferred.

In the other type of anta capital, the ovolo is the chief moulding and has a crowning cavetto and a base apophyge, sometimes also an astragal. The earliest example is from Epidauros in the late 4th century BC and were used in the Stoa of Attalos at Delphi in the second half of the 3rd century BC. The Hellenistic examples of these types of capitals, which are widely used in Hellenistic houses in Delos, are few in Anatolia. The capitals consisting of ovolo have become the most preferred capital type in Doric buildings since the beginning of the Early Imperial Period. While all Hellenistic examples were crowned with cavettos, Roman examples have abacus. In these examples, the use of ovolo combined with cavetto shows that the cavetto, which was a crown profile in the early examples, was moved to the capital's main profile scheme. The capitals consisting of the Pergamene type of ovolo were especially widespread in the second half of the 1st century AD, and were used in this period together with capitals consisting of ovolo and cavetto.

Different arrangements have been identified on the necking of the Doric and Ionic anta capitals used in the buildings built in the Doric order. Below the *hawksbeak*, the double fillet of the 5th century is revived. In a few cases, the fillets are narrow and deep and set close together, but usually they are broad and shallow and widely separated, the lower one generally cut at the bottom of the block, which forms the capital. The fact that these fillets are seen in both Doric and Ionic capitals is evidence of interaction. Some examples had a plain vertical fascia below the *hawksbeak*, cyma reversa or ovolo, sometimes large and sometimes small. This fascia sets the capital a little forward from the face of anta. The rosette frieze seen in a few examples shows that they were influenced by Attic-Ionic type anta capitals.

Keywords: Anatolian architecture, Doric architecture, anta capital, plaster capital, pier capital, Doric cyma, cyma reversa, cavetto, ovolo, *hawksbeak*.

Giriş

Antik dönem mimarları düzenleri uygularken, mimari profillerin doğru bir şekilde kullanılmasının bir binaya karakter kazandırılmasında hayati önem taşıdığını bilincindeydi. Bu nedenle bezemesiz işlenen bir kaç basit profilin dor düzeninin güçlü karakterine uygun olduğu, buna karşın inci-boncuk dizisi, ion kymationu, lesbos kymationu, anthemion ve ranke gibi mimari bezemelerin ise ion düzeninin zarafetine yakıştığı kabul edilirdi. Kanonik dor düzeninde profil kullanımı oldukça az olup, bu profiller sadece anta, pilaster ve paye başlıkları ile dorik geison-simada yer alır. Bunların dışında kalan dorik mimari bloklar profil barındırmaz. Ancak Anadolu dor mimarisi üzerine yaptığımız çalışmalar, ionik profillerin de dor düzenine empoze edildiğini göstermiştir¹.

Anadolu'daki dorik yapılarda tespit edilen anta, pilaster ve paye başlıklarının ele alındığı bu çalışmada, başlıklar profillerinin biçimine göre gruplandırılıp, her bir profil kendi içinde değerlendirilmiştir. Bu gruplandırma sonucu dor düzeninde inşa edilen yapılardaki anta, pilaster ve paye başlıklarında dorik kyma, kyma reversa, ovolo ve Pergamon ovolosu gibi çeşitli profillerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözü edilen bu profiller detaylıca tanımlanarak, stil gelişimleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, Anadolu ile coğrafi yakınlığı sonucu etkileşimin kaçınılmaz olduğu bilinen Kos ile Samos'taki dorik yapılar karşılaştırma örneği olarak değerlendirilmiştir. Delphi'deki Attalos Stoa'sı ise Pergamon kralı I. Attalos tarafından inşa ettirilen bir yapı olduğu için çalışmaya dahil edilmiştir. Dorik cepheli kaya mezarlarında profillerin biçimi ve stil gelişimi net olarak takip edilemediğinden, bunlar kapsam dışı bırakılmıştır.

Dorik Kyma (*Şahin gagası* Profili)

Dorik anta başlığı, antanın yüzeyinden çıkıntı yapan ve L. T. Shoe tarafından "*şahin gagası* (hawkbeak)" olarak tanımlanan² dorik kymadan³ oluşur. *Şahin gagası* profili altta içbükey kavis ile anta gövdesinden dışa doğru uzanır ve bunun tam tersi olan dışbükey profil ile devam eder. İki zıt profilin birleşme noktası gaga olarak tanımlanmış olup, bu bölüm erken örneklerde yuvarlak bir geçiş sağlarken, dönem ilerledikçe gaganın alt ucu düz kesilmeye başlanmıştır. Dorik kyma, anta başlığında hiçbir zaman tek başına kullanılmaz, düz bir faskia ya da kavetto ile taçlandırılır⁴. Bu taç kısmı dor başlıklarındaki abakus bölümünü karşılar. Anta başlıklarında genellikle profilin altında düz yüzeyli bantlar yer alır. Bu profil şeması MÖ 6. yüzyılın 2. yarısından itibaren dor düzenindeki yapılarda kanonik form olarak yerini almıştır⁵.

Labraunda Oikoi Binası'nın anta başlığı, üstte küçük bir ovolo ile taçlandırılmış dikey faskiayla sonlandırılmış ovololu *şahin gagası* profilinden oluşmaktadır⁶ (fig. 1; 5.1). Başlığın boyun kısmının başlangıcında ve profillerin alt sınırında, ince, düz yüzeyli bant vardır. *Şahin gagası* profilinin alt başlangıcındaki içbükey kavisin oldukça geniş işlenmesi, MÖ 6. yüzyıl ve 5. yüzyılın ilk yarısına ait örneklerde görülen bir özelliktir. 5. yüzyıl ortasından itibaren alt kavis küçülür ve dışa uzantısı azalır, 4. yüzyıl yapılarında ise alt kavis her zaman küçük işlenir⁷. Oikoi Binası'nın anta başlıkları, *şahin gagası* profilinin alt kavisinin geniş işlenmiş olması bakımından erken örnekleri anımsatmaktadır.

¹ Anadolu dor mimarisinde kullanılan ionik profiller ile ilgili çalışma yayına hazırlanmaktadır.

² Shoe 1936, 116-117, 174. Dorik anta başlığı için bk. Brockmann 1968, 48-55.

³ Dorik kyma olarak adlandırılan *şahin gagası* profilinin orijini ve kullanıldığı mimari elemanlar için bk. Shoe 1936, 100-129. Anadolu'daki dorik ve ionik yapılarda görülen dorik kyma örnekleri için bk. Rumscheid 1994, 251-252.

⁴ Shoe 1936, 116, 174.

⁵ Shoe 1936, 116; Brockmann 1968, 48.

⁶ Hellström – Blid 2020, fig. 3.

⁷ Shoe 1936, 116. Sadece Epidauros Batı Stoa'da alt kavis bir faskia ile anta gövdesinden uzaklaştırılmış, böylece profilin dışa uzantısı artmıştır (Shoe 1936, 175, lev. LIX.6).

Oikoi başlığında, dorik kymanın küçük bir ovolo ile taçlandırılan dikey bir faskia ile sonlandırılması erken bir özellik olup, bu bölüm, MÖ 6. yüzyılın sonlarından itibaren Attika'daki dorik yapıların bir kısmında küçük bir ovolo ya da kyma reversa profili ile taçlandırılmıştır. İlk kez Bassae Apollon Tapınağı'nda *şahin gagası* profili, düz yüzeyli dikey faskia yerine kavetto profili ile taçlandırılmaya başlanmış ve bu profil kombinasyonu MÖ 4. yüzyıl yapılarına da aktarılmıştır⁸. Bu tarihten sonra geniş bir coğrafyada kabul gören kavetto profili, zaman zaman geriye dönüşler yaşansa da uzunca bir süre dorik anta başlığındaki yerini korumuştur. Bu nedenle, Oikoi başlığında görülen, küçük bir ovolo ile taçlandırılmış dikey faskianın varlığı, Arkaistik bir özellik olarak yorumlanabilir. Bu profil, Oikoi Binası'nın yanı sıra Labraunda Doğu Stoa ile Dorik Yapı'nın anta başlıklarında da tekrar edilmiş ancak Oikoi başlığından farklı olarak bu iki örnekte dikey faskia düz işlenmiş, taç profili eklenmemiştir⁹. Ovololu *şahin gagası* profilinden oluşan Doğu Stoa ve Dorik Yapı'nın başlıkları, *şahin gagası* profilinin alt içbükey kavisinin genişçe işlenerek, başlıkların anta gövdesinden dışa uzantısının belirginleştirilmesi bakımından ise Oikoi başlığıyla benzerdir. Oikoi Binası'nın Idrieus Dönemi'nde (MÖ 351-344) inşa edildiği kabul edilmektedir¹⁰. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda, yapının inşasının MÖ 370'li yılların sonunda ya da 360'lı yıllarda başladığı ve Idrieus'un satrap olduğu 351/0 yılından önce de bitirildiği önerilmektedir¹¹. Başlıklarda ovololu *şahin gagası* profilinin kullanılmış olması da bu tarih önerisiyle örtüşmektedir¹².



Figür 1: Labraunda Oikoi Binası



Figür 2: Priene Tiyatrosu

Labraunda başlıklarının benzeri MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Kos Asklepionu Alt Teras Stoası'nda görülmektedir¹³. Ovololu *şahin gagası* profiline sahip başlık, kavetto ile taçlandırılmış olması bakımından Labraunda örneklerinden ayrılmaktadır (fig. 5.2). Kos örneğinde *şahin gagası* profilinin altına astragal işlenmiş, başlığın boyun kısmı yüzeysele iki faskiaya ayrılmıştır. Dorik anta başlıklarında MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından itibaren kyma reversalı *şahin gagası* profilinin yaygınlaşmasına karşın¹⁴, Kos örneğinde ovololu *şahin gagası* profilinin kullanılmış olması alışılmadık bir durumdur. Başlıkta görülen

⁸ L. T. Shoe, MÖ 4. yüzyıldan sadece iki anta başlığında dikey faskia tespit etmiştir (Shoe 1936, 116).

⁹ Hellström - Blid 2020, fig. 3. Söz konusu yapılar için bk. Gider-Büyüközer 2019, 112, 124-126.

¹⁰ Crampa 1972, no. 17 ve 21; Hellström 1985, 154; Rumscheid 1994, 22.

¹¹ Hellström - Blid 2019, 252, 253-254. Idrieus, MÖ 370'li yıllarda, başkentin Halikarnasos'a taşınmasının ardından Mylasa'da kalmış ve Maussollos tarafından Labraunda'da başlatılan imar faaliyetlerinin devamlılığını sağlamıştır. Bulunan yazıtlarda, satrap oluncaya kadar Idrieus'un kendini "Mylasalı" olarak tanımladığı ancak satrap olduktan sonra bu ön adı kullanmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Oikoi Binası'nın inşasının Idrieus'un satrap olduğu 351/0 yılından önce de bitirildiği önerilmektedir.

¹² L. T. Shoe çalışmasında, MÖ 4. yüzyıl ortasından itibaren ovololu *şahin gagası* profili yerine kyma reversalı *şahin gagası*nın işlenmeye başladığını tespit etmiştir. Bk. Shoe 1936, 116, 174.

¹³ Schazmann 1932, 67, lev. 22.1-2; Shoe 1950, 347, 349-350, fig. 1.7.

¹⁴ Shoe 1936, 116-117.

bir diğer farklı uygulama ionik astragalın dorik *şahin gagası* profili ile kombinasyonudur. Anadolu'daki dorik yapılarda tespit edilmeyen bu tip anta başlıkları Sicilya'dan bir, Kıta Yunanistan'dan ise sadece iki örnekle temsil edilmektedir¹⁵. Kos başlığına astragal profilinin eklenmesi, Anadolu ile yakın temasın sonucu adada da görülen Anadolu-ion tipi anta başlıklarından etkilendiğini düşündürmektedir.

MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Priene Tiyatrosu Proskenionu'nun anta başlığında, küçük bir ovolo ile taçlandırılmış düz bir faskiaya sahip ovololu *şahin gagası* profili işlenmiştir¹⁶. Başlığın boyun kısmının başlangıcı ile gaganın alt başlangıcı düz bant ile sınırlandırılmıştır (fig. 2; 5.3). Ovololu *şahin gagası* profilinde ovolonun yüzeyi Pergamon ovolosunda olduğu gibi düz verilmiştir. Profilin bu şekli, MÖ 216-200 yıllarına tarihlenen Delos Philippos Stoa'sının anta başlığı¹⁷ ile MÖ 3. yüzyılın sonuna tarihlendirilen Pergamon Asklepieionu Dorik Mermer Tapınak'ta¹⁸, kapı lentosunu taçlandıran profil şemasında görülmektedir. *Şahin gagası* profilinin alt başlangıcında yer alan içbükey kavis, Labraunda başlıklarında olduğu gibi genişçe işlenerek, başlığın anta gövdesinden dışa uzantısı belirginleştirilmiştir. Priene Tiyatrosu'nun anta başlığı, küçük bir ovolo ile taçlandırılmış dikey faskiaya sahip olması bakımından ise aynı yüzyılda inşa edilen yapılardan MÖ 300-285 yıllarına tarihlenen Delos Boğalar Anıtı¹⁹, MÖ 221-200 yılları arasına tarihlendirilen Menderes Magnesiası Agorası Batı Stoa'nın güney kısa cephesinde kullanılan pilaster başlığı²⁰ ve MÖ 200 civarına tarihlenen Delos Ekklesiasterion'un pilaster başlığıyla benzerdir²¹.

Didyma Apollon Tapınağı'nda, naosa ulaşımı sağlayan tonozlu geçiş kısmının iç cephesinde, anta başlığı gibi düzenlenmiş kapı pervazı başlıkları tarafından taşınan dorik arşitrav vardır²². Buradaki başlıklar, kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profiline sahiptir (fig. 3; 5.4). Kyma reversanın üst kavis alt kavisten daha büyük işlenmiştir. L. T. Shoe tarafından yayınlanan çizimde gaganın alt ucu kesik değildir²³. Ancak başlıkların sağlam korunan bölümlerinde alt ucun kesik olduğu tespit edilmiştir. Shoe tarafından MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı içinde değerlendirilen bu başlıklarda, kyma reversa profilinin üst kavis büyük işlenmiş olsa da 4. yüzyıl örneklerine nazaran alt kavisin de yüksekliğinin arttığı, *şahin gagası* profilinin başlangıcında yer alan içbükey kavisin ise daraldığı görülmektedir. Profili taçlandıran kavettonun içbükey kavisinin belirgin işlenmesi ve profilin yüksekliğine nazaran dışa uzantısının kuvvetli verilmesi, MÖ 216-200 yıllarına tarihlenen Delos Philippos Stoa'sının başlıklarında²⁴ görülmektedir. Kyma reversa profilinin biçimi ise bu başlıklardan biraz daha erken olması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle Didyma başlığı MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından ziyade 3. yüzyılın 2. yarısına ait örnekler arasında yer almalıdır. Nitekim farklı inşa evrelerine sahip olan tapınağın naos duvarlarının stylobat seviyesine kadar tamamlanmasının, MÖ 3. yüzyılın ortalarında gerçekleştirildiği tespit edilmiş²⁵, tapınağın naosundaki bezemeler ise MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilmiştir²⁶. Başlığın

¹⁵ Bu kombinasyon, MÖ 6. yüzyılda Selinus'ta, MÖ 5. yüzyılda Stoa Poikile'ye ait olabileceği düşünülen bir başlıkta, MÖ 3. yüzyılda ise Korinth Akropolis'i'ndeki Yukarı Peirene'nin anta başlıklarında görülmektedir (Shoe 1936, 124, lev. LIX.9; Shoe 1950, 349-350).

¹⁶ Wiegand - Schrader 1904, 245, fig. 242; Shoe 1936, 116-117, 124, lev. LIX.17.

¹⁷ Shoe 1936, 124, lev. LIX.11.

¹⁸ Ziegenaus - de Luca 1975, 24, lev. 101, A 62/15.

¹⁹ Shoe 1936, 125, lev. LIX.18.

²⁰ Humann 1904, 115, fig. 122.

²¹ Shoe 1936, 125, lev. LIX.19.

²² Knackfuss 1941, 150-154, F 199, lev. 85; F 198, lev. 86; Z 190, lev. 25; Rumscheid 1994, lev. 23.3.

²³ Shoe 1936, 123, lev. LIX.5.

²⁴ Shoe 1936, 124, lev. LIX.10-11.

²⁵ Senseney 2006, 227.

²⁶ Haselberger 1983, 114-115; Rumscheid 1994, 12-13.

stil özellikleri, naosa ulaşımı sağlayan tonozlu geçiş kısmının da bu evrede şekillendirildiğini göstermektedir.

Latmos Mezar Anıtı'nın pilaster başlığının boyun kısmı, genişçe işlenmiş yüzeysel bir faskiayla anta yüzeyinden ayrılmıştır. Başlık altta düz bir bant ile başlamakta ve devamında kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profili yer almaktadır. Kyma reversa profilinde üst kavis, alt kavisten daha büyük işlenmiş olup, üst kavisin dışbükey formu belirgindir (fig. 4; 5.5). Profilin biçimi Didyma başlığı, Menderes Magnesiası Agorası Batı Stoa'nın pilaster başlığı ile Delos'taki evlerde bulunan ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen başlıklarla benzerdir²⁷. Ancak Delos örnekleri üstte düz bir faskia ile taçlandırılmış olması bakımından Latmos başlığından ayrılmaktadır. MÖ 175-164 yıllarına tarihlenen Milet Bouleuterionu'nun anta başlıkları²⁸ ise biçim açısından Latmos Mezar Anıtı ile benzerdir ancak Milet başlığında kyma reversa profilinin alt kavis hem daha büyük hem de içbükey formu belirgindir (fig. 5.7). Bu stil özellikleri Latmos başlığının Milet Bouleuterionu'ndan önceye ait olması gerektiğini göstermektedir. Mezar anıtının tarihi tartışmalı olup, genellikle MÖ 3.-2. yüzyılda inşa edildiği önerilmektedir²⁹. Anta başlıklarının yanı sıra arşitrav/triglif-metop bloklarının stil özellikleri ve mimari bloklarının Herakleia Athena Tapınağı ile yakın benzerliği, söz konusu yapının inşasında, MÖ 193 yılında varlığı kesin olarak bilinen³⁰ Athena Tapınağı'nın model alındığını göstermekte, bu nedenle de MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendiği düşünülmektedir³¹. Kyma reversalı *şahin gagası* profilinde, üst kavisin yüksek işlenmiş olması ve gaganın alt noktasının fazla genişlememiş olması gibi stil özellikleri ise geç 3. yüzyıla işaret etmektedir.



Figür 3: Didyma Apollon Tapınağı



Figür 4: Latmos Mezar Anıtı

MÖ 221-200 yılları arasına tarihlendirilen Menderes Magnesiası Agorası Batı Stoa'nın güney kısa cephesinde kullanılan pilaster başlığı, kyma reversalı *şahin gagası* profilinden oluşmaktadır³² (fig. 5.6). Başlık, Priene Tiyatrosu'nda olduğu gibi küçük bir ovolo ile taçlandırılmış düz bir faskiaya sahiptir. Ancak Magnesia başlığında ovolo, Priene örneğinin

²⁷ Shoe 1936, 125, lev. LX.1-6.

²⁸ Knackfuss 1908, 44-45, fig. 26; Shoe 1936, lev. LIX.12.

²⁹ Anıt mezar, A. Peschlow-Bindokat tarafından, ince işçilik gösteren yapı öğelerinden hareketle MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Peschlow-Bindokat 2005, 127). En kapsamlı çalışmayı yapan O. Henry ise triglifin stilistik biçimi ile frizin arşitravdan daha yüksek işlenmiş olması bakımından yapıyı MÖ 3.-2. yüzyıla tarihleme gayreti içindedir (Henry 2009, 187-188, 245-247, fig. 59).

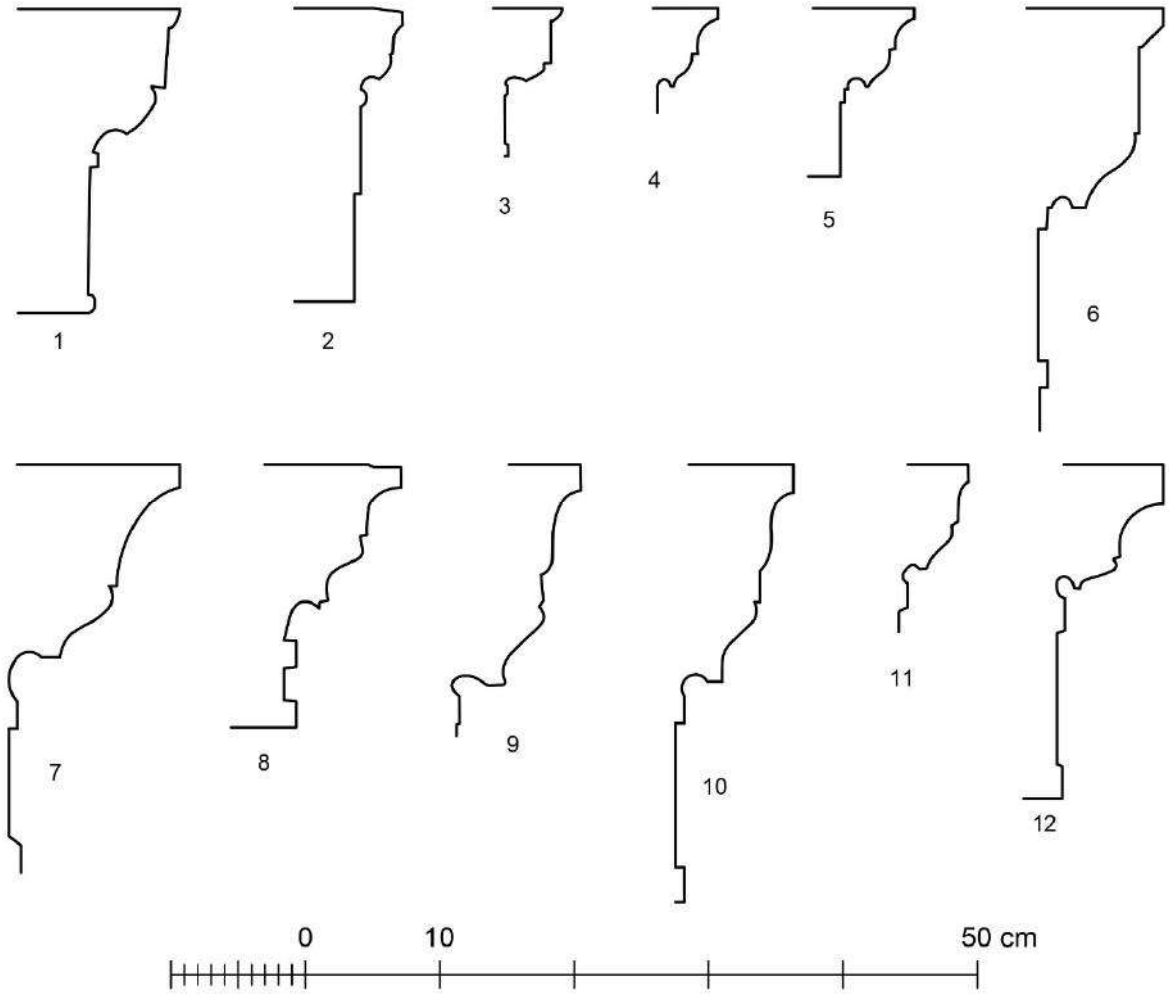
³⁰ Tapınakta bulunan yazıtlar için bk. Peschlow-Bindokat 1977, 94-96; Robert 1978, 502-504; Şahin 1987, 55-60; Wörle 1988, 421-476; Peschlow 1992, 271-273; Rumscheid 1994, 18; Peschlow-Bindokat 2005, 113-118.

³¹ Gider-Büyüközer 2013, 703-707.

³² Humann 1904, 115, fig. 122. Tarihi için bk. Rumscheid 1994, 28.

aksine Pergamon ovolosu şeklinde verilmiştir. Başlığın boyun kısmının başlangıcında ve profillerin alt başlangıcında yer alan düz yüzeyli bantlar, Labraunda ve Priene başlıklarında gördüğümüz şemanın tekrarıdır. Magnesia başlığındaki *şahin gagası* profilinde, gaganın alt ucunun genişlemeye başlaması, MÖ 2. yüzyıl örneklerinde başlayan değişimin habercisidir. Kyma reversa profilinde ise her iki kavisin yüksekliği birbirine yakın işlenmiştir.

MÖ 175-164 yıllarına tarihlenen Milet Bouleuterionu'nun anta başlıkları, kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profilinden oluşmaktadır³³ (fig. 5.7). Başlığın boyun kısmının başlangıcı ile profillerin alt başlangıcına düz yüzeyli bant işlenmiştir. Kyma reversa profilinin yüksekliği genişliğinden daha fazla, alt kavisin içbükey profili ile üst kavisin dışbükey profili iyi şekillendirilmiş, her iki kavisin yüksekliği neredeyse eşit işlenmiştir. *Şahin gagası* profilinde, önceki örneklere nazaran gaganın alt ucunun genişlediği görülmektedir.



Figür 5: *Şahin gagası* profiline sahip anta, pilaster ve paye başlıkları

- 1) Labraunda Oikoi Binası; 2) Kos Asklepionu Alt Teras Stoa; 3) Priene Tiyatrosu; 4) Didyma Apollon Tapınağı; 5) Latmos Mezar Anıtı; 6) Magnesia Agorası Batı Stoa; 7) Milet Bouleuterionu; 8) Pergamon Athena Kutsal Alan Propylonu; 9) Milet Müzesi; 10) Milet Magazin Salonu; 11) Pergamon Orta Teras Gymnasionu Kuzey Stoa; 12) Pergamon Hera Basileia Tapınağı

MÖ 197-159 yıllarına tarihlenen Pergamon Athena Kutsal Alan Propylonu'nun anta başlıkları kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profilinden oluşmaktadır. Profilin alt başlangıcı düz bir bant ile sınırlandırılmıştır³⁴. *Şahin gagası* profili, gaganın alt

³³ Knackfuss 1908, 44-45, fig. 26; Shoe 1936, 124, lev. LIX.12.

³⁴ Bohn 1885, 54; Shoe 1936, 124, lev. LIX.15.

ucunun yivli işlenmiş olması bakımından tek örnektir (fig. 5.8). Kyma reversa profilinde alt kavis üst kavise nazaran daha yüksek işlenmiş olup, alt kavisin içbükey formu belirginleştirilmiştir. Profilin bu biçimi Milet Müzesi'nden bir örneklerle benzerdir³⁵ (fig. 5.9). Milet Müzesi başlığı, kyma rektadan oluşan taç profiline sahip olması bakımından oldukça ilginçtir ve tek örnek olarak nitelendirilmiştir³⁶. Ancak Milet Magazin Salonu'nun köşe pilaster başlıkları ile yarım sütunlu paye başlıkları da kyma rektadan oluşan taç profilinin varlığı nedeniyle Milet Müzesi başlığıyla benzerdir³⁷ (fig. 5.10). Ölçülerinin de birbirlerine oldukça yakın olması, Milet Müzesi başlığının Magazin Salonu'na ait olabileceği olasılığını akla getirmektedir. Milet Müzesi örneğini C. Erder MÖ 2. yüzyıl başına tarihlemiş³⁸, L. T. Shoe ise MÖ 2. yüzyıl örnekleri arasında değerlendirmiştir³⁹. Magazin Salonu'nun başlıklarındaki kyma reversalı *şahin gagası* profilinde, dışbükey üst kavisin içbükey alt kavisten daha küçük işlenmesi, benzerlerini MÖ 2. yüzyıl ortalarında Priene ve Pergamon'da gördüğümüz profilleri anımsatmaktadır⁴⁰. Gaganın alt ucunun genişlemesi ise MÖ 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Delos Sarapieion C ile MÖ 100 civarına tarihlenen Delos Kabeirion başlıklarında görülmektedir⁴¹. Magazin Salonu'nun tarihi kesin değildir. Araştırmacılar genellikle Bouleuterion'dan sonra inşa edildiğini düşünmekte⁴², W. Müller-Wiener ise MÖ 1. yüzyıl başlarını önermektedir⁴³. Başlıkların stil özellikleri, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısındaki gelişim süreci içerisinde yerini almaktadır.

Pergamon'da Orta Teras Gymnasionu Kuzey Stoa'da, 57 numaralı odada bulunan başlık, içbükey kavis fazla belirgin işlenmeyen dikey kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profiline sahiptir⁴⁴ (fig. 5.11). MÖ 197-159 yılları arasında değerlendirilen bu başlık, MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Delos'taki Hellenistik evlerin anta ve pilaster başlıklarıyla benzerdir⁴⁵. MÖ 159-138 yıllarına tarihlenen Pergamon Hera Basileia Tapınağı'nın anta başlığı da kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profilinden oluşmaktadır⁴⁶. Başlığın boyun kısmının başlangıcı ile profillerin alt başlangıcına düz yüzeyli bant işlenmiştir (fig. 5.12). Ancak bu bantlar önceki örneklerle nazaran daha geniştir. Kyma reversa profili dejenere olmuş, üst kavis küçülmüş ve her iki kavis de sert, köşeli dönüşleriyle ön plana çıkmıştır. Diğer örneklerden farklı olarak profilin derinliği, yüksekliğinden daha fazladır. Bunun yanı sıra kavetto tacını sonlandıran faskia da genişlemiştir.

Olba/Diocaesarea'da yer alan Piramit Çatılı Kule Mezar'ın pilaster başlıkları, kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profilinden oluşmaktadır (fig. 6a-b). Kyma reversa profilinin alt kavis geniş ve sığ, üst kavis ise küçük ve belirgindir. İyi şekillendirilmiş kavetto profilinin iç kavis belirgin, profilin dışa uzantısı kuvvetlidir.

³⁵ L. T. Shoe, çalışmasında Milet örneğine yer vermiş ancak hangi yapıya ait olduğunu belirtmemiştir (Shoe 1936, 176, lev. LIX.16). C. Erder ise aynı örneği paye başlığı olarak değerlendirmiş ve Milet Müzesi'nin bahçesinde yer aldığını yazmıştır (Erder 1967, 114, F9).

³⁶ Shoe 1936, 124, lev. LIX.16; Erder 1967, 114, F9.

³⁷ Knackfuss 1924, 174, fig. 185, lev. 22. Pergamon Mermer Salon'daki kabartmalı levhaların başlıkları kyma reversalı *şahin gagası* profili ile kyma rektadan oluşan taç profilinin varlığı bakımından Milet örneklerine benzemektedir (Filgis – Radt 1986, 103-104, lev. 32-33; Rumscheid 1994, kat. 244.7, lev. 137.4).

³⁸ Erder 1967, 114, F9.

³⁹ Shoe 1936, 124, lev. LIX.16.

⁴⁰ Erder 1967, 114, F11-F12.

⁴¹ Shoe 1936, 176, lev. LX.8-10; Erder 1967, 114-115, F14.

⁴² Knackfuss 1924, 156-177 (Geç Hellenistik, Bouleuterion'dan biraz daha geç); Kleiner 1968, 119-121 (Bouleuterion'dan sonra, Olgun Hellenistik); Büsing 1970, 25 (2. yüzyıl ortası); Coulton 1976, 259 (muhtemelen 2. yüzyıl).

⁴³ Müller-Wiener 1986, 122.

⁴⁴ Schazmann 1923, 37-38; Shoe 1936, 124, lev. LIX.13.

⁴⁵ Shoe 1936, 124-125, lev. LIX.14, LX.1-7.

⁴⁶ Schazmann 1923, 106, lev. 34.3-4.

Kavettonun tamamlayıcı faskiası oldukça ince işlenmiştir. Başlığın boyun kısmı, anta başlıklarında olduğu gibi iki faskiaya ayrılmıştır.

Mezar anıtının tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. J. Keil ve W. Wilhelm, anıt mezarın, taht kavgasından kaçarak Olba'ya sığınmış olan Seleukos kralı I. Philip'e ya da bir rahibe ait olabileceğini önermiş ve yapıyı MÖ 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemişler, J. Fedak da bu tarih önerisini kabul etmiştir⁴⁷. C. Berns mimari dekorasyonundan yola çıkarak anıt mezarı MÖ 2. yüzyıl başı ile MÖ 1. yüzyıl ortasına tarihlemiştir⁴⁸. M. Durukan, yapıyı çok yönlü olarak değerlendirdiği çalışmasında, anıt mezarın Hellenistik Dönem'den ziyade MS 1. yüzyılda, özellikle Flaviuslar Dönemi'nde inşa edilmiş olabileceği görüşünü savunmaktadır⁴⁹. Y. Er-Scarborough ise mezarı Suriye'deki piramit çatılı mezarlarla karşılaştırmış, bu tip yapıların MÖ 1. yüzyıl ortasından itibaren Palmyra'da, Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren ise bölgede görülmeye başladığını vurgulamış ve anıt mezarın Diocaesarea sakini, önemli bir bireye ait olabileceğini söylemiştir⁵⁰. M. Durukan 2019 yılında yayınlanan çalışmasında, bölgenin Hellenistik ve Roma Dönemi mezar mimarisi geleneklerini değerlendirerek, yapının neden Hellenistik Dönem'e ait olamayacağı üzerinde durmuş ve bölgenin siyasi tarihiyle birlikte anıt mezarın II. Polemon ile karısı Iulia Mammea için, MS 68 yılı civarında inşa ettirilmiş olabileceğini önermiştir⁵¹.

Mezarın pilaster başlıklarında görülen kavetto ile taçlandırılmış kyma reversalı *şahin gagası* profili, dorik yapılarda MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından, MÖ 2. yüzyıl sonuna kadar devam eden bir kullanıma sahiptir⁵². L. T. Shoe, MÖ 2. yüzyıldan sonra bu profilin kullanıldığı anta/pilaster başlığı tespit etmemiştir. Anadolu'daki dorik yapıların değerlendirildiği bu çalışmada da aynı sonuca ulaşılmıştır. Anadolu'da, kyma reversalı *şahin gagası* profilinin kullanıldığı, tarihi kesin olarak bilinen en geç tarihli yapı, MÖ 159-138 yıllarına tarihlenen Pergamon Hera Basileia Tapınağı'dır. Bu tarihten sonra özellikle Batı Anadolu'da kavetto ile taçlandırılmış kyma reversa profili yaygınlaşmıştır. Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise anta ve pilaster başlıklarında genellikle astragal, ovolo ve kavetto kombinasyonu ile Pergamon ovolosu tercih edilmiştir. Bu döneme ait başlıkların tamamı abakusa sahiptir. Bu veriler Olba/Diocaesarea Piramit Çatılı Kule Mezar'ın pilaster başlıklarını daha çok MÖ 3.-2. yüzyıl içinde değerlendirmek gerektiği sonucunu doğurmaktadır. MÖ 3. yüzyıl örneklerinde kyma reversa profilinin üst kavisi daha büyük ve dışbükey kavisi belirgin olduğundan, alt kavisin yüksek ve sığ işlenmesine karşın üst kavisin küçüldüğü Olba başlığı, profillerinin biçimi bakımından MÖ 216-200 yıllarına tarihlenen Delos Philippos Stoa'sı⁵³, MÖ 175-164 yıllarına tarihlenen Milet Bouleuterionu, MÖ 197-159 yıllarına tarihlenen Pergamon Athena Kutsal Alan Propylonu ile Orta Teras Gymnasionu Kuzey Stoa'da, 57 numaralı odada bulunan başlık ile karşılaştırılabilir (fig. 5). MÖ 159-138 yıllarına tarihlenen Hera Basileia Tapınağı'nın anta başlığı, gaganın alt ucunun dar işlenmiş olması bakımından Olba başlığı ile benzerdir ancak hem kyma reversa profilinin dejenerasyonu hem de kavettonun tamamlayıcı faskiasının genişlemesi gibi özellikler, Olba başlığından daha geç olduğunu göstermektedir. Nitekim MÖ 2. yüzyıla ait başlıklarda gaganın alt ucunun genişlediği görülmektedir. Bu özellik geison tacı olarak kullanılan *şahin gagası* profilinde de tespit edilmiştir⁵⁴. Olba başlığı, kyma reversa profilinin biçimi, gaganın alt ucunun henüz genişlememiş olması ve iyi şekillendirilmiş kavetto profilinde tamamlayıcı

⁴⁷ Keil – Wilhelm 1931, 59-60; Fedak 1990, 88, fig. 111.

⁴⁸ Berns 1999, 111-122.

⁴⁹ Durukan 2003, 221-235.

⁵⁰ Er-Scarborough 2017, 131-134.

⁵¹ Durukan 2019, 113-129.

⁵² Shoe 1936, 116.

⁵³ Shoe 1936, 124, lev. LIX.10.

⁵⁴ Shoe 1936, 117.

faskianın ince işlenmesi gibi özelliklerinden dolayı MÖ 3. yüzyılın sonu-2. yüzyılın ilk yarısına ait örneklerle benzerdir⁵⁵. Araştırmacılar, anıt mezarın Anadolu'dan ziyade, Suriye mimari geleneğini yansıttığını tespit etmiştir⁵⁶. Ancak dorik mimari blokların biçimi, stili ve kullanılan profiller, yapıda Anadolulu bir mimarın çalıştığı konusunda ipuçları sunmaktadır⁵⁷. Bu nedenle anıt mezarın değerlendirilmesinde, dorik mimari blokların biçim ve stil özellikleri de detaylıca ele alınmalıdır. M. Durukan, her yönüyle değerlendirdiği yapıyı haklı gerekçelerle MS 1. yüzyıla, hatta MS 68 civarına tarihlemiştir⁵⁸. Eğer anıt mezar ile ilgili bu öneri doğruysa, yapı, kyma reversalı *şahin gagası* profilinden oluşan pilaster başlıklarının Roma Dönemi'nde kullanımının devam ettiğini gösteren tek örnek olacaktır.



Figür 6a-b: Olba/Diocaesarea Piramit Çatılı Kule Mezar

Kyma Reversa

Dorik yapıların bir kısmında kullanılan başlıklar *şahin gagası* profili yerine kyma reversa profilinden oluşmaktadır (fig. 7). Profil üstte dikey faskia ya da kavetto ile taçlandırılır. MÖ 6. yüzyılda aiol, ion ve dor düzeninde kullanılmaya başlanan kyma reversa profilinden oluşan anta başlıkları, 5. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar az sayıdaki dor ve ion düzenli yapılarda çalışılmış, MÖ 2. yüzyılda ise Anadolu dahil geniş bir coğrafyada yaygınlaşmıştır. C. Weickert⁵⁹ ve G. Gruben⁶⁰ tarafından dorik anta başlıklarından esinlenilerek oluşturulduğu önerilen bu tip başlıklar, L. T. Shoe tarafından ionik anta başlıkları⁶¹, A. D. Brockmann tarafından ise Arkaik-ionik anta başlıkları grubunda değerlendirilmiştir⁶².

⁵⁵ Kule Mezar'ın dorik geisonları da mutulus plakası ile guttaenin belirgin işlenmesi bakımından MÖ 3. yüzyıl yapılarıyla; geison soffiti ile mutulus plakaları arasında oluşan faskia, damlalığın uç kısmının işlenmeden iç kavisin doğrudan mutulus plakasının üst bitim noktasına bağlanması, damlalık faskiasının fazla genişlememiş olması ve geison tacı olarak kullanılan faskialı Pergamon ovolosunun varlığı bakımından ise MÖ 2. yüzyıl yapılarıyla benzerlik içindedir.

⁵⁶ Petra ve Aleksandria'daki dorik yapılarda *şahin gagası* profilinin kullanıldığına dair bir veri tespit edilememiştir (Karşılaştırma için bk. McKenzie 1990; Pensabene 1993; McKenzie 2007). Aleksandria'da bulunan ve MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Mustafa Paşa Mezar 2'nin plaster başlıkları, Pergamon ovolosu ve kavettodan oluşmaktadır. Başlığın boyun kısmının yüzeyi, Olba ve Kurşun Kalesi başlıklarında olduğu gibi iki faskiaya ayrılmıştır (McKenzie 1990, 123, lev. 181b).

⁵⁷ *Şahin gagası* profilinin olmamasının yanı sıra geison tacı olarak kullanılan faskialı Pergamon ovolosu, Hellenistik Dönem'de Pergamon merkezli yayılım göstermiş olup, Batı Anadolu ve adalarda sıkça tercih edilmiştir (Shoe 1936, 37; Gider-Büyüközer 2013, 320-323). Petra'daki mezarlarda Pergamon ovolosu sıkça kullanılmış olmasına karşın, faskialı Pergamon ovolosu tespit edilmemiştir (McKenzie 1990).

⁵⁸ Durukan 2003, 221-235; Durukan 2019, 113-129.

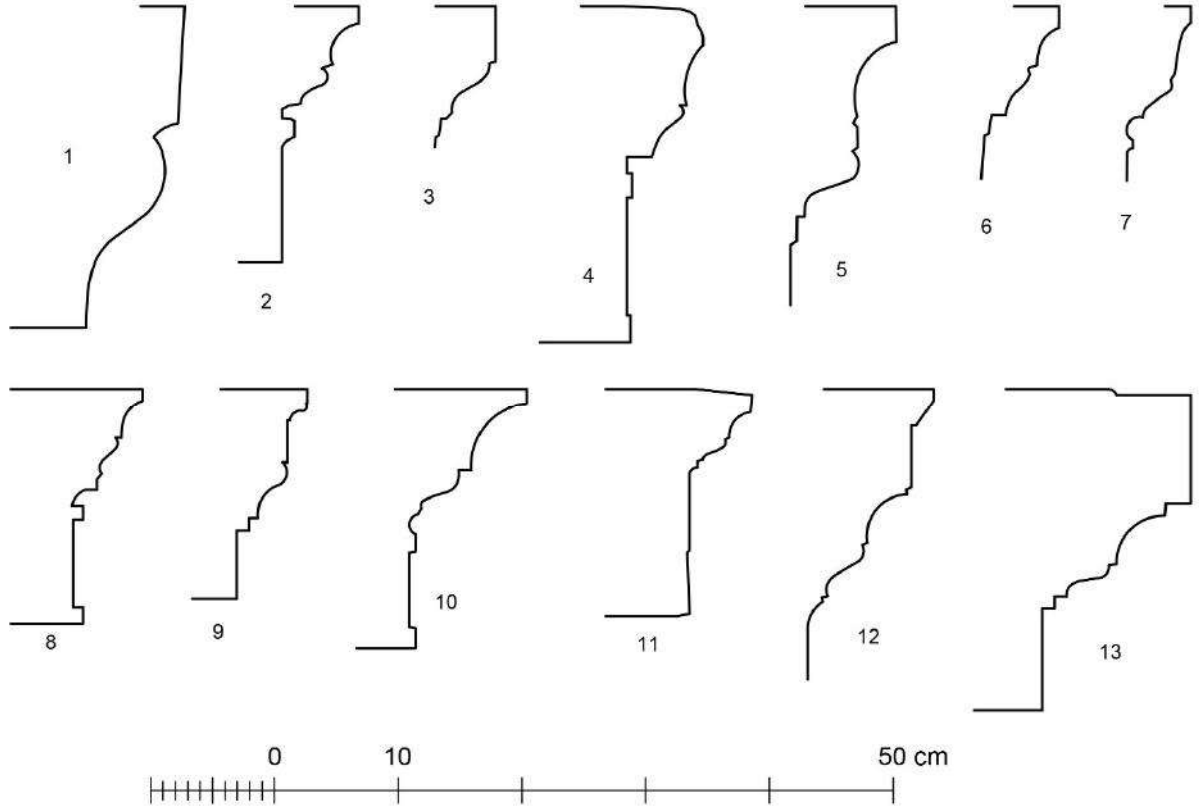
⁵⁹ Weickert 1929, 136.

⁶⁰ Gruben 1966, 79.

⁶¹ Shoe 1936, 174.

⁶² Brockmann 1968, 69-70.

Assos Athena Tapınağı'nda bulunan 26 cm yüksekliğindeki profilli bir köşe bloğunun anta başlığı olabileceği düşünülmektedir⁶³. Kyma reversa profilinden oluşan başlık, dikey bir faskia ile tamamlanmıştır (fig. 7.1). Dor düzeninde anta başlıkları çoğunlukla *şahin gagası* profilinden oluşmasına karşın, az da olsa Assos örneğindeki gibi kyma reversadan oluşan başlıklar da vardır. En erken örnekleri MÖ 6. yüzyılda görülen bu tip anta başlıkları Delphi'deki Massiliot ve Siphnosluların Hazine Dairesi'nde, Naksos Adası'ndaki Sangri Tapınağı'nda ve Keos Adası'nda yer alan, dor düzenindeki Korresia Tapınağı'nda tespit edilmiştir⁶⁴. B. D. Wescoat, profilin biçiminin Korresian Tapınağı'nın anta başlığıyla yakın benzerliğe sahip olduğunu yazmıştır.



Figür 7: Kyma reversadan oluşan anta, pilaster ve paye başlıkları.

1) Assos Athena Tapınağı; 2) Mamurt Kale Tapınağı; 3) Priene Ekklesiasterion; 4) Priene Kuzey Stoa; 5) Priene Stadion; 6) Priene Gymnasion; 7) Priene Dorik Ev; 8) Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzey Stoa; 9) Aphrodisias Tiyatrosu (paye); 10) Milas Müzesi; 11) Pergamon Mermer Salon; 12) Bargylia Bazilika A; 13) Knidos D Kilisesi.

MÖ 302-263 yıllarına tarihlenen Mamurt Kale Tapınağı'nın sağlam korunan tek anta başlığı kavetto ile taçlandırılmış kyma reversa profilinden oluşmaktadır⁶⁵. 34,7 cm genişliğinde, 20,7 cm yüksekliğindeki başlıkta, profillerin alt başlangıcına düz yüzeyli tek bant işlenmiştir (fig. 7.2). Kyma reversa profilinin biçimi, alt içbükey kavisi belirlenmemiş kyma reversalı *şahin gagası* profilini andırmaktadır. Profilin hemen altında yer alan düz yüzeyli bant ise *şahin gagası* profilinden oluşan dorik anta başlıklarının karakteristiğidir. Kyma reversa profilinde üst kavisin büyük ve dışbükey formunun belirgin işlenmesi, MÖ 3. yüzyıl örnekleriyle uyumludur. Bu başlığın benzeri, MÖ 193 yılında varlığı kesin olarak

⁶³ J. T. Clarke tarafından tanımlanan bu parça (Clarke *et al.* 1902, 159) B. D. Wescoat tarafından da ele alınmış olup, yapı ile çok uyumlu olmamasına rağmen diğer olasılıklardan ziyade (büyük bir anıtın dorik siması, toikhobas ya da taç profili gibi) anta başlığı olma olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Wescoat 2012, 91-92, fig. 49).

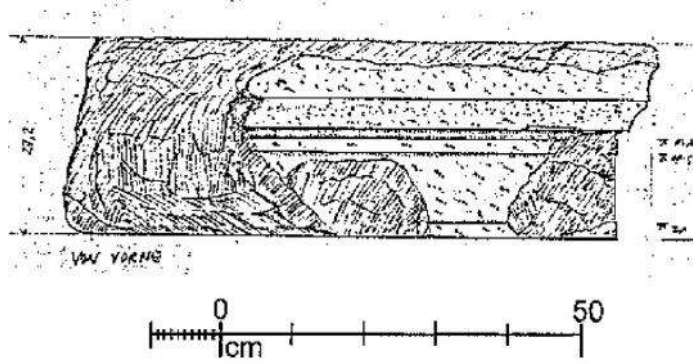
⁶⁴ Shoe 1936, 56, 64, 175, lev. XXI.7; Schuller 1985, 364-367, fig. 32-33; Daux - Hansen 1987, 153, lev. 70-71; Altekamp 1991, 89-90, 92-93, 125-126, 141-142, fig. 74-75, 80, 115.

⁶⁵ Conze - Schazmann 1911, 20, fig. 5.6-8.

bilinen Latmos Herakleiası Athena Tapınağı'nda tespit edilmiştir (fig. 8). Tapınağın anta başlığı, çağdaşı örneklerden farklı olarak *şahin gagası* profili yerine kyma reversa ve kavetto profiline sahiptir⁶⁶. Kyma reversa profilinin alt başlangıcında, Mamurt Kale Tapınağı'nda olduğu gibi yüksek kabartma olarak yapılmış düz yüzeyli bant vardır. Başlığın boyun kısmına rozet motifleri işlenmiştir. Tapınağın başlığı hem kyma reversa profilinin biçimi hem de profilin alt başlangıcında yer alan düz bandın varlığı nedeniyle Priene'de, çeşmenin doğusundaki caddenin karşında yer alan bir evde bulunmuş pilaster başlığı ve MÖ 200 civarına tarihlenen Ekklesiasterion'un pilaster başlığıyla karşılaştırılabilir⁶⁷ (fig. 7.3; 7.7). Dorion karışık düzende inşa edildiği düşünülen Athena Tapınağı'na ait anta başlığının biçimi her iki düzene de uygundur.



Figür 8: Latmos Herakleiası Athena Tapınağı



Figür 9: Priene Kuzey Stoa

Kavetto ile taçlandırılmış kyma reversa profilinden oluşan başlıklar Hellenistik Dönem'de özellikle Priene yapılarında yaygındır. Priene Ekklesiasterion'da bulunan pilaster başlığı kyma reversa profilinden oluşmaktadır⁶⁸. Başlık, dikey bir faskia ile taçlandırılmıştır (fig. 7.3). Boyun kısmında tek bant, kyma reversa profilinin alt başlangıcında ise genişçe düz bir bant vardır. MÖ 155-125 yılları arasına tarihlenen Priene Kuzey Stoa'nın anta başlıkları kyma reversa ve kavetto profilinden oluşmaktadır⁶⁹. Başlığın boyun kısmının başlangıcı ile profilin alt başlangıcı düz yüzeyli bant ile sınırlandırılmıştır (fig. 7.4; 9). Bu bantlar önceki örneklerle nazaran genişlemiştir. Yine Priene'de yer alan yapılardan MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen dor düzenindeki Aşağı Gymnasion ve Stadion Stoa'sının anta başlıkları da Kuzey Stoa'da olduğu gibi kyma reversa ve kavetto profilinden oluşmaktadır⁷⁰ (fig. 7.5-7.6). Stadionun başlığı kyma reversa ile kavetto arasına işlenen ince bir faskianın varlığı nedeniyle tek örnektir. Sözü edilen bu örneklerin tamamında kyma reversa profilinin üst kavisi küçülmüştür. Profilin biçimi Pergamon Athena Kutsal Alan Propylonu, Hera Basileia Tapınağı ve Milet Magazin Salonu ile benzerdir. Ayrıca Priene'deki birkaç dorik evde, *şahin gagasını* andıran kyma reversa profili kullanılmıştır⁷¹ (fig. 7.7).

Assos Gymnasionu'nda kyma reversa ve kavettodan oluşan iki anta başlığı bulunmuştur⁷². İlk anta başlığında apophyge profilinin devamına düz yüzeyli bant işlenmiştir. Kyma reversa profilinin hem yüksekliği ile genişliği hem de alt kavisi ile üst kavisin yüksekliği eşittir. Kavetto profilinin ise dışa uzantısı kuvvetli, tamamlayıcı faskiası alışılmadık şekilde geniş işlenmiştir. Gymnasiondaki yuvarlak yapıda bulunan daha küçük boyutlu anta başlığında apophygeden sonra doğrudan profil başlamaktadır. Kyma reversa

⁶⁶ Peschlow-Bindokat 2005, 114.

⁶⁷ Shoe 1936, 65-66, lev. XXIX.12, 15.

⁶⁸ Wiegand - Schrader 1904, 227, fig. 219 (burada verilen ölçüler farklıdır); Shoe 1936, 65, lev. XXIX.12.

⁶⁹ von Kienlin 2004, 209, A 43, lev. 161.

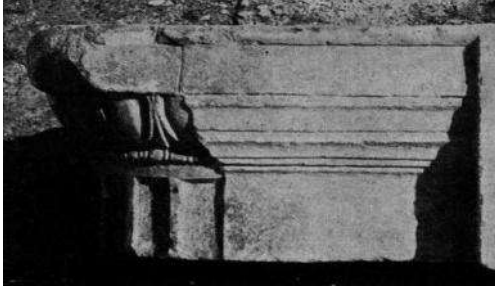
⁷⁰ Kirschen 1923/24, 146, 148, fig. 7.5b, 8; Shoe 1936, 66, 174, lev. XXIX.16-17; Erder 1967, 25-26, F. 12-13.

⁷¹ Shoe 1936, 66, 174, lev. XXIX.15.

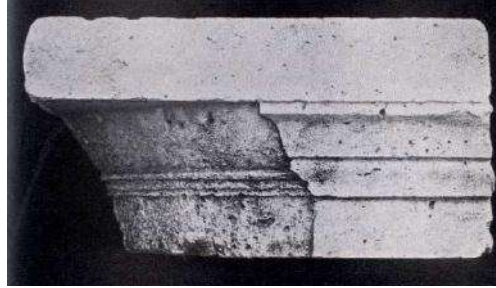
⁷² Clarke et al. 1902, 179.3, 7.

profilinde küçük işlenen alt kavisin içbükey formunun belirginleştirilmesi, üst kavisin dışbükey dönüşünün dar bir alana sıkıştırılması Geç Hellenistik Dönem stil özellikleri olup, yapının MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında inşa edildiği düşüncesiyle de bağdaşmaktadır⁷³. Gymnasionda bulunan ilk başlık hem kyma reversa profilinin biçimi hem kavettonun dışa uzantılı işlenmesi hem de kavettonun tamamlayıcı faskiasının genişlemesi gibi stil özellikleri bakımından MÖ 100 civarına tarihlenen Delos Kabeirion'un paye başlıklarıyla benzerdir⁷⁴.

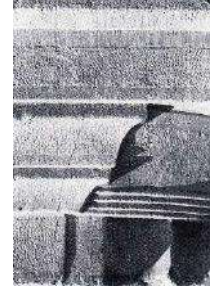
Kyma reversa ile kavettodan oluşan profil şeması anta ve pilaster başlıklarının yanı sıra paye başlıklarında da tercih edilen bir şemadır. MÖ 197-159 yıllarına tarihlenen Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzey Stoa'nın alt katına ait yarım sütunlu paye başlığına kyma reversa ve kavetto profili işlenmiştir⁷⁵. Başlığın boyun kısmı, anta başlıklarında olduğu gibi hem altta hem üstte düz yüzeyli bant ile sınırlandırılmıştır (fig. 7.8). Kyma reversa profilinin alt kavisini belirgindir. Bu başlığın benzeri MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen Latmos Herakleiası Bouleuterion Propylonu'nda⁷⁶ da vardır. Milet Magazin Salonu'nun yarım sütunlu paye başlıklarında (fig. 10), kyma reversa profilinin kyma rekta ile taçlandırılması, Magazin Salonu'nun köşe pilaster başlıkları ile Milet Müzesi'nde sergilenen bir pilaster başlığında da görülmektedir. Kyma rektadan oluşan taç profili, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen Samos Misokampos Heroonu'na ait yarım sütunlu paye başlığında da tespit edilmiştir⁷⁷ (fig. 11). Başlık, hem kyma reversa profilinde üst kavisin küçülmesi hem de kyma rektadan oluşan taç profilinin biçimi bakımından Milet örnekleriyle benzerdir. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Samos Gymnasionu Xystosu'na ait yarım sütunlu paye başlığıyla çift yarım sütunlu paye başlığı, kyma reversa ile kavettodan oluşmaktadır⁷⁸ (fig. 12). Dor başlığının abakus bölümü, bu profillerin üst kısmında da devam etmektedir. Çift yarım sütunlu paye başlığı, kyma reversa profilinin üst kavisinin küçülmesi ve köşeli dönüşe sahip olması bakımından Milet Magazin Salonu ile benzerdir.



Figür 10: Milet Magazin Salonu



Figür 11: Samos Misokampos Heroonu



Figür 12: Samos Gymnasionu

MÖ 29/28 yıllarına tarihlenen⁷⁹ Aphrodisias Tiyatrosu'nun yarım sütunlu paye başlıkları, anta başlıklarının aksine kyma reversa profilinden oluşmaktadır⁸⁰. Bu profilin alt başlangıcına, annulet benzeri basamak şeklinde kademeli tek profil işlenmiştir (fig. 7.9; 13). Paye başlıklarında genellikle kyma reversa ve kavetto profilinin devamında abakus yer almasına karşın, Aphrodisias başlığına sadece kyma reversa işlenmiş ve başlık, kavetto profili olmaksızın, abakus ile son bulmuştur. Kyma reversa profilinin yüksekliği derinliğinden fazladır. Alt kavis düzleşerek neredeyse dikey bir form almış, buna karşın dışbükey kavisini belirginleştirilen üst kavisin dışa uzantısı kuvvetli verilmiştir. Bu yönüyle

⁷³ Delorme 1960, 169.

⁷⁴ Karşılaştırma için bk. Shoe 1936, 125, lev. LX.8; Erder 1967, 114-115, F14.

⁷⁵ Bohn 1885, 64; Rumscheid 1994, kat. 188.18, lev. 114.3.

⁷⁶ Wulzinger 1941, 23-24, lev. 31, 33; Büsing 1970, 53; Gider-Büyüközer 2013, 694-695, fig. 388.

⁷⁷ Wrede 1929, 82, ek XXXIII.1, XXXV.2.

⁷⁸ Martini 1984, 53-54, fig. 37a-b, lev. 8.5, A 51.

⁷⁹ Reynolds 1982, 161-162, no. 36; Reynolds 1991, 15-16; Rumscheid 1994, 9; Reynolds *et al.* 2007, no. 8.1, no. 8.5.

⁸⁰ Rumscheid 1994, 9, kat. 17, lev. 10.4. Yapı için bk. de Chaisemartin - Theodorescu 1991, 29-65.

kyma reversa profilinin biçimi Geç Hellenistik örneklerden belirgin bir form değişikliğiyle ayrılmaktadır.



Figür 13: Aphrodisias Tiyatrosu (yarım sütunlu paye)



Figür 14: Milas Müzesi

Milas Müzesi'nde sergilenen dorik bir yarım sütunlu paye başlığı kyma reversa ve kavetto profilinden oluşmaktadır⁸¹. Kyma reversa profilinin alt başlangıcı ince bir bant ile sınırlandırılmıştır (fig. 7.10; 14). Paye başlığında, boyun kısmının başlangıcı ve bitişinde yer alan bantlar, dönemin anta başlıklarında görülen profillerin tekrarı şeklindedir. Kyma reversa profili, kyma reversalı *şahin gagası* profiline büyük oranda benzer ancak Latmos Herakleiası Athena Tapınağı'nda olduğu gibi profilin alt ucu kesilmemiş sadece içbükey bir kavis ile vurgulanmıştır. Başlığın en yakın benzeri Priene'de bulunmuş ve L. T. Shoe tarafından MÖ 100 civarına tarihlenen örnekler arasında değerlendirilmiştir⁸². Dor başlığı, abakus genişliğinin azalmasıyla ortaya çıkan belirgin dışbükey kavisli ekinusu, annuletler yerine işlenen içbükey kavisli bandın varlığı ve ekinusun alt ve üst sınırının ince yontulu bantlar ile sınırlandırılıp, ekinus yüzeyinin hafif bosajlı işlenmiş olması bakımından Lagina ve Stratonikeia'daki Augustus Dönemi yapılarıyla benzerlik içindedir⁸³. Paye kısmına işlenen kyma reversa profilinin biçim açısından en yakın benzeri ise MS 17 yılından sonraya tarihlenen Pergamon Mermer Salon'un aedikulasını sınırlandıran pilaster başlıklarıdır (fig. 7.11). Kyma reversa ve kavettodan oluşan başlık, kyma reversa profilinde üst kavisin alt kavisten daha büyük ve dışa uzantısının kuvvetli işlenmiş olması bakımından benzerdir ancak kavettonun tamamlayıcı faskiasının geniş işlenmesi bakımından da Milas örneğinden ayrılmaktadır. Mermer Salon'un başlığında, boyun kısmının yüzeysel iki faskiaya ayrılması, erken örneklerle öykünme olarak yorumlanabilir.



Figür 15: Bargylia Bazilika A



Figür 16: Knidos D Kilisesi

⁸¹ Gider-Büyüközer 2013, 709, 713, fig. 408a-c.

⁸² Shoe 1936, 66, lev. XXIX.15.

⁸³ Gider 2012, 265, 267-268, fig. 6-7; Gider-Büyüközer 2013, 55-60, 65-66, 72-76, 655, fig. 325, 663-664, fig. 339, 672, fig. 352, 744-745, fig. 446. Bu tip dor başlığı Assos Agorası'ndaki Heroon'da bulunmuş ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Clarke *et al.* 1902, 113, 115-116; Goethert – Scheif 1962, 38; Berns 2003, 180).

Bargylia Bazilika A'da ve Knidos D Kilisesi'nde bulunan kalp biçimli paye başlıkları kyma reversa ve kavettodan oluşmaktadır⁸⁴. Bargylia başlığı, Pergamon ovolosu ile taçlandırılmış abakusa sahiptir (fig. 7.12; 15). Düz bir abakus ile sonlanan Knidos başlığında ise kavetto profili ile abakus arasındaki geçiş derin bir faskia şeklinde verilmiştir (fig. 7.13; 16). Her iki başlıkta da kyma reversa profilinin alt kavisi küçülmüş ve neredeyse düzleşmiş, üst kavisin dışa uzantısı artmıştır. Bu yönüyle profiller, Aphrodisias Tiyatrosu'nun yarım sütunlu paye başlıklarını anımsatmaktadır.

Ovolo

Anadolu'daki dorik yapılarda kullanıldığı tespit edilen üçüncü tip, ovolo ve kavettodan oluşan kombinasyondur. İlk kez MÖ 4. yüzyılda ion düzenine ait örneklerde çalışılan bu tip anta başlıkları, MÖ 2. yüzyıldan itibaren ionik anta başlıkları için düzenli bir biçim halini almıştır⁸⁵. Ionik yapılarda hem bezemeli hem bezemesiz kullanılan bu tip⁸⁶, dorik yapıların tamamında bezemesizdir. Başlıklar genellikle altta apophyge profiline sahiptir. Bazı örneklerde ise apophyge ile ovolo arasına astragal işlenmiştir⁸⁷. Üç cephesinde de aynı profillerin yer alması nedeniyle dorik anta başlıklarından esinlendiği ve Hellenistik Dönem'de Ionia'da gelişim gösterdiği tespit edilen bu tip anta başlıkları, Attik-ion tipi anta başlığı grubunda değerlendirilmektedir⁸⁸.

MÖ 241-223 yıllarına tarihlenen Delphi Attalos Stoası'nın anta başlıkları⁸⁹ kavetto ile taçlandırılmış ovolo ve astragalden oluşmaktadır. Başlığın boyun kısmı yüzeysel iki faskiaya ayrılmıştır (fig. 17). Ovolo profili belirgin dışbükey kavisli işlenmiştir. MÖ 3. yüzyılda nadir görülen ionik anta başlığının dor düzeninde inşa edilen Delphi Attalos Stoası'nda çalışılmış olması oldukça sıra dışı bir uygulamadır. Bu başlığın benzerleri Assos Agorası'nın batısındaki dorik yapıda⁹⁰ ve Ephesos Devlet Agorası Propylonu'nda⁹¹ görülmektedir. Propylona ait sağlam korunan tek anta başlığı ovolo ve kavetto profilinden oluşmaktadır (fig. 18). Ovolonun alt başlangıcına, bu tip başlıklarda görülen apophyge ya da astragal yerine düz bir bant işlenmiştir. Ovolo profilinin dışbükey kavisi kısmen belirgin, üst derinlik düz bir kesik şeklinde verilmiştir. Assos başlığı da apophyge profilinden sonra düz yüzeyli bant, devamında yer alan dışbükey kavisli ovolo ve kavetto profilinin varlığı bakımından Ephesos başlığıyla benzerdir (fig. 19). Bu iki başlığın benzeri Samos Kastro Tigani'de bulunmuş ve MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir⁹².



Figür 17: Delphi Attalos Stoası

⁸⁴ Gider-Büyüközer 2013, 520-522, fig. 160a-b (Bargylia); 617, fig. 271a-b (Knidos).

⁸⁵ Shoe 1936, 29, 174.

⁸⁶ MÖ 4. yüzyılda Epidauros Propylonu'nda bezemeli olan bu başlık tipi, aynı yüzyılda Olynthus'ta bulunan 1934.4 envanter numaralı başlık ile Korinth Apollon Kutsal Alanı'nda bulunan bir örnekte bezemesizdir (Shoe 1936, 29). Pergamon Büyük Sunağın anta başlıkları (Schrammen 1906, lev. 11, 12.2; Rumscheid 1994, kat. 208.16, lev. 123.3) ile Asklepion'daki Asklepios Soter Tapınağı'nın anta başlıkları (Rumscheid 1994, kat. 190.3, lev. 116.5) bezemeli örnekler arasında yerini almaktadır. Kastabos Hemitheia Tapınağı'nda bulunan ve naostaki küçük bir naiskosa ait olabileceği önerilen anta başlığı parçası, kavetto ile taçlandırılmış bezemeli ovolodan oluşmaktadır (Cook - Plommer 1966, 115-116, 132-133, fig. 5, lev. 17.5).

⁸⁷ Shoe 1936, 29.

⁸⁸ Brockmann 1968, 70-79; Rumscheid 1994, 325-326.

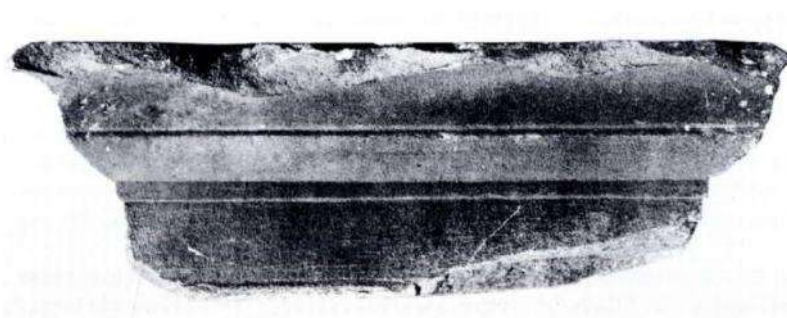
⁸⁹ Roux 1952, 175-176, fig. 17-18.

⁹⁰ Clarke *et al.* 1902, 61.

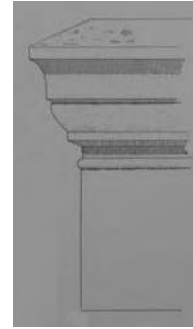
⁹¹ Thür 1996, 349, fig. 7.

⁹² Tölle-Kastenbein 1974, 35, Z 22.

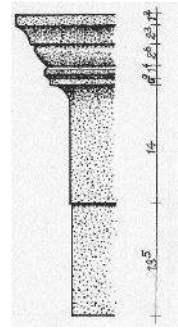
Hellenistik Villa'nın Güney Peristylî'ne ait olabileceği önerilen pilaster başlığı kavetto ile taçlandırılmış ovolo profilinden oluşmaktadır (fig. 20). Boyun kısmının yüzeyinin iki faskiaya ayrılması bakımından Delphi ile benzerdir ancak Kastro Tigani başlığında apophyge profilinin devamına astragal yerine trapez biçimli tek profil işlenmiş, ovolo profilinin yüzeyi hafif düzleşmiş ve üst kavis köşeli bir dönüş ile verilmiştir. Profilin bu şekli Aigai Market Yapısı'nın pilaster başlığında da görülmektedir⁹³. Ephesos başlığında ovolo profili, Delphi örneğine nazaran dışbükey kavisini yitirmiştir. Ovolonun üst kavisinin köşeli bir dönüş ile verilmiş olması ve altta düz bandın varlığı ise Assos ve Kastro Tigani başlığını anımsatmaktadır. H. Thür yapıyı, mimari bloklarının stil özellikleri bakımından MÖ 2. yüzyılın ortasından Augustus Dönemi'nin başlangıcına kadarki geniş bir zaman dilimine tarihlendirmiştir⁹⁴.



Figür 18: Ephesos Devlet Agorası Propylonu



Figür 19: Assos Agorası



Figür 20: Kastro Tigani

Aphrodisias Tiyatrosu'nun anta başlıkları astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. Başlık, kyma reversadan oluşan taç profili ile sınırlandırılmış bir abakusa sahiptir (fig. 21). Boyun kısmının başlangıcına genişçe bir düz yüzeyli bant, profillerin alt sınırına ise apophyge işlenmiştir. Bu tip anta başlıkları kavetto tacı ile sonlandırılmış olup, genellikle abakus bölümü yoktur⁹⁵. MÖ 2. yüzyıl içinde değerlendirilen örneklerden Ephesos Çeşme Yapısı, küçük bir ovolo ile taçlandırılmış yüksekçe bir dikey faskiaya, Delos Granit Palaestra'nın anta başlıkları ise düz bir faskiaya sahiptir⁹⁶. L. T. Shoe tarafından faskia olarak tanımlanan bu bölümler, dor başlığındaki abakus bölümünü karşılamakta olup, Erken İmparatorluk Dönemi'nde anta başlıklarında yerini alan abakusun en erken örneklerini oluşturmaktadır.

Aphrodisias Tiyatrosu'nun anta başlığının benzeri MÖ 25 civarına tarihlenen Sagalassos Dorik Çeşme'de görülmektedir (fig. 22). U planlı yapının her iki kenarının başlangıcında yer alan kare biçimli paye başlıklarının üç cephesine astragal, ovolo ve kavetto profili işlenmiştir. Başlıkların üst bitiminde, fazla yüksek olmayan düz bir abakus vardır. Profillerin alt sınırına ise apophyge işlenmiştir. Aphrodisias ve Sagalassos başlıklarının benzeri Sura Apollon Tapınağı'nda tespit edilmiştir. Tapınağın köşe pilaster başlığı ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. Başlık, küçük bir ovolo ile taçlandırılmış, fazla yüksek olmayan abakusa sahiptir (fig. 23). Boyun kısmının başlangıcının devamında düz yüzeyli tek bant, profillerin alt başlangıcında ise apophyge vardır. Apophyge ile bu bant arasında kalan alana, her bir cephede ikişer adet olmak üzere, yuvarlak formlu, düz yüzeyli kabartmalar işlenmiştir. Bu kabartmalar rozet motifi için ayrılmış olmalıdır. Sura başlığının özellikle

⁹³ Bohn 1889, 19-20, fig. 22.

⁹⁴ Thür 1996, 358-359. H. Thür, bu tarih önerisini yapı tipi bakımından sınırlandırmayı denemiş ancak kesin bir sonuca ulaşamamıştır (359-361).

⁹⁵ Olynthus'ta bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen 1934.4 envanter numaralı anta başlığı sadece astragal ve ovolodan oluşmaktadır. Başlık, kavetto profili yerine fazla yüksek olmayan dikey bir faskia ile taçlandırılmıştır (Shoe 1936, 30, lev. LXXVI.35).

⁹⁶ Shoe 1936, 32, lev. XVII.29, 31.

Aphrodisias Tiyatrosu ve Sagalassos Dorik Çeşme ile benzerliği, söz konusu başlıkların çağdaş olabileceği düşüncesini doğurmaktadır⁹⁷. Dorik mimari blokların stil özellikleri de bu öneriyi desteklemektedir⁹⁸.



Figür 21: Aphrodisias Tiyatrosu (anta)



Figür 22: Sagalassos Dorik Çeşme

Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı'nın pilaster başlıkları ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. Başlığın üst bitiminde fazla yüksek olmayan abakus vardır (fig. 24). Kavetto doğrudan abakusun alt sınırında sonlandırılmış, tamamlayıcı faskia işlenmemiştir. Letoon Tiyatrosu'nun MÖ 100 ile MÖ 42 yılı arasında inşa edildiği kabul edilmektedir⁹⁹. MÖ 42 yılında Marcus Junius Brutus tarafından tahrip edilen kentte aynı yıl Marcus Antonius'un desteğiyle yeniden inşa faaliyetleri başlamış ve kent daha sonra MÖ 30/29 yıllarında Augustus'un da yardımını almıştır¹⁰⁰. Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı'nın dorik mimari bloklarında Hellenistik gelenekten ziyade Roma mimari karakteri ağır basmaktadır¹⁰¹.

⁹⁷ Tapınağın naosunda, batı duvarın üçüncü sırasında yer alan ve kral Ptolemaios'tan söz eden yazıt, tapınağın tarihine ışık tutan en erken tarihli, önemli bir belgedir. Burada sözü edilen kişinin Mısır Kralı X. Ptolemaios ya da Mauretania Kralı Ptolemaios olabileceğine dair görüşler vardır. J. Nolle, MS 17-39 yılları arasında hüküm süren Mauretania Kralı Ptolemaios'un, ülkesindeki iç karışıklıklar nedeniyle Likya'ya gelmiş olmasının pek olası görünmediğini, bu nedenle yazıtta sözü edilen Ptolemaios'un, MÖ 88 yılında Myra'ya sığınan X. Ptolemaios olduğunu düşünmektedir (Nolle 2006, 516-517). Yazıtın naos içindeki konumu ve durumu (İbci 2019, lev. 28), bunun devşirme bir blok olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Çünkü tapınakla doğrudan ya da dolaylı yoldan bağlantısı olan bir yazıt, halkın görebilmesi için naos duvarlarının dış cephesine ya da anta bloklarının cephesine yazılır. Naosun içinde, kuzeybatı köşeye yakın konumda olan blok, özellikle yazıtın iç cepheye gelecek şekilde yerleştirilmiş olabileceği izlenimi vermektedir. Blok üzerinde aynı yıla tarihlenen iki farklı yazıtın yer alması da ilginçtir.

⁹⁸ Tapınağın yüksek bir podyum üzerinde yükselmesi ve naosa ulaşımı sağlayan basamakların sadece ön cephenin merkezinde yer alması, Roma tapınak mimarisine has özelliklerdir. Dorik arşitravlarda guttea açılmadığı için regula plakası ve gutteanın açılacağı bölüm çift kademe oluşturmıştır. Her iki plakanın da yüzeyinin perdahlanmış olması, gutteanın planlanmadığını ya da sonradan vazgeçildiğini göstermektedir. Bu tip arşitravlar Augustus-Tiberius Dönemi'ne tarihlenen Hierapolis Apollon Kutsal Alan Portikosu'nun traverten cephesinde (Ismaelli 2009, fig. 21, 23) ile Nil Nehri üzerindeki Philae adasında yer alan ve MÖ 13-12 yıllarına tarihlenen Augustus Tapınağı'nda görülmektedir (McKenzie 2007, 166-168, fig. 286-287; Pensabene 1993, 515, kat. no. 950, lev. 99). Ayrıca yarım kalmış yapıların bazı bloklarında guttae açılmış iken, bazılarında açılmamış, dolayısıyla regula plakası çift kademeli bir görünüm almıştır (Gider-Büyüközer 2013, 155-157). Tapınağın triglif-metop bloklarında, trigliflerin genişliği ile yüksekliği arasındaki oran azalmış, böylece triglifler geniş ve basık bir form almıştır. Triglif genişliğinin ortalama 1,5 katı olması gereken metoplar ise neredeyse triglif genişliğine eşittir. Bu tip triglif ve metoplar daha çok Erken İmparatorluk Dönemi yapılarında tespit edilmiştir (Gider-Büyüközer 2013, 296-299). Triglif-metop frizinin üst kısmını sınırlandıran yüksekçe çalışılmış yatay bant, MÖ 2. yüzyılda Aigai'deki dorik yapılarda, akabinde Erken İmparatorluk Dönemi'nde Batı Anadolu'daki antik kentlerde çalışılmıştır (Gider-Büyüközer 2013, 221-224). Dorik yapılarda ionik geisonun kullanılması ise MÖ 2. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır (Gider-Büyüközer 2013, 327-328, dn. 1543, 1545).

⁹⁹ De Bernardi Ferrero 1970, 81-82 (ortalama MÖ 100 civarı); von Hesberg 1994, 131 (1. yüzyıl ortası); Webb 1996, 123 (MÖ 100 ile MÖ 42 arası).

¹⁰⁰ De Bernardi Ferrero 1970, 81-82.

¹⁰¹ Pilaster başlıklarında tespit edilen geç özelliklerin yanı sıra dorik arşitravı taçlandıran kyma reversa profilinde alt kavisin düzleşerek neredeyse dikey bir form alması, Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren bilinmektedir. Dorik geisonda mutulus plakaları ile gutteanın izole işlenmesi Geç Hellenistik Dönem'de başlayan, Erken

Pilaster başlıkları, ovolo profilinin yüksekliğini yitirmesine karşın, dışbükey kavisini koruması bakımından Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'nun başlıklarıyla, kavetto profilinin tamamlayıcı faskiasının işlenmemiş olması bakımından Sebasteion'un Güney Portikosu'na ait pilaster ve anta başlıklarıyla, fazla yüksek olmayan düz bir abakusa sahip olması bakımından ise Sagalassos Dorik Çeşme'nin paye başlıklarıyla benzerdir¹⁰². Bu doğrultuda tiyatronun inşasının MÖ 1. yüzyılda başladığı kabul edilebilir ancak Batı Kapısı'nın mimari dekorasyonunun MÖ 30/29 yılındaki Augustus'un yardımından sonra başladığı önerilebilir.



Figür 23: Sura Apollon Tapınağı



Figür 24: Letoon Tiyatrosu Batı Kapı



Figür 25: Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko

Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'ya ait kare biçimli paye başlığı ovolo ve kavettodan oluşmaktadır (fig. 25). Üstte kyma reversa profili ile taçlandırılmış abakus vardır. Başlığın boyun kısmının başlangıcına düz yüzeyli bant, profillerin alt sınırına ise apophyge işlenmiştir. Ovolo profili dışbükey kavisini korumuş ancak yüksekliğini yitirmiştir. Kuzey Portiko'nun yarım sütunlu paye başlıklarında da aynı şema tercih edilmiştir. Ancak bu başlıklarda, ovolonun alt sınırında, ekinusu ion kymationlu dor başlıklarında görülen basamak biçimli üç annulet devam ettirilmiştir. Sebasteion'un Güney Portikosu'nun doğu duvarında yer alan pilaster başlıkları astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. Kavetto profilinin üst faskiası işlenmemiş, profil doğrudan abakusun alt sınırına bağlanmıştır. Üstte kyma reversa profili ile taçlandırılmış abakus vardır. Astragalin altına apophyge işlenmiştir. Aynı şema, üç cepheli işlenen anta başlığının doğu ve kuzey cephesinde de devam ettirilmiş, batı iç cephesi ise ekinusu ion kymationlu dor başlığı şeklinde düzenlenmiştir (fig. 26). Sebasteion'un inşası Tiberius zamanında başlamış ve Nero zamanında bitirilmiştir¹⁰³. Bu nedenle yapının MS 20-60 yıllarına tarihlendiği söylenebilir.

Hierapolis Frontinus Caddesi'nin batısında yer alan dor düzenindeki Flavius Zeuxis Mezar Anıtı'nın pilaster başlıkları, Sebasteion'un Güney Portikosu'nda olduğu gibi astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır (fig. 27). Üstte kymation ile taçlandırılmış abakus vardır. Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen¹⁰⁴ yapının başlıkları hem profillerinin iyi şekillendirilmiş olması hem de kavettonun biçimi bakımından Sebasteion'un Güney Portikosu ile benzerdir¹⁰⁵. Bu profil şeması MS 81-84 yıllarına tarihlenen Perge Demetrios ve Apollonios Zafer Takı'nın köşe pilaster başlıklarında¹⁰⁶ da görülmektedir (fig. 28). Astragal,

İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşan bir stildir (Gider-Büyüközer 2018, 68, tab. 1). Bunun yanı sıra damlalıklarda iç kavisin yuvarlaklığını yitirerek, L şeklinde köşeli bir form alması ve faskia genişliğinin damlalığın iç genişliğinden daha fazla olması gibi stil özellikleri MÖ 29/28 yıllarına tarihlenen Aphrodisias Tiyatrosu proskenionu ile MS 20-60 yıllarına tarihlenen Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'nun geisonlarında görülmektedir (Gider-Büyüközer 2013, 356-357).

¹⁰² Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı'nın pilaster başlıkları oldukça küçük boyutlu olduğundan, detayların yok sayıldığı da göz ardı edilmemelidir.

¹⁰³ Reynolds 1981, 317-319, no. 1, lev. 9a-h, 10a-e; Reynolds *et al.* 2007, no. 9.1, no. 9.25.

¹⁰⁴ Ismaelli 2009, 399-400.

¹⁰⁵ Yapının mimari bloklarının dekorasyonunda, aynı kentte yer alan Augustus ve Iulius-Claudiuslar Dönemi'nde inşa edilen dorik yapıların model alındığı düşünülmektedir (Ismaelli 2009, 399-400).

¹⁰⁶ İnan 1989, 237-244, fig. 1-2. Tarihi için bk. İnan 1989, 240-242.

ovolo ve kavettodan oluşan bu başlıklarda kavettonun üst sınırına tamamlayıcı faskia işlenmemiş, bu nedenle profil doğrudan abakusun alt başlangıcında son bulmuştur. Fazla yüksek olmayan abakus ise düzdür.



Figür 26: Aphrodisias Sebasteionu
Güney Portiko



Figür 27: Hierapolis Flavius Zeuxis Mezar
Anıtı



Figür 28: Perge
Demetrios ve
Apollonios Zafer Takı

Tripolis'te, doğu batı doğrultulu Sütunlu Cadde ile kuzey-güney doğrultulu Hierapolis Caddesi'nin kesişim noktasında yer alan kare biçimli payenin başlığı¹⁰⁷ astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır (fig. 29). Başlık, yüksekçe çalışılmış Pergamon ovolosu ile taçlandırılmış abakusa sahiptir. Boyun kısmının başlangıcına bant, profillerin alt sınırına ise fazla belirgin olmayan apophyge işlenmiştir. Başlığın genel şeması ve profillerin biçimi MS 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen örneklerle benzerdir. Abakusu taçlandıran kymationun yüksek işlenmiş olması ise Hierapolis Frontinus Caddesi'nin sütun ve paye başlıklarında da görülen bir özelliktir. Kymation yüksekliğinin dönem ilerledikçe artması, dor başlıklarında da takip edilebilmektedir¹⁰⁸. Lykos Vadisi'ndeki Flaviuslar Dönemi yapılarında ve Kremna Hadrian Forumu'nda kymationun, abakus yüksekliğinin yarısından fazlasını kapladığı tespit edilmiştir (2:3 oranı). Tripolis Sütunlu Cadde'nin paye başlıklarında, Blaundos başlığının aksine ovolo ve kavetto profilinin dışa uzantısı kuvvetli, kavetto profilinde iç kavis dönüşü belirgindir. Bu yönüyle başlık, MS 81-84 yıllarına tarihlenen Perge Demetrios ve Apollonios Zafer Takı'nın köşe pilaster başlıklarıyla benzerdir. Sütunlu Cadde'nin dorik cephe düzenlemesi ve mimari blokların stil özellikleri bölgede yer alan kentlerden Hierapolis, Laodikeia ve Blaundos ile uyumludur, dolayısıyla caddenin Flaviuslar Dönemi imar faaliyetleri kapsamında yapıldığı önerilmiştir¹⁰⁹. Başlıkların stili de bu döneme tarihlenen yapılarla birlik içindedir.

Blaundos Dorik Portiko'nun kare biçimli paye başlığı astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır¹¹⁰. Başlık, Pergamon ovolosu ile taçlandırılmış abakusa sahiptir (fig. 30). Söz konusu yapının başlığında kavettonun tamamlayıcı faskiasının işlenmemiş olması, yukarıda sözü edilen örneklerle benzerdir ancak kavetto profilinin yüzeyel işlenmiş olması bakımından da bu örneklerden ayrılmaktadır. Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen yapının¹¹¹ en yakın benzeri Hierapolis Frontinus Caddesi'ndeki yarım sütunlu paye başlıklarının bir grubunda (tip c16) tespit edilmiştir¹¹². Bunlar, paye kısmına işlenen astragal, ovolo ve kavettodan oluşan profil şeması, ovolonun yüksekliğini yitirmesi ve kavettonun yüzeyel işlenmesi gibi stil özellikleri bakımından Blaundos ile benzerdir.

¹⁰⁷ Duman 2013, 189-193, fig. 17.

¹⁰⁸ Gider-Büyüközer 2013, 58, tab. 3.

¹⁰⁹ Gider 2007, 25-31; Ismaelli 2009, 404-407; Duman 2013, 189-193.

¹¹⁰ Filges 2006, 199-200, fig. 195-196. Yayında hem yarım sütunlu paye başlıkları hem de pilaster başlığının abakusunu taçlandıran profil ince, düz yüzeyli tek bant şeklinde gösterilmiştir. Ancak bu profil altta eğimli, üstte düz olmak üzere iki kademelidir, dolayısıyla Pergamon ovolosudur. Karşılaştırma için bk. Filges 2006, fig. 198.

¹¹¹ Filges 2006, 201-203.

¹¹² Ismaelli 2009, 200-202, fig. 229.



Figür 29: Tripolis Sütunlu Caddesi



Figür 30: Blaundos Dorik Portiko



Figür 31: Kurşun Kalesi

Kilikya Bölgesi'nde yer alan İsmaili (Asar)/ Kurşun Kalesi Dor Tapınağı'nın köşe pilaster başlıkları¹¹³, astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır (fig. 31). Başlık fazla yüksek olmayan abakus ile sonlandırılmıştır. Boyun kısmı iki faskiaya ayrılmış, astragalın alt sınırına apophyge işlenmiştir. Ovolo profili belirgin dışbükey kavisli işlenmesine karşın yüksekliğini yitirmiş, kavetto profilinin ise üst faskiası belirlenmiştir. Bu yönüyle Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'nun başlıklarını anımsatan Kurşun Kalesi örneğinin bölgedeki en yakın benzeri Lamos'taki korinth düzenli tapınağın anta başlığıdır¹¹⁴. Lamos başlığı hem ovolonun hem de kavettonun biçimi bakımından Kurşun Kalesi'nin tekrarı niteliğindedir. Kurşun Kalesi Tapınağı genellikle MS 1. yüzyıla tarihlendirilmekte olup, araştırmacılar yapının Flaviuslar Dönemi'nde bölgede sağlanan istikrarın sonucu artan imar faaliyetleri içinde yer alabileceğini düşünmektedir¹¹⁵. Lamos Tapınağı'nın ise MS 76/7 yıllarında İmparator Vespasian'a ithaf edildiği önerilmektedir¹¹⁶. Yukarıda sözü edilen, Anadolu'daki Flaviuslar Dönemi yapılarında görülen başlıklar ile aynı bölgede yer alan Lamos başlığı dikkate alındığında, Kurşun Kalesi Tapınağı'nın Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendiğine dair öneriler güç kazanmaktadır.

MS 1. yüzyılın 2. yarısı-2. yüzyıl başına tarihlenen Lyrbe (Seleukeia) Agorası'nın doğu portığının gerisinde bulunan dükkanlardan 1 numaralı dükkan, cephe düzenlemesi bakımından diğer mekanlardan ayrılmaktadır¹¹⁷. Mekanın her iki kenarı dorik pseudo sütunlar ile sınırlandırılmış olup, bu sütunlar dorik üst yapıyı taşımaktadır. Mekana kemerli bir giriş ile ulaşılmaktadır. Kemerli girişin her iki yanını sınırlandıran ve kemeri taşıyan kirişlerin başlıkları anta başlığı gibi düzenlenmiştir (fig. 32). Astragal, ovolo ve kavettodan oluşan bu başlıkların boyun kısmında hem iç cephede hem de dış cephede yuvarlak formu, düz yüzeyli kabartmalar vardır¹¹⁸. Profillerin biçimi MS 81-84 yıllarına tarihlenen Perge Demetrios ve Apollonios Zafer Takı ile Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen Hierapolis Flavius Zeuxis Mezar Anıtı'nın pilaster başlıkları ve Tripolis Sütunlu Caddesi'nin paye başlığıyla benzerdir. Mekanın dorik sütunlarının rustik (bosajlı) stilde şekillendirilmiş olması, arşitrav

¹¹³ Şahin - Özdizbay 2014, 87, fig. 10-11. Söz konusu yayında pilaster başlıklarının beş kademeli bir kyma rekta profiline sahip olduğu yazılmıştır.

¹¹⁴ Söğüt 1999, 399-407. Tapınağın naosunda dor düzenine ait sütun tamburu ve iki adet dor başlığı bulunmuştur. Dor başlıklarının farklı şekillendirilmiş olmasından dolayı bunların tapınağa ait olamayacağı, yapının işlevinin değiştirildiği sonraki bir dönemde buraya taşınmış olabileceği düşünülmektedir (Söğüt 1999, 401).

¹¹⁵ Durugönül 2001, 159; Şahin - Özdizbay 2014, 98-100. B. Söğüt ise yapının MS 2. yüzyılda inşa edildiğini düşünmektedir (Söğüt 1998, 97).

¹¹⁶ Söğüt 1999, 405-407.

¹¹⁷ İnan 1998, 31, fig. 101.

¹¹⁸ 1 numaralı dükkanın devamında yer alan 3 numaralı dükkanın kapısını sınırlandıran pilaster başlıkları da 1 numaralı mekanın başlıklarında olduğu gibi astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. Başlıkların boyun kısmına rozet motifleri işlenmiştir (İnan 1998, 31-32, fig. 108). Bu durum 1 numaralı mekanın başlıklarında görülen yuvarlak biçimli kabartmaların da rozetler için bırakıldığı düşüncesini doğrulamaktadır.

ve triglif-metop bloklarının stili ve metoplara işlenen rozetler, söz konusu yapının Flaviuslar Dönemi yapılarıyla benzerliğini ortaya koymaktadır.



Figür 32: Lyrbe (Seleukeia) Agorası 1 numaralı dükkan

Pergamon Ovolosu

Pergamon ovolosu, kısa sürede çok sayıda inşaat projesini bitirmek zorunda olan Pergamonlu mimarlar tarafından bulunan ve L. T. Shoe tarafından *“ovolo profilini şekillendirmenin kolay yolu”* olarak tanımlanan düz yüzeyli bir profildir¹¹⁹. Shoe, bu tip profili MÖ 2. yüzyılda inşa edilen Pergamon yapılarının karakteristiği olarak belirlemiştir. Bu yüzyılda anta, pilaster başlığı, dor başlığı, dorik arşitrav, ionik arşitrav, ionik friz, triglif-metop frizi, dorik ve ionik geison ile tympanon gibi farklı mimari bloklarda Pergamon ovolosu sıkça tekrarlanmıştır¹²⁰.

Stratonikeia antik kentinde, gymnasionun doğusunda, tiyatronun kuzeyinde kalan alanda dorik bir yapı kalıntısı vardır. Henüz kazısı yapılmayan bu alanda, yüzeyde pek çok mimari blok tespit edilmiştir. Bu mimari bloklardan dokuzunu pilaster başlıkları oluşturduğundan, söz konusu yapı *“Pilasterli Yapı”* olarak tanımlanmıştır. Başlıklar, ovolo ve kavettodan oluşmakta, üstte Pergamon ovolosu ile taçlandırılmış abakus ile son bulmaktadır (fig. 33a-b). Ovolo profili Pergamon ovolosu şeklinde, düz yüzeyli işlenmiş, üst derinliği vermek için profil üstte geriye doğru kesilmiş böylece kavetto ile ovolo arasında açılış olmuştur. Stratonikeia pilaster başlığında görülen Pergamon ovolosunun en erken örnekleri MÖ 2. yüzyılda, Pergamon Demeter Kutsal Alan Propylonu ile Ephesos Çeşme Yapısı'nın anta başlıklarında tespit edilmiştir¹²¹. Her iki yapı da dor düzeninde değildir. Dor düzenindeki yapılardan MÖ 197-138 yılları arasına tarihlendirilen Pergamon Alt Teras Gymnasion Stoası'nın çift yarım sütunlu paye başlıklarında¹²² Pergamon ovolosu ve kavetto profili vardır. Bu profil şeması Menderes Magnesiası Agorası'nın kalp biçimli paye başlıklarında¹²³ ve Termessos Bouleuterionu'nun kapısında¹²⁴ da görülmektedir. Sagalassos

¹¹⁹ Shoe 1936, 22.

¹²⁰ Gider-Büyüközer 2013, 54.

¹²¹ Shoe 1936, lev. XVII.27, 29.

¹²² Schazmann 1923, 19-28, lev. 14.2; Rumscheid 1994, kat. 217.2, lev. 128.2-3.

¹²³ Humann 1904, 120, fig. 126; Rumscheid 1994, kat. 143.5, lev. 91.4.

¹²⁴ Rumscheid 1994, kat. 356.1, lev. 188.2.

Dorik Çeşme'nin cephesinde kullanılan yarım sütunlu paye başlıkları astragal, Pergamon ovolosu ve kavettodan oluşmaktadır (fig. 34). Başlık, kyma reversa profili ile taçlandırılmış yüksekçe bir abakusa sahiptir. Söz konusu bu başlıklar, profil şeması bakımından Stratonikeia başlığı ile benzerdir. Ephesos Nero Stoası'nda, doğu taraftan erişimi sağlayan kemerli girişin her iki yanını sınırlandıran ve kemeri taşıyan başlıklar astragal, Pergamon ovolosu ve kavettodan oluşmaktadır¹²⁵. Çağdaşı örneklerden farklı olarak abakus bölümü bulunmaz. Söz konusu başlık, dor düzeninde yaygın kullanıma sahip olan astragal, ovolo ve kavetto kombinasyonunun tekrarıdır ancak burada Stratonikeia örneğinde olduğu gibi ovolo profilinin yüzeyi düz işlenmiştir. Pilasterli Yapı'nın dorik mimari bloklarının genel şeması ve stil özellikleri Augustus Dönemi'nde inşa edilen Lagina Hekate Kutsal Alan Stoaları, Batı Stoa'nın gerisindeki dükkan sıraları ile Güney Propylon'un dorik mimari bloklarıyla birlik içindedir¹²⁶. Bu nedenle Pilasterli Yapı'nın da Augustus-Tiberius Dönemi'nde inşa edildiği söylenebilir.



Figür 33a-b: Stratonikeia Pilasterli Yapı



Figür 34: Sagalassos Dorik Çeşme

MS 54-68 yıllarına tarihlenen Ephesos Nero Stoası'nın anta başlıkları¹²⁷ altta çift astragal, devamında Pergamon ovolosu ve üstte abakustan oluşmaktadır (fig. 35). Abakusun üst sınırı kyma reversa profiliyle taçlandırılmıştır. Pergamon ovolosunun en üst noktası içe doğru döndürülerek, üst derinlik belirlenmiş, böylece ovolo ile abakus arasında açılış oluşmuştur. Başlığın boyun kısmında yuvarlak formlu, düz yüzeyli iki kabartma vardır. MS 84-85 yıllarına tarihlenen Hierapolis Frontinus Caddesi'nin kare biçimli paye başlıkları da Pergamon ovolosundan oluşmaktadır¹²⁸. Başlık, yine Pergamon ovolosu ile taçlandırılmış abakusa sahiptir (fig. 36). Ovolo ile abakusun birleştiği noktada bir kırılma yok, bu nedenle profil doğrudan abakusun alt noktasına bağlanmıştır¹²⁹. Bu profil şeması aynı yapının yarım sütunlu paye başlıklarının bir grubunda da (tip c12) görülmektedir¹³⁰ (fig. 37). MS 2. yüzyıl başına tarihlendirilen Sidyma Flavia Nanna Mezar Anıtı'nın anta başlıkları¹³¹ biçim açısından Hierapolis örneklerini tekrarlamaktadır (fig. 38). Kilikya Bölgesi'nde Imbriogon Kome ve Karaböcülü'de¹³² bulunan dor düzenindeki peristyl avlulu konutların pilaster başlıkları da sadece Pergamon ovolosu ve abakustan oluşmaktadır. Ovolonun alt ve üst kavisi belirlenmemiştir. Söz konusu konutların MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına ait olabileceği önerilmektedir¹³³.

¹²⁵ Wilberg 1923, 82, fig. 139; Steskal 2010, lev. 233.1.

¹²⁶ Tırpan - Gider 2011, 376-379; Gider 2012, 265, 268-270, fig. 8-13; Tırpan - Büyüközer 2012, 441-442, fig. 12; Gider-Büyüközer 2013, 651-678; Tırpan *et al.* 2013, 65, fig. 6; Büyüközer 2015, 75-77, fig. 10-11.

¹²⁷ Wilberg 1923, 82, fig. 138; Lang 1985, 176-180, lev. 21; Steskal 2010, lev. 233.2.

¹²⁸ Ismaelli 2009, 301, kat. no. 11c, 12c, 15c, fig. 319, 231.

¹²⁹ L. T. Shoe bu profili, faskia ile birlikte kullanılan Pergamon ovolosunun diğer tiplerinin dejenere olmuş şekli olarak kabul etmektedir (Shoe 1936, 22).

¹³⁰ Ismaelli 2009, 200, fig. 229.

¹³¹ Benndorf - Niemann 1884, 78, lev. 22; Coulton 1982, 56; Dardaine - Longepierre 1985, 228, lev. 4.3; Cormack 1992, 96-99, 272-275; Berns 2003, 254-255, lev. 22.3-5.

¹³² Aydınoglu 2017, 293-294, fig. 5, 13.

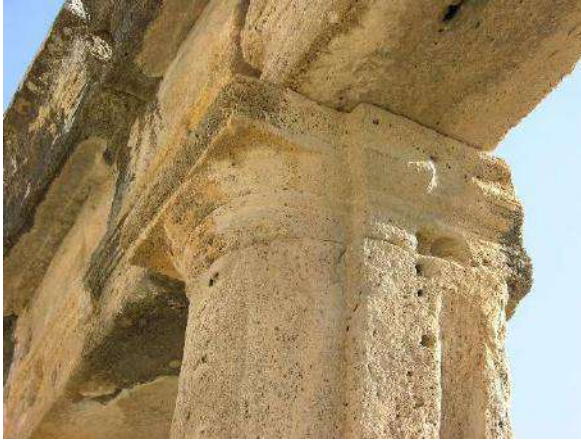
¹³³ Aydınoglu 2017, 302.



Figür 35: Ephesos Nero Stoası



Figür 36: Hierapolis Frontinus Caddesi



Figür 37: Hierapolis Frontinus Caddesi



Figür 38: Sidyma Flavia Nanna Mezar Anıtı

Farklı Uygulamalar

Hierapolis Apollon Kutsal Alanı'nın mermer portikosu¹³⁴ ile Ephesos Domitian Tapınak Terası'nın yarım sütunlu paye başlıklarında¹³⁵ dor başlığının ekinusuna işlenen ion kymationu devam ettirildiğinden, dor başlığı ile paye başlığı aynı profil şemasına sahiptir (fig. 42). Hierapolis Apollon Kutsal Alanı'nın traverten cephesine ait yarım sütunlu paye başlıkları bezemesiz olmasına karşın, profilleri mermer portikonun başlıkları ile aynıdır¹³⁶. Bu şema Fontinus Caddesi'nin yarım sütunlu paye başlıklarının bir grubunda da (tip c13, tip c14 ve tip c15) görülmektedir¹³⁷. Frontinus Caddesi'ne ait bir pilaster başlığı astragal, kavetto ve abakustan oluşması bakımından bilinen örneklerden ayrılmaktadır¹³⁸. Pergamon Üst Teras Gymnasionu Eksedra M'nin kyma rekta başlıklı çift yarım sütunlu payelerinde¹³⁹, başlığın profil şeması paye kısmında da devam ettirildiğinden hem başlık hem paye altta içbükey kavisli bant ile devamındaki kyma rekta profilinden oluşmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Dorik anta başlığı en erken dönemlerden itibaren antanın yüzeyinden çıkıntı yapan ve "şahin gagası (hawksbeak)" olarak tanımlanan dorik kymadan oluşur. Şahin gagası profili altta içbükey bir kavis ile anta gövdesinden dışa doğru uzanır ve bunun tam tersi olan dışbükey profil ile devam eder. Erken örneklerde içbükey kavisin genişliği fazla, dolayısıyla dışa uzantısı kuvvetli iken, dönem ilerledikçe bu kavis daralmıştır. L. T. Shoe, bu gelişimin

¹³⁴ Ismaelli 2009, 21-22, fig. 32.

¹³⁵ Wilberg 1923, 15-16, fig. 21-24.

¹³⁶ Ismaelli 2009, 11-12, fig. 19-20.

¹³⁷ Ismaelli 2009, 200-202, fig. 229.

¹³⁸ Ismaelli 2009, 202, kat. no. 55c, fig. 232.

¹³⁹ Schazmann 1923, 66-67, lev. 17; Rumscheid 1994, kat. 227.3-4, lev. 132.3.

MÖ 4. yüzyıldan itibaren başladığını tespit etmiş olmasına karşın¹⁴⁰, Anadolu'daki 4. yüzyıl örneklerini oluşturan Labraunda yapıları ile MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Priene Tiyatrosu'nun anta başlığı, genişçe bir alt kavise sahip olması bakımından, çağdaşı diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra, Shoe tarafından geniş bir coğrafyadan pek çok örneğin değerlendirildiği çalışmada, MÖ 4. yüzyıl ortasından itibaren ovololu *şahin gagası* profilinde, ovolonun alt yarısını hareketlendirme eğiliminin başladığı ve ovolonun kyma reversa profiline dönüştüğü, böylelikle kyma reversalı *şahin gagası* profilinin oluştuğu tespit edilmiştir. Anadolu'daki dorik yapılar üzerine yaptığımız bu çalışmada, kyma reversalı *şahin gagası* profilinin Anadolu'da en erken MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğinde Didyma Apollon Tapınağı'nda çalışıldığı ve MÖ 2. yüzyıl sonunda ise *şahin gagası* profilinin kullanımının sona erdiği sonucuna ulaşılmıştır¹⁴¹.



Figür 39: Ephesos Domitian Tapınak Terası

Şahin gagası profilinde gaganın alt ucunun biçiminde, ovolo ve kyma reversa profillerinde gelişim takip edilebilmektedir. Labraunda yapılarında, erken örneklerde olduğu gibi gaganın alt ucu kesilmemiş, Priene Tiyatrosu hariç, MÖ 3. ve 2. yüzyıla ait başlıkların tamamında ise gaganın alt ucu kesik işlenmiştir. 3. yüzyılda oldukça ince belirlenen bu bölümün MÖ 2. yüzyıl örneklerinde genişlediği tespit edilmiştir. Ovalolu *şahin gagası* profiline sahip başlıklarda genellikle profilin yüksekliği derinliğinden daha fazladır. Priene Tiyatrosu'nun anta başlığında ovolo profilinin yüksekliği ve derinliği eşit işlenmiştir. MÖ 4. yüzyıl örneklerinden itibaren ovolo profilinin yüzeyinin hafif düzleştiği, MÖ 3. yüzyılda ise bu düzleşmenin belirginleştiği görülmektedir. Kyma reversa profili, MÖ 3. yüzyıl örneklerinde alt kavis küçük ve derinliği yüzeysel, üst kavis büyük ve dışbükey formu belirgin çalışılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru her iki kavisin yüksekliği eşitlenmiştir ve bu durum erken 2. yüzyıl örneklerinde de devam etmiştir. MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında alt kavis büyümüş ve derinliği artmış, üst kavis ise küçülmüştür. Kyma reversalı *şahin gagası* profiline sahip başlıkların neredeyse tamamında kyma reversa profilinin yüksekliği derinliğinden daha fazladır. Pergamon Hera Basileia Tapınağı hem profilin geniş işlenmesi hem de kavislerin köşeli bir form alması bakımından dönemin diğer yapılarından ayrılmaktadır.

Dorik anta, pilaster ve paye başlıklarında *şahin gagası* profili genellikle kavetto ile taçlandırılır. Labraunda başlıklarının tamamı ile Priene Tiyatrosu ve Magnesia Agorası Batı Stoa'nın güney kısa cephesinde kullanılan pilaster başlığı, erken örneklerde olduğu gibi dikey bir faskia ile taçlandırılmıştır (fig. 5). Sözü edilen bu başlıkların bir kısmında ise (Labraunda Doğu Stoa ve Dorik Yapı hariç) dikey faskianın üst sınırına küçük bir ovolo profili işlenmiştir¹⁴². Kavetto ile taçlandırılan başlıklarda, profilin içbükey kavis iyi

¹⁴⁰ Shoe 1936, 116.

¹⁴¹ Olba/Diocaesarea'daki Piramit Çatılı Kule Mezar eğer önerildiği gibi MS 1. yüzyıla tarihleniyorsa, söz konusu yapı *şahin gagası* profilinden oluşan anta başlıklarının Roma Dönemi'nde de kullanıldığını gösteren yegane örnek olacaktır.

¹⁴² MÖ 6. yüzyılın sonlarından itibaren, Attika'daki dorik yapıların bir kısmında, dikey faskia küçük bir ovolo ya da kyma reversa profili ile taçlandırılmıştır. Parthenon'un anta başlığı ise zengin profil şemasıyla kanonik dor başlıklarından ayrılmaktadır. Başlık, kyma reversa profili ile taçlandırılmış dikey faskianın altında *şahin gagası* profiline sahiptir. *Şahin gagası*nın altında ise ion kymationu bezeli ovolo ile inci-boncuk bezeli astragal yer almaktadır. Parthenon başlığının profil şeması çağdaşı yapılardan Rhamnous Nemesis Tapınağı ile Sunion Poseidon Tapınağı'nda da tekrar edilmiştir (Shoe 1936, lev. LVII.7, 10; Miles 1989, 217-218). Sözü edilen bu örnekler, MÖ 5. yüzyılın dorik yapılarında görülmeye başlanan yoğun ionik etkinin anta başlıklarında da yer bulduğunun kanıtıdır.

şekillendirilmiş olup, erken örneklerde fazla yüksek olmayan bir tamamlayıcı faskia ile son bulur. MÖ 2. yüzyıl örneklerinde faskianın yüksekliğinin artmaya başladığı görülmektedir. Milet Müzesi'nde bulunan bir paye başlığı kyma rekta profili ile taçlandırılmış olması bakımından tek örnek olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu başlığın benzeri Milet Magazin Salonu'nda tespit edilmiş olup, ölçülerin birbirine yakın olmasından dolayı bunların aynı yapıya ait olabileceği düşünülmektedir.

Dorik yapıların bir kısmında kullanılan başlıklar *şahin gagası* profili yerine kyma reversa profilinden oluşmaktadır (fig. 7; tab. 1). Profil, üstte dikey bir faskia ya da kavetto ile taçlandırılır. MÖ 6. yüzyılda aiol, ion ve dor düzeninde kullanılmaya başlanan kyma reversa profilinden oluşan anta başlıkları, 5. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar az sayıdaki dor ve ion düzenli yapılarda çalışılmış, MÖ 2. yüzyılda ise Anadolu dahil geniş bir coğrafyada yaygınlaşmıştır. Kyma reversa ve kavettodan oluşan başlıklar Anadolu'da Assos Athena Tapınağı'ndan sonra en erken MÖ 3. yüzyılın sonlarında çalışılmış olmalıdır. L. T. Shoe, bu tip başlıkların Anadolu'daki dor düzenine ait Hellenistik örneklerinin sadece Priene yapıları ile sınırlı olduğunu dile getirmiştir¹⁴³. Ancak bu çalışmada, Priene'deki örneklerin yanı sıra Hellenistik Dönem'de Mamurt Kale, Latmos Herakleiası, Assos ve Pergamon'dan, Geç Hellenistik-Augustus Dönemi'nde ise Mylasa, Aphrodisias, Bargylia ve Knidos'tan da örnekler tespit edilmiştir. Çalışmada değerlendirilen mevcut örnekler, kyma reversadan oluşan anta başlıklarının Anadolu dor mimarisinde, MS 1. yüzyıl ve sonrasında kullanıldığına dair şimdilik bir veri sunmamaktadır. Bunun nedeni, Erken İmparatorluk Dönemi'nden itibaren dorik yapılarda ovolo ve kavettodan oluşan başlıkların tercih edilmesi olmalıdır.

Kyma reversadan oluşan başlıklardan, Arkaik Dönem'deki en erken örneklerden birini oluşturan Assos Athena Tapınağı'nın anta başlığı dikey faskia ile taçlandırılmıştır. Bu başlığın benzeri Priene Ekklesiasterion'da tespit edilmiştir. Aphrodisias Tiyatrosu'nun yarım sütunlu paye başlıkları da kyma reversa profilinden oluşmaktadır ancak bu başlıkta profilin devamında, ekinusu ion kymationlu dor başlıklarının abakus bölümü yer almaktadır. Dikey bir faskia ya da kavetto ile taçlandırılan kyma reversa profiline sahip başlıklar ion düzeni ile birlikte kullanıldığında genellikle bezemelidir ve altta astragal yer alır. Ancak dor düzenindeki yapılarda bezemeli ve astragale sahip örnekler tespit edilmemiştir. Anta başlıklarında genellikle kyma reversa profilinin derinliği, yüksekliğinin dörtte üçü veya daha fazlası oranına sahip, üst kavis alt kavisten daha küçüktür. Pergamon Mermer Salon ile Milas Müzesi başlığı, üst kavisin büyük ve dışbükey profilinin belirgin işlenmiş olması bakımından Geç Hellenistik örneklerden ayrılmaktadır.

Anadolu'daki dorik yapılarda kullanıldığı tespit edilen üçüncü tip, ovolo ve kavettodan oluşan kombinasyondur (tab. 1). İlk kez MÖ 4. yüzyılda ion düzenine ait örneklerde çalışılan bu tip anta başlıkları, akabinde dor düzeninde inşa edilen yapılarda da kullanılmıştır. Ionik yapılarda hem bezemeli hem bezemesiz olan bu tip, dorik yapıların tamamında bezemesizdir. Başlıklar genellikle altta apophyge profiline sahiptir. Bazı örneklerde ise apophyge ile ovolo arasına astragal işlenmiştir.

Anta başlıklarında, Delphi gibi erken örneklerde ovolo oval forma sahip olup, profilin dışbükey kavisini belirgindir. MÖ 2. yüzyılda Anadolu'daki dorik yapılarda az sayıda örneğin tespit edildiği bu tip başlıklarda, ovolonun yüzeyinin hafif düzleştiği ancak dışbükey kavisini koruduğu, profilin üst derinliğinin ise düz bir kesik şeklinde verildiği görülmektedir. Bu tip ovolo Aphrodisias Tiyatrosu'nun anta başlıklarında da tekrar edilmiştir. Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'nun kare biçimli paye başlıklarında ovolonun yüksekliğinin azaldığı, buna karşın dışbükey formunun belirginleştirildiği

¹⁴³ Shoe 1936, 174.

görülmektedir. Astragal benzeri bir profile dönüşen ve kavetto ile arasındaki yükseklik farkının arttığı ovolo, Aphrodisias'ın yanı sıra Sura Apollon Tapınağı, Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı, Hierapolis Frontinus Caddesi (tip c16), Blaundos Dorik Portiko, Kurşun Kalesi Dor Tapınağı ve Lyrbe (Seleukeia) Agorası'ndaki 1 numaralı dükkanın başlıklarında da takip edilebilmektedir. MS 1. yüzyıl örneklerinin çoğunluğunda, kavettonun tamamlayıcı faskiası işlenmemiş, profil doğrudan abakusun alt sınırında sonlandırılmıştır. Kremna Hadrian Bazilikası'nda, eksedra ile nef arasındaki kemerlerde, ionik üst yapı elemanlarıyla birlikte kullanılan pilaster başlıkları, stil gelişiminin devamlılığını göstermesi açısından burada söz edilebilir¹⁴⁴. Astragal, ovolo ve kavettodan oluşan başlık, fazla yüksek olmayan abakus ile sonlandırılmıştır. Kavettonun üst faskiası ise işlenmemiştir.

Ovolo profilinden oluşan başlıklardan Hellenistik Dönem'e tarihlenen örnekler genellikle kavetto ile taçlandırılmış iken, Erken İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcından itibaren bu başlıklarda abakus bölümüne yer verildiği tespit edilmiştir. Abakusa sahip başlıkların tamamında ovolonun devamında kavettonun da yer alması, bu profilin taç kısmından başlığın ana profil şemasına taşındığının göstergesidir. Pergamon ovolosundan oluşan başlıkların erken örneklerinde kavettoya yer verilmiş iken, MS 1. yüzyıl ortasından sonra bu başlıklar Pergamon ovolosu ve abakustan oluşan basit bir forma dönüşmüştür. Bu grupta yer alan örneklerden sadece Nero Stoası'nın başlıkları astragal profiline sahiptir.

Dor düzeninde inşa edilen yapılarda kullanılan dorik ve ionik anta başlıklarının boyun kısmında farklı düzenlemeler tespit edilmiştir. MÖ 6. yüzyıl yapılarında boyun kısmı yüzeysel iki faskiaya ayrılarak, başlık anta gövdesinden biraz ileriye taşınmıştır. İlk kez MÖ 5. yüzyılda anta başlıklarının boyun kısmına bant işlenmiş ve bu uygulama kısa sürede yaygınlaşmıştır¹⁴⁵. Dorik anta başlıklarının karakteristiği olan bu bantlardan ilki her zaman *şahin gagası* profilinin alt başlangıcına yerleştirilirken, diğer bant başlığın boyun kısmının başlangıcında, bazı örneklerde ise biraz daha üstte yer alır. Anadolu'daki dorik yapılarda hem boyun kısmının yüzeysel iki faskiaya ayrıldığı hem boyun kısmının iki bant ya da tek bant ile sınırlandırıldığı hem de boyun kısmının boş bırakıldığı örnekler vardır. Dorik kyma ve kyma reversadan oluşan başlıkların neredeyse tamamında, ovolodan oluşan başlıkların ise bir kısmında, boyun kısmının alt başlangıcı ile profillerin alt başlangıcına düz yüzeyli bant işlendiği tespit edilmiştir. Bazı örneklerde iki bant yerine tek bant tercih edilmiştir. Erken örneklerden itibaren fazla yüksek olmayan düz şerit şeklinde işlenen bu bantlar MÖ 2. yüzyıldan itibaren genişlemiştir. Kyma reversa profilinden oluşan başlıklardan Priene Kuzey Stoa, Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzey Stoa'nın alt katına ait yarım sütunlu paye başlığı ile Milas Müzesi'ndeki yarım sütunlu paye başlığının hem boyun kısmının başlangıcına hem de profillerin alt sınırına ince, düz yüzeyli bant işlenmiştir. Ovolo ve kavettodan oluşan anta başlıklarında Hellenistik örneklerde tespit edilmeyen bantlar, Roma Dönemi yapılarından Aphrodisias Tiyatrosu, Sebasteion'un Kuzey Portikosu, Sura Apollon Tapınağı, Tripolis Sütunlu Cadde ve Lyrbe (Seleukeia) Agorası'ndaki 1 numaralı dükkanın başlıklarında görülmektedir. MÖ 5. yüzyıldan itibaren dorik anta başlıklarında görülen bu bantların kyma reversadan ve ovolodan oluşan ionik anta başlıklarında da yer bulması, bu başlıkların dorik anta başlıklarından etkilendiği düşüncesini pekiştirmektedir.

Dorik yapılarda kullanılan anta başlıklarının bir kısmında, Arkaik anta başlıklarında olduğu gibi boyun kısmının yüzeysel iki faskiaya ayrıldığı tespit edilmiştir. MÖ 241-223 yıllarına tarihlenen Delphi Attalos Stoası, MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen Samos Kastro Tigani Hellenistik Villa ile MS 1. yüzyıla tarihlenen Kurşun Kalesi Tapınağı'nın ovolodan oluşan başlıklarında görülen bu uygulama, MS 17 yılından sonraya tarihlenen Pergamon Mermer Salon'un aedikulasını sınırlandıran, kyma reversadan oluşan pilaster başlıklarında

¹⁴⁴ Mitchell 1995, 65, fig. 14p.

¹⁴⁵ Shoe 1936, 116.

da tespit edilmiştir. Olba/Uzuncaburç başlığı *şahin gagası* profilinden oluşmasına karşın, boyun kısmının yüzeysel iki faskiaya ayrılmış olması bakımından istisna olup, MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Kos Asklepieionu Alt Teras Stoası'nın ovalolu *şahin gagası* profilinden oluşan pilaster başlıklarıyla birlik içindedir.

Başlıkların boyun kısmında tespit edilen bir diğer farklı uygulama, rozet frizinin işlenmesidir. Latmos Herakleiası Athena Tapınağı'nın anta başlıkları ile Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'nun kare biçimli paye başlıklarının boyun kısmına üç rozet motifi işlenmiş, Sura Apollon Tapınağı'nın pilaster başlıkları, Ephesos Nero Stoası'nın anta başlıkları ile Lyrbe başlığının boyun kısmında ise sadece düz yüzeyle yuvarlak iki kabartmaya yer verilmiştir. Anta başlığının boyun kısmının rozet frizi ile süslenmesi Geç Klasik Dönem'de ortaya çıkmış, Hellenistik Dönem'de yaygınlaşmıştır¹⁴⁶. Genellikle Attik-ion tipi anta başlıklarında görülen bu bezemeler az da olsa Anadolu-ion tipi anta başlıklarında da çalışılmıştır¹⁴⁷. Pergamon Büyük Sunak ile Asklepieion'daki Asklepios Soter Tapınağı'nın astragal, ovolo ve kavettodan oluşan bezemeli anta başlıklarının boyun kısmında yer alan rozet frizi¹⁴⁸, dorik yapılarda kullanılan Attik-ion tipi anta başlıklarını da etkilemiş olmalıdır. Çünkü bu bezemeler dorik kymadan oluşan başlıkların hiçbirinde tespit edilmemiştir.

Çalışmada değerlendirilen tarihi tartışmalı dorik yapılar anta, pilaster ve paye başlıklarının biçiminin yanı sıra dorik mimari bloklarının stil özellikleri bakımından da değerlendirilmiş ve bu yapıların bir kısmı için yeni tarih önerilerinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda; L. T. Shoe tarafından MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı içinde değerlendirilen Didyma'nın kyma reversali *şahin gagası* profilinden oluşan pilaster başlıklarının MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına ait örneklerle yakın benzerlik içinde olduğu, dolayısıyla naiskosun bezemeleri için önerilen tarih olan MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğiyle uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. MÖ 100-42 yılları arasına tarihlendirilen Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı'nın dorik mimari bloklarının dekorasyonunun, MÖ 30/29 yılındaki Augustus'un bağışından sonra yapılmış olabileceğini; MS 1. yüzyılın 2. yarısı-2. yüzyıl başına tarihlendirilen Lyrbe (Seleukeia) Agorası'nın pilaster başlığının yanı sıra dorik mimari bloklarının stil özellikleri de dikkate alındığında, yapının Flaviuslar Dönemi'nde inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Sura Apollon Tapınağı'nın pilaster başlıklarının MÖ 29/28 yıllarına tarihlenen Aphrodisias Tiyatrosu ve MÖ 25 civarına tarihlendirilen Sagalassos Dorik Çeşme ile benzerliği, söz konusu yapıların çağdaş olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Apollon Tapınağı'nın arşitrav, triglif-metop ve korniş bloklarında görülen stil özellikleri Augustus-Tiberius Dönemi yapılarıyla birlik içindedir. İsmaili (Asar)/Kurşun Kalesi Dor Tapınağı'nın köşe pilaster başlıklarının stiline bölgedeki ve Anadolu'daki Flaviuslar Dönemi yapılarıyla benzerliği, araştırmacılar tarafından önerilen tarihin kabul edilebilirliğini ortaya koymaktadır. Milet Müzesi'nde bulunan bir paye başlığının Milet Magazin Salonu'nun başlığıyla hem biçim hem ölçü bakımından benzerliği nedeniyle bunların aynı yapıya ait olabilecekleri ve araştırmacılar tarafından MÖ 2. yüzyıl başına tarihlendirilen Milet Müzesi başlığının, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına ait olabileceği sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak, Anadolu'daki dorik yapılarda tespit edilen anta, pilaster ve paye başlıkları hem profil şeması açısından hem de bu profillerin stil gelişimi açısından önemli veriler sunmaktadır. Başlıklar değerlendirilirken, profillerin biçim değişimi ve stil gelişiminin yanı sıra, ait oldukları yapının tarihçesi ve bu yapının mimari bloklarındaki stil gelişimi de göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁴⁶ Brockmann 1968, 86.

¹⁴⁷ Labraunda Andron B, Kos Charmyleionu, Messene Artemis Tapınağı ve Knidos Propylonu rozet frizine sahip Anadolu-ion tipi anta başlıklarıdır (Brockmann 1968, 86).

¹⁴⁸ Schrammen 1906, lev. 11, 12.2; Rumscheid 1994, kat. 208.16, lev. 123.3; kat. 190.3, 116.5.

Yapı	Tarihi	Dorik kyma		Kyma reversa	Ovolo	Pergamon ovolosu
		Ov	K. Rev.			
Assos Athena Tapınağı	MÖ 540-530 (stilistik)			X		
Labraunda Oikoi Binası	MÖ 370-351 (yazıt)	X				
Labraunda Dorik Yapı	MÖ 351-344 (yazıt)	X				
Labraunda Doğu Stoa	MÖ 4. yüzyıl ortası (stilistik)	X				
Mamurt Kale Tapınağı	MÖ 302-263 (yazıt)			X		
Kos Asklepieionu Alt Teras Stoası	MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı (stilistik)	X				
Priene Tiyatrosu proskenionu	MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)	X				
Didyma Apollon Tapınağı tonozlu geçiş	MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı (stilistik) MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreği (stilistik)		X			
Delphi Attalos Stoası	MÖ 241-223 (yazıt)				X	
Magnesia Agorası Batı Stoa (pilaster)	MÖ 221-200 (yazıt)		X			
Magnesia Agorası Batı Stoa (paye)	MÖ 221-200?					X
Pergamon Ask. Dorik Mermer Tapınak (lento)	MÖ 3. yüzyıl sonu (stilistik)		X			
Latmos Herakleiası Athena Tapınağı	MÖ 193'ten önce (yazıt)			X		
Latmos Mezar Anıtı	MÖ 200 civarı (stilistik)		X			
Priene Ekklesiasterion	MÖ 200 civarı (stilistik)			X		
Miletos Bouleuterionu	MÖ 175-164 (yazıt)		X			
Latmos Herakleiası Bouleuterionu	MÖ 2. yüzyılın 2. çeyreği (stilistik)			X		
Pergamon Athena Kutsal Alan Propylonu	MÖ 197-159 (yazıt)		X			
Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzey Stoa	MÖ 197-159 (yazıt)			X		
Pergamon Orta Teras Gymnasionu Kuzey Stoa	MÖ 197-159 (yazıt)		X			
Pergamon Alt Teras Gymnasion Stoası (paye)	MÖ 197-138 (yazıt)					X
Pergamon Hera Basileia Tapınağı	MÖ 159-138 (yazıt)		X			
Priene Kuzey Stoa	MÖ 155-125 (yazıt)			X		
Priene Aşağı Gymnasion	MÖ 2. yüzyıl ortaları (stilistik)		X			
Priene Stadionu	MÖ 2. yüzyıl ortaları (stilistik)		X			
Kastro Tıgani Hellenistik Villa (pilaster)	MÖ 2. yüzyıl ortaları (stilistik)				X	
Milet Magazin Salonu	MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)		X			
Milet Müzesi başlığı	MÖ 2. yüzyıl başı (stilistik) MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)		X			
Assos Gymnasionu	MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)			X		
Assos Gymnasionu Küçük Anıt	MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)			X		
Samos Misokampos Heroonu	Geç Hellenistik Dönem (stilistik)			X		
Samos Gymnasionu Xystosu	MÖ 2. yüzyıl (stilistik)			X		
Aigai Market Yapısı	MÖ 2. yüzyıl (stilistik)				X	
Assos Agorası'nın batısındaki dorik yapı	MÖ 2. yüzyıl (stilistik)				X	
Ephesos Devlet Agorası Propylonu	MÖ 150-27 (stilistik)				X	
Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı	MÖ 1. yüzyıl (stilistik)				X	
Aphrodisias Tiyatrosu (anta)	MÖ 29/28 (yazıt)				X	
Aphrodisias Tiyatrosu (yarım sütunlu paye)	MÖ 29/28 (yazıt)			X		
Sagalassos Dorik Çeşme	MÖ 25 civarı (stilistik)				X	
Sura Apollon Tapınağı	MÖ 1. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)				X	
Bargylia Bazilika A kalp biçimli paye başlığı	MÖ 1. yüzyılın 2. yarısı (stilistik)			X		
Milas Müzesi Paye Başlığı	MÖ 50-MS 50? (stilistik)			X		
Stratonikeia Pilasterli Yapı	Augustus-Tiberius (stilistik)					X
Knidos D Kilisesi kalp biçimli paye başlığı	MS 1. yüzyılın ilk yarısı (stilistik)			X		
Pergamon Mermer Salon Aedikula	MS 17'den sonra (stilistik)			X		
Aphrodisias Sebasteionu	Tiberius-Nero Dönemi (yazıt)				X	
Ephesos Nero Stoası (anta)	MS 54-68 (yazıt)					X
Ephesos Nero Stoası (kemer)	MS 54-68 (yazıt)					X
Perge Demetrios ve Apollonios Zafer Takı	MS 81-84 (yazıt)				X	
Hierapolis Frontinus Caddesi (kare paye)	MS 84-85 (yazıt)					X
Hierapolis Frontinus Caddesi (tip c12)	MS 84-85 (yazıt)					X
Tripolis Sütunlu Cadde	Flaviuslar Dönemi (stilistik)				X	
Hierapolis Zeuxis Mezar Anıtı	Flaviuslar Dönemi (stilistik)				X	
Blaundos Dorik Portiko	Geç Flaviuslar Dönemi (stilistik)				X	
Lyrbe (Seleukeia) Agorası 1 nolu mekan	MS 1. yüzyılın 2. yarısı-MS 2. yüzyıl başı (stilistik) Flaviuslar Dönemi? (stilistik)				X	
İsmaili (Asar) Dor Tapınağı	MS 1.yüzyıl(Flaviuslar?)(stilistik)				X	
Olba/Diocaesarea Piramit Çatılı Kule Mezar	MÖ 2. yüzyıl başı-MS 1. yüzyıl (MÖ 3. yüzyıl sonu-2. yüzyılın ilk yarısı?) (stilistik)		X			
Sidyma Flavia Nanna Mezar Anıtı	MS 2. yüzyıl başı (yazıt)					X
Imbriogon Kome peristyl avlulu konut	MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı (stilistik)					X
Karaböcülü peristyl avlulu konut	MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı (stilistik)					X

Tablo 1: Anta, pilaster ve paye başlıklarında tespit edilen profiller

Figürlerin Listesi

Figür 1: Labraunda Oikoi Binası'nın anta başlığı

Figür 2: Priene Tiyatrosu'nun anta başlığı

Figür 3: Didyma Apollon Tapınağı tonozlu geçiş

Figür 4: Latmos Mezar Anıtı'nın anta başlığı

Figür 5: *Şahin gagası* profiline sahip anta, pilaster ve paye başlıkları

1) Labraunda Oikoi Binası; 2) Kos Asklepieionu Alt Teras Stoa; 3) Priene Tiyatrosu; 4) Didyma Apollon Tapınağı; 5) Latmos Mezar Anıtı; 6) Magnesia Agorası Batı Stoa; 7) Milet Bouleuterionu; 8) Pergamon Athena Kutsal Alan Propylonu; 9) Milet Müzesi; 10) Milet Magazin Salonu; 11) Pergamon Orta Teras Gymnasionu Kuzey Stoa; 12) Pergamon Hera Basileia Tapınağı

Figür 6: Olba/Diocaesarea Piramit Çatılı Kule Mezar'ın pilaster başlığı (Berns 1999, fig. 4-5)

Figür 7: Kyma reversadan oluşan anta, pilaster ve paye başlıkları

1) Assos Athena Tapınağı; 2) Mamurt Kale Tapınağı; 3) Priene Ekklesiasterion; 4) Priene Kuzey Stoa; 5) Priene Stadion; 6) Priene Gymnasion; 7) Priene Dorik Ev; 8) Pergamon Athena Kutsal Alanı Kuzey Stoa; 9) Aphrodisias Tiyatrosu (paye); 10) Milas Müzesi; 11) Pergamon Mermer Salon; 12) Bargylia Bazilika A; 13) Knidos D Kilisesi.

Figür 8: Latmos Herakleias Athena Tapınağı'nın anta başlığı (Peschlow-Bindokat 2005, 114).

Figür 9: Priene Kuzey Stoa'nın anta başlığı (von Kienlin 2004, lev. 161)

Figür 10: Milet Magazin Salonu'na ait yarım sütunlu paye başlığı (Knackfuss 1924, fig. 182)

Figür 11: Samos Misokampos Heroonu'na ait yarım sütunlu paye başlığı (Wrede 1929, ek XXXV.2)

Figür 12: Samos Gymnasionu Xystosu'na ait çift yarım sütunlu paye başlığı (Martini 1984, lev. 8.5, A 51)

Figür 13: Aphrodisias Tiyatrosu'na ait yarım sütunlu paye başlığı

Figür 14: Milas Müzesi'nde bulunan yarım sütunlu paye başlığı

Figür 15: Bargylia Bazilika A'da bulunan kalp biçimli paye başlığı

Figür 16: Knidos D Kilisesi'nde bulunan kalp biçimli paye başlığı

Figür 17: Delphi Attalos Stoa'sının anta başlığı

Figür 18: Ephesos Devlet Agorası Propylonu'na ait anta başlığı (Thür 1996, fig. 7)

Figür 19: Assos Agorası'nın batısındaki dorik yapının anta başlığı (Clarke et al. 1902, 61)

Figür 20: Samos Kastro Tigani Hellenistik Villa'nın Güney Peristyli'ne ait pilaster başlığı (Tölle-Kastenbein 1974, Z22)

Figür 21: Aphrodisias Tiyatrosu'nun anta başlığı

Figür 22: Sagalassos Dorik Çeşme'nin kare biçimli paye başlığı

Figür 23: Sura Apollon Tapınağı'nın pilaster başlığı (foto: R. O. İbci)

Figür 24: Letoon Tiyatrosu Batı Kapısı'na ait pilaster başlığı

Figür 25: Aphrodisias Sebasteionu Kuzey Portiko'nun kare biçimli paye başlığı

Figür 26: Aphrodisias Sebasteionu Güney Portiko'nun pilaster başlığı

Figür 27: Hierapolis Flavius Zeuxis Mezar Anıtı'nın pilaster başlığı

Figür 28: Perge Demetrios ve Apollonios Zafer Taki'nin pilaster başlığı

Figür 29: Tripolis Sütunlu Cadde'nin kare biçimli paye başlığı

Figür 30: Blaundos Dorik Portiko'nun kare biçimli paye başlığı

Figür 31: Kurşun Kalesi Dor Tapınağı'nın pilaster başlığı

Figür 32: Lyrbe (Seleukeia) Agorası 1 numaralı dükkan (<https://slowtravelguide.com/tr/lyrbe-seleukeia-turkiye>)

Figür 33: Stratonikeia Pilasterli Yapı'ya ait pilaster başlığı

Figür 34: Sagalassos Dorik Çeşme'nin yarım sütunlu paye başlığı

Figür 35: Ephesos Nero Stoa'sının anta başlığı (Steskal 2010, lev. 233.2)

Figür 36: Hierapolis Frontinus Caddesi'nin kare biçimli paye başlığı

Figür 37: Hierapolis Frontinus Caddesi'nin yarım sütunlu paye başlığı

Figür 38: Sidyma Flavia Nanna Mezar Anıtı'nın anta başlığı

Figür 39: Ephesos Domitian Tapınak Terası'nın yarım sütunlu paye başlığı

Bibliyografya

- Altekamp 1991 S. Altekamp, *Zu griechischer Architekturornamentik im sechsten und fünften Jahrhundert v. Chr.*, Frankfurt, 1991.
- Aydınoğlu 2017 Ü. Aydınoğlu, "Doğu Dağlık Kilikia'daki Kırsal Yerleşimlerde Peristyl Avlulu Konutlar", *Adalya* 20 (2017), 291-314.
- Benndorf – Niemann 1884 O. Benndorf – G. Niemann, *Reisen in Lykien und Karien I*, Wien, 1884.
- Berns 1999 C. Berns, "Der Hellenistische Grabturm von Olba", *Olba* II.1 (1999), 111-129.
- Berns 2003 C. Berns, *Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien*, Asia Minor Studien 51, Bonn, 2003.
- Bohn 1885 R. Bohn, *Das Heiligtum der Athena Polias Nikephoros*, AvP II, Berlin, 1885.
- Bohn 1889 R. Bohn, *Altertümer von Aegae*, Berlin, 1889.
- Brockmann 1968 A. D. Brockmann, *Die Griechische Ante: Eine typologische Untersuchung*. PhD. Diss., Universität Marburg, Marburg, 1968.
- Büsing 1970 H. H. Büsing, *Die Griechische Halbsäule*, Wiesbaden, 1970.
- Büyüközer 2015 A. Büyüközer, "Lagina Hekate Kutsal Alanı Güney Propylonu", *Cedrus* III (2015), 67-87. DOI: 10.13113/CEDRUS.2015011396.
- Clarke *et al.* 1902 J. T. Clarke – F. H. Bacon – R. Koldewey, *Investigations at Assos*, Boston, 1902.
- Conze – Schazmann 1911 A. Conze – P. Schazmann, *Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon*, Berlin, 1911.
- Cook – Plommer 1966 J. M. Cook – W. H. Plommer, *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos*, Cambridge, 1966.
- Cormack 1992 S. H. Cormack, "Non inter nota sepulcra", *Roman Temple Tombs of South West Asia Minor*, New Haven, 1992.
- Coulton 1976 J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford, 1976.
- Coulton 1982 J. J. Coulton, "Oinoanda: The Doric Building (Mk2)", *AnatSt* 32 (1982), 45-59.
- Crampa 1972 J. Crampa, *Labraunda III.2: The Greek Inscriptions*, Stockholm, 1972.
- Dardaine – Longepierre 1985 S. Dardaine – D. Longepierre, "Essai de typologie des monuments funéraires de Sidyma", *KTEMA* 10, 1985, 219-232.
- Daux – Hansen 1987 G. Daux – E. Hansen, *Le trésor de Siphnos*, FdD II: Topographie et architecture, Paris, 1987.
- De Bernardi Ferrero 1970 D. De Bernardi Ferrero, *Teatri classici in Asia Minore III*, Roma, 1970.
- de Chaisemartin – N. de Chaisemartin – D. Theodorescu, "Recherches

- Theodorescu 1991 préliminaires sur la frons scaenae du théâtre”, Eds. R. R. R. Smith – K. T. Erim, *Aphrodisias Papers 2, JRA Supplemental Series 2* (1991), 29-65.
- Delorme 1960 J. Delorme, *Gymnasion: Étude sur les monuments consacrés à l’éducation en Grèce*, Paris, 1960.
- Duman 2013 B. Duman, “Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında *Tripolis ad Maeandrum*”, *Cedrus I* (2013), 179-200. DOI: 10.13113/CEDRUS/20131685.
- Durugönül 2001 S. Durugönül, “Die kaiserzeitliche Baupolitik im Rauhen Kilikien am Beispiel zweier Tempelbauten”, *Bjß 53* (2001), 157-162.
- Durukan 2003 M. Durukan, “Olba/Diocaesarea’daki Piramit Çatılı Mezar Anıtının Tarihlemesi Üzerine Yeni Bir Görüş”, *Olba VII* (2003), 219-238.
- Durukan 2019 M. Durukan, *Olba: Hanedanlık ve Sonrası*, Mersin, 2019.
- Erder 1967 C. Erder, *Hellenistik Devir Anadolu Mimarisinde Kyma Rehta-Kyma Reversa*, Ankara, 1967.
- Er-Scarborough 2017 Y. Er, *The Funerary Monuments of Rough Cilicia and Isauria*, BAR International Series 2846, Oxford, 2017.
- Fedak 1990 J. Fedak, *Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs from the Pre-Classical to the Early Imperial Era*, Toronto, 1990.
- Filges 2006 A. Filges, *Blaundos. Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*, *IstForsch 48*, 2006.
- Filgis – Radt 1986 M. N. Filgis – W. Radt, *Die Stadtgrabung I: Das Heroon*, *AvP XV.1*, Berlin, 1986.
- Gider 2007 Z. Gider, “Tripolis’in Ana Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri II*, Denizli, 2007, 25-31.
- Gider 2012 Z. Gider, “Lagina Kuzey Stoanın Ön Cephe Düzenlemesi”, Ed. B. Söğüt. *Stratonikeia’dan Lagina’ya*, A. A. Tirpan’a Armağan, İstanbul, 2012, 263-280.
- Gider-Büyüközer 2013 Z. Gider-Büyüközer, *Karia Bölgesi Dor Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2013.
- Gider-Büyüközer 2018 Z. Gider-Büyüközer, “Dorik Geisonlarda Mutulus Plakaları ile Guttaenin Düzenlenişi”, *Arkhaia Anatolika 1* (2018), 61-92. DOI: 10.32949/Arkhaia.2018.4
- Gider-Büyüközer 2019 Z. Gider-Büyüközer, “Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl”, *Arkhaia Anatolika 2* (2019), 102-165. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.10
- Goethert – Scheif 1962 F. W. Goethert – H. Schleif, *Der Athenatempel von Ilion*,

- Denkmäler Antiker Architektur 10, Berlin, 1962.
- Gruben 1966 G. Gruben, *Die Tempel der Griechen*, München, 1966.
- Haselberger 1983 L. Haselberger, "Bericht über die Arbeit am Jungeren Apollontempel von Didyma", *IstMitt* 33 (1983), 90-123.
- Hellström – Blid 2019 P. Hellström – J. Blid, *Labraunda 5: The Andrones*, Stockholm, 2019.
- Hellström – Blid 2020 P. Hellström – J. Blid, "Anta construction and design in the Hekatomnid building programme", Eds. P. Pedersen – B. Poulsen. *Karia and the Dodekanese: Cultural interrelations in the south-eastern Aegean ca. 500 BC–AD 500*, Oxford, 2020 (baskıda).
- Hellström 1985 P. Hellström, "Dessin d'architecture hécatomnide á Labraunda", *Le Dessin d'architecture dans les sociétés antiques. Actes du Colloque de Strasbourg 26-28 janvier 1984*, 1985, 153-165.
- Henry 2009 O. Henry, *Tombes de Carie: Architecture funéraire et culture carienne, VI^e – II^e S. Av. J.-C.*, Rennes, 2009.
- Humann 1904 C. Humann, *Magnesia am Maeander. Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre 1891-1893*, Eds. J. Kohte – C. Watzinger, Berlin, 1904.
- Ismaelli 2009 T. Ismaelli, *Hierapolis di Frigia III: Architettura Dorica a Hierapolis di Frigia*, İstanbul, 2009.
- İbci 2019 R. O. İbci, *Sura Apollon Tapınağı ve İlişkili Kült Kalıntıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2019.
- İnan 1989 J. İnan, "Der Demetrios- und Apolloniosbogen in Perge", *IstMitt* 39 (1989), 237-244.
- İnan 1998 J. İnan, *Toroslarda Bir Antik Kent Lyrbe? – Seleukeia?*, İstanbul, 1998.
- Keil – Wilhelm 1931 J. Keil – A. Wilhelm, *Denkmäler aus dem Rauhen Kiliken*, MAMA 3, Manchester, 1931.
- Kirschen 1923/24 F. Krischen, "Das Hellenistische Gymnasion von Priene", *Jdl* 38-39, 1923/24, 133-150.
- Kleiner 1968 G. Kleiner, *Die Ruinen von Milet*, Berlin, 1968.
- Knackfuss 1908 H. Knackfuss, *Das Rathaus von Milet*, Milet 1.2, Berlin, 1908.
- Knackfuss 1924 H. Knackfuss, *Der Südmart und die benachbarten Bauanlagen*, Milet 1.7, Berlin, 1924.
- Knackfuss 1941 H. Knackfuss, *Didyma. Erster Teil: Die Baubeschreibung*, Berlin, 1941.
- Lang 1985 G. J. Lang, "Zur oberen Osthalle der Agora, der „Neronischen Halle“ in Ephesos", Eds. M. Kandler – S. Karwiese – R. Pillinger. *Lebendige Altertumswissenschaft: Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Hermann Vetters*, Vienna, 1985, 176-180.

- Martini 1984 W. Martini, *Das Gymnasium von Samos*, Samos XVI, Bonn, 1984.
- McKenzie 1990 J. McKenzie, *The Architecture of Petra*, New York, 1990.
- McKenzie 2007 J. McKenzie, *The Architecture of Alexandria and Egypt*, London, 2007.
- Miles 1989 M. M. Miles, "A Reconstruction of the Temple of Nemesis at Rhamnous", *Hesperia* 58.2 (1989), 135-250.
- Mitchell 1995 S. Mitchell, *Cremna in Pisidia. An Ancient City in Peace and in War*, London, 1995.
- Müller-Wiener 1986 W. Müller-Wiener, *Milet 1899-1980: Ergebnisse, Probleme und Perspektiven einer Ausgrabung*, Tübingen, 1986.
- Nolle 2006 J. Nolle, "Königliches Gefolge beim Fischorakel von Sura", Eds. K. Dörtlük -B. Varkıvanç - T. Kahya - J. des Courtils - M. D. Alparıslan - R. Boyraz. III. *Uluslararası Likya Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, Antalya, 2006, 515-522.
- Pensabene 1993 P. Pensabene, *Elementi architettonici di Alessandria e di altri siti egiziani, Repertorio d'Arte dell'Egitto Greco-Romano, Serie C, Volume III*, Roma, 1993.
- Peschlow 1992 A. Peschlow, "Herakleia am Latmos 1990", 9. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1992), 271-287.
- Peschlow-Bindokat 1977 A. Peschlow-Bindokat, "Herakleia am Latmos: Vorläufiger bericht über die arbeiten in den jahren 1974 und 1975", *AA* 1977, 90-104.
- Peschlow-Bindokat 2005 A. Peschlow-Bindokat, *Latmos'ta Bir Karia Kenti: Herakleia*, İstanbul, 2005.
- Reynolds 1981 J. M. Reynolds, "New Evidence for the Imperial Cult in Julio-Claudian Aphrodisias", *ZPE* 43, 1981, 317-327.
- Reynolds 1982 J. M. Reynolds, *Aphrodisias and Rome*, JRS Monograph 1, London, 1982.
- Reynolds 1991 J. M. Reynolds, "Epigraphic evidence for the construction of the theatre: 1st c. B.C. to mid 3rd c. A.D.", Eds. R. R. R. Smith - K. T. Erım. *Aphrodisias Papers 2, JRA Supplemental Series 2*, 1991, 15-28.
- Reynolds et al. 2007 J. M. Reynolds, Ch. Roueché, G. Bodard, *Inscriptions of Aphrodisias*, <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007>.
- Robert 1978 L. Robert, "Documents d'Asie Mineure", *BCH* 102 (1978), 395-543.
- Roux 1952 G. Roux, "La terrasse d'Attale I a Delphes", *BCH* 76 (1952), 141-196.
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, Mainz, 1994.
- Schazmann 1923 P. Schazmann, *Das Gymnasion. Der Tempelbezirk der Hera Basileia*, AvP VI, Berlin, 1923.

- Schazmann 1932 P. Schazmann, *Kos I: Asklepieion. Baubeschreibung und Baugeschichte*. Ed. R. Herzog, Berlin, 1932.
- Schrammen 1906 J. Schrammen, *Der große Altar, der obere Markt*, AvP III, Berlin, 1906.
- Schuller 1985 M. Schuller, "Die dorische Architektur der Kykladen in spätarchaischer Zeit", *Jdl* 100 (1985), 319-398.
- Senseney 2006 J. R. Senseney, "Scale, Architects, and Architectural Theory", Ed. M. M. Miles. *A Companion to Greek Architecture*, Oxford, 2016, 223-237.
- Shoe 1936 L. T. Shoe, *Profiles of Greek Mouldings*, Cambridge, 1936.
- Shoe 1950 L. T. Shoe, "Greek Mouldings of Kos and Rhodes", *Hesperia* 19.4 (1950), 338-369.
- Söğüt 1998 B. Söğüt, *Kilikya Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998.
- Söğüt 1999 B. Söğüt, "Lamos'da Bulunan Bir Tapınak", *Olba* II.2 (1999), 399-409.
- Steskal 2010 M. Steskal, *Das Prytaneion in Ephesos*, Ephesos XIV/4, Wien, 2010.
- Şahin - Özdizbay 2014 H. Şahin - A. Özdizbay, "Dağlık Kilikia Kurşun Kalesi Tapınağı ve Stoasına İlişkin Yeni Öneriler", *Adalya* XVII (2014), 85-121.
- Şahin 1987 S. Şahin, "Epigraphica Asiae Minoris neglecta et iacentia II. Dokumente aus Herakleia am Latmos", *EpigAnat* 9 (1987), 55-60.
- Thür 1996 H. Thür, "Ein dorischer Torbau am Staatsmarkt in Ephesos", Ed. F. Blakolmer. *Fremde Zeiten I, Festschrift für J. Borchhardt*, Wien, 1996, 345-361.
- Tırpan - Büyüközer 2012 A. A. Tırpan - A. Büyüközer, "Lagina 2010 Yılı Çalışmaları", 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt*, Ankara, 2012, 433-450.
- Tırpan - Gider 2011 A. A. Tırpan - Z. Gider, "Lagina ve Börükçü 2009 Yılı Çalışmaları", 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt*, Ankara, 2011, 374-395.
- Tırpan et al. 2013 A. A. Tırpan - A. Büyüközer - Z. Gider - M. Ekici, "Lagina 2011 Yılı Çalışmaları", 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı, III. Cilt*, Ankara, 2013, 59-74.
- Tölle-Kastenbein 1974 R. Tölle-Kastenbein, *Das Kastro Tigani. Die Bauten und Funde griechischer, römischer und byzantinischer Zeit*, Samos XIV, 1974.
- von Hesberg 1994 H. von Hesberg, *Formen privater Repräsentation in der Baukunst des 2. und 1. Jahrhunderts v. Chr.*, Köln, 1994.
- von Kienlin 2004 A. von Kienlin, *Die Agora von Priene*, PhD. Diss., Technische Universität München, München, 2004.

- Webb 1996 P. A. Webb, *Hellenistic Architectural Sculpture. Figural motifs in Western Anatolia and Aegean Island*, London, 1996.
- Weickert 1929 C. Weickert, *Die Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien*, Augsburg, 1929.
- Wescoat 2012 B. D. Wescoat, *The Temple of Athena at Assos*, London, 2012.
- Wiegand – Schrader 1904 Th. Wiegand – H. Schrader, *Priene*, Berlin, 1904.
- Wilberg 1923 W. Wilberg, *Die Agora*, Ephesos III, Wien, 1923.
- Wörrle 1988 M. Wörrle, “Inschriften von Herakleia am Latmos I: Antiochos III, Zeuxis und Herakleia”, *Chiron* 18, 1988, 421-476.
- Wrede 1929 W. Wrede, “Vom Misokampos auf Samos”, *AM* 54 (1929), 65-95.
- Wulzinger 1941 K. Wulzinger, “Das Rathaus von Herakleia am Latmos”, Ed. F. Krischen. *Antike Rathäuser*, Berlin, 1941, 22-33.
- Ziegenaus – de Luca 1975 O. Ziegenaus – G. de Luca, *Das Asklepieion. Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frühromischer Zeit*, AvP XI.2, Berlin, 1975.



Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi

The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 3 (2020)

Kilikia Bölgesi'nde Bulunan Kızılgeçit Kaya Kilisesi Resim Programı *The Frescoes Repertoire of Rock-cut Church of Kızılgeçit*

Şener YILDIRIM - Özlem DOĞAN

ORCID: 0000-0002-9476-6431 – ORCID: 0000-0002-0931-1097

Geliş Tarihi: 15.05.2020 | Kabul Tarihi: 03.06.2020 | Online Yayın Tarihi: 11.07.2020

Makale Künyesi: Ş. Yıldırım - Ö. Doğan, "Kilikia Bölgesi'nde Bulunan Kızılgeçit Kaya Kilisesi Resim Programı", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 161-177. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.19



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 3 (2020) 161-177
DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.19

Kilikia Bölgesi'nde Bulunan Kızılgeçit Kaya Kilisesi Resim Programı *The Frescoes Repertoire of Rock-cut Church of Kızılgeçit*

Şener YILDIRIM* - Özlem DOĞAN**

Öz

Kilikia Bölgesi'nin Doğu Dağlık bölümünde bulunan Kızılgeçit Kaya Kilisesi, Silifke'nin Kızılgeçit köyü yakınlarındaki kanyonun doğu bölümünde yer almaktadır. Yapı, Erdemli-Silifke Yüzey Araştırmaları sırasında keşfedilmiştir. Düzensiz şekilde kayaya oyularak oluşturulan kilise 6,70 x 9,23 m ölçülerinde, tek nefli plan tipine sahiptir. Süslemeleri açısından dikkat çeken bu yapının bölgede bu zamana kadar benzerine rastlanmamış olmasından dolayı önemli olduğu düşünülmüş ve bu çalışmada yapıyı bilim dünyasına tanıtmak amaçlanmıştır. Kilisenin kuzey duvarında İsa'nın Vaftiz sahnesi, apsis kısmında Deesis, tavan kısmının hafif kubbeleştirilmiş bölümünde Göğe Yükseliş sahneleri yer almaktadır. Bu sahnelerin yanı sıra yapının kuzey ve güney duvarının doğu kısımlarında piskopos kıyafetleriyle betimlenmiş azizler yer almaktadır. Kuzey duvarda Aziz Theologos ve Basileios, güney duvarında Khrysostomos, Nikolaos, Stefanos betimlenmiştir. Yapıda bulunan süslemeler incelendiğinde apsis kısmındaki Meryem figürünün yıpranan bir bölümünde görülen silüet ve yine apsiste bulunan İsa'nın tahtının arka kısmında görülen hale, bize kilisenin freskolarının daha erken bir evresinin olduğunu da kanıtlamaktadır. Yapıdaki süslemeler ikonografik ve üslupsal açıdan bölgeler arası örneklerle karşılaştırılmış ve tarihlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Kaya Kilisesi, Bizans Sanatı, Mimari, Fresko

Abstract

The rock-cut church of Kızılgeçit located in the eastern mountainous part of Kilikia Region, east of the canyon near the village of Kızılgeçit of Silifke. The church was discovered as a result of during Erdemli-Silifke Surveys. The dimensions of church are 6,70 x 9,23 m and it has a single nave plan type carved into the rock irregularly. This building attracts attention in terms of its decorations which was considered to be important since it has not been encountered in the region until now. For this reason, in this work was aimed to introduce this church to the world of science. Baptism scene of Jesus is depicted on the north wall of church. Deesis figured at the apsis and Ascension to the sky is depicted on the part of the ceiling which has domed slightly. In addition to these scenes, there are saints depicted in bishop clothing on the eastern parts of the north and south wall of the building. St. Theologos and St. Basileios are on the north wall, St. Khrysostomos, St. Nikolaos, St. Stefanos stand on the south wall. When the scenes are examined, the silhouette seen in a worn part of the figure of Mary in the apse part and the halo seen in the back of the throne of Jesus, which is also in the apse, proves to us that there is an earlier phase of the church's frescoes. The decorations of the church were evaluated with inter-regional examples in terms of iconography and style and were dated.

Keywords: Cilicia, Cave Church, Byzantine Art, Architecture, Fresco

* Dr. Öğr. Üyesi Şener Yıldırım, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çiftlikköy/Mersin. E-mail: seneryildirim@mersin.edu.tr / Orcid No: 0000-0002-9476-6431

** Sanat Tarihçi Özlem Doğan, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı. E-mail: doganozlem666@gmail.com / Orcid No: 0000-0002-0931-1097

Bu çalışma, Özlem Doğan tarafından hazırlanan "Kilikia Bölgesi Kaya Kiliseleri" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Yapının çalışılması konusunda izin ve destekleri için Mersin Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Ümit Aydınoğlu'na teşekkür ederiz.

Giriş

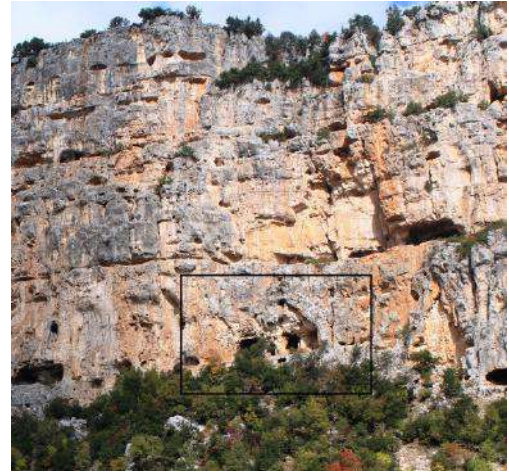
Silifke'nin kuzey doğusunda, Lamos (Limonlu) Deresi üzerindeki Kızılgeçit Kanyon'unda bulunan kaya kilisesi, ilçe merkezine yaklaşık 35 km, Olba ve Diokaisareia'ya (Uzuncaburç) yaklaşık 12 km uzaklıktadır (fig. 1). Torosların dik güney yamaçlarında bulunan kilise, yaklaşık 1200 m rakımdadır. Kanyon tabanında bulunan derenin batısındaki dik yamaçtan ulaşılan kaya kilisesi, yamacın sona erdiği üst kottan yükselen dik kaya duvarında ve duvar başlangıcından yaklaşık 20 m yükseklikte yer almaktadır (fig. 2). Mevcut durumda, kaya kilisesine ulaşım teknik donanım olmadan pek mümkün değildir¹. Yapının kullanımda olduğu dönemde ise kaya yüzeyinde, kayanın işlenmesiyle oluşturulmuş bir merdivenin olması gerektiği ve geçen süreç içerisinde erozyon nedeniyle merdiven bölümünün yıkılmış olduğu düşünülmektedir².

Ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş yapı, yan yana iki mekandan oluşmaktadır. Kuzey-güney yönünde kabaca bir dörtgen formundaki yapının güney bölümünde kilise, kuzey bölümünde ise işlevini belirlemenin kolay olmadığı bir diğer mekan yer almaktadır (fig. 3). Güneyde yer alan kilise, doğu-batı doğrultusunda tek mekanlı bir yapıdır. Yaklaşık 6,70 x 9,23 m boyutlarındaki mekan yamuk dörtgen formundadır. Mekanın doğusunda yer alan apsis bölümü bir basamak ile ana mekandan ayrılmaktadır. Apsis 2,50 m derinliğinde ve 4,20 m genişliğindedir (fig. 4-5).

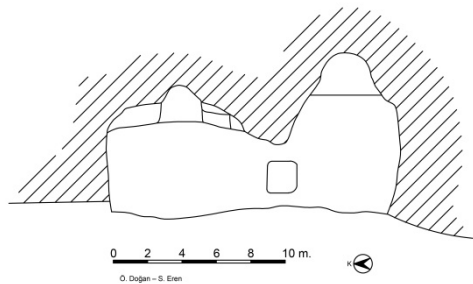
Kuzey mekan yaklaşık 9,95 x 5,63 m ölçülerindedir. Mekanın yaklaşık ortasında, doğu duvarda 2,20 m derinliğinde ve 2,50 m genişliğinde apsidal bir niş yer almaktadır. Apsidal nişin iki yanında yamuk dörtgen formlu iki niş daha vardır.



Figür 1: Doğu Dağlık Kilikia haritası detay



Figür 2: Kızılgeçit Kaya Kilisesi



Figür 3: Kilise planı



Figür 4: Kilise ve su haznesi



Figür 5: Kilise iç mekan

¹ Kaya kilisesine ulaşım profesyonel bir dağcı yardımı ve teknik donanım ile gerçekleştirilebilmiştir.

² Erdemli'nin kuzeyinde Elvanlı Karacaoğlan Şelalesi yakınlarındaki bir kaya mekanında ve Kızılgeçit Kanyonu'nun kuzeyindeki Aksıfat Kanyonunda bulunan kaya yerleşiminde kayaya oyulmuş merdivenlerin üst kotlara erişimi sağladığı örnekler vardır. Kappadokia Bölgesi'nde de benzer uygulamaların varlığı bilinmektedir.

Güneydeki kilise ile kuzey mekanın tam olarak birleşme noktasında, 1,80 x 1,85 m ölçülerinde yaklaşık 0,80 m derinliğinde bir su haznesi yer almaktadır.

Resim Programı

Kaba ve basit bir mimari işçiliğe sahip kilisenin, fresko tekniği ile yapılmış olan ve İncil konulu sahnelerden oluşan duvar resimleri ilgi çekicidir. Kilisenin apsis kısmında Deesis sahnesi, tavan kısmının hafif kubbeleştirilmiş bölümünde İsa'nın Göğe Yükseliş sahnesi ve kuzey duvarında Vaftiz sahnesi yer almaktadır. Kilisenin kuzey ve güney duvarlarında ise Azizler betimlenmiştir. Son olarak tavan kısmının doğu tarafında, geometrik ve bitkisel bezemelerden oluşan süslemeye yer verilmiştir.

Apsis kısmında bulunan Deesis sahnesinde; ortada İsa, sağında Meryem ve solunda Vaftizci Yahya ayakta durur şekilde tasvir edilmiştir. İsa merkezde, tahtta oturur şekilde, diğer figürlerden daha büyük tasvir edilmiş ve sağ eliyle takdis etmektedir. Ayrıca İsa'nın sağ tarafında "IC" yazısı görülmektedir ancak sol tarafında olması gereken "XC" ise günümüze ulaşmamıştır. İsa, uzun kıvıll saçlı ve sakallıdır. Üzerine kırmızı *hymation* giymiştir. Koyu sarı halesi içinde bezemeli haç motifi bulunmaktadır. Meryem, İsa'nın sağında dörtte üç profilden, dua eder şekilde tasvir edilmiştir. Koyu mavi *khiton* üzerine kırmızı *maphorion* giymiş ve sarı halelidir. Vaftizci Yahya da Meryem'in karşısında ve İsa'ya doğru dua eder şekilde tasvir edilmiştir. Sarı *khiton* üzerine kahverengi *hymation* giymiştir. Sarı haleli figür uzun saçlı ve sakallıdır. Sahne kırmızı şeritle çevrelenmiştir ve fon koyu mavidir (fig. 6-7).



Figür 6: Deesis sahnesi



Figür 7: Deesis sahnesi renklendirilmiş çizim

Göğe Yükseliş sahnesinde ise mandorla içinde İsa, etrafında dört melek, İsa'nın hemen alt kısmında Meryem ve etrafında havariler yer almaktadır. Kompozisyon kilisenin tavan kısmının hafif kubbeleştirilmiş bölümünde yer almaktadır ve fon mavimsi gridir. Mandorla içinde oturan İsa melekler tarafından taşınmaktadır. İsa, sol bacağına dayanmış olan sol elinde beyaz bir rulo tutmaktadır. Mürdüm renkli *khiton* üzerine hardal renginde *hymation* giymiştir. İsa'nın içinde yer aldığı mandorlayı taşıyan melekler kanatları açık hareket halindeymiş gibi tasvir edilmiştir. Meleklerin kırmızıya yakın haleleri ve kanatları vardır. Koyu ve kısa saçlarıyla genç görünüme sahiptirler. İsa'nın hemen alt kısmında yer alan Meryem mavi *khiton* üzerine kırmızı *maphorionlu* ve koyu sarı halelidir. Havarilerin birçoğu yıpranmış olsa da Meryem'in sol yanında bulunan iki havarinin ayakları ve *hymation*larının bir kısmı görülmektedir. Diğer havariler ise güney duvarda görülmektedir fakat üç tanesi belirgindir. Figürler kırmızı haleli olup iki tanesi kırmızı *khiton* üzerine beyaz *hymation* giymiştir. Diğerleri ise, beyaz *khiton* üzerine kırmızı *hymation*ludur. Figürler ayakta ve şaşkınlık içerisinde farklı duruşlarla tasvir edilmiştir (fig. 8-11).



Figür 8: İsa ve Melekler



Figür 9: Meryem detay



Figür 10: Havariler detay



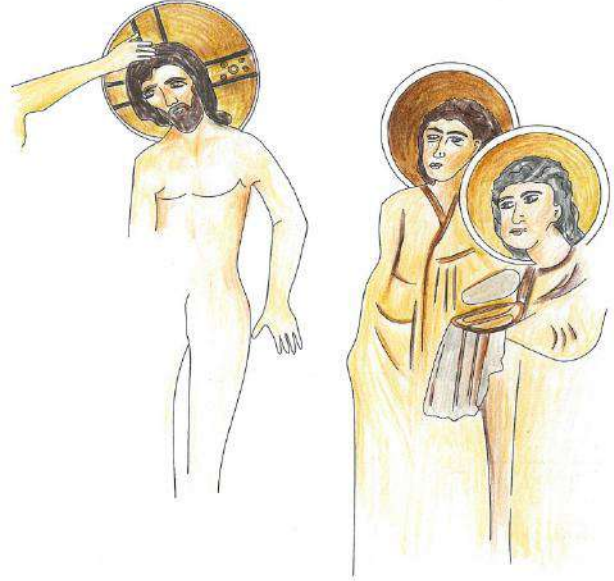
Figür 11: Göğe Yükseliş sahnesi renklendirilmiş çizim

Ö. Doğan – S. Eren

Vaftiz sahnesinde ise, İsa kompozisyonun ortasında tasvir edilmiştir. Solda Vaftizci Yahya'nın sadece eli görünmekte sağda ise arka arkaya iki melek tasvir edilmiştir. Sahnede fon mavimsi gridir. İsa dörtte üç profilden ayakta ve çıplak olarak görülmektedir. Uzun saçlı, sakallı genç bir erkek olarak tasvir edilmiştir. Koyu sarı halesi içerisinde bezemeli haçın bir kolu görülmektedir. Vaftizci Yahya, İsa'nın sağında ve eli İsa'nın başında onu vaftiz ederken betimlenmiştir. Elin uzanması dışında figür tahrip olmuştur. Sahnenin sağında art arda duran melekler dörtte üç profilden tasvir edilmiştir. Beyaz *khiton* üzerine kırmızı *hymation* giymişlerdir. Öndeki figürün ellerinin üzerinde İsa'ya doğru uzattığı bir havlu bulunmaktadır. Melekler koyu renk saçlarıyla genç bir şekilde tasvir edilmiştir (fig. 12-13).



Figür 12: Vaftiz sahnesi



Figür 13: Vaftiz sahnesi renklendirilmiş çizim

Yazıtlardan anlaşıldığı üzere, kuzey duvarın doğu kısmında Aziz Theologos (ΘΕΟΛΟΓΟΣ) ve Aziz Basileios (fig. 14-15) aynı doğrultuda, güney duvarında ise sırasıyla Aziz Khrysostomos (ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ), Aziz Nikolaos (ΝΙΚΟΛΑΟΣ) ve Aziz Stefanos (ΣΤΕΦΑΝΟΣ) tasvir edilmiştir (fig. 16-17). Ioannes Theologos, kilisenin kuzey duvarında tasvir edilmiştir. Beyaz ve açık kırmızı kahve bir *phelonion* üzerine omuz hizasının iki yanında siyah renkte saçların olduğu beyaz *omophorion* giymiştir. Ayakta betimlenen figür sağ eliyle takdis ederken, sol eliyle altın yaldızlı bir kitap tutmaktadır. Altın sarısı haleli figürün yüz kısmı tahrip olmuştur. Sahnenin fonu mavimsi gridir.

Basileios, kilisenin kuzey duvarında Theologos'un hemen yanında ayakta tasvir edilmiştir. Basileios için bir yazıt bulunmasa da günümüze gelen diğer örneklerle karşılaştırıldığında kimliği anlaşılmaktadır. Basileios, hardal rengi üzerine koyu mavi *phelonion*, *phelonion*un üzerine ise omuzlarının iki yanında siyah renkte işlenmiş saçlar olan beyaz *omophorion* giymiştir. Figürün koyu sarı halesinin kontur çizgisi siyah ve beyazdır. Kahverengi saçları ve sakalları ile genç görünümde tasvir edilmiştir. Figür, göğüs hizasında iki eliyle altın sarısı ciltli kapalı bir kitap tutmaktadır. Fon mavimsi gridir. 329 yılında Kayseri'de doğmuş ve Kayseri piskoposu olan aziz Basileios, hitabet ilmi ve manastır hayatı ile ilgilenmiş, Mısır ve Suriye'deki manastırlara yaptığı yolculuklar sonrası Neokaisaria (Niksar) yakınlarına yerleşmiştir³. Basileios manastır sistemine adına veren kişidir. Doğu Kilise Babaları'ndan olup, klasik gelenek ile Hristiyan inancı arasında bir sentez oluşturarak

³ Baldwin et al. 1991, 269.

önemli rol oynamıştır⁴. 4. yüzyıl ortalarında Kappadokia’da kurduğu manastır sisteminde Basileios, Pakhomios kurallarını benimsese de bazı farklılıklarla onun kurallarından ayrılıyordu. Mısır manastırlarını gereğinden fazla büyük gördüğünden küçültmeye başlamıştır. Manastırların çöllerde değil kentlerde kurulmasını istemiş ve böylelikle insanlardan uzak yaşamayarak, hem onlara yardımcı olabilecek hem de Hristiyan yaşamı hakkında örnek teşkil edilecekti. Basileios, çilekeşlik ve nefsin köreltilmesinde aşırılığı yasaklamış olup, özel olarak oruç tutmak isteyenlerin ise baş keşişten izin alması kurallarını koymuştur. Yazılmış olan bu kurallarla, Mısır keşişlerinin bağnazlığı ve Suriyeli sitilitlerden farklı olarak ilimlilik ve pratikliği ortaya koymuştur⁵. Bu kurallar gerek Bizans’ta gerekse imparatorluğun dışında manastır sisteminin gelişmesinde büyük rol oynamıştır⁶.



Figür 14: Theologos ve Basileios



Figür 15: Theologos ve Basileios renklendirilmiş çizim
Ö. Doğan – S. Eren

Basileios, liturji yazarı olarak bilinen bir kilisenin apsisinde piskoposların ayininin başında tasvir edilmiştir. 7. yüzyıla ait bir Sinai ikonasında sivri siyah sakallı ve dar yüzlü olarak betimlenmiştir. Konyalı Amphilokios’un kaleme aldığı hayatından bazı olaylar Roma Kiliseleri’nde 9.-10. yüzyıllarda tasvir edilmiştir. Ohrid Ayasofyası’nda kendi liturjisi sırasında tasvir edilmiştir. Bu konu Basileios liturjisinin metnini içeren ruloların başlangıç kısmında da görülmektedir⁷. Kappadokia’da bulunan örneklerden Göreme 27 no’lu Kilise (11. yüzyıl), Yılanlı Kilise (11. yüzyıl) tonozun batısında, Göreme 5 no’lu kaya kilisesinin duvarlarında⁸, Bezirhane Kilisesi’nde (12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı) apsis kubbesinde piskoposlarla birlikte Aziz Basileios tasvir edilmiştir⁹.

Aziz Khrysostomos ayakta tasvir edilmiş olup, kilisenin güney duvarında yer almaktadır. Figür hardal rengi üzerine koyu mavi bir *phelonion* giymiştir. *Phelonion*un

⁴ Talbot 1999, 165-166.

⁵ Talbot 1999, 166-167.

⁶ Baldwin *et al.* 1991, 269.

⁷ Baldwin *et al.* 1991, 269-270.

⁸ Ötügen 1987, 56, 46, 60.

⁹ Ötügen 1990, 45-46.

üzerine beyaz *omophorion* giymiş olup, omuz hizasının iki yanında haç motifi bulunmaktadır. Elleri göğüs hizasındadır ve sol eliyle altın sarısı ciltli bir kitap tutmaktadır. Koyu sarı halesinin etrafı siyah ve beyaz kontur çizgisi ile çevrelenmiştir. Figür, beyaz ve kısa seyrek saçlı, geniş alınlı olarak tasvir edilmiştir.

26 Şubat 398-20 Haziran 404 tarihlerinde İstanbul piskoposu olan Aziz Khrysostomos, 340-350'de doğmuş, 14 Eylül 407'de Komana'da (Gümenek) ölmüştür. Zengin bir ailenin çocuğu olan aziz Libanios ve Tarsus'lu Diododros'tan iyi bir eğitim almıştır. Rahip olduktan kısa bir zaman sonra çölde inzivaya çekilmiştir. Antakya'ya döndükten sonra 381 yılında diakon, 386 yılında da rahipliğe atanmıştır. Daha sonra İstanbul'a davet edilip, Nektarios'un yerine piskopos olmuştur¹⁰. Aziz Khrysostomos ahlak, münzevi hayat ve bakirelik, münzevilerin birlikte yaşaması ve rahip evleri üzerine yazılar yazmıştır. Sirk, tiyatro ve diğer halk eğlenceleri, araba yarışları üzerine değerlendirmeleri vardır. Bir başka eseri de Çocukların Eğitimi'dir. Ataerkil çekirdek aileyi savunmuştur. Sosyal adalet duygusu güçlü bir azizdir. 21 homilyesi olan azizin ilk biyografisi Helenopolisli Palladios tarafından 425 yılında yazılmıştır. Biyografinin içeriği, Roma'da anonim bir doğu piskoposu ile diakon Theodore arasında geçen hayali bir diyalogdur¹¹. Khrysostomos homilyesinin resimlerinde, yazar olarak incilci şeklinde betimlenmiştir. Bazı zamanlarda omzunun üst kısmında Paulus veya Lukas ona ilham veriyor gibi tasvir edilmişlerdir. Karakteristik özellikleri içe çökmüş yanakları ve arkaya doğru uzanan başıdır¹².



Figür 16: Khrysostomos, Nikolaos ve Stefanos



Figür 17: Azizlerin renklendirilmiş çizimi

Figürün benzer örneği Kappadokia'da bulunan Gökçetoprak Kaya Kilisesi'nde¹³ ve Ürgüp-Yeşilöz (Tağar) Kilisesi'nde görülmektedir¹⁴.

Güney duvarda Khrysostomos'un hemen yanında tasvir edilen diğer aziz ise Nikolaos'tur. Ayakta tasvir edilen figür, sağ eliyle takdis ederken, sol eliyle altın sarısı ciltli kapalı bir kitap tutmaktadır. Figür geniş alınlı, seyrek beyaz saçlı ve kısa sakallıdır, açık kırmızı kahve *phelanion* üzerine beyaz *omophorion* giymiştir ve *omophorionun* omuz hizasının iki

¹⁰ Baldwin *et al.* 1991, 1057.

¹¹ Baldwin *et al.* 1991, 1058.

¹² Baldwin *et al.* 1991, 1058.

¹³ Uyar 2016, fig. 6.

¹⁴ Pekak 2010, 212.

yanında siyah renkte haçlar işlenmiştir. Figürün altın sarısı halesinin kontur çizgisi siyah ve beyazdır. Fon mavimsi gridir.

Myra piskoposu Aziz Nikolaos'un doğum yılı tam olarak bilinmemekle birlikte yaşamıyla ilgili en eski belge 6. yüzyıl tarihli "Praxis de Stratelates"tir. Burada, azizin Konstantin döneminde Myra piskoposu olduğu bilgisi yer almaktadır. 565 yılına tarihlenen Siom'lu Aziz Nikolaos'un Vitasında Aziz Nikolaos'un Myra'da gömüldüğünü öğrenmekteyiz. Yine bu metinden yola çıkarak 6. yüzyılda Nikolaos'un mezarının önemli bir ziyaret yeri olduğu da anlaşılmaktadır¹⁵. Nikolaos, 10 Aralık 564'te ölmüştür. Yaşamı boyunca birçok mucizeler yaptığına inanılır. Evlenmek isteyen kızlara yardım etmesi ve deniz mucizeleri örnek verilebilir. Bunların yanı sıra belirli hikayeler Konstantin ile de bağlantılı olmuştur. Aziz, inancı uğruna martir olmamıştır. Teolojik yazıları da yoktur¹⁶. Durum böyle olsa da kültü Bizans'tan İtalya'ya kadar yayılmıştır. Barili tüccarların 1087 yılında azizin röliklerini Bari'ye götördükleri söylenmektedir¹⁷. Tasvirlerinde saçsız, yuvarlak yüzlü ve beyaz sakallı görülmektedir. Piskopos giysileri içinde tasvir edilen azizin yaşam siklusuna ait freskoların Anadolu'da tek örneği Demre Aziz Nikolaos kilisesinde yer almaktadır¹⁸. Bilinen en erken örneği Roma Santa Maria Antiqua Kilisesi'ndedir (8. yüzyıl). 10. ve 11. yüzyılda belirginleşen bu figürün betimi ve buna benzer aziz tasvirleri bu dönemden sonraki freskolar da sıklıkla uygulanmıştır¹⁹. Kappadokia Bölgesi'nde Çarıklı Kilise²⁰, Gökçetoprak Kaya Kilisesi'nde²¹, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi²², İstanbul Nea Kilisesi ve İstanbul Ayasofyası'nda 9. ve 10. yüzyıllara tarihlenen Nikolaos tasvirleri yer almaktadır²³. Makedonya'da bulunan Kastoria Anargyroi (11. yüzyıl), Güney İtalya'daki Mottola'da San Nicola Kilisesi'nde karşımıza çıkan Aziz Nikolaos figürleri örnek verilebilir²⁴. Duvar süslemelerinin yanı sıra Sina Dağı Katerina Manastırı'nda 11. yüzyıla ait bir ikona da bulunmaktadır²⁵.

Güney duvarda bulunan bir diğer aziz yıpranmadan dolayı tam olarak günümüze ulaşamamış olsa da yazıttan Aziz Stefanos olduğu anlaşılmaktadır. Stefanos, kızıl kahve ve beyazdan oluşan bir *phelonion* giymiş olup, genç görünümlü ve saçları gürdür. Altın sarısı halesi, siyah ve beyaz kontur çizgisinden oluşmaktadır. Fon mavimsi gridir.

Bizanslı Hristiyan keşiş, şehit ve aziz olan Stefanos koyu renk saç ve sakallı olarak tasvir edilmektedir. İkonoklasms döneminde tasvir taraftarı olarak bilinen Aziz, 28 Kasım 764'te infaz edilmiştir²⁶. Azizin Kızılgeçit Kaya Kilisesi'nde olduğu gibi boydan tasvirleri bulunurken, yapılarda portre tasvirleri de yer almaktadır.

Aziz Stefanos, Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde, İstanbul Nea Moni, H. Lukas Kiliseleri'nde ve Kıbrıs H. Neophytos manastırındaki tasvirlerde portre olarak yer almaktadır²⁷. Kappadokia örnekleri incelendiğinde Azizin adına kilise mevcut olsa bile yazıtların günümüze gelmemiş olmasından ve yıpranmalarından dolayı net örnekler verilememektedir.

¹⁵ Ötüken 1994, 115.

¹⁶ Kazhdan – Sevcenko 1991, 1469.

¹⁷ Kazhdan – Sevcenko 1991, 1470.

¹⁸ Karakaya 2010, 132. Siklus için bk. Karakaya 2005, 287-309.

¹⁹ Karakaya 2009, 98.

²⁰ Rodley 1985, 166.

²¹ Uyar 2016, fig. 6.

²² Karakaya 2010, 131, fig. 6-7.

²³ Karakaya 2010, 132.

²⁴ Wharton 1988, 113, fig. 4.15, 138, fig. 5.6.

²⁵ Damianos 2004, 338.

²⁶ Weigert 1976, 404-405.

²⁷ Karakaya 2009, 98.

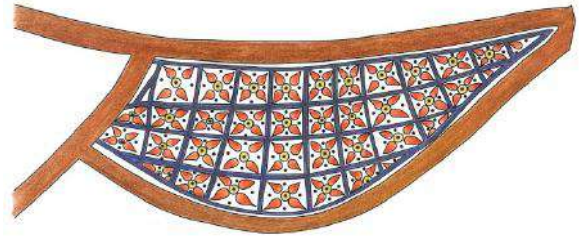
Azizler ve kutsal olan kişiler Geç Antik çağlardan itibaren Bizanslıların yaşamlarında önemli bir rol oynamıştır. Hristiyanlık uğruna ölen veya kusursuz bir Hristiyan yaşamı sürdürüklerine ve Tanrı ile yakın ilişkiler kurduklarına inanılan kişiler, azizlik derecesine yükseltir. Bu aziz unvanını alan kişiler büyük saygı görürler çünkü onlara Tanrı tarafından insanüstü güçler verildiğine ve çeşitli mucizeler gerçekleştirdiklerine inanılmıştır²⁸. Bizans'ın erken döneminde azizlik derecesine yükseltmek için biçimsel bir süreç olmamıştır. Kutsal olan kişiler genellikle halk arasında saygınlığa ulaşmış, kabul görmüşlerdir. O kişinin rölikleri etrafında yerel bir kült oluşur. Röliklerinin bazı mucizeler gerçekleştirdiğine inanılır ve ikonaları yapılır, o kişi için belli bir gün seçilir ve yerel olarak kutlanmaya başlanır. Bazı zamanlarda yoldaşlarından biri onun hayatını yazmıştır. Kutsal kişilerin etkileri ve ünleri arttıkça kilise tarafından liturjik takvimlerine ve aziz kayıtlarına eklenerek, tescil edilerek, evrensellik kazanmış olurlar²⁹.

Kappadokia Bölgesi'nde 10. yüzyılın başından itibaren piskoposlar da kiliselerin resim programına eklenmiştir. 11. yüzyılın ortalarından itibaren düzenli olarak apsisin alt kısmında yer almaya başlamışlardır. Piskoposları betimlerken bazı kiliselerde dua eden Meryem'i ve Vaftizci Yahya'yı görecektir şekilde konumlandırıldıkları görülmektedir (Ürgüp-Yeşilöz (Tağar) Kilisesi³⁰, Direkli Kilise-Belisırma, Eski Gümüş, Tatların A). Basileios, Khrysostomos, Nikolaos gibi azizler Bizans İmparatorluğu'nda saygı duyulan kişiler olup, bunlara Kappadokia apsis ikonografisinde de yer verilmektedir³¹. Kızılgeçit'te bulunan kiliseyi incelediğimizde apsis kısmının küçük olmasından dolayı piskoposlar, kuzey ve güney duvar kısımlarında, Deesis sahnesinin hemen yanında tasvir edilmiştir.

Tavan kısmının doğu bölümündeki bitkisel ve geometrik bezemelerden oluşan desen, etrafı kalın bir şekilde kırmızı kontur çizgisi, onun da etrafı ince, mavi renkli bir şerit ile çevrelenmiş, içi mavi renkle karelere bölünerek, yaprakları kırmızı orta kısmı sarı renkten oluşan çiçek formu verilmiş bir süslemeden oluşmaktadır (fig. 18-19).



Figür 18: Bitkisel ve geometrik bezeklerden oluşan süsleme



Figür 19: Tavan süslemesinin renklendirilmiş çizimi

Kilisede bulunan duvar resimlerine ikonografik açıdan baktığımızda Deesis sahnesi, Bizans kiliseleri resim programında sıkça tasvir edilmiştir. Bu sahne araştırmacılar tarafından iki ana grup altında toplanarak incelenmektedir. Birinci grup tek tema olup, bağımsız tasvir edilen gruptur. 3 farklı halde işlenebilmektedir. Bunlar; aracılık, paraklesis ve şahitliktir. İkinci grup ise; Deesis sahnesinin daha geniş ve kompozit temalı kompozisyonlarla tasvir edilmesidir. Bu grupta üç farklı şekilde işlenmiştir. Teofanik vizyonla birleşen Deesis, Son Mahkeme'de Deesis, birçok aziz, peygamber, melek ve diğer figürlerin de işlendiği Büyük Deesis'tir³². Kızılgeçit Kilisesi'nde bulunan Deesis sahnesinde, tek temalı Deesis grubundan aracılık teması işlenmiştir.

²⁸ Akyürek 1999, 175.

²⁹ Akyürek 1999, 175.

³⁰ Pekak 2010, 212.

³¹ Levy 2001, 138.

³² Pekak - Ataç 2016, 145.

Sahnede İsa'nın annesi Meryem ve Vaftizci Yahya'nın insanlık adına şefaet dilemeleri anlatılmaktadır³³. Hristiyanlıkta doğrudan tanrıya ulaşmak yerine, tanrıya daha yakın olduklarına inanılan martirler, Eski Ahit peygamberleri, melekler ve Meryem aracı olabilmektedir. Tanrı Anası Meryem bunların içinde en yakın olan olarak düşünülmekteydi. Ona atfedilen bu görev 8. yüzyıldan itibaren daha yaygın hale gelmiştir. Meryem'den sonra gelen ikinci önemli aracı ise İsa'yı vaftiz etmiş, onun gelişini görmüş son peygamber, Vaftizci Yahya'dır³⁴. Sahne, insana daha yakın olan Tanrı imgesiyle kilisenin en kutsal yeri olan apsis bölümünde tasvir edilmektedir³⁵. Sahnenin en erken örnekleri 6. yüzyıla tarihlendirilen Sina Dağı Azize Katerina Manastırı mozağinde karşımıza çıksa da burada İsa kuzu olarak tasvir edilmiştir. Deesis kompozisyonunun geleneksel şekilde tasvir edilmesinin en erken örneği Roma'da 7. yüzyıla tarihlenen Santa Maria Antiqua'daki Deesis sahnesidir. Sahne ikonakırıcılıktan sonra 10. yüzyılın ikinci yarısında daha yaygın hale gelmiştir³⁶. İkonakırıcılıktan sonra en erken anıtsal resim örneği, aracılık temasıyla birlikte görülen Kappadokia'da, Ayvalı Güllüdere, Aziz Ioannes şapelinin apsisinde bulunan Deesis sahnesidir³⁷.

Deesis sahnesi fresko tekniğindeki duvar resimlerinin yanı sıra mozaik, fildişi ve mine gibi el sanatlarında da görülmektedir³⁸. Herbaville³⁹ ve Plazzo Venezia triptikonları 10. yüzyılın en önemli örneklerindendir. 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Limburg Staurothek'inde de aracılık temalı Deesis sahnesi işlenmiştir. Sahne el yazmalarında 9. yüzyıldan sonra görülmeye başlanmış, 11. ve 12. yüzyıllarda daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır⁴⁰. Sahnenin, 10. yüzyılın ortalarına tarihlenen New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan bir fildişi ikon örneği de bulunmaktadır. Ortada İsa sağ eliyle takdis edip, sol elinde İncil tutmaktadır. Meryem ve Vaftizci Yahya ise ayakta İsa'ya doğru dua eder şekilde tasvir edilmiştir⁴¹. Deesis sahnesi mimari ve liturjik unsurlar üzerinde de bulunmaktadır. Sahne, templon arşitravları üzerinde daha yoğun görülmekle beraber konsol, sütun veya paye başlıklarında, liturjide, templonda levha, ikona ve ikona çerçevelerinde, ikonostasis levhası, proskynetarion, kiborium, mezar şapellerinde arkosolium kemer alınlığı, kemer veya kabartmalı parçalar üzerinde de örneklerine rastlanmaktadır⁴².

Deesis sahnesinde İsa otururken veya ayakta tasvir edildiği örnekler vardır fakat bu durum dönemlere bağlı bir değişiklik değildir. Diğer yandan 10. yüzyıl Deesis sahnelerinde bulunan figürlerin boydan veya diz hizasında betimlendiği görülmektedir⁴³. Kızılgeçit Kilisesi apsis kısmında tasvir edilen sahnenin ortasında tahtta oturan İsa, sağında Meryem ve solunda Yahya tam figür olarak betimlenmiştir.

Kappadokia Bölgesi'nde 11. yüzyıldan sonra sahne daha yaygın bir hale gelmiştir⁴⁴. Kırkdamaltı, Çarıklı (12. yüzyılın ikinci yarısı), Karanlık⁴⁵, Göreme 29a, Kılıçlar⁴⁶, Göreme 36

³³ Cutler 1991, 599-600.

³⁴ Akyürek 1996, 122-123.

³⁵ Levy 2001, 125.

³⁶ Bogyay 1968, 495-496.

³⁷ Pekak – Ataç 2016, 154.

³⁸ Dalton 1911, 666.

³⁹ Kalavrezou 1997, 133.

⁴⁰ Karakaya 2003, 283.

⁴¹ Evans 1997a, 135-136.

⁴² Armağan 2017, 38.

⁴³ Karakaya 2003, 283.

⁴⁴ Uyar 2016, 4.

⁴⁵ Rodley 1985, 54.

⁴⁶ Levy 1991, lev. 89; Levy 2015, lev. 53.

no'lu kilise⁴⁷ apsis kısmında ve Tağar Kiliseleri'nde tam figür betimlemesi yapılmıştır. Deesis sahnesi sekizi Göreme'de olmak üzere Kappadokia Bölgesi'nde yirmi bir kilisede görülmektedir⁴⁸. Kızılgeçit ve Kappadokia örneklerine bakıldığında, Deesis sahnesi çoğunlukla apsis kısmında tasvir edilmiştir.

Göge Yükseliş sahnesinde geçen olay Markos (16:19-20), Luka (24:51-52), Yuhanna (20:17-18) ve Resullerin İşleri (1:9-13)⁴⁹ incillerinde anlatılmıştır.

Göge Yükseliş, Hristiyan inanışında İsa'nın yeniden dirilişinden kırk gün sonra gerçekleşmiştir. İsa, bulutlar arasında göge yükselirken, havarilerle birlikte Kudüs'ün dışındaydı. Havariler İsa'nın göge yükselişini seyredirken, iki melek onlara görünüp kendilerinin de cennette karşılanacağını söyler⁵⁰. Resullerin İşleri'nin birinci bölümünde kırk günde belirli zamanlarda havarilerine görünen İsa, onların önünde göge yükselmiş ve bir bulut onu alıp gözler önünden uzaklaştırmıştır⁵¹. Yuhanna İncili'ne göre İsa'nın göge yükselişi Diriliş'in ardından gerçekleşir⁵². Luka İncili'ndeki anlatım Resullerin İşleri'ne benzer fakat kırk günden bahsedilmemektedir⁵³.

Sahnenin erken örneklerini Rabula İncili'nde (6. yüzyıl) görsek de sahnenin genel ikonografisi Monza ve Bobbio ampullalarıyla 8. yüzyılda şekillenmiştir. Ortada mandorlada İsa ve etrafında mandorlayı taşıyan melekler, İsa'nın hemen alt kısmında dua eder biçimde tasvir edilen Meryem ve etrafında havariler yer almaktadır. İsa'nın mandorlasını genellikle dört melek taşımaktadır. Monza ampullalarında mandorlayı dört melek taşımakta ve İsa sol elinde rulo tutarken, sağ eliyle takdis yapmaktadır. Sahnenin geleneksel yeri kubbedir ancak tonozda betimlenmiş örnekleri de vardır. Selanik Ayasofyası'nda (9. yüzyıl sonu) ise sahne son halini almıştır. Yapının kubbesinde tasvir edilen bu sahnede, ortada mandorla içinde İsa diğerlerinden farklı olarak onu taşıyan iki melek yer almaktadır. Mandorlanın çevresinde ise iki baş melek arasında orans duruşta Meryem ve ellerinde rulo ve kodeks tutan havariler tasvir edilmiştir⁵⁴.

Ohrid Ayasofyası'nda (11. yüzyılın ikinci yarısı) tonozda tasvir edilen sahnede İsa mandorlanın içinde sol elinde rulo tutarken, sağ eliyle takdis yapmaktadır. Mandorlasını alttan ve üstten dört melek taşımaktadır. İsa'nın solunda bir baş melek ve havariler sağında bir baş melek ve orans duruşta Meryem, onun sağında ve solunda havariler sıralanmıştır⁵⁵.

Kappadokia örneklerine baktığımızda, İhlara, Yılanlı Kilise⁵⁶, Kızılçukur Yohakim ve Anna, Göreme El Nazar ve Kılıçlar Kilisesi'nde⁵⁷ sahne kubbede tasvir edilmiştir⁵⁸. Deesis sahnesi ve Göge Yükseliş sahnesi İsa'nın yüceltilmesinde görülen en sık sahnelerdir. Bu nedenle de sahne, kiliselerde apsis ve kubbe bölümlerinde tasvir edilmektedir⁵⁹. Kızılgeçit

⁴⁷ Levy 2015, lev. 66.

⁴⁸ Restle 1967, 196, 359, 511.

⁴⁹ "Bunları söyledikten sonra, onların gözleri önünde yukarı alındı. Bir bulut O'nu alıp gözlerinin önünden uzaklaştırdı. İsa giderken onlar gözlerini dikmiş bakıyorlardı. Tam o sırada, beyaz giysiler içinde iki adam yanlarında beliriverdi. "Ey Celileliler, neden göge bakıp duruyorsunuz?" diye sordular. "Sizden göge alınan bu İsa, göge çıktığını nasıl gördüyseniz, aynı şekilde geri gelecektir." Bundan sonra elçiler Zeytinlik denilen dağdan Yerusolime döndüler; o dağ Sept günü yolu kadar Yerusolim'e yakındır. Ve girdikleri zaman kalmakta oldukları eve gidip üst kattaki odaya çıktılar. Petrus, Yuhanna, Yakup, Andrey, Filipus, Tomas, Bartalmay, Matta, Alfay oğlu Yakup, Yurtsever Simun ve Yakup oğlu Yahuda oradaydı".

⁵⁰ Carr-Gomm 1995, 172.

⁵¹ Resullerin İşleri 1:9-13.

⁵² Yuhanna 20:17-18.

⁵³ Luka 24:51-52.

⁵⁴ Beckwith 1970, 197.

⁵⁵ Beckwith 1970, 239.

⁵⁶ Levy 2001, 129.

⁵⁷ Rodley 1985, 43.

⁵⁸ Restle 1967, fig. 2-5.

⁵⁹ Levy 2001, 128.

Kilisesi'nde tasvir edilen sahneyi ampullalarla birlikte Ohrid Ayasofyası ve Kappadokia Bölgesi'ndeki birçok örnekle karşılaştırdığımızda, bu sahnenin kubbede yer alması, melekler ve havariler açısından benzerlikler taşımaktadır.

Göge Yükseliş sahnesi kiliselerde duvar resmi olarak kullanılması dışında taş eserlerde de betimlenmiştir. Edirne, Yıldırım Camii pencere lentosunda devşirme malzeme olarak kullanılan templon arşitravı, İsa'nın Göge Yükseliş sahnesiyle üniktir⁶⁰. Söz konusu sahne diptikonlarda da görülmektedir. Hermitage Müzesi'nde bulunan 10. yüzyılın ikinci yarısı ile 11. yüzyıl arasına tarihlendirilen diptikon üzerinde İsa'nın Göge Yükseliş sahnesi de yer almaktadır⁶¹.

İsa'nın yetişkinlik döneminin başlangıcı olan Vaftiz sahnesi Matta (3:13-17)⁶², Luka (3:21-23), Markos (1: 9-12) ve Yuhanna (1:29-34) incillerinde geçmektedir. Sahnenin en erken örneği 2. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başına tarihlenen Roma Luciana katakombundadır. 5. ve 6. yüzyılla beraber sahnede Vaftizci Yahya ve İsa'dan başka figürler de tasvir edilmeye başlanmıştır. Sahnede gerekli figürlerin dışında kişileştirim figürü olarak yaşlı bir erkek figürünün olduğu örnekler de mevcuttur. Bu kişileştirme figürü Erden nehrinin canlandırılması olarak düşünülmektedir⁶³. Bu gelenek, Antik Dönem'in nehir tanrılarına kadar uzanmaktadır. Ravenna Arienler (500) ve Ortodokslar Vaftizhanesi (430-458) kubbelerinde ve geç dönemlerde de bu kişileştirim figürleri tasvir edilmiştir⁶⁴. Sahnede Tanrının eli, beyaz güvercin, güneş ve ay, diadem gibi öğeler sembolik anlam taşımaktadır. Sahnenin üst kısmında görülen güneş ve ay Tanrı'nın görüntüsünü ifade ederken güvercin, diadem vb. tanrısal gücü ifade etmektedir. Sahnede 9. ve 10. yüzyılda da daha önce görüldüğü gibi devam etmiştir. Suyun içinde İsa ayakta, açılan gökyüzünde Tanrının eli ve kutsal ruhu simgeleyen güvercin görülmektedir⁶⁵.

Orta ve Geç Bizans Dönemi'nde Vaftiz sahnesi eski geleneklerle birlikte yeni unsurlar yansıtmaya başlamıştır. Nehrin içinde anıtsal sütun üzerinde haç tasviri görülmektedir. 11. yüzyıl tarihli Göreme Elmalı Kilise'de bulunan vaftiz sahnesi ve Hosios Lukas Katholikonu buna örnek verilebilir⁶⁶. Diğer yeni unsur ise nehre canlılık katmak için suyun içinde balıkların tasvir edilmiş olmasıdır⁶⁷.

Gölşehir Karşı Kilise (13. yüzyıl), Göreme Elmalı Kilise'de (12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı)⁶⁸, Cemil Archangelios Kilisesi'nde⁶⁹ bulunan vaftiz sahnesinde iki melek olması dikkat çekmektedir. Kızılgeçit Kilisesi'nde Vaftiz sahnesi yıpranmalardan dolayı nehir görünümü, kişileştirim figürleri veya sembolik anlamlar taşıyan öğeler görülememektedir. Fakat günümüze gelen kısmıyla Karşı Kilise ve Elmalı Kilise ile benzerlikler göstermektedir.

Kappadokia örneklerinin yanı sıra Sina Dağı Katherina Manastırı'nda 13. yüzyıla ait bir ikonanın üzerindeki vaftiz sahnesiyle de benzerlikler görülmektedir⁷⁰. Bunun yanı sıra

⁶⁰ Ötügen – Ousterhout 1989, 122-125.

⁶¹ Evans 1997b, 145-146.

⁶² "O zaman Yahya tarafından vaftiz olunmak için İsa Galile'den Erden'e Yahya'nın yanına geldi. Fakat Yahya: Ben senin tarafından vaftiz olunmaya muhtacım, sen bana mı geliyorsun? Diyerek önüne geçmek istiyordu. Fakat İsa cevap verip ona dedi: Şimdi bırak, çünkü her salahu böylece yerine getirmek bize gerekir. O zaman Yahya onu bıraktı. Ve İsa vaftiz olup, hemen sudan çıktı; ve işte gökler açıldı, Tanrı'nın ruhunun güvercin gibi inip üzerine geldiğini gördü. Ve işte, göklerden bir ses dedi: Sevgili oğlum budur, ondan razıyım."

⁶³ Kirschbaum 1972, 249.

⁶⁴ Belting et al. 1978, 64-66.

⁶⁵ Kirschbaum 1972, 250.

⁶⁶ Spitzing 1989, 295.

⁶⁷ Nygren 1970, 18.

⁶⁸ Restle 1967, 174, 472.

⁶⁹ Uyar 2010, 622, fig. 8.

⁷⁰ Damianos 2004, 364-365.

yine Moskova Tarihi Müzesi'nde bulunan, 13. yüzyıl özelliği taşıyan bir başka parça da bir kapı kanadıdır. Parçaya bakıldığında ortada nehrin içinde İsa, sağında Vaftizci Yahya, solunda ise melekler bulunmaktadır. Nehir içinde anıtsal bir sütun üzerinde haç motifi ve balıklar tasvir edilmiştir⁷¹.

Geometrik ve bitkisel bezemelerden oluşan süslemenin Kappadokia örneklerine baktığımızda sahneleri birbirinden ayırırken veya figürlerin etrafında görülmektedir. Ağaçalı Kilisesi, Kokar Kilise ve Direkli Kilise'de, kilisemizde bulunan süslemeyi görmek mümkündür⁷². Bu sahne, duvar süslemesinin yanı sıra mozaikte de karşımıza çıkmaktadır. Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nden güneydoğu şapeldeki A panosunda ve orta nef ekseninde bulunan O panosu zemin kaplamasında görülmektedir⁷³. Kilikia Bölgesi'nde ise Aloda Kaya Kilisesi tavan süslemesinde karşımıza çıkmaktadır.



Figür 20: Alt tabaka detay



O. Doğan - S. Eren

Figür 21: Alt tabaka çizim

Sonuç

Kaya kilisesinin ilk kullanım evresi ya da yapım dönemine dair bir veri yoktur. Resim programının teknik ve stilistik özellikleri ise 12. yüzyıla işaret etmektedir⁷⁴. Ancak, bu çalışmanın konusunu oluşturan resimlerin altında kısmen izleri görülen, daha eski resimlerin ise tarihlendirmesi mümkün olmamıştır (fig. 20-21).

Kaya kilisesinin yakınında herhangi bir Antik Dönem yerleşimine dair bir veri tespit edilememiştir. Diokaisareia ya da Olba territoriasında olması gereken kilisenin konumu ve mekansal verileri, kentsel ve toplumsal yaşamdan soyutlanmış münzevi bir yaşama işaret etmektedir. Bununla birlikte hem ana kaya üzerinde hem de yakın çevresinde herhangi bir yapı bakiyesinin olmaması, bir manastır kompleksi olasılığının ileri sürülebilmesini zorlaştırmaktadır⁷⁵.

⁷¹ Sterligova 2004, 126.

⁷² Thierry 1963, lev. 41, 63, 85.

⁷³ Alas 2018, 270, fig. 5, 274, fig. 10, 276, fig. 13.

⁷⁴ Resim programının tarihlendirilmesi konusundaki yardımlarından dolayı Doç. Dr. Tolga Uyar'a teşekkür ederiz.

⁷⁵ Bölgede manastır tarzı bir yaşamın varlığına dair en erken veri Egeria'nın seyahatinden bilinmektedir ve Seleucia ad Calycadnum'da (Silifke) Meryemlik mevkisinde Erken Hristiyanlık Dönemi'nde bir manastır oluşumunun varlığına dair bilgidir (Egeria, 46-47). Literatürden varlığı bilinen yakın çevreden iki manastır kompleksi yaklaşık 50-55 km kuzeybatıda yer alan Alahan ve Kızılgeçit gibi kaya mekanlarından oluşan Aloda yapı topluluklarıdır (Eyice 1971, 89-105, 119-121). Manastır yerleşimi olması muhtemel bir diğer yer ise Mut'un hemen batısındaki Mahras Dağı'nda bulunmaktadır (Hild - Hellenkemper 1990, 336). Bölgede kentsel ve toplumsal yaşamdan izole bir biçimde, az sayıda bireyin sürdürdüğü münzevi yaşam tarzının varlığına Tarsus hinterlandındaki Can Deresi Kilisesi örnek olarak verilebilir. Can Deresi Kanyonunda da küçük bir kilise ve hemen yanındaki iki mekandan oluşan yaşam birimi mevcuttur (Yıldırım 2020, 120-122).

7. yüzyılda başlayan Arap akınları ve hemen sonrasında Tarsus'un Araplar tarafından ele geçirilip, askeri bir üs olarak kullanılmasıyla birlikte Kilikia Bölgesi'nin özellikle doğu bölümünün belli oranda insansızlaştırıldığı bir alan olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bölgenin doğusunda Arap kontrolünün söz konusu olduğu dönemde, Kızılgeçit Kilisesi'nin de üzerinde bulunduğu Lamos Deresi Araplar ve Bizans arasında sınır hattı olarak kabul edilmiş ve derenin denize ulaştığı kıyı bölümünde karşılıklı esir takasları gerçekleştirilmiştir⁷⁶. Arap akınlarının söz konusu olduğu 7.-9. yüzyıllar arasında Lamos Deresinin batısında, kıyı bölgesinde ve Kızılgeçit yakınındaki Olba ve Diokaisareia'da herhangi bir Hristiyan dini yapılaşmasına dair bir veri bugüne ulaşmış değildir. Bununla birlikte arkeolojik buluntu ve mimari bakiyelerle desteklenemese de -az ya da çok- Hristiyan halkın halen bölgede varlıklarını devam ettirdiklerine dair bilgiler mevcuttur⁷⁷.

Arap akınlarının sona ermesinin ardından bölgede Ermeni Krallığı yeni bir Hristiyan siyasi güç olarak ortaya çıkar. 11. yüzyılın sonundan itibaren ise Kilikia Bölgesi'nin yeniden Bizans topraklarının bir parçası haline geldiği görülür⁷⁸. 12. yüzyılda bölgede kentsel yaşamın ne oranda sürdüğünü söylemek kolay değildir. Ancak bu dönemde, toplumsal yaşamdan soyutlanma yolunu tercih etmiş olan, seküler yaşam dışındaki grupların varlığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Kızılgeçit Kilisesi'nin resim programı, üslup ve kompozisyon olarak Kappadokia Bölgesi örnekleri ile yakınlık göstermektedir. Bu benzerlik, Kappadokialı ustaların bu küçük yapının resimlenmesinde çalışmış olabileceklerini de düşündürür. Sonuç olarak, Kızılgeçit Kilisesi, özellikle resim programı da göz önüne alınarak, bölgenin Hristiyanlık tarihi araştırmalarında, tarihi metinler dışında şimdilik ulaşılan en geç tarihli somut veriler olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Figürlerin Listesi⁷⁹

Figür 1: Doğu Dağlık Kilikia haritası detay (Kaynak: TIB)

Figür 2: Kızılgeçit Kaya Kilisesi

Figür 3: Kilise planı

Figür 4: Kilise ve su haznesi

Figür 5: Kilise iç mekan

Figür 6: Deesis sahnesi

Figür 7: Deesis sahnesi renklendirilmiş çizim

Figür 8: İsa ve Melekler

Figür 9: Meryem detay

Figür 10: Havariler detay

Figür 11: Göğe Yükseliş sahnesi renklendirilmiş çizim

Figür 12: Vaftiz sahnesi

Figür 13: Vaftiz sahnesi renklendirilmiş çizim

Figür 14: Theologos ve Basileios

Figür 15: Theologos ve Basileios renklendirilmiş çizim

Figür 16: Khrysostomos, Nikolaos ve Stefanos

Figür 17: Azizlerin renklendirilmiş çizimi

Figür 18: Bitkisel ve geometrik bezeklerden oluşan süsleme

Figür 19: Tavan süslemesinin renklendirilmiş çizimi

Figür 20: Alt tabaka detay

Figür 21: Alt tabaka çizim

⁷⁶ Avcı 2015, 88-89.

⁷⁷ 8. yüzyılda Silifke ve Kıbrıs arasında düzenli ticari seferlerin yapıldığı bilinmektedir. Bk. McCormick 2001, 544.

⁷⁸ Runciman 1992, 32, 38;

⁷⁹ Kızılgeçit Kaya Kilisesi'nin tüm fotoğrafları Ş. Yıldırım ve Ö. Doğan'a aittir. Çizimler Ö. Doğan ve S. Eren, renklendirmeleri ise C. Göncü tarafından yapılmıştır.

Bibliyografya

- Akyürek 1996 E. Akyürek, *Bizans'ta Sanat ve Ritüel*, İstanbul, 1996.
- Akyürek 1999 E. Akyürek, "Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedonlu Azize Euphemia", *Sanat Dünyamız* 69-70 (1999), 175-189.
- Alas 2018 Ç. Alas, "Opus Sectile Zemin Panoları ve Duvar Kaplamaları", Eds. S. Doğan – E. F. Fındık, *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, İstanbul, 2018, 265-300.
- Armağan 2017 M. E. Armağan, "Banaz'da (Uşak İli) Bulunan Deesis Tasvirli Bir Templon Arşitravı", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 34/2 (2017), 33-46.
- Avcı 2015 C. Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri (610-847)*, Ankara, 2015.
- Baldwin *et al.* 1991 B. Baldwin – A. P. Kazhdan – N. P. Sevchenko, "Basil The Great", Ed. A. P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, 1991, 269-270.
- Baldwin *et al.* 1991 B. Baldwin – A. P. Kazhdan – R.S. Nelson, "John Chrysostom", Ed. A. P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, 1991, 1057-1058.
- Beckwith 1970 J. Beckwith, *Early Christian and Byzantine Art*, London, 1970.
- Belting *et al.* 1978 H. Belting – C. Mango – D. Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at İstanbul*, Washington, 1978.
- Bogyay 1968 T. Bogyay, "Deesis" *Lexikon der Christlichen Ikonographie* I, 494, Wien, 1968.
- Carr-Gomm 1995 S. Carr-Gomm, *The Hutchinson Dictionary of Symbols in Art*, Oxford, 1995.
- Cutler 1991 A. Cutler, "Deesis", *Oxford Dictionary of Byzantium* I, 599-600, New York, 1991.
- Dalton 1911 O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, New York, 1911.
- Damianos 2004 A. Damianos, "The Icon as a Ladder of Divine Ascent in Form and Color", Ed. H. Evans, *Byzantium: Faith and Power*, New York, 2004, 335-341.
- Egeria Egeria, *Egeria'nın Hac Yolculuğu* (Çev. Aytuğ Arslan), Ankara, 2012.
- Evans 1997a H. C. Evans, "Icon with the Deesis", Eds. H. C. Evans – W. D. Wixom, *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, AD. 843-1261*, New York, 1997, 135-136.
- Evans 1997b H. C. Evans, "Diptych with Twelve Scenes from the Life of Christ", Eds. H. C. Evans – W. D. Wixom, *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, AD. 843-1261*, New York, 1997, 144-146.
- Eyice 1971 S. Eyice, *Karadağ (Binbir Kilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler*, İstanbul, 1971.

- Hild – Hellenkemper 1990 F. Hild – H. Hellenkemper, *Tabula Imperii Byzantini 5: Kilikien und Isaurien*, Wien, 1990.
- Kalavrezou 1997 I. Kalavrezou, “The Herbaville Triptych”, Eds. H. C. Evans – W. D. Wixom, *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, AD. 843-1261*, New York, 1997, 133-134.
- Karakaya 2003 N. Karakaya, “Antalya’nın Demre İlçesi’ndeki H. Nikolaos Kilisesi’nde Yer Alan Deesis Sahnesi”, *Adalya VI* (2003), 281-291.
- Karakaya 2005 N. Karakaya, “The Burial Chamber Wall Painting of Saint Nicholas Church of Demre (Myra) Following Their Restoration” *Adalya VIII* (2005), 287-309.
- Karakaya 2009 N. Karakaya, “Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar Resimlerinde Tek Figürler” Ed. M. Kadiroğlu, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ III* (2009), 91-106.
- Karakaya 2010 N. Karakaya, “Demre - Myra Aziz Nikolaos Kilisesi ve Duvar Resimleri Işığında Aziz Nikolaos’un Yaşamı ve Kişiliği”, Ed. N. Çevik, *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* (2010), 127-136.
- Kazhdan – Sevcenko 1991 A. Kazhdan – N. P. Sevcenko, “Nicholas of Myra”, Ed. A. P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, 1991, 1469-1470.
- Kirschbaum 1972 E. Kirschbaum (Ed.), “Taufe Jesu” *Lexikon der Christlichen Ikonographie IV*, Wien, 1972, 247-255.
- Levy 1991 C. J. Levy, *Les Eglises byzantines de Cappadoce*, Paris, 1991.
- Levy 2001 C. J. Levy, *La Cappadoce médiévale*, Paris, 2001.
- Levy 2015 C. J. Levy, *La Cappadoce: un siècle après G. de Jerphanion*, Paris, 2015.
- McCormick 2001 M. McCormick, *Origins of the European Economy, Communications and Commerce, A.D. 300-900*, Cambridge, 2001.
- Nygren 1970 O. A. Nygren, “Jordan” *Lexikon der Christlichen Ikonographie II*, Wien, 1970, 421-423.
- Ötüken – Ousterhout 1989 Y. Ötüken – R. Ousterhout, “Notes on the Monuments of Turkish Thrace”, *Anatolian Studies* 39 (1989), 121-149.
- Ötüken 1987 Y. Ötüken, *Göreme*, Ankara, 1987.
- Ötüken 1990 S. Y. Ötüken, *Ihlara Vadisi*, Ankara, 1990.
- Ötüken 1994 Y. Ötüken, “Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı (1989-1993)”, *Lykia I* (1994), 115-123.
- Pekak – Ataç 2016 M. S. Pekak – N. Ataç, “Bizans Sanatında Deesis Sahnesi”, *Arkeoloji ve Sanat* 151 (2016), 143-165.
- Pekak 2010 M. S. Pekak, “Ürgüp, Yeşilöz, (Tağar) Kilisesi”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2010), 203-218.
- Restle 1967 M. Restle, *Byzantine Wall Painting in Asia Minor I-III*, Greenwich, 1967.

- Rodley 1985 L. Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge, 1985.
- Runciman 1992 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II* (Çev: Fikret Işıltan), Ankara, 1992.
- Spitzing 1989 G. Spitzing, *Lexikon Byzantinisch Christlicher Symbole*, Munich, 1989.
- Sterligova 2004 I. A. Sterligova, "The Baptism of Christ", Ed. H. Evans, *Byzantium: Faith and Power*, New York, 2004, 126-127.
- Talbot 1999 A. M. Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş" *Cogito* 17 (1999), 161-178.
- Thierry 1963 N. M. Thierry, *Nouvelles Eglises Rupestres De Cappadoce Région du Hasan Dağı*, Paris, 1963.
- Uyar 2010 T. Uyar, "Thirteenth-Century Byzantine Painting in Cappadocia: New Evidence" Eds. A. Ödekan - E. Akyürek - N. Necipoğlu, 1. *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu: (25-28 Haziran 2007)*, İstanbul, 2010, 617-625.
- Uyar 2016 T. B. Uyar, "Un Monument Peu Connu de Cappadoce: L'église De Gökçetoprak", Eds. S. Brodbeck - A. Nicolaidès - P. Pagès - B. Pitarakis - I. Rapti - É. Yota, *Mélanges Catherine Jolivet-Lévy*, Paris, 2016, 629-647.
- Weigert 1976 C. Weigert "Stephan der Jungere vom Auxentius Kloster" *Lexikon der Christlichen Ikonographie* 8, Wien, 1976, 404-405.
- Wharton 1988 A. J. Wharton, *Art of Empire: Painting and Architecture of the Byzantine Periphery, A Comparative Study of Four Provinces*, New York, 1988.
- Yıldırım 2020 Ş. Yıldırım, "Tarsus Hinterlandı Erken Bizans Dönemi Dini Mimarisi", Ed. D. Kaplan, *Tarsus Araştırmaları I*, Ankara, 2020, 115-134.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

**Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları
(MÖ 1. yüzyıl - MS 7. yüzyıl)**

***Commercial Amphora Finds from Parion Slope Bath
(From 1st century BC to 7th century AD)***

İsmail AKKAŞ

ORCID: 0000-0002-2744-3202

Geliş Tarihi: 02.11.2020 | Kabul Tarihi: 20.11.2020 | Online Yayın Tarihi: 24.11.2020

Makale Künyesi: İ. Akkaş, "Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları (MÖ 1. yüzyıl - MS 7. yüzyıl)", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 178-243. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.21



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 3 (2020) 178-243
DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.21

Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları (MÖ 1. yüzyıl - MS 7. yüzyıl)

Commercial Amphora Finds from Parion Slope Bath (From 1st century BC to 7th century AD)

İsmail AKKAŞ*

Öz

Troas Bölgesi'nin kuzeyindeki Parion Antik Kenti, bugünkü Çanakkale ili, Biga ilçesi sınırları içerisindeki Kemer Köyü'nde yer almaktadır. Parion, coğrafi ve stratejik konumunun yanı sıra önemli bir ticaret limanına sahip olması gibi özellikleri sayesinde çağlar boyunca bölgedeki egemen güçlerin ilgisini çeken kentlerden biri olmuştur. MÖ 8. yüzyılda bir Grek kolonisi olarak kurulan Parion'a, Roma Cumhuriyet Dönemi sonlarında, Romalı emekli askerler yerleştirilmiş ve kente Roma kolonisi statüsü verilmiştir. Kentin bu statüsü ekonomik olarak da gelişmesini ve zenginleşmesini sağlamış, böylece Parion antik kenti Kuzey Troas Bölgesi'nde en fazla Romalı barındıran kentlerden biri olmuştur. Roma İmparatorluğu tarafından Roma koloni statüsü verilmesi sonrasında kent, gerek bölge ticaretinde, gerekse siyasi ve askeri alanlarda söz sahibi olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak Parion'da 2005 yılından bu yana gerçekleştirilen kazılarda Roma Dönemi'ne ait önemli arkeolojik bulgulara ulaşılmıştır. Bu arkeolojik buluntu gruplarından biri de 2008-2019 yılları arası Yamaç Hamamı kazılarında ele geçen ticari amphora parçalarıdır. Çalışmamızda, yapıda bu yıllar arasında ele geçen Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne ait ticari amphora buluntuları tanıtılmıştır. Bu dönemler içindeki tabaka ve kontekstlerde 18 farklı ithal amphora grubu tespit edilmiştir. Bu ticari amphora grupları İtalya, Kuzey Afrika (Tunus), Ege Adaları, Batı Anadolu, Güney Karadeniz, Kilikia ve Levant gibi önemli üretim merkezlerinden ithal edilmiştir. Parion Yamaç Hamamı'nda ele geçen ticari amphoralar, yapının inşa tarihi ve kullanım evrelerini desteklemesi açısından önemlidir. Çalışma kapsamında, Parion Yamaç Hamamı'nın MÖ 1. yüzyıl ortaları ile MS 7. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenen tabaka ve kontekstlerinde bulunan ticari amphoralar aracılığıyla hem yapıyla ilgili hem de ticari açıdan yeni verilere ulaşmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Troas, Parion, Yamaç Hamamı, Roma, Erken Bizans, Amphora

Abstract

The ancient city of Parion is located in the village of Kemer in the Biga district of Çanakkale, north of the Troas region. Parion has been one of the cities that the sovereign powers in the region wanted to have for ages thanks to its geographical and strategic location and having an important commercial port. Founded as a Greek colony in the 8th century BC, Parion became one of the most important colonial cities of the Roman Empire in Anatolia by placing Roman retired soldiers in the city at the end of the Roman Republic Period and giving the status of a Roman colony. This status of the city enabled it to develop and prosper economically, so the ancient city of Parion became one of the cities with the highest number of Romans in the Northern Troas Region. After the Roman colony status, Parion became a city that had a say in both regional trade and political and military fields. As a natural consequence of this, important archaeological findings belonging to the Roman Period have

* Arş. Gör. Dr. İsmail AKKAŞ, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman/TÜRKİYE.

E-mail: ismlakkas@hotmail.com / ORCID No: 0000-0002-2744-3202.

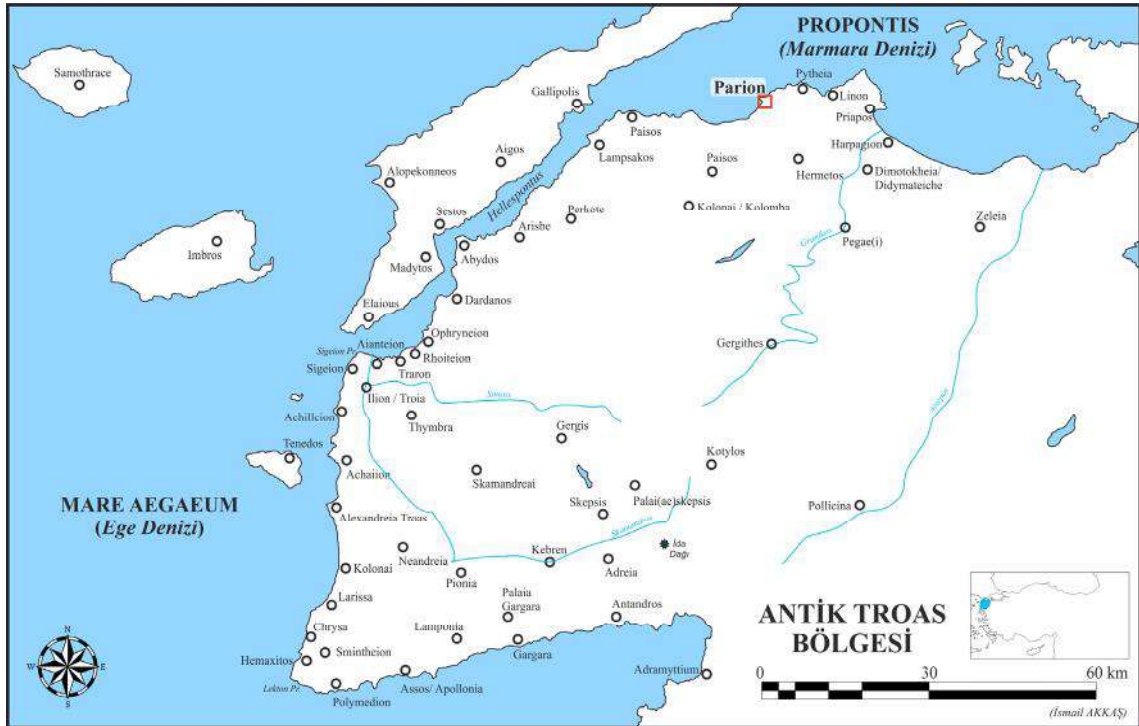
** Bu çalışma Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince 2018-3-TP3-3029 Proje Numarası ile desteklenmiştir.

reached in the excavations carried out in Parion since 2005. One of these archaeological finds are commercial amphora pieces found in the Slope Bath excavations between 2008-2019. In our study, the commercial amphora finds dating from the Roman and Early Byzantine Period, which were found in the building between these years, are introduced. Eighteen different imported amphora groups were identified in the layers and contexts within these periods. These commercial amphora groups have been imported from important production areas such as Italy, North Africa (Tunisia), Aegean Islands, Asia Minor, Southern Black Sea, Cilicia and Levant. Commercial amphorae found in Parion Slope Bath are important in terms of supporting the construction and usage phases of the building. Within the scope of the study, it was aimed to reach new data in terms of both building and commercial aspect by means of the commercial amphora findings found in the layers and contexts of the Parion Slope Bath, dated between the middle of the 1st century BC and the first quarter of the 7th century AD.

Keywords: Troas, Parion, Slope Bath, Roman, Early Byzantine, Amphora

Giriş

Troas Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Parion, antik çağda bölgenin kuzeyinde konumlanmıştır¹ (fig. 1). Günümüzde ise kent, Çanakkale ili, Biga ilçesi, Kemer Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kent, MÖ 8. yüzyıl kolonizasyon hareketliliği sırasında kurulmuş ve MS 13. yüzyılın sonuna kadar yerleşim görmüştür².



Figür 1: Parion Antik Kenti'nin konumu

Parion, Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında, diğer bölge kentlerinden bazıları gibi Iulius Caesar tarafından Roma kolonisi ilan edilmiştir³. Sonrasında, Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde ilk olarak Augustus (Octavianus)⁴, ikinci olarak ise İmparator Hadrianus tarafından koloni kenti statüsü devam ettirilmiştir⁵. Kentte, özellikle Hadrianus Dönemi'nde ilan edilen koloni statüsüne paralel olarak imar faaliyetlerinde hızlanma olduğu ve kentte günümüze kadar kalıntıları ulaşabilmiş Yamaç Hamamı, Roma Hamamı, Agora ile

¹ Strabon XIII, I, 13-15; Pausanias IX, 27, I; Başaran 1999, 349; Başaran 2008, 133; Keleş 2013, 20-25.

² Frisch 1983, 60; Başaran 2002, 16, 18; Avram 2004, 991; Başaran 2008, 134; Keleş 2008, 47; Prêteux 2009, 335; Körpe 2011, 97-102; Keleş – Çelikbaş 2014, 76; Keleş et al. 2014, 22-23.

³ Özsait 1999, 126; Sayar 2015, 163.

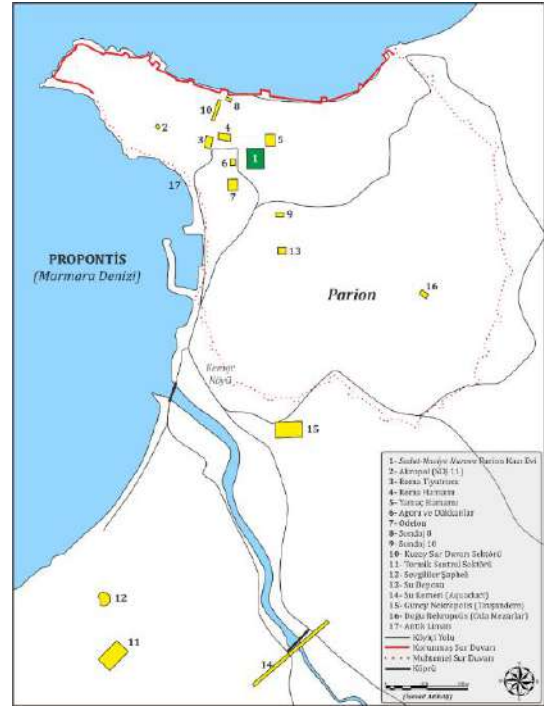
⁴ Magie 1950, 869; Başaran 2006, 185.

⁵ Magie 1950, 614.

Dükkanlar, Roma Tiyatrosu ve Odeion (fig. 2) gibi yapıların MS 2. yüzyıl içerisindeki bu imar faaliyetleri kapsamında inşa edildiği ya da onarıldığı ele geçen arkeolojik veriler sayesinde tespit edilmiştir⁶.

Yamaç Hamamı

Parion'un merkez yapı topluluğunun doğusunda (fig. 2), Roma Hamamı'na yaklaşık 200 m mesafede konumlanan Yamaç Hamamı'nın kazı çalışmaları ilk kez 2008 yılındaki sondaj çalışmaları ile başlamıştır⁷. Yapıda gerçekleştirilen ilk yıllara ait kazı çalışmalarında bu alanın yamaca inşa edilen bir Ev/Villa yapısı olduğu tahmin edilmiştir. Ancak ilerleyen çalışmalar, yapının gelişmiş bir kanal ve *hypocaust* sistemini barındıran, küçük boyutlu bir hamam kompleksi olduğunu göstermiştir⁸.



Figür 2: Parion kent planı

2008-2019 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla birçok bölümü açığa çıkarılan ve günümüze kalıntıları ulaşan Yamaç Hamamı'nın külhan/fırın (*praefurnium*), giyinme bölümü (*apodyterium*), sıcaklık (*calidarium*), ılıkılık (*tepidarium*), kuru terleme odası (*laconicum*), su deposu ve temiz su hattı gibi 9 bölümden oluştuğu ve orijinal yapının 3 ana evre geçirdiği tespit edilmiştir⁹ (fig. 3). Yamaç Hamamı'nın, laconium yani kuru terleme odasının ölçüleri ve kendine ait külhan/fırın (*praefurnium*) bölümünün olması ile Anadolu'daki hamam yapılarından ayrıldığı bilinmektedir¹⁰.

Kontekst ve tabaka buluntusu çeşitliliği yönünden oldukça geniş bir envantere sahip olan yapıda, MÖ 1.-MS 7. yüzyıl başı arasına tarihlenebilecek çok sayıda sikke¹¹, kaliteli ve kaba seramik¹², cam kap¹³, metal obje¹⁴, kemik obje¹⁵, terakota figürin¹⁶, değerli taş¹⁷ vb. eserler ele geçmiştir. Bu buluntu gruplarından biri de kentin ticari ilişkilerinin aydınlatılmasında önemli bir araç olan ticari amphoralardır.

Mimarisi ve buluntu gruplarıyla birlikte ele alınarak Yamaç Hamamı'nın evreleri değerlendirildiğinde, ilk evre MÖ 1.-MS 2. yüzyıla tarihlenen inşa tabakasına denk gelmektedir. İkinci evre, MS 3.-4. yüzyıllar arasını kapsayan aktif kullanım tabakaları, son evre ise MS 5.-7. yüzyıl başı arasına denk gelen yapının değişiklik ve eklemeler yapılarak kullanıldığı geç dönem kullanım tabakasıdır¹⁸. Çalışmamızda değerlendirilen ticari amphora

⁶ Magie 1950, 614; Keleş 2008, 54; Başaran – Ergürer 2012, 246; Keleş – Yılmaz 2014, 163.

⁷ Başaran 2010, 401-402; Başaran 2011, 289-290.

⁸ Başaran *et al.* 2013, 347-364; Çelikbaş 2013a, 67; Çelikbaş 2015, 43.

⁹ Çelikbaş 2013a, 72-74; Çelikbaş 2016, 16.

¹⁰ Oyarçin 2017, 75; Keleş *et al.* 2018a, 272.

¹¹ Çelikbaş 2010, kat. no. 8, 10-11, 17-19, 21-23, 25, 28, 31; Keleş 2013, 193-196; Oyarçin 2017, 74-80, graf. 18-20; Keleş *et al.* 2018a, 233-268; Parlak 2019, 9-12.

¹² Ergürer 2012, 16; Ergürer 2013, 137-150.

¹³ Kasapoğlu – Özdemir 2013, 151-164.

¹⁴ Kasapoğlu 2013a, 165-170; Çelikbaş 2016, 249.

¹⁵ Kasapoğlu 2013b, 171-176; Özkan 2020, 10.

¹⁶ Başaran 2010, 289; Kasapoğlu 2013c, 177-192; Kasapoğlu 2015, 40-42.

¹⁷ Çelikbaş 2013b, 207-210.

¹⁸ Keleş – Çelikbaş 2014, 176; Çelikbaş – Oyarçin 2014, 65; Keleş *et al.* 2018a, 233-268.

buluntuları bu evreler içine denk gelen tabaka ve kontekstlerde tespit edilmiştir. 2015-2017 yılı kazı sezonlarında, özellikle tonozlu sarnıç ve kanal bölümlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, yapının orijinal inşaa kalınlılarının altında Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir tabakanın var olduğu görülmüştür¹⁹.

Amphora buluntuları yönünden, Roma Hamamı ve Odeion gibi oldukça geniş form çeşitliğine sahip olan Yamaç Hamamı'nda 2008-2019 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, Roma ve Erken Bizans Dönemi içerisine tarihlenen toplam 738 adet tanımlanabilir form veren amphora parçası istatistik veri olarak tespit edilmiş, 71 adedi ise çalışmamızın kataloğuna dahil edilmiştir. Çalışmamızın kataloğuna dahil edilen 18 adet ticari amphora grubu, kronolojik olarak erkenden geçe doğru sıralanarak tanıtılacaktır.



Figür 3: Yamaç Hamamı ve bölümlerinin genel görünümü (Parion Kazı Arşivi)

Amphora Grupları

Dressel 2-4

Dressel 2-4 olarak bilinen bu gruba ait formlar, ilk olarak H. Dressel tarafından sınıflandırılmış ve belirli bir tipoloji içerisine dahil edilmiştir²⁰. Proto örnekleri MÖ 3. yüzyılda üretilmeye başlanan DR 2-4 grubuna ait formların en erken tarihli örnekleri MÖ 1. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı Akdeniz coğrafyasında üretilmiş ve bu form, Doğu Akdeniz'deki birçok merkezde taklitleriyle birlikte MS 3. yüzyıla kadar üretilmeye devam etmiştir²¹.

Genel morfolojik özellikleri dikkate alındığında bu gruba ait formlar, genellikle 80-90 cm arasında yüksekliğe, 35-40 cm genişliğe ve 25-35 lt arasında değişen kapasiteye sahiptir. Formlar, dışa çekik yuvarlatılmış ağız kenarı, çoğunlukla silindirik bazı örneklerde ise

¹⁹ Keleş *et al.* 2017, 29-31; Keleş *et al.* 2018b, 190-192; Keleş *et al.* 2019, 602; Fırat 2018, 9-11; Kasapoğlu *et al.* 2020, 91-122.

²⁰ Dressel 1879, 41, lev. VII-VIII; Dressel 1899, 491-492, tab. II.

²¹ Empereur – Picon 1989, 225-226; Ballet 1998, 195; Martin-Kilcher 1994, 667; Panella 2001, 199; Rauh 2004, 330; Şenol 2000, 129; Şenol 2003a, 22; Vnukov 2004, 407-409; Şenol 2009, 63-64, 137.

omuza doğru daralan üzeri yivsiz boyun, çift dilimli dikey köşeli kulplar, gövdeye geçişi keskin olan ve boyunla geçişi belirgin karakteristik bir yivle ayrılan omuz, dip kısmına doğru daralan konik, üzeri yivsiz gövde ve içi dolu sivri dip kısmı ile şekillendirilmiştir. DR 2-4 grubuna ait formlarda farklı üretim merkezlerinden dolayı morfolojik özelliklerde görülen farklılık, kil yapılarına da yansımış olup, gruba ait formlarda killeri oldukça heterojen bir yapıdadır. Bunlarda genellikle şarap çeşitlerinin taşınmış olabileceği önerilmektedir²².

Yapıda ele geçen DR 2-4 amphora grubuna ait parçaların kil yapıları, bu formların İtalya Baetica, Kos ve Kilikia Bölgesi üretimleri olabileceğini göstermiştir. Genel morfolojik özellikleri dikkate alındığında, üretim dönemi özelliklerini bire bir yansıtan Parion buluntusu DR 2-4 formlarından, **1** numaralı örnek kesitte Baetica Bölgesi'ne²³ özgü kırmızımsı kahverengi (7.5 YR 6/4) tonları ve bölgeye özgü kil katkıları içermektedir. **2** ve **3** numaralı ağız ve kulp, kısmen boyun bölümü korunmuş olan örnekler ise Hellenistik Dönem Kos Adası²⁴ amphora üretiminde de görüldüğü gibi açık kırmızı (2.5 YR 6/6- 6/8) tonlarında kile sahiptir. **4** ve **5** numaralı ağız ve kulp parçası ile **6** numaralı gövdenin bir kısmı korunmuş içi dolu sivri kaide parçası, DR 2-4 formlarının Kilikia Bölgesi'nde²⁵ üretimi yapılan karakteristik örneklerinden olup, kırmızımsı kahverengi (5 YR 6/6) tonlarında kil yapısı ile dikkat çekmektedir. Yamaç Hamamı'nda tonoz konteksti içerisinde ele geçen **1**, **2**, **3** ve **4** numaralı Parion buluntuları tabaka verileri dikkate alınarak MÖ 1. yüzyıl ortaları ile MS 2. yüzyıl başı arasında tarihlendirilmiştir. Yine yapıda, MS 3.-4. yüzyıl buluntularının arasında, atık kanalında ele geçen **5** numaralı örnek ise formun ikincil kullanım olduğu düşünüldükçe MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. **3** ve **6** numaralı örnekler ise form özellikleri ve benzer buluntulardan hareketle MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

1, **2**, **3**, **4**, **5** ve **6** numaralı Dressel 2-4 formlarının yakın tarihli benzerleri Roma²⁶, Lombardia ve Brescia'da²⁷, Pisa²⁸, Tyndaris²⁹, Malta³⁰, Adriyatik Denizi'nin kuzey ve güney kıyıları³¹, Mogontiacum³², Atina Agorası³³, Poetovio³⁴, Kartaca³⁵, Ostia³⁶, Leptis Magna ve Sabratha'da³⁷, Butrint³⁸, Ephesos³⁹, Patara⁴⁰, Knossos⁴¹, Delos⁴², Kenchreai⁴³, Berenike⁴⁴, Elaiussa Sebaste⁴⁵, Smyrna⁴⁶, Pompeiopolis⁴⁷, Myndos⁴⁸, Mylasa⁴⁹, Troia⁵⁰ ve Alexandria Greco-Roman Müzesi'nde⁵¹ görülmektedir.

²² Şenol 2000, 130; Starac 2001, 269, fig. 1; Williams 2004, 444.

²³ Iavarone – Olcese 2013, 221-226; Rizzo 2014, 223-228, 237-238.

²⁴ Whitbread 1995, 81-95; Freed 2000, 459-466; Şenol 2000, 129; Dyczek 2001, 52.

²⁵ Peacock – Williams 1986, 166; Şenol 2009, 137.

²⁶ Radaelli 2016, tab. I/6-10, tab. III/34-43.

²⁷ Bruno 1989, 642-644, fig. 1-7, 8.

²⁸ Costantini 2011, 393-430, fig. 3-5, 6.

²⁹ Ollà 2008, 281, 284, lev. 1, AR/5.

³⁰ Anastasi 2019, fig. 29.

³¹ Auriemma – Queri 2004, 48.

³² Ehmig 2002, 233-251.

³³ Robinson 1959, 85, lev. 19, M 13.

³⁴ Bezczy 1987, 645, fig. 2.

³⁵ Martin-Kilcher 2005, 202-220.

³⁶ Hesnard 1980, 142-145, lev. 1/1-2, lev. 2/1, lev. 3/2.

³⁷ Panella 1973, 673.

³⁸ Reynolds 2019, fig. 2.5/c-b.

³⁹ Bezczy 2004, 90, fig. 2-13; Bezczy 2006, 289, 300, 301, fig. 3-21; 5-34; 8-61, 66, 67; Bezczy 2008, 82-92.

⁴⁰ Dündar 2018, 168, fig. 2-4.

⁴¹ Hayes 1983, 150, fig. 23.

⁴² Hesnard 1980, 77, fig. 2b-4, 6.

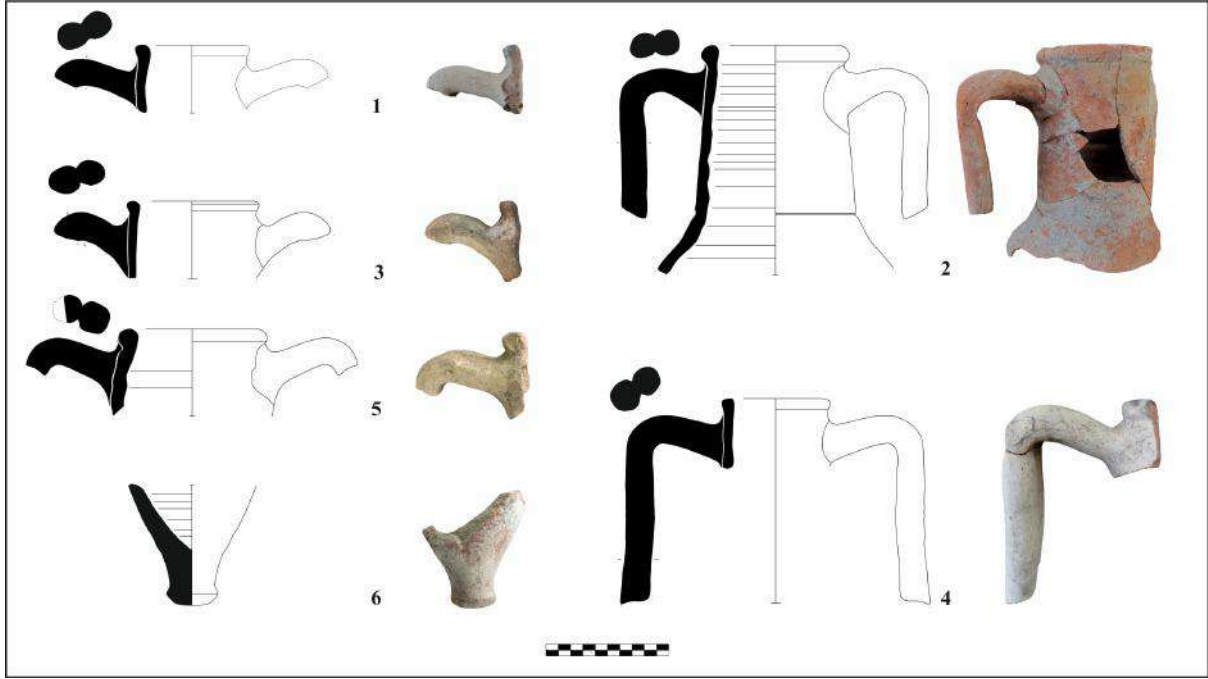
⁴³ Adamscheck 1979, lev. 26/RC 5.

⁴⁴ Riley 1979, 171-174, fig. 79-181, 183.

⁴⁵ Kızırlarslanoglu 2016, kat. no. 22-42; Kızırlarslanoglu 2019, fig. 2/a-b, fig. 3/a, fig. 5-8.

⁴⁶ Bezczy 2008, 86; Karcı-Ağlar 2015, kat. no. 428-430.

⁴⁷ Opait 2018, fig. 1-2.



Figür 4: Dressel 2-4

Katalog No: 1	Kazı No: P17- CIT 30	Fig. No: 4
Tip/Form: DR 2-4	Köken: Batı Akdeniz	
Kil Rengi: 7.5 YR 6/4 Light Brown	Astar R.: 10 YR 7/4 Very Pale Brown	
Yükseklik: 5.6 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç, az şamot		
Tarih: MÖ 1. yüzyıl ortaları-MS 2. yüzyıl başı		
Katalog No: 2	Kazı No: P17- CIT 24	Fig. No: 4
Tip/Form: DR 2-4	Köken: Kos Adası	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/8 Light Red	Astar R.: 2.5 YR 5/6 Red	
Yükseklik: 19.2 cm	Ağız Ç.: 11.3 cm	
Kil Katkısı: Az kum, orta mika, az taşcık, çok kireç, az şamot, az kuvars		
Tarih: MÖ 1. yüzyıl ortaları-MS 2. yüzyıl başı		
Katalog No: 3	Kazı No: P13- BAT 14	Fig. No: 4
Tip/Form: DR 2-4	Köken: Kos Adası	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/6 Light Red	Astar R.: 2.5 Y 8/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 6.1 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az şamot		
Tarih: MS 2. yüzyıl		
Katalog No: 4	Kazı No: P17- CIT 27	Fig. No: 4
Tip/Form: DR 2-4	Köken: Kilikia (?)	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/6 Light Red	Astar R.: 10 YR 7/3 Very Pale Brown	
Yükseklik: 17.1 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az taşcık, az kireç		
Tarih: MÖ 1. yüzyıl ortaları-MS 2. yüzyıl başı		
Katalog No: 5	Kazı No: P15- CAB 61	Fig. No: 4
Tip/Form: DR 2-4	Köken: Kilikia (?)	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 10 YR 8/3 Very Pale Brown	
Yükseklik: 7.1 cm	Ağız Ç.: 10 cm	

⁴⁸ Gülsefa 2015, kat. no. 82-90.

⁴⁹ Tüylüoğlu 2015, kat. no. 1-36.

⁵⁰ Kozal 2001, no. 109.

⁵¹ Şenol 2018, kat. no. 273-287.

Kil Katkısı: Az kum, yoğun altın mika, orta taşcık, yoğun kireç

Tarih: MS 2. yüzyılın ikinci yarısı

Katalog No: 6	Kazı No: P14- BUZ 11	Fig. No: 4
Tip/Form: DR 2-4	Köken: Kilikia (?)	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Yellowish Red	Astar R.: 2.5 YR 5/6 Red	
Yükseklik: 9.9 cm	Kaide Ç.: 1.8 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 2. Yüzyıl		

Dressel 24

Günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde MÖ 1. yüzyıldan MS 3. yüzyılın sonuna kadar üretimi ve ticareti yapıldığı bilinen Dressel 24 amphoraları, yoğun olarak Batı Anadolu Bölgesi'nde Menderes Vadisi çevresinde üretilmiş ve form başta Doğu Akdeniz ile birlikte tüm Akdeniz ve Karadeniz coğrafyasına ihraç edilmiştir⁵².

DR 24 amphoralarının morfolojik özelliklerine bakıldığında, genel olarak kavisli bir huni şeklinde dışa açık, uçlardan içe çekik ağız kenarına, konik yapıda omuzlara doğru genişleyen uzun bir boyna, ağız altında başlayıp omuz üstünde son bulan dik açılı kulplara, oval bir gövde ve sivri dip kısmına sahiptir. DR 24 grubuna ait formların ağız yapısına benzer birçok amphora bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Geç Roma Dönemi'nde, bu amphora grubunun devamı olan Late Roman Amphora 2 grubudur⁵³.

Yapılan petrografik araştırmalar, bu formun Menderes (Maeandros) Vadisi çevresinde ve Ephesos yakınlarında üretildiğini açığa çıkartmıştır. Bunun yanında, Geç Hellenistik ve Erken Roma dönemleri içinde grubun Menderes Vadisi, Ephesos, Erythrai, Khios ve Kyme gibi yerleşim çevrelerinde benzer üretimlerinin yapılmış olduğu düşünülmektedir⁵⁴. Bu grup, Batı Anadolu kıyısındaki kentlere ek olarak Kuzey Afrika, Batı Akdeniz ve Karadeniz coğrafyalarına ihraç edilmiştir⁵⁵.

DR 24 amphoralarının Yamaç Hamamı'nda ele geçen örnekleri 7, 8 ve 9 numaralı ağız, boyun ve kulp kısmı korunmuş parçalar ile temsil edilmektedir. 7, 8 ve 9 numaralı örnekler, Kara Tobe⁵⁶, Kalos Limen⁵⁷, Kutlak⁵⁸, Chaika⁵⁹, Vani⁶⁰, Tanais⁶¹, Milethos⁶², Pompeii⁶³ yerleşimlerinde ele geçen benzerleri ve ele geçtikleri tabaka verileri sayesinde MÖ 1. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl'a tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 7	Kazı No: P17- CIT 26	Fig. No: 5
Tip/Form: DR 24	Köken: Khios, Kyme, Erythrae, Ephesos	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/6 Light Red	Astar R.: 7.5 YR 6/4 Light Brown	
Yükseklik: 18.8 cm	Ağız Ç.: 11 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az taşcık, yoğun kireç, az şamot		
Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl		

Katalog No: 8	Kazı No: P17-CIT 20	Fig. No: 5
Tip/Form: DR 24	Köken: Khios, Kyme, Erythrae, Ephesos	

⁵² Opait 2007b, 628-629.

⁵³ Opait 2004b, 295; Opait 2007b, 635-643; Bezeczeky 2013, 72-75.

⁵⁴ Opait 2007b, 627; Opait – Tsaravopoulos 2010, 26; Bezeczeky 2013, 73-74.

⁵⁵ Manacorda 1975, 378-383, lev. XCVII-XCIX; Bruno 1997, 525; Rizzo 2003, 156, 170; Auriemma – Quieri 2004, 50, fig. 10; Tomber 2006, 165, XX-XXII; Opait 2009, 157-158, lev. 91-92.

⁵⁶ Opait 2007b, 628.

⁵⁷ Uzhentsev – Yurochkin 1998, fig. 5/1,3.

⁵⁸ Uzhentsev – Yurochkin 1998, fig. 5/4.

⁵⁹ Uzhentsev 2001, 160, fig. 4/5.

⁶⁰ Opait 2007b, fig. 1/1a-b.

⁶¹ Arseneva – Naumenko 1992, 151-152, fig. 28/2-3, fig. 30-33, 41, 46/3.

⁶² Pülz 1985, 89, form 19, kat. no. 59, fig. 10, lev. 23/11.

⁶³ Manacorda 1975, 380, lev. XCVII/2,3.

Kil Rengi: 5 YR 76/	Astar R.: 7.5 YR 6/4	
Yükseklik: 12.4 cm	Ağız Ç.: 14 cm	
Kil Katkısı: Az kum, çok kireç, az kuvars		
Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl		
Katalog No: 9	Kazı No: P18-CKT 95	Fig. No: 5
Tip/ Form: DR 24	Köken: Khios, Kyme, Erythrae, Ephesos	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8	Astar R.: 10 YR 8/4 Very Pale Brown	
Yükseklik: 5 cm	Ağız Ç.: 14 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az kireç		
Tarih: MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl		



Figür 5: Dressel 24

Cretoises/Girit Amphoraları

Girit genel olarak MÖ 3. yüzyıldan MS 7. yüzyıl başına kadar amphora üretimi yapmış olan bir merkezdir⁶⁴. A. Marangou-Lerat tarafından Girit amphoraları üzerine yapılan ve kabul gören kapsamlı çalışmada, bu üretimler form özelliklerine göre AC1 (a-b-c-d-e), AC2 (a-b), AC3, AC4 (a-b-c), AC6 ve AC7 olarak 6 ana tip ve 10 alt tipe ayrılmıştır⁶⁵. Girit amphoraları, Roma Dönemi'nde Ege, Kıta Yunanistan, Avrupa kıtasının iç kesimleri ve Karadeniz kıyısına kadar geniş bir coğrafi alanda yayılım göstermiştir⁶⁶.

Parion Yamaç Hamamı'nda ele geçen Girit üretimi amphoralar, AC 1A alt tipi içine dahil ettiğimiz 10 numaralı ağız, boyun, kulp kısmı korunmuş parça ve AC 1B alt tipi içine dahil ettiğimiz 11 numaralı büyük oranda korunmuş amphora parçası ile temsil edilmektedir. Yapıda ele geçen AC1 amphorasına ait formlar, ~60 cm yüksekliğe ve 20-25 lt kapasiteye sahiptir. Bu formlar genel olarak, oval veya silindriktir. Genel görünüm, 6-10 cm arasında değişen şişirilmiş bant şeklinde hafif dışbükey ağız yapısı, silindirik dar boyun, ağzın hemen altından başlayıp omuza tutturulan at nalı şeklinde dik açılı kulplar, üzeri yivli silindirik veya oval 30-35 cm çapında gövde ve küçük düğme şeklinde veya oval şekilde biten bir dip kısmı ile şekillendirilmiştir. Kil, kahverengimsi (5 YR 6/6- 7/6), pembemsi (7.5 YR 7/4) veya kırmızimsi (2.5 YR 6/6- 6/8) tonlarındadır. Kil içinde gözle görülebilen kireç, bazen kuvars taneleri ve mika parçacıkları vardır⁶⁷.

AC1a alt tipine ait 10 numaralı örnek, yapıda MS 2. yüzyıl sonu ile MS 3. yüzyılın son çeyreği arasına tarihlenen tabakalarda benzer tarihli sikke buluntularıyla birlikte ele geçmiştir. Bu örneğin form yönünden yakın tarihli benzerlerine Palarsana⁶⁸, Nopighia-Drapania⁶⁹, Apta⁷⁰, Herakleion⁷¹, Knossos⁷², Eleutherna⁷³, Gortyne⁷⁴, Ierapetra⁷⁵, Loutro⁷⁶, Atina Agorası⁷⁷, Eretria⁷⁸, Ostia⁷⁹, Pompeii⁸⁰, Berenike⁸¹ ve Butrint'te⁸² rastlanmaktadır.

⁶⁴ Marangou-Lerat 1996, 68, 71, 73-74, lev. XL.

⁶⁵ Marangou-Lerat 1996, 64-94, lev. I-XXIV, fig. 81.

⁶⁶ Reynolds – Pavlidis 2014, 453, fig. 11/6; Poulou-Papadimitriou – Nodarou 2007, 758, fig. 6/14; Yangaki 2007, 767; Malfitana 2008, 134; Majcherek – Zych 2011, 357-378; Sazanov 2014, 399-409.

⁶⁷ Marangou-Lerat 1996, 68-71.

⁶⁸ Markoulaki *et al.* 1989, 564 fig. 15a; Marangou-Lerat 1996, fig. 30/A17.

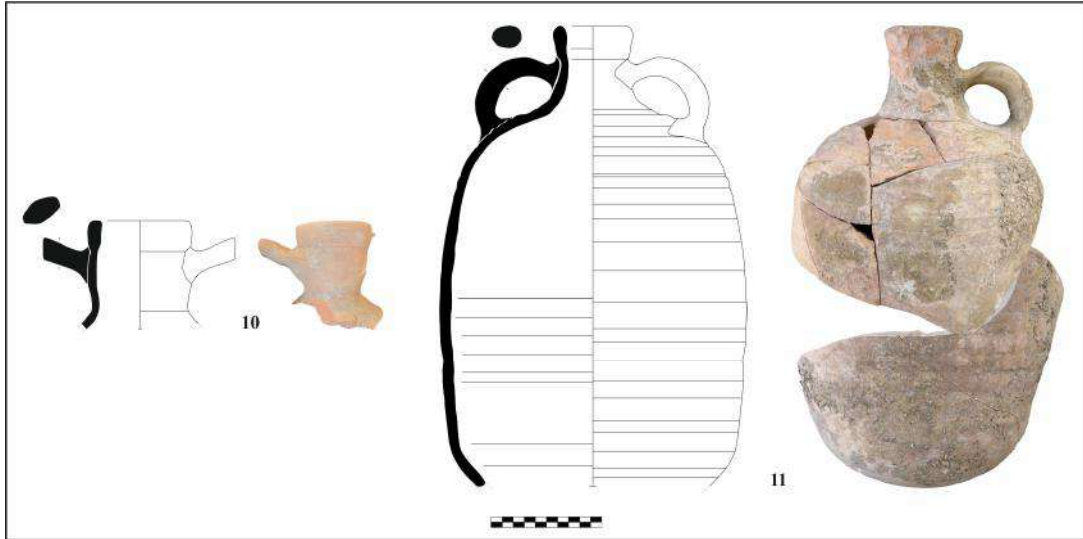
⁶⁹ Markoulaki *et al.* 1989, 564 fig. 15b; Marangou-Lerat 1996, fig. 30/A18.

⁷⁰ Markoulaki *et al.* 1989, 564 fig. 15d; Marangou-Lerat 1996, fig. 30/A20.

11 numaralı ağız, boyun ve kulp kısımları korunmuş parça, AC1b alt tipine özgü nitelikte olup, AC1a tipine oranla boynun kısalıp daraldığı dönem özelliğini oldukça iyi yansıtmaktadır. Bu amphora parçası MS 4. yüzyıl ortaları ile 5. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenen tabaka ve kontekstlerde ele geçmiştir. Form yönünden benzerleri Dermatos⁸³, Nopighia Drapania⁸⁴, Eleutherna⁸⁵, Knossos⁸⁶, Ierapetra⁸⁷, Paphos⁸⁸, Atina Agorası⁸⁹, Argos⁹⁰, Ostia⁹¹ ve Berenike' de⁹² tespit edilmiştir.

Katalog No: 10	Kazı No: P09- AGB 16	Fig. No: 6
Tip/ Form: Girit AC1 A	Köken: Girit	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/8 Light Red	Astar R.: 5 YR 7/8 Reddish Yellow	
Yükseklik: 11 cm	Ağız Ç.: 9 cm	
Kil Katkısı: Orta kireç, orta kum, orta mika		
Tarih: MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl		

Katalog No: 11	Kazı No: P15- CAB 114	Fig. No: 6
Tip/ Form: Girit AC1 B	Köken: Girit	
Kil Rengi: 5 YR 7/6 Reddish Yellow	Astar R.: 10 YR 7/4 Very Pale Brown	
Yükseklik: 41.6 cm	Ağız Ç.: 6 cm	Gövde Ç.: 27.7 cm
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 4. yüzyıl ortaları-5. yüzyılın ilk yarısı		



Figür 6: Cretoises/Girit Amphoraları

⁷¹ Empereur *et al.* 1991, 489 fig. 6a-b; Marangou-Lerat 1996, fig. 20/A14.

⁷² Hayes 1983, 143, Al 1-A 17.

⁷³ Yangaki 2005, no. 708.

⁷⁴ Portale – Romeo 2001, lev. XLIX/a.

⁷⁵ Gallimore 2011, fig. 5.35/407.

⁷⁶ Marangou-Lerat 1996, fig. 31/A28-29.

⁷⁷ Robinson 1959, G197 (P 11481), M102 (P10048), H20 (P21381).

⁷⁸ Marangou-Lerat 1996, fig. 86/E15.

⁷⁹ Panella 1973, fig. 373.

⁸⁰ Panella 1976, 159, lev. XLIII, 4.

⁸¹ Riley 1979, 182, D222-D225, fig. 82.

⁸² Reynolds 2004, fig. 13/40-44.

⁸³ Marangou-Lerat 1996, fig. 37/A36-41.

⁸⁴ Markoulaki *et al.* 1989, 565, fig. 16a.

⁸⁵ Marangou-Lerat 1996, fig. 39/A51-52; Yangaki 2005, no. 43-44, 46.

⁸⁶ Hayes 1983, 143, Al6, 167.

⁸⁷ Gallimore 2011, fig. 5.36/420-421.423,425-426.

⁸⁸ Hayes 1991, 94, no. 36, fig. 70, no. 18.

⁸⁹ Marangou-Lerat 1996, fig. 40a-c.

⁹⁰ Abadie-Reynal 1989a, 145.

⁹¹ Manacorda 1977, lev. XXXVI, no. 260.

⁹² Riley 1979, 181-183, fig. 82, D223, D226.

Kapitan II

Kapitan II amphorası, MS 2. yüzyılın sonu ile MS 3. yüzyıl sonu/4. yüzyıl başı arasında üretimi ve ihracatı yapılan önemli bir gruptur. Bu formlar genel olarak ~75 cm yüksekliğe ve 6,5-7 cm ağız çapına sahiptir. Formlar kalın uzun konik boyunlu, eğimli kısa omuzlu, sivrileşen uzun konik gövdeli, boru şeklinde yüksek halka kaideli olarak üretilmişlerdir. Formların dış yüzeylerinde sıg, yatay paralel yivler görülebilmekle birlikte, bu grup üretimlerin kendine has bir ağız profili oluşturdıkları da bilinmektedir. Hafifçe kalınlaştırılmış ağız altında oldukça belirgin silindirik bir boyun yer alır. Boyundan çıkıp ağız üstüne yükseldikten sonra omuzlar üzerinde birleşen dikey kalın kulplar da formun karakteristik özellikleri arasındadır. Kil içinde büyük kuvars parçacıkları ve şamot yoğunken, renkler turuncu-kırmızıdan tuğla kırmızısına (2.5 YR 5/8- 5 YR 6/6- 7/6- 7.5 YR 7/6- 5/6- 8/4 - 6/6) kadar değişen tonlardadır⁹³.

Son yıllarda Batı Anadolu Bölgesi özelinde Ephesos civarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Kapitan II formları yoğun olarak bulunmuştur. Bu forma yönelik yapılan petrografik analizler bunların, Batı Anadolu'da aynı yüzyıl içerisinde üretilen MRA 3 amphoralarıyla aynı olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı formun Ephesos civarındaki atölyelerde üretilmiş olduğu öne sürülmüştür⁹⁴. Ayrıca Novae'de (Aşağı Moesia) ele geçen forma ait örnekler üzerinde yapılan kimyasal analizler doğrultusunda, Kos ve muhtemelen Rhodos'ta üretiminin olduğu da düşünülmektedir⁹⁵.

Gruba ait formların, Doğu Akdeniz'de, özellikle Ege Havzası'nda, Karadeniz kıyılarındaki yerleşimlerde, Korinthos, Argos, Dacia, Ostia, Yukarı Moesia, Pannonia, İtalya, Dalmaçya ve Kuzey Afrika'da daha yaygın, Batı Akdeniz'de ise seyrek dağılımının olduğu görülmektedir⁹⁶.

Parion Yamaç Hamamı amphora buluntularından olan Kapitan II grubu, yapıda **12** numaralı ağız ve boyun kısmı korunmuş örnek, **16** numaralı dip parçasından oluşan Tip 1 örneği, **13, 14, 15** numaralı ağız ve boyun kısmı korunmuş üst kısım parçaları ve **17** numaralı kaide parçalarından oluşan Tip 2 örnekleriyle temsil edilmektedir. Tip 1 grubu içerisine dahil ettiğimiz **12** ve **16** numaralı örneklerde Kapitan II formlarının erken versiyonlarında gözlemlenen kesitte kırmızı tonları, yüzeyde ise grimsi kırmızı tonlarının var olduğu görülmektedir.

Üretimlerinin ve ihracatının MS 2. yüzyıl başı ile MS 4. yüzyıl sonu arasında aktif olarak yapıldığı bilinen Kapitan II grubuna dahil olan Parion buluntularından Tip 1 grubu örnekleri **12** ve **16** numaralı parça Enoşesti-Acidava⁹⁷, Nea Paphos⁹⁸, Romula⁹⁹ ve Novae¹⁰⁰ yerleşimlerinde ele geçen yakın tarihli benzer örneklerden ve ele geçtiği tabaka verilerinden hareketle MS 2. yüzyıl ortası-3. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilmiştir.

Tip 2 içerisine dahil ettiğimiz **13, 14, 15 ve 17** numaralı örnekler ise Butrint¹⁰¹, Ostia¹⁰², Knossos¹⁰³, Bavay¹⁰⁴, Colchester¹⁰⁵, Capo Ongino¹⁰⁶, Potaissa¹⁰⁷, Dierna¹⁰⁸, Semenovska¹⁰⁹,

⁹³ Riley 1979, 189; Dyczek 2010, 993.

⁹⁴ Outschar 1993, 46-52; Opait 1996, 56-57; Ladstätter 1998, 42; Warner-Slane 2000, 303; Vilvorder *et al.* 2000, 481; Lund 2007, 184; Badescu 2013, 190; Bezecsky 2013, 149.

⁹⁵ Daszkiewicz *et al.* 2000, 24-39; Dyczek 2007, 828.

⁹⁶ Vilvorder *et al.* 2000, 481, fig. 3/1-2.

⁹⁷ Preda – Grosu 1993, 50 lev. VII,4.

⁹⁸ Rowe 2004, fig. 97/1-2.

⁹⁹ Negru *et al.* 2003, fig. 1/3-4.

¹⁰⁰ Dyczek 2010, fig. 6.

¹⁰¹ Reynolds 2019, fig. 3.16/25.

¹⁰² Panella 1970, lev. XXXIX/544; Panella 1973, 596.

¹⁰³ Hayes 1983, 155, fig. 25-26.

¹⁰⁴ Vilvorder *et al.* 2000, 481, fig. 3,1.

¹⁰⁵ Vilvorder *et al.* 2000, 481, fig. 3,2.

Romula¹¹⁰, Phokaia¹¹¹, Histria¹¹², Aquincum¹¹³, Tibiscum¹¹⁴, Atina¹¹⁵, Korinthos¹¹⁶, Olympia¹¹⁷, Constantinopolis¹¹⁸, Pompeiopolis¹¹⁹, Antandros¹²⁰, Alexandria Greco-Roman Müzesi¹²¹ ve Kocaeli Müzesi'nde¹²² rastladığımız benzer buluntuları ile ele geçtiği tabaka verilerinden hareketle MS 3. yüzyıl başı ile 4. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 12	Kazı No: P16- CFR 12	Fig. No: 7
Tip/Form: Kapitan II/ Tip 1	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 2.5 YR 4/8 Red	Astar R.: 2.5 Y 8/1 White	
Yükseklik: 7.1 cm	Ağız Ç.: 7 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç, az taşcık		
Tarih: MS 2. yüzyıl ortası-3. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 13	Kazı No: P09-AGB 17	Fig. No: 7
Tip/Form: Kapitan II/ Tip 2	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 10 R 4/8 Red	Astar R.: 2.5 YR 5/8 Red	
Yükseklik: 25.6 cm	Ağız Ç.: 7 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kum, az taşcık, az mika		
Tarih: MS 3. yüzyıl başı- 4. yüzyılın ilk çeyreği		
Katalog No: 14	Kazı No: P09-AGC 15	Fig. No: 7
Tip/Form: Kapitan II/ Tip 2	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Reddish Yellow	Astar R.: 2.5 YR 5/6	
Yükseklik: 10.9 cm	Ağız Ç.: 6 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kum, yoğun taşcık, yoğun kireç, orta şamot, az mika		
Tarih: MS 3. yüzyıl başı-4. yüzyılın ilk çeyreği		
Katalog No: 15	Kazı No: P14-BUV 4	Fig. No: 7
Tip/Form: Kapitan II/ Tip 2	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8	Astar R.: 5 YR 4/1	
Yükseklik: 14.3 cm	Ağız Ç.: 9 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kireç, yoğun kum, orta taşcık, az mika		
Tarih: MS 3. yüzyıl başı-4. yüzyılın ilk çeyreği		
Katalog No: 16	Kazı No: P12- ASE 20	Fig. No: 7
Tip/Form: Kapitan II/ Tip 1	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 10 R 6/8 Light Red	Astar R.: 2.5 YR 6/4 Light Reddish Brown	
Yükseklik: 17.7 cm	Kaide Ç.: 7 cm	
Kil Katkısı: Yoğun taşcık, orta mika, orta kum		
Tarih: MS 2. yüzyıl ortası-3. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 17	Kazı No: P08-ADB 25	Fig. No: 7
Tip/Form: Kapitan II/ Tip 2	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8	Astar R.: 2.5 YR 5/6	
Yükseklik: 8.6 cm	Kaide Ç.: 7.5 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kum, orta taşcık, orta mika, orta kireç		
Tarih: MS 3. yüzyıl başı-4. yüzyılın ilk çeyreği		

¹⁰⁶ Kapitän 1972, 248, fig. 4.

¹⁰⁷ Benea 2000, 435.

¹⁰⁸ Benea 1996, 303, fig. 9A,1.

¹⁰⁹ Zeest 1960, 114, no. 79b, lev. XXXIII.

¹¹⁰ Negru *et al.* 2003, fig. 1/7.

¹¹¹ Fırat 2019, fig. 2.

¹¹² Suceveanu 2000, 173-174, lev. 84,7.

¹¹³ Kelemen 1990, 178-179, fig. 7,6-7.

¹¹⁴ Benea 2000, 435, fig. 1,1.

¹¹⁵ Robinson 1959, 106, lev. 28, M237.

¹¹⁶ Slane 2000, 311, fig. 14f.

¹¹⁷ Martin 2000, 429, fig. 1,4.

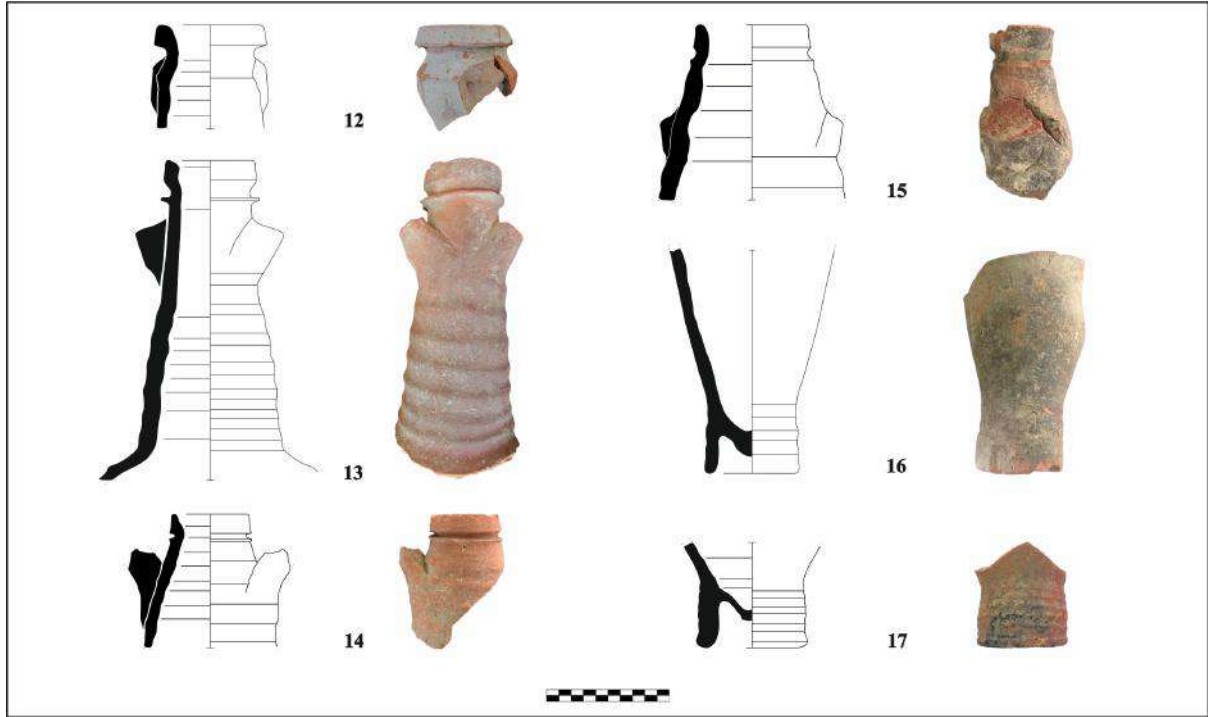
¹¹⁸ Asal 2010, kat. no. A2-A3.

¹¹⁹ Opait 2018, fig. 18.

¹²⁰ Aktaş 2018, kat. no. 615-616.

¹²¹ Şenol 2018, kat. no. 348-351.

¹²² Çibuk 2019, kat. no. 22.



Figür 7: Kapitän II

Afrika Tip II

Kuzey Afrika kökenli Afrika Tip II amphoraları Erken İmparatorluk Dönemi'nin önemli ticari formlarından biridir. M. Bonifay¹²³ tarafından gruba ait formlar I, II ve III olarak 3 ana tipe, bunlar da kendi içinde, Afrika Tip IIA-A1, A2 ve A3, IIB ve IIB/*Pseudo-Tripolitaine*, IIC-C1, C2 ve C3 ve IID-D1 ve D2 isimlendirmeleriyle alt tiplere ayrılmıştır¹²⁴.

Afrika Tip II'ye ait formlarda üretim yeri olan Tunus'un karakteristik kil özellikleri görülmektedir. Kil, kesitte tuğla kırmızısı (2.5 YR 6/6) veya turuncu (5 YR 6/8- 7/8), yüzeyde ise beyaz (7.5 YR 8/2) veya krem (10 YR 8/3) tonlarında, iyi derecede fırınlanmış, yüzeyde tuzlu su kullanımından kaynaklanan kalker kalıntılarına sahiptir¹²⁵.

Gruba ait formların şarap ve zeytinyağı taşımak için kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak son dönemde yapılan araştırmalar, özellikle Tip IIC'nin içinde tuzlanmış balık veya balık sosunun taşındığını kanıtlamıştır. Gruba ait formlar özellikle Batı Akdeniz ile birlikte tüm Akdeniz Havzası'nda geniş yayılım göstermiştir. Formların en erken tarihlileri Tip II A1 ve A2 olup, Afrika Tip II formları MS 2. yüzyıl sonu itibariyle üretilmeye başlanmış, MS 4. yüzyıl ortalarına kadar kesintisiz olarak üretilmiş ve ihraç edilmiştir¹²⁶.

Yamaç Hamamı buluntusu Afrika Tip II örnekleri içinde MS 3. yüzyılın ortaları ile ikinci yarısı civarına tarihlenen Tip II/A3 içine dahil ettiğimiz 18 numaralı parça, MS 3. yüzyılın ikinci yarısı içine tarihlenen tabakalarda ele geçmiştir. Benzerlerine ise Lyon¹²⁷, Nabeul¹²⁸, Putput¹²⁹, Ostia¹³⁰ yerleşimlerinde ve Alexandria Greco-Roman Müzesi'nde¹³¹ rastlanmaktadır.

¹²³ Bonifay 2004b, 107-122, fig. 57-65.

¹²⁴ Bonifay 2004b, 107-117, fig. 57-62a.

¹²⁵ Manacorda 1977, 164-165; Peacock *et al.* 1990, 63-64, fig. 3/1-8; Bonifay 2004a, 33-35; Bonifay 2004b, 35, 115.

¹²⁶ Panella 1982, 176; Bonifay 2004b, 115, 117.

¹²⁷ Silvino 2007, fig. 9/1; Lemaitre *et al.* 2011, fig. 10; 216.

¹²⁸ Bonifay *et al.* 2002/03, fig. 20, no. 287.

¹²⁹ Bonifay 2004a, fig. 10, no. 16.

¹³⁰ Franco 2012, PRN 175, 311, 204, 679, 838, 875.

¹³¹ Şenol 2018, kat. no. 189.

Yapıda ele geçen **19** numaralı dip parçası Tip II/B içine dahilken, **20** numaralı ağız parçasının Tip II/“*pseudo-tripolitaine*” içine dahil olduğu tespit edilmiştir. **20** numaralı bu örneğin, El Jem'in yaklaşık 40 km kuzey batısındaki Sidi el-Hani Sebkhra'nın güney kıyısında yer alan çeşitli atölyelerde¹³² ele geçen örneklerde de görüldüğü gibi bir “S” profiline sahip ağız kenarı, çok hafif konik geniş bir gövde ve kısa şişmiş bir dip kısmı ile temsil edilen Tip II/“*pseudo-tripolitaine*” grubunu oldukça iyi yansıttığı görülmektedir. Putput¹³³, Tarragona¹³⁴, Pola¹³⁵, Roma¹³⁶ yerleşimleri, Alexandria Greco-Roman Müzesi¹³⁷ ve Nabeul Müzesi'nde¹³⁸ benzerleri görülen **19** numaralı Tip II/B buluntusu ile **20** numaralı Tip II/“*pseudo-tripolitaine*” örneği ele geçtiği tabaka verileri dikkate alınarak MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Yapıda ele geçen Afrika Tip II/C grubuna dahil örneklerden **21** numaralı ağız parçası ve **22** numaralı dip kısmına ait parça ile temsil edilen Tip II/C3 örnekleri ise Nabeul¹³⁹, Sidi Aoun¹⁴⁰, Skhodra¹⁴¹ ve Barcelona Müzesi'nde¹⁴² tespit edilen benzerlerinden ve yapıdaki tabaka verilerinden hareketle MS 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 18	Kazı No: P14- BVA 36	Fig. No: 8
Tip/Form: Afrika Tip 2/A3	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8 Red	Astar R.: 7.5 YR 7/4 Pink	
Yükseklik: 6.3 cm	Ağız Ç.: 14 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 3. yüzyılın ikinci yarısı		
Katalog No: 19	Kazı No: P18- CKT 44	Fig. No: 8
Tip/Form: Afrika Tip 2/B	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/6 Light Red	Astar R.: 2.5 YR 6/6 Light Red	
Yükseklik: 18.3 cm	Kaide Ç.: 3 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az taşcık, yoğun kireç		
Tarih: MS 3. yüzyılın ikinci yarısı		
Katalog No: 20	Kazı No: P18- CKT 159	Fig. No: 8
Tip/Form: Afrika Tip 2/B (<i>Pseudo-Tripolitane</i>)	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 5/8 Yellowish Red	Astar R.: 2.5 Y 8/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 8.9 cm	Ağız Ç.: 15 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç, az kuvars		
Tarih: MS 3. yüzyılın ikinci yarısı		
Katalog No: 21	Kazı No: P14- BVA 86	Fig. No: 8
Tip/Form: Afrika Tip 2/C3	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 5/8 Yellowish Red	Astar R.: 10 YR 7/4 Very Pale Brown	
Yükseklik: 5.7 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Orta kireç, az kum, az taşcık		
Tarih: MS 4. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 22	Kazı No: P18- CFD 48	Fig. No: 8
Tip/Form: Afrika Tip 2/C	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 2.5 YR 6/6 Light Red	
Yükseklik: 13.9 cm	Kaide Ç.: 3.5 cm	
Kil Katkısı: Az kireç, az mika, az kum		
Tarih: MS 4. yüzyılın ilk yarısı		

¹³² Peacock *et al.* 1990, 63-64, fig. 3/1-8

¹³³ Bonifay 2004a, fig. 11/17-18.

¹³⁴ Keay 1984, fig. 19, no. 3.

¹³⁵ Manacorda 1977, fig. 554.

¹³⁶ Radaelli 2016, tab. XIII/222.

¹³⁷ Şenol 2018, kat. no. 188.

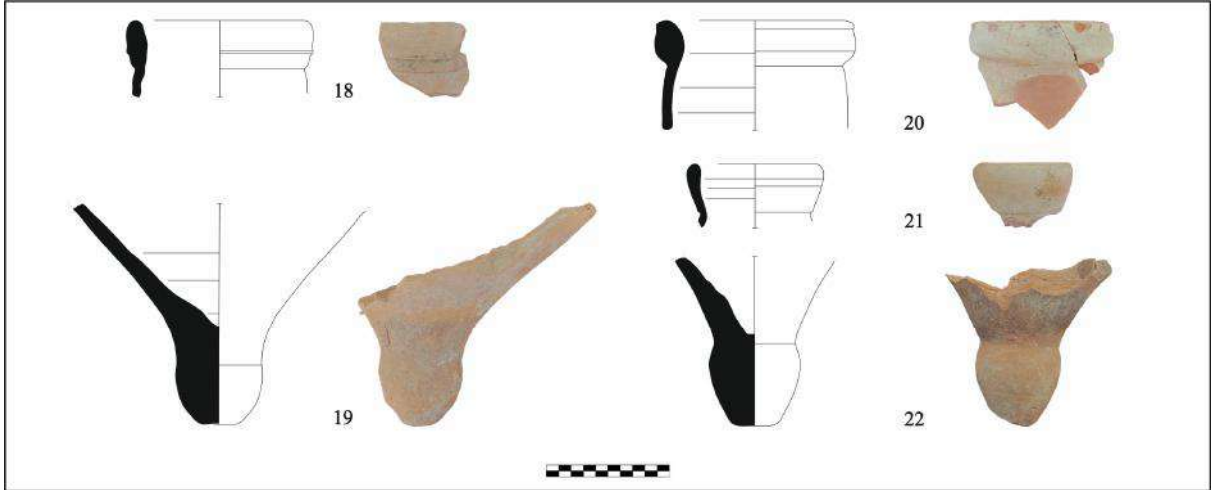
¹³⁸ Bonifay 2004b, 110, fig. 59/1-2.

¹³⁹ Bonifay 2004b, fig. 61/23.

¹⁴⁰ Ramon 1986, fig. 17, no. 3.

¹⁴¹ Hoxha 2003, 141, tab. IV/8, tab. IX/14-15; Bushi 2016, tab. XLVII/b-c.

¹⁴² Manacorda 1977, fig. 555.



Figür 8: Afrika Tip II

Afrika Tip III/Keay 25

Kuzey Afrika kökenli Afrika Tip III'e ait formlar, M. Bonifay tarafından Afrika Tip III/A, III/B ve III/C isimlendirmeleriyle alt tiplere ayrılmıştır¹⁴³. Bu sınıflandırmaya göre yapıda ele geçen **23** numaralı Tip III/A grubu örneği, boyunla belirgin bir geçişle ayrılan dikey dışa dönük huni şeklinde ağız kenarı, konik dar omuza doğru genişleyen boyun, boyun üzerine tutturulmuş dikey kulak şeklinde kulplar, uzun silindirik üzeri yivsiz ve pürüzsüz yüksek gövde ve bazen orta kısımdan şişirilmiş, bazense kaba bırakılmış içi dolu sivri dip kısmı ile morfolojik olarak temsil edilmektedir.

Yine yapıda ele geçen bir diğer form olan **24** ve **25** numaralı Tip III/C örnekleri, genel olarak Tip III/A ile benzerlik gösterse de boyut olarak farklıdır. Tip III/C, 5 cm kadar yükseltilmiş dışa çekik yaka şeklinde ağız kenarına, 20-25 cm çapında uzun ince silindirik gövdeye ve içi dolu 20-25 cm yüksekliğinde bir dip kısmına sahiptir. Gruba ait formlarda kil, Afrika Tip II örnekleri ile aynıdır.

Tunus üretimi Afrika Tip III formları şarap ve salamura zeytin taşımak için kullanılmıştır. Bu formlar, özellikle Batı Akdeniz ile birlikte tüm Akdeniz Havzası'nda geniş yayılım göstermiş, MS 3. yüzyıl sonu itibariyle üretilmeye başlanmış, MS 4. yüzyıl ortalarına kadar kesintisiz olarak üretilmiş ve ihraç edilmiştir¹⁴⁴.

Yapıda ele geçen bu gruba ait formlar Tip III/A ve C alt tipleriyle temsil edilmektedir. **23** numaralı ağız parçası ile temsil edilen Tip III/A grubuna ait buluntuların benzerleri Nabeul¹⁴⁵, Salakta¹⁴⁶, Portus¹⁴⁷, Ostia IV¹⁴⁸, Kartaca¹⁴⁹, Ostia¹⁵⁰, Leptiminus¹⁵¹, Tarragona¹⁵², Butrint¹⁵³, Pisa¹⁵⁴, Patara¹⁵⁵, Heliopolis ve Pampelone B Batıkları¹⁵⁶ ve Kartaca

¹⁴³ Bonifay 2004b, 119-122, fig. 63-65.

¹⁴⁴ Panella 1982, 171-186; Bonifay 2004b, 122; Ghalia *et al.* 2005; 496-498.

¹⁴⁵ Ben Abed-Ben Khader *et al.* 2000, fig. 7, no. 1.

¹⁴⁶ Joncheray 1997, 148, no. 1; Peacock *et al.* 1989, fig. 17, no. 6.

¹⁴⁷ Franco 2012, Prn. 313, 325, 349, 372, 658, 716, 1073.

¹⁴⁸ Bonifay 2004b, fig. 63/9-11.

¹⁴⁹ Panella 1982, fig. 20.

¹⁵⁰ Manacorda 1977, 116, no. 5.

¹⁵¹ Peacock *et al.* 1989, fig. 23, no. 7.

¹⁵² Keay 1984, 194, fig. 78/10.

¹⁵³ Reynolds 2004, 226, fig. 13.38.

¹⁵⁴ Costantini 2014, 986, fig. 1.8.

¹⁵⁵ Şen-Yıldırım 2012, şek. 1/2-2a.

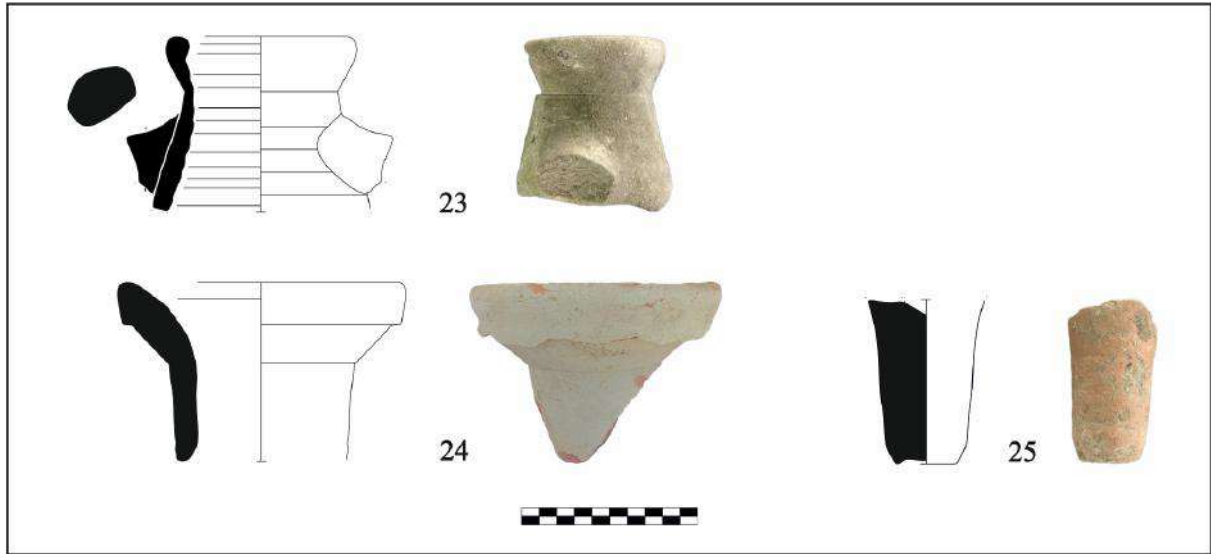
¹⁵⁶ Hobson 2012 197, 207.

Müzesi'nde tespit edilmiş olup, ele geçtiği tabaka verileri dikkate alınarak MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. **24** numaralı ağız parçası ve **25** numaralı içi dolu düz yapıda dip kısmı ile temsil edilen Tip III/C alt tipi örnekleri ise Tarragona¹⁵⁷, Tarraco¹⁵⁸, Kartaca¹⁵⁹, Marsilya¹⁶⁰, Smyrna¹⁶¹, Portus¹⁶², Butrint¹⁶³, Giannutri¹⁶⁴, Patara¹⁶⁵, Dramont E Batığı¹⁶⁶, Dramont F Batığı¹⁶⁷, Alexandria Greco-Roman Müzesi¹⁶⁸ ve Nabeul Müzesi'nde tespit edilen yakın tarihli benzerlerinden ve tabaka verilerinden hareketle MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 23	Kazı No: P14- BCS 12	Fig. No: 9
Tip/Form: Afrika Tip 3/A	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: Dış: 7.5 YR 6/4 Light Brown- İç: 2.5 YR 6/6 Light Red	Astar R.: 10 YR 8/3 Very Pale Brown	
Yükseklik: 10.1 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kireç, az mika, orta şamot, az taşcık		
Tarih: MS 4. yüzyıl		

Katalog No: 24	Kazı No: P14- BVA 87	Fig. No: 9
Tip/Form: Afrika Tip 3/C	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8 Red	Astar R.: 2.5 Y 8/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 10.3 cm	Ağız Ç.: 16 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kireç, az kuvars		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı		

Katalog No: 25	Kazı No: P13-BAT 15	Fig. No: 9
Tip/Form: Afrika Tip 3/C	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Reddish Yellow	Astar R.: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	
Yükseklik: 9.6 cm	Kaide Ç.: 3.5 cm	
Kil Katkısı: Yoğun taşcık, yoğun şamot, orta kireç, az mika		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı		



Figür 9: Afrika Tip III/Keay 25

- ¹⁵⁷ Remola-Vallverdu 2000, fig. 28, no. 8.
¹⁵⁸ Remola-Vallverdu 2007, fig. 35/1.
¹⁵⁹ Panella 1982, fig. 20; Freed 1995, fig. 1, no. 3.
¹⁶⁰ Bonifay 1986, fig. 5, no. 9.
¹⁶¹ Karcı-Ağlar 2015, kat. no. 380, 382-383.
¹⁶² Franco 2012, Prn. 160, 214, 648, 718.
¹⁶³ Reynolds 2019, fig. 4.1/9.
¹⁶⁴ Celuzza – Rendini 1992, fig. 79.
¹⁶⁵ Şen-Yıldırım 2012, şek. 1/5-5a, 6-6a.
¹⁶⁶ Joncheray 1975a, 146, no. 2.
¹⁶⁷ Joncheray 1975b, 106, no. 1.
¹⁶⁸ Şenol 2018, kat. no. 190.

Late Roman Amphora 1

MS 4. yüzyılda “Proto-LRA 1” olarak tanımlanan Late Roman Amphora 1, “LRA 1 “A” ve “B” olarak adlandırılan alt tipleri ile MS 7. yüzyıla kadar yoğunlukla Kilikia ve Kıbrıs bölgelerinde üretimi yapılan Geç Antik Dönem’in en önemli amphora gruplarından birisidir¹⁶⁹.

Genel morfolojik tanımlamaya bakıldığında LRA 1, dışa taşkın yuvarlatılmış ağız kenarına, dudak kenarının altından başlayarak omuzda gövde geçişini sağlayan oval kesitli yivli kulplara, ovoid formda gövdeye ve hafif çıkıntı ile belirginleştirilen basit diplere sahiptir. Gruba ait formların birçok bölgede taklitleri ile birlikte üretildiği bilinmektedir¹⁷⁰. Dolayısıyla kil yapıları heterojen özellik göstermektedir. Petrografik yapılarında bol kireç, bol kum, serpantin ve piroksen katkılı, az rafine edilmiş gözenekli bir kil yapısı görülmektedir. Birçok LRA 1 amphorası üzerinde kırmızı veya siyah tonlarında, *dipinto* tekniğiyle yapılmış sembol ve monogramlar vardır¹⁷¹.

LRA 1 amphoraları ile çoğunlukla şarap ve zeytinyağı taşınmış olup, gruba ait formların Akdeniz coğrafyası içinde ve dışında MS 4. yüzyıldan MS 7. yüzyıl başlarına kadarki birçok tabaka ve kontekste yoğun olarak tespit edilmiştir¹⁷².

LRA 1 formları, Parion kentinin ilk sezondan itibaren gerçekleştirilen kazılarda, MS 5.-6. yüzyıla tarihlenen tabakalarda ve kontekstlerde en yoğun kullanıma ve buluntuya sahip amphora formudur¹⁷³.

Yamaç Hamamı’nda bulunan bu gruba ait formlar içinde ilk alt tipimizi, ele geçtiği tabaka verilerinden hareketle MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen **26** ve **27** numaralı Proto-LRA 1A grubu içerisinde değerlendirdiğimiz, karakteristik şişirilmiş bir yiv ile ayrılan bant şeklindeki ağız kenarlarıyla dikkat çeken örnekler oluşturmaktadır. Parion örnekleri ile aynı morfolojik özelliklere sahip buluntular Elaiussa Sebaste¹⁷⁴, Anemurium¹⁷⁵, Kelenderis¹⁷⁶, Alexandreia Gabbari Nekropolü¹⁷⁷, Chersonesos ve Dobrudja¹⁷⁸, Kepoi¹⁷⁹, Argos¹⁸⁰, Alexandria¹⁸¹, Beyrut¹⁸² ve Antandros¹⁸³ yerleşimlerinde tespit edilmiştir.

Yapıda tespit edilen bu gruba ait bir diğer alt tip **28** ve **29** numaralı örnekler ile temsil edilen LRA 1A olup, bu formlar köşeli veya yumuşak geçişli 5-7.5 cm arasında çapa sahip ağız kenarı, hafifçe daralan dar, dikey, silindirik boyun, derin yivli kulplar vb. gibi morfolojik özellikleri oldukça iyi yansıtmaktadır. Formların yakın tarihli benzerleri Elaiussa Sebaste¹⁸⁴, Korykos¹⁸⁵, Kelenderis¹⁸⁶, Kourion¹⁸⁷, Zygi-Petrini¹⁸⁸, Kalavasos-Kopetra¹⁸⁹,

¹⁶⁹ Tomber 1993, 158; Şenol 2000, 196; Pieri 2005, 66-77; Reynolds 2005, 565; Ferrazzoli – Ricci 2010, 817.

¹⁷⁰ Empereur – Picon 1989, 239, fig. 18-19; Şenol 2009, 145; Ferrazzoli – Ricci 2010, 817-818, fig. 5/24,25; Kızıarslanoğlu 2016, 183-184.

¹⁷¹ Hammond 2015, 92-93.

¹⁷² Riley 1979, 212-215; Empereur – Picon 1989, 236; Vogt *et al.* 2002, 71-76; Şenol 2003a, 84; Şenol 2003b, 203, fig. 33; Pieri 2005, 85; Williams 2005, 161.

¹⁷³ Akkaş 2020, 407-414.

¹⁷⁴ Ferrazzoli – Ricci 2010, fig. 4, 19; Kızıarslanoğlu 2016, kat. no. 48-50.

¹⁷⁵ Williams 1989, 98, fig. 59, 574.

¹⁷⁶ Tekocak – Zoroğlu 2013, 109-140, fig. 13, 15, 16, 19, 23, 26, 27.

¹⁷⁷ Şenol 2001, fig. 15-18.

¹⁷⁸ Opait 2010, 1016-1017, fig. 9, 10, 11.

¹⁷⁹ Sazanov 1997, 89, fig. 2-17.

¹⁸⁰ Abadie-Reynal 1989b, fig. 9.

¹⁸¹ Şenol 2000, 451-453, kat. no. 320, 322, 325.

¹⁸² Reynolds 2005, 566-567, lev. 4, fig. 29.

¹⁸³ Akkaş 2018, kat. no. 617.

¹⁸⁴ Ferrazzoli – Ricci 2009, 37, fig. 6; Ferrazzoli – Ricci 2010, 815-826; Kızıarslanoğlu 2016, kat. no. 52-54.

¹⁸⁵ Alkaç 2012, fig. 11.

¹⁸⁶ Tekocak – Zoroğlu 2013, 121-122, fig. 12-27.

¹⁸⁷ Williams 2005, 159, lev. 2, fig. 2; Hayes 2007, 454, fig. 14.16, P2.

Paphos¹⁹⁰, Rhodos ve İçmeler¹⁹¹, Tarragona¹⁹², Caesarea Maritima¹⁹³, Alexandria¹⁹⁴, Marsilya¹⁹⁵, Gortina¹⁹⁶, Pisa¹⁹⁷, Philippi¹⁹⁸, Beyrut¹⁹⁹, Chersonessos²⁰⁰, Baramus²⁰¹, Corte Vanina²⁰², Dichin²⁰³, Ephesos²⁰⁴, Klazomenai²⁰⁵, Smyrna²⁰⁶, Andriake²⁰⁷, Patara²⁰⁸, Arykanda²⁰⁹, Knidos²¹⁰, Kekova Sualtı Araştırmaları²¹¹, Yassı Ada Batığı²¹² ve Alexandria Greco-Roman Müzesi'nde²¹³ tespit edilmiştir. **28** ve **29** numaralı parçalar ele geçtikleri tabaka verilerinin desteklemesiyle MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Yamaç Hamamı'nda bulunan LRA 1 grubu içinde son alt tip LRA 1B'dir. Bu tipe ait buluntularımızın morfolojik özelliklerine dikkat ettiğimizde, ağız ve boyun yapılarına göre oldukça heterojen bir yapıda olduğu görülmektedir. LRA 1B alt tipine dahil olan **30**, **31**, **32**, **33** ve **34** numaralı amphora parçaları, Elaiussa Sebaste²¹⁴, Nea Paphos²¹⁵, Amathus²¹⁶, Salamis²¹⁷, Berenike²¹⁸, Katalonya Bölgesi²¹⁹, Anemurium²²⁰, Baramus²²¹, Alexandria²²², Alexandreia Gabbari Nekropolü²²³, Korykos²²⁴, Kelenderis²²⁵, Zeugma²²⁶, Limyra²²⁷, Carthago Spartaria²²⁸, Philippi²²⁹, Sard²³⁰, Argos²³¹, Atina Agorası²³², Crypta Balbi²³³, Kartaca²³⁴,

¹⁸⁸ Manning *et al.* 2000, 233-257; Leidwanger 2013, 226-227; Leidwanger 2015, 157-163.

¹⁸⁹ Rautman *et al.* 1993, 261; Rautman 2000, 321; Rautman 2003, 196, fig. 5.11, no. 142-144; Rautman 2016, 157, fig. 5.15, no. 7-8.

¹⁹⁰ Demesticha 2000, 549-554; Hayes 2003, fig. 21 a-223; Meyza – Baginska 2013, 146, fig. 8a.

¹⁹¹ Empereur – Picon 1998, 239, fig. 18.

¹⁹² Keay 1984, Type LIII A, fig. 32, 7-8; fig. 115, 3-5; fig. 116; fig. 117, 1-4.

¹⁹³ Tomber 1999, 313-314, fig. 5, no. 82-85; Johnson 2008, 194, 1259-1265.

¹⁹⁴ Şenol 2000, 196-202; Şenol 2001, 375-381; Şenol 2003a, 202-203.

¹⁹⁵ Bonifay 1986, fig. 7-20, 21; Bonifay – Villedieu 1989, fig. 5-1; Bonifay – Pieri 1995, 108-109, fig. 6-41; Bien 2005, 286, fig. 3.3.

¹⁹⁶ Portale 2010, fig. 2-2.

¹⁹⁷ Costantini 2014, fig. 2, 11.

¹⁹⁸ Zachariadis 2014, fig. 8.

¹⁹⁹ Pieri 2007, 315-316, fig. 3-4; Reynolds 2010, 107, fig. 4, d. 89-114.

²⁰⁰ Sazanov 2014, 411-412, fig. 2, 15.

²⁰¹ Konstantinidou 2010, fig. 4-2; Konstantinidou 2012, fig. 3.51/408.

²⁰² Corti 2005, fig. 5-1.

²⁰³ Swan 2004, fig. 2.

²⁰⁴ Bezeczky 2005, 205-206, lev. 3; Bezeczky 2013, lev. 33, no. 370.

²⁰⁵ Gürbüz 2018, fig. 15/59-60.

²⁰⁶ Şenol 2015, 249.

²⁰⁷ Yener-Marksteiner 2013, 231, fig. 5, no. 10.

²⁰⁸ Şen 2017, lev. 108-110, no. 872-889.

²⁰⁹ Yaman 2018, kat. no. 472-473.

²¹⁰ Doksanaltı 2020, no. 45-47.

²¹¹ Orhan 2018, kat. no. 20.

²¹² Bass – Van-Doorninck 1971, fig. 10-11.

²¹³ Şenol 2018, kat. no. 429-434.

²¹⁴ Ferrazzoli – Ricci 2010, 817-818, fig. 7, 27; Kızıllarslanoglu 2016, kat. no. 57-73.

²¹⁵ Rowe 2004, fig. 102/5-7, 103/3-5.

²¹⁶ Demesticha 2003, 471, fig. 2, Type 2.

²¹⁷ Diederichs 1980, 95, lev. 19, no. 212.

²¹⁸ Riley 1979, fig. 91/346, 347.

²¹⁹ Keay 1984, Type LIII, fig. 117, 11.

²²⁰ Williams 1989, 98, fig. 56-561.

²²¹ Konstantinidou 2012, no. 410-420.

²²² Şenol 2000, 401-459-460, kat. no. 238, 338-341; Konstantinidou 2010, fig. 4-4.

²²³ Şenol 2001, fig. 10.9-14.

²²⁴ Alkaç 2012, fig. 10, 12.

²²⁵ Tekocak – Zoroğlu 2013, fig. 32.

²²⁶ Reynolds 2013, fig. 12; lev. 73, AM463, AM465.

²²⁷ Lemaitre 2007, 399, fig. 12.3.

²²⁸ Reynolds 2011, 108, fig. 6, no. 105.

²²⁹ Zachariadis 2014, fig. 8.

²³⁰ Rautman 1995, 73, fig. 26-3. 30.

²³¹ Abadie-Reynal 1989b, fig. 10.

²³² Robinson 1959, lev. 32, M333.

²³³ Sagui 1998, fig. 9-2.

Molyvoti²³⁵, Klazomenai²³⁶, Olba²³⁷, Antandros²³⁸, Cyrenaica²³⁹, Korinthos²⁴⁰, Arykanda²⁴¹, Patara²⁴², Phaselis²⁴³, Butrint²⁴⁴, Aegysso²⁴⁵, Pompeiopolis²⁴⁶, Knidos²⁴⁷ ve Constantinopolis²⁴⁸ ile Kekova Sualtı Araştırmaları²⁴⁹, Kocaeli Müzesi²⁵⁰, Mersin Müzesi²⁵¹, Çanakkale Müzesi²⁵², Alexandria Greco-Roman Müzesi²⁵³ ve Side Müzesi²⁵⁴’de tespit edilen yakın tarihli benzerleri ile ele geçtiği kontekt verileri doğrultusunda MS 5. yüzyılın sonu-6. yüzyıl içerisinde tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 26	Kazı No: P16-CDZ 19	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1A Proto	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 5 YR 5/6	Astar R.: 7.5 YR 7/4	
Yükseklik: 8.2 cm	Ağız Ç.: 7 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kum, orta kireç, orta taşcık, az mika		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı		
Katalog No: 27	Kazı No: P16-CDZ 23	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1A Proto	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 5 YR 7/6	Astar R.: 10 YR 8/3	
Yükseklik: 10.6 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kum, yoğun kireç, orta mika, orta şamot		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı		
Katalog No: 28	Kazı No: P09- AFH 20	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1A	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 10 YR 7/6 Yellow	Yüzey R.: 10 YR 7/6 Yellow	
Yükseklik: 12.1 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Yoğun kum, orta kireç, az mika, az şamot		
Tarih: MS 5. yüzyıl		
Katalog No: 29	Kazı No: P08- ACY 6	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1A	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 7.5 YR 7/8 Reddish Yellow	Astar R.: 10 YR 7/4 Very Pale Brown	
Yükseklik: 15.5 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Orta kum, orta kireç, az mika, az taşcık		
Tarih: MS 5. yüzyıl		
Katalog No: 30	Kazı No: P15- CAB 122	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1B	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: Dış: 5 YR 6/8 Reddish Yellow - İç: 10 YR 7/3 Very Pale Brown	Astar R.: 7.5 YR 7/4 Pink	
Yükseklik: 26.5 cm	Ağız Ç.: 11.5 cm	Gövde Ç.: 31.2 cm
Kil Katkısı: Orta kum, az mika, az kireç, az taşcık, az şamot		
Tarih: MS 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl		

²³⁴ Fulford – Peacock 1984, fig. 34-1, 2; Sazanov 1999, fig. 5.

²³⁵ Mowat 2016, no. 1-9.

²³⁶ Gürbüz 2018, fig. 15/61.

²³⁷ Aydın 2019, kat. no. 80-126.

²³⁸ Aktaş 2018, kat. no. 620-624.

²³⁹ Hesein 2014, fig. A-1/7.

²⁴⁰ Hammond 2015, no. 159-161.

²⁴¹ Yaman 2018, kat. no. 474-482.

²⁴² Dündar 2018, 170-171.

²⁴³ Orhan 2017, 146, fig. 7.

²⁴⁴ Reynolds 2019, fig. 5.6/33, fig. 5.7/23.

²⁴⁵ Stănescu 2018, fig. 8.

²⁴⁶ Opait 2018, fig. 27, 30.

²⁴⁷ Doksanaltı 2020, no. 48-51.

²⁴⁸ Asal 2010, kat. no. A19-A20.

²⁴⁹ Orhan 2018, kat. no. 21.

²⁵⁰ Çibuk 2019, kat. no. 24-30.

²⁵¹ Kerem 1999, kat. no. 25-36.

²⁵² Başdemir 2019, Env. no. 2975, 2977, 4273, 5917, 8523-8528, 9418.

²⁵³ Şenol 2018, kat. no. 435-444.

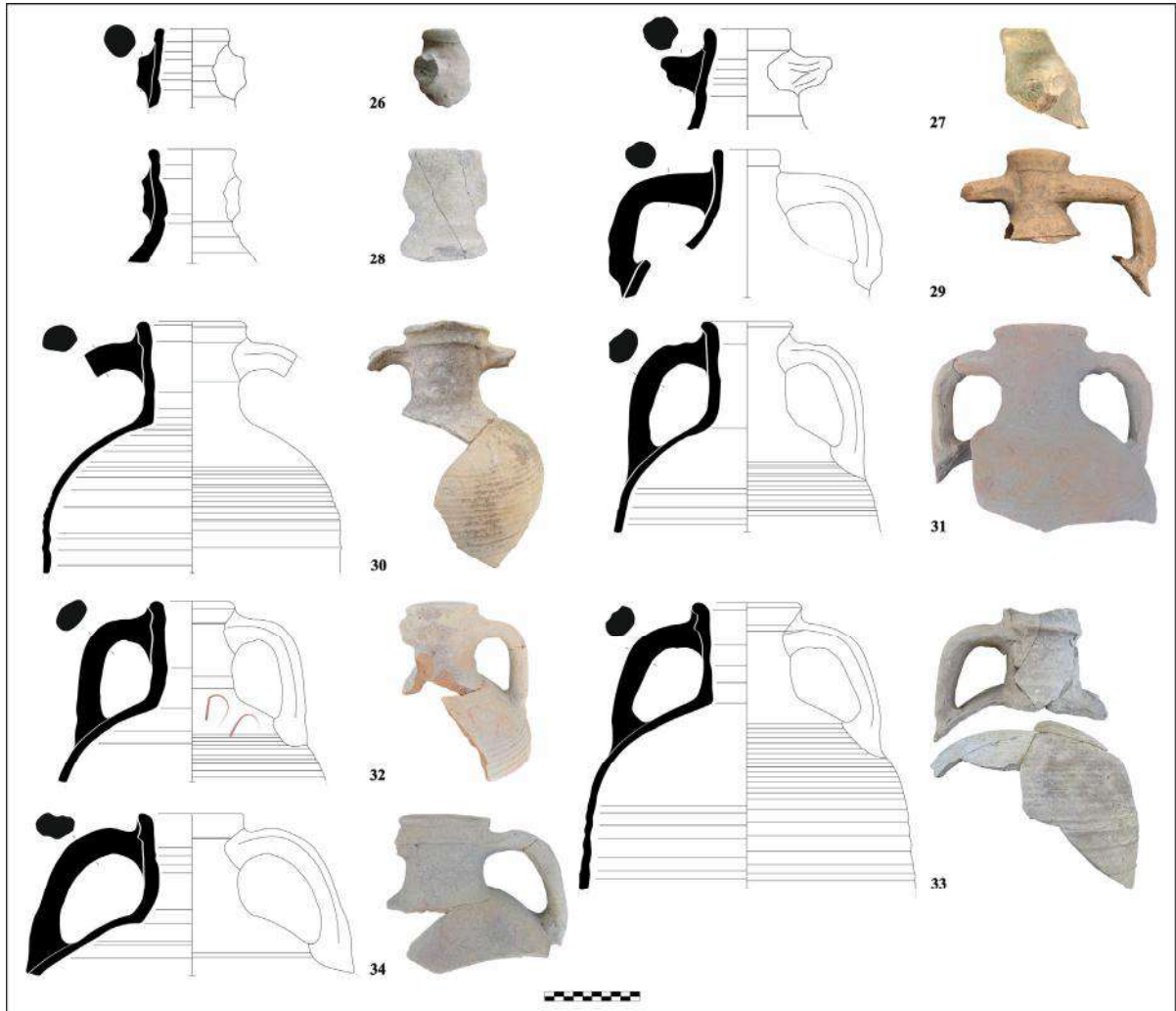
²⁵⁴ Dündar 2012, 45-46, fig. 5.

Katalog No: 31	Kazı No: P15- CAB 133	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1B	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: Dış: 7.5 YR 6/3 Light Brown- İç: 5 YR 5/6 Yellowish Red	Astar R.: 10 YR 6/2 Light Brownish Gray	
Yükseklik: 21.6 cm	Ağız Ç.: 9.5 cm	Gövde Ç.: ~28.1 cm
Kil Katkısı: Yoğun kum, orta şamot, az kireç, az mika, az kuvars		
Tarih: MS 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl		

Katalog No: 32	Kazı No: P15- CAB 117	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1B	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown	Astar R.: 7.5 YR 7/2 Pinkish Gray	Dipinto R.: 10 R 6/8 Light Red
Yükseklik: 19.2 cm	Ağız Ç.: 9 cm	
Kil Katkısı: Orta kum, orta şamot, orta mika, az kireç, az taşcık		
Tarih: MS 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl		

Katalog No: 33	Kazı No: P15- CAB 172	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1B	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 2.5 Y 7/3 Pale Yellow	Astar R.: 10 YR 7/3 Very Pale Brown	
Yükseklik: 30.2 cm	Ağız Ç.: 10.5 cm	Gövde Ç.: 35.2 cm
Kil Katkısı: Yoğun şamot, orta taşcık, az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl		

Katalog No: 34	Kazı No: P15- CAB 132	Fig. No: 10
Tip/Form: LRA 1B	Köken: Kilikia	
Kil Rengi: 7.5 YR 7/6 Reddish Yellow	Astar R.: 10 YR 7/2 Light Gray	
Yükseklik: 16.6 cm	Ağız Ç.: 11 cm	
Kil Katkısı: Yoğun şamot, orta kum, az mika, az kireç, az kuvars		
Tarih: MS 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl		



Figür 10: Late Roman Amphora 1

Late Roman Amphora 2

MS 4. ve 7. yüzyıllar arasında geniş Akdeniz pazarında etkinlik gösterdiğini bildiğimiz LRA 2 amphoraları genel olarak Dressel 24 amphoralarının varisi olarak bilinmektedir. Morfolojik açıdan dışa çekik ağız kenarı, keskin ağız bitiminden genişleyen boyundan omuzda keskin bir geçiş, yuvarlatılmış omuz, omuz ve boyun arasında bağlantıyı sağlayan oval kulplar, ovoid formda gövde ve hafif çıkıntı ile belirginleştirilen keskinleşmiş basit dip kısmından oluşan form özelliklerine sahiptir²⁵⁵.

LRA 2 amphoraları, LRA 1 amphoraları gibi Akdeniz Havzası'nda en yaygın olan amphora gruplarından biridir. LRA 2 grubunun tipolojik ve kronolojik sınıflandırmasına en önemli katkı, formun karakteristik özelliklerini, üretim atölyelerini, dağılım alanları ve tarihlenmelerini açıklayan D. Pieri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu formlar tipolojik ve kronolojik farklılıklarından hareketle, LRA 2 A/B/C olarak üç alt tipe ayrılmıştır²⁵⁶. Son zamanlarda kil farklılıkları üzerinde yapılan araştırmalar ile bu amphoraların Kuzey Ege Bölgesi veya Halikarnassos civarında üretilmiş oldukları düşünülmektedir²⁵⁷. Gruba ait formlarda kil, heterojen bir yapıdadır²⁵⁸. MS 4. yüzyıl başı ve 7. yüzyıl ortası arasında üretilen ve Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki merkezlerde yoğun olarak ele geçen LRA 2 formları, Kuzey Karadeniz ve Britanya'nın batısındaki yerleşimlere kadar yayılmasına rağmen, Avrupa'nın iç bölgelerindeki merkezlere ulaşmamıştır²⁵⁹.

Gruba ait formların, yapıda ele geçen örnekleri, LRA 2B tipi içerisine ait, büyük oranda korunmuş olarak elimize geçen 35 numaralı ağız, boyun kulp, omuz ve gövde kısmından oluşan parça, LRA 2B/C grubu içerisine ait 36 numaralı dışa çekik yayvan ağız, boyun kulp kısmı korunmuş parça ile temsil edilmektedir.

LRA 2B tipi içerisindeki değerlendirdiğimiz 35 numaralı üst kısım parçası Hispalis²⁶⁰, Agrigento²⁶¹, Butrint²⁶², Durres²⁶³, Chersonesos²⁶⁴, Troia²⁶⁵, Histria²⁶⁶, Stobi²⁶⁷, Topraichioi²⁶⁸, Marsilya²⁶⁹, Demetrias²⁷⁰, Molyvoti²⁷¹, Alexandreia²⁷², Milet²⁷³, Elaiussa Sebaste²⁷⁴, Arykanda²⁷⁵, Antandros²⁷⁶, Knidos²⁷⁷, Kekova Sualtı Araştırmaları²⁷⁸, Alexandria Greco-Roman Müzesi²⁷⁹ ve Çanakkale Müzesi'nde²⁸⁰ tespit edilen benzer form özelliğine sahip örnekler ve kentte ele geçtikleri tabaka verileri sayesinde MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 6.

²⁵⁵ Opait 2004b, 295; Opait 2007b, 632; Karagiorgou 2009, 41-43.

²⁵⁶ Pieri 2005, 85-93, fig. 45.

²⁵⁷ Opait 2004a, 296; Opait 2004b, 11, 296; Reynolds 2004, 231; Pieri 2005, 90; Dyczek 2007, 829.

²⁵⁸ Megaw – Jones 1983, 246-247; Pieri 2005, 86; Slane – Sanders 2005, 286-287; Reynolds – Pavlidis 2014, 452-454.

²⁵⁹ Karagiorgou 2001, 133-155; Opait 2004a, 11; Reynolds 2004, 230; Pieri 2005, 86-89; Slane – Sanders 2005, 259, fig. 5/2-33; Tomber 2008, 166; Reynolds 2010; 95-100; Bezczeky 2013, 161.

²⁶⁰ Carredano *et al.* 2007, 135, 142, fig. 2, no. 11.

²⁶¹ Rizzo – Zambito 2010, 293, 298, fig. 1, no. 13-14.

²⁶² Reynolds 2010, 97, fig. 5.f; Reynolds 2019, fig. 4.3/5, fig. 5.12/2, fig. 6.1/2.

²⁶³ Shkodra 2006, 438-439, 454, fig. 6, no. 32-35.

²⁶⁴ Sazanov 2000, 128, fig. 3, no. 1-4.

²⁶⁵ Heath – Tekkök 2007/08, 127, no. 28.

²⁶⁶ Suceveanu 2007, 213, lev. XXVII, no. 61.

²⁶⁷ Anderson-Stojanovic 1992, 96, lev. 82, no. 700-701.

²⁶⁸ Opait 1991b, 212, kat. no. 11-12, fig. 14, no. 1-2.

²⁶⁹ Pieri 2005, 266, lev. 26.

²⁷⁰ Eiwanger 1981, 83, 36, 48, lev. 28, no. II. 490-491, 67, 78, lev. 60, no. III.511-512.

²⁷¹ Mowat 2016, no. 10-31.

²⁷² Konstantinidou 2010, 951, fig. 5, no. 13.

²⁷³ Berndt 2003, 60, 242, lev. 79, A362.

²⁷⁴ Kızırlarlanoglu 2016, kat. no. 106-109.

²⁷⁵ Yaman 2018, kat. no. 484-490.

²⁷⁶ Açar 2017, 132-133, kat. no. 74; Aktaş 2018, kat. no. 630.

²⁷⁷ Doksanaltı 2020, no. 52-55.

²⁷⁸ Orhan 2018, kat. no. 13.

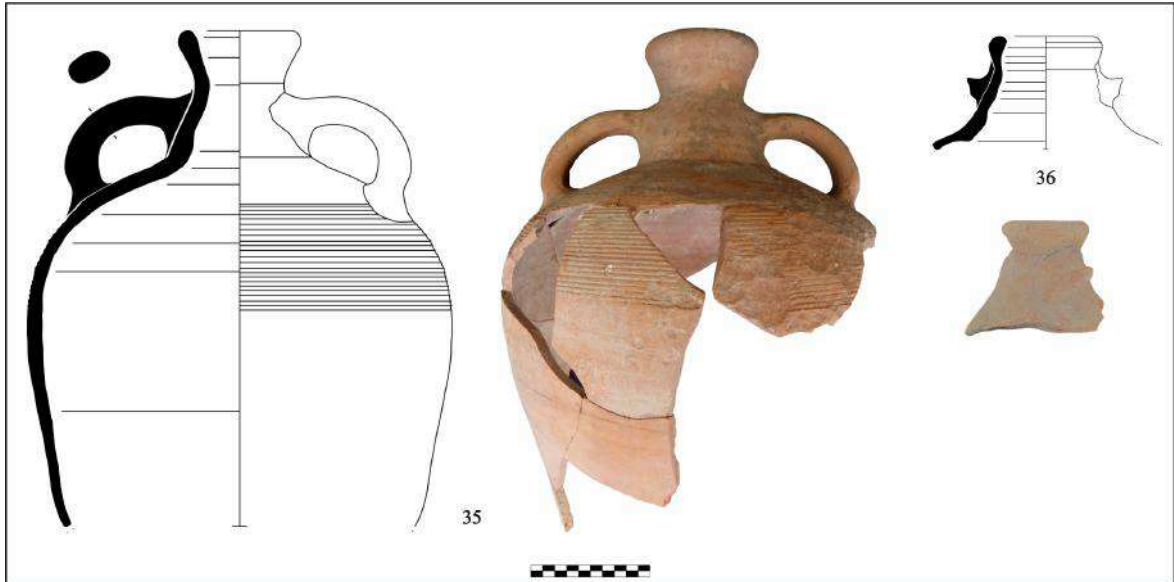
²⁷⁹ Şenol 2018, kat. no. 352.

²⁸⁰ Başdemir 2019, no. ÇM.52.

yüzyılın sonu arasına tarihlendirilmiştir. LRA 2 B/C geçiş tipi formu niteliğindeki örneğin form yönünden yakın benzeri Marsilya Fort Ganteaume²⁸¹ kazılarında tespit edilen 36 numaralı örnek ise MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 6. yüzyılın sonu arasına tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 35	Kazı No: P15- CAB 131	Fig. No: 11
Tip/Form: LRA 2/B	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Yellowish Red	Astar R.: 5 YR 7/3 Pink	
Yükseklik: 41.4 cm	Ağız Ç.: 8.5 cm	Gövde Ç.: ~35.4 cm
Kil Katkısı: Yoğun kireç, orta mika, az kum		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		

Katalog No: 36	Kazı No: P14-BVA 39	Fig. No: 11
Tip/Form: LRA 2/C	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/8 Light Red	Astar R.: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	
Yükseklik: 9.7 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kireç, az taşcık, az kum		
Tarih: MS 6. yüzyıl		



Figür 11: Late Roman Amphora 2

Late Roman Amphora 3

MS 1. ve 7. yüzyıllar arasında üretimi ve ticareti yapıldığı bilinen LRA 3 amphorasının tipolojik gelişimine Erken İmparatorluk Dönemi'nde başlamıştır. Bu grup, Geç Roma Dönemi'nin en iyi bilinen küçük amphora formlarından biridir. D. Pieri²⁸² tarafından LRA 3 formları, aktif tarih aralığı olan MS 4.-7. yüzyıllar arasında geçirdiği tipolojik değişim ve kil özellikleri temel alınarak 2 ana tip, 4 farklı alt tipe ayrılmıştır²⁸³.

Genel olarak morfolojik özelliklerin değişimi dikkate alındığında LRA 3 amphoraları başlangıçta ince tek kulplu, küresel veya oval gövdeye, küçük çaplı düz dibe sahip olup, form itibarıyla bir ticari amphora veya depolama kabından ziyade testiye benzetilmiştir. Formlar, MS 1.-3. yüzyıllar arasında büyümeye devam etmiş, gövde ovoidden fusiforma dönüşmüştür. Gövde üzerindeki yivlerin başlangıç tarihi belirsiz olmasına karşın, MS 2. yüzyılda görülmeye başlandığı bilinmektedir. MS 3.-4. yüzyıllara gelindiğinde tek kulp yapısı sabit kalmış, gövde üzerindeki yivlerin yapımına devam edilmiştir. LRA 3 formlarının

²⁸¹ Pieri 2005, 267, lev. 27/3.

²⁸² Pieri 2005, 94-101.

²⁸³ Pieri 2005, fig. 57, 58, 59, 61.

üretiminin sonuna kadar üzerinde gözlemlenen yivler omuz kısmında sık, gövdenin geri kalan kısmında ise aralıkları açılarak kullanılmaya devam etmiştir. MS 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek kulplu formlardan çift kulplu formlara dönüşüm kademeli şekilde gerçekleşmiştir. Genel olarak ilk formun karakteristik üretim özellikleri değiştirilmemiştir. MS 5. yüzyılın ilk yarısıyla birlikte, sert bir şekilde dip kısmına geçiş yapan, kısa gövde yapısına sahip ilk örnekler yerini, yine kısa ancak sivri dibinin alt kısmında içi dolu ve çift kulplu formlara bırakmıştır. MS 6. yüzyıl ortalarında içi dolu sivri dip ve çift kulp yapısı kullanılmaya devam etmiştir²⁸⁴.

LRA 3 amphoralarındaki kile yakından bakıldığında, hem rengine hem de dokusunda çok belirgin bir uyumluluk vardır. Kil, diğer amphora gruplarına göre kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Genellikle kırmızı (2.5 YR 5/6-5/8- 10 R 5/8), kırmızımsı kahverengi (2.5 YR 4/4- 5/4, 5 YR 5/4), sarımsı kırmızı (5 YR 5/6-5/8), koyu kırmızımsı kahverengi (5 YR 3/2- 10 YR 3/3) ve koyu gri (5 YR 4/1) tonlarındaki kil içinde, yer yer gözle görülebilen altın renkli mika, zengin biyotit ve muskovit mika partiküllerinin mineral bileşenleri vardır²⁸⁵.

LRA 3 grubuna ait formların Batı Anadolu'da Ephesos, Samos, Kos, Halikarnassos ve Sardes olmak üzere farklı merkezlerde üretildiği bilinmektedir²⁸⁶. Üretim bölgeleri dışında ele geçen LRA 3 formları üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar formların şarap, zeytinyağı, merhem ve *garum* sosu ithalatında kullanıldığını göstermiştir²⁸⁷.

Gruba ait formların Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde çok geniş bir dağılımı söz konusudur. Bu dağılımın Hispania, İtalya, Tunus, Palestine ve Karadeniz etrafındaki yerleşimler, kuzey batıda Britanya kadar uzak mesafelere ulaştığı tespit edilmiştir. Grubun erken varyasyonları MS 1. yüzyıldan başlayarak MS 4. yüzyıla kadar, geç varyasyonları ise MS 4. yüzyıl başından MS 7. yüzyıl sonlarına kadar üretilmiş ve ihraç edilmiştir²⁸⁸.

Yamaç Hamamı yapısının ilk sezondan itibaren gerçekleştirilen kazılarında saptanan tabakalardaki buluntular içinde LRA 3 gruba ait formlar, Proto-LRA 3 veya MRA 3 formlarından olan **37**, **38** ve **39** numaralı ağız, boyun ve kısmen kulpları korunmuş amphora parçaları ile A3 alt tipine ait **40** ve **41** numaralı dip kısmına ait amphora parçalarıyla temsil edilmektedir.

Proto-LRA 3 (MRA 3) içine dahil ettiğimiz **37**, **38** ve **39** numaralı örnekler Marsilya²⁸⁹, Port Venders²⁹⁰, Lyon²⁹¹ ve Pompeiopolis'te²⁹² bulunan benzerleri ve tabaka verilerinden hareketle MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir. LRA 3/A3 alt tipine dahil ettiğimiz **40** ve **41** numaralı örnekler Marsilya²⁹³, Korinthos²⁹⁴, Aegysso²⁹⁵, Antandros²⁹⁶ yerleşimleri ve Kekova Sualtı Araştırmaları'nda²⁹⁷ tespit edilen benzerlerinden hareketle MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyılın içine tarihlendirilmiştir.

²⁸⁴ Fulford – Peacock 1984, 121; Lako 1984, 179-180, tab. IV.1-7; Lako 1993, 253, tab. I.20; Bezeczky 2013, 23.

²⁸⁵ Petrografik analizler için bk. Williams 1979, 177-182; Williams 1980, 99-110; Fulford – Peacock 1984; Peacock – Williams 1986, 188-190; Bezeczky 2010, 355; Bezeczky 2013, 163, 166.

²⁸⁶ Outschar 1993, 47, 48; Pieri 2005, 94-101; Bezeczky 2013, 23, 163, 166; Didioumi 2014, 170-171.

²⁸⁷ Pieri 2005, 100; Şenol 2009, 153.

²⁸⁸ Pieri 2005, fig. 60-61.

²⁸⁹ Gantes – Moliner 1990, 86.

²⁹⁰ Pieri 2005, fig. 55.

²⁹¹ Villedieu 1990, 155.

²⁹² Opait 2018, fig. 16.

²⁹³ Pieri 2005, 270, lev. 30.

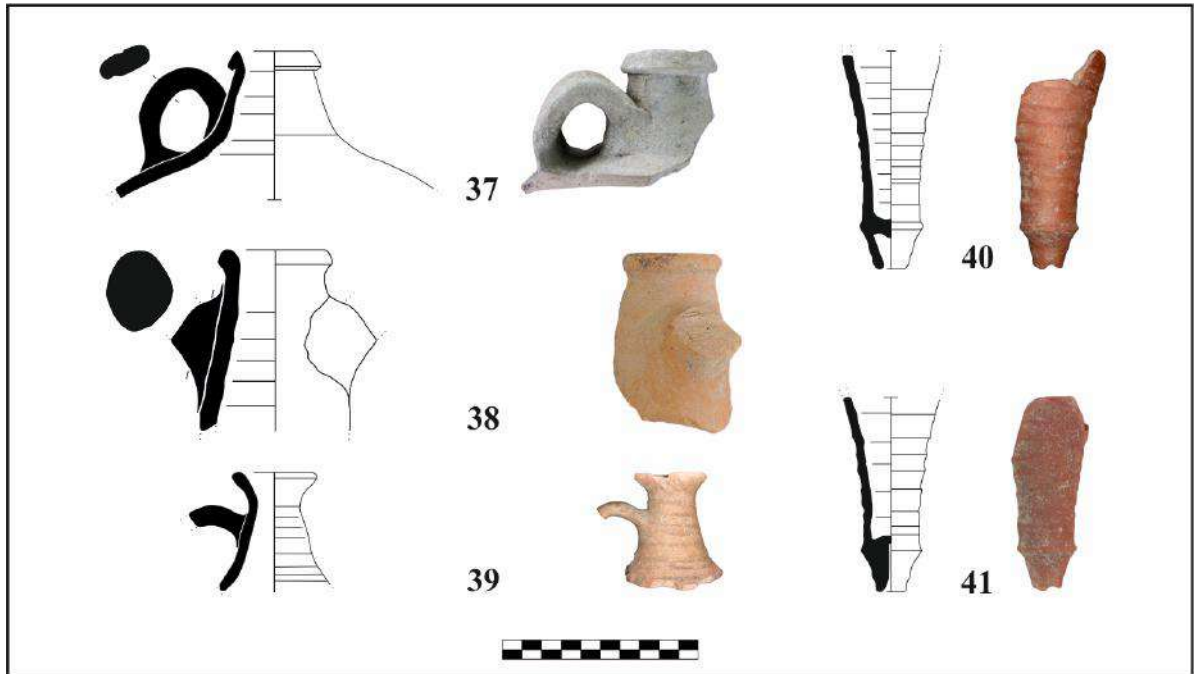
²⁹⁴ Hammond 2015, no. 164, 168.

²⁹⁵ Stănescu 2018, fig. 10/1.

²⁹⁶ Aktaş 2018, kat. no. 637, 643-644.

²⁹⁷ Orhan 2018, kat. no. 14.

Katalog No: 37	Kazı No: P16- CER 25	Fig. No: 12
Tip/Form: MRA 3 (<i>Proto-LRA 3</i>)	Köken: Ephesos ve Aphrodisias	
Kil Rengi: 7.5 YR 5/4 Brown	Astar R.: 10 YR 6/4 Light Yellowish Brown	
Yükseklik: 7.5 cm	Ağız Ç.: 4 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kum, az kireç		
Tarih: MS 3. yüzyıl		
Katalog No: 38	Kazı No: P17-CFD 90	Fig. No: 12
Tip/Form: MRA 3 Agora F65-66	Köken: Ephesos ve Aphrodisias	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/6	Astar R.: 5 YR 6/6	
Yükseklik: 9.3 cm	Ağız Ç.: 5 cm	
Kil Katkısı: Orta kum, orta kireç, az mika, az taşcık		
Tarih: MS 3. yüzyıl		
Katalog No: 39	Kazı No: P08-ADB 1	Fig. No: 12
Tip/Form: MRA 3	Köken: Ephesos ve Aphrodisias	
Kil Rengi: 2.5 YR 7/8 Light Red	Astar R.: 2.5 YR 7/6 Light Red	
Yükseklik: 6 cm	Ağız Ç.: 4.5 cm	
Kil Katkısı: Az kireç, az kum, az mika		
Tarih: MS 3. yüzyıl		
Katalog No: 40	Kazı No: P08- ADZ 16	Fig. No: 12
Tip/Form: LRA 3/A3	Köken: Ephesos, Bergama, Sardes	
Kil Rengi: 2.5 YR 3/6 Dark Red	Astar R.: 2.5 YR 4/6 Red	
Yükseklik: 11 cm	Kaide Ç.: 1.5 cm	
Kil Katkısı: Yoğun altın mika, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		
Katalog No: 41	Kazı No: P08- ADA 7	Fig. No:
Tip/Form: LRA 3/A3	Köken: Ephesos, Bergama, Sardes	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8 Red	Astar R.: 2.5 YR 5/6 Red	
Yükseklik: 9.1 cm	Kaide Ç.: 1.5 cm	
Kil Katkısı: Yoğun altın mika, az kum, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		



Figür 12: Late Roman Amphora 3

Late Roman Amphora 4

Geç Antik Dönem'in en yaygın ticari kaplarından biri olan, üretim ve tipolojik gelişimi yönünden birçok araştırmacı tarafından incelenen LRA 4 grubu, D. Pieri tarafından yapılan çalışma ile morfolojik form gelişimine göre A ve B olarak iki ana tipe, A1, A2 ve B1,

B2, B3 olarak 5 farklı alt tipe ayrılarak sınıflandırılmıştır²⁹⁸. Gruba ait formlar morfolojik açıdan kısa, ucu yuvarlaklaştırılmış veya dik, dışa çekik ağız kenarı, ağız kenarı üzerinde karakteristik olarak gözlemlenen gelişi güzel dağılmış kil parçacıkları, çoğunlukla omuzla bütünleşmiş silme bir boyun, omzun üzerinde başlayarak gövdeyle birleşen ince oval kesitli kulak formunda yivli halka şeklinde kısa kulplar, kulpların altında ve daralan oval kaidenin üzerinde ince karakteristik yivlere sahiptir²⁹⁹. Kil genellikle kırmızı (2.5 YR 7/6), kırmızımsı kahverengi (5 YR 5/4) ve nadiren pembe (7.5 YR 7/4) tonlarında olup, içinde gri renkli kumtaşları, iri ya da ince taneli kireç ile birlikte bazı örneklerde altın renkli mika ve ince deniz kabuğu katkıları vardır³⁰⁰. Araştırmalar neticesinde, LRA 4 grubuna ait formların, Levant Bölgesi'ndeki atölyelerde üretildiği anlaşılmıştır³⁰¹. Yapılan analizler bu formlarda şarap, tahıl, zeytinyağı ve özellikle de susam yağının taşındığını göstermiştir³⁰².

MS 1. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar üretildiği bilinen gruba ait amphoraların Güneydoğu Akdeniz, Kuzey Afrika, Batı Avrupa ve Karadeniz'deki yerleşimlerde özellikle MS 4. ve 6. yüzyıl arasına tarihlenen tabakalarda yaygın olarak ele geçtiği görülmektedir³⁰³.

Parion Yamaç Hamamı'nda ele geçen gruba ait örnekler LRA 4A/A2 alt tipi içine dahil ettiğimiz **42** numaralı, büyük oranda üzeri kil parçacıklı yukarı çekik ağız kenarı, sıra derin yivli oval omuz kısmı ve kulak şeklindeki kulpları korunmuş üst bölüm parçası; LRA 4B/B1 alt tipi içerisine dahil ettiğimiz **43** ve **44** numaralı ağız, boyun, omuz ve kulak şeklinde kulpları korunmuş üst kısım parçaları; LRA 4B/B2 alt tipi içerisine dahil ettiğimiz **45** numaralı ağız, kulp, omuz, üzeri yivli gövde kısmı büyük oranda korunmuş kontekst buluntusu ile temsil edilmektedir.

Yamaç Hamamı kazıları sırasında yoğunlukla ele geçen LRA 4 grubunun A2 alt tipine dahil ettiğimiz **42** numaralı örneğimizi tabaka verileri ve Negev³⁰⁴, Marina el-Alamein³⁰⁵, el-Ashmunein³⁰⁶, Baramus³⁰⁷, Alexandria³⁰⁸, Beyrut³⁰⁹, Butrint³¹⁰, Tomis³¹¹, Onhezmi³¹², Chersenessos³¹³, Torone³¹⁴, Tarragona³¹⁵, Porto Torres³¹⁶, Napoli³¹⁷, Mattinata³¹⁸, Marsilya³¹⁹, Roma³²⁰, Elaiussa Sebaste³²¹, Nea Paphos³²², Arykanda³²³, Tarsus³²⁴,

²⁹⁸ Bonifay – Pieri 1995, 112, fig. 9; Pieri 2005, 103-108, fig. 66.

²⁹⁹ Pieri 2005, 103-108.

³⁰⁰ Riley 1975, 30; Riley 1979, 220; Keay 1984, 460; Peacock – Williams 1986, 199; Majcherek 1995, 164-165; Reynolds 2004, 358.

³⁰¹ Riley 1975, 27-31; Peacock – Williams 1986, 196-199; Blakely 1987, 227-239; Empereur – Picon 1986, 108; Empereur – Picon 1989, 243; Pieri 2005, 109-110.

³⁰² Pieri 2005, 110.

³⁰³ Riley 1979, 220; Peacock – Williams 1986, 198; Pieri 2005, 106-108; Şenol 2009, 158.

³⁰⁴ Ballet 1997a, lev. I/2; Ballet 1997b, 131, lev. I/3.

³⁰⁵ Majcherek 1993, 219, fig. 1/17.

³⁰⁶ Bailey 1983, 140, fig. 78/1-2; Bailey 1991, lev. 78c; Bailey 1996, 79-80, fig. 51/1-7.

³⁰⁷ Konstantinidou 2012, no. 421.

³⁰⁸ Majcherek 1992, 53, no. 64; Majcherek 1995, 166-168.

³⁰⁹ Aubert 1996, 79, fig. 11.

³¹⁰ Reynolds 2019, fig. 3.12/10.

³¹¹ Opait 1996, 54-55, lev. 9/5, 12A.

³¹² Lako 1984, 197, lev. 3/ no. 11-13.

³¹³ Romanchouk *et al.* 1995, lev. 7/22.

³¹⁴ Papadopoulos 1989, 94, fig. 14a.

³¹⁵ Keay 1984, fig. 121/2-8; Remola-Vallverdu 1989, 284-297; Remola-Vallverdu 1993, 151-153, fig. 107/5.

³¹⁶ Villedieu 1984, 175.

³¹⁷ Arthur 1985, 250-251.

³¹⁸ Grelle – Volpe 1994, fig. 25/13.

³¹⁹ Pieri 2005, no. 9, 13, 17, 22, 25, 32, 37, 39.

³²⁰ Volpe 1985, 163, no. 27-28; Carignani – Pacetti 1989, 5-16.

³²¹ Kızılarlanoglu 2016, kat. no. 75-85.

³²² Rowe 2004, fig. 109-1-3.

³²³ Yaman 2018, kat. no. 460-464.

³²⁴ Goldman 1950, lev. 167/835.

Pompeiopolis³²⁵, Constantinopolis³²⁶, Kekova Sualtı Araştırmaları³²⁷, Sinope F Batığı³²⁸, Alexandria Greco-Roman Müzesi³²⁹ ve Bodrum Müzesi'nde³³⁰ tespit edilen benzer örnekleri yardımıyla MS 4. yüzyıl sonu-5. yüzyılın ilk yarısı içerisine; B1 alt tipi içerisine dahil ettiğimiz **43** ve **44** numaralı örneklerimizi tabaka verileri ve Atlit³³¹, Alexandria³³², de-Akademia (Mereotis)³³³, Berenike³³⁴, Korinthos³³⁵, Hispalis³³⁶, Torone³³⁷, Tarragone³³⁸, Saraçhane³³⁹, Arykanda³⁴⁰, Antandros³⁴¹, Kekova Sualtı Araştırmaları³⁴², Sinope F Batığı³⁴³, Silifke Müzesi³⁴⁴ ve Bodrum Müzesi'nde³⁴⁵ tespit edilen benzer örnekleri yardımıyla MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-MS 6. yüzyıl içerisine; B2 alt tipi içerisine dahil ettiğimiz **45** numaralı buluntu ise yapıdaki kontekst verilerinin desteklemesiyle MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 7. yüzyıl başı arasına tarihlendirilmiştir. B2 alt tipinin form özellikleri yönünden benzerleri ise Kellia³⁴⁶, Baramus³⁴⁷, Alexandria³⁴⁸, Alexandreia Gabbari Nekropolü³⁴⁹, Jerusalem³⁵⁰, Beyrut³⁵¹, Thasos³⁵², Kalavastos³⁵³, Sacidava³⁵⁴, Ibida³⁵⁵, Topraichioi³⁵⁶, Murighiol³⁵⁷, Chersonesos³⁵⁸, Berenike³⁵⁹, Kartaca³⁶⁰, Korinthos³⁶¹, Tarragone³⁶², Butrint³⁶³, Nagidos³⁶⁴, Elaiussa Sebaste³⁶⁵, Arykanda³⁶⁶, Pompeiopolis³⁶⁷, Olba³⁶⁸, Kekova Sualtı Araştırmaları³⁶⁹,

³²⁵ Opait 2018, fig. 19.

³²⁶ Asal 2010, kat. no. A9.

³²⁷ Orhan 2018, kat. no. 25.

³²⁸ Opait *et al.* 2019, fig. 6a-b.

³²⁹ Şenol 2018, kat. no. 372-376.

³³⁰ Alpözen *et al.* 1995, no. 461.

³³¹ Zemer 1977, lev. XVIII no. 49-50.

³³² Empereur – Picon 1989, 240, fig. 23; Majcherek 1995, 173, lev. 4.

³³³ Pichot – Şenol 2015, fig. 3.

³³⁴ Riley 1979, fig. 92, no. 351-353.

³³⁵ Bailey 1983, fig. 78; Slane – Sanders 2005, 263, fig. 5, no. 2.26.

³³⁶ Carredano *et al.* 2007, 135, 143, fig. 3, no. 13.

³³⁷ Cambitoglou – Papadopoulos 1991, 156, fig. 11.

³³⁸ Keay 1984, fig. 121-123.

³³⁹ Hayes 1992, 62, fig. 22/5.

³⁴⁰ Yaman 2018, kat. no. 465-466.

³⁴¹ Aktaş 2018, kat. no. 648.

³⁴² Orhan 2018, kat. no. 26.

³⁴³ Opait *et al.* 2019, fig. 7a-b.

³⁴⁴ Alkaç 2013, fig. 11.

³⁴⁵ Alpözen *et al.* 1995, Env. no. 1.13.83.

³⁴⁶ Egloff 1977, lev. 60/3 (Type 182); Ballet – Picon 1987, 31, fig. 4/I.

³⁴⁷ Konstantinidou 2012, no. 422-436.

³⁴⁸ Empereur – Picon 1989, 240, fig. 23; Empereur – Picon 1992, 150, fig. 6; Majcherek 1992, 106-107; Majcherek 1995, 175, lev. 6/1-6.

³⁴⁹ Şenol 2001, fig. 10.8.

³⁵⁰ Magness 1992, fig. 9/7-8, fig. 12/14.

³⁵¹ Aubert 1996, 79, fig. 12.

³⁵² Abadie-Reynal – Sadini 1992, fig. 24/CC320.

³⁵³ Mclellan – Rautman 1994, 305, fig. 10/34.

³⁵⁴ Scorpan 1976, lev. XIII/4, lev. XXI/4; Scorpan 1977, fig. 41/5-6.

³⁵⁵ Opait 1991a, 31, fig. 6/25, 27, 29-35.

³⁵⁶ Opait 1991b, 234, fig. 16/1-2.

³⁵⁷ Opait 1996, lev. 9/7, 9-10, 12.

³⁵⁸ Sazanov 1991, lev. 10/4; Romanchouk *et al.* 1995, lev. 6 no. 23-24; Sazanov 1997, 89, fig. 1/4.

³⁵⁹ Riley 1981, 111, fig. 8/11; Fulford – Peacock 1984, fig. 35/12-13.

³⁶⁰ Riley 1979, fig. 92/354.

³⁶¹ Hammond 2015, no. 175-179.

³⁶² Keay 1984, 280-281; Remola-Vallverdu 1993, fig. 107/4.

³⁶³ Reynolds 2019, fig. 5.6/35.

³⁶⁴ Şenol – Aşkın 2007, kat. no. 67-69.

³⁶⁵ Kızılarşanoğlu 2016, kat. no. 86, 93-105.

³⁶⁶ Yaman 2018, kat. no. 467-468.

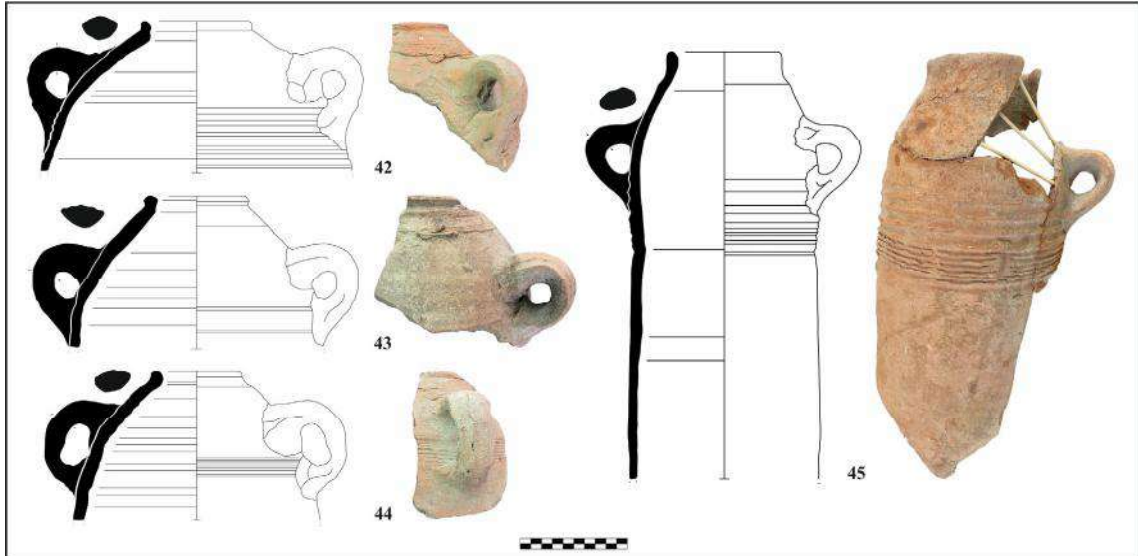
³⁶⁷ Opait 2018, fig. 20.

³⁶⁸ Aydın 2019, kat. no. 131-134.

³⁶⁹ Orhan 2018, kat. no. 27.

Yassı Ada I Batığı³⁷⁰, Mersin Müzesi³⁷¹, Alexandria Greco-Roman Müzesi³⁷² ve Çanakkale Müzesi'nde³⁷³ tespit edilmiştir.

Katalog No: 42	Kazı No: P12- ASI 9	Fig. No: 13
Tip/Form: LRA 4/ A2	Köken: Levant	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 5 YR 6/6 Reddish Yellow- 10 YR 6/3 Pale Brown	
Yükseklik: 14.1 cm	Ağız Ç.: 10 cm	Gövde Ç.: ~29.1 cm
Kil Katkısı: Yoğun kireç, orta mika, az kum		
Tarih: MS 4. yüzyıl sonu-5. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 43	Kazı No: P12- ARZ 23	Fig. No: 13
Tip/Form: LRA 4/ B1	Köken: Levant	
Kil Rengi: 7.5 YR 5/4 Brown	Astar R.: 7.5 YR 6/4 Light Brown	
Yükseklik: 14.2 cm	Ağız Ç.: 9 cm	Gövde Ç.: ~23.6 cm
Kil Katkısı: Az mika, az kum, az taşcık		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		
Katalog No: 44	Kazı No: P12- ASI 8	Fig. No: 13
Tip/Form: LRA 4/ B1	Köken: Levant	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Yellowish Red	Astar R.: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown	
Yükseklik: 14.3 cm	Ağız Ç.: 8 cm	Gövde Ç.: ~23.1 cm
Kil Katkısı: Yoğun taşcık, az altın mika, az kireç, az şamot		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		
Katalog No: 45	Kazı No: P15- CAB 116	Fig. No: 13
Tip/Form: LRA 4/ B2	Köken: Levant	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Yellowish Red	Astar R.: 5 YR 6/4 Light Reddish Brown	
Yükseklik: 40 cm	Ağız Ç.: 10.5 cm	Gövde Ç.: 17.8 cm
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç, az şamot, az taşcık, az kuvars		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyıl başı		



Figür 13: Late Roman Amphora 4

Late Roman Amphora 5/6

LRA 5/6 veya diğer bir deyişle “Bag-Shaped (Torba Form)” olarak bilinen bu grup amforalar, MS 4. yüzyılın başlarında üretilmeye başlamış ve MS 10. yüzyıla kadar başta Levant, Palestine ve Mısır olmak üzere farklı bölgelerde üretilmiştir³⁷⁴. Gruba ait formlar D.

³⁷⁰ Bass 1982, 184, fig. 8-19/P73.

³⁷¹ Kerem 1999, kat. no. 17.

³⁷² Şenol 2018, kat. no. 377-411.

³⁷³ Başdemir 2019, Env. no. 2991, 3005, 5907, 6187.

³⁷⁴ Engemann 1992, 157-158; Vogt 1997, 258; Bailey 1998, 137; Ballet – Dixneuf 2004, 70; Pieri 2005, 124-125; Dixneuf 2011, 142-153.

Pieri tarafından “Tip 1-5” olarak 5 ana tipe, bu beş ana tipten Tip 1/1A-1B ve Tip 2/2A-2B form gelişimine göre, kendi içinde alt tiplere ayrılmıştır³⁷⁵.

Yapı buluntuları arasında ele geçen Tip 1/1B, 1A tipine göre 7 cm çapında daha alçak bir ağız kenarına, bitiş kısmı şişirilmiş, silindirik daha dar bir gövdeye, sadece omuz üzerinde yivlere ve yaklaşık 6 lt kapasiteye sahiptir. Tip 1’e ait alt tiplerde kil yapısı benzer olup, bu formlarda kil genellikle sarımsı kırmızı (5 YR 6/6- 7/6) ve kırmızı (2.5 YR 5/6) tonlarda, kum, kalsit, kuvars ve nadiren de altın mika katkıları içermektedir. Tip 1/1B’de olduğu gibi, Tip 2/2B de üzeri yivli, tamamen silindirik, dar bir gövdeye sahiptir. Her iki alt tipin de kil yapısı benzer olup, genellikle Tip 2’ye ait formlarda iki farklı kil olduğu bilinmektedir. İlk kil, kırmızı (2.5 YR 5/6) tonunda, sert, siyah, gri ve kahverengi renklerde katkı maddeleri ile birlikte kuvars ve kalsit içerir. İkinci kil, açık kahverengi (7.5 YR 6/4) ve açık kırmızımsı (2.5 YR 6/8) tonlarındadır ve kireç, kum, kuvars katkıları içerdiği görülmektedir³⁷⁶.

Yamaç Hamamı buluntuları arasında, LRA 5/6 formları Tip 1B içine dahil ettiğimiz 46 numaralı dikey ağız ve üzeri yivli omuz kısmı korunmuş parça; LRA 5/6 Tip 2B içine dahil ettiğimiz 47 numaralı yaklaşık 5 cm çapa sahip, üzeri yivli dip kısmı parçası ile temsil edilmektedir. Morfolojik geometrik açıdan kendi içinde heterojen özelliklere sahip olan LRA 5/6 amphora grubunun, Parion’daki buluntularında da bu çeşitlilik oldukça dikkat çekmekle birlikte, bu gruba ait buluntuların kil yapılarında da heterojenik bir yapı görülmektedir.

Erken tarihli örneklerinin MS 1. yüzyıla birlikte üretimine başlandığı, geç grup örneklerinin ise MS 3. yüzyılın ikinci yarısından MS 7. yüzyılın ikinci yarısına kadar üretimine devam edildiği bilinen LRA 5/6 grubuna ait yapıdaki buluntulardan Tip 1B içerisinde değerlendirdiğimiz 46 numaralı örneğimiz Argos³⁷⁷, Korinthos³⁷⁸ ve Marsilya’da³⁷⁹ tespit edilen benzer örnekler yardımıyla MS 5. yüzyıla; Tip 2B içerisinde değerlendirdiğimiz 47 numaralı örneğimiz ise Marsilya³⁸⁰, Atina³⁸¹, Argos³⁸², Korinthos³⁸³, Saraçhane³⁸⁴, Pella³⁸⁵, Jerusalem³⁸⁶, Pompeiopolis³⁸⁷ ve Olba’da³⁸⁸ tespit edilen benzerleri ve ele geçtikleri tabaka verileri sayesinde MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyıl içerisine tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 46	Kazı No: P13- BAN 7	Fig. No: 14
Tip/Form: LRA 5/6 - Type 1B	Köken: Mısır (?)	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 2.5 Y 7/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 6.7 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç, az şamot		
Tarih: MS 5. yüzyıl		

Katalog No: 47	Kazı No: P18- CKT 18	Fig. No: 14
Tip/Form: LRA 5/6 - Type 2B	Köken: Levant	
Kil Rengi: 5 YR 7/4 Pink	Astar R.: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	
Yükseklik: 5.3 cm	Kaide Ç.: 3.5 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az kireç, az mika, az taşcık		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		

³⁷⁵ Pieri 2005, 114-128, fig. 76.

³⁷⁶ Ballet 2003, 146; Pieri 2005, 116-122, 124-125.

³⁷⁷ Aupert 1980, 439, fig. 45/321; Abadie-Reynal 1989b, 55, fig. 12.

³⁷⁸ Williams *et al.* 1974, 32, lev. 8/50; Johnson 1986, 591-593, fig. 1/a-c, fig. 2/a-b.

³⁷⁹ Pieri 2005, lev. 43/1.

³⁸⁰ Pieri 2005, lev. 44/4-7.

³⁸¹ Robinson 1959, 68, K108.

³⁸² Aupert 1980, 441, no. 329; Abadie-Reynal – Sodini 1992, 57-58, fig. 25/CC328.

³⁸³ Hammond 2015, no. 185-190.

³⁸⁴ Hayes 1992, 65-66, fig. 48/172-173 (Type 8).

³⁸⁵ Watson 1992, 138-239, fig. 8/62, fig. 9/72; Watson 1995, 314-315, fig. 7.

³⁸⁶ Magness 1992, 178-179, fig. 9/6, 9; Magness 1993, 224.

³⁸⁷ Opait 2018, fig. 21-22.

³⁸⁸ Aydın 2019, kat. no. 137.



Figür 14: Late Roman Amphora 5/6

Late Roman Amphora 8 (Agora M273)

LRA 8 veya Agora M273 olarak bilinen bu gruba ait formlar, Ege Adaları ve Batı Anadolu Bölgesi'nde birçok merkezde, MS 3. yüzyılın ikinci yarısı ile 5. yüzyıl sonu arasında üretilmiştir³⁸⁹. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, gruba ait formların morfolojik açıdan oldukça heterojen özellikler gösterdiği tespit edilmiştir³⁹⁰.

Genel morfolojik özellikleri dikkate alındığında, LRA 8 (Agora M273) amphoraları hafif dışa çekik şişirilmiş bant şeklinde ağız kenarına, bazen üzeri yivli bazense de yivsiz boyna, oval kesitli, boyunda başlayıp omuz üzerinde sonlanan üzeri yivli kulplara, ovoid yapıda bazen alt kısmında bazense orta kısmından şişirilmiş üzeri yivli gövdeye, içi dolu konik yapıda küçük dip kısmına sahiptir³⁹¹. LRA 8 formlarının genel kil yapıları oldukça heterojendir. Kil yapısı, sert dokulu çoğunlukla iyi fırınlanmış olup, yoğun miktarda altın ya da gümüş renkli mika, kalsit, kuvars, taş parçacıkları, sarı, beyaz, koyu kahverengi, gri ve ince siyah parçacık katkıları içerir³⁹². Gruba ait amphoralardan çoğunun petrografik açıdan, Maeandros Vadisi çevresinde üretimi yapılan LRA 3 ve Ephesos 56 amphoraları ile benzerlik gösterdiği düşünülmektedir³⁹³.

LRA 8 (Agora M273) amphoraları Akdeniz dışında, Karadeniz'in kuzey ve batı kıyılarına kadar dağılım göstermiştir. Dağılım alanlarında yoğunluk, formların üretim bölgesi olan Doğu Akdeniz olmasına rağmen, Batı Akdeniz'de, Marsilya, Hispania, Gallia ve İtalya'da bulunan merkezlerde yapılan kazılarında da gruba ait formların ele geçtiği bilinmektedir³⁹⁴.

Gruba ait Yamaç Hamamı buluntuları ağız, boyun ve kulp kısmı korunmuş halde ele geçen 48, 49, 50 ve 51 numaralı üst kısım parçaları ve bu gruba ait karakteristik özellik gösteren içi dolu dip kısımları olan 52 numaralı amphora parçaları ile temsil edilmektedir.

Yapıda bulunan LRA 8 (Agora M273) grubuna ait formları morfolojik olarak ele aldığımızda, bu gruba ait buluntuların genel form özelliklerini birebir yansıttıkları görülmektedir. Petrografik açıdan ise bu örneklerde kesitte kırmızı (10 R 4/6- 5/8) ve açık kırmızı (2.5 YR 5/6- 6/6- 6/8) tonları, formların yüzeyinde açık veya koyu tonlarda farklı astarların uygulanmış olduğu görülebilir.

Etkin tarih aralığının MS 3. yüzyılın sonu ile MS 7. yüzyıl sonu arasına denk geldiği bilinen LRA 8 (Agora M273) grubuna dahil ettiğimiz buluntulardan 48, 49, 50, 51 ve 52 numaralı parçalar MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ve MS 5. yüzyıl içine tarihlendirilmiş olup, bu formların yakın tarihli benzerlerine Roma³⁹⁵, Ravenna³⁹⁶, Tarragona³⁹⁷, Marsilya³⁹⁸,

³⁸⁹ Arthur 1990, 283; Pieri 2005, 134, fig. 89-90; Şenol 2009, 155.

³⁹⁰ Bonifay – Pieri 1995, 114; Arthur 1998, 167.

³⁹¹ Şenol 2003a, 90-94.

³⁹² Riley 1979, 227; Opait 1996, 211; Reynolds 2004, 223-224, Fab. 5B-5D; Pieri 2005, 132-133.

³⁹³ Pieri 2005, 136; Ladstätter 2008, 182; Bezeczky 2012, 5.

³⁹⁴ Scorpan 1977, 272, Type III, fig. 5/1; Bonifay – Pieri 1995, 114; Arthur 1998, 157-184; Şenol 2003a, 92; Pieri 2005, 132-137; Şenol 2009, 155-156.

³⁹⁵ Panella *et al.* 2010, 57, 67.

³⁹⁶ Cirelli 2007, 49.

Kartaca³⁹⁹, Saraçhane⁴⁰⁰, Yenikapı⁴⁰¹, Antandros⁴⁰², Thasos⁴⁰³, Butrint⁴⁰⁴, Durres⁴⁰⁵, Ephesos⁴⁰⁶, Patara⁴⁰⁷, Limyra⁴⁰⁸, Arykanda⁴⁰⁹, Beyrut⁴¹⁰, Girit Adası⁴¹¹, Alexandria Gabbari Nekropolü⁴¹², Chernyakov Bölgesi⁴¹³, Yassı Ada Batığı⁴¹⁴, Alexandria Greco-Roman Müzesi⁴¹⁵ ve Çanakkale Müzesi'nde⁴¹⁶ rastlanılmıştır.

Katalog No: 48	Kazı No: P14- BDZ 14	Fig. No: 15
Tip/Form: LRA 8 (Agora M273)	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 7.5 YR 7/4 Pink	Astar R.: 7.5 YR 7/6 Reddish Yellow	
Yükseklik: 12.4 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Orta kireç, orta şamot, az kum, az mika		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl		
Katalog No: 49	Kazı No: P12- ATF 2	Fig. No: 15
Tip/Form: LRA 8 (Agora M273)	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 7.5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 5 YR 7/8 Reddish Yellow	
Yükseklik: 11 cm	Ağız Ç.: 11 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kum		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl		
Katalog No: 50	Kazı No: P16- CFD 59	Fig. No: 15
Tip/Form: LRA 8 (Agora M273)	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 10 R 5/8 Red	Yüzey R.: 10 R 5/8 Red	
Yükseklik: 10.2 cm	Ağız Ç.: 10.5 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl		
Katalog No: 51	Kazı No: P16- CEV 20	Fig. No:
Tip/Form: LRA 8 (Agora M273)	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: Dış: 2.5 YR 5/3 Reddish Brown- İç: 2.5 YR 5/8 Red	Astar R.: 10 YR 7/2 Light Gray	
Yükseklik: 15.8 cm	Ağız Ç.: 11 cm	
Kil Katkısı: Az kum, orta mika, orta kireç, orta taşcık		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl		
Katalog No: 52	Kazı No: P15-CBM 27	Fig. No:
Tip/Form: LRA 8 (Agora M273)	Köken: Ege Adaları ve Batı Anadolu	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/6	Astar R.: 10 YR 8/4	
Yükseklik: 6.5 cm	Kaide Ç.: 2 cm	
Kil Katkısı: Orta mika, orta kireç, az şamot		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl		

³⁹⁷ Remola-Vallverdu 1989, 279-280.

³⁹⁸ Bonifay *et al.* 1989, 663.

³⁹⁹ Garcia-Vargas 2011, 87.

⁴⁰⁰ Hayes 1992, 62-63, 223, fig. 22/2.

⁴⁰¹ Asal 2010, kat. no. A1.

⁴⁰² Açar 2017, 122, no. 69; Aktaş 2018, kat. no. 649.

⁴⁰³ Abadie-Reynal – Sodini 1992, fig. 26/344-346.

⁴⁰⁴ Reynolds 2004, 233-234, fig. 13/199-201, 336b-e.

⁴⁰⁵ Shkodra 2003, 79-82, tab. 11/2-4, tab. 11/6-7, 9, tab. 16/1-2,4-5, 8, tab. 18/6, tab. 19/3-4, tab. 20/2-3.

⁴⁰⁶ Ladstätter 2008, 116, 146, T303, T315, K290, K470; Bezeczky 2013, 156-157, tab. 48/619-620.

⁴⁰⁷ Şen 2017, lev. 130, no. 990.

⁴⁰⁸ Lemaitre 2007, 399, fig. 12/9.

⁴⁰⁹ Yaman 2018, kat. no. 493-497.

⁴¹⁰ Reynolds 2010, 94-96.

⁴¹¹ Gallimore 2011, 339.

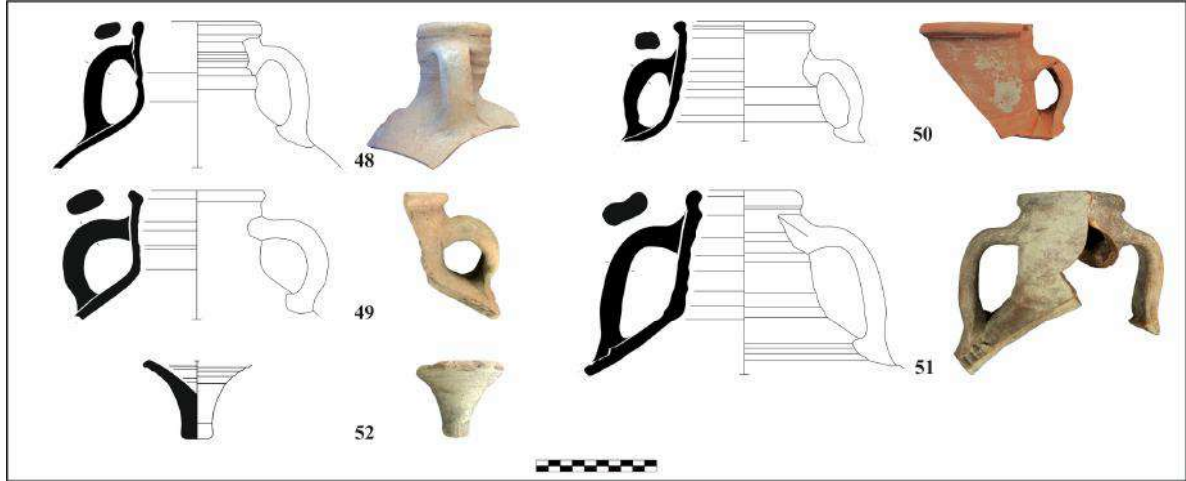
⁴¹² Şenol 2000, lev. 30, şek. 107; Şenol 2001, 395, 10. 31; Şenol 2007, 66, 68.

⁴¹³ Magomedov 2010, 77, lev. 41/5-8.

⁴¹⁴ Bass – Van-Doorninck 1971, lev. 2/8.

⁴¹⁵ Şenol 2018, kat. no. 354.

⁴¹⁶ Başdemir 2019, Env. no. 5927, 6185.



Figür 15: Late Roman Amphora 8 (Agora M273)

Ephesos 56

Ephesos Tip 56 ismiyle bilinen bu grup örnekler ilk kez T. Bezecky tarafından yapılan sınıflandırmada bu isimlendirme ile tanıtılmıştır⁴¹⁷. Bu grup formların MS 4. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başı arasında Ephesos veya bu yerleşime yakın bir yerde üretimi yapılmıştır⁴¹⁸.

Morfolojik olarak bu tip, hafifçe yuvarlanmış veya düz küçük bir ağız kenarına, kısa, silindirik kavisli bir boyna, ağzın hemen altından başlayarak omuza bağlanan ince cidarlı açılı kulplara, içi dolu sivri bir kaide ile son bulan, armut şeklinde bir gövde yapısına sahiptir. Formların boyutları genel olarak küçüktür. Kil, kırmızı (2.5 YR 4/6- 5/8), kırmızımsı kahverengi (5 YR 4/4- 5/6- 7/6), açık kahverengi (2.5 YR 7/3- 7.5 YR 6/4), soluk kahverengi (10 YR 8/2) tonları ile bazen beyaz (7.5 YR 8/1) veya pembe (7.5 YR 7/4) tonlarında olup, kum taşı, beyaz ve altın renklerinde mika parçacıkları ile kireç katkıları içermektedir⁴¹⁹.

Yapıda ele geçen Ephesos 56 grubuna ait amphora formları dar açılı ağız, ince dar boyun, küçük kulak şeklindeki kulpları, torba şeklindeki ovoid gövdeleri ve küçük içi dolu dip kısımları korunmuş olan 53 ve 54 numaralı formlar, sadece ağız, boyun ve kulp kısmı korunmuş olan 55 numaralı amphora parçası ile temsil edilmektedir.

Gruba ait buluntular petrografik olarak incelendiğinde, 2 farklı kil grubu dikkat çekmektedir. Özellikle yapıdaki kontekst kazıları sırasında ele geçen büyük oranda korunmuş 53 ve 54 numaralı örneklerde görülen kil yapısındaki farklılık buna bir örnek olup, killer genellikle Ephesos üretimleriyle benzerdir⁴²⁰. İlk kil grubunun (53, 55) daha açık tonlarda açık kahverengi (2.5 YR 7/3- 7.5 YR 6/4) tonları görülürken, ikinci kil grubunda (54) kırmızı veya kırmızımsı sarı (5 YR 5/6- 5/8) tonları görülmektedir. Bu durumun temel sebebi farklı kaynaklardan alınan kil veya farklı atölye üretimleri olmalıdır.

Yapıda ele geçen gruba ait 53, 54 ve 55 numaralı amphora parçaları, ele geçtikleri tabaka ve kontekst verileri doğrultusunda MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyıl içerisine tarihlendirilmiş, bu formların yakın tarihli benzerlerine Molyvoti⁴²¹, Kartaca⁴²², Onheizm⁴²³, Lezha, Durres⁴²⁴, Yenikapı⁴²⁵, Ephesos⁴²⁶, Smyrna⁴²⁷ ve Kocaeli Müzesi'nde⁴²⁸ rastlanmıştır.

⁴¹⁷ Bezecky 2005, 204.

⁴¹⁸ Bezecky 2010, 355; Didioumi 2011, 74; Bezecky 2013, 26-31, 168.

⁴¹⁹ Shkodra 2009, 313-315; Bezecky 2013, 168-169.

⁴²⁰ Bezecky 2013, 29, 166, 168.

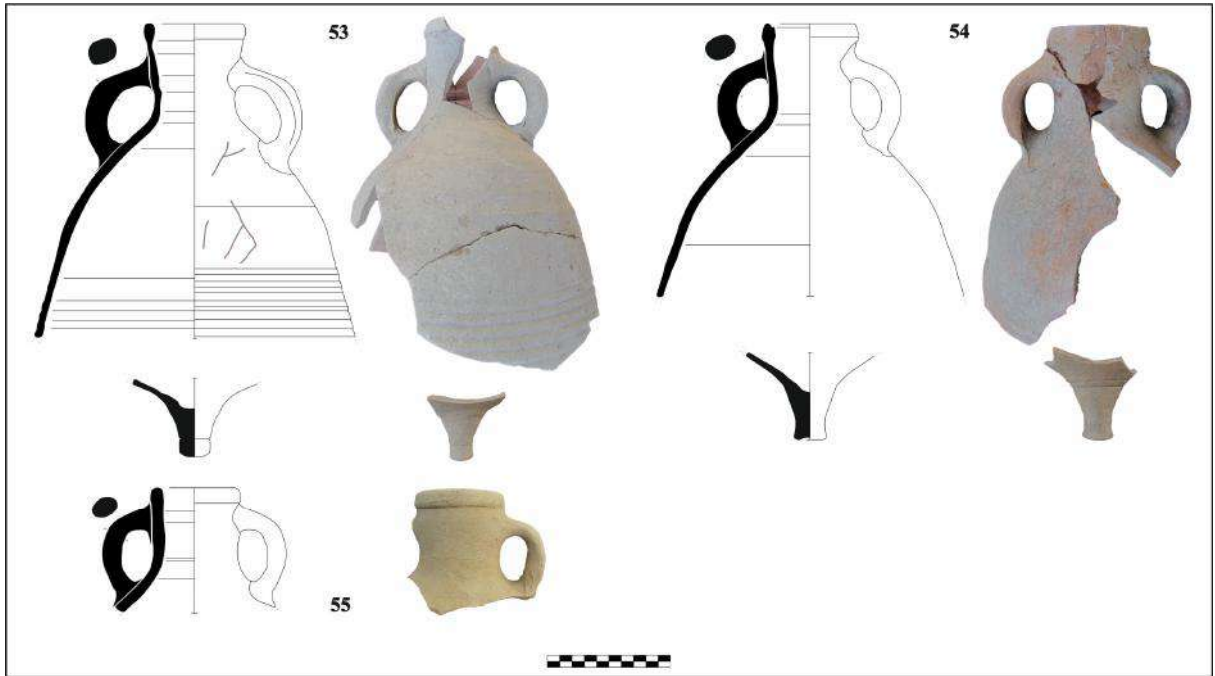
⁴²¹ Mowat 2016, no. 60-62.

⁴²² Fulford – Peacock 1984, 123, no. 8-9.

⁴²³ Lako 1993, 244, tab. I.19.

⁴²⁴ Shkodra 2009, 311-324.

Katalog No: 53	Kazı No: P15- CAB 121	Fig. No: 16
Tip/ Form: Ephesos 56	Köken: Ephesos/Kos	
Kil Rengi: 7.5 YR 6/4 Light Brown	Astar R.: 10 YR 7/3 Very Pale Brown	
Yükseklik: 26 + 6 cm	Ağız Ç.: 8 cm	Gövde Ç.: 26.3 cm
Kil Katkısı: Orta mika, az kum, az kireç, az taşcık	Dipinto R.: 10 YR 5/6 Yellowish Brown	Kaide Ç.: 2.5 cm
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		
Katalog No: 54	Kazı No: P15- CAB 171	Fig. No: 16
Tip/ Form: Ephesos 56	Köken: Ephesos/Kos	
Kil Rengi: 5 YR 5/8 Yellowish Red	Astar R.: 5 YR 7/6 Reddish Yellow	
Yükseklik: 29.4 cm	Ağız Ç.: 7 cm	Gövde Ç.: 24.8 cm
Kil Katkısı: Az mika, orta kum, az kireç, orta taşcık		Kaide Ç.: 2 cm
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		
Katalog No: 55	Kazı No: P18- CFB 64	Fig. No: 16
Tip/ Form: Ephesos 56	Köken: Ephesos/Kos	
Kil Rengi: 2.5 Y 7/3 Pale Yellow	Astar R.: 2.5 Y 7/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 10.2 cm	Ağız Ç.: 7 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl		



Figür 16: Ephesos 56

Samos Cistern (Sarnıç) Tip

Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip olarak bilinen bu amphoralar, tipolojik isimlerini yoğun olarak ele geçtiği Samos Adası'ndaki Sarnıç yapısından almıştır⁴²⁹. Bu grup, form özellikleri ve üretildikleri bölge yönünden LRA 8 (Agora M273) amphoralarının devamı olarak kabul edilmektedir⁴³⁰.

Morfolojik olarak bu formlar, hafif silme şeklinde düz ağız kenarına, kısa ve geniş, üzeri yivli silindirik boyna, küçük ve kısa oluk yivli kulplara, silindirik, uzun, dip kısmına doğru genişleyen gövdesi üzerinde derin yivlere ve bazen içi dolu sivri, bazen de topuzlu

⁴²⁵ Asal 2010, kat. no. A27.

⁴²⁶ Bezeczky 2013, kat. no. 389-398, 611-618, 861-871.

⁴²⁷ Karcı-Ağlar 2015, kat. no. 450.

⁴²⁸ Çibuk 2019, kat. no. 46.

⁴²⁹ Scorpan 1977, 272; Arthur 1998, 167-168; Bonifay – Pieri 1995, 114.

⁴³⁰ Arthur 1990, 282-283; Şenol 2009, 155.

dip kısmına sahiptir. Formların ortalama yükseklikleri 50-60 cm arasında değişmektedir. Bu formlar genel olarak soluk kahverengiden, koyu kırmızı-kahverengimsi arasında değişen kil renklerine sahiptir⁴³¹.

J. Y. Empereur ve M. Picon'un Elea Limanı'ndaki fırın alanlarındaki atölye çalışmaları, Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip amphoraları seleflerinin Maeandrum Vadisi ve Halikarnassos çevresinde üretilmiş olduğunu ve bunların bölgenin şarabının ihracatında kullanıldığını ortaya çıkartmıştır⁴³². MS 5.-7. yüzyıl içerisinde etkin üretimi ve ihracatı yapıldığı bilinen Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip, Ege Bölgesi, Marmara, Karadeniz, Balkanlar ve Doğu ve Batı Akdeniz'de oldukça yaygın olarak rastlanan bir amphora grubudur⁴³³.

Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip grubuna dahil ettiğimiz Yamaç Hamamı buluntuları, 56 ve 57 numaralı ağız, boyun, kulp ve kısmen bazı örneklerde büyük oranda gövdenin bir bölümü korunmuş formların üst kısım parçaları ile temsil edilmektedir.

MS 5. yüzyıla tarihli erken Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip formlarının daha büyük kapasite ve ölçülere sahip oldukları, geç formlarının ise daha düşük kapasiteli oldukları ve morfolojik anlamda değişikliğe uğradıkları bilinmektedir⁴³⁴. Yapıda ele geçen bu gruba ait formlarda MS 6. yüzyıl özelliği olarak boyut ve kapasitelerin küçüldüğü gözlemlenebilmektedir. Samos Cistern (*Sarnıç*) grubunun geç formlarına ait parçalardan olan 56 ve 57 numaralı örneklerimiz, özellikle yapıdaki kontekst verileri sayesinde MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiş, benzerleri Argos⁴³⁵, Butrint⁴³⁶, Elauisse Sebaste⁴³⁷, Kartaca⁴³⁸, Marano⁴³⁹, Napoli⁴⁴⁰, Roma⁴⁴¹, Myndos⁴⁴², Smyrna⁴⁴³, Arykanda⁴⁴⁴, Constantinopolis⁴⁴⁵, Mersin Müzesi⁴⁴⁶ ve Çanakkale Müzesi'nde⁴⁴⁷ tespit edilmiştir.

Katalog No: 56	Kazı No: P15- CAB 125	Fig. No: 17
Tip/Form: Samos Cistern (<i>Sarnıç</i>)	Köken: Meandrum (Menderes) Vadisi	
Kil Rengi: 5 YR 5/6 Yellowish Red	Astar R.: 7.5 YR 6/2 Pinkish Gray	
Yükseklik: 24.5 cm	Ağız Ç.: 10 cm	Gövde Ç.: 18.1 cm
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç, az taşcık		
Tarih: MS 6. Yüzyıl		

Katalog No: 57	Kazı No: P15- CAB 118	Fig. No: 17
Tip/Form: Samos Cistern (<i>Sarnıç</i>)	Köken: Meandrum (Menderes) Vadisi	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8 Red	Astar R.: 5 YR 6/8 Reddish Yellow	
Yükseklik: 12.5 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Az kum, yoğun mika, az kireç, az taşcık		
Tarih: MS 6. yüzyıl		

⁴³¹ Arthur 1990, 282; Reynolds 2004, 223, FAB. 5B; Pieri 2005, 136; Şenol 2009, 157; Bezeczky 2013, Type 51.

⁴³² Empereur – Picon 1986, 143, 145; Arthur 1989a, 83; Arthur 1990, 283; Williams 1990, 296; Pieri 2005, 132.

⁴³³ Aupert 1980, 440-441; Arthur 1985, 252; Bezeczky 2013, 157-158, n. 617.

⁴³⁴ Pieri 2005, 135.

⁴³⁵ Aupert 1980, 441, fig. 46, no. 324b.

⁴³⁶ Shkodra 2006, 444.

⁴³⁷ Ricci 2007, 172-173.

⁴³⁸ Riley 1981, 111, fig. 8-11.

⁴³⁹ Arthur 1990, 283, fig. 1.

⁴⁴⁰ Arthur 1989a, 83-84, fig. 4.

⁴⁴¹ Manacorda 1995, 127, fig. 5/1.

⁴⁴² Gülsefa 2015, kat. no. 123.

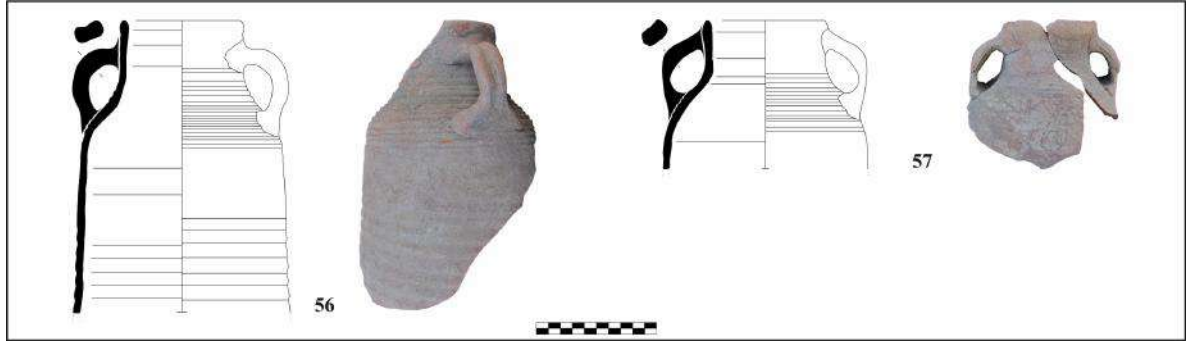
⁴⁴³ Karcı-Ağlar 2015, kat. no. 259-265.

⁴⁴⁴ Yaman 2018, kat. no. 498.

⁴⁴⁵ Asal 2010, kat. no. A16-17.

⁴⁴⁶ Kerem 1999, kat. no. 15.

⁴⁴⁷ Başdemir 2019, Env. no. 3009, 6174, 6175.

Figür 17: Samos Cistern (*Sarmuç*) Tip

8B/Bonifay 38

Kuzey Afrika kökenli olan Keay 8B amphorası Katalonya Bölgesi'nde ele geçen buluntular içinde VIII nolu tipin altında sınıflandırılmıştır⁴⁴⁸. MS 5. yüzyılın ikinci yarısında üretimine başlanan bu grubun en yoğun ihraç edildiği dönemin MS 6. yüzyıl olduğu görülmektedir⁴⁴⁹.

Gruba ait amphoraların karakteristik form özelliklerine baktığımızda, Keay 8A formu ile benzerlik göstermemektedir. Çentik şeklindeki dışa çekik ağız, ağzın hemen altında bant şeklinde kalın yivli bir bölüm ve kademeli silindirik boyna geçiş yapısı, yassı dar açılı kulplar, uzun silindirik geniş gövde ve içi dolu düz bir dip kısmı Keay 8B formunu karakterize etmektedir. Gruba ait üretimlerde kil kesitte rengi tuğla kırmızısı veya turuncu (2.5 YR 6/6), açık kırmızı (10 R 6/8) tonlarda, yüzeyde ise sarı (5 YR 7/6), bej veya beyaz (10 YR 8/3) tonlarındadır⁴⁵⁰.

Keay 8B formunun Byzacena'daki atölyelerde üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Atölyelerin konumu, bu amphora grubunun ağırlıklı olarak zeytinyağının taşınmasında kullanıldığını göstermiştir. Ancak üretim bölgesinin önemli ihraç ürünlerinden olan, *salsamenta* soslarının ve şarap ürünlerinin taşınması için kullanıldığı da önerilmektedir⁴⁵¹.

Keay 8B grubuna ait yapıda ele geçen amphora buluntuları, 58, 59 ve 60 numaralı ağız parçaları ile temsil edilmektedir. Parion'da ele geçen Keay 8B grubuna ait formlardan hareketle bu gruba ait üretimlerin de kendi içinde ağız yapılarına göre ayrılması gerektiği önerilebilir. Öyle ki 58 ve 59 numaralı örnekler ağız parçalarında çentik şeklinde dışa çekik ağzın hemen altında bant şeklinde kalın bir yivle ayrılıp kademeli bir şekilde boyna geçiş bölümünün yüksekliğinin Olbia⁴⁵² ve Albania⁴⁵³ Bölgeleri'nde ele geçen benzer örneklerde de görüldüğü gibi daha yüksek olduğu izlenmektedir. Daha düşük yüksekliğe sahip ağız kenarı olan 60 numaralı örneğin tam form veren bir benzeri Albenga⁴⁵⁴, Lunca⁴⁵⁵, Majura⁴⁵⁶, Thanae⁴⁵⁷, Shkodra⁴⁵⁸, Marsilya⁴⁵⁹, Smyrna⁴⁶⁰ ve Durres⁴⁶¹ yerleşimlerinde ele geçmiştir. Tunus'ta üretilen bazı amphora gruplarında kil henüz yaşken yapılan *grafittilerin*

⁴⁴⁸ Keay 1984, 126-129, fig. 131.

⁴⁴⁹ Bonifay 2004b, 132, fig. 71.

⁴⁵⁰ Keay 1984, fig. 131; Bonifay 2004b, 132, 523, fig. 76, lev. 1, 6-7.

⁴⁵¹ Bonifay 2004a, 141, 471.

⁴⁵² Bonifay 2004b, 131, fig. 71/5.

⁴⁵³ Bushi 2016, tab. LII/442-443.

⁴⁵⁴ Pallarès 1987, fig. 17.

⁴⁵⁵ Bonifay *et al.* 2002/03, fig. 12, no. 154-155

⁴⁵⁶ Bonifay 2004b, 523, lev. 1/7.

⁴⁵⁷ Reynolds 2004, 356, fig. 13/155

⁴⁵⁸ Hoxha 2003, 140, tab. IX/1-6, 12.

⁴⁵⁹ Bonifay – Pieri 1995, fig. 2/14.

⁴⁶⁰ Karcı-Ağlar 2015, kat. no. 373-374.

⁴⁶¹ Shkodra 2003, 68, tab. 22/2; Shkodra 2005, 217, tab. VIII/5.

var olduğu bilinmekte olup, 59 numaralı örnekte de “X” monogramı görülmektedir. Bu monogram formun kapasitesini gösteren bir işaret olmalıdır. Keay 8B grubuna ait formların, Yamaç Hamamı’nda ele geçen örnekleri tabaka verileri doğrultusunda MS 5. yüzyılın ikinci yarısı ile 6. yüzyıl başları arasına tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 58	Kazı No: P18- CFB 35	Fig. No: 18
Tip/Form: Keay 8B/ Bonifay 38	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 7/6 Light Red	Astar R.: 2.5 Y 8/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 6.4 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az taşcık, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl başları		

Katalog No: 59	Kazı No: P16- CDZ 43	Fig. No: 18
Tip/Form: Keay 8B/ Bonifay 38	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/6 Red	Astar R.: 7.5 YR 6/3 Light Brown	
Yükseklik: 6.9 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Az kum, orta mika, az kireç, az şamot		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl başları		

Katalog No: 60	Kazı No: P14- BUZ 7	Fig. No: 18
Tip/Form: Keay 8B/ Bonifay 38	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/8 Light Red	Astar R.: 7.5 YR 8/4 Pink	
Yükseklik: 3.9 cm	Ağız Ç.: 15 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı-6. yüzyıl başları		



Figür 18: Keay 8B/Bonifay 38

Keay 52

MS 4. yüzyıl başı ile 7. yüzyıl ortaları arasında üretimi ve ticareti yapıldığı bilinen Keay 52 grubu, İtalya’nın güneyinde yer alan Güney Calabria ve Doğu Sicilya Bölgeleri’nde üretimi yapılan amphora formlarından biridir⁴⁶².

Keay 52 formlarının ilk kez tanıtılması Atina Agorası buluntularını değerlendiren H. Robinson tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda MS 4. yüzyıla tarihlendirilen 1. Tip örneğinde (Agora M234), daha uzun silindirik şekilli bir boyun ve daha sonraki tiplerden daha geniş ve oval bir gövde; MS 5. yüzyıla tarihlenen 2. Tip örneğinde (Agora M302), aşağı doğru eğimli kulplara sahip daha armut biçimli bir gövde; MS 6. yüzyılın başlarına tarihlenen 3. Tip örneğinde (Agora M323) ise daha kısa bir boyun ve ağız yapısı ile oval bir gövde gözlemlenmektedir. Gruba ait formlarda kil oldukça homojen bir yapıda olup, genellikle açık kahverengi (7.5 YR 6/4-7/4-8/4) (10 YR 7/4- 8/3), kırmızımsı kahverengi (5 YR 4/6), açık sarı (10 YR 8/2), soluk sarı (10 YR 8/4) tonları ile mika, kum, kuvars, kalsit ve nadiren mikro fosil katkıları içerdiği bilinmektedir⁴⁶³. Bu gruba ait amphoraların Güney Calabria ve Doğu Sicilya Bölgeleri’nde yerel olarak üretilen *Bruttium* şarabının taşınmasında kullanıldığı düşünülmektedir⁴⁶⁴.

⁴⁶² Arthur 1989b, 133-135; Andronico 1991, 731-736; Pacetti 1998, 185-205; Franco 2014, 220, 222.

⁴⁶³ Keay 1984, 267, 458-459; Arthur 1989b, 137; Gassner 2011, 3; Franco 2014, 341; Franco – Capelli 2014, 348.

⁴⁶⁴ Capelli 1998, 337; Pacetti 1998, 205; Franco 2014, 87.

M. Bonifay ve D. Pieri tarafından önerilen tipolojiye⁴⁶⁵ göre Parion Yamaç Hamamı'nda ele geçen Keay 52 formları **61** numaralı Keay 52 *Sous-Type* 1 ve **62** numaralı Keay 52 *Sous-Type* 2 örnekleri ile temsil edilmektedir. **61** numaralı bu formun Sicilya Adası'ndaki yerleşimlerden Naxos kentine ait üretimlerle⁴⁶⁶ form ve kil yönünden oldukça benzerlik taşıdığı görülmektedir. **62** numaralı örneğin ise Acium üretimi formlarla çift kademeli ağız yapısı yönünden benzerliklere sahip olduğu izlenmektedir⁴⁶⁷.

Yapıda ele geçen, **61** numaralı örnek ele geçtiği tabaka verilerinden ve Mastericco⁴⁶⁸, Naxos⁴⁶⁹, Acium⁴⁷⁰, Roma⁴⁷¹, Marsilya⁴⁷², Alexandria⁴⁷³, Empoli⁴⁷⁴, Hispalis⁴⁷⁵, Butrint⁴⁷⁶, Malta⁴⁷⁷, Smyrna⁴⁷⁸ ve Taşucu Amphora Müzesi'nde⁴⁷⁹ görülen benzerlerinden hareketle MS 4. yüzyılın ikinci yarısı ile 5. yüzyıl ilk yarısı arasına tarihlendirilmiştir. **62** numaralı parça ise ele geçtiği tabaka verileri ve Acium⁴⁸⁰, Marsilya⁴⁸¹ ile Alexandria⁴⁸² yerleşimlerinde ele geçen benzerlerinden hareketle MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Katalog No: 61	Kazı No: P18- CKT 99	Fig. No: 19
Tip/Form: Keay 52/ <i>Sous Type</i> 1	Köken: Sicilya	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8 Red	Astar R.: 7.5 YR 7/6 Reddish Yellow	
Yükseklik: 6.4 cm	Ağız Ç.: 8 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az kireç		
Tarih: MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyılın ilk yarısı		

Katalog No: 62	Kazı No: P16- CFD 49	Fig. No: 19
Tip/Form: Keay 52/ <i>Sous Type</i> 2	Köken: Sicilya	
Kil Rengi: 7.5 YR 6/4 Light Brown	Astar R.: 10 YR 8/3 Very Pale Brown	
Yükseklik: 4.1 cm	Ağız Ç.: 6 cm	
Kil Katkısı: Orta kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyıl		



Figür 19: Keay 52

Sinope/Herakleia Amphoraları

Karadeniz'in güneyinde konumlanan Sinope'de ilk olarak üretimine başlanan ve daha sonra Herakleia Pontika'daki atölyelerde üretilmeye devam eden bu gruba ait

⁴⁶⁵ Bonifay – Pieri 1995, 115-116, fig. 12/76-79.

⁴⁶⁶ Ollà 2001, 52, fig. 18; Franco 2014, 221, no. 4506, 4994, 4996.

⁴⁶⁷ Amari 2014, 227, fig. 1/7.

⁴⁶⁸ Ollà 2001, 52, fig. 18, 56, no. 16.

⁴⁶⁹ Capelli 1998, no. 4597; Franco 2014, fig. I.4, lev. V/2-4.

⁴⁷⁰ Amari 2014, fig. 1/1.

⁴⁷¹ Carignani – Pacetti 1989, fig. 4; Carboni 2010, fig. 11/1-4.

⁴⁷² Bonifay – Villedieu 1989, 32, fig. 11-12; Bonifay – Pieri 1995, fig. 12/76-77; Bonifay – Raynoud 2004, 97, 101.

⁴⁷³ Bonifay *et al.* 2001, 79, fig. 11/98.

⁴⁷⁴ Panella 2001, 254, lev. 4, fig. 30.

⁴⁷⁵ Carredano *et al.* 2007, 136, fig. 5.38-39.

⁴⁷⁶ Reynolds 2019, fig. 4.5/10.

⁴⁷⁷ Anastasi 2019, fig. 30/A13.

⁴⁷⁸ Karcı-Ağlar 2015, kat. no. 427.

⁴⁷⁹ Şenol 2009, 263, no. 101.

⁴⁸⁰ Amari 2006, 144, no. 6; Amari 2008, fig. 5-6; Amari 2014, 227, fig. 1/7; Franco 2014, fig. 2.35.

⁴⁸¹ Bonifay – Pieri 1995, fig. 12/78-79.

⁴⁸² Şenol 2000, kat. no. 19.

amphoraların, MS 2. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arasında üretimi ve ihracatı yapılmıştır⁴⁸³. Sinope/Herakleia üretimi amphora formlarının en sistemli tipolojik sınıflandırma çalışması D. Kassab-Tezgör tarafından çeşitli yayınlarla yapılmış olup, bu üretimler Grup A, B, C ve D olarak 4 ana tipe, bunlar da kendi içinde sırasıyla Type A: A Snp I; Type B: B Snp I, II ve III; Type C: C Snp I-1, 1L-M-S, I-2, 2S, C Snp II-1,2,3, C Snp III-1a-b, 2a-b, D Snp I, II, III olarak alt tiplere ayrılarak sınıflandırılmıştır⁴⁸⁴.

Parion Yamaç Hamamı'nda da ele geçen tiplerden olan A Snp I-III'e ait amphoralar, dışa çekik oval ağız kenarı, üst kısmı şişirilmiş belirgin boyun yapısı, ağzın hemen altından başlayıp, omuz üzerine tutturulan geniş açılı kulp yapısı, üzeri yivli uzun oval gövde ve sivri, içi dolu kaideyle şekillendirilmiştir. Sinope kökenli olan kil, genellikle kırmızımsı (2.5 YR 5/8) veya açık turuncu tonlarında, iyi derecede fırınlanmış, genellikle biraz veya orta derecede bol kireç içermektedir⁴⁸⁵.

Grup C ana tipi içerisindeki Tip C Snp I amphorası, geniş iç bükey ağız ve konik boyna, ağzın hemen altına yapışık küçük kulplara, trapez biçimli, yer yer daralan, üzeri yivli gövdeye ve üçgenimsi sivri bir kaideye sahiptir. Tip C Snp II amphoraları, dışa çekik çift halkalı ağız kenarı, uzun silindirik boyun yapısı, köşeli, üzeri yivli kulplar, uzun omuzlardan şişkin ve kaideye doğru daralan gövde ve üçgen dar bir kaideyle oluşturulmuştur. Tip C Snp III amphoraları ise dar dışa çekik ağız, C Snp II tipine göre daha uzun dar silindirik boyun ve daralmış silindirik gövde, daha yüksek bir form yapısı, boynun altına ve omuzlara yapışık belirgin köşeli kulplar ayırt edici özellikler olarak görülebilmektedir. C Snp III tipine ait formlar için gövde şeklinden dolayı "*Carrot Amphora*" (*Havuç Amphora*) terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır⁴⁸⁶. C Snp II ve III tipleri sık sık birbirinden ayrılmadan yayınlanır. C tipine ait formlarda kil kırmızımsı (10 R 5/8), açık kahverengimsi (7.5 YR 6/3-6/4), parlak turuncumsu kırmızı (5 YR 6/8-7/8) ve açık kırmızı (5 YR 7/4- 7/6) (2.5 YR 6/6- 6/8) arasında değişmekteyken, siyah renkli katkılar olasılıkla kum ya da kömür katkıları, mika, nadir kireç ve iri taneli kuvars katkıları gözle görülebilmektedir⁴⁸⁷.

Gruba ait yapıda ele geçen amphora buluntuları, A Snp III alt tipi içine dahil ettiğimiz 63 numaralı hafif dışa çekik ağız kenarı ve konik boyun kısmı korunmuş parça; C Snp I alt tipi içine dahil ettiğimiz 64 numaralı köşeli geçişlere sahip dışa çekik kademeli yivli ağız kenarı korunmuş parça ve 65 numaralı içi dolu sivri dip parçası; C Snp II-III alt tipi içine dahil olduğunu tespit ettiğimiz 66 numaralı köşeli geçişlere sahip dışa çekik kademeli yivli ağız kenarı, uzun silindirik boynu, küçük kulak şeklinde omuz ve boyun üzerinde tutturulmuş kulpları ve kısmen omuz bölümü korunmuş parça ile temsil edilmektedir.

Yapıda ele geçen Sinope/Herakleia amphoraları, petrografik açıdan değerlendirildiğinde, genel olarak formlarda 3 farklı kil grubunun olduğu ve bu kil gruplarının özellikle Demirci ve çevresindeki kil kaynakları⁴⁸⁸ ile uyumluluk gösterdiği de tespit edilmiştir.

Yapıda ele geçen Sinope/Herakleia amphoralardan 63 numaralı A Snp III alt tipi örneği Sinope⁴⁸⁹ ve Kharaks'ta⁴⁹⁰ MS 4. yüzyıla; 64 ve 65 numaralı C Snp I alt tipi örnekleri Sinope⁴⁹¹, Gorgippia⁴⁹² ve Tanais'te⁴⁹³ MS 4.-5. yüzyıla; 66 numaralı C Snp II-III alt tipi örneği

⁴⁸³ Kassab-Tezgör 2010, 121-140; Vnukov 2010, 362-364.

⁴⁸⁴ Kassab-Tezgör 2009, 167-172; Kassab-Tezgör 2010, 121-140, lev. 7-8, lev. 15-48; Kassab-Tezgör 2011, 259-264.

⁴⁸⁵ Kassab-Tezgör 2010, 125.

⁴⁸⁶ Kassab-Tezgör 2009, 169.

⁴⁸⁷ Erten *et al.* 2004, 103-115.

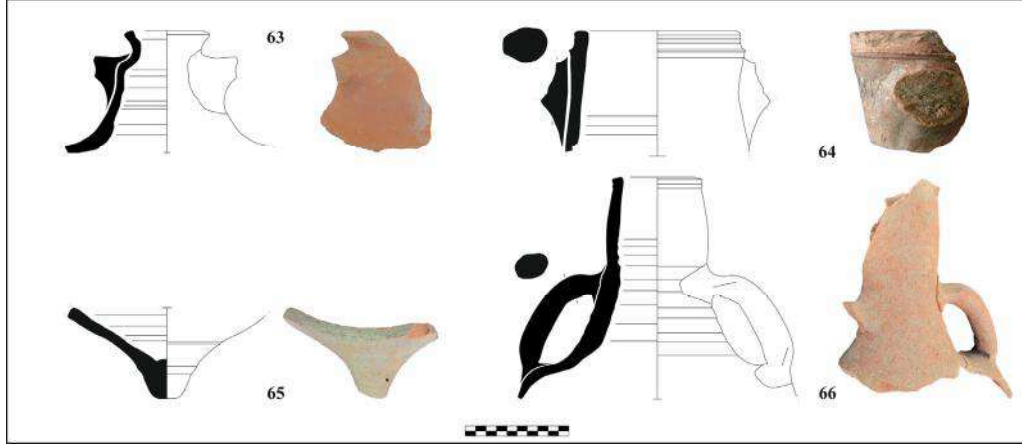
⁴⁸⁸ Erten *et al.* 2004, 103-115; Kassab-Tezgör 2010, 125, 134, dn. 74.

⁴⁸⁹ Kassab-Tezgör 2010, lev. 34/1-2.

⁴⁹⁰ Zeest 1960, 121 et 176, lev. XL, 102 b; Klenina 2000, 105. fig. 26,6.

⁴⁹¹ Sazanov 1997, 90, Type 12, Type 14; Kassab-Tezgör 2010, lev. 16/1-7, lev. 18/1, 3-5.

ise Sinope⁴⁹⁴, Delakeu⁴⁹⁵, Khersonesos⁴⁹⁶, Tyritake⁴⁹⁷, Limyra⁴⁹⁸, Paphos⁴⁹⁹, Tanais⁵⁰⁰, Kelenderis⁵⁰¹, Ephesos⁵⁰², Constantinopolis⁵⁰³, Antiokheia Geç Roma Batığı⁵⁰⁴, Alexandria Greco-Roman Müzesi⁵⁰⁵ ve Kocaeli Müzesi'nde⁵⁰⁶ tespit edilen benzerlerinden ve ele geçtiği tabaka verilerinden hareketle MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.



Figür 20: Sinope/Herakleia Amphoraları

Katalog No: 63	Kazı No: P18- CKT 102	Fig. No: 20
Tip/Form: Sinope Tip A SNP III	Köken: Sinope veya Hereakleia Pontika	
Kil Rengi: 2.5 YR 5/8 Red	Yüzey R.: 2.5 YR 5/8 Red	
Yükseklik: 11.8 cm	Ağız Ç.: 7 cm	
Kil Katkısı: Az mika, sz şamot, az kireç, orta taşcık, orta kuvars		
Tarih: MS 4. yüzyıl		
Katalog No: 64	Kazı No: P12- ATF 3	Fig. No: 20
Tip/Form: Sinope Tip C SNP I	Köken: Sinope veya Hereakleia Pontika	
Kil Rengi: 5 YR 5/8 Yellowish Red	Astar R.: 2.5 YR 7/8 Light Red	
Yükseklik: 12.6 cm	Ağız Ç.: 16 cm	
Kil Katkısı: Orta mika, az kireç, az kum		
Tarih: MS 4.-5. yüzyıl		
Katalog No: 65	Kazı No: P09- AFV 77	Fig. No: 20
Tip/Form: Sinope Tip C SNP I	Köken: Sinope veya Hereakleia Pontika	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 7.5 YR 6/4 Light Brown	
Yükseklik: 9 cm	Kaide Ç.: 3 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kum, az şamot, az kireç		
Tarih: MS 4.-5. yüzyıl		
Katalog No: 66	Kazı No: P14- BVA 37	Fig. No: 20
Tip/Form: Sinope Tip C SNP II-III	Köken: Sinope veya Hereakleia Pontika	
Kil Rengi: 2.5 YR 6/8 Light Red	Astar R.: 2.5 YR 6/8 Light Red	
Yükseklik: 21.2 cm	Ağız Ç.: 6 cm	
Kil Katkısı: Orta kum, orta kireç, az mika, orta şamot		
Tarih: MS 5. yüzyıl		

⁴⁹² Alexeeva 1997, lev. 94/1, lev. 225/6.

⁴⁹³ Arseneva – Naumenko 1995, 52, fig. 2-5, fig. 3,4; Arseneva – Böttger 1997, 435. fig. 29,1.

⁴⁹⁴ Kassab-Tezgör 2010, lev. 17/1-8, lev. 18, 8-6, lev. 19/1-7; Vnukov 2012, 367-368, fig. 2, no. 15.

⁴⁹⁵ Magomedov 1991, lev. 17/1-2, lev. 18/1, 4-6, 16; Magomedov 2001, fig. 62/1-4.

⁴⁹⁶ Sazanov 1989, 49, fig. 3-12 c-e,46, fig. 1-2; Sazanov 1997, 185.

⁴⁹⁷ Smokotina 2016, 718, fig. 2. no. 10-11.

⁴⁹⁸ Seyer 2014, 79, fig. 6.

⁴⁹⁹ Hayes 2003, 484, fig. 21, no. 226.

⁵⁰⁰ Arseneva – Naumenko 1995, fig. 2/5, fig. 3/4; Arseneva – Böttger 1997, fig. 29/1, fig. 34/1.

⁵⁰¹ Tekocak – Zoroğlu 2013, 110.

⁵⁰² Bezczy 2013, lev. 36, no. 402.

⁵⁰³ Asal 2010, kat. no. A6-A7.

⁵⁰⁴ ODTÜ-SAT 1993, 60-61.

⁵⁰⁵ Şenol 2018, kat. no. 445.

⁵⁰⁶ Çibuk 2019, kat. no. 33, 41.

Spatheion Amphoraları

Kuzey Afrika'nın Tunus Bölgesi'nde üretildiği bilinen Spatheion amphoraları M. Bonifay tarafından 1, 2 ve 3 olmak üzere üç ana tipe, ağız formlarına ve kapasitelerine göre, Spatheion 1 ağız A, B, C ve D olarak 4 alt tipe, Spatheion 2 A ve B olarak 2 alt tipe, "Minyatür Spatheia" ismiyle de bilinen Spatheion 3 ise A, B, C ve D olarak 4 alt tipe ayrılmıştır⁵⁰⁷. MS 4. yüzyıl ortaları ile 7. yüzyılın ortaları arasında üretimi ve ticareti yapılan Spatheion grubunun, yaygın olarak salamura zeytin, kurutulmuş meyve, şarap ve sosislerin taşınmasında kullanıldığı düşünülmektedir⁵⁰⁸. Yakın zamanda Knidos Liman Caddesi Atölye/Dükkan buluntuları arasında ele geçen, Spatheiom amphorası içinde kurumuş sarı toz boya (demir sülfür/perit ya da kükürt) tespit edilmiştir⁵⁰⁹.

Yamaç Hamamı yapısında **67**, **68** ve **69** numaralı örneklerle temsil edilen Spatheion 1 formları genellikle 13-18 cm çapında ağız kenarı, 77-92 cm arasında değişen yüksekliğiyle "Büyük Spatheia" olarak tanımlanır. Spatheion 1'in tüm alt tipleri silindirik boyna, uzun gövdeye ve sivri, içi dolu kaideye sahiptir. Kil, tuğla kırmızısı (2.5 YR 5/6- 6/6) ve kırmızımsı sarı (5 YR 7/4- 7/6) tonlarında, yüzey rengi kil renginden farklı olmasa da bazen krem (10 YR 8/3) tonlarında görülebilir. Ayrıca kilde sert pişmiş, kum, kireç, az mika, kuvars ve nadiren mikro fosil parçaları vardır⁵¹⁰.

70 ve **71** numaralı örnekler ile temsil edilen Spatheion 3 formları ise genel olarak 5-6 cm arasında değişen ağız çapına, 12-13 cm arasında genişliğe ve yaklaşık 45 cm'yi geçmeyen form yüksekliğine sahiptir. Bu tipin formlarında kil, soluk kırmızı (2.5 YR 6/6- 6/8) ve kırmızımsı sarı (7.5 YR 6/6- 7/6) tonlarındadır. Yüzey rengi kil renginden farklı olmasa da bazen krem (10 YR 8/1- 8/3- 2.5 YR 8/3) renkleri de görülebilir. Ayrıca kil içinde sert pişmiş kum, kireç, az mika, kuvars ve nadiren şamot parçaları vardır⁵¹¹.

Yapıda bulunan Spatheion grubuna ait formlardan **67** numaralı ağız ve boyun kısmı korunmuş parça Tip 1/B alt tipine, **68** numaralı ağız kısmına ait parça Tip 1/D alt tipine ait olduğu tespit edilirken, **69** numaralı dip kısmına ait parça ise Tip 1 grubuna ait formlarda kullanılmıştır. **70** numaralı ağız, boyun ve kulp kısmı büyük oranda korunmuş parça ve **71** numaralı ağız parçasının Tip 3/C alt tipine ait formlarda kullanıldığı anlaşılmıştır.

Spatheion 1 grubuna ait Tip 1/B formu **67** numaralı örneğin benzerleri Beni Khia⁵¹², Marsilya⁵¹³, Revenna⁵¹⁴, Ostia⁵¹⁵, Butrint⁵¹⁶, Tarragona⁵¹⁷, Alexandria Greco-Roman Müzesi⁵¹⁸ ve Dramont E Batığı'nda⁵¹⁹; Tip 1/D formu **68** numaralı örneğin benzerleri ise Dramont E Batığı'nda⁵²⁰ tespit edilmiştir. **67**, **68** ve **69** numaralı Spatheion Tip 1 örnekleri tespit edilen benzerleri ve tabaka verilerinden hareketle MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

Spatheion Tip 3 grubuna ait, Tip 3/B formu **70** numaralı örneğin benzerleri Yassı Ada⁵²¹, Murighiol⁵²², Shkodra⁵²³, Myndos⁵²⁴, Roma⁵²⁵ ve Antandros⁵²⁶; Tip 3/C formu **71**

⁵⁰⁷ Bonifay 2004b, 125-129 (Type 31-33).

⁵⁰⁸ Keay 1984, 215; Bonifay 2004b, 125-129, 473-474; Gandolfi *et al.* 2010, 37-38.

⁵⁰⁹ Doksanaltı 2020, 397-398.

⁵¹⁰ Bonifay 2004b, 21, 37-39.

⁵¹¹ Sagui 1998, 314; Murialdo 2001, 273, 277; Bonifay 2004b, 35, 39.

⁵¹² Bonifay 2004b, fig. 18/1-3.

⁵¹³ Bonifay 1986, fig. 4, no. 2, 4, 6; Bonifay – Pieri 1995, 96-97, fig. 1, no. 1-2.

⁵¹⁴ Maioli – Stoppioni 1989, 573, no. 12.

⁵¹⁵ Franco 2012, PRN 162.

⁵¹⁶ Reynolds 2019, fig. 5.4/1-3, 7.

⁵¹⁷ Remola-Vallverdu 2000, fig. 31, no. 3.

⁵¹⁸ Şenol 2018, kat. no. 207-213.

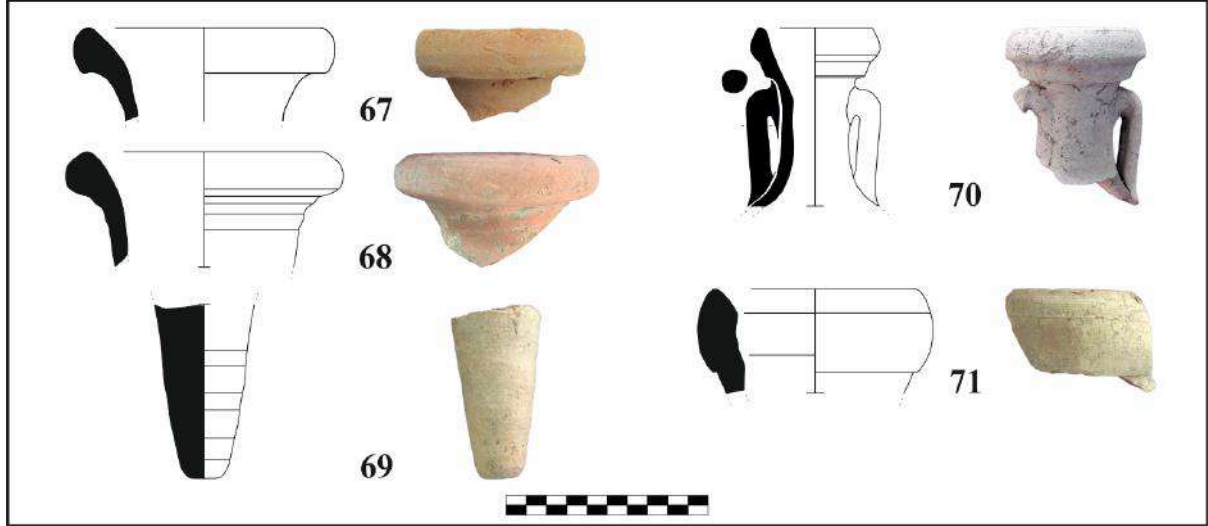
⁵¹⁹ Santamaria 1995, lev. VII, SPA 02/81.

⁵²⁰ Santamaria 1995, lev. VI, no. 2.

⁵²¹ Bass – Van-Doorninck 1982, fig. 8.18.

⁵²² Opait 1997/98, no. 42-43.

numaralı örneğin benzerleri Nabeul⁵²⁷, Murighiol⁵²⁸, Kartaca⁵²⁹, Onchesmos⁵³⁰, Constantinopolis⁵³¹, Knidos⁵³² ve Çanakkale Müzesi'nde⁵³³ tespit edilmiştir. 70 ve 71 numaralı Spatheion Tip 3 örnekleri tespit edilen benzerleri ve tabaka verilerinden hareketle MS 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 7. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.



Figür 21: Spatheion Amphoraları

Katalog No: 67	Kazı No: P18-CFB 61	Fig. No: 21
Tip/Form: Spatheion Tip 1/B	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 7/6 Reddish Yellow	Astar R.: 2.5 YR 5/8 Red	
Yükseklik: 4.7 cm	Ağız Ç.: 12 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika, az kireç		
Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 68	Kazı No: P12- ASK 12	Fig. No: 21
Tip/Form: Spatheion 1/D	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 5 YR 7/4 Pink	
Yükseklik: 5.8 cm	Ağız Ç.: 12 cm	
Kil Katkısı: Orta kum, az kireç, az mika, az şamot		
Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 69	Kazı No: P13- BBA 14	Fig. No: 21
Tip/Form: Spatheion 1	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 7.5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 10 YR 7/4 Very Pale Brown	
Yükseklik: 9 cm	Kaide Ç.: 2 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az mika		
Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı		
Katalog No: 70	Kazı No: P10- ALE 4	Fig. No: 21
Tip/Form: Spatheion 3/B	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 5 YR 6/6 Reddish Yellow	Astar R.: 5 YR 8/2 Pinkish White	
Yükseklik: 9 cm	Ağız Ç.: 5.5 cm	
Kil Katkısı: Az kum, az kireç, az mika, az taşcık		
Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyıl başı		

⁵²³ Hoxha 2003, tab. IV/12.

⁵²⁴ Gülsefa 2015, kat. no. 97.

⁵²⁵ Sagui 1998, fig. 7.

⁵²⁶ Aktaş 2018, kat. no. 611.

⁵²⁷ Bonifay 2002, fig. 6, no. 44; Bonifay 2004b, fig. 69/6.

⁵²⁸ Opait 1997/98, no. 44.

⁵²⁹ Peacock 1984, fig. 42, no. 103.

⁵³⁰ Bushi – Khaferaj 2018, lev. I/3-5.

⁵³¹ Asal 2010, A22-A23.

⁵³² Doksanaltı 2020, no. 63-65.

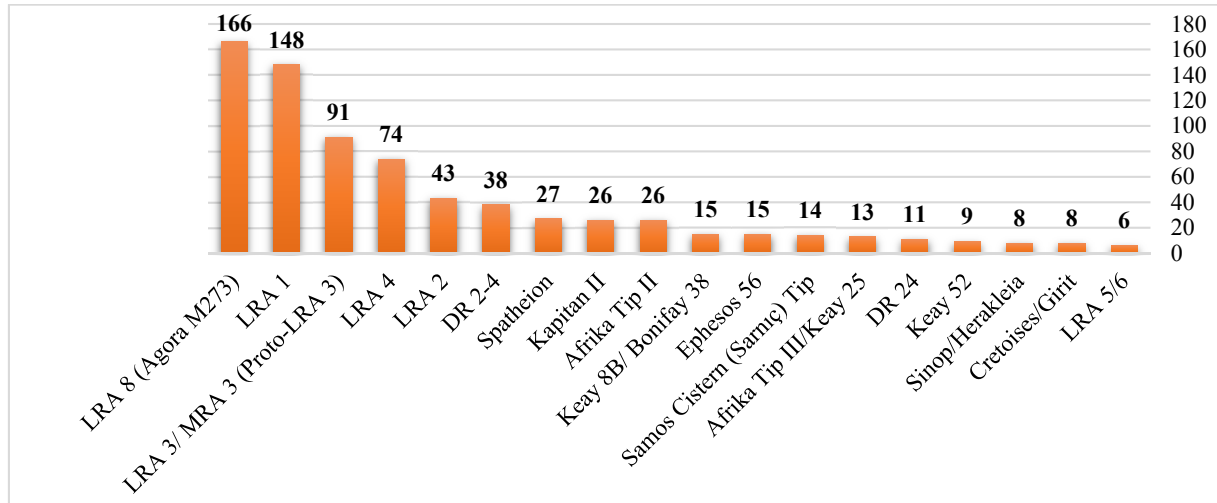
⁵³³ Başdemir 2019, no. ÇM.072.

Katalog No: 71	Kazı No: P14- BUZ 12	Fig. No: 21
Tip/Form: Spatheion 3/C	Köken: Kuzey Afrika (Tunus)	
Kil Rengi: 2.5 YR 4/8 Red	Astar R.: 2.5 Y 7/3 Pale Yellow	
Yükseklik: 5.1 cm	Ağız Ç.: 10 cm	
Kil Katkısı: Az mika, az kireç, az şamot, az kum		
Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı-7. yüzyıl başı		

Değerlendirme ve Sonuç

Amphoralar, antik çağda kentler ya da bölgeler arası deniz aşırı gerçekleşen ticari ilişkilerin belirlenmesi için en önemli arkeolojik buluntulardandır. Amphoralar ışığında yapılacak yeni bilimsel çalışmalar ile antik çağda yaşanan ticari hareketlilik, ithalat/ihracat ve türleri, üretimin niteliği ve boyutu, deniz yolları ve kullanılan limanlar, kentlerin karşılaştığı doğal afetler ve savaşların olumsuz izleri gibi beşeri ve siyasi sorular aydınlatılacaktır.

Parion Yamaç Hamamı 2008-2019 yılları arası kazılarında gelen amphora buluntuları değerlendirildiğinde, yapıda toplam 18 farklı amphora grubutespit edilmiştir. Çalışma kapsamındaki bu amphora buluntuları içinde en yoğun buluntu grubunu LRA 8 (Agora M273) (166 adet) amphoraları oluştururken, grubu sırasıyla LRA 1 (148 adet), LRA 3/MRA 3 (*Proto-LRA 3*) (91 adet), LRA 4 (74 adet), LRA 2 (43 adet), DR 2-4 (38 adet), Spatheion (27 adet), Kapitan II (26 adet), Afrika Tip II (26 adet), Keay 8B/Bonifay 38 (15 adet), Ephesos 56 (15 adet), Samos Cistern (*Sarnıç*) (14 adet), Afrika Tip III/Keay 25 (13 adet), DR 24 (11 adet), Keay 52 (9 adet), Sinope/Herakleia Amphoraları (8 adet), Cretoises/Girit Amphoraları (8 adet) ve LRA 5/6 (6 adet) grubuna ait parçalar takip etmektedir (fig. 22).



Figür 22: Yamaç Hamamı'nda ele geçen amphora buluntularının sayısal istatistiği

Yapıda inşa evresi öncesine ait amphora formları oldukça az olup, MÖ 1. yüzyıl ortaları-MS 2. yüzyıl sonu arasına tarihlenen farklı türde buluntular ile birlikte, birinci evre olarak bilinen bu katmanda DR 2-4 ve DR 24 gruplarına ait formlar ele geçmiştir. Yapının aktif kullanım evresi olan MS 3. yüzyıl başı ile MS 4. yüzyıl sonu arasına tarihlenen tabakalarda ise Kapitan II, MRA 3 (*Proto-LRA 3*), Afrika Tip II/III, DR 24, Keay 52, Sinope/Herakleia ve Cretoises/Girit gruplarına ait formlar ele geçmiştir. Yapının, MS 5. yüzyıl başı ile MS 7. yüzyıl başı arasına tarihlenen geç kullanım evresine denk gelen tabakalarında ise bu döneme tarihlenen buluntular ile birlikte, LRA 1, 2, 3, 4, 5/6, 8, Keay 8B, Ephesos 56, Samos Cistern (*Sarnıç*) ve Spatheion gruplarına dahil olan geç tiplerin ele geçtiği görülmektedir.

Yapıdaki kontekstlere bakıldığında hiç şüphesiz ki bu alanlardan en önemlisi 1510-1260 nolu plankaredeki CAB kodlu vestibulum bölümünü sınırlandıran duvarın hemen alt kısmındaki su kanalıdır (fig. 23). Doğu-batı yönde uzanan bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda, MS 5.-6. yüzyıl içine tarihlenen yaklaşık 32 adet LRA 1 (30, 31, 32, 33, 34), 2 adet LRA 2 (35), 4 adet LRA 4 (45), 2 adet Ephesos 56 (53-54), 1 adet Cretoises/Girit AC 1B (11), 2 adet Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip (56-57) ve farklı formlarda 41 adet amphora parçası ile birlikte, çok sayıda servis tabağı, kandil, testi, pişirme kabı ve yonca ağızlı testi parçası ele geçmiştir.



Figür 23: Yamaç Hamamı 1510-1260 nolu plankaredeki su kanalı konteksti (*Parion Kazı Arşivi*)

Yapıda tespiti yapılan özellikle erken tarihli buluntuların ele geçtiği ve yapının inşa tarihine ait önemli veriler sunan bir diğer kontekst de 1500-1245 nolu plankaredeki CIT kodlu, hamamın tahrip olmuş sıcaklık bölümünün (*calidarium*) zemin seviyesinin altındaki tonoz kısmıdır. Bu alanda MS 1.-2. yüzyıl içerisine tarihlenebilecek buluntular ile birlikte DR 2-4 (1, 2, 3, 4) ve DR 24 (7-8) gruplarına ait formlar ele geçmiştir.

Sonuç olarak, çalışmamız kapsamında Parion Yamaç Hamamı'nın 2008-2019 yıllarındaki MÖ 1. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl başı arasına tarihlenen ticari amphora buluntularının, kentin Roma ve Erken Bizans Dönemi içerisindeki ticari ilişkilerinin belirlenmesinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Ticari amphoraların kentteki oranlarına bakıldığında, bunların Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik olarak genişlemesi veya duraksama dönemleriyle paralellik gösterdiği anlaşılmıştır.

Figürlerin Listesi

- Figür 1: Parion Antik Kenti'nin konumu
- Figür 2: Parion kent planı
- Figür 3: Yamaç Hamamı ve bölümlerinin genel görünümü (*Parion Kazı Arşivi*)
- Figür 4: Dressel 2-4
- Figür 5: Dressel 24
- Figür 6: Cretoises/Girit Amphoraları
- Figür 7: Kapitan II
- Figür 8: Afrika Tip II
- Figür 9: Afrika Tip III/Keay 25
- Figür 10: Late Roman Amphora 1
- Figür 11: Late Roman Amphora 2
- Figür 12: Late Roman Amphora 3
- Figür 13: Late Roman Amphora 4
- Figür 14: Late Roman Amphora 5/6
- Figür 15: Late Roman Amphora 8 (Agora M273)
- Figür 16: Ephesos 56
- Figür 17: Samos Cistern (*Sarnıç*) Tip
- Figür 18: Keay 8B/Bonifay 38
- Figür 19: Keay 52
- Figür 20: Sinope/Herakleia Amphoraları
- Figür 21: Spatheion Amphoraları
- Figür 22: Yamaç Hamamı'nda ele geçen amphora buluntularının sayısal istatistiği
- Figür 23: Yamaç Hamamı 1510-1260 nolu plankaredeki su kanalı konteksti (*Parion Kazı Arşivi*) (*Amphoraların fotoğraf ve çizimleri yazara aittir*).

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Pausanias Pausanias. *Description of Greece: Vol. 1-5*, (Çev. W. H. S. Jones), London-Cambridge, 1965.
- Strabon Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, (Çev. A. Pekman), İstanbul, 2000.

Modern Kaynaklar

- Abadie-Reynal – Sodini 1992 C. Abadie-Reynal – J. P. Sodini, *La céramique paléochrétienne de Thasos (Aliki, Delkos, fouilles anciennes. Etudes Thasiennes, XIII*, Athènes, 1992.
- Abadie-Reynal 1989a C. Abadie-Reynal, “Céramique et Commerce dans le Bassin Égéen du IV^e au VII^e Siècle”, *Hommes et Richesses dans L’Empire Byzantin, Tome I, IV^e -VII^e Siècle*, Paris, 1989a, 143-162.
- Abadie-Reynal 1989b C. Abadie-Reynal, “Les Amphores Protobyzantines D’Argos (IV^e-VI^e siècles”, *BCH, Supplément XVIII*, Eds. V. Déroche – J. M. Spieser *Recherches sur la Céramique Byzantine*, Athenes, 1989b, 47-56.
- Açar 2017 E. Açar, *Antandros Nekropolü Geç Roma Yerleşimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2017.
- Adamsheck 1979 B. Adamsheck, *Kenchreai, Eastern Port of Corinth, IV. The Pottery, Results of Investigations by The University of Chicago and Indiana University for The School of Classical Studies at Athens*. Leiden, 1979.
- Akkaş 2020 İ. Akkaş, *2008-2019 Yılları Arası Amphora Buluntuları Işığında Parion Antik Kenti Roma ve Erken Bizans/Geç Roma Dönemi Ticari İlişkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin, 2020.
- Aktaş 2018 R. Aktaş, *Antandros Kazısı Yamaç Ev Roma Dönemi Seramikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2018.
- Alexeeva 1997 E. M. Alexeeva, *Antichnyiy gorod Gorgippij*. Moscow, 1997.
- Alkaç 2012 E. Alkaç, “Korykos (Kilikia) Yüzey Araştırmalarında Bulunan LR 1 Amphoraları”, *Olba*, XX (2012), 323-344.
- Alkaç 2013 E. Alkaç, “Silifke Müzesi’nden Doğu Akdeniz Üretimi Amphoralar”, *Cedrus*, I (2013), 107-124.
- Alpözen et al. 1995 T. O. Alpözen – H. Özdaş – B. Berkaya, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, Bodrum, 1995.
- Amari 2006 S. Amari, 2006. “I materiali in esposizione nell’Antiquarium”, *Sale I-II-III*. Ed. M.G. Branciforti, *L’area archeologica di Santa Venera al Pozzo-Acium. Antiquarium*, Catania, Palermo, 2006, 105-183.
- Amari 2008 S. Amari, 2008. “A Late Roman Amphorae Production in Eastern Sicily”, Eds. O. Menozzi – M.L. Di Marzio – D. Fossataro. *SOMA 2005: Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (Italy), 24-26 February 2005*, Oxford, 2008, 473-479.

- Amari 2014 S. Amari, "Observations on the Late Roman Coarse Wares Production from the Factory of Acium in Sicily (Italy)", *LRCW*, 4, 2014, 225-233.
- Anastasi 2019 M. Anastasi, *Pottery from Roman Malta*, Oxford, 2019.
- Anderson-Stojanovic 1992 V. R. Anderson-Stojanovic, *Stobi, The Hellenistic and Roman Pottery*, Oxford, 1992.
- Andronico 1991 E. Andronico, Il sito archeologico di Pellaro (fraz. di Reggio Calabria). *Mélanges de l'École Française de Rome, Antiquité*, 103-102 (1991), 731-736.
- Arseneva – Böttger 1997 T. M. Arseneva – B. Böttger, "Griechen am Don. Die Grabungen in Tanais 1996". *Eurasia Ant.* 3 (1997), 400-451.
- Arseneva – Naumenko 1992 T. Arseneva – S.A. Naumenko, *Usad'by Tanaisa*, Moscow, 1992.
- Arseneva – Naumenko 1995 T. Arseneva – S.A. Naumenko, Tanaïs IV-Ve s. *Recueil Koselenko 1995: V Cest'60 - letija profesora G.A. Koselenko [Recueil Bosporan en l'honneur des 60 ans du Professeur G.A. Koselenko]*, *Bosporskiy Sbornik* 6 (1995), 45-58.
- Arthur 1985 P. Arthur, "Naples: Notes on the Economy of a Dark Age City", Eds. C. Malone – S. Stooart, *Papers in Italian Archeology* TV, pt. TV, *Classical and Medieval Archaeology*, BAR International Series 246, 1985, 247-259.
- Arthur 1989a P. Arthur, "Aspects of Byzantine Economy: An Evaluation of Amphora Evidence from Italy", *BCH Supplement*, XVIII (1989), 81-91.
- Arthur 1989b P. Arthur, "Some Observations on the Economy of Bruttium under the later Roman Empire", *JRA*, 2 (1989), 133-142.
- Arthur 1990 P. Arthur, "Anfore dall'alto Adriatico e il Problema del Samos Cistern type", *Aquileia Nostra Anno*, LXI (1990), 282-294.
- Arthur 1998 P. Arthur, "Eastern Mediterranean amphorae between 500 and 700: A view from Italy", Ed. L. Sagui, *Ceramica in Italli: VI - VII secolo*, Florence, 1998, 157-184.
- Asal 2010 R. Asal, *Yenikapı Marmaray ve Metro Kurtarma Kazıları Buluntuları Işığında İstanbul'un Roma ve Bizans Dönemi Deniz Ticareti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2010.
- Aubert 1996 C. Aubert, "Bey002. Rapportpreliminaire", *BAAL Bulletin d'Archéologie et d'Architecture du Liban*, 1 (1996), 60-97.
- Aupert 1980 P. Aupert, "Objets de la vie quotidienne a Argos en 585 ap. J.- C", *BCH Suppl.* 6 (1980), 395 - 457.
- Auriemma – Quiri 2004 R. Auriemma – E. Quiri, "Importazioni di anfore orientali nell'Adriatico tra primo e medio impero", *TATEM*, 2004, 43-55.
- Avram 2004 A. Avram, *The Propontic Coast of Asia Minor*. Eds. M. H. Hansen – T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, New York,

- 2004, 974-999.
- Aydın 2019 S. Aydın, *Olba Geç Roma Dönemi Seramik Buluntuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2019.
- Badescu 2013 A. Badescu, "Amfore orientale de tip Kapitän II descoperite la Histria în Sectorul Basilica extra muros", *Materiale Şi Cercetări Arheologice Serie Nouă*, IX (2013), 189-218.
- Bailey 1983 D. M. Bailey, "More Groups of Late Roman Pottery", *OP*, 46 (2013), 26-52.
- Bailey 1991 D. M. Bailey, *Excavations at El-Ashmunein IV, Hermopolis Magna: Buildings of the Roman Period*, London, 1991.
- Bailey 1996 D. M. Bailey, "The Pottery from the South church at El-Ashmunein", *Cahiers de la Céramique Egyptienne* 4 (1996), 41-111.
- Bailey 1998 D. M. Bailey, *Excavations at El-Ashmunein, V. Pottery, Lamps and Glass of the Late Roman and Early Arab Periods*, Londra, 1998.
- Ballet – Dixneuf 2004 P. Ballet – D. Dixneuf, "Ateliers D'Amphores de la Chora Egyptienne aux Epoques Romaine et Byzantine", *TATEM*, 2004, 67-72.
- Ballet – Picon 1987 P. Ballet – M. Picon, Recherches sur les origines, de la céramique des Kellia. *Cahiers de la Céramique Egyptienne* 1 (1987), 17-48.
- Ballet 1997° P. Ballet "Tell al-Farama sud", *Cahiers de la Céramique Egyptienne* 5 (1997a), 123-127.
- Ballet 1997b P. Ballet "Teli al-Kana1s", *Cahiers de la Céramique Egyptienne* 5 (1997b), 129-132.
- Ballet 1998 P. Ballet "Les Ceramiques D'Alexandrie aux Periodees Hellenistique et Romaine", *Revue Archéologique, Nouvelle Série, Fasc. 1* (1998), 193-199.
- Ballet 2003 P. Ballet "La céramique. Contextes et Classification", Eds. P. Ballet – M. Rassart – Debergh – N. Bosson, *Kellia II. L'ermitage copte QR 195. 2. La céramique, les inscriptions, les décors*, Caire, 2003, 1-107.
- Bass – Van-Doorninck 1971 G. F. Bass – F. H. Van-Doorninck, "A Fourth-Century Shipwreck at Yassi Ada", *AJA*, 75 (1) (1971), 27-37.
- Bass – Van-Doorninck 1982 G. F. Bass – F. H. Van-Doorninck, *Yassi Ada, I, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, Texas, 1982.
- Bass 1982 G. F. Bass, "The Pottery". Eds. G. F. Bass – F. H. Van-Doorninck, *Yassi Ada Vol. I. A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, Texas, 1982, 155-188.
- Başaran – Ergürer 2012 C. Başaran – H. E. Ergürer, "Parion Odeion'u (Bouleuterion?) 2010 Çalışmaları ve Odeion'da Bulunan Seramikler", *Olba*, XX (2012), 245-289.
- Başaran 1999 C. Başaran, "Parion 1997 Araştırmaları", XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, Ankara, 1999, 349-364.
- Başaran 2002 C. Başaran, *Geçmişten Günümüze Bayramiç, Tarihi - Coğrafyası ve*

- Arkeolojisi*, Ankara, 2002.
- Başaran 2006 C. Başaran, "Parion: Karanlıktan Gün Işığına". Ed. T. Takaoğlu, *Anadolu Arkeolojisine Katkılar 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul, 2006, 185-200.
- Başaran 2008 C. Başaran, "Parion'dan Persia'ya Yol Gider, Euergetes", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı Cilt I*, İstanbul, 2008, 133-137.
- Başaran 2010 C. Başaran, "Parion 2008 Kazıları", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, 2010, 393-410.
- Başaran 2011 C. Başaran, "Parion 2009 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, 2011, 283- 300.
- Başaran et al. 2013 C. Başaran – V. Keleş – H. Kasapoğlu – H. E. Ergürer, "Parion 2011 Kazıları", *34. Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt*, Ankara, 2013, 347-364.
- Başdemir 2019 B. Başdemir, *Troas Bölgesi Buluntusu Ticari Amphoralar: Tipolojik ve Fonksiyonel Bir Analiz*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2019.
- Ben Abed-Ben Khader et al. 2000 A. Ben Abed-Ben Khader – M. Bonifay – G. Filantropi, F. Giomblanco – M. Griesheimer – M. Larcher – J.-Ch. Treglia, "Une sépulture romaine tardive en milieu rural (Jebel Harboun, région d'Hammamet, Tunisie) ", *Antiquités Africaines* 36 (2000), 137-146.
- Benea 1996 D. Benea, *Dacia sud – vestică în secolele III-IV*, Timişoara, 1996.
- Benea 2000 D. Benea, "Les amphores de Tibiscum. Les relations commerciales entre la Dacie et les territoires de la Méditerranée orientale", *RCRF Acta* 36, 2000, 435 –438.
- Berndt 2003 M. Berndt, *Funde aus dem Survey auf der halbinsel von Milet 1992-1999) Kaiserzeitliche und frühbyzantinische Keramik*. Internationale Archäologie 79, Rahden, 2003.
- Bezeczky 1987 T. Bezeczky, *Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*, BAR International Series 386, Oxford, 1987.
- Bezeczky 2004 T. Bezeczky, "Early Roman Food Import in Ephesus: Amphorae from the Tetragonos Agora", *TATEM*, 2004, 85-97.
- Bezeczky 2005 T. Bezeczky, "Late Roman amphorae from the Tetragonos-Agora in Ephesus", Ed. F. Krinzinger, *Spatantike und Mittelalterliche Keramik aus Ephesos Archäologische Forschungen, Band 13* (2005), 203-230.
- Bezeczky 2006 T. Bezeczky, "Consumer Behaviour in Ephesus in the first century BC", Eds. D. Malfitana – J. Poblome – J. Lund, *Old Pottery in a New Century, Innovating Perspectives on Roman Pottery Studies*, Catania, 2006, 287-308.
- Bezeczky 2008 T. Bezeczky, "Italian Wine in the Eastern Mediterranean. Amphorae from Etruria, Latium, and Campania from the fourth century B.C. to the first century A.D. The Case of the Ephesian Amphorae", *Bollettino di Archeologia on Line, Volume Speciale, International Congress of Classical Archaeology Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean*, Roma, 2008, 82-92.

- Bezeczky 2010 T. Bezeczky, "Trade Connections between Ephesus and Adriatic Region", *Histria Antiqua*, 19 (2010), 351-358.
- Bezeczky 2012 T. Bezeczky, "Roman Amphorae in Ephesus". *Forum Archaeologiae Zeitschrift für Klassische Archaeologie*, 62 (III) (2012), 1-8.
- Bezeczky 2013 T. Bezeczky, *The Amphorae of Roman Ephesus, Ephesos XV/I*. Wien, 2013.
- Bien 2005 S. Bien, Des Niveaux du VII^e e Siècle Sous le Music-Hall del L'Alcazar à Marseille", *LRCW*, 1, 2005, 285-298.
- Blakely 1987 J. A. Blakely, *The Joint Expedition to Caesarea Maritima, Excavations Report. The Pottery and Dating of Vault I: Horreum, Mithraeum and Later Uses. The Joint Expedition to Caesarea Maritima Excavations Reports*. 4. ASOR Excavations Reports, 1987.
- Bonifay – Pieri 1995 M. Bonifay – D. Pieri, "Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu". *JRA*, 8 (1995), 94-120.
- Bonifay – Reynaud 2004 M. Bonifay – P. Reynaud, "La céramique de la basilique méridionale". Eds. A. Ben Abed-Ben Khader – M. Fixot – M. Bonifay – S. Roucole, *Sidi Jdidi I: la basilique sud*. Coll. de l'EFR, 339, Rome, 2004, 229-316.
- Bonifay – Villedieu 1989 M. Bonifay – F. Villedieu, "Importations d'amphores orientales en Gaule (V^e – VII^e siècle". Eds. V. Déroche – J. M. Speiser, *Recherches sur la céramique Byzantine*, Oxford, 1989, 17-46.
- Bonifay 1986 M. Bonifay, "Observations Sur les Amphores Tardives à Marseille D'Après les Fouilles de la Bourse 1980-1984)", *Revue Archéologique de Narbonnaise*, 19, 1986, 269-305.
- Bonifay 2002 M. Bonifay, "Les ultimes niveaux d'occupation de Sidi Jdidi, Pupput et Neapolis: difficultés de datation par la céramique, 2002", *L'Afrique vandale et byzantine. Actes du colloque international* (Tunis, 5-8 octobre 2000), *Antiquité Tardive*, 10 (2002, 182-190.
- Bonifay 2004a M. Bonifay, *Observations préliminaires sur la céramique de la nécropole de Pupput*. Griesheimer, 2004a.
- Bonifay 2004b M. Bonifay, *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. British Archaeological Reports International Series 1301, Oxford, 2004b.
- Bonifay et al. 1989 M. Bonifay – G. Congès – M. Leguilloux, "Amphores tardives (Ve-VIIe siècle) à Arles et à Marseille", *Rome: École Française de Rome*, 114 (1989), 1-2.
- Bonifay et al. 2001 M. Bonifay – R. Leffly – C. Capelli – D. Pieri, "Les céramiques du remplissage de la citerne du Sarapeion a Alexandrie", *Alexandrina* II (2001), 39-84.
- Bonifay et al. 2002/03 M. Bonifay – C. Capelli – T. Martin – M. Picon – L. Vallauri, "Le littoral de la Tunisie: étude géoarchéologique et historique 1987-1997): la céramique", *Antiquités Africaines*, 38-39 (2002-2003), 125-202.
- Bruno 1989 B. Bruno, "Lombardia: Ricerche in Corso", *Amphores Romaines et*

- Histoire Economique (A.R.H.E.), Collection de L'Ecole Française de Rome* 114 (1) (1989), 642-644.
- Bruno 1997 B. Bruno, "Contenitori da trasporto: i consumi di olio, vino e di altre derrate", Ed. F. Filippi, *Alba Pompeia, Archaeologia della città dalla fondazione alla tarda antichità*, Alba, 1997, 526-550.
- Bushi – Xhaferaj 2018 S. Bushi – E. Xhaferaj, "VIIth Century African Amphorae in Albania", Eds. J. L. Lamboley – L. Përzhita – A. Skenderaj, *Actes du VI^e colloque international de Tirana 20-30 mai 2015* L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité – VI, Paris, 2018, 907-911.
- Bushi 2016 S. Bushi, *Amforat e Antikitetit të Vonë në Shqipëri (Shek. IV – VII M. KR.)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Albanolojik Araştırmalar Merkezi (Center for Albanian Studies), Albania, 2016.
- Cambitoglou – Papadopoulos 1991 A. Cambitoglou – J. Papadopoulos, "Excavations at Torone", *Mediterranean Archaeology*, 4 (1991), 147-171.
- Capelli 1998 C. Capelli, "Analisi minero-petrografiche". Ed. L. Sagui, *Ceramica in Italia: VI-VII secolo, Atti del Convegno in onore di John W. Hayes (11-13 May, 1995, Rome)*, Firenze, 1998, 331-337.
- Carboni 2010 F. Carboni, "Roma: un contesto anfrico di V secolo da un ambiente della Domus Tiberiana sul Palatino", *LRCW*, 3, 2010, 417-426.
- Carignani – Pacetti 1989 A. Carignani – F. Pacetti, "Le Importazioni di Anfore Bizantine a Roma fra IV e V Secolo: Le Evidenze di Alcuni Contesti Urbani", Eds. V. Déroche – J. M. Spieser, *Recherches sur la Céramique Byzantine, BCH Suppl XVIII*, Oxford, 1989, 5-16.
- Carredano et al. 2007 A. F. Carredano – E. Garcia-Vargas, D. Gonzalez-Acuna, "Ánforas tardoantiguas en Hispalis (Sevilla, España) y el comercio mediterráneo", *LRCW*, 2 (I), 2007, 133-146.
- Celuzza – Rendini 1992 M. Celuzza – P. Rendini, *Relitti di storia : archeologia subacquea in Maremma*, Sienne, 1992, 106-134.
- Cirelli 2007 E. Cirelli, "Ravenna e il commercio nell'Adriatico in età tardoantica", Eds. A. Augenti – C. Bertelli, *Felix Ravenna. La croce, la spada, la vela: l'alto Adriatico tra V e VI secolo, Catalogo della Mostra (Ravenna, 10 marzo-7 ottobre 2007)*, Milano, 2007, 45-50.
- Corti 2005 C. Corti, "Anfore e Ceramiche D'Impasto Grezzo dal Sito Corte Vanina (Concordia Sulla Secchia/Modena/Italia): Importazioni e Produzioni Locali tra Tardoantico e Altomedioevo", *LRCW*, 1, 2005, 355-367.
- Costantini 2011 A. Costantini, "Le Anfore", Eds. A. Alberti – E. Paribeni, *Archeologia in Piazza dei Miracoli, Gli Scavi 2003-2009*, Madrid, 2011, 393-430.
- Costantini 2014 A. Costantini, "Pisa: importazioni tra tarda antichità e altomedioevo da Piazza Duomo", *LRCW*, 4 (I), 2014, 985-992.
- Çelikbaş – Oyarçin 2014 E. Çelikbaş – K. Oyarçin, "Parion Yamaç Hamamı", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3 (4) (2014), 61-85.

- Çelikbaş 2010 E. Çelikbaş, *Parion Roma Kolanizasyon Sikkeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2010.
- Çelikbaş 2013a E. Çelikbaş, "Yamaç Hamamı", Ed. C. Başaran, *Antik Troas'ın Parlayan Kenti, Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 67-76.
- Çelikbaş 2013b E. Çelikbaş, "Parion Yayınları", Ed. C. Başaran, *Antik Troas'ın Parlayan Kenti, Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 215-219.
- Çelikbaş 2015 E. Çelikbaş, "Parion'dan Bir Trapezophoros = Masa Ayağı", Eds. C. Başaran – V. Keleş, *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı*, Ankara, 2015, 43-48.
- Çelikbaş 2016 E. Çelikbaş, *2005-2014 Parion Kazısı Metal (Bronz-Demir-Kurşun) Buluntuları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2016.
- Çibuk 2019 K. Çibuk, *Kocaeli Müzesi Amphora Koleksiyonu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2019.
- Daszkiewicz *et al.* 2000 M. Daszkiewicz – E. Bobryk – G. Schneider – P. Dyczek, "Chemical and mineralogical composition of Roman amphorae from Novae and some other sites in Bulgaria, first results", *Novensia*, 12 (2000), 23-41.
- Demesticha 2000 S. Demesticha, "The Paphos Kiln: Manufacturing Techniques of LR 1 Amphoras", *RCRF, Acta* 36, 2000, 549-554.
- Demesticha 2003 S. Demesticha, "Amphora productions on Cyprus during the late Roman period", Ed. C. Bakirtzes, *VIIe congrés international sur la céramique médiévale en méditerranée, Thessaloniki, 11-16 Octobre 1999*, Athènes, 2003, 469-476.
- Didioui 2011 S. Didioui, "Νεότερα ευρήματα για την πρωτοβυζαντινή Κω από τις σωστικές ανασκαφές στο νησί", Eds. I. Baldini – M. Livadiotti, *Archeologia protobizantina a Kos. La basilica di S. Gabriele, Università di Bologna, Studi e Scavi NS 28*, Bologna, 2011, 87-115.
- Didioui 2014 S. Didioui, "Local Pottery Production in the Island of Cos, Greece from the Early Byzantine Period. A Preliminary Report", *LRCW* 4 (I), 2014, 169-180.
- Diederichs 1980 C. Diederichs, *Salamine de Chypre. IX. Ceramiques hellenistiques, romaines et byzantines*. Paris, 1980.
- Dixneuf 2011 D. Dixneuf, *Amphores égyptiennes. Productions, typologie, contenu et diffusion (3e siècle avant J.-C. – 9e siècle après J.-C. Études Alexandrines 22*, Alexandria, 2011.
- Doksanaltı 2020 E. M. Doksanaltı, "Knidos 'Liman Caddesi' Geç Antik Dönem Atölye/Dükkân ve Buluntuları", *Olba XXVIII* (2020), 377-420.
- Dressel 1879 H. Dressel, "Di un grande deposito di anfore rinvenuto nel moro quartiere del Castro Pretorio", *Bulletino della Commissione Archaeologica Comunale di Roma* 7, (1879), 36-112, 143-196.
- Dressel 1899 H. Dressel, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Vol. XV, Berlin, 1899.

- Dündar 2012 E. Dündar, "A Group of Amphorae from Side Museum and a New Type of Amphora The Lycian Amphora", *Archäologischer Anzeiger*, 2012 (1), 43-61.
- Dündar 2018 E. Dündar, "Maritime Trade of Roman Patara. Preliminary Remarks on the Amphorae", *Skyllis*, 18/2 (2018), 166-173.
- Dyczek 2001 P. Dyczek, *Roman amphorae of the 1st-3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology*, Warsaw, 2001.
- Dyczek 2007 P. Dyczek, "Late Roman amphorae from the site of valetudinarium at Novae", *LRCW*, 2 (2), 2007, 827-834.
- Dyczek 2010 P. Dyczek, "Kapitän II amphorae from Novae – between East and West", *LRCW* 3 (II), 2010, 993-999.
- Egloff 1977 M. Egloff, "La potterie copte. Quatre siècles d'artisanat et d'échanges en basse- Égypte". *Kellia III* (1977), 108-119.
- Ehmig 2002 U. Ehmig, "Deux assainissements avec amphores à Mayence (Germanie supérieure)", *Gallia*, 59 (2002), 233-251.
- Eiwanger 1981 J. Eiwanger, *Demetrias IV, Keramik und Kleinfunde aus der Damokratia - Basilika in Demetrias*, Die Deutschen Archäologischen Forschungen in Thessalien, Bonn, 1981.
- Empereur – Picon 1986 J. Y. Empereur – M. Picon, "À la recherche des fours d'amphores.", *BCH Supplement XIII* (1986), 103-126.
- Empereur – Picon 1989 J. Y. Empereur – M. Picon, "Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale", *Amphores romaines et histoire économique : dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne, 22-24 mai 1986, organisé par l'Università degli studi di Siena, l'Università degli studi di Roma-La Sapienza, le Centre national de la recherche scientifique (RCP 403) et l'École française de Rome*. Rome, 1989, 223-248.
- Empereur – Picon 1992 J. Y. Empereur – M. Picon, "La reconnaissance des productions des ateliers ceramiques: l'exemple de la Mareotide", *Cahiers de la Céramique Egyptienne* 3 (1992), 145-152.
- Empereur – Picon 1998 J. Y. Empereur – M. Picon, "Les Ateliers d'amphores du Lac Mariout", *BCH Supplement*, 33 (1998), 75-99.
- Empereur et al. 1991 J. Y. Empereur – C. Kritzas – A. Marangou-Lerat, "À la recherche des ateliers d'amphores en Crète centrale", *BCH Supplement*, 115 (1991), 481-523.
- Engemann 1992 J. Engemann, "A Propos des Amphores d'Abou Mina", *Cahiers de la Céramique Egyptienne* 3, 153-159.
- Ergürer 2012 H. E. Ergürer, *Parion Roma Dönemi Seramiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2012.
- Ergürer 2013 H. E. Ergürer, "Seramikler", Ed. C. Başaran, *Antik Troas'ın Parlayan Kenti, Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013 137-150.
- Erten et al. 2004 H. N. Erten – D. Kassab-Tezgör – I. R. Türkmen – A. Zararsız, "The Typology and Trade of the Amphorae of Sinope. Archaeological

- Study and Scientific Analyses", *TATEM*, 2004, 103-115.
- Ferrazzoli – Ricci 2009 A. F. Ferrazzoli – M. Ricci, "Cilician Ceramic Production from Roman to Byzantine Age. New Data from Elaiussa Sebaste", *Olba*, XVII (2009), 33-44.
- Ferrazzoli – Ricci 2010 A. F. Ferrazzoli – M. Ricci, "Un Centro di Produzione delle Anfore LR 1: Elaiussa Sebaste in Cilicia. Gli Impianti, Le Anfore", *LRCW*, 3 (II), 2010, 815-819.
- Firat 2018 G. Firat, *Parion Yamaç Hamamı 1515-1260 Sektörü Hellenistik Dönem Seramikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2018.
- Firat 2019 M. Firat, "Phokaia Mozaikler Alanı'nda Ele Geçen Roma Dönemi Amphoraları", *Seramik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2019), 30-53.
- Franco – Capelli 2014 C. Franco – C. Capelli, "New archaeological and archaeometric data on wine Sicilian amphorae in the Roman period (1st to 6th century AD): typology, origin and distribution in selected western Mediterranean contexts", *RCRF Acta*, 43, 2014, 547-555.
- Franco 2012 P. Franco, *African Amphorae from Portus*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Southampton Üniversitesi, Southampton, 2012.
- Franco 2014 C. Franco, *Sicilian Amphorae (1st-6th centuries AD): Typology, Production and Trade*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oxford Üniversitesi, Oxford, 2014.
- Freed 1995 J. Freed, "The Late Series of Tunisian Cylindrical Amphorae at Carthage", *JRA*, 8 (1995), 155-191.
- Freed 2000 J. Freed, "Adoption of the Form of the Koan Amphora to the Production of 'Dressel 24' Amphorae in Italy and Northeastern Spain", *RCRF Acta*, 36, 2000, 459-466.
- Frisch 1983 P. Frisch, *Die Inschriften von Parion. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien*, 25, Bonn, 1983.
- Fulford – Peacock 1984 M. G. Fulford – D. P. S. Peacock, *Excavations at Carthage, The British Mission*, I, 2, *The Avenue du Président Habib Bourguiba, Salammbô: The Pottery and other Ceramic Objects from the Site*, Sheffield, 1984.
- Gallimore 2011 S. C. Gallimore, *An Island Economy: Ierapetra and Crete in the Roman Empire*. Dissertation, University at Buffalo, State University of New York, 2011.
- Gandolfi *et al.* 2010 D. Gandolfi – G. Murialdo – C. Capelli – M. Bonifay, "Anfore africane di tardo v-vii secolo in Liguria (Italia): un aggiornamento dei dati archeologici e archeometrici", *LRCW*, 3 (1), 2010, 33-56.
- Gantes – Moliner 1990 L. F. Gantes – M. Moliner, "Marseille (Massalia. Quartier Sainte-Barbe: îlot Puget III", Eds. J.P. Jacob – A. D'anna, *Informations archéologiques Provence-Alpes-Côte d'Azur* Marsilya, 1990, 1-172.
- Garcia-Vargas 2011 E. Garcia-Vargas, "Oriental trade in the Iberian Peninsula during late antiquity (4-7 centuries AD): An archaeological perspective", Ed. D. H. Lafuente, *New perspectives on the late Antiquity*, Cambridge, 2011, 76-117.

- Gassner 2011 V. Gassner, "Amphora Production in Calabria", Kaynak: [http://facem.at/ims/pdf/ Amphorae Production in Calabria 06 06 2011.pdf](http://facem.at/ims/pdf/Amphorae%20Production%20in%20Calabria%2006%2006%202011.pdf).
- Ghalia *et al.* 2005 T. Ghalia – M. Bonifay – C. Capelli, "L'atelier de Sidi-Zahrani: Mise en Evidence d'une Production d'amphores de l'antiquité Tardive sur le Territoire de la Cité de neapolis (Nabeul, Tunisie)", *LRCW*, 1, 2005, 495-507.
- Goldman 1950 H. Goldman, *Excavation at Gözlükule, Tarsus, Volume I - II, The Hellenistic and Roman Periods*, New Jersey, 1950.
- Grelle – Volpe 1994 F. Grelle – G. Volpe, "La geografia amministrativa ed economica della Puglia tardoantica", Eds. C. Carletti – G. Otranto, *Atti del Convegno Internazionale Culto e insediamenti micaelici nell'Italia meridionale fra tarda antichità e medioevo (Monte Sant'Angelo 1992)*, Bari, 1994, 15-81.
- Gülsefa 2015 G. Gülsefa, *2006-2013 Myndos Kazılarında Ele Geçen Amphoralar ve Amphora Mühür Buluntuları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2015.
- Gürbüz 2018 M. Gürbüz, "Late Roman Pottery from a Building in Klazomenai", *Olba*, XXVI (2018), 123-176.
- Hammond 2015 M. D. Hammond, *Late Roman Ceramics from the Panayia Field, Corinth (Late 4th to 7th c.): The Long-Distance, Regional and Local Wares in Their Economic, Social and Historical Contexts*, Missouri, 2015.
- Hayes 1983 J. W. Hayes, "The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery", *BSA* 78 (1983), 97-172.
- Hayes 1991 J. W. Hayes, "Commercial Amphorae: Hellenistic Types, Roman Types", *The Hellenistic and Roman Pottery, PAPHOS, Vol. III*, Nicosia, 1991, 58-223.
- Hayes 1992 J. W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul: Vol. 2*. Princeton, 1992.
- Hayes 2003 J. W. Hayes, "Hellenistic and Roman Pottery Deposits from the 'Saranda Kolones' Castle Site at Paphos", *BSA* 98 (2003), 447-516.
- Hayes 2007 J. W. Hayes, "Pottery", Ed. A. H. Megaw, *Kourion. Excavations in the Episcopal Precinct*, Washington, 2007, 435-476.
- Heath – Tekkök 2007/08 S. Heath – B. Tekkök, "Greek, Roman and Byzantine Pottery at ilion (Troia 2007-2008 Project Troia)" Kaynak: <http://classics.uc.edu/troy/grbpottery>.
- Hesein 2014 M. A. H. Hesein, *Bridging the Eastern and Western Mediterranean: The Roman Harbour Sites on the Coast of Cyrenaica, North-Eastern Libya*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Leicester Üniversitesi, Leicester, 2014.
- Hesnard 1980 A. Hesnard, "Un Depot Augusteen D'Amphores a la Longarina, Ostie (An Augustan Deposit of Amphoras at la Longarina, Ostia)", *Memoirs of the American Academy in Rome Vol. 36, The Seaborne Commerce of Ancient Rome: Studies in Archaeology and History*, 1980,

- 141-156.
- Hobson 2012 M. Hobson, *The North African Boom: Evaluating Economic Growth in the Roman Province of Africa Proconsularis (146 B.C. - 439 A.D.)*, JRA Supplementary Series 100, Portsmouth, 2012.
- Hoxha 2003 G. Hoxha, *Scodra dhe Praevalis në Antikitetin e Vonë*, Shkodër, 2003.
- Iavarone – Olcese 2013 S. Iavarone – G. Olcese, “Le anfore Dressel 2-4 di Produzione Tirrenica: una Proposta di Progetto Archeologico ed Archeometrico”, Ed. G. Olcese, *Immensa Aequeora Workshop Ricerche archeologiche, archeometriche e informatiche per la ricostruzione dell’economia e dei commerci nel bacino occidentale del Mediterraneo (metà IV sec. a.C. - I sec. d.C.) A’i del convegno Roma 24-26 gennaio 2011*, Roma, 2013, 221-226.
- Johnson 1986 B. L. Johnson, “Syro-Palestinian Bag-Shaped Amphoras in the Athenian Agora and Corinth Collections”, Eds. J. -Y. Empereur – Y. Garlan. *Recherches sur les amphores grecques*, BCH Suppl. XIII, Oxford, 1986, 589-597.
- Johnson 2008 B. L. Johnson, *Ashkelon 2: Imported Pottery of the Roman and Late Roman Periods*, Eisenbrauns, 2008.
- Joncheray 1975a J. P. Joncheray, “L’épave «E» du cap Dramont, sigillée claire D et amphores rescapées du pillage”, *Cahiers d’Archéologie Subaquatique*, IV (1975), 141-146.
- Joncheray 1975b J. P. Joncheray, “Une épave du Bas- Empire: Dramont F”, *Cahiers d’Archéologie Subaquatique*, IV (1975b), 92-132.
- Joncheray 1997 J. P. Joncheray, “Deux épaves du bas-empire romain, Deuxieme partie: L’épave Héliopolis 1”, *Chaiers d’archaeologie Subaquatique*, 13 (1997), 137-154.
- Kapitän 1972 G. Kapitän, “Le anfore del relitto romano dia capo Ognina, Siracusa”, *Recherches sur les amphores romaines*, Collection de l’ecole Française de Rome, 10 (1972), 243-252.
- Karagiorgou 2001 O. Karagiorgou, “LRA2: a container from the military annona on the Danubian border?”, Eds. S. Kingsley – M. Decker. *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*, Oxford, 2001, 129-166.
- Karagiorgou 2009 O. Karagiorgou, “Mapping Trade by the Amphora, Byzantine Trade, 4th-12th Centuries: The Archaeology of Local, Regional, and International Exchange”, Ed. M. M. Mango. *Papers of the Thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies (St. John’s College, University of Oxford, March 2004)*, Society for the Promotion of Byzantine Studies Publications 14, Oxford, 2009, 37-58.
- Karcı-Ağlar 2015 G. Karcı-Ağlar, *Smyrna Agorası’nda Ele Geçen Ticari Amphoralar 1998-2006 Kazıları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2015.
- Kasapoğlu – Özdemir 2013 H. Kasapoğlu – S. Özdemir, “Cam Eserler”, Ed. C. Başaran. *Antik Troas’ın Parlayan Kenti: Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 151-165.

- Kasapoğlu 2013a H. Kasapoğlu, "Metal Eserler", Ed. C. Başaran. *Antik Troas'ın Parlayan Kenti: Parion, 1997- 2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 165-171.
- Kasapoğlu 2013b H. Kasapoğlu, "Kemik Objeler", Ed. C. Başaran. *Antik Troas'ın Parlayan Kenti: Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 171-177.
- Kasapoğlu 2013c H. Kasapoğlu, "Heykelcik ve Figürinler", Ed. C. Başaran. *Antik Troas'ın Parlayan Kenti: Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 177-193.
- Kasapoğlu 2015 H. Kasapoğlu, *Parion Roma Dönemi Terrakotta Figürinleri 2004-2013*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2015.
- Kasapoğlu et al. 2020 H. Kasapoğlu – V. Keleş – G. Fırat, "Parion Yamaç Hamamı 1515-1260 Depoziti Batı Yamacı Seramikleri", *Turkish Studies - History*, 15 (1) (2020), 91-122.
- Kassab-Tezgör 2009 D. Kassab-Tezgör, *Les Fouilles et le Materiel de l'Atelier Amphorique de Demirci Pred de Sinope, Varia Anatolica, XX*, Paris, 2009.
- Kassab-Tezgör 2010 D. Kassab-Tezgör, "Le Reseau Commercial des Amphores Sinopeennes Entre les II^e - III^e s. et le VI^e s. de Notre Ere", Eds. D. Kassab-Tezgör – N. Inaishvili, *PATABS I, Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica, XXI* (2010), 167-173.
- Kassab-Tezgör 2011 D. Kassab-Tezgör, "Types Amphoriques Romains Tardifs Produits Simultanement a Demirci pres de Sinope et dans d'autres Centres", Eds. C. Tzoché – T. Stoyanov – A. Bozkova, *PATABS II, Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Sofia*, 2011, 259-264.
- Keay 1984 S. J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Study: the Catalan Evidence*. British Archaeological Reports International Series 196, Oxford, 1984.
- Kelemen 1990 M. H. Kelemen, "Roman amphorae in Pannonia III", *ActaArchHung.* 42 (1990), 147-193.
- Keleş – Çelikbaş 2014 V. Keleş – E. Çelikbaş, "Parion Yamaç Hamamı 2008-2013", Eds. H. Kasapoğlu – M. A. Yılmaz. *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, 2014, 175-191.
- Keleş – Yılmaz 2014 V. Keleş – A. Yılmaz, "Parion Roma Hamamı 2006-2013", Eds. H. Kasapoğlu – M. A. Yılmaz. *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, 2014, 159-174.
- Keleş 2008 V. Keleş, "İlk Bulgular ışığında Parion Tiyatrosu", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 128 (2008), 45-56.
- Keleş 2013 V. Keleş, "Giriş", Ed. C. Başaran. *Antik Troas'ın Parlayan Kenti, Parion, 1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları*, İstanbul, 2013, 19-26.
- Keleş et al. 2014 V. Keleş – A. Yılmaz – K. Oyarçın, "Parion Roma Hamamı 2013 Kazıları ve Sikke Buluntuları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 147 (2014), 21-36.

- Keleş *et al.* 2017 V. Keleş – H. E. Ergürer – H. Kasapoğlu – E. Çelikbaş – A. Yılmaz – B. E. Kasapoğlu – K. Oyarçin – M. D. Yılmaz – İ. Akkaş, “Parion 2015 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Ankara, 2017, 23-46.
- Keleş *et al.* 2018a V. Keleş – E. Çelikbaş – K. Oyarçin, “Bir Grup Geç Roma Sikkesi Işığında Parion Yamaç Hamamının Son Kullanım Evresi Hakkında Görüşler”, *Seleucia*, 8 (2018), 261-304.
- Keleş *et al.* 2018b V. Keleş – H. E. Ergürer – H. Kasapoğlu – E. Çelikbaş – A. Yılmaz – B. E. Kasapoğlu – K. Oyarçin – M. D. Yılmaz – İ. Akkaş, “Parion 2016 Sezonu Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, 2018, 183-210.
- Keleş *et al.* 2019 V. Keleş – H. E. Ergürer – H. Kasapoğlu – E. Çelikbaş – A. Yılmaz – B. E. Kasapoğlu – K. Oyarçin – M. D. Yılmaz – İ. Akkaş – E. Akın, “Parion 2017 Sezonu Kazı, Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları”, 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı, III. Cilt*, Ankara, 2019, 595-616.
- Kerem 1999 F. Kerem, *İçel Müzesinden Bir Grup Amphora*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1999.
- Kızırlarlanoğlu 2016 H. A. Kızırlarlanoğlu, *Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi ve Ticari İlişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2016.
- Kızırlarlanoğlu 2019 H. A. Kızırlarlanoğlu, “Elaiussa Sebaste'den Kos Origin Sorunsallı Dressel (DR) 2-4 Amphoraları”, Eds. V. Keleş – H. H. Kasapoğlu – E. Ergürer – E. Çelikbaş – A. Yılmaz, *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, Ankara, 2019, 39-70.
- Klenina 2000 E. J. Klenina, “Amphoren und Fässer”, Eds. T. Sarnowski – O. Savelja. *Balaklava. Römische Militärstation und Heiligtum des Jupiter Dolicheus, Swiatowit, Suppl. Series A: Antiquity, V*, Warsaw, 2000, 105-106.
- Konstantinidou 2010 A. Konstantinidou, “Aspects of Everyday Life in a Monastic Settlement: Amphorae and Cooking Wares (4th -7th c.) from the Old Monastery of Baramus in the Wadi Natrun (Egypt): A First Glance”, *LRCW*, 3 (1), 2010, 951-961.
- Konstantinidou 2012 A. Konstantinidou, *Ceramics and Life in the Old Monastery of Baramūs in the Wādī al-Natrūn, Egypt (4th – 9th c.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden Üniversitesi, Leiden, 2012.
- Kozal 2001 E. Kozal, “Studies in Roman Ilion: the Lower City. Stratified Domestic Assemblages”, *Studia Troica*, 11 (2001), 309-342.
- Körpe 2011 R. Körpe, “Büyük İskender'in Troas'ta İzlediği Rota ve Granikos Savaşı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 9 (10-11) (2011), 95-108.
- Ladstätter 1998 S. Ladstätter, “Afrikanische Sigillaten und Lampen aus Ovilava/Wels”, *Carnuntum Jahrbuch*, (1998), 51-63.
- Ladstätter 2008 S. Ladstätter, *Das Vedio gymnasium in Ephesos*, Ephesos XIV/1, Wien, 2008.

- Lako 1984 K. Lako, Keshtjella e onhezmit. *Iliria*, 2 (1984), 154-205.
- Lako 1993 K. Lako, "Te dhena per disa banesa dhe sterna te shek. II-IV te e.sone te zbuluara ne qytetin e sarandes (onhezmi - Ankiadem)", *Iliria*, 12 (1993), 241-257.
- Leidwanger 2013 J. Leidwanger, "Opportunistic ports and spaces of exchange in late Roman Cyprus", *Journal of Maritime Archaeology*, 8 (2013), 221-243.
- Leidwanger 2015 J. Leidwanger, "Early Byzantine Cyprus: A View from the Sea", Eds. D. N. Carlson - J. Leidwanger - S. M. Kampbell, *Maritime Studies in the Wake of the Byzantine Shipwreck At Yassiada, Turkey*, Texas, 2015, 157-166.
- Lemaitre 2007 S. Lemaitre, "Mobilier céramique du Létoon de Xanthos", Ed.S. Lemaitre, *Céramiques antiques en Lycie (VIIe S. a. C. - VIIe S. p. C. Les produits et les marchés, Actes de la table-ronde de Poitiers, 21-22 mars 2003*, Bordeaux, 2007, 115-135.
- Lemaitre et al. 2011 S. Lemaitre - G. Duperron - T. Silvino - C. Bonnet - M. Bonifay - C. Capelli. "Les amphores Africaines a Lyon du Regne d'Auguste au VII siecle: Reflex a propos de la circulation des marchandises sur l'axe rhodanien", *SFECAG, Actes du congres d'Arles 2011*, Arles, 2011, 203-222.
- LRCW 1 Eds. J. M. Gurt Esparraguera - J. Buxeda Garrigós - M. A. Cau Ontiveros. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry*, BAR International Series 1340, Oxford, 2005.
- LRCW 2 Eds. M. Bonifay - J. C. Tréglia. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry*, BAR International Series 1662, Oxford, 2007.
- LRCW 3 Eds. S. Menchelli - S. Santoro - M. Pasquinucci - G. Guiducci. *Late Roman Coarse Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry, Comparison Between Western and Eastern Mediterranean*, BAR International Series 2185, Oxford, 2011.
- LRCW 4 Eds. N. Poulou-Papadimitriou - E. Nodarou - V. Kilikoglou. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, Archaeology and Archaeometry, The Mediterranean: a market without frontiers*, BAR International Series 2616, Oxford, 2014.
- Lund 2007 J. Lund, "Transport Amphorae as a Possible Source for the Land Use and Economic History of the Akamas Peninsula, Western Cyprus", *LRCW*, 2, 2007, 781-789.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor. To the End of Third Century after Christ I-II*, Princeton, 1950.
- Magness 1992 J. Magness, "The Late Roman and Byzantine Pottery from areas H and K. Y", Ed. Shiloh, *Excavations at the City of David 1978-1985. QEDM*, 33 (1992), 149-186.
- Magness 1993 J. Magness, *Jerusalem Ceramic Chronology. Circa 200-800 CE*, Sheffield, 1993.

- Magomedov 1991 B. V. Magomedov, *Kamenka-Anchekrak. Poselenie Chernyakhovskoi kul'turĭ*, Kiev, 1991.
- Magomedov 2001 B. V. Magomedov, *Chernyakhovskaya kultura. Problema etnosa [The Chernyakhov Culture. Problems of ethnicity]*, Lublin, 2001.
- Magomedov 2010 B. V. Magomedov, "Roman amphorae in the context of the Chernyakhov Culture", Eds. D. Kassab-Tezgör – N. Inaishvili. *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea, Varia Anatolica XXI* (2010), 75-79.
- Maioli – Stoppioni 1989 M. G. Maioli – M. Stoppioni, "Ravenna, loc. Classe. La fornace per ceramica nel Podere Chiavichetta", *Amphores Romaines et Histoire Economique (A.R.H.E.), Collection de L'Ecole Française de Rome* 114 (1) (1989), 568-580.
- Majcherek – Zych 2011 G. Majcherek – I. Zych, "The evidence for Cretan presence in the ancient town of Marina el-Alamein", Eds. W. A. Daszewski – H. Meyza – I. Zych. *Essays Presented to Wiktor Andrzej Daszewski on his 75th Birthday, Classica Orientalia*, Warsaw, 2011, 357-378.
- Majcherek 1992 G. Majcherek, "The Late Roman Ceramics from the Seetar "G" (Alexandria 1986-1987)", *ETTRAV*, 16 (1992), 82-117.
- Majcherek 1993 G. Majcherek, "Roman Amphorae from Marina el-Alamein", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo*, 49 (1993), 215-220.
- Majcherek 1995 G. Majcherek, "Gazan Amphorae: Typology Reconsidered", Eds. H. Meyza – Y. Młynarczyk. *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean- Advances in Scientific Studies, Acts of the II Nieborow Pottery Workshop 18-20 December 1993*, Warsaw, 1995, 163-178.
- Malfitana 2008 D. Malfitana, "Roman Sicily Project: Ceramics and Trade. A multidisciplinary approach to the study of material culture assemblages, First overview: The transport amphorae evidence", *Facta a Journal of Roman Material Culture Studies*, 2 (2008), 107-126.
- Manacorda 1975 D. Manacorda "Proposta per una dentificazione dell'anfora Dressel 24", *Archaeologia Classica*, 27 (1975), 378-383.
- Manacorda 1977 D. Manacorda, "Anfore Spagnole a Pompei. Instrumentum Domesticum di Ercolano e Pompei", *Quaderni di Cultura Materiale*, 1 (1977), 121-133.
- Manacorda 1995 D. Manacorda, "Sulla proprietà della terra nella Calabria romana tra repubblica e impero", *Du latifundium au latifondo. Un héritage de Rome, une création médiévale ou moderne?, Actes de la table ronde internationale du CNRS organisée à l'Université Michel de Montaigne-Bordeaux III, les 17-19 décembre 1992*, Paris, 1995, 143-189.
- Manning et al. 2000 S. W. Manning – S. J. Monks – D. A. Sewell – S. Demesticha, *Late Roman Type 1a Amphora Production at the Late Roman site of Zygi-Petrini, Cyprus*. Report of the Department of Antiquities Cyprus, 2000.
- Marangou-Lerat 1996 A. Marangou-Lerat, *Le vin et les amphores de Crète : de l'époque*

- classique à l'époque impériale*, Etudes Cretoises 30, Paris, 1996.
- Markoulaki *et al.* 1989 S. Markoulaki – J. Y. Empereur – A. Marangou-Lerat, “Recherches sur les centres de fabrication d’amphores de Crète occidentale”, *BCH* 113 (1989), 551-580.
- Martin 2000 A. Martin, “Amphorae at Olympia”, *RCRF, Acta*, 36, 2000, 427-433.
- Martin-Kilcher 1994 S. Martin-Kilcher, *Die römischen amphoren aus Augst und Kaiseraugst. Ein Beitrag zur römischen Handels- und Kulturgeschichte*, 3: *Archaeologische und Naturwissenschaftliche Tonbestimmungen*, Forschungen in Augst 7/ 3, 1994.
- Martin-Kilcher 2005 S. Martin-Kilcher, “Carthage: Imported Eastern Amphorae in the Roman Colonia Iulia”, *Halicarnassian Studies III, Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence*, Odense, 2005, 202-220.
- McLellan – Rautman 1994 M. C. McLellan – M. L. Rautman, “The 1991-1993 field seasons at Kalavassos- Kopetra”, *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*, 32 (1994), 289-307.
- Megaw – Jones 1983 A. H. S. Megaw – R. E. Jones, “Byzantine and Allied Pottery: A Contribution by Chemical Analysis to Problems of Origin and Distribution”, *BSA*, 78 (1983), 245-247.
- Meyza – Baginska 2013 H. Meyza – D. Baginska, “Roman Amphorae from the Polish Excavations at Nea Paphos, Maloutena: An Overview”, Eds. M. L. Lawall – J. Lund, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus*, Gösta Enbom Monographs, 3, Bristol, 2013, 134-153.
- Mowat 2016 A. Mowat, *The Late Roman Amphoras of Thrace: The Perspective from the Molyvoti Peninsula*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manitoba Üniversitesi, Winnipeg, 2016.
- Murialdo 2001 G. Murialdo, “Le anfore da transport”, *S. Antonino: un insediamento fortificato nella Liguria Bizantina. Vol. 2*. Bordighera: Istituto Internazionale di Studi Liguri, 2001.
- Negru *et al.* 2003 M. Negru – A. Bădescu – R. Avram, “Kapitän II amphorae in Roman Dacia”, *RCRF, Acta*, 38, 2003, 209-214.
- ODTÜSat 1993 ODTÜ Sualtı Topluluğu Batık Araştırmaları Grubu, “Antakya Kıyıları Sualtı Yüzey Araştırması 1992”, *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1993, 60- 61.
- Ollà 2001 A. Ollà, “La produzione di anfore vinarie a Naxos (III a.C.-V d.C.)”, Ed. M. C. Lentini, *Naxos di Sicilia in età romana e bizantina ed evidenze dai Peloritani. Catalogo Mostra Archeologica Museo di Naxos (3 dicembre 1999-3 gennaio 2000)*, Bari, 2001, 47-60.
- Ollà 2008 A. Ollà, “Anfore Romane”, Eds. R. Leone – U. Spigo, *Tyndaris 1, Ricerche nel Settore Occidentale: Campagne di scavo 1993 - 2004*, Sicilia, 2008, 279-287.
- Opait – Tsaravopoulos 2010 A. Opait – A. Tsaravopoulos, “A Chiote pottery workshop of the roman period”, *RCRF, Acta*, 41, 2010, 23-28.
- Opait 1991° A. Opait, “O sapatara de salvare in arasulantic Ibida”, *SCIVA*, 42

- (1991), 21-56.
- Opait 1991b A. Opait, "Ceramica. Fortificatia si asezarea romana tfrzie de la Babadag-Topraichioi", *Peuce*, 10 (1991b), 211-261.
- Opait 1996 A. Opait, *Aspecte Ale Vietii Economice din Provincia Scythia (secolele IV-VI p.Ch.) Productia ceramicii locale și de import*, Institutul Roman de Tracologie Bibliotheca Thracologica XVI, București, 1996.
- Opait 1997/98 A. Opait, "North african and Spanish Amphorae in Scythia Minor", Eds. S. Alexandrescu – P. Papacostea, *Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia*, III, 1997-1998, 47-95.
- Opait 2004° A. Opait, "The eastern Mediterranean amphorae in the province of Scythia", *TATEM*, 2004, 293-308.
- Opait 2004b A. Opait, *Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th-6th centuries AD)*, Oxford, 2004.
- Opait 2009 A. Opait, "Cilician LR Amphora 1?", *Arheologia Moldovei*, XXXII (2009), 283-289.
- Opait 2010 A. Opait, "On the Origin of Carthage LR Amphora 1", *LRCW*, 3 (II), 2010, 1015-1022.
- Opait 2018 A. Opait, "Local and imported wine at Pompeiopolis, Paphlagonia", *RCRF, Acta*, 45, 2018, 701-713.
- Opait et al. 2019 A. Opait – D. Davis – M. L. Brennan – M. Kofahl, "The Sinop F Shipwreck in the Black Sea: An International Cargo from Late Antiquity", Eds. H. Kaba – G. Kan Şahin – B. M. Akarsu – O. Bozoğlu, *International Symposium on Sinope and Black Sea Archaeology "Ancient Sinope and the Black Sea"*, Sinop, 2019, 77-89.
- Orhan 2017 U. Orhan, "Phaselis 2016 Yılı Güney Limanı Amphora Buluntuları", *Phaselis*, III (2017), 141-148.
- Orhan 2018 U. Orhan, *Kekova Sualtı Araştırmalarında Tespit Edilen Amphoralar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2018.
- Outschar 1993 U. Outschar, *Produkte aus Ephesos in alle welt?* ÖAI 5, Wien, 1993.
- Oyarçin 2017 K. Oyarçin, *Parion'da 2005-2015 Yılları Arasında Ele Geçen Geç Roma ve Erken Bizans Dönemi Sikkeleri (MS 3-7. Yüzyıl)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi, Erzurum, 2017.
- Özkan 2020 Özkan, H. *Parion Kemik Eserler 2005-2017*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2020.
- Özsait 1999 M. Özsait, "Küçük Asya'da Roma Kolonileri". Ed. N. Başgelen, *Zafer Taşlıklioğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları I*, İstanbul, 1999, 123-132.
- Pacetti 1998 F. Pacetti, "La questione delle Keay LII nell'ambito della produzione anforica in Italia", Ed. L. Sagui, *Ceramica in Italia: VI-VII sec., Atti del Convegno in onore di John W. Hayes*, Roma, 11-13 maggio 1995. *Biblioteca di Archeologia Medievale*, Firenze, 1998, 185-208.

- Pallarès 1987 F. Pallarès, "Alcune considerazione sulle anfore del Battistero di Albenga", *RELIg*, LIII (1-4) (1987), 269-306.
- Panella 1970 C. Panella, "Anfore", *Ostia II, Le terme del Nuotatore: Scavo dell'ambiente I* (1970), 102-156.
- Panella 1973 C. Panella, "Appunti su un Gruppo di Anfore della Prima, Media e Tarda Età Imperiale". *Ostia III: Le terme del Nuotatore: Scavo dell'ambiente V et di un saggio dell'area, Studi miscellanei*, 21 (1973), 463-633.
- Panella 1976 C. Panella, "Per uno studio delle anfore di Pompei. Le forme VIII e X della tipologia di R. Schoene", *Studi miscellanei*, 22 (1976), 151-162.
- Panella 1982 C. Panella, "Le anfore della prima, media e tarda età imperiale: tipologia e problem", *Actes du colloque sur la céramique antique* (Carthage, 23-24 juin 1980), Carthage, 1982, 171-196.
- Panella 2001 C. Panella, "Le anfore di eta imperiale del Mediterraneo occidentale", *Céramiques Hellénistiques et Romaines*, III (2001), 177-275.
- Panella *et al.* 2010 C. Panella - L. Sagui - M. Casalini - F. Coletti, "Contesti tardoantichidi Roma: Una rilettura alla luce di nuovi dati", *LRCW*, 3 (1), 2010, 57-78.
- Papadopoulos 1989 J. K. Papadopoulos, "Roman Amphorae from The Torone", *Aephem*, (1989), 67-103.
- Parlak 2019 K. Parlak, *Parion Kazılarında Ele Geçen Bizans Dönemi Sikkeleri 2015-2018*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2019.
- Pausanias Pausanias, *Pausanias'da Anadolu, Seçmeler*, (Çev. B. Umar), İstanbul, 2002.
- Peacock - Williams 1986 D. P. S. Peacock - D. F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy*, London, 1986.
- Peacock 1984 D. P. S. Peacock, "The Amphorae: Typology and Chronology", Eds. M. G. Fulford - D. P. S. Peacock, *Excavations at Carthage: The British Mission, Vol. I, 2, The avenue du Président Habib Bourguiba, Salambo: The Pottery and other Ceramic Objects from the site*, Sheffield, 1984, 116-140.
- Peacock *et al.* 1989 D. P. S. Peacock - F. Béjaoui - N. Ben-Lazreg, "Roman Amphora Production in the Sahel Region of Tunisia", *Amphores romaines et histoire économique, dix ans de recherche*. Actes du colloque de Sienne (22-24 Mai 1986), Rome, 1989, 179-222.
- Peacock *et al.* 1990 D. P. S. Peacock - F. Bejaoui - N. Ben-Lazreg, "Roman pottery production in central Tunisia", *Journal of Roman Archaeology*, 3 (1990), 59-84.
- Pichot - Şenol 2015 V. Pichot - K. Şenol, "Amphores de Gaza et résine sur le site de production d'amphores du Haut- Empire d'Akadémia (Maréotide)", *Bulletin de Liaison du Groupe International D'étude de la*

- Céramique Égyptienne*, 25 (2015), 277-289.
- Pieri 2005 D. Pieri, *Le commerce du vin oriental à l'époque Byzantine*, Beirut, 2005.
- Pieri 2007 D. Pieri, "Béryte dans le grand commerce méditerranéen : Production et importation d'amphores dans le Levant protobyzantin (Ve-VIIIe s. apr. J.-C.)", Ed. M. Sartre, *Productions et échanges dans la Syrie Gréco-Romaine, Actes du 2e Colloque International sur la Syrie Antique* (Tours, 12-13 juin 2003), suppl. Topoi, 8, 2007, 297-327.
- Portale – Romeo 2001 E. Portale – I. Romeo, "Contenitori da trasporto", Ed. A. D. Vita, *Gortina V.3. Lo scavo del Pretorio 1989-1995*, 1. I materiali, Padova, 2001, 260-410.
- Portale 2010 E. Portale, "Nuovi Dati Sulla Circolazione Anforica a Gortina", *LRCW*, 3 (1), 2010, 931-939.
- Poulou-Papadimitriou – Nodarou 2007 N. Poulou-Papadimitriou – E. Nodarou, "La céramique protobyzantine de Pseira: la production locale et les importations, étude typologique et pétrographique", *LRCW*, 2 (II), 2007, 755-766.
- Preda – Grosu 1993 C. Preda – A. Grosu, "Cercetări arheologice din aşezarea civilă a castrului roman de la Enoşeşti - Acidava (Piatra Olt, jud. Olt)", *Arhivele Olteniei*, 8 (1993), 43-55.
- Prêteux 2009 F. Prêteux, "Parion et son territoire à l'époque hellénistique: un exemple d'organisation de la chôra sur le rivage de la Propontide", Eds. H. Bru – F. Kirbihler – S. Lebreton. *L'Asie mineure dans l'Antiquité: échanges, populations et territoires: Regards actuels sur une péninsule*, Rennes, 2009, 335-350.
- Pülz 1985 S. Pülz, "Studien zu einzelnen fundgruppen-Kaiserzeitliche Keramik aus dem Herion III", *IstMitt* 35 (1985), 77-115.
- Radaelli 2016 E. Radaelli, *Amphorae from contexts of middle Imperial date found during the excavations of the so-called 'Terme di Elagabalus' in Rome. The implications of their study for our understanding of the economy of the City and of related imported products*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Southampton Üniversitesi, Southampton, 2016.
- Ramon 1986 J. Ramon, *El Baix Imperi i l'època Bisantina a les Illes Pitiuses*, Ibiza, 1986.
- Rauh 2004 K. Rauh – N. "Pirated Knock-offs: Cilician Imitations of Internationally Traded Amphoras", *TATEM*, 2004, 329-336.
- Rautman 1995 M. L. Rautman, "Two Late Roman wells at Sardis", *AASOR* 53 (1995), 37-84.
- Rautman 2000 M. L. Rautman, "The Busy Countryside of Late Roman Cyprus", *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 38 (2000), 317-331.
- Rautman 2003 M. L. Rautman, *A Cypriot Village of Late Antiquity: Kalavassos-Kopetra in the Vasilikos Valley*, JRA Supplement 52, Portsmouth, 2003.
- Rautman et al. 1993 M. L. Rautman – B. Gomez – H. Neff – M. D. Glascock, "Neutron Activation of Late Roman Ceramics from Kalavassos-Kopetra and the Environs of the Vasilikos Valley", *Report of The Department of*

- Antiquities Cyprus*, 31 (1993), 233-294.
- RCRF *Rei Cretariae Romanae Favtorvm*
- Remola-Vallverdu 1989 J. A. Remola-Vallverdu, "Les àmfores", *Un abocador del segle V d.. C. en el fòrum provincial de Tàrraco*, Tarragone, 1989, 249-323.
- Remola-Vallverdu 1993 J. A. Remola-Vallverdu, "Un tipo de anfora tardo-romana poco conocido (VLR 8. 198)", *Archivo Español de Arqueología*, 66 (1993), 301-309.
- Remola-Vallverdu 2000 J. A. Remola-Vallverdu, *Las ànforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis)*, Barcelona, 2000.
- Remola-Vallverdu 2007 J. A. Remola-Vallverdu, "Tarraco, amphores et contexte Historique", Eds. A. Mrabet – J. Remesal Rodriguez, *Africa et in Hispania: études sur L'huile Africaine, Collecio instrumenta 25*, Barcelona, 2007, 245-256.
- Reynolds – Pavlidis 2014 P. Reynolds – E. Pavlidis, "Nicopolis (Epirus Vetus): An Early 7th Century Pottery Assemblage from the 'Bishop's House' (Greece)", *LRCW*, 4 (I), 2014, 451-467.
- Reynolds 2004 P. Reynolds, "The Roman pottery from the Triconch Palace", Eds. R. Hodges – W. Bowden – K. Lako – R. D. Andrews, *Byzantine Butrint: Excavations and surveys 1994-1999*, Oxford, 2004, 224-269.
- Reynolds 2005 P. Reynolds, "Levantine amphorae from Cilicia to Gaza: a Typology and Analysis of Regional Production Trends from the 1st to 7th Centuries", *LRCW*, 1, 2005, 563-612.
- Reynolds 2010 P. Reynolds, "Trade networks of the East, 3rd to 7th Centuries: the view from Beirut (Lebanon) and Butrint (Albania) (Fine Wares, Amphorae and Kitchenwares", *LRCW*, 3 (1), 2010, 89-114.
- Reynolds 2011 P. Reynolds, "A 7th century pottery deposit from Byzantine, Carthago Spartaria Cartagena, Spain", Eds. M. À. Cau – P. Reynolds – M. Bonifay, *LRFW 1, Late Roman Fine Wares: Solving problems of typology and chronology. A review of the evidence, debate and new contexts (RLAMP 1)*, Oxford, 2011, 99-127.
- Reynolds 2013 P. Reynolds, "Transport Amphorae of the First to Seventh Centuries: Early Roman to Byzantine Periods", Ed. W. Aylward. *Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford Archaeology, Volume II*, Oxford, 2013, 93-161.
- Reynolds 2019 P. Reynolds, *Butrint 6 Excavations on the Vrina Plain Volume 3: The Roman and Late Antique Pottery from the Vrina Plain Excavations*, Oxford, 2019.
- Ricci 2007 M. Ricci, "Elaiussa Sebaste: Context, Production & Commerce", *BYZAS* 7, Istanbul, 2007, 169-180.
- Riley 1975 J. A. Riley, "The Pottery from the First Session of Excavation in the Caesarea Hippodrome", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 218 (1975), 25-63.
- Riley 1979 J. A. Riley, "The coarse pottery from Berenice", Ed. J. A. Lloyd, *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice): Volume II. Tripoli:*

- Dept. of Antiquities, Secretariat of Education, London, 1979, 91-467.
- Riley 1981 J. A. Riley, "The pottery from the cisterns 1977.1, 1977.2, 1977.3", Ed. J. H. Humphrey, *Excavations at Carthage 1975-1979: Conducted by the University of Michigan. Vol. 6, Tunus, 1981*, 85-124.
- Rizzo – Zambito 2010 G. Rizzo – G. Zambito, "Ceramiche Comuni ed Anfore dal Villaggio Tardoantico di Cignana, Naro-Agrigento, Sicilia, Italia", *LRCW*, 3 (I), 2010, 293-300.
- Rizzo 2003 G. Rizzo, *Instrumentua Vrbis. 1, Ceramiche fine da mensa, lucerne ed anfore a Roma nei primi due secole dell'impero*, Rome, 2003.
- Rizzo 2014 G. Rizzo, "Le Terme del Nuotatore le Anfore, Ostia e i Commerci Mediterranei", Eds. C. Panella – G. Rizzo, *OSTIA VI, Le Terme del Nuotatore, Studi Miscellanei 38*, Roma, 2014, 64-442.
- Robinson 1959 H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology. (The Athenian Agora. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies, vol. v.)*, Princeton, 1959.
- Romanchouk et al. 1995 A. Romanchouk – A. V. Sazanov – L. Sedikova, *Les amphares des ensembles de Chersonese Byzantin*, Ekaterinbourg, 1995.
- Rowe 2004 A. H. Rowe, *Nea paphos: Reconsidering Late Roman Cyprus: Using New Material from Nea Paphos to Review Current Artefact Typologies*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sydney Üniversitesi, Sydney, 2004.
- Sagui 1998 L. Sagui, "Il deposito della Crypta Balbi: una testimonianza imprevedibile sulla Roma del VII secolo? Ed. L. Sagui, *Ceramica in Italia: VI-VII secolo*", *Atti del Convegno in onore di John W. Hayes (Roma, 11-13 maggio 1995)*, Firenze, 1998, 305-333.
- Santamaria 1995 C. Santamaria, *L'épave Dramont « E » à Saint-Raphaël (Ve siècle ap. J.-C.)* *Archaeonautica*, 13, Paris, 1995.
- Sayar 2015 M. H. Sayar, "Parion'da Divus Vespasianus Augustus'a Bir Sunu", Eds. C. Başaran – V. Keleş, *Parion Kazıları 10. Yıl Armağanı*, Ankara, 2015, 163-166.
- Sazanov 1989 A. Sazanov, "O khronologii Bospora rannevizantiiskogo vremeni", *Sovetskaia Arkheologiya*, 4 (1989), 41-60.
- Sazanov 1991 A. Sazanov, "Les amphores de l'ensemble du preinier quart du vne s. de la region nord-est de Chersonese", *MANIET*, 2 (1991), 60-72.
- Sazanov 1997 A. Sazanov, "Les Amphores de L'Antiquité Tardive et du Moyen Age: Continuité ou Rupture? Le Cas de la mer Noire", *La Céramique Médiévale en Méditerranée, Actes Du VI^e Congrès de L'aiecm 2*, (13-18 novembre 1995), Aix-en-Provence, 1997, 87-102.
- Sazanov 1999 A. Sazanov, "Les Amphores "LA 1 Carthage" dans la Region de la mer Noire", Ed. C. Y. Garlan, *Typologie et Chronologie: V^e -VII^e s. Apr. J*, Aix-en-Provence, 1999, 265-279.
- Sazanov 2000 A. Sazanov, "Les ensembles clos de Chersonese de la fin du VI^e-troisieme quart du VII^e siecles: la chronologie de la ceramique", *Les sites archeologiques en Crimée et au Caucase durant l'antiquité tardive et le haut moyen-age, Colloquia Pontica*, Leiden, 2000, 123-149.

- Sazanov 2014 A. Sazanov, "The Deposit of the end of the 6th Century AD from Chersonesos, Crimea", *LRCW*, 4 (I), 2014, 411-423.
- Scorpan 1976 C. Scorpan, "Origni si linii evolutive in ceramica romano-bizantina (sec. IV – VII) din", *Spatiul Mediteranean si Pontic*, 9 (1976), 155-185.
- Scorpan 1977 C. Scorpan, "Contribution a la Connaissance de Certains Types Ceramiques Romano- Byzantins (IVe – VIIe Siecles) dans L'Espace Istro-Pontique", *Dacia*, XXI (1977), 269-296.
- Seyer 2014 M. Seyer, "Limyra 2013", *ANMED*, 12, 73-80.
- Shkodra 2003 B. Shkodra, *Pottery and trade in the Late Roman Durres (Durrachium)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, East Anglia Üniversitesi, Bükreş, 2003.
- Shkodra 2005 B. Shkodra, "Kontekste me qeramikë të shek. VI nga Macellum", *Candavia*, 2 (2003), 205-238.
- Shkodra 2006 B. Shkodra, "Ceramics from Late Roman Contexts in Durrës", *BSA* 101 (2006), 427-457.
- Shkodra 2009 B. Shkodra, "Një tip amfore i periudhës antike të vonë nga Durrësi", *Iliria*, XXXIII (2009), 311-324.
- Silvino 2007 T. Silvino, "Lyon. La fouille du pare Saint-Georges: le mobilierceramique de l'antiquite tardive", *Revue Archeologique de l'Est*, 56 (2007), 187-230.
- Slane - Sanders 2005 K. W. Slane – G. R. Sanders, "Corinth: Late Roman Horizons", *Hesperia* 74 (2) (2005), 243-297.
- Slane 2000 K. W. Slane, "East-West Trade in Fine Wares and Commodities: the View from Corinth", *RCRF, Acta*, 36, 2000, 299-311.
- Smokotina 2016 A. Smokotina, "Late Roman Amphorae from Tyritake", *RCRF, Acta*, 44, 2016, 715-724.
- Stănescu 2018 R. O. Stănescu, "Amphorae Ex Aegyso: Fragments from Older Excavations", *Peuce*, XVI (2018), 205-226.
- Starac 2001 A. Starac, "Produzione e distribuzione delle anfore nord-adriatiche nell'Istria", *RCRF, Acta*, 37 (2001), 269-277.
- Suceveanu 2000 A. Suceveanu, *Histria X. La céramique romaine des Ier-IIIe siècles ap. J.-C.* Bucarest, 2000.
- Suceveanu 2007 A. Suceveanu, *Histria XIII. La Basilique Épiscopale*, Paris, 2007.
- Swan 2004 V. G. Swan, "Dichin (Bulgaria) and the supply of amphorae to the Lower Danube in the late Roman-early Byzantine period", *TATEM*, 2004, 371-382.
- Şen 2017 D. Şen, *La Ceramique ProtoByzantine De Lycie: etude du mobilier Hurmalık Hammam de Patara*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris 1-Pantheon Sorbonne Üniversitesi, Paris, 2017.
- Şenol – Aşkın 2007 A. K. Şenol – E. Aşkın. "Amphoralar Işığında Kentin Ticarî İlişkileri", Ed. S. Durugönül, *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları NAGIDOS*, Adayla Ekyayın Dizisi 6, Antalya,

- 2007, 241-297.
- Şenol 2000 A. K. Şenol, *İskenderiye Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Kentin Roma Dönemi Şarap, Zeytinyağı, Salamura Balık ve Sos Ticareti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2000.
- Şenol 2001 A. K. Şenol, "Amphoras from the Necropolis of Gabbari", Eds. J. Y. Empereur – M. D. Nenna, *Nécropolis 1, Etudes Alexandrines 5*, Caire, 2001, 369-396.
- Şenol 2003a A. K. Şenol, *Marmaris Müzesi Ticarî Amphoraları*, Ankara, 2003.
- Şenol 2003b A. K. Şenol, "The Amphoras Handles from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 2", Eds. J. Y. Empereur – M. D. Nenna, *Nécropolis 2, Etudes Alexandrines 7*, Caire, 2003, 191-211.
- Şenol 2007 A. K. Şenol, "A Statistical Essay on the Distribution of Imported Amphorae Finds of the CEAlex Salvage Excavations", Eds. S. Marchand – A. Marangou, *Amphores D’Egypte, de la Basse Epoque a l’Epoque Arabe, I*, Alexandreia, 2007, 57- 75.
- Şenol 2009 A. K. Şenol, *AETAM (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi)’da Bulunan Ticarî Amphoralar ve Akdeniz’de Ticaretin İzleri*, Mersin, 2009.
- Şenol 2015 A. K. Şenol, "Smyrna Kazılarında 2007 2011 Yılları Arasında Bulunan Ticari Amphoralar", Ed. A. Ersoy, *1. Smyrna Antik Kenti Kazı ve Araştırmaları Çalıştayı, 2-3 Mayıs 2014*, İzmir, İstanbul, 2015, 243-256.
- Şenol 2018 A. K. Şenol, *Commercial amphorae in the Graeco-Roman Museum of Alexandria*, Alexandreia, 2018.
- Şen-Yıldırım 2012 D. Şen-Yıldırım, "Hurmalık Hamamı Buluntuları Işığında Patara’nın Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Kuzey Afrika Kökenli Seramikleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (4) (2012), 151-172.
- TATEM Eds. J. Eiring - J. Lund. *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean, Monographs of the Danish Institute at Athens Volume 5*, Athens, 2004.
- Tekocak – Zoroğlu 2013 M. Tekocak – L. Zoroğlu, "Kelenderis’te Bulunan Bir Grup Roma Dönemi Ticari Amphorası ve Düşündürdükleri", *Olba*, XXI (2013), 109-140.
- Tomber 1993 R. Tomber, "Quantitative Approaches to the Investigation of Long-Distance Exchange", *JRA*, 6 (1993), 142-166.
- Tomber 1999 R. Tomber, "Pottery from the sediments of the Inner Harbour (Area 114)", *Caesarea Papers*, 2 (1999), 296-321.
- Tomber 2006 R. Tomber, "The Pottery", Eds. V. A. Maxfield – D. P. S. Peacock, *Survey and Excavation Mons Claudianus, 1987-1993, Volume III, Ceramic Vessels & Related Objects*, Fouilles de L’Ifao 54, Paris, 2006, 3-218.
- Tomber 2008 R. Tomber, *Indo-Roman Trade. From pots to pepper*, London, 2008.

- Tüylüoğlu 2015 D. Tüylüoğlu, *Mylasa'dan Bir Antik Çağ Seramik Atölyesinin (?) Ticari Amphora Buluntuları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2015.
- Uzhentsev – Yurochkin 1998 V. B. Uzhentsev – V. Yurochkin, “Amphores a col en entonnoir au nord de la mer Noire”, *Khersoneskii Sbornik*, IX (1998), 100-109.
- Uzhentsev 2001 V. B. Uzhentsev, “Kalos Limen in the 1st c. B.C. - beginning of the 1st c. AD (general review of the materials according to the excavations in 1988-1998)”, Eds. I. I. Gushchina – D. V. Zhuravle, *Pozdnie Skify Kryma [Late Scythians in Crimea]*, Moscow, 2001, 156-166.
- Villedieu 1984 F. Villedieu, *Turris Libisonis. Fouille d'un site romain tardif à Porto Torres (Sardaigne)*, BAR International Series 224, Oxford, 1984, 166-199.
- Villedieu 1990 F. Villedieu, *Lyon St-Jean, les fouilles de l'avenue Adolphe Max*, Documents d'Archéologie en Rhône-Alpes (DARA) 3, Lyon, 1990.
- Vilvorder *et al.* 2000 F. Vilvorder – R. P. Symonds – S. Rekk, “Les amphores orientales en Gaule septentrionale et au sud-est de la Grande Bretagne”. *RCRF, Acta*, 36, 2000, 477-486.
- Vnukov 2004 S. Vnukov, “Pan-Roman Amphora Types Produced in the Black Sea Region”, *TATEM*, 2004, 407-415.
- Vnukov 2010 S. Vnukov, “Sinopean Amphorae of the Roman Period”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 16 (2010), 361-370.
- Vnukov 2012 S. Vnukov, “Амфорное Производство На Территории Абхазии В Эпоху Эллинизма И Римское Время (Amphora Production on the Territory of Abkhazia during the Hellenistic Era and Roman Time)”, *Российская Археология (Russian Archeology)*, 4 (2012), 5-15.
- Vogt 1997 C. Vogt, “Les ceramiques ommeyyades et abbassides d'Istabl' Aintar-Fostat”, Ed. G. D. Archimbau, *La céramique médiévale en Méditerranée: Actes du VIe congrès de l'AIECM2*, Aix-en-Provence, 1997, 243-260.
- Vogt *et al.* 2002 C. Vogt – P. Gouin – G. Bourgeois – M. Girard – M. Schvoerer – S. Thiebault, “Notes on Some of the 'Abbasid Amphorae of Istabl 'Antar- Fustat (Egypt)”, *BASOR* 326 (2002), 65-80.
- Volpe 1985 G. Volpe, “Anfore”, Ed. S. Caterina d ella Rosa, *Il giardino del Conservatorio. Archeologia w bana a Roma: il rogetto della Crypta Balbi*, 3, 1985, 155-172.
- Warner-Slane 2000 K. Warner-Slane, “East-West Trade in Fine Wares and Commodities. The View from Corinth”, *RCRF, Acta*, 36, 2000, 299-312.
- Watson 1992 P. M. Watson, “Change in Foreign and Regional Economic Links with Pella in the Seventh Century AD: The Ceramic Evidence”, *La Syrie de Byzance a l'Islam, VI^e-VII^e siècles, actes du colloque international (Lyon-Paris, 11-15 septembre 1990)*, Damas, 1992, 233-248.

- Watson 1995 P. M. Watson, "Ceramic Evidence for Egyptian Links with Northern Jordan in the 6th -8th Centuries AD", Eds. S. Bourhe – J. P. Descoeudres, *Trade, Contact and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean*, Mediterranean Archaeology, suppl. 3, Sydney, 1995, 314-319.
- Whitbread 1995 I. K. Whitbread, *Greek Transport Amphorae. A Petrological and Archaeological Study*, Athens, 1995.
- Williams 1979 D. F. Williams, "The Heavy Mineral Separation of Ancient Ceramics by Centrifugation: A Preliminary Report", *Archaeometry*, 21 (1979), 177-182.
- Williams 1980 D. F. Williams, "The Petrology of Certain Byzantine Amphorae: Some Suggestions as to Origins", *Ancient Monuments Laboratory Report*, 3115 (1980), 99-110.
- Williams 1989 C. Williams, "Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery", *Subsidia Mediaevalia* 16 (1989), 90-99.
- Williams 1990 D. F. Williams, "A note on the petrology of a Samos cistern type amphora from excavations at the Castello di Udine", *Aquileia Nostra Anno*, LXI (1990), 281-296.
- Williams 2004 D. F. Williams, "The Eruption of Vesuvius and Its Implications for the Early Roman Amphora Trade with India", *TATEM*, 2004, 441-450.
- Williams 2005 D. F. Williams, "Late Roman Amphora 1: A Study of Diversification", Eds. M. B. Briesse – L. E. Vaag, *Halicarnassian Studies III, Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence*, Odense, 2005, 157-167.
- Williams *et al.* 1974 C. K. Williams – J. McIntosh – J. E. Fisher, "Excavations at Corinth, 1973", *Hesperia*, 43 (1) (1974), 1-76.
- Yaman 2018 A. Yaman, *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2018.
- Yangaki 2005 A. G. Yangaki, *La céramique des IVe-VIIIe siècles ap. J.-C. D'Eleutherna: sa place en Crète et dans le bassin égéen*, Athènes, 2005.
- Yangaki 2007 A. G. Yangaki, "Amphores crétoises de forme globulaire: remarques préliminaires", *LRCW*, 2 (II), 2007, 767 - 774.
- Yener-Marksteiner 2013 B. Yener-Marksteiner, "Vorläufige Ergebnisse der Untersuchungen der Keramikfunde des Andriake-Surveys". Eds. P. Brun – L. Cavalier – K. Konuk – F. Prost, *EUPLOIA. La Lycie et la Carie antiques. Dynamiques des territoires, échanges et identités. Actes du colloque de Bordeaux 5, 6, 7 novembre 2009*, Paris, 2013, 15-20.
- Zachariadis 2014 S. Zachariadis, "Pottery from the Workshop Building, in the Early Byzantine City of Philippi, Greece", *LRCW*, 4 (I), 2014, 705-713.
- Zeest 1960 I. B. Zeest, *Keramicheskaya Tara Bospora*, Moskova, 1960.
- Zemer 1977 A. Zemer, *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, Haifa, 1977.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

Akkise/Yahyalı Höyük: Suğla Gölü Kenarında Yeni Bir Prehistorik Yerleşim

Akkise/Yahyalı Hoyuk: A New Prehistoric Settlement by Lake Suğla

Ramazan GÜNDÜZ

ORCID: 0000-0003-4113-119X

Geliş Tarihi: 10.11.2020 | Kabul Tarihi: 24.11.2020 | Online Yayın Tarihi: 02.12.2020

Makale Künyesi: R. Gündüz, "Akkise/Yahyalı Höyük: Suğla Gölü Kenarında Yeni Bir Prehistorik Yerleşim", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 244-253. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.22



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 3 (2020) 244-253
DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.22

Akkise/Yahyalı Höyük: Suğla Gölü Kenarında Yeni Bir Prehistorik Yerleşim

Akkise/Yahyalı Hoyuk: A New Prehistoric Settlement by Lake Suğla

Ramazan GÜNDÜZ*

Öz

Bu çalışma, “2020 yılı Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması” nda tespit edilen yeni bir höyük yerleşimine ait buluntuların ön değerlendirmesidir. Akkise/Yahyalı Höyük yerleşim yeri Suğla Gölü’nün yaklaşık 1 km güneydoğusunda bulunan Konya iline bağlı Ahırlı ilçesinin, Akkise mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Orta Anadolu’nun güneyinde, Göller Bölgesi ile Konya Ovası arasında kalan ve Beyşehir-Suğla Oluğu olarak adlandırılan bu bölgede 1960’lı yıllarda yapılan ilk çalışmalarda bölgenin Prehistorik dönemleri hakkında ilk bilgiler elde edilmiştir. Bu dönemde Suberde, Er Baba Höyük gibi yerleşmelerde yapılan kazılarda söz konusu yerleşmelerin Neolitik Dönem’de göl kenarlarına kurulduğuna dair önemli bulgular tespit edilmiştir. Daha sonra Suğla Gölü’ne yakın bir noktada 2002 yılında DSİ sulama kanalı açma çalışmaları yapılmıştır. Bu kanal kazısında Gökhöyük Bağları Höyük olarak adlandırılan alanda arkeolojik eserlerin ortaya çıkmasıyla Konya Müze Müdürlüğü’nce kurtarma kazıları yapılmıştır. Açığa çıkarılan yerleşimde bölgenin Prehistorik dönemleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. 2020 yılında “Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması” kapsamında tespit edilen Akkise/Yahyalı Höyük buluntuları bölgede yeni bir Prehistorik Dönem yerleşmesinin varlığına dair ilk bulguları ortaya koymuştur. Bölgenin Neolitik Dönem’e tarihlenen Er Baba Höyük, Suberde Höyük ve Gökhöyük Bağları Höyük gibi yerleşmelerinde açığa çıkarılan buluntulardan Neolitik Dönem alet endüstrisi ve çanak-çömlek yapım teknikleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu yerleşmelerde Neolitik Dönem’e tarihlenen tabakalarda bulunan obsidyen ve çakmak taşı aletler yanında öğütme taşları ile pişmiş toprak eserlerin benzerleri Akkise/Yahyalı Höyük’te yüzeyde tespit edilmiştir. Yerleşimde yüzeyden toplanan eserlerden bu yerleşim yerinin Geç Neolitik, Erken Kalkolitik Dönem’e tarihlenebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda ileride Akkise/Yahyalı Höyük’te yapılacak arkeolojik kazıların Beyşehir-Suğla Oluğu olarak da adlandırılan havzanın Neolitikleşme sürecine dair önemli bilgiler vereceği tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Prehistorya, Konya, Akkise, Suğla Gölü

Abstract

This study reveals a preliminary evaluation of the findings obtained from a new settlement detected during the Survey of Prehistoric Period of the Suğla Lake Vicinity in 2020. The settlement of Akkise/Yahyalı Höyük is located within the borders of Akkise District in Konya province, approximately 1 km the northeast of

* Arş. Gör. Dr. Ramazan Gündüz, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.
E-mail: ramazangunduz@selcuk.edu.tr / Orcid No: 0000-0003-4113-119X

Söz konusu çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın izni ile Dr. Ramazan Gündüz’ün başkanlığındaki Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması YA014208(2020) proje numaralı çalışma ile Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 20401138 numaralı “Seydişehir İlçesi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması” adlı proje kapsamında hazırlanmıştır. Vermiş oldukları izin için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na, maddi desteklerinden dolayı da S.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’ne teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması Projesine maddi, manevi desteğini esirgemeyen Seydişehir Belediye Başkanlığı’na ve Seydişehir Kaymakamlığı’na teşekkür ederiz.

Lake Suğla. The first data about the prehistoric periods of the region were obtained from the studies conducted in the 1960s in this region, which is located between the Lakes Region and Konya Plain in the South of Central Anatolia that is called the Beyşehir-Suğla Trough. During this period, excavations in settlements such as Suberde and Erbaba Höyük revealed important findings suggesting that these settlements be established on the lakeside in the Neolithic Period. Then, in 2002, DSI works to build irrigation canal were carried out at a location close to Suğla Lake. With the unearthing of archaeological artifacts in the area called Gökhöyük Bağları Höyük during the digging out for the canal, rescue excavations were carried out by the Konya Museum Directorate. In the unearthing settlement, important data about the prehistoric periods of the region were gathered. The Akkise/Yahyalı Höyük finds, which were discovered during the Survey of Prehistoric Period of the Suğla Lake Vicinity in 2020, revealed the existence of a totally new prehistoric settlement in the region. From the finds unearthing in settlements such as Erbaba Höyük, Suberde Höyük and Gökhöyük Bağları Höyük, dating the Neolithic Period, important information about the Neolithic Period tool industry and pottery making techniques was obtained. In these settlements, the obsidian and flintstone tools found in the layers dated back the Neolithic period, as well as the similar grinding stones and terracotta artifacts were found on the surface in Akkise/Yahyalı Höyük. Among From the artifacts collected from the surface of the settlement, it is thought that this settlement can be dated to the Late Neolithic, Early Chalcolithic Period.

In this context, it is estimated that the archaeological excavations to be carried out in Akkise/Yahyalı Höyük in the future will provide important information about the Neolithization process of the Basin, also known as the Beyşehir-Suğla Trough.

Keywords: Neolithic, Prehistory, Konya, Akkise, Lake Suğla

Giriş

Akkise/Yahyalı Höyük yerleşim yeri Suğla Gölü'nün yaklaşık 1 km güneydoğusunda, Konya iline bağlı olan Ahırlı ilçesi, Akkise kasabası/mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır (fig. 1)¹. Akkise/Yahyalı Höyük yerleşim yeri 37.359057 enlem ve 32.106283 boylam koordinatlarında, deniz seviyesinden yaklaşık 1191 m yüksekliktedir. Göller Bölgesi ile İç Anadolu'nun en güneyinde, Beyşehir-Suğla Oluğu olarak adlandırılan koridorun Konya'ya bakan kısmında bulunur. Suğla Gölü'nün kuzey batısında bulunan Suberde Höyük² ve kuzey doğusunda yer alan Gökhöyük Bağları Höyük³ Prehistorik Dönem yerleşim yerlerine yaklaşık 12 km mesafededir.



Figür 1: Akkise/Yahyalı Höyük'ün konumu

¹ Yerleşim yeri "2020 yılı Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması" kapsamında Suğla Gölü çevresinde çalışmalar yapan Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Elemanı Dr. Ramazan Gündüz başkanlığındaki ekip tarafından tespit edilmiştir.

² Suberde'nin ilk sakinlerinin seramiksiz Neolitik Dönem'de buraya yerleşen avcı-toplayıcı bir grup olduğu ileri sürülmektedir (Bordaz 1969, 58-59).

³ Gökhöyük Bağları Höyük'te yapılan kurtarma kazılarında elde edilen sonuçlara göre yerleşme seramikli Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir (Gündüz 2019, 43).

Yerleşme bulunduğu konum itibarı ile güney yönünde Suğla Gölü'ne bakan bir yamaçta kurulmuştur. Olasılıkla Prehistorik dönemlerde Suğla Gölü'nün bir kıyı yerleşmesi durumundadır. Yerleşmenin batısı güney-kuzey yönünde Suğla Gölü'nün çekilmesiyle oluşan düzlükler ile çevriliyken, doğuya doğru yükselti artmaktadır. Konya Ovası'ndan daha büyük bir yükseltiye sahip olan bölgede bu yükselti Toroslara yaklaştıkça kademeli olarak artar. Konya Ovası'na oranla daha fazla yağışlı olan bölgede kışları yoğun kar yağışlı ve sert geçmektedir. Buna bağlı olarak da bu coğrafya Çarşamba Çayı gibi kışları aldığı yağışa bağlı olarak taşıdığı su miktarı değişen kaynaklara sahiptir. Bu coğrafya içinde bulunan göllerden hem Suğla Gölü'nün hem de Beyşehir Gölü'nün yazları kurak geçmesinden etkilendiği, kışları ise artan yağışlarla su seviyelerinin değişkenlik gösterdiği bildirilmektedir⁴. Bu mevsimsel su seviyesi değişikliklerinin Prehistorik dönemlerde de olduğuna dair veriler ise Suberde'den gelmektedir⁵. Bölgede ilk arkeolojik yüzey araştırmaları 1950'li yıllarda J. Mellaart⁶ tarafından, daha sonra 1960'lı yıllarda J. Bordaz⁷ tarafından yapılmıştır. H. Bahar tarafından 2006 yılında gezilen bölgenin Hellenistik ve Roma dönemleri 2006-2019 yılları arasında A. Baldıran tarafından araştırılmıştır.

Akkise/Yahyalı yerleşim yeri, "2020 yılı Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması" kapsamında Akkise'nin göle bakan yamaçlarının incelenmesi sırasında keşfedilmiştir. Alandan yoğun çanak-çömlek parçaları ile birlikte obsidyen ve çakmaktaşıdan alet ve yonga parçaları toplanmıştır. Bunlara ilaveten yüzeyde çok sayıda öğütme taşı ile birlikte havaneli de tespit edilmiştir. Ayrıca yerleşim yerinde defineciler tarafından açılan kaçak kazı çukurunun oluşturduğu tahribat ile taş temelli mimari yapı kalıntısının da açığa çıktığı görülmüştür. Burada ele geçen buluntulardan edinilen ilk izlenimler, Akkise/Yahyalı Höyük'ün Prehistorik dönemlerde yerleşim gördüğü yönündedir.

Mimari Kalıntılar

Akkise/Yahyalı Höyük'ün mimari geleneklerine dair ipuçları defineciler tarafından açılan kaçak kazı çukurunda incelenen kesit üzerinden gelmektedir. Çukur içinde yaklaşık 1 m yüksekliğinde, 2 m uzunluğunda, taş duvarı görülen bir mimari yapının kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Bu mimari yapının dolgusu içinde ve çukurdan dışarı atılan toprak yüzeyinde yoğun şekilde bulunan pişmiş toprak seramik ve obsidyen parçalarından, burada Prehistorik Dönem'e tarihlenebilecek, taş temelli duvarlara sahip, dikdörtgen veya kare planlı bir mimari geleneğin var olduğu anlaşılmaktadır (fig. 2). Bölgede bulunabilecek bazalt taşından örülmüş olan duvar, yaklaşık 10-15 cm genişliğinde, 30 cm uzunluğundaki düzgün taşlardan oluşmaktadır. Taş temelde birleştirici malzeme olarak çamur harç kullanılmıştır. Defineciler tarafından duvardan sökülerek çukurun kenarına atılan toprak içinde bulunan küçük sıva parçaları ve taşlar üzerinde bulunan sıva izlerinden yapının sıvalı olabileceği aklı gelmektedir.

Orta Anadolu'nun güneyinde, Konya Ovası sınırları içerisinde bulunan ve Neolitik Dönem'e tarihlenen Çatalhöyük⁸ ile Can Hasan⁹ yerleşmelerinde açığa çıkarılan mimari

⁴ Kuzucuoğlu 2002, 39-40.

⁵ J. Bordaz, Suğla Gölü'nün yılın farklı zamanlarında sularının artarak taşması sonucunda Suberde'nin adaya dönüştüğünü belirtmektedir (Bordaz 1969, 44).

⁶ Mellaart 1954, 175-240; Mellaart 1958, 311-353.

⁷ Bordaz 1969, 43.

⁸ J. Mellaart, Çatalhöyük kazılarında açığa çıkarılan mimari yapıların tamamında kerpiç kullanıldığını bildirmektedir (Mellaart 1967, 55).

⁹ D. French, Can Hasan yerleşmesinde Neolitik Dönem boyunca duvarlar ve kapılarda taş kullanımının çok nadir görüldüğünü bildirmektedir. Can Hasan yerleşmesinde mimari yapı elemanı olarak yaygın kullanılan malzeme kerpiçtir (French 1998, 20).

yapılarda temel seviyesinde taş kullanıldığına dair bir bulgu yoktur. Bu yerleşmelerdeki mimari yapılar kerpiç temelli ve/veya kerpiçlerle örülen duvarlara sahiptir. Suğla Havzası içinde bulunan Suberde Höyük'te de kerpiç temelli yapılar vardır. Bunlardan yalnız Gökhöyük Bağları Höyük'te Neolitik Dönem'e tarihlenen yapılardan bazılarının temel seviyesinde taş kullanıldığı kazı raporlarından bilinmektedir¹⁰. Bu bağlamda Akkise/Yahyalı Höyük yerleşmesinde ileride yapılacak kazılarda açığa çıkarılacak mimari yapılar, Suğla Gölü Havzası'nın Prehistorik Dönem mimari geleneklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.



Figür 2: Akkise/Yahyalı Höyük'te definecilerin kaçak kazıları sonrasında açığa çıkan taş duvarlı mimari yapı parçası

Yontma Taş Aletler

Obsidyen

Akkise/Yahyalı Höyük'te yapılan belgeleme ve tescilleme çalışmaları esnasında toplam 22 parçadan oluşan yontma taş alet ve alet parçaları bulunmuştur¹¹. Tespit edilen bu buluntu topluluğu 11 adet obsidyen ve 11 adet çakmak taşından oluşmaktadır. K. Demir'in verdiği bilgiye göre, obsidyenlerden bir tanesi konik dilgi çekirdeği parçası (fig. 3d), 4 tanesi dilgi bölümü (fig. 3e-h), 1 tanesi iki yüzeyli düzeltilenmiş uç (fig. 3j), 5 tanesi ise yongalama artığından oluşmaktadır (fig. 3). Makroskopik gözlemlere göre siyah renkte olan obsidyen parçalarının Orta Anadolu kökenli oldukları düşünülmektedir. Bununla birlikte ele geçen

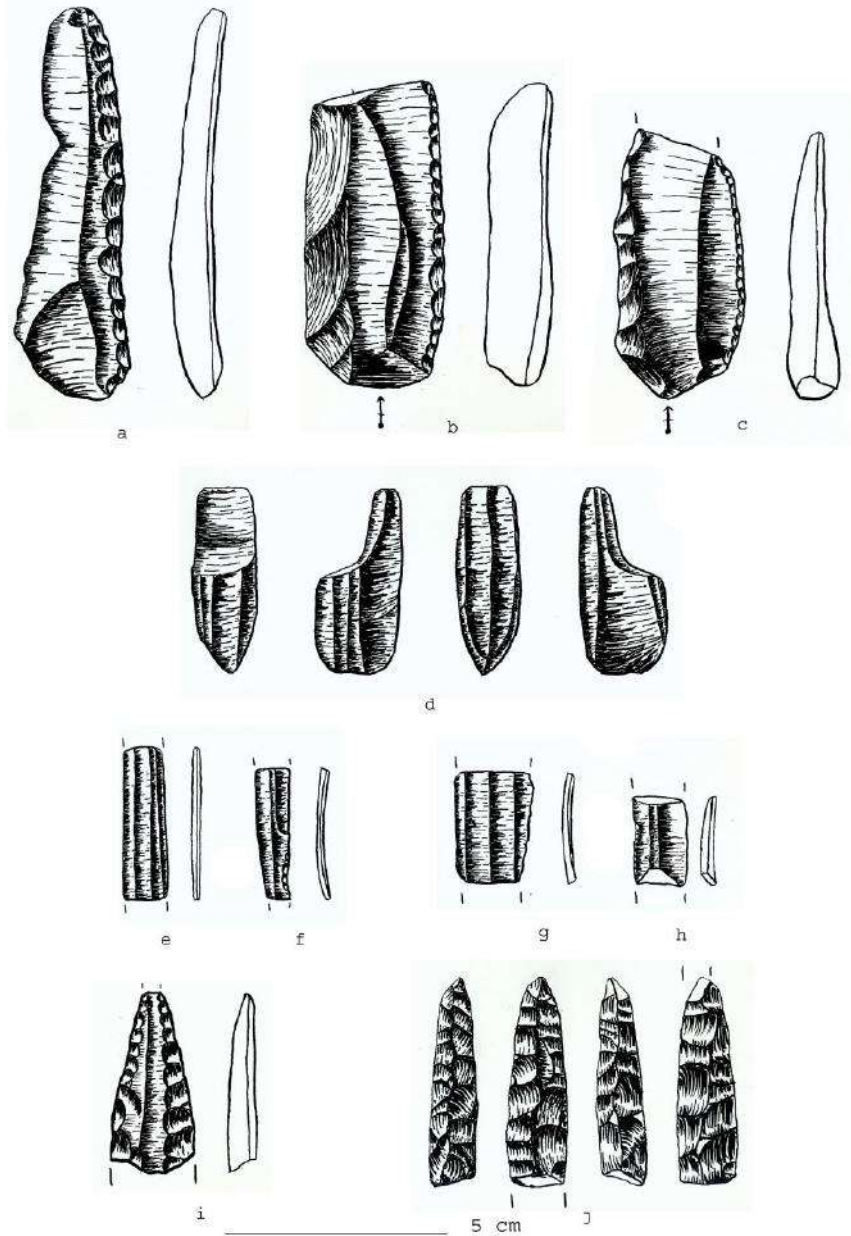
¹⁰ Konya Müze Müdürlüğü'nce 2002-2005 yılları arasında kurtarma kazıları yapılan Gökhöyük Bağları Höyük'ü kazı raporlarının ayrıntılı olarak verildiği tez çalışmasında Enver Akgün Neolitik Dönem'e tarihlenen yapıların bir kısmının taş temel üzeri kerpiç duvarları olduğunu belirtmektedir (Akgün 2019, 101).

¹¹ Suğla Gölü Çevresi Prehistorik Dönem Yüzey Araştırmaları'nda ele geçen Yontma Taş buluntularının ayrıntılı bilimsel çalışmaları daha sonra Denizli Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Kerem Demir tarafından bilim dünyasıyla paylaşılacaktır. Yüzey araştırması heyet üyemiz olan Sayın Demir'e aletlerin tipolojileri konusunda verdiği bilgi ve makalede kullanılan Yahyalı Höyük yontma taş alet parçalarının çizimleri için teşekkür ederim.

obsidyenin çekirdek parçası ve az sayıdaki yongalama artığına dayanılarak, malzemenin hammadde halinde yerleşime getirildiği ve yerleşim içerisinde yongalanarak aletler elde edildiği düşünülmektedir. Düzgün/paralel kenar ve sırt, sırt çizgisi ve homojen kalınlıkta, hafif içbükey olan dilgi bölümleri yongalamada baskı tekniğinin uygulandığını göstermektedir. Yine bu parçaların kenarlarında da kertik ve cilalanma şeklinde kullanım aşırımları gözlemlenmektedir.

Çakmak Taşı

Yerleşimde ele geçen çakmak taşları K. Demir tarafından, 1 adet yonga çekirdeği, 3 adet sırtlı bıçak (fig. 3a-c) 1 adet uç (fig. 3i) ve 3 adet yongalama artığı olarak belirlenmiştir. Sırtları dik düzeltilelerle yapılmış sırtlı bıçaklardan ikisinin kullanım ağızları düzelterek keskinleştirilmiştir (fig. 3b-c). Çakmak taşı uç iki kenardan tek yüzeyli olarak düzeltilmiştir. Yontma taş buluntu yoğunluğunun azlığı, kesin yargılarda bulunulmasını engellemekle birlikte genel bir değerlendirmeye yerleşimde hem çakmak taşı hem de obsidyenin alet yapımında kullanıldığını söylemek yanlış olmaz.



Figür 3: Akkise/Yahyalı Höyük'te ele geçen yontma taş alet parçaları

Öğütme Taşları

Akkise/Yahyalı Höyük yerleşim yerinin neredeyse tamamının tarım arazisi olması ve arazinin gelişen teknolojik aletlerle daha derindeki kültür varlıklarını açığa çıkarmasından dolayı yerleşmenin değişik yerlerinde dağınık olarak kısmen kırılmış çok sayıda öğütme taşı bulunmuştur. Birçok Prehistorik yerleşmeden bildiğimiz öğütme taşlarının Akkise/Yahyalı yerleşmesinde ele geçen benzerlerinin de Neolitik ve/veya Kalkolitik Dönem'e tarihlenebileceği düşünülmektedir. Söz konusu öğütme taşları içinde bulunan birkaç kireçtaşı örnek dışında, kalanların tamamı, bazalt taş malzemeden yapılmıştır. Bunların bir kısmının havaneliyle birlikte bulunması, kullanım şekillerini göstermesi bakımından önemlidir (fig. 4). Öğütme taşları kendi içinde iki farklı grup altında değerlendirmiştir. Bunlardan ilki yuvarlak formda olanlardır. Bunların dışında kalan ikinci gurubu ise uzun yatay formda olanlar oluşturmaktadır. Bu örneklerden yatay formda olanların diğerlerine göre daha düz bir yüzeye sahip olduğu görülmüştür.



Figür 4: Akkise/Yahyalı Höyük'te tespit edilen bazı öğütme taşları ve havaneli örnekleri

Pişmiş Toprak Eserler

Akkise/Yahyalı Höyük'te yüzeyde ele geçen en yoğun buluntu gurubu birçok yerleşimde olduğu gibi çanak-çömlek parçalarından oluşmaktadır. Burada form veren ağız ve dip parçaları yanında çok sayıda gövde parçası da yüzeyden toplanmıştır (fig. 5-6). Bu yerleşimin çanak çömleği, diğer birçok Seramikli Neolitik ve/veya Geç Neolitik Dönem ile Kalkolitik Dönem'e tarihlenen höyüklerden de bildiğimiz, genellikle koyu yüzlü olup, koyu kahverenginin farklı tonları yanında kırmızımsı kahve renkte açıkli mallarla karakterize olmaktadır. Günlük kullanıma yönelik üretilmiş oldukları tahmin edilen pişmiş toprak kapların katı veya sıvı gıdalar konulmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yüzeyde kalın cidarlı, kaba diyebileceğimiz depolama kaplarına ait herhangi bir parça ele geçmemiştir. Gözle yapılan ilk incelemelere göre kaplar kendi içinde form ve yüzey özelliklerine göre farklı guruplara ayrılmaktadır. En genel haliyle değerlendirildiğinde, form olarak küresel gövdeli, dik yükselen, içe doğru hafif kapanan ağızlı kaplar çömlekler olarak, hafif dışa çekik, açık ağızlı kaplar ise çanaklar olarak ayrılmıştır.

Burada değerlendirilen koyu yüzey renkli parçalardan, siyahımsı ve/veya grimsi renkli (Munsell 10YR-2/1,3/1), yüzeylerinden yoğun dumana ve ateşe maruz kaldığı anlaşılan çömleklerden bir kısmının pişirme kabı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Çömleklerin diğer bir kısmı ise kırmızı ve/veya kırmızımsı kahverengi (Munsell 2.5YR-4/4,4/6) yüzey rengi bulunan parçalarla temsil edilirler (fig. 5). Parçaların büyük bir kısmının yüzeyinde, kap henüz kurumamış, nemli durumda iken perdahlandığını gösteren,

yoğun perdah izleri gözle görülebilmektedir. Bazı örneklerin dış yüzeylerinde tahminen pişirmeden kaynaklı alacalanmalar söz konusudur. İncelenen parçalar arasında yüzeyinde boya veya kazıma herhangi bir bezeme, süsleme bulunan örnek tespit edilmemiştir. Bunlar üretim teknikleri açısından değerlendirildiklerinde, çömleklerin tamamının elde yapıp şekillendirilmiş küresel gövdeli, basit ağız kenarlı¹² bir forma sahip oldukları görülmüştür. Çömlek parçalarının cidar kalınlıkları 0.05-0.06 mm arasında değişmektedir. Bu parçaların yapılan ilk makroskopik incelemede kil hamur katkılarında organik katkı bulunmadığı, katkının daha çok ince taşcık ve/veya kum katkı yanında gözle görülebilecek boyutta kireç ve altın mika gibi mineral/inorganik maddelerden oluştuğu anlaşılmıştır. Çömleklerin genelde sıkı dokulu oldukları tespit edilmişken, bunlara göre daha küçük formda olan kapların gevşek dokulu oldukları ve daha kırılgan bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ele geçen parçalardan anlaşıldığı kadarıyla çömlekler daha çok ip delikli tutamak¹³ kulplardan oluşmakla birlikte bazı örneklerde tutamak kulplarda delik bulunmamaktadır. Çömleklerde kullanılan kulplar hilal, yarım ay veya üçgen diyebileceğimiz formdadır¹⁴. Bu tür tutamak formları daha çok Orta Anadolu'nun güneyinde bulunan Prehistorik Dönem yerleşmelerinden, Çatalhöyük Geç Neolitik¹⁵ ve Erken Kalkolitik¹⁶; Can Hasan Geç Neolitik¹⁷ Erken Kalkolitik¹⁸; Gökhöyük Bağları Höyük Geç Neolitik ve Kalkolitik¹⁹; Erbaça Geç Neolitik²⁰; Yaka-Köşkhöyük Geç Neolitik Dönem'e²¹ tarihlenen tabakalardan bilinmektedir. Küçük formu kaplarda kulpların hemen ağız kenarına, büyük formu kaplarda ise daha çok kabın karına yakın kısmına tutturulduğu görülmüştür. Ele geçen kaide parçalarından kapların en azından belirli bir kısmının kaideye doğru daralan bir forma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kaideler kendi içinde halka kaideliler ve düz kaideliler olmak üzere iki farklı tipe ayrılmıştır.

İncelenen pişmiş toprak kap parçaları arasında ikinci gurubu oluşturan örnekler açık kaplar olarak değerlendirdiğimiz çanaklardır. Çanaklar yukarıda bahsettiğimiz ince cidarlı olan çömleklere oranla daha kalın cidarlı (0.07-0.09 mm) ve diğerlerine göre daha kaba özellikli parçalarla temsil edilmektedir. Bunların büyük çoğunluğunun yalın yüzeyli ve yüzeylerinin perdahlı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı örnekler kahverengi ve kırmızının tonlarında (Munsell 2.5YR-4/4,4/6) astarlanmıştır. Bu nedenle çanak parçalarının iç ve dış renkleri birbirine daha yakındır. Form olarak dik yükselen, hafif dışa çekik, yayvan ağızlı oldukları tahmin edilmektedir. Çanakların tutamaklarının formları da farklılık gösterir. Çanaklarda kullanılan tutamaklar genelde düz bir forma sahipken, çömleklerde kullanılan kulplar hilal, yarım ay veya kulak diyebileceğimiz formdadır. Çömleklerde olduğu gibi çanakların kulplarında da ip delikleri sık görülen bir özellik değildir. Özellikle daha küçük formu oldukları düşünülen çanaklardaki tutamaklar kullanım yanında daha çok stilize edilmiş kulp izlenimi vermektedir. Burada ele alınan pişmiş toprak parçalardan bazılarının parlak yüzeyli olması yumuşak açık uygulamasını işaret ederken, bazılarının yüzeylerinin ise mat görünümlü olması yapılan sert açıktan kaynaklanmış olmalıdır. Bu çalışmada incelenen seramik parçalarının tamamı yüzeyden toplanıp temiz dolgulardan gelmediği için çömlekler arasındaki bu özelliklerin dönemsel mi yoksa formlar mı olduğu henüz anlaşılamamıştır. Akkise/Yahyalı yerleşmesinde ileride yapılacak kazılarda açığa çıkacak

¹² Ökse 2012, 119.

¹³ Ökse 2012, 131.

¹⁴ Bu tür tutamakları Turan Efe "at nalı biçimli" olarak değerlendirmiştir (Özsait - Efe 2012, 33).

¹⁵ Mellaart 1961, 162, fig. 2; Özdöl 2006, fig. 27-140.

¹⁶ Gündüz 2013, fig. 12-14.

¹⁷ French 2005, 118-121, fig. 39-42. 7-4 tabaka.

¹⁸ Frech 2005, 171, fig. 92, 244, fig. 165. tabaka 2B.

¹⁹ Akgün 2019, kat. 330-333.

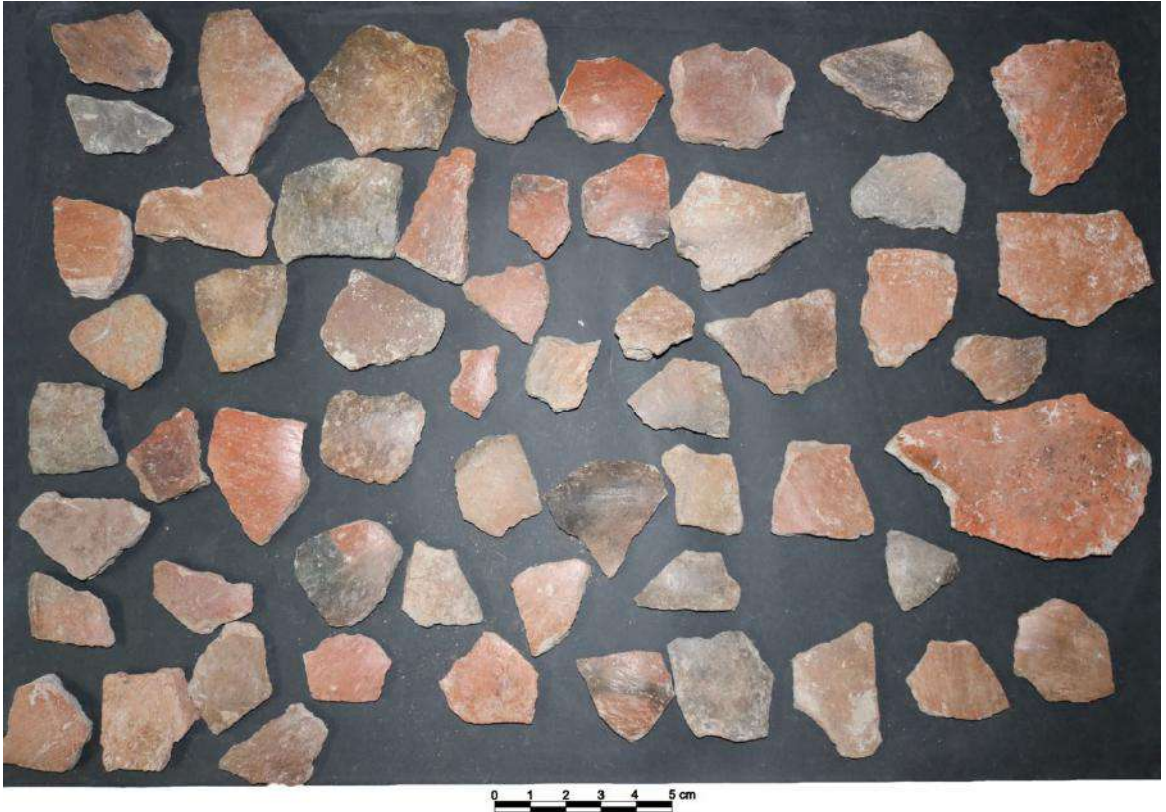
²⁰ Özdöl 2006, fig. 147-188.

²¹ Özsait - Efe 2012, 36, lev. XIII1, fig. 33-37.

stratigrafisi belirli steril tabakalar, bu konunun daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır.



Figür 5: Akkise/Yahyalı Höyük'te tespit edilen çanak-çömlek parçaları



Figür 6: Akkise/Yahyalı Höyük'te tespit edilen amorfl çanak-çömlek parçaları

Değerlendirme ve Sonuç

Akkise/Yahyalı Höyük, Suğla Gölü'ne yakın bir yerde, tarıma elverişli verimli topraklar içinde bulunduğu ve buna bağlı olarak yerleşmede yapılan yoğun tarım faaliyetlerinden dolayı tahribata maruz kalmaktadır. Tarım faaliyetleri sırasında yüzeye çıkan buluntular defineciler tarafından da fark edilmiş olacak ki bu alan ve çevresinde defineci çukurları açılarak, yerleşme tahrip edilmektedir. Akkise/Yahyalı Höyük'te yüzeyden toplanan buluntuların çoğunluğu Geç Neolitik, Erken Kalkolitik Dönem'e tarihlenebilecek pişmiş toprak kap parçalarından oluşmaktadır. Akkise/Yahyalı'da bunların dışında yine Prehistorik Dönem yerleşmelerinde bulunan yontma taş aletler ve öğütme taşları da mevcuttur. Açılan bir defineci çukuru ise yerleşmenin olası Prehistorik Dönem mimari geleneği hakkında bilgi vermektedir. Yerleşmede yapılan incelemelerde geç dönemlere tarihlenebilecek herhangi bir çanak-çömlek parçası ve/veya arkeolojik kalıntının olmaması, Akkise/Yahyalı'nın Prehistorik Dönem'de kullanıldıktan sonra herhangi bir tahribata/bozulmaya uğramadan günümüze ulaşmış olduğunu düşündürmektedir. Akkise/Yahyalı Höyük'te önümüzdeki yıllarda yapılacak arkeolojik kazılar, bölgede gerçekleştirilecek arkeolojik çalışmalara da yeni bir temel oluşturacaktır. Bunun yanı sıra kazılar sonucu açığa çıkarılacak yerleşme, bölgenin Neolitik Dönem kültürleri üzerine yeni verilerin elde edilmesine de olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda Akkise/Yahyalı Höyük'ün Beyşehir-Suğla olarak adlandırılan koridorun Neolitikleşme süreci ve/veya bu dönemin başlangıç aşamaları hakkında da önemli bilgiler verecek bir potansiyelde olduğu düşünülmektedir. Akkise/Yahyalı yerleşim yerine yakın bir mesafede konumlanan Suberde ve Gökhüyük Bağları Höyük'te tespit edilen Neolitik Dönem buluntularının Akkise/Yahyalı Höyük'te de olması, bölgesel ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanında Akkise/Yahyalı'da ele geçen çanak çömlek parçalarının hem form hem yüzey özelliği olarak benzerlerinin Karaman Can Hasan Höyük'ten Isparta/Gelendost Yaka-Köşkhöyük'e kadar uzanan ve Orta Anadolu'nun güney kesimini kapsayan alan içinde görülüyor olması, Akkise/Yahyalı'nın bu bölge içindeki kültürel ve/veya ticari bir ağı parçası olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Bir başka ihtimal ise birbirine çok yakın mesafede göl çevresinde kurulmuş olan Erbaba, Suberde, Gökhöyük Bağları Höyük ve Yahyalı gibi yerleşim yerleri arasında mikro düzeyde ticari ve/veya kültürel ilişkilerin varlığıdır. Suğla Gölü'nün çevresinde bulunan bu yerleşmelerde en kısa sürede kazılar başlatılıp, Anadolu'nun doğusu ile batısı arasında geçiş koridoru olabilecek olan bu bölgenin Neolitikleşme süreci ve yaşam biçimleri aydınlatılmalıdır. Böylece, Orta Anadolu'nun güneyi ile Göller Bölgesi arasındaki olası ilişkiler daha iyi anlaşılacaktır.

Figürlerin Listesi

Figür 1: Akkise/Yahyalı Höyük'ün konumu

Figür 2: Akkise/Yahyalı Höyük'te definecilerin kaçak kazıları sonrasında açığa çıkan taş duvarlı mimari yapı parçası

Figür 3: Akkise/Yahyalı Höyük'te ele geçen yontma taş alet parçaları

Figür 4: Akkise/Yahyalı Höyük'te tespit edilen bazı öğütme taşları ve havaneli örnekleri

Figür 5: Akkise/Yahyalı Höyük'te tespit edilen çanak-çömlek parçaları

Figür 6: Akkise/Yahyalı Höyük'te tespit edilen amorf çanak-çömlek parçaları

Bibliyografya

- Akgün 2019 E. Akgün, *Seydişehir Gökhöyük Bağları Höyüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2019.
- Bordaz 1969 J. Bordaz, "The Suberde Excavations, South-Western Turkey: An Interim Report," *Türk Arkeoloji Dergisi* XVII/2 (1969), 43-71.
- French 1998 D. French, *Canhasan Sites 1: Canhasan 1: Stratigraphy and Structures*, London, 1998.
- French 2005 D. French, *Canhasan Sites 2: Canhasan 1: The Pottery*, London, 2005.
- Gündüz 2013 R. Gündüz, *Die Dunkel Bemalte Keramik des 6. Jahrtausends v.Chr in der Ebene von Konya*, Master Arbeit, Albert-Ludwigs Universität/ Archäologische Fakultät,- Ur - und Frühgeschichtliche Archäologie. Freiburg-Deutschland, 2013.
- Gündüz 2019 R. Gündüz, "Lykonía Bölgesinde Yeni Bir Yerleşme, Gökhöyük Bağları Höyüğü", Eds. H. Muşmal - E. Yüksel - M. A. Kapar. *Karaman Araştırmaları I*, Konya, 2019, 41-45.
- Kuzucuoğlu 2002 C. Kuzucuoğlu, "The Environmental frame in Central Anatolia from the 9th to the 6th millenia cal BC", Eds. F. Gerard - L. Thissen. *The Neolithic of Central Anatolia, CANeW International Table Ronde*, İstanbul, 2002, 33-58.
- Mellaart 1954 J. Mellaart, "Preliminary Report on a Survey of Pre-classical Remains in Southern Turkey", *Anatolian Studies* 4 (1954), 175-240.
- Mellaart 1958 J. Mellaart, "Second Millennium Pottery from the Konya Plain Neighbourhood", *Belleten* XXII/87 (1958), 311-353.
- Mellaart 1961 J. Mellaart, "Early Cultures of the South Anatolian Plateau", *Anatolian Studies* 11 (1961), 159-184.
- Mellaart 1967 J. Mellaart, *Çatal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*, New York, 1967.
- Munsell 2013 Munsell Soil Color Charts. U.S. Gov. Print.
- Ökse 2012 T. Ökse, *Önasya Arkeolojisiinde Çanak Çömlek. Teknik Özellikler, Biçimler*, İstanbul, 2012.
- Özdöl 2006 S. Özdöl, *Anadolu'da Erken Dönem Çanak Çömlek Kültürleri ve Çatal Hüyük Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2006.
- Özsait - Efe 2012 M. Özsait - T. Efe, "Yaka Köşk Höyükten Toplanan Neolitik ve Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği", *Arkeoloji Dergisi* XVII (2012), 31-54.



Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 3 (2020)

**Damıtılmış Temsiller: Anadolu'da Kült Kontekstinde Bulunan
Minyatür Kaplar Üzerine**

***Distilled Representations: On Miniature Vessels Found in Cult Context
in Anatolia***

Esen KAYA

ORCID: 0000-0001-9546-0541

Geliş Tarihi: 15.12.2020 | Kabul Tarihi: 25.12.2020 | Online Yayın Tarihi: 28.12.2020

Makale Künyesi: E. Kaya, "Damıtılmış Temsiller: Anadolu'da Kült Kontekstinde Bulunan Minyatür Kaplar Üzerine", *Arkhaia Anatolika* 3 (2020), 254-263. DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.23



Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Erişimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).



Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 3 (2020) 254-263
DOI: 10.32949/Arkhaia.2020.23

Damıtılmış Temsiller: Anadolu'da Kült Kontekstinde Bulunan Minyatür Kaplar Üzerine

Distilled Representations: On Miniature Vessels Found in Cult Context in Anatolia

Esen KAYA*

Öz

Son yıllarda artan bir ilgiyle çalışılmaya başlanan minyatür nesneler, ev, mezar ve kült kontekstinde karşılaşılabilen bir buluntu grubunu teşkil ederler. Süregiden tanım ve terminoloji oluşturma çabaları, minyatürleştirme olgusunun ardında yatan zihin yapısının keşfine yönelik çözümleme girişimleri, bu nesnelerin doğasına dair kavrayışımız üzerinde etkili olmuştur. Minyatür kaplar minyatürleştirmenin dinsel bağlamda sıklıkla ve genellikle büyük miktarlarda karşılaşılan ifadelerindendir. Önceleri daha çok gerçek boyutlu muadillerinin ekonomik temsilleri olarak görülen bu kaplar, şimdilerde gerçekliğin hissiyat doğrultusunda manipüle edilmesine vesile olan nesneler olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, Anadolu'da minyatür kapların dinsel bağlamda kaydedildiği merkezler taranarak, seçilmiş örneklerle alandaki çalışmalara üst bakış sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk kısmında minyatürleştirme olgusu ve minyatürlere dair çözümlemelere yer verilmiş, kült kontekstinde ele geçen minyatür kapların bağlamdaki temsiline odaklanılmıştır. Bu buluntuların buluntu durumu, düzenlemesi, işlevselliği, miktarı, hangi hissiyatı aktardığı ve ritüeldeki rolü üzerine çıkarımlar aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise Anadolu'da minyatür kapların kült kontekstinde ele geçtiği merkezlerden belirli bir örüntü takip edilebilen örnekler aktarılmıştır. Minyatür kaplar çoğu durumda orijinal konumu ve düzenlemesi içerisinde değil, depozitlerde yığınlar halinde ele geçmektedir. Bu durum, bağlama göre anlam kazandığı varsayımından hareketle değerlendirilen bu nesnelerin anlamlandırılmasını güçleştirmektedir. Ancak *in situ* olarak kaydedilen bazı istisnai kontekstler, minyatür kapların dinsel bağlamdaki düzenlemesini yansıttığının yanı sıra, kutsal alanın kimliklendirilmesi ve/veya mekandaki ritüelin tanımlanmasında, insan davranışına dair çıkarımlara ulaşılmasında etkili olabilmektedir. Belirtilen coğrafyanın çeşitli merkezlerinden gelen bu örneklerle konu olan buluntu gruplarının tanımlı kutsal alanlar içerisinde ele geçtiği durumlar olduğu gibi; zaman zaman kap formu, yanındaki diğer buluntular ve düzenleme itibarıyla bulunduğu konteksti tanımlayacak ve "kutsallık" atfedecek şekilde karşımıza çıkabildiği de kaydedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, minyatürleştirme, minyatür kaplar, kült konteksti, adak

Abstract

The miniature objects, the subjects of increasing research interest in recent years, are a group of finds frequently encountered in the domestic, funerary and cultic settings. The ongoing efforts to develop definitions and terminology alongside with the analytical attempts to discover the mindset behind miniaturization have had an impact in our attempt of perception of the nature of these objects. The miniature vessels stand as the expressions of miniaturization frequently -and often in large quantities- discovered in religious contexts. These vessels, the formerly assumed economic representations of their full-sized counterparts, are currently considered as the objects manipulating reality in line with the emotions. This study aims to provide an overview of the research in the field through a survey of the selected examples where miniature vessels were recorded in

* Arş. Gör. Dr. Esen Kaya, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Afyon/TÜRKİYE.

E-mail: esenkaya.akad@gmail.com / Orcid No: 0000-0001-9546-0541

religious context in Anatolia. The first part of the study gathers the analyses on the phenomenon of miniaturization and the miniatures with a special focus on the representation of miniature vessels in the cult context, providing the inferences of the setting, arrangement, functionality, quantity, emotion, and the role of these objects in ritual.

The second part of the study presents the examples displaying certain patterns among the centres where miniature vessels were found in the cult context in Anatolia. The miniature vessels have often been unearthed *en masse* in the deposits rather than in their original settings, which makes it difficult to interpret these objects evaluated based on the assumption that they gain meaning according to the context. However, some exceptional *in situ* contexts besides reflecting the religious arrangement of miniature vessels may also effectively identify the sacred space and/or define ritual and reach inferences of human behaviour. There are cases where these groups of finds were uncovered in already identified sacred spaces, whereas there are also some that these miniature vessels attribute "sacredness" to the spaces where they were found based on the vessel form, the assemblage and the setting.

Keywords: Anatolia, miniaturisation, miniature vessels, cult context, votive offerings

Giriş

Minyatürleştirme, farklı coğrafyalarda eşzamanlı ve artzamanlı olarak izlenebilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır¹. Minyatür nesnelere ilişkin terminoloji henüz oturmuş değildir. Bu nesnelere dair anlatımlardan yana zayıf kalan antik kaynaklar², emik ve kapsayıcı sözcükler sunmamaktadır. Nesnenin küçük boyutluluğu, spesifik nesneyi temsil eden sözcüğe ilave edilen (-iov, -ίδiov, -ιοκοş gibi) küçültme ekleriyle ifade edilir³. Araştırmacılar modern literatürdeki tanımlar üzerinde tartışmayı sürdürmektedirler. Örneğin D. W. Bailey'nin ortaya koyduğu "model" tanımı⁴, O. Pilz'e göre modern bir anlayışı yansıtmaması nedeniyle Yunan dünyasındaki minyatürler için makul bir çerçeve oluşturmaz⁵. Çalışmalarda minyatür kapları tanımlayan ifadeler de çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu sorunları özetleyen S. Barfoed, söz konusu buluntu grubu için "geçici" bir terminoloji önermiştir: Model minyatürler, ufak boyutlular, sembolik minyatürler (bu grup masif örneklerden oluşur)⁶. L. Foxhall, minyatürleştirmenin çok sayıda kültürde ve farklı bağlamlarda görülmesi nedeniyle katı bir tanımlamaya girmekten ziyade ortak noktalara odaklanmaktan yanadır⁷.

Minyatür kaplar, Yunan dünyasında geniş bir coğrafyada ev, mezar ve kutsal alan kontekstinde görülmekte⁸ ve ilgili kontekste göre değerlendirilmektedir⁹. Bu çalışmada, minyatür kapların kült bağlamında hangi yaklaşımlarla ele alındığına dair bir incelemenin ardından, Anadolu'da bu kapların dinsel bağlamda ele geçtiği örneklerle yer verilerek, çalışmalarla bu buluntu grubundan edinilen (ritüel, tanrı(ça)nın karakteri, kutsal alanın sınırları gibi) kült bağlantılı bilgilerin bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Minyatür kapların tanımlı kutsal alanlarda bulunduğu ya da bu kapların açığa çıkarıldığı biçimiyle bulunduğu yere kutsallık atfeden bir öge olarak dikkate alındığı örnekler seçilmiş, mezar konteksti gibi diğer bağlamlar ve tanımlayıcı olmaktan uzak, tekil örnekler kapsam dışı tutulmuştur. Bu üst bakış neticesinde, bu örneklerle şu ana kadar edinilen bilginin niteliği çözümlenmiş ve gelecekte gerçekleştirilebilecek farklı perspektiften çalışmalar için örnek yaklaşımlar (işlevsellik, nesne biyografisi gibi) sunulmuştur.

¹ Foxhall 2015, 1.

² Barfoed 2018, 111.

³ Pilz 2011, 17.

⁴ Bailey 2005, 29.

⁵ Pilz 2011, 16.

⁶ Barfoed 2018, 115-117. Konu üzerine ayrıca bk. Knappett 2012.

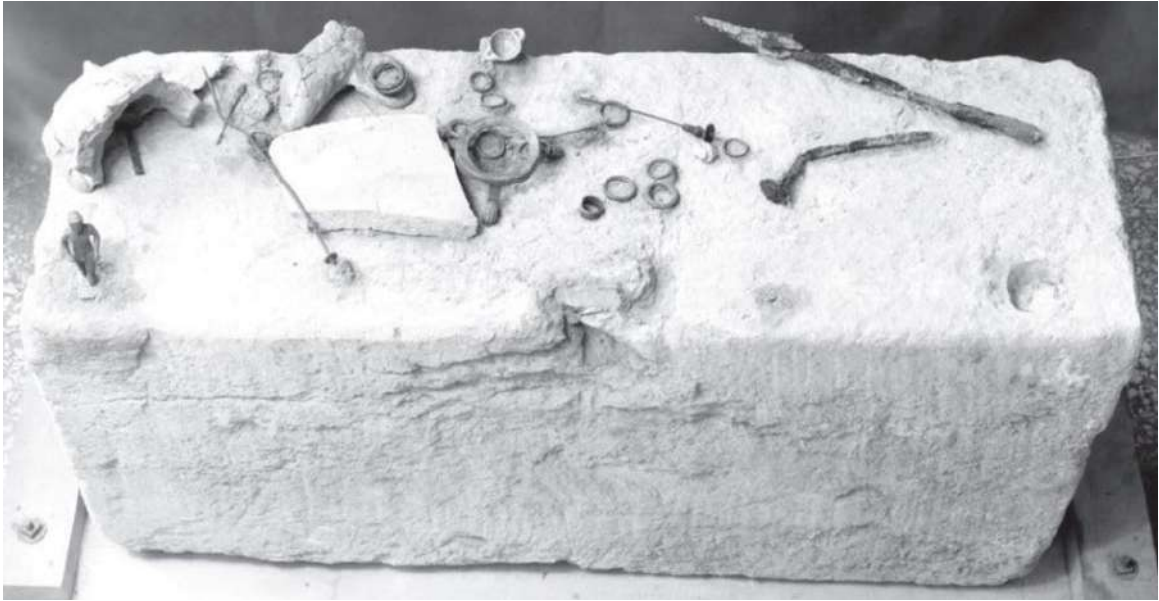
⁷ Foxhall 2015, 1.

⁸ Pilz 2011, 16; Barfoed 2018, 111.

⁹ Hammond 2009, 144.

Kült Kontekstinde Minyatür Kaplar

Minyatür kaplar kutsal alanlarda sıklıkla ve büyük miktarlarda kaydedilmektedir. Öyle ki figürin ve minyatür kaplar, dinsel mekanlar için tanımlayıcı unsurlar olarak kabul edilebilmektedir¹⁰. G. Salapata, kutsal alanlarda figürinlerin orijinal konumundan ziyade, çoğunlukla depozitlerde yığın halinde ele geçtiğini ve genellikle tabakalanma göstermediğini belirtir¹¹. Bu durum minyatür kaplar için de geçerlidir, bu kaplar nadiren *in situ* vaziyette açığa çıkarılmıştır (fig. 1). Dolayısıyla, pek çok durumda kapların kutsal alanda nasıl bir düzen içerisinde bulunduklarına dair fazlaca fikir yürütmek mümkün değildir. L. Hammond, Tegea Athena Alea kutsal alanındaki erken dönem (Geç Tunç Çağı/Erken Demir Çağı) minyatür kapların figürinlerle¹² benzer kontekstlerde, sıralar ve çukurlarda ele geçtiğini belirtir.¹³ Bazı örnekler asma delikleri, dibinde bulunan delikler ya da içindeki kalıntıların analizi yoluyla ne şekilde kullanıldıklarına dair ipuçları sunabilmektedir¹⁴. Delikli ve kulplu örneklerin asıldıkları, formu bu kullanıma elvermeyenlerin ise büyük kaplar içinde tutulmuş olmaları ihtimal dahilindedir. Bunların *liknada* olduğu gibi küçük tepsilerde taşıyıp sunuldukları önerilmiştir¹⁵.



Figür 1: Kalapodi'de açığa çıkarılan taş sıra üzerindeki *in situ* adakların görünümü

S. Barfoed, minyatür kapları işlev açısından aktif ve pasif örnekler şeklinde incelemiş, işlevsel potansiyeli olan örneklerin ise kullanılıp kullanılmadığını sorgulamıştır¹⁶. Burada kullanımla kastedilen, iç hacmi olan bir kabın ritüelin karakterine göre rol almasıdır. Kabın içine yiyecek maddeleri konabilir ya da kap libasyonda kullanılabilir. Pasif örnekler ise masif kaplardır. Bu kapların içlerine bir şeyler konma ihtimali bulunmadığı için bağlamda ancak sembolik bir eylemle yer buldukları varsayılır¹⁷.

Dikkat çeken bir diğer durum ise yukarıda da ifade edildiği üzere kapların büyük miktarlarda ele geçmesidir (fig. 2). G. Salapata bu uygulamayı adağın sembolik değerini

¹⁰ Hammond 2009, 145.

¹¹ Salapata 2011, 181.

¹² Hammond, Alroth'un "figürinler adak sıra/masalarının üzerine, nişlerin içerisine, raflara, sunağın üzeri veya etrafına, kül tabakasına, çukur ve havuzlara yerleştirilebilirlerdi" (Alroth 1988, 196) aktarımından hareket eder.

¹³ Hammond 2009, 144.

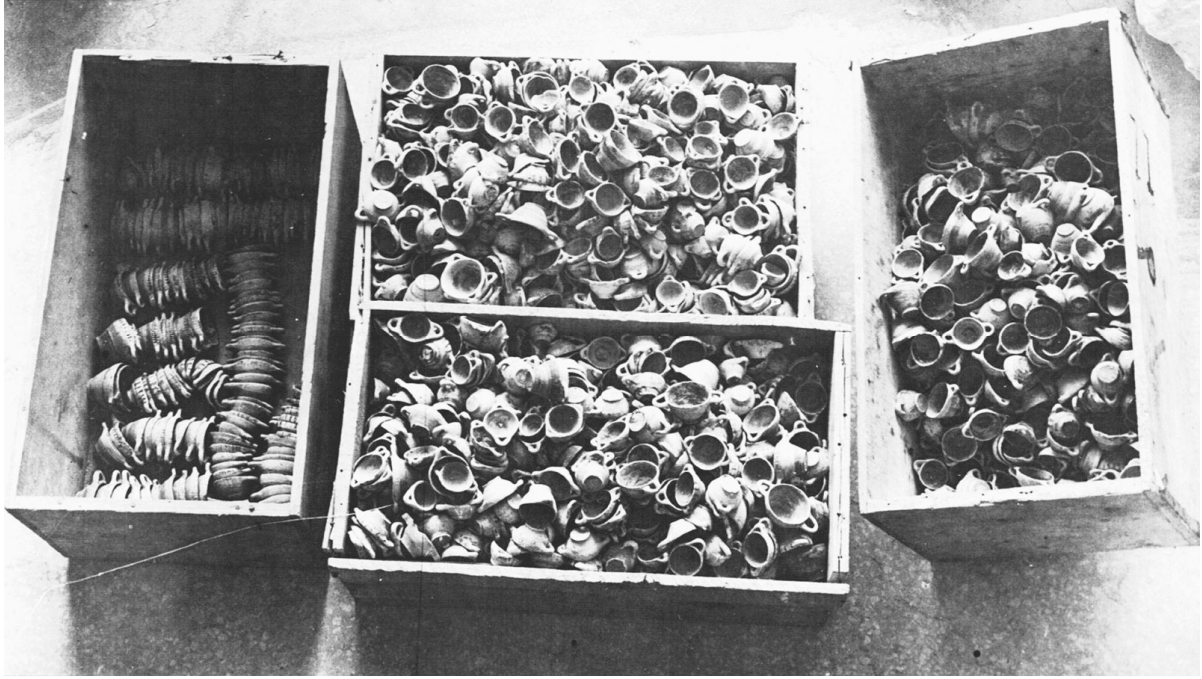
¹⁴ Ekroth 2003, 36; Hammond 2009, 144.

¹⁵ Ekroth 2003, 36.

¹⁶ Barfoed 2018, 117.

¹⁷ Barfoed 2018, 117.

artırmak ya da kutsal alanda hazır bulunmayan aile fertleri için de adak sunmakla açıklamaktadır¹⁸. G. Ekroth, kült kontekstindeki minyatür kapların arkasındaki zihin yapısının keşfi için bu grubun hayvan figürinleriyle birlikte araştırılmasını önermektedir¹⁹.



Figür 2: Kırha'da bulunan minyatür *skyphoi*

Minyatürlerin dinsel bağlamda ne ifade ettiğine dair bir dönem oldukça kabul gören fikir, bu nesnelerin inananların alabileceği en makul ücretli adaklar olabilecekleridir²⁰. Bunlar, normal boyutlu muadillerinin ucuz temsilcileri olarak, daha çok düşük gelirli kişilere hitap eden adaklar biçiminde yorumlanmışlardır²¹. Ancak 2000li yılların başları itibariyle minyatürlerin bağlamdaki anlamına yönelik yeni yaklaşımlar ve bu nesnelerin her zaman düşük maliyetli malzemeden yapılmamış olmalarının da aralarında bulunduğu temellendirmelerle farklı bakış açıları geliştirilmeye başlanmıştır. Ekroth, Phlius yapımı, yerli malzemeden, özenli işçilik göstermeyen minyatür kapların Argos Heraionu ve Perakhora gibi kentin territoriumu dışındaki kutsal alanlarda ele geçişini, Phliusluların kendi seramik gelenekleriyle iftihar ederek bunları başka kutsal alanlara da adadıkları şeklinde yorumlamıştır²².

Minyatürleştirilen nesnenin kişinin kendisini algılama biçimine etki ederek, büyük ve güçlü hissettirdiği düşünülmektedir²³. Minyatürleştirmeye kişiye hâkim olabileceği, çekip çevirebileceği bir evren yaratılmaktadır²⁴. "Roma görsel ve materyal kültüründe Mısır"ı

¹⁸ Salapata 2011, 4; Salapata 2015, 189; Barfoed 2018, 119. Insoll, kült kontekstindeki minyatür kaplara dair etnografik bir örneğe yer verir: Nijerya-Kamerun arasında kalan bölgede yaşayan Chamba topluluğu, ritüellerinde minyatür kaplar kullanmakta, kutsal alanlara bunlardan büyük miktarlarda bırakmaktadırlar. Kaplar kişileri temsil edebilir ve temsil ettikleri kişinin cinsiyeti ve statüsüne göre farklı biçimler alabilirler (Insoll 2015, 231).

¹⁹ Ekroth, bu görüşünü 16-18 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Interpreting The Pottery Record from Geometric and Archaic Sanctuaries in the Northern Peloponnese: Cult And Votive Practices, Provenance, and Production Methods" başlıklı sempozyumun tartışma kısmında dile getirmiştir, hayvan figürinlerinin çok miktarda minyatür kapla birlikte ele geçtiği kontekstlerden yola çıkmıştır.

²⁰ Barfoed 2018, 111.

²¹ Ekroth 2003, 35-36; Pilz 2011, 16-17, dn. 14.

²² Ekroth 2003, 36.

²³ Barrett 2017.

²⁴ Bailey 2005, 33.

konu alan C. E. Barrett, neredeyse tümüyle aynı ikonografiyi gösteren iki timsah heykelinin malzeme ve fiziksel özelliklerine bağlı olarak izleyicide farklı hisler uyandırdığını ortaya koyar²⁵. Görece büyük boyutlu heykel belirli bir mesafeden izlenirken; küçük, zarif ve ince işçilik gösteren figürin izleyiciyi yakınına davet eder. Barrett, Roma yazını ve sanatında genellikle tehlikeli varlıklar olarak karşımıza çıkan timsahların izleyicilerin yukarıdan bakabildiği küçük boyutlu temsillerinin böylesi bir tehdit uyandırmadığını belirtir²⁶.



Figür 3: Antandros’ta gün yüzüne çıkarılan minyatür *hydriae*

Minyatürler “özel”, “sıra dışı” ve “diğer” kavramlarıyla bağlantılı olarak algılanırlar²⁷. Temsil ettikleri şeyin damıtılmış halleri olup, daha güçlü bir etki yaratır, cisimleriyle yakınlık ve dokunsallığa imkân tanıyarak temsil ettiklerine ulaşılmasına aracılık ederler²⁸. O. Pilz’in bu ifadeleri örnekleyen minyatür uçayaklara dair semantik çözümlemesi şu şekilde gelişir: Üçayaklar, eril, elit çağrışımları ve aristokratik bir toplumda liderliği simgelemeleri nedeniyle minyatürleştirilmişlerdir. Minyatür uçayaklar, normal boydaki muadillerinin göstergesi sıfatıyla iletişim aracı olarak önemli bir rol üstlenirler. Bunlar ne pişirme kabı ne de müsabakada ödül olarak işlev görebilir. Bununla birlikte büyük boyutlu muadilinin çağrışımsal anlamını ifade eder ve daha da vurgular. Böylesi bir nesneyi adayan kişinin nesnenin temsil ettiği toplumsal değerleri belirli ölçüde desteklediği varsayılır. Bu nedenle minyatür üçayağın adanması soyut düzeyde aristokratik toplumdaki eril rol modelini teşvik eder ve pekiştirir. Ancak bu durum, adağı sunan kişinin illa aristokrat bir erkek olduğu anlamına gelmez, hatta bunlardan bazıları belki de bu statüye erişmeyi hayal etmişlerdir. Diğer yandan minyatür bronz uçayak adaklarının tümü ya da çoğunu düşük toplumsal tabakalara atfetmek de makul değildir²⁹.

Minyatür kapların bazıları, “işlevsel” olabilme ihtimaliyle minyatür uçayaklardan bir derece ayrılabilir, ancak bu açıklamada minyatürleştirme ile sağlanan sembolik, yoğunlaştırılmış anlamın iletim örüntüsü minyatür kaplar için de geçerlidir.

Anadolu’da Kült Alanlarında Bulunan Minyatür Kaplar

Minyatürleştirme eğilimi Anadolu’da, tarihöncesi yerleşimlerde sıklıkla ele geçen minyatür baltalardan Hitit Dönemi kült kaplarına uzanan bir çeşitlilikte artzamanlı olarak takip edilebilmektedir. Erken dönemlerde tekil buluntu olarak pek çok merkezde ele geçtiği kaydedilen minyatür kapların *in situ* vaziyette ortaya çıkarıldığı ve irdelenebildiği merkezler de söz konusudur³⁰. Takip eden satırlarda ise Arkaik Dönem ile Roma Dönemi arasındaki

²⁵ Barrett 2017.

²⁶ Barrett 2017.

²⁷ Insoll 2015, 235.

²⁸ Bailey 2005, 35-42; Insoll 2015, 231.

²⁹ Pilz 2011, 22.

³⁰ Alalakh ve Kayalıpınar-Samuha projeleri sözü edilen ikinci gruptaki merkezlerin örneğini teşkil ederler. Bu merkezlerde belgelenen minyatür kaplar kült kontekstinde değerlendirilmişlerdir. Yener 2009, 289; Yener 2017,

zaman dilimine rastlayan alanlarda kültle ilişkilendirilebilen minyatür kapların buluntu durumuna dair bilgiler aktarılacaktır³¹.

Antandros'ta, yerleşimin sınırlarını belirlemek amacıyla Dereboyu olarak adlandırılan alanda, 2006 yılında açılan sondajlardan birinde (Dereboyu II), çoğu kırık, yüzü aşkın minyatür *hydria* açığa çıkarılmıştır (fig. 3). Bu kaplarla aynı seviyede, az sayıda farklı formlarda seramik parçaları, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen ve tabakayı da tarihlendiren bir Adramytteion sikkesi ile iki adet figürin başı bulunmuştur³². MÖ 4.-2. yüzyıllar aralığına tarihlenen *hydriaların* çoğunun yerel üretim olduğu tespit edilmiştir³³. Alanda gerçekleştirilecek ileri çalışmalar öncesinde, mevcut bilgilerle *hydriaların* bulunduğu mevki - sınırlandırma işlevi gördüğü varsayılan basit duvarlar da göz önüne alınarak- bir açık hava kült alanı olarak yorumlanmıştır³⁴.

Klaros Kutsal Alanı'ndaki Lucullus Anıtı'nın batısında kalan alanda, 1996-1997 yıllarında gün yüzüne çıkarılan kontekst, çok sayıda minyatür *khous*, çömelen çocuk ve *kourotrophos* figürinleri, çeşitli hayvan kemikleri ile sikkeleri barındırır³⁵. Minyatür kapların *khous* olduğunun tespitinin ardından kontekst, Anthesteria Festivali çerçevesinde değerlendirilmiştir. Attika'dan bilinen bu festival kapsamında üç yaşını dolduran çocuklara şarabı tatmaları için armağan edilen *khouslar* (khoes) (fig. 4), Klaros'ta birlikte ele geçtikleri çömelen çocuk figürinleri ve *kourotrophoi* ile bu bağlamda ele alınmıştır³⁶.



Figür 4: Klaros'ta bulunan *khous*lardan örnekler

Kaunos'ta arkeolojik bulgularla tanımlanan ve bir açık hava kült merkezi olan Demeter Kutsal Alanı, gerek buluntu durumu ve çeşitliliği gerekse ayrıntılı bir biçimde çalışılmış olması açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır³⁷. Alanda gerçekleştirilen kazılar neticesinde kandiller, figürinler, minyatür *hydriai* ile *kyhtrai* ve hayvan kemiklerinden oluşan kontekst buluntular, alanın kimliklendirilmesinde rol oynamışlardır. Demeter ve minyatür *hydriai* (fig. 5) ilişkisi kutsal alanın tanımlanmasında destekleyici bir unsur olarak dikkat çekmektedir³⁸.

Yalburt Yaylası'ndaki Şangır Mağaza obruğunda, Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenebilecek çanak çömlek, pişmiş toprak heykelcikler, taş heykel parçaları, yazıtlı bir stel, mimari parçalar, kemik parçaları, tütsü kapları, mimari terrakottalar ve çatı kiremitleri tespit edilmiş, bu buluntular tabakalanma gösteren bir birikimden ziyade adak çukuru

217-218; Müller-Karpe – Müller-Karpe 2020, 424-425.

³¹ Bu başlıkta yer alan bilgiler temel olarak araştırma ve kazı sonuçları raporları üzerinde gerçekleştirilen kapsamlı bir taramaya dayanmaktadır. Örnekler kült kontekstinin belirli ölçüde çalışıldığı merkezler arasından seçilmiştir.

³² Polat *et al.* 2008, 460; Kırac 2019, 16-17.

³³ Kırac 2019, 20.

³⁴ Kırac 2019, 63.

³⁵ Pişkin-Ayvazoglu 2015, 116-124.

³⁶ Doğan-Gürbüzer 2012, 169-170.

³⁷ Kutsal alanın kimliklendirilmesine dair bk. Bulba 2019a; kutsal alandaki kült uygulamaları için bk. Bulba 2019b.

³⁸ Bulba 2019a, 220-221.

olarak yorumlanmıştır³⁹. Obruk tabanındaki toprakta ise hayvan kemikleri, minyatür kaplar, az kullanılmış ya da hiç kullanılmamış adak kaplarının yanı sıra çok sayıda pişmiş toprak heykelcik parçası görülmüştür⁴⁰. Buradaki kontekst, ihtiyatlı bir şekilde Hellenistik ve Roma dönemlerinde, içinde kutsal şölenlerin düzenlendiği ve adakların adandığı bir mağara kült merkezi olarak değerlendirilmiştir⁴¹.



Figür 5: Kaunos Demeter kutsal alanından minyatür *hydriai*



Figür 6: Miletos Zeytintepe'de minyatür kapların bulunduğu sondajın görünümü

Miletos'ta ise kentin iki ayrı noktasında minyatür kaplar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu gruplardan ilkinin Humeitepe'de Demeter Kutsal Alanı *temenos*unda bulunan iki yüzü aşkın minyatür *hydria* oluşturur⁴². Burada ayrıca figürinler ve az miktarda *kernos* parçası ele geçmiştir. Bu buluntular kutsal alan için hâlihazırda ortaya konan kimliklendirmeyi destekler argümanlar olarak görülmüştür. M. Pfommer, çeşitlilik gösteren *hydrialar*dan bazılarının tipolojik olarak Priene ve Pergamon'da ele geçen *hydrialar*la benzerliklere sahip olduğunu ifade eder⁴³. 2007 yılında Zeytintepe'de bulunan Aphrodite Kutsal Alanı'ndaki dolgu tabakalarında yapılan sondaj çalışmaları esnasında bir sondajda, MÖ Erken 7. yüzyıla tarihlenen toplu buluntu ortaya çıkarılmıştır⁴⁴. Buluntuların ağırlığını Miletos üretimi minyatür kaplar oluşturur (fig. 6). Sondajda bunların yanı sıra Korinth *aryballos*ları ve Daidalos üslubunda figürinler de kaydedilmiştir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, Karantina Adası kuzey yamaçta figürinler, minyatür adak kandilleri, ağırşaklar ile gün yüzüne çıkarılan minyatür kapların bulunduğu Klazomenai⁴⁵ ve Mısır Tanrıları Kutsal Alanı'nda yürütülen çalışmalarda kaydedilen minyatür kaplarla Priene⁴⁶, bu buluntu grubunun kült kontekstinde değerlendirildiği merkezler arasında sayılabilir.

Değerlendirme

Çoğu konuda olduğu gibi minyatür kaplar da araştırma konusu ve çalışma sorularına göre biçimlenen farklı bakış açılarıyla değerlendirilebilmektedir. J.-M. Luce, kült ve mezar

³⁹ Harmanşah 2012, 341.

⁴⁰ Harmanşah 2012, 342.

⁴¹ Harmanşah 2012, 342.

⁴² Pfommer 1983, 79.

⁴³ Pfommer 1983, 79.

⁴⁴ von Greave 2010, 136; von Greave 2019, 177.

⁴⁵ Ersoy *et al.* 2016, 524-525; Özbay 2016, 152.

⁴⁶ Raeck – Rumscheid 2010, 40-41.

kontekstindeki nesnelerin “işlevini yitirmesi”ni tartışırken, devasa ve minyatür nesneler üzerinden bir inceleme gerçekleştirmiştir. Bu nesnelerin biyografisini izlerken “işlev yitimi ve değer” konusunu ekonomiden ödünçlediği “kullanım değeri” ve “değişim değeri” kavramlarıyla açıklayabilmektedir⁴⁷. Diğer yandan “minyatürde anlam”ı sorgulayan çalışmasında C. Knappett, Minos minyatür ve küçük ölçekli kaplarını; görülme sıklığı, (bu nesnelerin normal ölçekli muadilleriyle) benzerlik derecesi, (nesnelerin görüldüğü) mesafe, taklidin yönü -yani hangi ürünün diğerinden esinlendiği- üzerinden değerlendirir⁴⁸. Bu yaklaşımlara dair örnekleri artırmak mümkündür. Minyatürleştirme üzerine çalışan araştırmacıların çıkarımda bulunmaları ve ilgi alanlarında derinleşebilmeleri kuşkusuz bu nesnelerin ayrıntılı bir şekilde belgelenmesiyle mümkün olabilmektedir.

Yakın zamanda gerçekleştirilen bir sempozyumda⁴⁹ minyatür kapların işlevselliği, ritüeldeki rolü, coğrafi yayılımı, miktarının ritüele katılan kişi sayısına dair kestirimde bulunmaya olanak tanıyıp tanımayacağı, minyatürleştirmede form tercihinin altında yatabilecek nedenler, yerel üretim ve ithal ürün tercihleri, kutsal alanlarda minyatürler üzerinden bir örüntü yakalama imkânı gibi pek çok mesele minyatür kaplar üzerine hâlihazırda çalışan uzmanlar tarafından gündeme getirilmiştir. Tartışma bölümünde minyatür kaplar söz konusu olduğunda, Kuzey Peloponnessos’taki kutsal alanlar arası bağlantı ve paralellığe dair net veriler görülmediği ve mevcut durumda her kutsal alanın kendi içinde değerlendirilmesinin makul görüldüğü kanısı dile getirilmiştir. Aynı nesnenin kutsal alanlarda farklı bağlamlarda görülebilmesi; bir nesnenin kullanımda olduğu süre içinde yer aldığı bağlamın değişip yeni bir bağlam kazanabilmesi yukarıda ifade edilen kanıyı destekler argümanlardır. Bu kanının şu aşamada Anadolu’daki durumu da ifade ettiği söylenebilir.

Anadolu’dan derlenen örneklerden yola çıkılarak, minyatür kapların kült kontekstinde bildik nesneler olarak -genellikle büyük miktarla- sıklıkla karşımıza çıkabileceği ifade edilebilir. G. Salapata’nın figürinler için önerdiği gibi bu kapların rollerinin de kullanıldığı bağlama göre tanımlanıyor olmaları muhtemeldir⁵⁰. *Hydria*, *khous* gibi başka bağlamlarda tanımlanmış formlar, buluntu durumu dikkate alınarak kontekstteki diğer buluntularla birlikte -ihtiyatla- ele alındıklarında, anahtar bilgiler sağlama potansiyeli taşımaktadırlar. Gerek yoğun olarak süren kuramsal tartışma, yorum ve çözümlemelerin gerekse ele alınan coğrafyadaki kutsal alanlarda kaydedilen kontekst buluntular üzerine gerçekleştirilecek spesifik çalışmaların katkılarıyla minyatürlerin dinsel yaşamdaki doğası üzerine kavrayışımızın artması umulmaktadır.

Figürlerin Listesi

Figür 1: Kalapodi’de açığa çıkarılan taş sıra üzerindeki *in situ* adakların görünümü (Barfoed 2018, 118)

Figür 2: Kirrha’da bulunan minyatür *skyphoi* (<https://journals.openedition.org/pallas/2096#illustrations>)

Figür 3: Antandros’ta gün yüzüne çıkarılan minyatür *hydriai* (Kıraç 2019, 94, fig. 3)

Figür 4: Klaros’ta bulunan *khous*lardan örnekler (Pişkin-Ayvazoglu 2015, lev. 12, fig. 15)

Figür 5: Kaunos Demeter kutsal alanından minyatür *hydriai* (Bulba 2019b, 64, fig. 12)

Figür 6: Miletos Zeytintepe’de minyatür kapların bulunduğu sondajın görünümü (von Greave 2019, 177, fig. 74)

⁴⁷ Luce 2011, 63.

⁴⁸ Knappett 2012, 93-104.

⁴⁹ Söz konusu sempozyum, 16-18 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Interpreting The Pottery Record from Geometric and Archaic Sanctuaries in the Northern Peloponnese: Cult and Votive Practices, Provenance, and Production Methods”tur.

⁵⁰ Salapata 2015, 182.

Bibliyografya

- Alroth 1988 B. Alroth, "The Positioning of Greek votive figurines", Eds. R. Hägg - N. Marinatos - G. Nordquist, *Early Greek cult practice*, Proceedings of the fifth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June, 1986 (ActaAth-4°, 28), Stockholm, 1988, 195-203.
- Bailey 2005 D. W. Bailey, *Prehistoric Figurines: Representation and Corporeality in the Neolithic*, London/New York, 2005.
- Barfoed 2018 S. Barfoed, "The use of miniature pottery in Archaic-Hellenistic Greek sanctuaries: Considerations on terminology and ritual practice", *Opuscula* 11 (2018), 111-126.
- Barrett 2017 C. E. Barrett, "Egypt in Roman Visual and Material Culture", Ed. G. Williams, *Oxford Handbooks Online in Classical Studies*, Oxford/New York, 2017.
Kaynak:<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935390.001.0001/oxfordhb-9780199935390-e-18>
- Bulba 2019a M. Bulba, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Mimarisi ve İdentifikasyonu", *TÜBA-AR* 24 (2019), 209-236.
- Bulba 2019b M. Bulba, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kült Uygulamaları", *Akdeniz Üniversitesi İnsani Bilimler Dergisi*, Vol. IX:1 (2019), 57-78.
- Doğan-Gürbüz 2012 E. Doğan-Gürbüz, *Klaros Kazılarında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültler Açısından Değerlendirilmeleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2012.
- Ekroth 2003 G. Ekroth, "Small pots, poor people?: The use and function of miniature pottery as votive offerings in Archaic sanctuaries in the Argolid and the Corinthia", *Griechische Keramik im kulturellen Kontext: Akten des Internationalen Vasen-Symposiums in Kiel vom 24. bis 28.9.2001 veranstaltet durch das Archäologische Institut der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel*, 2003, 35-37.
- Ersoy et al. 2016 Y. Ersoy - İ. Hasdağlı - K. Uzun - C. Çetin, "Urla-Klazomenai Kazıları", 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Ankara, 2016, 517-540.
- Foxhall 2015 L. Foxhall, "Introduction: miniaturization", *World Archaeology*, 47:1 (2015), 1-5.
- Hammond 2009 L. Hammond, "Figurines, the miniature vase, and cultic space", Eds. A. Schallin - P. Pakkanen, *Encounters with Mycenaean figures and figurines*, Papers presented at a seminar at the Swedish Institute at Athens, 27-29 April 2001, Stockholm, 2009.
- Harmanşah 2012 Ö. Harmanşah, "Yalburt Yaylası (Ilgın, Konya) Arkeolojik Yüzey Araştırma Projesi, 2010 Sezonu Sonuçları", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Ankara, 2012, 335-360.
- Insoll 2015 T. Insoll, *Material Explorations in African Archaeology*, Oxford, 2015.
- Kıraç 2019 E. Kıraç, *Antandros Örneğinde Sunu Olarak Hydriskoi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi,

- Manisa, 2019.
- Knappett 2012 C. Knappett, "Meaning in Miniature: Semiotic Networks in Material Culture", Eds. M. Jessen – N. Johanssen – H. J. Jensen, *Excavating the Mind: Cross-sections Through Culture, Cognition and Materiality*, Aarhus, 2012, 87-109.
- Luce 2011 J.-M. Luce, "From Miniature Objects to Giant Ones: The Process of Defunctionalisation in Sanctuaries and Graves in Iron Age Greece", *Pallas* 86 (2011), 53-73.
- Müller-Karpe – Müller-Karpe 2020 V. Müller-Karpe – A. Müller-Karpe, "Kayalıpınar-Samuha 2017 ve 2018 Kazıları", 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, IV. Cilt, Ankara, 2020, 415-428.
- Özbay 2016 A. Özbay, *Klazomenai Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazılarında Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2016.
- Pfommer 1983 M. Pfrommer, *Zur Typologie der Miniaturhydrien vom Humeitepe*, *IstMitt* 33 (1983), 79-89.
- Pilz 2011 O. Pilz, "The uses of small things and the semiotics of Greek miniature objects", *Pallas* 86 (2011), 15-30.
- Pişkin-Ayvazoglu 2015 C. Pişkin-Ayvazoglu, *Klaros'ta Dionysos Kültü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2015.
- Polat et al. 2008 G. Polat – Y. Polat – K. Yağız – T. Küçük – O. Zunal, "Antandros 2006 Yılı Kazıları", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, Ankara, 2008, 455-476.
- Raeck – Rumscheid 2010 W. Raeck – F. Rumscheid, "2008 Yılı Priene Çalışmaları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 2010, 39-57.
- Salapata 2011 G. Salapata, "The More the Better? Votive Offerings in Sets", Ed. A. Mackay, *Australasian Society for Classical Studies 32 Selected Proceedings*, 2011, 1-10.
- Salapata 2015 G. Salapata, "Terracotta Votive Offerings in Sets or Groups", Eds. S. Huysecom-Haxhi – A. Muller. *Figurines grecques en contexte: Présence muette dans le sanctuaire, la tombe et la maison*, Villeneuve d'Ascq, 2015, 179-197.
- von Greave 2010 V. von Greave, "2007-2008 Milet Çalışmaları", 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, IV. Cilt, Ankara, 2010, 135-157.
- von Greave 2019 V. von Greave, "Die Arbeiten in Milet in den Jahren 2006-2011", *AA* 2019:1, 1-289.
- Yener 2009 K. A. Yener, "Alalakh (Aççana Höyük) 2007 Yılı Çalışmaları", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, III. Cilt, Ankara, 2009, 285-296.
- Yener 2017 K. A. Yener, "Cult and Ritual at Late Bronze Age II Alalakh: Hybridity and Power under Hittite Administration", Ed. A. Mouton, *Hittitology Today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honor of Emmanuel Laroche's 100th Birthday/L'Hittitologie Aujourd'hui: Études sur l'Anatolie hittite et néo-hittite à l'occasion du centenaire de la naissance d'Emmanuel Laroche*, İstanbul, 2017, 215-224.

